

ALEXANDER SUTHERLAND NEILL

**ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ
ΤΗΣ ΑΝΤΙΑΥΤΑΡΧΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

**Σάμμερχιλ: τὸ ἐπαναστατικὸ
παράδειγμα ἑνὸς ἐλεύθερου σχολείου**

**ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΚΩΣΤΑ ΛΑΜΠΟΥ**

ΕΚΔΟΣΗ Ε΄

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΠΟΥΚΟΥΜΑΝΗ — ΑΘΗΝΑ

Τίτλος πρωτοτύπου :

Summerhill, A Radical Approach to Child Rearing

Copyright : Hart Publishing Co., New York, 1960

Copyright : Έκδόσεις Μπουκουμάνη 1972

Στοιχειοθετήθηκε και τυπώθηκε στην Αθήνα τον Δεκέμβριο του 1972 στο τυπογραφείο ΓΕΩΡΓ. ΛΕΟΝΤΑΚΙΑΝΑΚΟΥ (Δουκίσσης Πλακεντίας 65, Χαλάνδρι, τηλέφ. 6812457) για λογαριασμό των εκδόσεων ΜΠΟΥΚΟΥΜΑΝΗ (Ακαδημίας 57, Αθήνα 143, τηλ. 618.502)

Έξωφύλλο : Γιώργος Τσουράς

«Boukoumanis» Publications, 57, Acadimias St.,
Athens 143, Greece - Tel. 618-502

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Λίγα λόγια γι' αυτό το βιβλίο	11
Πρόλογος του Έριχ Φρόμ	13
Πρόλογος	23
Εισαγωγή	31

I ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΣΑΜΜΕΡΧΙΑ

Ή ιδέα του Σάμμερχιλ	35
Μιά ματιά στο Σάμμερχιλ	47
Ή άγωγή του Σάμμερχιλ ενάντια στην κοινή άγωγή	61
Τί γίνονται οι απόφοιτοι του Σάμμερχιλ;	67
Άτομικά μαθήματα στο Σάμμερχιλ	73
Αυτοδιοίκηση	85
Μικτή έκπαίδευση	99
Έργασία	102
Παιχνίδι	105
Θέατρο	110
Χορός και μουσική	116
Σπόρ και παιχνίδια	118
Έκθεση των επιθεωρητών της αγγλικής κυβέρνησης	121
Όργάνωση	126
Σχολικά κτίρια	130
Διδακτικό προσωπικό	131
Παρατηρήσεις πάνω στην έκθεση των σχολικών αρχών	134
Τό μέλλον του Σάμμερχιλ	138

II ΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Τό ανελεύθερο παιδί	145
Τό ελεύθερο παιδί	156

Ἀγάπη καὶ ἀναγνώριση	172
Ὁ φόβος	180
Αἰσθήματα κατωτερότητας καὶ φαντασιώσεις	191
Καταστροφικὴ διάθεση	197
Τὸ φέμα	206
Εὐθὺνὴ	213
Ἵπακοή καὶ πειθαρχία	216
Ἐπαινος καὶ τιμωρία	225
Ἀγωγή γιὰ τὴν καθαριότητα	237
Διατροφή	242
Ἵγεία καὶ ὕπνος	247
Καθαριότητα καὶ ἐνδυμασία	250
Παιχνίδια	254
Θόρυβος	255
Συμπεριφορὰ	257
Χρῆμα	264
Χιὸνισμός	266

III ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ

Ἡ στάση ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα	271
Σεξουαλικὴ διαφώτιση	287
Ἀδυναμισμός	294
Γύμνια	300
Πορνογραφία	302
Ὁμοφυλοφιλία	305
Σεξουαλικὴ ἀσυνείδησις, ἐξώγαμο παιδί καὶ ἐκτροπή	307

IV ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ

Θρησκεία	313
Ἠθικὴ ἐντολὴ	320
Ἐπιρροαὴ τοῦ παιδιοῦ	329
Βλαστήματα	333
Δογοκρισία	338

V ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Ἀπανθρωπία καὶ σαδισμός	345
Ἐγκληματικότητα	349
Κλοπὴ	354
Νεανικὴ ἐγκληματικότητα	361

Θεραπεία τοῦ παιδιοῦ	370
Ὁ δρόμος πρὸς τὴν εὐτυχία	375

VI ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ

Ἀγάπη καὶ μίσος	383
Κακοαναθρεμμένα παιδιά	388
Δύναμη καὶ αὐταρχικότητα	391
Ζηλοτυπία	401
Διαζύγιο	408
Ἀγχώδεις γονεὶς	410
Κατανόηση τῶν γονέων	419

VII ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Γενικὴ ἐρωτήσις	433
Γιὰ τὸ Σάμμερχιλ	439
Γιὰ τὴν ἀγωγή τοῦ παιδιοῦ	447
Γιὰ τὴν σεξουαλικότητα	462
Γιὰ τὴν θρησκεία	466
Γιὰ τὴν ψυχολογία	469
Γιὰ τὰ μαθήματα	471

Τὰ παιδιά σου δὲν εἶναι παιδιά σου. Εἶναι οἱ γιοὶ κι οἱ κόρες τῆς λαχτάρας τῆς ζωῆς γιὰ τὴ ζωὴ.

Γιὰ τὴ ζωὴ τους εἶσαι τὸ μέσο κι ὄχι ἡ ἀρχή, κι ἂς μένουν κοντά σου, δὲν ἀνήκουν σὲ σένα.

Μπορεῖς νὰ τοὺς δώσεις τὴν ἀγάπη σου, ὄχι ὅμως καὶ τὶς ἰδέες σου, γιατί ἰδέες ἔχουν δικές τους.

Μπορεῖς νὰ δώσεις μιὰ στέγη στὸ σῶμα τους, ὄχι ὅμως καὶ στὴν ψυχὴ τους, γιατί ἡ ψυχὴ τους κατοικεῖ στὸ σπίτι τοῦ αἰθριοῦ ποὺ ἐσὺ δὲν μπορεῖς νὰ ἐπισκεφθεῖς, οὔτε καὶ στὰ ὄνειρά σου.

Μπορεῖς νὰ προσπαθήσεις νὰ τοὺς μοιάσεις, μὴν προσπαθεῖς ὅμως νὰ τὰ κάνεις ὅμοιά σου.

Γιατὶ ἡ ζωὴ δὲν πάει πρὸς τὰ πίσω καὶ δὲ σταματᾷ στὸ χτές.

Εἶσαι τὸ τόξο ἀπ' τὸ ὁποῖο ἐκτοξεύονται τὰ παιδιά σου σὰν ὀλοζώντανα βέλη.

.....
Κάνε τοξότη, ἡ σαῖτα ποὺ στὰ χέρια κρατᾷς νὰ σημαίνει χαρά.

Kahlil Gibran

Λίγα λόγια γι' αυτό το βιβλίο

Στήν Ἀμερική, στήν Ἀγγλία, στή Γερμανία και σ' άλλες χῶρες τοῦ κόσμου τὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Α. Σ. Νήλ ἔχει πωληθεῖ σὲ ἀντίτυπα ποὺ ἐκφράζονται μὲ ἑφταψήφιους ἀριθμούς. Αὐτὸ δὲ θὰ ἦταν παράδοξο ἂν ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα μυθιστόρημα, γιὰ ἓνα ἱστορικὸ ἢ πολιτικὸ βιβλίο ἢ γιὰ ἓνα βιβλίο ἐπικαιρότητας. Ἐδῶ ἔχουμε ὁμως νὰ κάνουμε μὲ ἓνα παιδαγωγικὸ βιβλίο, ἢ μᾶλλον μὲ ἓνα βιβλίο ποὺ τὸ ἔχει γράφει ἓνας παιδαγωγός. Ἡ ἐπιτυχία ἐνὸς τέτοιου βιβλίου κι ἡ δημοτικότητα τοῦ συγγραφέα του δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία. Κάτι πρέπει νὰ συμβαίνει πίσω ἀπ' αὐτά. Ὁ Νήλ γράφει γιὰ τὸ σχολεῖο του, τὸ Σάμμερχιλ, και τὴ μέθοδο ποὺ ἀκολούθησε γιὰ τὴ διαπαιδαγώγηση τῶν μαθητῶν του, κυρίως δύσκολων παιδιῶν ποὺ στάλθηκαν ἀπὸ μικρὰ κατευθεῖαν σ' αὐτὸν ἢ μετὰ τὴν ἀποτυχία τους σὲ ἄλλα σχολεῖα. Σάμμερχιλ εἶναι τὸ ὄνομα ἐνὸς μικροῦ σχολείου, ἀλλὰ σημαίνει ἓνα μεγάλο πείραμα στήν ἐκπαίδευση. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἀρχὴ του εἶναι: νὰ δώσουμε στὸ παιδί κατὰ τὴν ἀνάπτυξή του τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἐλευθερία, νὰ καταργήσουμε ἐντελῶς τὴν ἐξουσία και τὴν ἀνταρχικότητα τῶν ἐνήλικων και νὰ κάνουμε τὴν ἐμπιστοσύνη και τὴν ἀγάπη βάση τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων.

Στὸ Σάμμερχιλ ἡ παρακολούθηση τῶν μαθημάτων δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὴ. Ἔργασίες ἐκτὸς μαθήματος, βαθμοὶ και ἐξετάσεις δὲν ὑπάρχουν. Οἱ ἀπαραίτητες διατάξεις και οἱ κανονισμοὶ γιὰ τὴν ἀσφάλεια και τὴν ὑγεία τῶν μαθητῶν και τὴ ρύθμιση τῆς κοινοτικῆς ζωῆς δὲν ἐκδίδονται ἀπὸ μιὰ ἀρχή, ἓνα συμβούλιο δασκάλων ἢ ἓνα διευθυντὴ, ἀλλὰ συζητοῦνται δημοκρατικά, ψηφίζονται, καταργοῦνται και τροποποιοῦνται στίς γενικὲς σχολικὲς συνελεύσεις ποὺ γίνονται κάθε ὀδομάδα μὲ τὴ συμμετοχὴ ὅλων τῶν μαθητῶν και τοῦ προσωπικοῦ τοῦ σχολείου. Κάθε μέλος τῆς σχολικῆς συνέλευσης ἔχει μιὰ ψήφο — ἀπὸ τὸν πιὸ μικρὸ μαθητὴ ὡς τοὺς δασκάλους και τὸν ἴδιο τὸν Νήλ.

Στὸ βιβλίο του ὁ Νήλ διηγεῖται τὴν ἱστορία τοῦ Σάμμερχιλ, περιγράφει τὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν στὸ σχολεῖο και τίς

ἐμπειρίες του μ' αὐτά. Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου ὁ πρωτοπόρος παιδαγωγὸς συνοψίζει τὶς σκέψεις του γιὰ τὰ παιδιά καὶ τοὺς γονεῖς, τὰ σχολεῖα καὶ τοὺς δασκάλους, τὴν ἐλευθερία καὶ τὸν καταναγκασμὸ, τὴ νέα σεξουαλικὴ ἠθικὴ καὶ τὴν ψυχολογία τῆς μάθησης.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν οἱ ἀναγνώστες συμφωνοῦν μὲ ὅλες τὶς ἀπόψεις τοῦ Νήλ ἢ ὄχι, ἂν τὶς ἀπορρίπτουν ὀλοκληρωτικὰ ἢ τὶς ἀποδέχονται ἀνεπιφύλακτα, τὸ βιβλίο του δὲν εἶναι ἓνα κοινὸ βιβλίο, ἓνα καλὸ βιβλίο, ἓνα ἐνδιαφέρον ἢ εὐχάριστο βιβλίο, εἶναι κάτι παραπάνω. Εἶναι ἓνα βιβλίο ἐπαναστατικὸ, φορέας τῶν ἰδεῶν ἑνὸς μεγάλου παιδαγωγοῦ, ἑνὸς ἐντυπωσιακοῦ ἀνθρώπου, μιᾶς δυνατῆς προσωπικότητας. Ὁ Νήλ δὲν περιμένει τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνθρωπιὰ ἀπὸ πολιτικὲς ἀρχές καὶ ἀπὸ τὴν τεχνικὴ πρόοδο, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ νέα ἐκπαίδευση. Τὸ Σάμμερχιλ εἶναι βέβαια μιὰ μηδαμινὴ ἀρχή, ἀλλὰ ὑπάρχουν ἐλπίδες πὼς τὸ δέντρο ποῦ φυτεύτηκε ἐκεῖ θὰ καρποφορήσει στὶς καρδιές ὄλων τῶν ἀνθρώπων, γιατί τὸ Σάμμερχιλ μιλάει στὴν καρδιὰ κάθε καλοπροαίρετου ἀνθρώπου.

Ἡ ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Νήλ στὰ ἑλληνικὰ κατευθύνθηκε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐλπίδα.

Ὁ ἐκδότης

Πρόλογος τοῦ "Εριχ Φρόμ

I

Τὸ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα, οἱ προοδευτικοὶ στοχαστὲς διακήρυσσαν τὶς ἰδέες τῆς ἐλευθερίας, τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς αὐτοδιοίκησης. Τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἄρχισαν οἱ ἰδέες αὐτὲς νὰ καρποφοροῦν στὸν τομέα τῆς ἐκπαίδευσης. Ἡ θεμελιακὴ ἀρχὴ τῆς αὐτοδιοίκησης συνίσταται στὴν ἀντικατάσταση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴν ἐλευθερία. Τὸ παιδί μαθαίνει καὶ χωρὶς τὴν ἀσκήση καταναγκασμοῦ φτάνει νὰ ἱκανοποιεῖται ἢ περιέργειά του καὶ οἱ αὐθόρμητες ἀνάγκες του, πράγμα ποῦ τοῦ ξυπνάει τὰ δικά του ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴ ζωὴ. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη σφραγίζει τὴν ἀπαρχὴ τῆς προοδευτικῆς ἐκπαίδευσης — ἓνα πολὺ σημαντικὸ βῆμα στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας.

Συχνὰ ὁμως τ' ἀποτελέσματα αὐτῶν τῶν καινούργιων μεθόδων ἦσαν ἀπογοητευτικά. Τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ ἀντίδραση ἐστρεψε τὰ καταιγιστικὰ πυρὰ τῆς ἐγάντια στὴν προοδευτικὴ ἐκπαίδευση. Σήμερα πολλοὶ ἀνθρώποι θεωροῦν τὸ κίνημα τῆς προοδευτικῆς ἐκπαίδευσης ἀποτυχημένο, καὶ εὐχαρίστως θὰ ἤθελαν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπ' αὐτό. Ὅλο καὶ πλεονάζει ὁ λόγος γιὰ πειθαρχία, ἀπαιτεῖται μάλιστα καὶ ἡ ἐπαναφορὰ τῆς τιμωρίας τοῦ δαρμοῦ στὰ σχολεῖα.

Σ' αὐτὴ τὴν ἀντίδραση ἔχουν προφανῶς συμβάλλει σημαντικὰ οἱ θεαματικὲς ἐπιτυχίες τῶν σχολείων τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, ὅπου ἐφαρμόζονται ἀκόμη μ' ὅλη τους τὴν αὐστηρότητα οἱ παλιές αὐταρχικὲς μέθοδοι. Τουλάχιστο ὅσον ἀφορᾷ τὶς γνώσεις τῶν μαθητῶν, τὸ ἀποτέλεσμα παρουσιάζεται ἔτσι, ὥστε θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ σκεφτεῖ πὼς θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ ἐγκαταλείψουμε τὶς περὶ ἐλευθερίας τοῦ παιδιοῦ ἀντιλήψεις καὶ νὰ ξαναγυρί-

σουμε στις παλιές μεθόδους καταναγκασμού.

Μήπως ή ιδέα της χωρίς καταναγκασμό εκπαίδευσης είναι λαθεμένη; Κι αν δεν είναι λαθεμένη, τότε γιατί δεν κατάφερε να δείξει την πρακτική της σπουδαιότητα;

Νομίζω πως ή αντίληψη για την ελευθερία των παιδιών δεν είναι λαθεμένη, συμβαίνει όμως να είναι σχεδόν πάντα ή ιδέα της ελευθερίας διαστρεβλωμένη. Για να μπορέσουμε να αναλύσουμε σωστά αυτό το πρόβλημα, πρέπει πρώτα-πρώτα να ξεκαθαρίσουμε το ζήτημα της ουσίας της ελευθερίας. Για το σκοπό αυτό είναι ανάγκη να κάνουμε διάκριση ανάμεσα στη φανερή και την άνωθυμη εξουσία.*

Η φανερή εξουσία ασκείται άμεσα και χωρίς δισταγμούς. Ο καθένας που βρίσκεται σε θέση ισχύος λέει στους ύφισταμένους του όρθα κοφτά: «Θα κάνετε αυτό κι αυτό. Αν δεν το κάνετε, θα πάρω τα μέτρα μου.» Η άνωθυμη εξουσία όμως πασχίζει να συγκαλύψει το στοιχείο του εξαναγκασμού. Δρά με τέτοιο τρόπο, οα να μην υπήρχε, οαν όλα να συνέβαιναν με τή συγκατάθεση του εξαναγκαζόμενου ατόμου. Έκει δηλαδή που ο παλιότερος δάσκαλος έλεγε στον Γιάννη: «Θα κάνεις αυτό. Αν δεν το κάνεις, θα σε τιμωρήσω», ο σημερινός δάσκαλος λέει: «Είμαι σίγουρος πως μ' ευχαρίστηση θα κάνεις ό,τι σου είπα.» Σήμερα ή τιμωρία για τον άνοπάκουο δεν έχει πιά τή μορφή του δαρμού αλλά της προσβολής ή — ακόμα χειρότερα — της ύποβολής στο παιδί της ιδέας ότι είναι «άπροσάρμοστο» και δε φέρεται όπως τα υπόλοιπα παιδιά. Στο βαθμό που ή άπροκάλυπτη εξουσία ασκεί ψυχικό καταναγκασμό, ή άνωθυμη εξουσία χρησιμοποιεί τήν ψυχική χειραγώγηση.

Το πέρασμα από τήν άπροκάλυπτη εξουσία του δέκατου ένατου αιώνα στην άνωθυμη του είκοστού ήταν συνέπεια των οργανωτικών αναγκών της βιομηχανικής κοινωνίας

* Μια πιο έμπεριστατωμένη μελέτη του προβλήματος της εξουσίας βρίσκεται στο βιβλίο του E. Φρόμ: «The Fear of Freedom». Στα ελληνικά, «Ο φόβος μπροστά στην ελευθερία», Έκδόσεις Μπουκουμάνη, 1970.

μας. Η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου οδήγησε στη δημιουργία γιγαντιαίων επιχειρήσεων που έπρεπε να διευθύνονται από ιεραρχικά οργανωμένους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς. Στρατιές εργατών και γραφιάδων κρατούν σε λειτουργία αυτά τα τεράστια παραγωγικά συγκροτήματα, τα όποια πρέπει να διατηρούνται σε μια δίχως καθυστερήσεις και διακοπές λειτουργία. Ο ξεχωριστός εργάτης υποβιβάζεται σ' ένα πολύ μικρό εξάρτημα αυτής της κολοσσιαίας μηχανής. Μέσα σε μια τέτοια οργάνωση της παραγωγής ο άνθρωπος κατευθύνεται και χειραγωγείται.

Το ίδιο ισχύει και στη σφαίρα της κατανάλωσης, στην όποια υποτίθεται πως ο άνθρωπος έχει περιθώρια ελεύθερης έκλογής. Άνεξάρτητα από το αν ή κατανάλωση αναφέρεται στα τρόφιμα ή στο ρουχισμό, στο αλκοόλ ή στα τσιγάρα, στα φίλμ ή στα τηλεοπτικά προγράμματα, παντού βρίσκεται σε κίνηση ένας πανίσχυρος παραπειστικός μηχανισμός που δε φροντίζει απλά και μόνο για τήν αύξηση των αναγκών του ανθρώπου για καινούργια προϊόντα, αλλά βασικά προσανατολίζει τις ανάγκες έτσι ώστε να μεγαλώνουν τα κέρδη της βιομηχανίας. Μ' αυτό τον τρόπο ο άνθρωπος καταντάει απλά και μόνο ένας καταναλωτής, ένα αιώνιο θρέφος, που μοναδική του επιθυμία είναι να καταναλώνει όλο και πιο πολλά, όλο και πιο βελτιωμένα αγαθά.

Το οικονομικό μας σύστημα χρειάζεται ανθρώπους που πειθαρχούν στις έντολές του, ανθρώπους που ακολουθούν δίχως αντιρρήσεις, ανθρώπους που θέλουν να καταναλώνουν όλο και πιο πολλά αγαθά. Χρειάζεται ανθρώπους με γούστο τυποποιημένο, ανθρώπους που επηρεάζονται εύκολα, ανθρώπους που οι ανάγκες τους μπορούν να υπολογιστούν από πριν. Το κοινωνικό μας σύστημα χρειάζεται ανθρώπους που ούπιστεύουν πως είναι ελεύθεροι κι ανεξάρτητοι, άσχετα αν εκτελούν πειθήνια όλα όσα οι άλλοι απαιτούν απ' αυτούς, ανθρώπους που προσαρμόζονται δίχως αντίρρηση στον κοινωνικό μηχανισμό και κατευθύνονται χωρίς τή χρήση βίας, ανθρώπους που άγονται και φέρονται δίχως προσανατολισμό και στόχους — κι όλα αυτά

τά υποτίθεται πώς γίνονται για το «καλό» του ανθρώπου.*
Ἡ ἐξουσία δὲν ἐξαφανίστηκε οὔτε ἐξασθένησε· ἀπλούστατα ἢ ἀπροκάλυπτη ἐξουσία μεταμορφώθηκε στὴ συγκεκριμένη ἐξουσία τῆς ὑποβολῆς καὶ τοῦ πειθαναγκασμοῦ. Ἄν λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας θέλει νὰ προσαρμοστεῖ, πρέπει νὰ καλλιεργήσει τὴν αὐταπάτη πὼς ὅλα γίνονται μὲ τὴ συγκεκριμένη του, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν ὅλα τοῦ ἐπιβάλλονται ἀπὸ μιὰ ἐντεχνη χειραγώγηση. Μ' ἄλλα λόγια, τοῦ παίρνουν τὴ συγκεκριμένη πίσω ἀπὸ τὴν πλάτη του παρακάμπτοντας τὴ συνείδησή του.

Τὰ ἴδια τεχνάσματα ἐφαρμόζονται καὶ στὴν προοδευτικὴ ἐκπαίδευση. Τὸ παιδί ὑποχρεώνεται νὰ καταπιεῖ τὸ χάπι, ἓνα χάπι ὅμως ποὺ συχνὰ εἶναι ζαχαρωμένο. Γονεῖς καὶ ἐκπαιδευτικοὶ συγχέουν τὴν πραγματικὴ ἀντιαυταρχικὴ ἀγωγή μὲ τὴν ἀγωγή τῆς πειθοῦς καὶ τοῦ συγκεκριμένου καταναγκασμοῦ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ προοδευτικὴ ἀγωγή νοθεύτηκε, ὥστε κατάντησε νὰ εἶναι τὸ ἀντίθετο σχεδὸν ἀπ' αὐτὸ ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι.

II

Ἡ μέθοδος ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν τοῦ A. S. Neill εἶναι ριζοσπαστικὴ. Κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸ βιβλίο του αὐτὸ εἶναι πολὺ σημαντικό, γιατί θέτει τίς ἀληθινὰ βάσεις τῆς ἀγωγῆς δίχως φόβο. Στὸ Σάμμερχιλ δὲν καταργήθηκε μόνο ἡ αὐταρχικότητα, ἀλλὰ καὶ τὸ σύστημα τῆς χειραγώγησης τοῦ παιδιοῦ.

Τοῦτο τὸ βιβλίο δὲν εἶναι μιὰ θεωρητικὴ πραγματεία. Στηρίζεται στὴν πρακτικὴ πείρα σχεδὸν σαράντα χρόνων.

* Μιὰ πρὸ ἐμπεριστατωμένη μελέτη γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ κοινωνικοῦ μας συστήματος πάνω στὴ δομὴ τοῦ χαρακτήρα τοῦ ἀτόμου ἀποτελεῖ τὸ βιβλίο τοῦ E. Φρόμ: «The Sane Society». Στὰ ἐλληνικά, μὲ τὸν τίτλο «Ἡ ὁγιῆς κοινωνία», Ἐκδόσεις Μπουκουμάνη, 1978.

Ὁ συγγραφέας ὑποστηρίζει τὴν ἀποψη ὅτι «ἡ ἐλευθερία εἶναι δυνατὴ».

Οἱ θεμελιακὲς ἀρχές, πάνω στις ὁποῖες εἶναι οἰκοδομημένο τὸ σύστημα τοῦ Neill, εἶναι ἀπλές καὶ ξεκάθαρες. Τίς παραθέτω σὲ μιὰ σύντομη περίληψη.

1. Ὁ Neill πιστεύει ἀκλόνητα πὼς τὸ «παιδί εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του καλό». Ἐχει πειστεῖ πὼς τὸ παιδί δὲ γεννιέται ἐλαττωματικὸ ἢ δειλὸ ἢ σὰν ἄψυχο ρομπότ. Πιστεύει πὼς τὸ παιδί διαθέτει ὅλες τίς προϋποθέσεις γιὰ ν' ἀγαπήσει τὴ ζωὴ καὶ νὰ βρεῖ σ' αὐτὴ τὰ ἐνδιαφέροντά του.

2. Ὁ στόχος τῆς ἀγωγῆς — δηλαδή ὁ στόχος τῆς ζωῆς — συνίσταται στὴν κατάκτηση τῆς χαρᾶς καὶ τῆς εὐτυχίας. Σύμφωνα μὲ τὸν Neill, εἶμαι εὐτυχισμένος σημαίνει «ὄρισκω ἐνδιαφέροντα στὴ ζωὴ». Ἐγὼ θὰ τὸ διατύπωνα κάπως ἔτσι: Εἶμαι εὐτυχισμένος, σημαίνει πὼς στὴ ζωὴ ἀντιδρῶ ὄχι μόνο μὲ τὸ λογικὸ, ἀλλὰ μ' ὀλάκερη τὴν προσωπικότητά μου.

3. Δὲν ἀρκεῖ μόνο ἡ ἀνάπτυξη τῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων. Μὲ τὴν ἀγωγή πρέπει νὰ ἀναπτυχθοῦν τόσο οἱ διανοητικὲς ὅσο καὶ οἱ συναισθηματικὲς δυνάμεις. Στὴ σύγχρονη κοινωνία μεγαλώνει ὅλο καὶ πρὸ πολὺ τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὴ νόηση καὶ τὴν αἴσθηση. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ σήμερα ἀντιλαμβάνεται τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς κυρίως μὲ τὸ λογικὸ, δίχως κὰν τὴν ἔμμεση τουλάχιστον μεσολάβηση αὐτοῦ ποὺ ἡ καρδιά αἰσθάνεται, τὰ μάτια βλέπουν καὶ τ' αὐτιά ἀκούουν. Αὐτὸ τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὴ νόηση καὶ τὴν αἴσθηση ἔχει δημιουργήσει στὸ σύγχρονο ἄνθρωπο μιὰ παραγμένη ψυχικὴ κατάσταση, ἡ ὁποία κάνει σχεδὸν ἀδύνατη τὴν ἀπόκτηση ἐμπειριῶν μ' ἄλλο τρόπο ἐκτὸς ἀπ' τὸ δρόμο τῆς σκέψης.

4. Ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ εἶναι προσαρμοσμένη στις ψυχικὲς ἀνάγκες καὶ ἱκανότητες τοῦ παιδιοῦ. Τὰ παιδιά δὲν εἶναι ἀλτρολιστές. Τὸ παιδί δὲν μπορεῖ ἀκόμα ν' ἀγαπήσει ὅπως ἀγαπᾷ ἓνας ὄριμος ἄνθρωπος. Εἶναι λάθος νὰ περιμένουμε ἀπὸ τὸ παιδί κάτι, γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποκριθεῖ. Ὁ ἀλτρολισμὸς στὸ παιδί ἀρχίζει ν' ἀναπτύσσει

ται μετά τὸ τέλος τῆς παιδικῆς ἡλικίας.

5. Ἐπιβαλλόμενη ἢ πειθαρχία προξενεῖ, ὅπως καὶ ἡ τιμωρία, φόβο, καὶ ὁ φόβος παράγει ἐχθρότητα. Αὐτὴ ἡ ἐχθρότητα δὲ χρειάζεται νὰ εἶναι συνειδητὴ καὶ ἀπροκάλυπτη γιὰ νὰ μπορεῖ ν' ἀκρωτηριάσει τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀγνότητα τῆς αἰσθησης. Ἡ ἐπιβολὴ αὐστηρῆς πειθαρχίας στὸ παιδί εἶναι ἐπιζήμια καὶ παραβιάζει τὴν ὑγιή πνευματικὴ του ἀνάπτυξη.

6. Ἐλευθερία δὲ σημαίνει ἀσύδοσσία. Αὐτὴ ἡ πολὺ σημαντικὴ θεμελιακὴ ἀρχή, εἶναι στὸ σύστημα τοῦ Neill ἡλίχι φαινότερη καὶ θάζει τίς θάσεις γιὰ ἕναν ἀληθινὰ ἀμοιβαῖο σεβασμὸ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ δάσκαλος δὲν ἀσχεῖ καταναγκασμὸ στὸ παιδί· ὅμως οὔτε τὸ παιδί ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀσχεῖ καταναγκασμὸ στὸ δάσκαλο. Κανένα παιδί δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ γίνεταί θάρρος ἢ νὰ βασανίζει ἕναν ἐνήλικο, μόνο καὶ μόνο γιὰτὶ εἶναι παιδί.

7. Σὲ στενὴ σχέση μ' αὐτὰ θρίσκειται καὶ ἡ ἀπαίτηση νὰ εἶναι ὁ δάσκαλος πραγματικὰ εἰλικρινής. Ὁ συγγραφέας ὁμολογεῖ πῶς στὰ σαράντα χρόνια του, στὸ Σάμμερχιλ, δὲν εἶπε ποτέ του φέματα σὲ παιδί. Ὁ ἀναγνώστης αὐτοῦ τοῦ βιβλίου θὰ διαπιστώσει πῶς αὐτὴ ἡ μαρτυρία τοῦ συγγραφέα δὲν εἶναι κομπασμός, ἀλλὰ ἡ καθαρὴ ἀλήθεια.

8. Γιὰ νὰ ἀναπτυχθεῖ τὸ παιδί σ' ἕναν ὑγιή καὶ φυσιολογικὸ ἄνθρωπο, πρέπει σὲ κάποιον σημεῖο τῆς ἀνάπτυξής του νὰ σπάσει τοὺς ἀρχικοὺς δεσμοὺς μὲ τοὺς γονεῖς του ἢ τοὺς μετέπειτα ἀντιπροσώπους τοὺς στὴν κοινωνία καὶ νὰ ἀνεξαρτητοποιηθεῖ ἀπόλυτα. Πρέπει νὰ μάθει νὰ ἀνταπεξέρχεται σὰν ἄτομο στὴ ζωὴ. Πρέπει νὰ μάθει νὰ αἰσθάνεται ἀσφαλῆς, στηριζόμενος στὶς ἴδιες του τίς δυνάμεις καὶ ὄχι νὰ ἀναζητᾷ τὴν ἀσφάλειά του στὸ στήριγμα τῆς συμβίωσης μὲ ἄλλους ἀνθρώπους. Πρέπει νὰ μάθει νὰ ἀντιλαμβάνεται τὸν κόσμον πνευματικᾶ, συναισθηματικᾶ καὶ αἰσθητικᾶ. Πρέπει, στηριζόμενος στὶς δυνάμεις του, νὰ ἑναρμονίζεται μὲ τὸν κόσμον, δίχως ν' ἀναζητᾷ καταφύγιον στὴ δουλοπρέπεια ἢ τὴν ὑποταγή.

9. Τὰ αἰσθήματα ἐνοχῆς ἔχουν σὰν κύρια λειτουργία τοὺς νὰ δένουν τὸ παιδί στὴν ἐξουσία. Τὰ αἰσθήματα ἐνοχῆς ἐμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἀνεξάρτητης προσωπικότητας. Δημιουργοῦν ἕνα διαβολικὸ, φαῦλο κύκλον ἀνταρσίας, μεταμέλειας, ὑποταγῆς καὶ νέας ἀνταρσίας. Τὰ αἰσθήματα ἐνοχῆς τῶν περισσότερων ἀνθρώπων τῆς κοινωνίας μας προκύπτουν λιγότερον ἀπὸ τὴ συνείδηση καὶ περισσότερο ἀπὸ τὸ αἰσθηματικὸ ἀνυπακοῆς ἀπέναντι στὴν ἐξουσία καὶ τὸ δεμένο μ' αὐτὴ ἄγχος τῆς τιμωρίας, ἀνεξάρτητα ἂν ἡ τιμωρία αὐτὴ ἔχει τὴ μορφή τοῦ σωματικοῦ βασανισμοῦ, τῆς στέρησης τῆς ἀγάπης ἢ τῆς αἰσθησης τοῦ ἀνεπιθύμητου.

Ὅλα αὐτὰ τὰ αἰσθήματα ἐνοχῆς δημιουργοῦν ἄγχος καὶ τὸ ἄγχος ὁδηγεῖ στὴν ἐχθρότητα καὶ τὴν ὑποκρισία.

10. Στὸ Σάμμερχιλ δὲ διδάσκονται θρησκευτικὰ. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἐμποδίζει τὸ σχολεῖο τοῦτο νὰ κάνει πράξη τίς ἀνθρωπιστικὲς ἀξίες στὴν πλατύτερη ἔννοια τοῦ ὅρου. Μὲ συντομία καὶ σαφήνεια ὁ Neill ἐκφράζεται γι' αὐτὸ τὸ θέμα: «Δὲν εἶναι οἱ θρησκοὶ καὶ οἱ ἄθρησκοὶ ποὺ θρίσκονται σ' ἀνειρήνευτο ἀγῶνα μεταξὺ τοὺς, ἀλλὰ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ πιστεύουν στὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐλευθερίας γιὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ σ' ἐκείνους ποὺ θέλουν νὰ καταπιέσουν αὐτὴ τὴν ἐλευθερία». Καὶ συνεχίζει παρακάτω ὁ Neill: «Κάποια μέρα μιὰ νέα γενιὰ θὰ πετάξει στὸν κάλαθον τῶν ἀχρήστων τίς γερασμένες θρησκευτικὰς καὶ τοὺς μύθους τῆς ἐποχῆς μας. Καὶ ἂν τότε παρουσιαστῆ μιὰ καινούργια θρησκεία, τὸ πρῶτον τῆς θῆμα θὰ εἶναι νὰ ξεκαθαρίσει μιὰ γιὰ πάντα τὴν ἀντίληψη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος γεννιέται ἀμαρτωλός. Αὐτὴ θὰ τιμᾷ τὸ θεόν, κάνοντας εὐτυχισμένους τοὺς ἀνθρώπους».

Ὁ Neill ἀντιμετωπίζει τὴ σημερινὴ κοινωνία ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ κριτῆ. Ἐπαναλαμβάνει ἀκούραστα πῶς ὁ καταπιεσμένος ἄνθρωπος τῆς κοινωνίας μας εἶναι ἕνας μαζάνθρωπος. «Ζοῦμε σὲ μιὰ ἀλλοπρόσαλλη κοινωνία», καὶ «ἡ θρησκευτικὴ μας συμπεριφορὰ εἶναι, σχεδὸν στὸ σύνολόν της, φεύτικη». Συμπερασματικᾶ προκύπτει πῶς ὁ συγγραφέας εἶναι ἕνας διεθνιστὴς καὶ πῶς ὑποστηρίζει μὲ πίστη καὶ χω-

ρίς συμβιβασμούς την άποψη ότι η έτοιμότητα για πόλεμο δεν είναι παρά ένας άταβισμός, μια παλινδρόμηση δηλαδή στη θάρβαρα εποχή της ανθρωπότητας.

Είναι αλήθεια πώς ο Neill δεν ενδιαφέρεται να κάνει τα παιδιά προσαρμόσιμα στην κρατούσα κοινωνική τάξη πραγμάτων· ενδιαφέρεται να τα κάνει εύτυχισμένους ανθρώπους, άντρες και γυναίκες, στών οποίων την κλίμακα αξιών την πρώτη θέση θα κατέχει «ή κ α λ ο σ ύ ν η» κι όχι «ό π λ ο ύ τ ο ς» κι «ή κ α λ ο π έ ρ α σ η». Ο Neill είναι ρεαλιστής. Ξέρει πώς τα παιδιά που του έχουν έμπιστευτεί, ναί μόν σύμφωνα με τα κριτήρια της κοινωνίας μας δέ θα είναι όπωσδήποτε άπ' τα ιδιαίτερα έπιτυχημένα, όμως στο σχολείο του αποκτούν την ικανότητα να ξεχωρίζουν τί άπ' όσα λάμπουν είναι χρυσός, πράγμα που δεν τ' αφήνει στη μετέπειτα ζωή τους να καταντήσουν απόκληροι ή πεινασμένοι έπαυτες. Ο Neill ανάμεσα στην πλήρη ανάπτυξη του ανθρώπου και την έπιτυχία του στην «άγορά» διάλεξε το πρώτο. Στην επιδίωξη της ολόπλευρης ανάπτυξης του ανθρώπου δέ γνωρίζει συμβιβασμούς κι είναι πέρα για πέρα ειλικρινής.

III

Το διάβασμα αυτού του βιβλίου με γέμισε θάρρος κι αισιοδοξία. Πιστεύω πώς το ίδιο θα συμβεί και σε πολλούς άλλους αναγνώστες. Αυτό βέβαια δέ σημαίνει πώς συμφωνώ μ' όλα όσα ο συγγραφέας γράφει. Οι περισσότεροι αναγνώστες δέ θα θεωρήσουν άσφαλώς το βιβλίο του Neill σαν εύαγγέλιο, κι είμαι βέβαιος πώς ο συγγραφέας θα ήταν ο τελευταίος που θα περίμενε κάτι τέτοιο.

“Άς μου έπιτραπεί ν' αναφερθώ σε δυό άπ' τις σπουδαιότερες έπιφυλάξεις μου. Έχω την έντύπωση, πώς ο Neill υποτιμάζει τη σημασία της γνησιότητας και της πληρότητας μιας διανοητικής κατανόησης του κόσμου για χάρη μιας αισθητικής και συναισθηματικής αντίληψης. Αυτό δείχνει πώς θεωρεί τις υποθέσεις του Φρόντ σαν την έσχατη αλήθεια.

Υπερτιμάει, κατά τη γνώμη μου, όπως έλλωστε όλοι οι φρουντιανοί, το ρόλο της σεξουαλικότητας. Ο Neill, ένας μεγάλος ρεαλιστής, γνωρίζει περισσότερο άπό κάθε άλλον ποιό είναι το ουσιαστικό για τα παιδιά, ώστε η κριτική αυτή στρέφεται ενάντια σε μερικές διατυπώσεις του παρά ενάντια στην πραγματική του τοποθέτηση άπέναντι στο παιδί.

Τονίζω τη λέξη «ρεαλιστής» γιατί η μέθοδος Neill πρώτα άπ' όλα με πείθει για τις ικανότητες που αυτός διαθέτει για να αναγνωρίζει και να διακρίνει την πραγματικότητα άπό τη μη πραγματικότητα. Δεν παρασύρεται άπό τις έκτων ύστέρων λογικοφανεείς δικαιολογήσεις, ούτε κι άπό αυτάπατες, πάνω στις όποιες οι περισσότεροι άνθρωποι χτίζουν τη ζωή τους και μ' αυτές στερούν τον έαυτό τους άπό τη δυνατότητα να αποκτήσουν γνήσιες έμπειρίες.

Ο Neill διαθέτει το σπάνιο για την εποχή μας θάρρος να πιστεύει σ' αυτό που βλέπει και να συνδυάζει το ρεαλισμό με την ακράδαντη πίστη στη λογική και την αγάπη. Σέβεται, δίχως συμβιβασμούς, τη ζωή και το άτομο. Είναι ένας πειραματιστής κι έρευνητής, όχι ένας δογματικός με έγωιστικό ενδιαφέρον γι' αυτό που κάνει. Στις παιδαγωγικές του μεθόδους συμπεριλαμβάνονται και ψυχοθεραπευτικά μέτρα. Η θεραπεία όμως γι' αυτόν δεν είναι ένας αυτοσκοπός για τη λύση των ιδιαίτερων «προβλημάτων», αλλά η διαδικασία με την όποια το παιδί μαθαίνει να γεύεται τη ζωή και να άνταπεξέρχεται σ' αυτή κι όχι να την άρνείται.

Ο αναγνώστης αυτού του βιβλίου θα διαπιστώσει, πώς το πείραμα, για το όποιο μας πληροφορεί, δεν είναι εύκολο να επαναλαμβάνεται συχνά στη σημερινή κοινωνία μας. Κι αυτό όχι μόνο γιατί για μια επανάληψη είναι άπαραίτητη μια έξαιρετική προσωπικότητα της πάστας του Neill, αλλά κυρίως γιατί μόνο έλάχιστοι γονείς είναι άρκετά άνεξάρτητοι και θαρραλέοι, ώστε να σκέφτονται περισσότερο την εύτυχία παρά την έπιτυχία των παιδιών τους. Άνεξάρτητα άπ' αυτό όμως η σημασία του βιβλίου δέ μειώνεται κατά κανένα τρόπο.

Ἄκόμα κι ἂν σήμερα στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς δὲν ὑπάρχει οὔτε ἓνα σχολεῖο σὰν τὸ Σάμμερχιλ, μπορεῖ τὸ βιβλίο αὐτὸ νὰ εἶναι χρήσιμο γιὰ ὅλους τοὺς πατέρες κι ὅλες τὶς μητέρες. Θὰ τοὺς παρακινήσει νὰ ξανασκεφτοῦν τὶς μεθόδους ἀγωγῆς ποὺ ἐφαρμόζουν. Θὰ διαπιστώσουν πὼς οἱ μέθοδοι ἀγωγῆς τοῦ Neill δὲν μποροῦν κατὰ κανένα τρόπο νὰ χλευαστοῦν — ὅπως συχνὰ συμβαίνει — καὶ ν' ἀπορριφθοῦν σὰ μιὰ μέθοδος ποὺ δίνει στὸ παιδί περισσότερο δύναμη ἀπ' τὸ δάσκαλο. Ὁ Neill ἀναφέρεται σὲ μιὰ συγκεκριμένη ἰσορροπία στὴ σχέση γονεῖς-παιδί. Ἐλευθερία, ὅχι ἄσυστοσία — αὐτὴ ἡ ἀντίληψη θὰ μποροῦσε νὰ βελτιώσει ριζικὰ τὴ ζωὴ κάθε οἰκογένειας.

Πολλοὶ συνετοὶ γονεῖς θὰ διαπιστώσουν κατάπληκτοι τὸ μέγεθος τοῦ καταναγκασμοῦ καὶ τῆς βίας ποὺ ἐξασκοῦν στὰ παιδιά χωρὶς καν νὰ τὸ καταλαβαίνουν κατὰ τὴ διαπαιδαγώγησή τους. Αὐτὸ τὸ βιβλίο δίνει ἓνα καινούργιο περιεχόμενο στὶς ἔννοιες: Ἀγάπη, Ἀναγνώριση, Ἐλευθερία.

Ὁ Neill τρέφει βαθύ σεβασμὸ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐλευθερία, κι ἀρνεῖται ἀποφασιστικὰ τὴ χρῆση κάθε μορφῆς βίας. Παιδιά ποὺ διαπαιδαγωγοῦνται μ' αὐτὴν τὴ μέθοδο, ἀναπτύσσουν τὶς ἰδιότητες ἐκεῖνες ποὺ στὴν ἀνθρωπιστικὴ παράδοση τῆς Δύσης ἴσχυαν πάντα σὰ στόχος: Λογικὴ, Ἀγάπη, Ἀκεραιότητα καὶ Θάρρος.

Κι ἀφοῦ αὐτὰ εἶναι δυνατὰ στὸ Σάμμερχιλ, θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ εἶναι καὶ κάπου ἄλλοῦ δυνατὰ, ὅπου τὸν ὄρο, βέβαια, πὼς οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὄριμοι γιὰ κάτι τέτοιο. Ὅπως σωστὰ λέει ὁ συγγραφέας, δὲν ὑπάρχουν προβληματικὰ παιδιά, ὑπάρχουν μόνο «προβληματικοὶ γονεῖς» καὶ μιὰ «προβληματικὴ ἀνθρωπότητα». Πιστεύω πὼς τὸ ἔργο τοῦ Neill εἶναι σπόρος ποὺ ἀναμφίβολα θὰ καρποφορήσει. Σὲ μιὰ καινούργια κοινωνία, στὴν ὁποία ἐπίκεντρο ὄλων τῶν δραστηριοτήτων τῆς θὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀνάπτυξή του, οἱ ἰδέες τοῦ Neill θὰ ἔχουν τὴ γενικὴ ἀναγνώριση.

Πρόλογος

Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι μιὰ συλλογὴ ἀποσπασμάτων ἀπὸ τέσσερα παλιότερα ἔργα μου ποὺ ἔχει κάνει ὁ Ἀμερικανὸς ἐκδότης μου Χάρολντ Χάρτ. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ ἔργα μου ἦταν τὸ «Αὐτὸ τὸ τρομερὸ σχολεῖο», ποὺ εἶχα γράψει τὸ 1936, καὶ μπορῶ νὰ πῶ πὼς ὑπάρχουν περικοπὲς στὸ «Σάμμερχιλ» ποὺ σήμερα δὲ θὰ τὶς ἔγραφα — μικρὲς περικοπὲς — γιατί δὲν ἔχω ἀλλάξει τίποτα τὸ βασικὸ στὴ φιλοσοφία μου γιὰ τὴν ἐκπαίδευση ἢ γιὰ τὴ ζωὴ. Τὸ Σάμμερχιλ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι οὐσιαστικὰ αὐτὸ ποὺ ἦταν καὶ δταν ἰδρύθηκε, τὸ 1921. Αυτόδιοίκηση γιὰ τοὺς μαθητὲς καὶ τὸ προσωπικὸ, ἐλευθερία νὰ παρακολουθοῦν τὰ μαθήματα τὰ παιδιά ἢ νὰ μὴν πηγαίνουν σ' αὐτά, ἐλευθερία νὰ παίζουν ἐπὶ μέρες ἢ ἐβδομάδες ἢ χρόνια ἂν εἶναι ἀπαραίτητο, ἐλευθερία ἀπὸ κάθε δογματισμὸ, θρησκευτικὸ ἢ ἠθικὸ ἢ πολιτικὸ, ἐλευθερία ἀπὸ τὴ διάπλαση χαρακτήρα.

Ἐκεῖ ποὺ ἔχω ἀλλάξει, εἶναι ἡ στάση μου ἀπέναντι στὴν ψυχολογία. Ὅταν τὸ σχολεῖο μου βρισκόταν στὴ Γερμανία καὶ κατόπιν στὴν Αὐστρία (ἀπὸ τὸ 1921 ὠς τὸ 1924) εἶχα βρεθεῖ κι ἐγὼ μέσα στὸ νεοαναπτυσσόμενο τότε ψυχαναλυτικὸ κίνημα. Ὅπως τόσοι ἄλλοι ἄμυαλοι νέοι, σκέφτηκα τότε κι ἐγὼ πὼς μιὰ καινούργια οὐτοπία πρόβαλλε πάλι. Καὶ τὴν ἀπάντηση γιὰ τὸ πὼς νὰ γίνει τὸ ἀσυνείδητο συνειδητὸ καὶ ν' ἀπαλλαγεῖ ὁ κόσμος ἀπὸ τὰ μίσση του, τὰ ἐγκλήματα καὶ τοὺς πολέμους του, θὰ μᾶς τὴν ἔδινε ἡ ψυχανάλυση. Ὅταν ἐπέστρεψα στὴν Ἀγγλία, σ' ἓνα οἶκημα ποὺ λεγόταν Σάμμερχιλ στὸ Λάιμ Ρέτζις, εἶχα μόνο πέντε μαθητὲς. Σὲ τρία χρόνια εἶχαν γίνει 27. Οἱ περισσότεροι ἦταν προβληματικὰ παιδιά ποὺ μοῦ ἔστελναν στὴν ἀπόγνωσή τους γονεῖς καὶ σχολεῖα — κλέφτες, καταστροφεῖς, καθγατζήδες καὶ τῶν δύο φύλων. Τοὺς «θεράπευσα» μὲ τὴν ψυχανά-

λυση νόμιζα, ἀλλ' ἀνακάλυφα πῶς κι ἐκεῖνοι ποὺ ἀρνήθη-
καν νὰ ἔρθουν στὰ ψυχαναλυτικά μου μαθήματα θεραπεύ-
τηκαν ὅπως κι οἱ ἄλλοι, καὶ ἔτσι ἔφτασα στὸ συμπέρασμα
πῶς ἡ ἐλευθερία καὶ ὄχι ἡ ψυχανάλυση ἦταν ὁ δραστικός
παράγοντας. Εὐτυχῶς, γιατί ἡ ψυχανάλυση δὲ δίνει τὴν ἀ-
πάντηση στὴν ἀρρώστια τῆς ἀνθρωπότητας.

Δὲ μοῦ ἀρέσει νὰ μιλῶ γιὰ τὸ παρελθόν, ἀλλ' εἶμαι πε-
ρισσότερο ἐπιφυλακτικός στὸ νὰ κάνω προβλέψεις γιὰ τὸ
μέλλον. Διαπιστώνω σημάδια προόδου. Τὰ σύγχρονα scho-
λεῖα στοιχειώδους ἐκπαίδευσης μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξαιρετικά.
Ἐνα ποὺ εἶδα στὸ Λέστερ ἀποτελοῦσε χτυπητὴ ἀντίθεση μὲ
τὸ δημοτικὸ σχολεῖο ποὺ ὑπῆρχε ἐδῶ καὶ σαράντα χρόνια.
Χαρούμενα πρόσωπα, ἓνα βουητὸ ἀβίαστης συνομιλίας, κάθε
παιδί ἀπασχολημένο μὲ τὸ δικό του ἔργο. Τὸ ἐπόμενο βή-
μα εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἐλεύθερων μεθόδων αὐτοῦ τοῦ εἴ-
δους στὸ σύγχρονο σχολεῖο μέσης ἐκπαίδευσης, πράγμα ποὺ
εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο μὲ τὸ σύστημα ἐξετάσεων ποὺ ἰ-
σχύει.

Βλέπω σημάδια στασιμότητας, ἀκόμα καὶ ὀπισθοδρόμη-
σης. Πάνω ἀπὸ τὰ 80% τῶν Ἀγγλῶν δασκάλων θέλουν νὰ
διατηρήσουν τὴ βέργα, κι εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι τὸ ποσο-
στὸ τῶν Σκωτσέζων ποὺ ἐπιθυμοῦν τὴ διατήρηση τῆς μα-
στίγωσης εἶναι περίπου τὸ ἴδιο.

Μιά ἀπὸ τίς μεγαλύτερες τραγωδίες εἶναι τὸ γεγονὸς ὅ-
τι ἡ σχολικὴ μάθηση πολὺ λίγη ἐπαφὴ ἔχει μὲ τὴ ζωὴ με-
τὰ τὸ τέλος τοῦ σχολείου. Πόσοι ἀπὸ τοὺς παλιούς μαθητὲς
διαβάζουν Μίλτον, Χάρντυ ἢ Σῶ; Πόσοι ἀκοῦν Μπετόβεν
καὶ Μπάχ; Τὸ σχολεῖο ἢ τουλάχιστο τὰ σχολικὰ θέματα
δὲν ἀσχολοῦνται μὲ τὸ συναίσθημα καὶ ἔτσι ὁ συναισθηματι-
κὸς κόσμος τοῦ παιδιοῦ διαμορφώνεται ἀπὸ ἐξωτερικούς πα-
ράγοντες: τὴν τηλεόραση, τὴ μουσικὴ πόπ, τὸ μπίνγκο, τὸ
ποδόσφαιρο, τὰ εἰκονογραφημένα καὶ τὰ σέξ περιοδικά. Καὶ
καθὼς ὅλα αὐτὰ τὰ μέσα τελοῦν ὑπὸ ἐμπορικὸ ἔλεγχο καὶ
ἐκμετάλλευση, ὁ φτωχὸς ὁ δάσκαλος δὲν ἔχει εὐκαιρίες.
Ποιὸς δάσκαλος θὰ μποροῦσε νὰ ἀρθρώσει ἓνα χαιρετισμὸ
στριγγλίζοντας κατὰ τὸν τρόπο τῶν Μπήτλς; Ἐνας καθη-

γητῆς τῶν μαθηματικῶν ποὺ θὰ σειόταν καὶ θὰ λυγίσταν
θὰ ἄφηνε ἀναυδο ἀπὸ κατάπληξη ὀλόκληρο σχολεῖο. Αὐτὸ
ἀποτελεῖ γιὰ μένα ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐπείγοντα θέματα τῆς
παιδείας, ἡ ἀντίθεση δηλαδὴ ἀνάμεσα στὸ παλιὸ δικτωρια-
νὸ πρόγραμμα μαθημάτων καὶ στὴ νέα ἐποχὴ τῶν ἐπιθυ-
μιῶν τῆς νεολαίας γιὰ ὀλόπλευρη ζωὴ.

Πολὺ θὰ ἤθελα νὰ νοιώθω ἐνθουσιασμένος γιὰ τὴν ἀνταρ-
σία τῶν χίππυς, τῶν παιδιῶν τῶν λουλουδιῶν, μὰ δὲ μοῦ
εἶναι δυνατὸ. Ἐκδηλώνουν τὴν πρόκλησή τους μὲ πράγμα-
τα ποὺ δὲν ἔχουν νόημα... μακριὰ μαλλιά, ἀλλόκοτο ντύ-
σιμο, τρόποι ὀμιλίας, ἀλλὰ δὲν ἀγγίζουν τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύ-
στημα, τὴ διδασκαλία τῆς θρησκείας σὲ μιὰ χώρα ποὺ δὲν
εἶναι χριστιανικὴ, μιὰ χώρα ρωμαιοκαθολικῶν καὶ διαμαρ-
τυρόμενων σχολείων, ὅπου δέρνουν τοὺς μαθητὲς καὶ ὑπο-
κριτικὰ συνδυάζουν τὴ συμβουλὴ τοῦ ἀρχαίου ἀνόητου Σο-
λομώντα μ' ἐκείνη τοῦ Χριστοῦ: «Κάνετε τὰ μικρὰ παιδιά
νὰ ὑποφέρουν.» Οἱ θρησκευόμενοι γονεῖς καὶ δάσκαλοι φρον-
τίζουν λοιπὸν νὰ παιδεύονται τὰ παιδιά.

Μπορεῖ νὰ εἶναι διαφορετικὰ στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες.
Νομίζω ὅτι οἱ χίππυς τοῦ Πανεπιστημίου Μπέρκλεϋ προβάλλ-
ουν πραγματικὰ καὶ ζωτικὰ ζητήματα — τὸ Βιετνάμ, τὰ
φυλετικὰ μίσση, τὸν κανόνα τοῦ δολλαρίου. Ἐνας κυνικός
θὰ μπορούσε νὰ πεῖ πῶς ὅλες αὐτὲς οἱ διαμαρτυρίες εἶναι
περίφημες, ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, οἱ χίππυς, τὰ
λουλουδένια παιδιά, θὰ ἔχουν μετατραπῆ σὲ ἀρτηριοσκλη-
ρωμένους συντηρητικούς.

Τὸ ὅτι ἡ κοινωνία νοσεῖ κανένας δὲν τὸ ἀρνεῖται. Τὸ
ὅτι ἡ κοινωνία δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ χάσει αὐτὴ τὴ νόσο, εἶναι
ἐπίσης ἀναντίρρητο. Μάχεται κάθε ἀνθρώπινη προσπάθεια
γιὰ τὴ βελτίωσή της. Καταπολέμησε τὴν ἐπέκταση τοῦ δι-
καιώματος τῆς ψήφου στίς γυναῖκες, τὴν κατάργηση τῆς
θανατικῆς ποινῆς, καταπολέμησε τὴ μεταρρύθμιση τῶν βάρ-
βαρων νόμων περὶ διαζυγίου, τὴ μεταρρύθμιση τῶν βάρβα-
ρων νόμων κατὰ τῆς ὁμοφυλοφιλίας. Κατὰ κάποιον τρόπο
καθῆκον μας σὰ δασκάλων εἶναι νὰ ἀγωνιζόμεστε ἐνάντια
σὲ μιὰ μαζικὴ ψυχολογία, ἐνάντια σὲ μιὰ ψυχολογία τῆς ἀ-

γέλης, όπου το κάθε ζώο έχει την ίδια προδιά και το ίδιο θέλημα, για να διώχνουμε τα μαύρα πρόβατα, τους προκλητικούς. Τα σχολεία μας έχουν τους ποιμένες τους, που δεν είναι πάντοτε ευγενικές ψυχές. Τα πρόβατα-μαθητές μας είναι ντυμένα με τις λαμπρές ομοιόμορφες στολές τους. Δε θέλω να επεκτείνω τη μεταφορά αυτή πολύ, αλλά μπορώ να πω ότι το κούρεμα πολλών βαρυστημένων μαθητών μας αποτελεί συμβολικό παράδειγμα.

Η εκπαίδευση θα έπρεπε να δημιουργεί παιδιά που να έχουν και ατομικότητα και κοινωνικότητα, και αυτό το επιτυγχάνει χωρίς αμφισβόλια ή αυτοδιοίκηση. Σ' ένα συνηθισμένο σχολείο ή ύπακοή είναι αρετή, έτσι, που λίγοι στη μετέπειτα ζωή μπορούν να το αμφισβητούν. Χιλιάδες σπουδαστές που προετοιμάζονται για δάσκαλοι είναι γεμάτοι ένθουσιασμό για το μελλοντικό τους επάγγελμα. Ένα χρόνο μετά το πέρας των σπουδών τους κάθονται στις αίθουσες προσωπικού και σκέφτονται ότι παιδεία σημαίνει υποταγή και πειθαρχία. Είναι αλήθεια πως δεν τολμούν να διαμαρτυρηθούν, γιατί τότε θα πάρουν δρόμο. Και οι λίγοι που διαμαρτύρονται, το κάνουν μόνο με το νοῦ τους. Είναι πολύ δύσκολο ν' ανατρέψει κανείς μια ολοκληρωμένη ζωή διαπαιδαγωγώσεως. Άλλη μια γενιά μεγαλώνει και επιβάλλει στη νέα γενιά τα παλιά ταμπού και ήθη και τις παιδαγωγικές παραφροσύνες και έτσι ο παλιός γνωστός φαῦλος κύκλος επαναλαμβάνεται. Είναι θλιβερό ότι οι κατηχημένες μάζες φτάνουν στο σημείο ν' αποδέχονται τα κακά σά δεδομένα. Ναπάλμ; Δύσκολο να μάς συγκινήσει ή αποτέφρωση παιδιών μακριά στην Ασία. Φυλετικό μίσος; Μά αυτό είναι φυσικό. Πώς είναι δυνατό ν' αναμιχθούν οι φυλές. Στο σημείο αυτό ο γέρο Χίτλερ είχε δίκιο. Ξέρω πως ο Ίησους είπε ν' αγαπάμε τον πλησίον, αλλά δεν είπε ν' αγαπάμε και τους νέγρους ή μήπως κάνω λάθος; (Αυτό θυμίζει "Άλφ Γκάρνερ").

Είναι πολύ δύσκολο να σκέφτεται κανένας συνέχεια τα σχολεία και τους δασκάλους τους. Θυμηθείτε το βιβλίο «Η τελευταία έξοδος για το Μπρούκλιν» του Σέλμπυ. Απαγο-

ρεύτηκε δια νόμου στη Βρεταννία. Η απαγόρευση αυτή αποτελεί ένα ακόμα παράδειγμα υπερβολικού θορύβου άμαθών πουριτανών. Το βιβλίο είναι γεμάτο από κακά λόγια, από σεξουαλικές διαστροφές, από μια ανθρωπότητα στο τελευταίο της σκαλοπάτι. Σαν απεικόνιση όμως μιας αποψης του πολιτισμού που τόσο υπερηφανεύομαστε γι' αυτόν, νομίζω πως πρέπει να διαβαστεί από εκατομμύρια ανθρώπους. Πραγματικά προκαλεί δέος. Αποκαλύπτει την άλλη όψη της διεπόμενης από πλουσιοκρατικές τάσεις αντιανθρώπινης αμερικανικής ζωής, δείχνει ποιά κακά μπορούν να προκαλέσουν στις ανθρώπινες υπάρξεις, τα «σλάμς» (φτωχογειτονιές), ή κακή μόρφωση και ή έμπορική εκμετάλλευση. Οι συνθήκες αυτές υπάρχουν, στον έναν ή τον άλλο βαθμό, σε κάθε πόλη του κόσμου. Είναι το συνακόλουθο του κράτους ευημερίας, του «ποτέ δεν τα περνούσαμε τόσο καλά». Πρόκειται για έναν πολιτισμό ανύπαρκτο... Τολμώ να πω πως τα προγράμματα της τηλεόρασης είναι ρυθμισμένα ν' αντιστοιχούν στη μέση συναισθηματική ηλικία των οχτώ χρονών. Ποῦ οφείλεται το κακό; Μήπως στη μεγάλη δόμδα που κρέμεται πάνω από τα κεφάλια μας; "Ας φάμε λοιπόν, ας πιούμε κι ας χαρούμε, μιά κι αῦριο θα πεθάνουμε. Μήπως πρόκειται για ένα νέο υλισμό, όπου ή ευχαρίστηση υποτίθεται πως ξεπηδάει από τα αυτοκίνητα, τις ηλεκτρικές κουζίνες, τα νάιτ κλάμπ, τα μπίνγκο και όλες τις άλλες παιδιάστικες ανοησίες; Ζούμε παράμερα έμεις οι χίππιδες. Έχουμε τη συμμορία μας. Αφήστε τους βλάκες να δουλεύουν και να κερδίζουν για ν' αποκτήσουν μιά Τζάγκουαρ. Έμεις πάντα μπορούμε να στριμώξουμε καμιά Τζάγκουαρ και να θγάλλουμε τις κυρίες περίπατο.

Ψάχνω στα τυφλά. Μάταια προσπαθώ να καταλάβω γιατί ή ανθρωπότητα κάνει τόσο κακό. Δεν μπορώ να πιστέψω πως το κακό είναι έμφυτο, πως υπάρχει προπατορικό αμάρτημα. Είδα πάρα πολλά φρικτά παιδιά να γίνονται καλά παιδιά με την έλευθερία και με την κατανόηση των μεγάλων. Άλλά γιατί μιά καλή κατά βάση ανθρωπότητα δημιουργεί έναν κόσμο άρρωσθημένο, άδικο και σκληρό; Γνω-

ρίζω από προσωπική μου πείρα πώς τα παιδιά που διαπαιδαγωγούνται με την αυτοδιοίκηση και την ελευθερία ποτέ δε θα μισήσουν τους Έβραίους ή τους Νέγρους. Ποτέ δε θα δείρουν τα παιδιά τους ή θα τα θεωρήσουν ένοχα σε ζητήματα του σέξ. Ποτέ δε θα τρομοκρατήσουν τα παιδιά τους με παραμύθια ενός τιμωροῦ θεοῦ. Σπείδω να προσθέσω ότι και άλλοι διευθυντές σχολείων θα προβάλουν παρόμοιους ισχυρισμούς. Θέτω στον έαυτό μου τὸ ερώτημα: "Αν τὸ Σάμμερχιλ είναι σε θέση να δημιουργήσει ανθρώπους που δὲν παρουσιάζουν κλίση πρὸς τὸ μίσος, τὴ σκληρότητα, τὸν πόλεμο και τὴν προκατάληψη, γιατί να μὴν έχει εἶδος ὁ κόσμος σχολεία που να δίνουν παρόμοια ἀποτελέσματα; Πρὶν ἀπὸ δυὸ χιλιάδες χρόνια, οἱ ἄνθρωποι διάλεξαν τὸν Βαρραθά και σταύρωσαν τὸν Χριστό. Οἱ ἄνθρωποι σήμερα κάνουν τὴν ἴδια ἐκλογή. Γιατί; Πολύ θα ἤθελα να μάθω.

Οἱ μεγάλοι ποτέ δὲν ἔδωσαν ἀπάντηση στὰ αἰνίγματα τῆς ἀνθρωπότητας, οἱ Σωκράτηδες, οἱ Χριστοί, οἱ Φρόνι, οἱ Δαρβίνοι, οἱ πάπες και οἱ ἐπίσκοποι. Ἄλλὰ οὔτε κι ἐμεῖς, οἱ μικροί, δὲν μπορούμε να βροῦμε μιὰ ἀπάντηση. Τὴ διάγνωση τὴν ξέρουμε: διώξε τὴν ἀγάπη και θα ἔχεις τὸ μίσος. Ἄλλὰ τί μᾶς κάνει να διώχνουμε τὴν ἀγάπη, δὲν τὸ ξέρουμε. Ὁ Φρόνι και ὁ Ράιχ λένε πὼς αὐτὸ ὀφείλεται στὸ φόβο και στὸ μίσος για τὸ σέξ. Ὁ Ἄντλερ θάλεγε πὼς εἶναι ὁ πόθος για τὴν ἐξουσία που ὑπερνικᾷ τὸν πόθο για τὴν ἀγάπη. Εἶναι ὁμως ἀπαραίτητο να γνωρίζουμε τίς καταβολές; Ὁ ψευτοφροῦδισμός δεχόταν ότι ἡ ἀπόκτηση συνείδησης για τὸ ἀρχικὸ τραῦμα θεραπεύει αὐτόματα τὸ σύμπλεγμα, ἀγνοώντας τὸ γεγονός πὼς τὰ συμπλέγματα προκαλοῦνται ἀπὸ μιὰ μακρὰ, συνεχῆ διαδικασία καταστολῆς κατὰ τὴν παιδικὴ ἡλικία. Στίς προβληματικὲς μέρες τοῦ Σάμμερχιλ οἱ πορτοφολάδες ἔφευγαν ἀπὸ τὸ σχολεῖο θεραπευμένοι, χωρὶς ποτέ να ἔχουν ἀνακαλύψει τίς ρίζες τῆς παρόρμησης πρὸς τὴν κλοπή. Ἡ ἀνθρωπότητα θα μπορούσε να θεραπευθεῖ ἀπὸ τίς ἀρρώστιες τῆς, ἂν μπορούσαμε ν' ἀπαλλαγούμε ἀπὸ τὴν ὑποχρεωτικὴ οἰκογένεια, τὸ πειθαρχικὸ σχολεῖο, τίς θρησκείες που πηγαίνουν ἐνάντια στὴ ζωή.

Πόσο μεγάλο εἶναι αὐτὸ τὸ «ἂν». Ἐξακολουθεῖ ὁμως να παραμένει σὴν ἐκλογή: ἢ αὐτὸ τὸ «ἂν», ἢ ὁ ἀφανισμός τῆς ἀνθρωπότητας, εἴτε ἀπὸ τὴ δόμδα εἴτε ἀπὸ τὴ δηλητηριασμένη και μολυσμένη γῆ και ἀτμόσφαιρα εἴτε ἀπὸ τὰ δηλητηριασμένα συναισθήματα.

Ἡ δασκάλα μιλοῦσε στὴν τάξη τῆς για τὸν Νέρωνα που σκότωσε τὴ μητέρα του και ἔπαιζε βιολί ἐνῶ ἡ Ρώμη καιγόταν.

«Και τώρα, παιδιά, ὕστερα ἀπ' ὅλα ὅσα σᾶς εἶπα, νομίζετε ότι ὁ Νέρων ἦταν καλὸς ἢ κακός; Τί λές ἐσύ, Μπίλλυ;»

«Σᾶς παρακαλῶ, κυρία, ἐμένα δὲ μοῦ ἔκανε ποτέ τίποτα.»

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Μπίλλυ κυβερνάει τὸν κόσμο σήμερα. Πλημμύρες και σεισμοὶ στὴν Ἰνδία ἢ στὴν Κίνα; Γύρνα τὴ σελίδα να δείς τί ἀποτέλεσμα ἔφερε στὸ γῆπεδο ἡ «Σέφηντ» τὸ Σάββατο. «Εἶμαι ὁ φύλακας τοῦ ἀδερφοῦ μου;» Φυσικὰ ὄχι. Γιατί ἐκλέγουμε τοὺς βουλευτές; ἢ τοὺς διευθυντές στὰ σχολεία; ἢ τοὺς παπάδες; ἢ τὸ Στρατό; Μπορεῖ να ὑπάρχει τὸ προκατορικὸ ἀμάρτημα στὸ κάτω-κάτω... τὸ ἀμάρτημα τῆς ἐκλογῆς. Ἄν τὸ Σάμμερχιλ ἔχει κάποιο μήνυμα, αὐτὸ εἶναι: Δὲ θα ἐκλέξεις. Πολέμησε τὴν ἀρρώστια τοῦ κόσμου ὄχι με φάρμακα, ὅπως τὰ ἠθικὰ διδάγματα και οἱ τιμωρίες, ἀλλὰ με φυσικὰ μέσα — τὴν ἐπιδοκιμασία, τὴν τρυφεράδα, τὴν ἀνοχή... Διστάζω να χρησιμοποίησω τὴ λέξη ἀγάπη, γιατί ἔχει σχεδὸν καταστήσει μιὰ βρώμικη λέξη, ὅπως τόσες πολλὲς ἄλλες τίμιες και καθαρὲς ἀγγλοσαξονικὲς λέξεις με τέσσερα γράμματα.

A. Σ. Νήλ

Είσαγωγή

Στην ψυχολογία κανείς δεν ξέρει πολλά. Οι εσωτερικές δυνάμεις της ζωής του ανθρώπου μας είναι ακόμα κατά μέγα μέρος άγνωστες.

Από τότε που η μεγαλοφυΐα του Φρόυντ της έδωσε ζωή, η ψυχολογία προχώρησε πολύ. Όσοσο εξακολουθεί να είναι μια νέα επιστήμη που ακόμη χαρτογραφεί τις άκτες μιας άγνωστης ήπειρου. Πιθανό ύστερα από πενήντα χρόνια οι ψυχολόγοι να γελούν με τη σημερινή μας άγνοια.

Από τότε που εγκατέλειψα την παιδαγωγική και καταπιάστηκα με την ψυχολογία του παιδιού, είχα να κάνω με παιδιά όλων των κατηγοριών, με έμπρηστές, κλέφτες, ψεύτες, νυχτοουρούντα και δξύθυμα παιδιά. Μακρόχρονη έντατική εργασία στην άγωγή του παιδιού με έπεισε ότι γνωρίζω σχετικά πολύ λίγα για τις δυνάμεις που καθορίζουν τη ζωή. Από την άλλη πλευρά είμαι πεπεισμένος πως γονείς που έχουν ασχοληθεί μόνο με τα δικά τους παιδιά, γνωρίζουν πολύ λιγότερα από μένα.

Για τουτό απευθύνομαι στους γονείς, γιατί πιστεύω πως ένα δύσκολο παιδί γίνεται δύσκολο σχεδόν πάντα από κακή μεταχείριση στο ίδιο του το σπίτι.

Ποιό είναι το έργο της ψυχολογίας; Προτείνω τον όρο **θ ε ρ α π ε ί α**. Αλλά τί είδους θεραπεία; Φυσικά δεν επιθυμώ να θεραπευτώ από την προτίμησή μου για το πορτοκαλί ή το μαύρο χρώμα· επίσης δεν επιθυμώ να θεραπευτώ από τη χαρά που μου δίνει το κάπνισμα ή ένα μπουκάλι μπύρα. Κανένας δάσκαλος δεν έχει το δικαίωμα να θεραπεύσει ένα παιδί κάνοντάς το να μη θορυβεί όταν παίζει τύμπανο. Η μόνη θεραπεία που επιτρέπεται είναι η θεραπεία της δυστυχίας.

Ένα δύσκολο παιδί είναι ένα δυστυχισμένο παιδί. Βρί-

σκεται σὲ ἀγώνα μὲ τὸν ἑαυτὸ του· καὶ συνεπῶς βρίσκεται σ' ἀνειρήνευτο ἀγώνα μὲ τὸ γύρω του κόσμο.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς δύσκολους ἐνήλικες. Ποτὲ εὐτυχισμένος ἄνθρωπος δὲν ἔγινε παραξίαις οὔτε κήρυξε πόλεμο οὔτε λυντσάρησε ποτὲ Νέγρο. Μιὰ εὐτυχισμένη γυναίκα δὲν τρώγεται μὲ τὸν ἄντρα της καὶ τὰ παιδιὰ της. Κανένας εὐτυχισμένος ἄντρας δὲ γίνεται ποτὲ ληστής ἢ λωποδύτης. Ποτὲ εὐτυχισμένος πραιστάμενος δὲν κάνει ἀφόρητη τὴ ζωὴ τῶν ὑφισταμένων του.

Ὅλα τὰ ἐγκλήματα, ὅλα τὰ μίση, ὅλοι οἱ πόλεμοι, μόνο στὴν ἔλλειψη εὐτυχίας μποροῦν νὰ ἀναχθοῦν. Τὸ βιβλίον αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ δείξει πῶς οἱ ἄνθρωποι γίνονται δυστυχισμένοι, πῶς διαταράσσεται ἡ ζωὴ τους καὶ πῶς τὰ παιδιὰ μποροῦν νὰ ἀνατραφοῦν ἔτσι ὥστε μεγάλο μέρος αὐτῆς τῆς δυστυχίας νὰ μὴν προβάλλει ποτὲ στὴ ζωὴ τους.

Ἡέρα ἀπ' αὐτό, τοῦτο τὸ βιβλίον εἶναι ἡ ἱστορία ἐνὸς σχολείου — τοῦ Σάμμερχιλ (Summerhill) — στὸ ὁποῖο θεραπεύτηκαν παιδιὰ δυστυχισμένα καὶ — τὸ σπουδαιότερο — ἐκπαιδεύτηκαν ὥστε νὰ εἶναι εὐτυχισμένοι ἄνθρωποι.

Α. Σ. Νήλ.

I

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΣΑΜΜΕΡΧΙΑ

Ἡ ἰδέα τοῦ Σάμμερχιλ

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορία ἑνὸς μοντέρνου σχολείου — τοῦ Σάμμερχιλ.

Τὸ Σάμμερχιλ ἰδρύθηκε τὸ 1921. Τὸ σχολεῖο θρίσκεται στὸ χωριὸ Leiston τῆς κομητείας Suffolk, περίπου 100 χιλιόμετρα ἀπ' τὸ Λονδίνο.

Λίγα λόγια γιὰ τοὺς μαθητὲς τοῦ Σάμμερχιλ. Μερικὰ παιδιά ἔρχονται στὸ Σάμμερχιλ ἀπ' τὸν πέμπτο κίβλας χρόνου τῆς ἡλικίας τους, ἐνῶ ἄλλα ὅταν εἶναι ἤδη στὸ δέκατο πέμπτο. Γενικὰ οἱ μαθητὲς μένουν ἐδῶ μέχρι τὸ δέκατο ἕκτο χρόνο τῆς ἡλικίας τους. Στὸ σχολεῖο ἔχουμε κατὰ μέσο ὄρο γύρω στὰ εἰκοσιπέντε ἀγόρια καὶ εἴκοσι κορίτσια. Τὰ παιδιά χωρίζονται σὲ τρεῖς ομάδες, κατὰ ἡλικία: ἀπὸ πέντε ὡς ἑπτὰ χρονῶν, ἀπὸ ὀχτῶ ὡς δέκα χρονῶν καὶ ἀπὸ ἔντεκα ὡς δεκαπέντε.

Κατὰ κανόνα ἔχουμε ἀρκετὰ παιδιά ἀπὸ ἄλλες χώρες. Τώρα (1968) ἔχουμε ἐδῶ δυὸ μαθητὲς ἀπ' τὴν σκανδιναβικὴς χώρες καὶ 44 ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ.

Οἱ μαθητὲς χωρίζονται σὲ ομάδες κατὰ ἡλικία καὶ κάθε ομάδα ἔχει ἐπικεφαλῆς μιὰ γυναίκα, τὴ λεγόμενὴ ὀμαδικὴ μητέρα. Τὰ μικρὰ παιδιά κατοικοῦν σὲ πέτρινα σπίτια, τὰ μεγαλύτερα σὲ παράγκες. Μονὰ δωμάτια ὑπάρχουν μόνο γιὰ μερικὰ ἀπ' τὰ μεγάλα παιδιά. Τ' ἀγοράκια κοιμοῦνται συνήθως ἀνὰ τρία ἢ τέσσερα σὲ κάθε δωμάτιο. Τὸ ἴδιο καὶ τὰ κορίτσια. Τὰ παιδιά δὲν εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ ὑπόκεινται σὲ ἔλεγχο καὶ κανένας δὲ συγυρίζει τὰ δωμάτιά τους. Τὰ ἀναλαβαίνουν μόνο τους. Κανένας δὲν τοὺς λείει τί θὰ φορέσουν· μποροῦν νὰ φορέσουν ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωσιν, ὅ,τι θέλουν.

Οἱ ἐφημερίδες τὸ ὀνόμασαν «Σχολεῖο ὀποὺ κάγει καθένας ὅ,τι θέλει» καὶ τοὺς μα-

θητές του, αγέλη αγρίων, στους οποίους νόμος και καλή συμπεριφορά είναι άγνωστα.

Γράφοντας ωστόσο την ιστορία του Σάμμερχιλ πρέπει να μείνω όσο το δυνατό πιστός στην αλήθεια. Το ότι θα είμαι κάπως προκατειλημμένος, είναι φυσικό. Όμως θα προσπαθήσω να εκθέσω όχι μόνο τα πλεονεκτήματά του Σάμμερχιλ, αλλά και τα μειονεκτήματά του. Τα πλεονεκτήματά του είναι πλεονεκτήματα υγιών, ελεύθερων παιδιών των οποίων η ζωή δεν είναι δηλητηριασμένη από φόβο και μίσος.

Είναι φανερό ότι ένα σχολείο που, διψασμένα για δράση παιδιά, τα αναγκάζει να καθήσουν στα θρανία και τα διδάσκει κυρίως πράγματα άχρηστα, είναι ένα κακό σχολείο. Είναι καλό μόνο για κείνους που πιστεύουν σ' αυτό το είδος του σχολείου, για κείνους τους μή δημιουργικούς πολίτες που θέλουν πειθήνια, όκνά παιδιά κατάλληλα να ταιριάσουν σε μια κοινωνία, της οποίας κριτήριο επίτυχίας είναι το χρήμα.

Το Σάμμερχιλ άρχισε σαν ένα πείραμα. Σήμερα δεν είναι πια πείραμα. Είναι ένα σχολείο που χρησιμεύει για παράδειγμα σ' άλλα σχολεία· γιατί το Σάμμερχιλ απέδειξε ότι η ελευθερία κάνει θαύματα.

Όταν η πρώτη σύζυγός μου κι εγώ ιδρύσαμε το σχολείο, μας κατείχε βασικά: να κάνουμε το σχολείο κατάλληλο για τα παιδιά — κι όχι τα παιδιά κατάλληλα για το σχολείο.

Είχα ήδη διδάξει αρκετά χρόνια σε κοινά σχολεία και ήξερα καλά τις μεθόδους των σχολείων αυτών. Ήξερα πώς δεν ήταν σωστές. Δεν ήταν σωστές γιατί βασίζονταν στις αντιλήψεις ενήλικων για το πώς πρέπει να είναι ένα παιδί και πώς πρέπει να μαθαίνει. Ήταν μέθοδοι που προέρχονταν από το παρελθόν εκείνο, όπου η ψυχολογία ήταν μια άγνωστη επιστήμη ακόμα.

Ξεκινήσαμε λοιπόν να φτιάξουμε ένα σχολείο, στο οποίο τα παιδιά θα έπρεπε να έχουν την ελευθερία, να είναι αυτά που ήταν. Για να πετύχουμε αυτό έπρεπε να παραιτηθούμε

από κάθε παιθαρχικό μέτρο, από κάθε άσκηση ψυχολογικού επηρεασμού, από κάθε προτροπή, από κάθε ήθικη και θρησκευτική διδασκαλία. Μερικοί μας αποκάλεσαν γενναίους, αλλά γι' αυτό βασικά δε χρειαζόταν θάρρος. Εκείνο που χρειαζόταν το διαθέταμε: την ακλόνητη πίστη πως το παιδί όχι μόνο δεν είναι κακή, αλλά αντίθετα είναι μια καλή ύπαρξη. Στη σαραντάχρονη σχεδόν εργασία μας ποτέ έτούτη ή πίστη μας δεν κλονίστηκε· απεναντίας μας έγινε πεποίθηση.

Κατά την άποψή μου, το παιδί είναι από τη φύση του εφοδιασμένο με λογική και ρεαλισμό. Αφημένο στον εαυτό του, χωρίς τις οποιεσδήποτε προτροπές των μεγάλων, θα προχωρήσει όσο του επιτρέπουν οι δυνάμεις του. Κατά συνέπεια, το Σάμμερχιλ είναι ένα σχολείο στο οποίο τα παιδιά που έχουν έμφυτη ικανότητα και θέλουν να μορφωθούν μορφώνονται, ενώ εκείνα που δεν μπορούν να γίνουν παρά όδοκαθαριστές, γίνονται όδοκαθαριστές. Μέχρι τώρα απ' το σχολείο μας δεν έγινε κανένας όδοκαθαριστής. Το λέω αυτό χωρίς κομπασμό, γιατί προτιμώ ένα σχολείο που θγάζει ευτυχισμένους όδοκαθαριστές παρά νευρωτικούς σοφούς.

Τί είναι τέλος πάντων αυτό το Σάμμερχιλ; Λοιπόν, η συμμετοχή στο μάθημα είναι προαιρετική. Τα παιδιά μπορούν να πάνε για μάθημα, μπορούν όμως και να μην πάνε — και μάλιστα για χρόνια, αν το θέλουν. Υπάρχει πρόγραμμα διδασκαλίας — αλλά μόνο για τους δασκάλους.

Τα παιδιά παρακολουθούν μαθήματα ανάλογα με την ηλικία τους, καμιά φορά όμως και ανάλογα με τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά τους. Δεν έχουμε νέες μεθόδους διδασκαλίας, γιατί πιστεύουμε ότι το μάθημα αυτό καθαυτό δεν παίζει και μεγάλο ρόλο. Αν ένα σχολείο έχει μια ειδική μέθοδο για να διδάξει την τέλεια διαίρεση, είναι πολύ άσημαντο καθαυτό — γιατί η διαίρεση δεν έχει σημασία παρά για κείνους που θέλουν να τη μάθουν. Ένα παιδί που θέλει να τη μάθει, θα τη μάθει όπωσδήποτε — και είναι αδιάφορο με ποιά μέθοδο θα τη μάθει.

Μαθητές που έρχονται στο Σάμμερχιλ στην ηλικία του

νηπιαγωγείου, παίρνουν απ' την αρχή μέρος στο μάθημα. Παιδιά που έρχονται σε μας από άλλα σχολεία, όρκίζονται συχνά πως δεν πρόκειται να ξαναπατήσουν σε σχολική αίθουσα. Παίζουν, κάνουν ποδήλατο, ενοχλούν άλλους στην εργασία τους, αλλά μακριά από μάθημα. Σε μερικές περιπτώσεις αυτό κρατάει μήνες. Ο χρόνος της «ανάρρωσης» εξαρτάται από τη δύναμη του μίσους με το οποίο τα φόρτωσε το προηγούμενο σχολείο. Το ρεκόρ το κατέχει ένα κορίτσι που ήρθε σε μας από μια σχολή Καλογραϊών και τελείωνε τρία δλόκληρα χρόνια. Κατά μέσο όρο, η αποχή από τα μαθήματα κρατάει τρεις μήνες, μέχρι που το παιδί να συνέλθει.

Όποιος είναι ξένος προς τη δική μας αντίληψη περί ελευθερίας, θα διερωτηθεί ίσως τί είδους τρελάδικο είναι αυτό, μέσα στο οποίο τα παιδιά μπορούν, αν θέλουν, να παίξουν δλόκληρη τη μέρα. Πολλοί μεγάλοι λένε: «Αν με είχα στείλει σ' ένα τέτοιο σχολείο, δε θα κατάφερα ποτέ τίποτα». Άλλοι λένε: «Αυτά τα παιδιά θα βρεθούν σε πολύ δύσκολη θέση, όταν θα χρειαστεί να ανταγωνιστούν με άλλα, τα οποία παρακινήθηκαν να μάθουν».

Θυμάμαι τον Ίάκωβο που μας άφησε στα δεκαεφτά του χρόνια, για να εργαστεί σ' ένα εργοστάσιο κατασκευής μηχανών. Κάποια μέρα έστειλε ο διευθυντής να τον φωνάξουν στο γραφείο του: «Έσείς δεν είστε ο νεαρός απ' το Σάμμερχιλ;» τον ρώτησε. «Θα επιθυμούσα να μάθω ποιά είναι η γνώμη σας για τη μόρφωση που πήρατε εκεί τώρα που είστε μαζί με νέους από άλλα σχολεία. Αν υποθέσουμε ότι θα μπορούσατε να διαλέξετε, που θα πηγαίνατε, στο Ήτον ή στο Σάμμερχιλ;»

«Στο Σάμμερχιλ, φυσικά», είπε ο Ίάκωβος.

«Τί το καλύτερο έχει το Σάμμερχιλ από τ' άλλα σχολεία;»

«Ο Ίάκωβος έξυσε λίγο το κεφάλι του. «Ξέρω 'γώ», είπε σιγανά. «Νομίζω πως εκεί αποκτάει κανένας το συναίσθημα της απόλυτης αυτοπεποίθησης.»

«Ναί», είπε ξερά ο διευθυντής. «Αυτό πρόσεξα κι εγώ,

μόλις μπήκατε στο γραφείο μου.»

«Πώ, πώ, τί έκανα!», είπε γελώντας ο Ίάκωβος. «Συγχωρείστε με, παρακαλώ, που σας έδωσα αυτή την έντύπωση.»

«Όχι», είπε ο διευθυντής. «Μου άρεσε. Οι περισσότεροι άνθρωποι που τους καλώ στο γραφείο μου, έχουν μια νευρικήτητα, και το βλέπεις πως δεν αισθάνονται άνετα. Έσείς μπήκατε μέσα σαν ένας δμοιός μου. Και τώρα, σε ποιά τμήμα επιθυμείτε να μετατεθείτε;»

Η ιστορία τούτη δείχνει, ότι η μάθηση, αυτή καθαυτή, δεν έχει τόση σημασία όση ο χαρακτήρας και η προσωπικότητα. Ο Ίάκωβος απέτυχε στις εισαγωγικές εξετάσεις του Πανεπιστημίου, γιατί μισούσε τη μάθηση από τα διβλία. Το ότι δεν ήξερε το έργο του Λάμπ ή γαλλικά δε στάθηκε εμπόδιο στη ζωή του. Είναι σήμερα ένας πολύ επιτυχημένος μηχανικός.

Παρ' όλα αυτά στο Σάμμερχιλ διδάσκονται πολλά πράγματα. Είναι πιθανό μια ομάδα δικών μας δωδεκάχρονων παιδιών να μην μπορεί να συναγωνιστεί με τις αντίστοιχες τάξεις άλλων σχολείων στη γραφή ή στην όρθογραφία, ή στα κλάσματα. Αντίθετα, σ' ένα διαγωνισμό που θα απαιτούσε πρωτοτυπία, οι δικοί μας θα τσάκιζαν τους άλλους.

Σε μας δε γίνονται διαγωνισμοί, αλλά σ' άστεία διαγωνώνω καμιά φορά μικροεξετάσεις. Μια τέτοια φορά, λ.χ., έθεσα τις ακόλουθες έρωτήσεις:

Π ο υ θ ρ ί σ κ ε τ α ι : η Μ α δ ρ ί τ η , τ ο γ η σ ί , Π έ μ π τ η , τ ο χ τ έ ς , ά γ ά π η , δ η μ ο κ ρ α τ ί α , μ ί σ ο ς , τ ο κ α τ σ α θ ί δ ι μ ο υ ; (Για την τελευταία έρώτηση δεν πήρα δυστυχώς καμιά σωστή απάντηση.)

Π έ σ τ ε τ ί σ η μ α ί ν ο υ ν ο ι λ έ ξ ε ι ς π ο υ ά κ ο λ ο υ θ ο υ ν (ο αριθμός στην παρένθεση δηλώνει πόσες σημασίες περιμένω για κάθε λέξη): Χ έ ρ ι (3) ... μόνο δυο μαθητές δήλωσαν σωστά την τρίτη σημασία: «μ έ τ ρ ο μ ε γ έ θ ο υ ς γ ι α ά λ ο γ α». Ο ρ ε ί χ α λ κ ο ς (4) ... μέταλλο, μάγισυ-

λο, ἀνώτατος ἀξιωματικὸς τοῦ στρατοῦ, μέρος τῆς ὀρχήστρας.

Μεταφράστε στὴ γλώσσα τοῦ Σάμμερχιλ τὸ μονόλογο τοῦ Ἄμλετ «Νὰ ζεῖ κανεὶς ἢ νὰ μὴ ζεῖ».

Σ' αὐτὲς τὶς ἐρωτήσεις δὲν ἀναμενόταν φυσικὰ σοβαρὴ ἀπάντηση καὶ τὰ παιδιὰ τὶς διασκέδασαν ἀρκετά. Οἱ νεοφερμένοι, γενικά, δὲν ἔφταναν σὲς ἀπαντήσεις τοὺς μαθητὲς ποὺ εἶχαν μπεῖ στὸ πνεῦμα τοῦ σχολείου, ὄχι ἐπειδὴ ἦταν λιγότερο ἔξυπνοι, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἦταν συνηθισμένοι σὲ σοβαρὲς ἐρωτήσεις καὶ στὰ εὐκολὰ τὰ ἔχαναν.

Αὐτὰ γιὰ τὴν πλευρὰ τοῦ μαθήματος μὲ μέσο τὸ παιχνίδι. Ὅλες τὶς ὥρες ἐργάζονται πολὺ. Τὸ νὰ λείψει ἓνας δάσκαλος μιὰ ὥρα, γιὰ ἓναν ὁποιοδήποτε λόγο, εἶναι γιὰ τοὺς μαθητὲς συνήθως μεγάλῃ ἀπογοήτευση.

Ὁ Δαυὶδ, ἓνα παιδάκι ἑννέα χρονῶν, ἔπρεπε νὰ ἀπομονωθεί γιὰτὶ εἶχε δυνατὸ θήχα. Ἐκλαιγε καὶ διαμαρτυροῦταν: «Θὰ χάσω τὸ μάθημα γεωμετρίας τοῦ Ρότζερ.» Ὁ Δαυὶδ ἦταν σχεδὸν ἀπὸ θρέφος στὸ Σάμμερχιλ. Τὸ μάθημα ἦταν μιὰ ἀνάγκη γι' αὐτόν. Τώρα διδάσκει μαθηματικὰ στὸ πανεπιστήμιον τοῦ Λονδίνου.

Πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια, σὲ μιὰ σχολικὴ συνέλευση (ὅπου ψηφίζονται ὅλοι οἱ σχολικοὶ κανονισμοὶ καὶ ὅπου κάθε μαθητὴς καὶ κάθε δάσκαλος ἔχουν ἀπὸ μιὰ ψήφο) προτάθηκε ἀπὸ κάποιον νὰ τιμωρηθεῖ ἓνας μαθητὴς ποὺ ἔκανε κάποια ζημιὰ, μὲ μιὰς ἐβδομάδας ἀποκλεισμὸ ἀπ' τὰ μαθήματα. Τὰ ἄλλα παιδιὰ διαμαρτυρήθηκαν ἐπίμονα ἐνάντια στὴν τιμωρία, γιὰτὶ τὴ θεώρησαν πολὺ αὐστηρή.

Ἐμεῖς οἱ δάσκαλοι τοῦ Σάμμερχιλ ἀντιπαθοῦμε κάθε εἶδους ἐξετάσεις. Οἱ ἐξετάσεις γιὰ τὴν εἰσαγωγὴν στὸ πανεπιστήμιον εἶναι γιὰ μᾶς ἓνας σταυρὸς τοῦ μαρτυρίου. Δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ ἀρνηθοῦμε νὰ διδάξουμε στὰ παιδιὰ τὰ προβλεπόμενα γιὰ τὶς ἐξετάσεις μαθήματα. Ὅσο θὰ ἰσχύουν αὐτοὶ οἱ κανονισμοὶ γιὰ τὶς ἐξετάσεις, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ συμμορφωνόμαστε. Οἱ δάσκαλοι στὸ Σάμμερχιλ εἶναι πάντα σὲ θέση νὰ διδάξουν ὅ,τι χρειάζεται γιὰ τὶς ἐξετά-

σεις.

Βέβαια δὲ χρειάζεται νὰ περάσουν ὅλοι οἱ μαθητὲς αὐτὲς τὶς ἐξετάσεις — μόνο ἐκεῖνοι ποὺ θέλουν νὰ πᾶνε στὸ Πανεπιστήμιον. Καὶ σ' αὐτὰ τὰ παιδιὰ δὲ μοιάζει νὰ τοὺς πέφτουν καὶ τόσο δύσκολες αὐτὲς οἱ ἐξετάσεις. Οἱ περισσότεροι ἀρχίζουν περίπου ἀπ' τὰ δεκατέσσερά τους νὰ προετοιμάζονται σοβαρὰ γι' αὐτὲς καὶ θγάζουν ὅλη τὴν ὕλη σὲ τρία περίπου χρόνια. Φυσικὰ, δὲν πετυχαίνουν ὅλοι πάντα μὲ τὴν πρώτη, ἀλλὰ τὸ πιὸ σπουδαῖο εἶναι ὅτι ξαναπροσπαθοῦν ἀκόμα μιὰ φορά.

Τὸ Σάμμερχιλ ἔχει, κατὰ πάσα πιθανότητα, τοὺς πιὸ εὐτυχημένους μαθητὲς τοῦ κόσμου. Ἄργόσχολοι δὲν ὑπάρχουν σὲ μᾶς, καὶ σπάνια παρουσιάζεται περίπτωσις νοσταλγίας. Φασαρίες γίνονται πολὺ σπάνια. Μαλώματα γίνονται, φυσικὰ, ἀλλὰ σπάνια ἔτυχε νὰ δῶ καθγὰ σὰν αὐτοὺς ποὺ κάναμε ἐμεῖς παιδιὰ. Σπάνια ἀκούω μαθητὴ νὰ κλαίει, γιὰτὶ στὰ παιδιὰ, ὅταν εἶναι ἐλεύθερα, δὲ συσσωρεύεται τὸ μίσος, ὅπως στὰ παιδιὰ τὰ καταπιεσμένα. Τὸ μίσος γεννάει μίσος καὶ ἡ ἀγάπη γεννάει ἀγάπη. Ἡ ἀγάπη σημαίνει ἀναγνώριση γιὰ τὸ παιδί καὶ αὐτὸ εἶναι πολὺ σπουδαῖο γιὰ κάθε σχολεῖο. Ὅποιος τιμωρεῖ τὰ παιδιὰ καὶ τὰ θρῖζει, αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μὲ τὸ μέρος τους. Τὸ Σάμμερχιλ εἶναι ἓνα σχολεῖο, στὸ ὁποῖο τὸ παιδί αἰσθάνεται ἀναγνωρισμένο.

Φυσικὰ αὐτὸ δὲ σημαίνει πὼς ἐμεῖς ἔχουμε ξεπεράσει κάθε ἀνθρώπινη ἀδυναμία. Κάποια ἀνοιξή, μοῦ πῆρε ἀρκετὲς ἐβδομάδες γιὰ νὰ φυτέψω πατάτες. Ὅταν τὸν Ἰούνιον διαπίστωσα πὼς ὄχτῳ πατατόριζες ἦταν ξεριζωμένες, ἔκανα μεγάλη φασαρία. Ὅσο ὁ καθγὰς ποὺ ἔκανα ἐγὼ ἦταν ἐντελῶς ἄλλο πράγμα ἀπὸ τὸν καθγὰς ποὺ θὰ ἔκανε ἓνας αὐταρχικὸς παιδαγωγός. Ὁ καθγὰς ὁ δικός μου ἦταν γιὰ τὶς πατάτες ἐνῶ ἓνας αὐταρχικὸς δάσκαλος θὰ δημιουργοῦσε θέμα ἠθικῆς — καλὸ καὶ κακό. Ἐγὼ δὲν εἶπα ὅτι ἦταν κακὸ νὰ μοῦ κλέβουν τὶς πατάτες μου — δὲν ἔθεσα ζήτημα καλοῦ ἢ κακοῦ — τὸ θέμα ἦταν οἱ πατάτες μου. Οἱ πατάτες ἦταν δικές μου καὶ κανεὶς δὲν ἔπρεπε νὰ τὶς πειρά-

ξει. Ἐλπίζω ἡ διαφορά νὰ εἶναι φανερή.

Ἐπιτρέψτε μου νὰ τὸ διατυπώσω ἄλλιως. Γιὰ τὰ παιδιά δὲν εἶμαι μιὰ ἐξουσία μπροστὰ στὴν ὁποία πρέπει νὰ τρέμουν. Βρίσκομαι στὴν ἴδια βαθμίδα μ' αὐτά, κι ὅταν φωνάζω γιὰ τὶς πατάτες μου, δὲ σημαίνει γι' αὐτὰ τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὸ θυμὸ ἐνὸς μαθητῆ γιὰ τὴ σκασμένη σαμπρέλα τοῦ ποδηλάτου του. Ὅταν κανένας βρίσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὸ παιδί, τότε δὲν εἶναι εὐκολο νὰ μαλώνει μαζὶ του.

Ἄλλὰ μπορεῖ κάποιος νὰ πεῖ: «Αὐτὰ ὅλα εἶναι ἀνοησίες. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἰσότητα. Ὁ Neill εἶναι τὸ ἀφεντικό· αὐτὸς εἶναι δυνατότερος καὶ ἐξυπνότερος.» Αὐτὸ εἶναι βέβαια σωστό. Εἶμαι τὸ ἀφεντικό καί, ἂν τὸ σχολεῖο ἔπιανε ποτὲ φωτιά, σὲ μένα θὰ τρέχανε τὰ παιδιά. Ξέρουν ὅτι εἶμαι δυνατότερος καὶ ξέρω πῶς πολλά. Αὐτὸ ὅμως δὲ σημαίνει τίποτα ὅταν τὰ συναντῶ στὸ χῶρο τῆς δικῆς τους δικαιοδοσίας, στὸν πατατόκηπο, ἅς ποῦμε.

Ὅταν ὁ πεντάχρονος Βασίλης μοῦ εἶπε νὰ φύγω ἀπὸ τὸ πάρτυ τῶν γενεθλίων του, γιατί δὲν ἤμουν καλεσμένος, ἔφυγα ἀμέσως. Ὁ Βασίλης θὰ ἔκανε ἀκριβῶς τὸ ἴδιο, ἂν ἔρχόταν στὸ δωμάτιό μου καὶ τὸν ἔδιωχνα. Δὲν εἶναι πολὺ ἀπλὸ νὰ ἐξηγήσεις αὐτὴ τὴ σχέση μεταξὺ μαθητῆ καὶ δασκάλου, ἀλλὰ κάθε ἐπισκέπτης τοῦ Σάμμερχιλ ξέρει τί ἐννοῶ ὅταν ὀνομάζω αὐτὴ τὴ σχέση ἰδανική. Αὐτὸ τὸ προσέχει κανένας καὶ στὴ στάση ὅλου τοῦ προσωπικοῦ. Ὁ δάσκαλος* τῆς Χημείας Ρούντ εἶναι γιὰ ὅλους ὁ Ντέρεκ. Ἄλλα μέλη τοῦ προσωπικοῦ εἶναι ὁ Χάρρυ, ἡ Οὔλα καὶ ἡ Δάφνη. Ἐγὼ εἶμαι ὁ Νήλ καὶ ἡ μαγειρίσσα εἶναι ἡ Ἐσθήρ.

Στὸ Σάμμερχιλ ὅλοι ἔχουν ἴσα δικαιώματα. Κανένας δὲν μπορεῖ νὰ μοῦ καθήσει στὸ σβέρκο, ὅπως κι ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ πάρω εὐκολα καὶ νὰ χρησιμοποιήσω τὸ ποδήλατο ἐνὸς παιδιοῦ, χωρὶς τὴν ἄδειά του. Σὲ κάθε σχολικὴ συνέλευση ἡ

* Μὲ τὸν ὄρο δάσκαλος ἀναφέρεται κι ὁ καθηγητῆς γυμνασίου. Τὸν ὄρο καθηγητῆς (Professor) χρησιμοποιοῦν μόνο προκειμένου γιὰ καθηγητῆς Πανεπιστημίου.

ψῆφος ἐνὸς ἐξάχρονου παιδιοῦ ἔχει τὴν ἴδια βαρύτητα μὲ τὴ δική μου ψῆφο.

Οἱ τετραπέρατοι θὰ ποῦν ἴσως: «Μὲ τὸν τρόπο ποῦ ψηφίζετε, στὴν πράξη, μόνο ἡ ψῆφος τῶν μεγάλων ὑπολογίζεται, γιατί προτοῦ τὸ ἐξάχρονο παιδί σηκώσει τὸ χέρι του, περιμένει νὰ δεῖ πῶς ψηφίσατε ἐσεῖς. Θὰ ἤθελα νὰ ἦταν ἔτσι, γιατί πάρα πολλές ἀπὸ τὶς δικές μου προτάσεις ἀπορρίπτονται. Τὰ ἐλεύθερα παιδιά δὲν ἐπηρεάζονται τόσο εὐκολα. Γιατὶ ἀπλούστατα δὲ φοβοῦνται. Καὶ αὐτὸ εἶναι ὅ,τι καλύτερο θὰ μπορούσε νὰ προσφερθεῖ σ' ἓνα παιδί.

Τὰ παιδιά μας δὲ φοβοῦνται τὸ προσωπικό. Μιὰ ἀπὸ τὶς σχολικὲς μας διατάξεις λέει ὅτι τὰ βράδια, μετὰ ἀπὸ τὶς δέκα, πρέπει νὰ ὑπάρχει ἡσυχία στὸ διάδρομο τοῦ πάνω πατώματος. Μιὰ βραδιά, κατὰ τὶς ἔντεκα ἐπάνω γινόταν μαξιλαροπόλεμος. Ἐγγραφα καὶ χρειαζόμουν ἡσυχία. Πῆγα λοιπὸν ἐπάνω, γιὰ νὰ διαμαρτυρηθῶ. Καὶ ἐνῶ ἀνέβαινα, ἄκουσα πατήματα καὶ στὴ στιγμή ὁ διάδρομος ἄδειασε καὶ κυριάρχησε πάλι ἡσυχία. Ἐαφνικὰ ἄκουσα μιὰ ἀπογοητευμένη φωνὴ νὰ λέει: «Ἄντε μωρέ, ὁ Neill ἦταν», καὶ τὸ παιχνίδι ξανάρχισε. Ὅταν ὅμως τοὺς ἐξήγησα ὅτι ἔγραφα ἓνα βιβλίο, τὰ παιδιά ἔδειξαν κατανόηση καὶ ὑποσχέθηκαν νὰ εἶναι ἡσυχά. Τρέχανε στὸ διάδρομο, γιατί τοὺς φάνηκε πῶς ὁ ἐπόπτης μαθητῆς (ἓνας συμμαθητῆς τους) τοὺς κυνηγοῦσε.

Ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω ἰδιαίτερα τὴ σημασία τῆς ἀπουσίας τοῦ φόβου μπροστὰ στοὺς ἐνήλικες. Ἐνα ἐννιάχρονο παιδί θὰ ἔρθει νὰ μοῦ πεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ἔσπασε ἓνα τζάμι. Ἐρχεται τὸ παιδί σὲ μένα γιατί δὲ φοβάται ὅτι θὰ μοῦ προκαλέσει θυμὸ καὶ ἀγανάκτηση. Μπορεῖ τὸ παιδί νὰ χρειαστεῖ νὰ πληρώσει τὸ τζάμι, ἀλλὰ δὲ χρειάζεται νὰ φοβάται ὅτι θὰ μπορούσα νὰ τοῦ ἀρχίσω τὶς συμβουλές ἢ νὰ τὸ τιμωρήσω.

Πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια, παραιτήθηκε ἡ αὐτοδιοίκηση τῶν μαθητῶν καὶ κανένας δὲν ἦταν πρόθυμος νὰ θάλει ὑποψηφιότητα. Ἐγὼ τότε ἔδωκα μιὰ ἀνακοίνωση: «Ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει Κυβέρνηση ἔδω, ἀνακηρύσσω, μὲ τοῦτο, τὸν ἑαυτό μου δικτάτορα. Ζήτη ὁ Neill.» Ἀμέσως ἄρχισε ἡ μουρ-

μούρα και τὸ ἀπόγευμα τῆς ἴδιας μέρας ἦρθε στὸ γραφεῖο μου ὁ ἐξάχρονος Φοῖβος και μοῦ εἶπε: «Neill, ἔσπασα ἓνα τζάμι στὸ γυμναστήριο!»

Τοῦγενεφα νὰ φύγει. «Μὴ μ' ἀπασχολεῖς μὲ τέτοιες λεπτομέρειες!» τοῦ εἶπα. Ἔφυγε.

Μετὰ ἀπὸ λίγο ἦρθε πάλι και εἶπε ὅτι ἔσπασε και δεῦτερο τζάμι. Αὐτὴ τῆ φορά ἔγινα περίεργος και τὸν ρώτησα τί σήμαινε αὐτό.

«Δὲν τοὺς χωνεύω τοὺς δικτάτορες», εἶπε. «Και θέλω κάτι νὰ καταδροχθῶ.» (Ἀργότερα ἀνακάλυψα ὅτι ἡ ἀντιπολίτευση κατὰ τῆς δικτατορίας εἶχε ἐκδηλωθεῖ ἐνάντια στὴ μαγείρισσα, ἡ ὁποία ἔκλεισε στὰ γρήγορα τὴν κουζίνα και πῆγε στὸ σπίτι.)

«Και τί σκοπεύεις νὰ κάνεις τώρα;» τὸν ρώτησα.

«Νὰ σπάσω κι ἄλλα παράθυρα», ἦταν ἡ ὀργισμένη του ἀπάντηση.

«Ἔ! τότε συνέχισε», τοῦ εἶπα και συνέχισε.

Ὅταν ξαναγύρισε, δήλωσε ὅτι στὸ μεταξὺ ἔσπασε δέκα ἑφτά τζάμια. «Ἀλλά», συνέχισε στὰ σοβαρά, «θὰ τὰ πληρώσω ὅλα».

«Ἀπὸ ποῦ;»

«Ἀπ' τὸ χαρτζιλίκι μου. Πόσο θὰ κρατήσῃ αὐτό;»

Ἐπολόγισα πάνω - κάτω τὰ ἔξοδα και εἶπα: «Δέκα περὶ-που χρόνια».

Γιὰ μιὰ στιγμὴ κατσούφιασε. Μετὰ εἶδα, ξαφνικά, τὸ πρόσωπό του νὰ φωτίζεται. «Ἄ», φώναξε, «δὲν ἔχω νὰ πληρώσω τίποτα.»

«Και τί γίνεται τότε μὲ τὴ διάταξη ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία;» ρώτησα. «Τὰ παράθυρα εἶναι δική μου ἰδιοκτησία.»

«Τὸ ξέρω, ἀλλὰ κανόνες γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία δὲν ὑπάρχουν τώρα πιά. Οἱ νόμοι φτιάχνονται ἀπὸ τὴν κυβέρνηση, κι ἐμεῖς κυβέρνησις δὲν ἔχουμε τώρα.»

Ἴσως ἦταν ἡ ἐκπληξή μου ποὺ τὸν ἔκαμε νὰ προσθέσει: «Ἀλλά παρ' ὅλα αὐτὰ θὰ τὰ πληρώσω τὰ τζάμια.»

Δὲ χρειάστηκε, βέβαια, νὰ τὰ πληρώσει. Ὅταν λίγο και-

ρὸ ἀργότερα ἔδινά μιὰ διάλεξη στὸ Λονδίνο, διηγήθηκα αὐτὴ τὴν ἱστορία· στὸ τέλος μὲ πλησίασε ἓνας νέος ἄντρας και μοῦ ἔβαλε ἓνα χαρτονόμισμα στὸ χέρι. «Γιὰ τὰ τζάμια τοῦ διαβολάκου», μοῦ εἶπε. Ἀκόμα δυὸ χρόνια ἀργότερα ὁ Φοῖβος μιλοῦσε γιὰ τὰ παράθυρά του και τὸν ἄνθρωπο ποὺ τὰ εἶχε πληρώσει. «Θὰ πρέπει νὰ ἦταν θεόκουτος», ἔλεγε. «Δὲ μὲ γνώριζε καθόλου!»

Τὰ παιδιά πιάνουν εὐκολὰ συζήτηση μὲ ξένους, ὅταν δὲ γνωρίζουν τί θὰ πεῖ φόβος. Ἡ ἐπιφυλακτικότητα τῶν Ἄγγλων βασικά δὲν εἶναι παρὰ φόβος και γιὰ τὸν ἴδιο λόγο πιὸ σπαγγοραμμένοι εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἔχουν και τὸ πιὸ πολὺ χρήμα. Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ μαθητὲς τοῦ Σάμμερχιλ εἶναι ἀσυνήθιστα φιλικοὶ σὲ ξένους ἐπισκέπτες γεμίζει μὲ ὑπερηφάνεια τοὺς συνεργάτες μου κι ἐμένα.

Βέβαια πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε πὼς πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπισκέπτες μας εἶναι ἐνδιαφέροντες γιὰ τὰ παιδιά. Οἱ πιὸ ἀνεπιθύμητοι ἐπισκέπτες εἶναι οἱ δάσκαλοι, πρῶτα - πρῶτα οἱ σοβαροὶ δάσκαλοι, ποὺ θέλουν νὰ δοῦν τὰ σχέδια και τὰ γραφτὰ τῶν μαθητῶν. Οἱ πιὸ καλοδεχόμενοι ἐπισκέπτες εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν κάτι νὰ διηγηθοῦν — γιὰ περιπέτειες και ταξίδια, ἢ, ἀκόμα καλύτερα, γιὰ ἀεροπλάνα. Ἐνας μποξέρ ἢ παίχτης τοῦ τέννις γίνεται στὸ Σάμμερχιλ ἀμέσως τὸ κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἀπεναντίας ἐπισκέπτες, ποὺ ἀρχίζουν τίς θεωρίες, δὲ βρίσκουν ἀκροατήριον.

Ἡ πιὸ συνηθισμένη παρατήρηση τῶν ἐπισκεπτῶν εἶναι πὼς στὸ Σάμμερχιλ δὲν μποροῦν νὰ ξεχωρίσουν τοὺς δασκάλους ἀπὸ τοὺς μαθητὲς. Αὐτὴ ἡ παρατήρηση εἶναι σωστὴ: σ' ἓνα σχολεῖο, ὅπου ἀναγνωρίζεται ἡ προσωπικότητα τῶν παιδιῶν, δάσκαλοι και μαθητὲς εἶναι ἓνα πράγμα. Ὁ δάσκαλος δὲν κάνει διαφορὰ σὰ δάσκαλος. Δάσκαλοι και μαθητὲς παίρνουν τὸ ἴδιο φαγητό, και γιὰ ὅλους ἰσχύουν οἱ ἴδιοι κανόνες τῆς κοινότητος. Τὰ παιδιά θὰ στενοχωριόντουσαν ἂν οἱ δάσκαλοι εἶχαν προνόμια.

Ἐνα διάστημα, ἔκανα στοὺς συνεργάτες μου κάθε ἑβδομάδα μιὰ ὀμιλία γιὰ ψυχολογικὰ θέματα. Τὰ παιδιά δυσανασχετοῦσαν πὼς αὐτὸ δὲν ἦταν σωστό. Ἀλλάξα λοιπὸν τὸ

πρόγραμμα διαλέξεων και επέτρεψα στα μεγαλύτερα από δώδεκα χρονών παιδιά να παρακολουθούν τις όμιλίες μου. Κάθε Τρίτη βράδυ γέμιζε το δωμάτιό μου από ζωντανούς νέους που δεν κάθονταν μουγγοί, αλλά έλεγαν ελεύθερα τη γνώμη τους. Τα παιδιά με παρακάλεσαν να τους μιλήσω για θέματα σαν τα παρακάτω: Το σύμπλεγμα κατωτερότητας, ή ψυχολογία της κλοπής, ή ψυχολογία του γκάγκστερ, ή ψυχολογία του άστειου, γιατί ο άνθρωπος έγινε ήθικολόγος; αντανισμός, ομαδική ψυχολογία. Είναι φανερό πως τέτοια παιδιά βγαίνουν στη ζωή με πλατιά γνώση του εαυτού τους και των άλλων.

Επισκέπτες, που έρχονται στο Σάμμερχιλ, ρωτούν συχνά: «Δε θα κατηγορήσει αργότερα το παιδί το σχολείο γιατί δε διδάχτηκε μουσική και μαθηματικά;» Η απάντηση είναι πως ο δικός μας νεαρός Μπετόβεν και ο Αινστάιν δε θα έμποδιστούν απ' αυτό να ανακαλύψουν τους ιδιαίτερους επιστημονικούς τους τομείς.

Σκοπός της ύπαρξης του παιδιού είναι να ζήσει τη δική του ζωή — όχι μια ζωή όπως την καταλαβαίνουν οι άγχώδεις γονείς ή τη ζωή που ταιριάζει στο δάσκαλο, που πιστεύει ότι ξέρει τι είναι το καλύτερο. Το μόνο που κάνει μια τέτοια ανάμιξη και καθοδήγηση από την πλευρά των ενήλικων είναι να δημιουργήσει μια γενιά ρομπότ.

Δεν μπορούμε να εξαναγκάσουμε τα παιδιά να μάθουν μουσική ή ό,τιδήποτε άλλο χωρίς να τα μετατρέψουμε λίγο-πολύ σε άβουλους ενήλικες. Αυτό γίνεται κομφορμιστές — πράγμα που είναι καλό για μια κοινωνία που χρειάζεται υπάκουους υπηρέτες, πίσω από άθλια γραφεία ή υπαλλήλους καταστημάτων, που φτάνουν μηχανικά κάθε πρωί με το συνοικιακό λεωφορείο των 7.30', μια κοινωνία με λίγα λόγια που στηρίζεται στους ταλαίπωρους ώμους του φοβιτσιάρη ανθρώπακου — του μέχρι θανάτου συμβιβασμένου κομφορμιστή.

Μια ματιά στο Σάμμερχιλ

Επιτρέψτε μου να σας περιγράψω μια συνηθισμένη μέρα στο Σάμμερχιλ. Πρόγευμα μεταξύ 8.15' και 9 το πρωί. Δάσκαλοι και μαθητές παίρνουν το πρωινό από την κουζίνα και το φέρνουν μόνοι τους στο εστιατόριο. Τα κρεβάτια πρέπει να είναι έτοιμα ως τις 9.30', όποτε αρχίζει το μάθημα.

Στην αρχή κάθε τριμήνου τοιχοκολλιέται το πρόγραμμα. Ο δάσκαλος λ.χ. της Χημείας Ντέρεκ διδάσκει τη Δευτέρα στην πρώτη τάξη, την Τρίτη στη δεύτερη τάξη κλπ. Εγώ, σύμφωνα με ένα όμοιο πρόγραμμα, διδάσκω Άγγλικά και Μαθηματικά, ο Μώρις Γεωλογία και Ιστορία. Οι νεώτεροι μαθητές (από έφτα μέχρι εννιά) διδάσκονται κατά κανόνα το μεγαλύτερο μέρος του πρωινού από ένα και μόνο δάσκαλο, παρακολουθούν όμως και τις παραδόσεις των θετικών επιστημών ή των καλών τεχνών.

Οι μαθητές δεν είναι υποχρεωμένοι να παρακολουθούν το μάθημα. Όταν όμως ο Τζίμμυ δεν έρχεται τη Δευτέρα στην ώρα των Άγγλικών και μετά ξανάρχεται την Παρασκευή της επόμενης εβδομάδας, οι συμμαθητές του δίκαια τον κατηγορούν ότι καθυστερεί την εργασία και ανάλογα με την περίπτωση, αν λ.χ. είναι αδικαιολόγητος, τον κλείνουν έξω.

Το μάθημα κρατάει μέχρι τη 1 το μεσημέρι. Τα νήπια όμως και οι μικρότεροι γευματίζουν στις 12.30', ενώ οι δάσκαλοι και οι μεγαλύτεροι μαθητές τρώνε στις 1.30'. Το γεύμα γίνεται, για λόγους χώρου, σε δυο δόσεις.

Το απόγευμα είναι για όλους ελεύθερο. Τι κάνουν τα παιδιά το απόγευμα, δεν ξέρω ούτε κι εγώ. Εγώ εργάζομαι συνήθως στον κήπο και εκεί βλέπω καμιά φορά κανένα από τους μαθητές. Οι μικροί παίζουν τους κλέφτες και τους αστυνόμους. Μερικοί απ' τους μεγαλύτερους μαστορεύουν με μηχανές και ραδιόφωνα, άλλοι σχεδιάζουν ή ζωγραφίζουν. Όταν ο καιρός είναι καλός, οι μεγαλύτεροι ασχολούνται με

τά σπόρ. Μερικοί μαστορεύουν στο συνεργείο, διορθώνουν τα ποδήλατά τους, κατασκευάζουν θάρκες ή ψευτοπερίστροφα.

Στις 4 το απόγευμα έχει τσάι. Στις 5 αρχίζουν διάφορες απασχολήσεις. Οί μικρότεροι τούς άρέσει να τούς διαβάσει κάποιος κάτι. Οί μαθητές τών μεσαίων ομάδων εργάζονται στο εργαστήριο καλών τεχνών: ζωγραφίζουν ή τυπώνουν ανάγλυφες παραστάσεις, προσπαθούν να πλέξουν καλάθια ή να φτιάξουν κάτι από δέρμα. Άκόμα και στην άγγειοπλαστική, συνηθίζεται, να απασχολείται δραστήρια μιá ομάδα. Το εργαστήριο τής άγγειοπλαστικής φαίνεται πως είναι ο πιο αγαπητός τόπος παραμονής πρωί και απόγευμα. Τα μεγαλύτερα παιδιά πάνε εκεί μετά τις 5. Στο ξυλουργείο και στο μηχανουργείο, τα βράδια, δλοι οί πάγκοι κι όλες οί μηχανές είναι απασχολημένες.

Τή Δευτέρα το βράδυ οί μαθητές πάνε σ' έναν κοντινό κινηματογράφο με χρήματα που παίρνουν άπ' τούς γονείς τους. Τήν Πέμπτη, που αλλάζει πρόγραμμα ο κινηματογράφος, όσοι έχουν χρήματα βλέπουν άκόμα ένα έργο.

Τήν Τρίτη το βράδυ γίνεται ή προγραμματισμένη για τούς συνεργάτες μου και τούς μεγαλύτερους μαθητές διάλεξη ψυχολογίας. Οί μικρότεροι, αυτή τήν ώρα, συγκεντρώνονται σε διάφορες ομάδες και διαβάζουν. Τετάρτη βράδυ, έχει χορό. Για τή μουσική έχουμε φροντίσει: διαθέτουμε μιá μεγάλη συλλογή δίσκων. Όλα τα παιδιά χορεύουν καλά. Μερικοί επισκέπτες μου είπαν πως αίσθάνονταν μειονεκτικά όταν χόρευαν μαζί τους. Τήν Πέμπτη δέν προβλέπεται τίποτε ιδιαίτερο. Οί μεγαλύτεροι πάνε στον κινηματογράφο, στο χωριό Leiston ή Aldeburgh. Το βράδυ τής Παρασκευής επιφυλάσσει ιδιαίτερες εκπλήξεις, όπως π.χ. πρόβες για να παιχτεί ένα θεατρικό έργο.

Το Σαββατόβραδο είναι το σημαντικότερο βράδυ τής εβδομάδας, γιατί τότε γίνεται ή σχολική συνέλευση. Συνήθως ακολουθεί χορός. Τούς χειμερινούς μήνες τα Σαββατόβραδα έχει θέατρο.

Για τις χειροτεχνικές εργασίες δέν υπάρχει πρόγραμμα. Όποιος εργάζεται εὐχάριστα με το ξύλο, μπορεί να κατα-

σκευάσει ό,τι του άρέσει: σ' αυτό τόν κλάδο δέν τηρούνται κανονικές παραδόσεις. Σχεδόν πάντα τα παιδιά προτιμούν να κατασκευάζουν ψευτοπερίστροφα ή όπλα, ένα χαρταετό ή μιá θάρκα. Οί σύνθετες ξυλουργικές εργασίες δέν τα ενδιαφέρουν. Άκόμα και οί μεγαλύτεροι μαθητές δέν καταπιάνονται με δύσκολα πράγματα. Το δικό μου μοναδικό χόμπυ είναι οί διάφορες κατασκευές από σφυρηλατημένο μπρούντζο, πράγμα που δέν ενδιαφέρει τα περισσότερα παιδιά, επειδή τελικά ένα μπρούντζινο τασάκι δέν προσφέρει στη φαντασία κανέναν ιδιαίτερο έρεθισμό.

Τις πιο καλές μέρες, ή κλεφτουριά του Σάμμερχιλ χάνεται δλότελα από τόν όρίζοντα. Κρυμμένοι κάπου μακριά από τα σχολικά κτίρια, καταστρώνουν τα σχέδια για τις ριφοκίνδυνες επιδρομές τους. Άπεναντίας, τα κορίτσια βρίσκονται εύκολα. Είναι μέσα στο σπίτι ή κάπου εκεί κοντά και ποτέ δέν απομακρύνονται από τούς μεγάλους.

Το καλλιτεχνικό εργαστήριο είναι σχεδόν πάντα γεμάτο από κορίτσια, που ζωγραφίζουν ή έπεξεργάζονται ώραία πράγματα από ύφασμα. Πιστεύω όμως πως γενικά τα άγόρια είναι πιο δημιουργικά. Τουλάχιστο δέν άκουσα ποτέ άγόρι να πει πως πλήττει επειδή δέν έχει τί να κάνει, πράγμα που συμβαίνει συχνά με τα κορίτσια.

Όπως τα άγόρια να μου φαίνονται πιο δημιουργικά, επειδή το σχολείο είναι για τ' άγόρια καλύτερα έξοπλισμένο παρά για τα κορίτσια. Κορίτσια πάνω από τα δέκα δέν έχουν πολλά να κάνουν με τα ξύλα και τα σιδερικά ενός συνεργείου. Δέν τούς άρέσει να μαστορεύουν μηχανές, τα ηλεκτρικά ή το ραδιόφωνο. Έχουν τή δική τους καλλιτεχνία που περιλαμβάνει άγγειοπλαστική, προετοιμασία ταμπλώ από λινόλεουμ και ζωγραφική ή ράψιμο, αλλά για μερικά ούτε αυτά είναι άρκετά. Άγόρια και κορίτσια γράφουν θεατρικά έργα και τα ανεβάζουν, φτιάχνουν τα κοστύμια τους και τα σκηνικά. Γενικά ή ήθοποιία τών παιδιών είναι επιπέδου, γιατί παίζουν φυσικά και δέν παίρνουν ύφος.

Το χημικό εργαστήριο είναι το ίδιο αγαπητό στα κορίτσια όσο και στα άγόρια. Ο μοναδικός χώρος που δέν τρα-

βάει τὰ κορίτσια ἀπὸ ἐννιά χρονῶν καὶ πάνω, εἶναι τὸ συν-εργεῖο.

Στὶς σχολικὲς συνελεύσεις, οἱ μαθήτριες δὲν παίρνουν τό-σο ἐνεργὸ μέρος ὅσο οἱ μαθητὲς καὶ δὲν μπορῶ εὐκολὰ νὰ ἀπαντήσω σ' αὐτό.

Ὡς πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια, τὰ κορίτσια ποὺ ἔρχονταν σὲ μᾶς ἦταν ἤδη λίγο μεγαλύτερα. Πολλὲς ἔρχονταν ἀπὸ scho-λές Καλογραϊῶν ἢ ἀπὸ παρθεναγωγεῖα, ὅπου δὲν μπορούσαν νὰ συνεχίσουν. Ἐνα τέτοιο παιδί δὲν τὸ θεωρῶ ποτὲ σὰν παράδειγμα πραγματικὰ ἐλεύθερης ἀγωγῆς. Οἱ γονεῖς αὐ-τῶν τῶν παιδιῶν δὲ γνωρίζουν κατὰ κανόνα τί θὰ πεῖ ἐλευ-θερία καὶ πόσο σημαντικό πράγμα εἶναι. Ὅταν ἡ κόρη τους στὸ Σάμμερχιλ συνερχόταν κι ἀπέβαλλε τὰ ἰδιαίτερα ἀπω-θημένα της, τὴν ἔστελναν γρήγορα «σ' ἕνα καλὸ σχολεῖο ὅπου θὰ μπορούσε νὰ μορφωθεῖ». Παρ' ὅλα αὐτά, τὰ τελευταῖα χρό-νια μᾶς ἤρθαν πολλὰ κορίτσια, ποὺ οἱ γονεῖς τους θεωροῦν τὸ Σάμμερχιλ σωστὸ σχολεῖο. Αὐτὰ τὰ κορίτσια εἶναι μιὰ θαυμαστὴ ομάδα, μὲ πύρινη σκέψη, πρωτοτυπία καὶ πρωτο-βουλία.

Ἔτυχε νὰ χάσουμε μαθήτριες γιὰ λόγους οἰκονομικοῦς — ὅταν λ.χ. ἕνας ἀδερφὸς στέλνονταν σ' ἕνα ἀκριβὸ ἰδιω-τικὸ σχολεῖο. Ἡ παλιά παράδοση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ γιὸς στὴν οἰκογένεια ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ τὴν κόρη, δὲ σβήνει τόσο εὐκολὰ. Χάσαμε ἐπίσης ἤδη πολλὰ ἀγόρια ὅσο καὶ κορίτσια, ἐξαιτίας τῆς ζήλειας τῶν γονέων, ποὺ φο-βόντουσαν μήπως τὰ παιδιά δώσουν στὸ σχολεῖο τὴν ἀγά-πη καὶ τὴν ἀφοσίωση ποὺ ὄφειλαν στὸ σπίτι τους.

Γιὰ μᾶς ἡ διατήρηση τῆς λειτουργίας τοῦ Σάμμερχιλ ὑ-πῆρξε ἕνας συνεχῆς ἀγώνας. Μόνο λίγοι γονεῖς ἔχουν τὴν ὑπομονή καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη νὰ στείλουν τὰ παιδιά τους σ' ἕνα σχολεῖο ὅπου μποροῦν νὰ παίξουν ἀντὶ νὰ μαθαίνουν. Οἱ γονεῖς τρέμουν στὴ σκέψη πῶς ὁ γιὸς τους, στὰ 21 του χρόνια, μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι σὲ θέση νὰ κερδίζει τὴ ζωὴ του.

Σήμερα, οἱ περισσότεροι μαθητὲς τοῦ Σάμμερχιλ εἶναι παι-διὰ ποὺ οἱ γονεῖς τους θέλουν νὰ τὰ δοῦν διαπαιδαγωγημέ-

να χωρὶς δεσποτισμούς. Αὐτὸ εἶναι πολὺ εὐχάριστο, γιατί παλιότερα μοῦ στέλναν τοὺς γιούς τους γονεῖς πολὺ συν-τηρητικοί, ἐπειδὴ ἔφταναν σὲ ἀδιέξοδο. Αὐτοὺς τοὺς γονεῖς δὲν τοὺς ἐνδιέφερε καθόλου ἂν τὰ παιδιά θὰ ἦταν ἐλεύθερα ἢ ὄχι, καὶ σίγουρα μέσα τους μᾶς θεωροῦσαν, ὅλους στὸ Σάμμερχιλ, μισότρελους. Ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ ἐξηγήσεις τὰ πράγματα σ' αὐτούς.

Μιὰ φορὰ ἦρθε στὸ Σάμμερχιλ ἕνας μόνιμος ἀξιωματικός, ὁ ὁποῖος τὸ σκεφτόταν νὰ στείλει τὸν ἐνιαχρονό γιό του στὸ σχολεῖο μας.

«Τὸ σχολεῖο μοῦ ἀρέσει πάρα πολὺ», εἶπε, «μόνο ποὺ φο-βᾶμαι πῶς ὁ γιός μου ἐδῶ θὰ μάθαινε νὰ ἀδυνατίζεται.»

Τὸν ρώτησα γιατί τὸ φοβόταν αὐτό.

«Γιατί θὰ τὸν βλάψει πολὺ», ἀπάντησε.

«Κι ὅμως αὐτὸ δὲν ἐβλάψε οὔτε ἐσᾶς οὔτε ἐμένα, ἢ δὲν εἶναι ἔτσι;» τοῦ εἶπα φιλικά.

Ἐφυγε στὰ γρήγορα μαζί μὲ τὸ παιδί του.

Μιὰ ἄλλη φορὰ εἶχα νὰ κάνω μὲ μιὰ πλούσια μητέρα. Ἀφοῦ μὲ ἀνέκρινε μιὰ δλόκληρη ὥρα, μετὰ γύρισε στὸν ἀντρα της καὶ τοῦ εἶπε: «Δὲν μπορῶ νὰ ἀποφασίσω, ἂν πρέπει νὰ στείλω τὴ Μάρτζορι σ' αὐτὸ τὸ σχολεῖο.»

«Μὴ θασανίζεστε», εἶπα. «Ἀποφάσισα ἐγὼ γιὰ σᾶς. Δὲν ἀναλαβαίνω τὴν κόρη σας.»

Τὸ γιατί ἔπρεπε φυσικὰ νὰ τῆς τὸ ἐξηγήσω. «Δὲν πιστεύ-ετε στὴν ἐλευθερία», εἶπα ἀρχίζοντας. «Κι ἂν ἡ Μάρτζορι ἔρχόταν ἐδῶ, θὰ ἔπρεπε νὰ σπαταλήσω τὸ μισό μου χρό-νο γιὰ νὰ ἐξηγήσω σὲ σᾶς πῶς ἔχουν ἐδῶ τὰ πράγματα κι ἀκόμα δὲ θὰ σᾶς ἐπειθα. Αὐτὸ θὰ εἶχε καταστροφικὲς συνέ-πειες γιὰ τὴ Μάρτζορι, γιατί αὐτὴ θὰ ἔπρεπε συνεχῶς νὰ ἀμφισβᾶλλει γιὰ τὸ ποιὸς τέλος πάντων ἔχει δίκιο, τὸ scho-λεῖο ἢ οἱ γονεῖς!»

Ἰδανικοὶ εἶναι οἱ γονεῖς ποὺ ἔρχονται στὸ Σάμμερχιλ καὶ λένε:

«Αὐτὸ εἶναι μοναδικὸ γιὰ τὸ παιδί μας.»

Ἰδιαίτερα σοβαρὲς ἦταν οἱ δυσκολίες ποὺ ἀντιμετωπίσα-με ἀκριβῶς μὲ τὸ ἀνοιγμα τοῦ σχολείου. Μπορούσαμε νὰ ἀ-

ναλάβουμε παιδιά μόνο από τις ανώτερες ή μεσαίες κοινωνικές τάξεις, γιατί δεν είχαμε τα οικονομικά μέσα. Δεν είχαμε κανένα πλούσιο πίσω μας. Στην αρχή, μάς έβγαλε από τη δύσκολη θέση μια - δυο φορές ένας ευεργέτης που δε θέλει να αναφερθεί το όνομά του. Αργότερα, ο πατέρας ενός μαθητή μάς έκαμε μια γενναία δωρεά — καινούργιο μαγειριό, ραδιόφωνο, νέα πτέρυγα στο κτίριό μας, κι ένα καινούργιο εργαστήριο. Αυτός ο άνθρωπος ήταν ο ιδανικός ευεργέτης, γιατί δεν έβαλε όρους και δε ζήτησε καμιά ανταπόδοση. «Το Σάμμερχιλ έδωσε στον Τζίμμυ μου τη μόρφωση που ήθελα», είπε απλά για μάς. «Ο Τζέιμς Σάντ ήταν ένας γνήσιος φίλος των παιδαγωγικών μεθόδων που παρέχουν ελευθερία στο παιδί.

Όσο ποτέ δεν μπορέσαμε να αναλάβουμε παιδιά φτωχών ανθρώπων. Αυτό είναι λυπηρό, αλλά έπρεπε να περιορίσουμε την προσοχή μας σε παιδιά μεσαίων τάξεων. Συχνά είναι πολύ δύσκολο να αναγνωρίσει κανένας την πραγματική φύση του παιδιού πίσω από το πολύ χρήμα και το ακριβό ντύσιμο. Όταν ένα κορίτσι ξέρει πώς στα 21 του χρόνια θα κληρονομήσει ένα μεγάλο χρηματικό ποσό, δύσκολα μπορείς σ' αυτό να μελετήσεις τη φύση του παιδιού. Όσο ευτυχώς ο πλούτος δεν έχει επιδράσει βλαβερά στους πρώην και στους τωρινούς μαθητές μας. Όλοι ξέρουν πώς, μόλις τελειώσουν το σχολείο, πρέπει να κερδίσουν τη ζωή τους.

Τα κορίτσια που εργάζονται σε μάς σαν καθαρίστριες, έρχονται το πρωί από την πόλη και το βράδυ κοιμούνται στο σπίτι τους. Τα νέα αυτά κορίτσια εργάζονται σκληρά και κάνουν τη δουλειά τους θαυμάσια. Σε μια ελεύθερη ατμόσφαιρα, όπου δεν αισθάνονται το αφεντικό από πάνω τους, εργάζονται και περισσότερο και καλύτερα από ό,τι θα εργάζονταν κάτω από την επίβλεψη κάποιου. Είναι κορίτσια θαυμάσια από κάθε άποψη. Το γεγονός ότι πρέπει να εργαστούν σκληρά, γιατί κατάγονται από φτωχές οικογένειες, ενώ μερικές από τις μαθήτριάς μας από μεγαλοαστικές οικογένειες συνήθισαν έτσι, που να μην μπορούν να

στρώσουν μόνες τους ούτε τα κρεβάτια τους, με γεμίζει ντροπή. Βέβαια, πρέπει να δηλώσω πως κι έμένα το στρώσιμο του κρεβατιού μου είναι μισητό. Οι ψευτοπροφάσεις που φροντίζω να προβάλλω, ότι δηλαδή εγώ έχω να κάνω τόσα άλλα πράγματα, δεν κάνουν σε κανένα από τα παιδιά εντύπωση. Με κοροϊδεύουν για την υπεράσπισή μου, με τη δικαιολογία πως δεν μπορούμε τάχα να απαιτούμε από ένα στρατηγό να μαζεύει χαρτάκια.

Ήδη περισσότερο από μια φορά έχω δηλώσει πως εμείς οι ενήλικες του Σάμμερχιλ δεν είμαστε πρότυπα αρετής. Είμαστε άνθρωποι, όπως και οι άλλοι, και οι θεωρητικές μας τοποθετήσεις έρχονται συχνά σε σύγκρουση με τις ανθρώπινες αδυναμίες μας. Σε ένα συνηθισμένο σπίτι, ο πατέρας ή η μητέρα κάνουν επεισόδιο όταν το παιδί σπάσει ένα πιάτο, σαν το πιάτο να αξίζει περισσότερο από το παιδί.

Αν στο Σάμμερχιλ μια κοπέλα ή ένας μαθητής ή μια μαθήτρια σπάσει μια στοίβα πιάτα, δε θα πω τίποτα, όπως επίσης και η γυναίκα μου. Η άτυχία είναι άτυχία. Απεναντίας, αν ένα παιδί δανειστεί ένα βιβλίο και το αφήσει έξω στη βροχή, ή γυναίκα μου θα έξοργιστεί, γιατί τα βιβλία είναι γι' αυτήν ιδιαίτερα σημαντικά. Μια τέτοια περίπτωση έμένα μ' αφήνει αδιάφορο, γιατί για μένα τα βιβλία δε σημαίνουν και πολλά πράγματα. Από την άλλη πλευρά η γυναίκα μου άπορεί, όταν εγώ άγριεύω επειδή ένας μαθητής μου χάλασε ένα κοπίδι. Γι' αυτήν τα εργαλεία δε σημαίνουν τίποτα, ενώ για μένα έχουν μεγάλη αξία.

Η ζωή μας στο Σάμμερχιλ είναι μια συνεχής προσφορά. Οι επισκέπτες είναι για μάς κουραστικότεροι από τους μαθητές, γιατί κι αυτοί περιμένουν κάτι από μάς. Μπορεί βέβαια το να δίνεις να είναι καλύτερο από το να παίρνεις, αλλά είναι χωρίς άμφιβολία πολύ πιο κουραστικό.

Στη σχολική μας συνέλευση, κάθε Σάββατο βράδυ, παρουσιάζονται δυστυχώς αντιθέσεις ανάμεσα στους μεγάλους και τα παιδιά. Αυτό είναι φυσικό, γιατί το να έχεις μια κοινότητα με άτομα διαφορετικών ηλικιών, όπου καθένας πρέπει να θυσιάζει τα πάντα στα παιδιά, είναι κάτι που θα τα

κατέστρεφε έντελώς. Οί ένήλικες διαμαρτύρονται, όταν μιὰ ομάδα από νεαρούς μαθητές φωνάζει και γελάει δυνατά και τους ξυπνάει, αν και είναι ώρα του ύπνου. Ο Χάρρυ θύμωσε, όταν ένας νεαρός, τήν ώρα του γεύματος, του πήρε ένα κομμάτι ξύλο που τό πλάνιζε μιὰ δλόκληρη ώρα και τό προόριζε για τήν αλόπορτα, κι έκανε απ' αυτό ένα ράφι για βιβλία. Κι εγώ διαμαρτύρομαι κάθε φορά που δανείζονται τά εργαλεία μου και δέν τά επιστρέφουν. Η γυναίκα μου θύμωσε, όταν μερικοί από τους μικρότερους πήγαν κάποιο βράδυ σ' αυτή, μετά από τό βραδινό φαγητό, γιατί δήθεν πεινούσαν ακόμα κι ένω τής ζήτησαν φωμί με βούτυρο και μαρμελάδα τό επόμενο πρωί τά φωμιά βρέθηκαν πεταμένα στο διάδρομο. Ο Πέτρος δήλωσε λυπημένος πως μιὰ ομάδα από μαθητές στο έργαστήριό άγγειοπλαστικής έπαιζαν πόλεμο με τόν πανάκριβο πηλό. Ο κατάλογος θα μπορούσε να συνεχιστεί κι άλλο. Πρόκειται για μιὰ αντίθεση ανάμεσα στην τοποθέτηση τών ένήλικων και τήν παιδική άνωριμότητα. Όμως αυτές οι αντιθέσεις δέν κατέρχονται ποτέ σε προσωπικό επίπεδο. Κανένας δε μνησικακεί ένάντια σε κανέναν. Τελικά αυτά τά πράγματα δίνουν ζωή στο σχολείο, δλο και κάτι συμβαίνει και ποτέ δέν πλήττει κανένας.

Ευτυχώς που δέν πολυνοιαζόμαστε για τήν παρουσία μας, αν και πρέπει να παραδεχτώ ότι με πονάει όταν ένα κορίτσι θάψει ένα παλιόκρέβατο με τό πανάκριβο χρώμα, που πριν λίγο αγόρασα για κάποιον άλλο σκοπό. Όταν πρόκειται για τό αυτοκίνητό μου, τή γραφομηχανή μου και τά εργαλεία μου, τό αίσθημα τής ιδιοκτησίας γίνεται πιο έντονο. Όμως ποτέ δέν εγείρω απαιτήσεις κατοχής επί ανθρώπων. Όποιος τό κάνει αυτό, δε θα έπρεπε να γίνει δάσκαλος.

Η φθορά όλων τών υλικών είναι έντελώς φυσική στο Σάμμερχιλ. Θα μπορούσε κανένας να τήν αποφύγει μόνο αν άνάγκασε τά παιδιά να ζούν κάτω από διαρκή φόβο. Η φθορά ψυχικής ενέργειας δέν αποφεύγεται με κανένα τρόπο, γιατί τά παιδιά έχουν απαιτήσεις οι οποίες πρέπει να ικανοποιηθούν. Πενήντα φορές τή μέρα άνοίγει ή πόρτα του δωματίου μου από κάποιο παιδί που έρχεται να με ρωτή-

σει: «Θα πάμε απόψε στον κινηματογράφο;», «Γιατί δέν έχω σήμερα ιδιαίτερο φροντιστήριο;», «Είδατε τόν Παναγιώτη;», «Πού είναι ή Άννα;» Όλα αυτά άνήκουν σε μιὰ κανονική εργάσιμη μέρα και τή συγκεκριμένη στιγμή δε με πειράζει καθόλου. Βέβαια, μιὰ πραγματική ιδιωτική ζωή, δέν έχουμε εμείς τό σπίτι δέν είναι και πολύ κατάλληλο για ένα τέτοιο σχολείο — σε κάθε περίπτωση για τήν άποψη τών ένήλικων, επειδή τά παιδιά είναι πάντα γύρω μας. Στο τέλος τής σχολικής περιόδου είμαστε, ή γυναίκα μου κι εγώ, έντελώς έξαντλημένοι.

Άξιομνημόνευτο είναι τό γεγονός, ότι οι δάσκαλοι στο Σάμμερχιλ πολύ σπάνια χάνουν τήν ύπομονή τους. Αυτό τιμάει τόσο τά παιδιά όσο και τους συνεργάτες μου. Είναι πράγματι μιὰ απόλαυση να έχει κανένας αυτά τά παιδιά γύρω του, γιατί θα έχει πολύ σπάνια αίτια για έναν πραγματικό θυμό. Ένα παιδί που μπορεί και σέβεται τόν εαυτό του, κανονικά δέν έξωτερικεύει συναισθήματα μίσους, και δέν ικανοποιείται με τό να κάνει έναν ένήλικο να σκάσει από τό θυμό του.

Μιὰ από τις δασκάλες μας ήταν υπερευαίσθητη απέναντι στην κριτική. Για τούτο, οι μαθήτριές της τήν πείραζαν. Στους άλλους δασκάλους όμως δέν περνούσε, γιατί απλούστατα αυτοί δέν αντιδρούσαν στα πειράγματα. Μπορεί να πειράξει κανένας μόνο ανθρώπους που άμφιβάλλουν για τήν άξιοπρέπειά τους.

Δείχνουν οι μαθητές του Σάμμερχιλ τήν ίδια επιθετικότητα όπως άλλα παιδιά; Κάθε παιδί χρειάζεται φυσικά ένα κάποιο ποσοστό επιθετικότητας, για να ανταπεξέλθει στη ζωή. Η υπερβολική επιθετικότητα, τήν οποία βρίσκει κανένας σε άνελεύθερα παιδιά, είναι μιὰ ένισχυμένη διαμαρτυρία ένάντια στο μίσος που τους αντιπαραθέτουν. Εκείνοι από τους μαθητές μας που συμπεριφέρονται επιθετικά, προέρχονται πάντα από οικογένειες από τις οποίες λείπει ή άγάπη και ή κατανόηση.

Στο σχολείο του χωριού, που πήγαινα εγώ όταν ήμουν νέος, οι ματωμένες μύτες ήταν στην ήμερήσια διάταξη. Η

επιθετικότητα, που εξωτερικεύεται στους ξυλοδαρμούς, είναι αναμφισβήτητη υπόθεση του μίσους. Όταν τα παιδιά ζούν σε μια απαλλαγμένη από μίσος ατμόσφαιρα, δε δείχνουν τα ίδια κανένα μίσος.

Τό ότι ο Φρόυντ απέδωσε τόση σημασία στην επιθετικότητα βρίσκεται στο γεγονός ότι αυτή υπάρχει πράγματι στα σχολεία και στις οικογένειες. Σ' ένα άλυσοδεμένο σκυλί δεν μπορεί κανένας να κάνει μελέτη γενικά για την ψυχή του σκυλιού. Δεν μπορεί επίσης να κάνει κανένας καμιά έγκυρη θεωρία για την ψυχή του ανθρώπου, όσο διάστημα η ανθρωπότητα βρίσκεται δέσιμα τέτοιων άλυσιδων, οι οποίες χαλκεύτηκαν από δλόκληρες γενιές μισανθρώπων. Από ότι καταλαβαίνω, η επιθετικότητα δεν εμφανίζεται τόσο δυνατή στην ελεύθερη ατμόσφαιρα του Σάμμερχιλ όσο στα άλλα σχολεία, όπου κυριαρχεί η αυστηρή πειθαρχία.

Και, φυσικά, ελευθερία στο Σάμμερχιλ δε σημαίνει καταστροφή της βασισμένης σε υγιείς βάσεις ανθρώπινης ορθοφροσύνης. Φροντίζουμε με κάθε τρόπο για την ασφάλεια των παιδιών. Τα παιδιά μπορούν να κολυμπούν μόνο όταν είναι παρόντες οι δάσκαλοι της κολύμβησης, καθένας των οποίων είναι υπεύθυνος για έξη παιδιά. Μαθητές κάτω των έντεκα χρόνων δεν επιτρέπεται να κυκλοφορούν μόνοι τους, με ποδήλατο, σε δημόσιους δρόμους. Αυτές οι διατάξεις φτιάχτηκαν από τους ίδιους τους μαθητές στη σχολική συνέλευση.

Όμως δεν υπάρχει καμιά διάταξη, σύμφωνα με την οποία απαγορεύεται το σκαρφάλωμα στα δέντρα. Η αναρρίχηση στα δέντρα ανήκει στη διαδικασία για ικανότητα στη ζωή. Το παιδί, στο οποίο απαγορεύονται όλα όσα είναι δεμένα με τον κίνδυνο, θα εξελιχθεί σε δειλό. Οι μαθητές μας δεν επιτρέπεται θέβαια να ανεβαίνουν στις σκεπές, επίσης δεν επιτρέπεται η κατοχή αεροβόλων ή άλλων επικίνδυνων όπλων. Κάθε φορά που η παροδική μόδα των ξύλινων σπαθιών επανέρχεται, την παρακολουθώ από πολύ κοντά με φόβο και τρόμο. Πάντα, τότε, ζητώ να ασφαλίσουν τις μύτες των σπαθιών με λάστιχο ή ύφασμα, αλλά παρ' όλα αυτά

χαίρομαι μόνο όταν η μόδα υποχωρήσει. Δεν είναι εύκολο να τραβήξεις σύνορα ανάμεσα στη λογική προστασία και τον υπερβολικό φόβο.

Χαϊδεμένος μαθητής μου δεν υπήρξε ποτέ κανένας. Είναι αυτονόητο ότι μερικά παιδιά μου είναι πιο συμπαθητικά από μερικά άλλα, αλλά αυτό καταφέρνω πάντα να μην το δείχνω. Πιθανόν, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο είναι το Σάμμερχιλ τόσο επιτυχημένο, επειδή τα παιδιά αισθάνονται πως τα μεταχειρίζονται όλα με τον ίδιο τρόπο και σεβασμό. Ένα σχολείο που έχει τοποθετηθεί συναισθηματικά απέναντι στους μαθητές του, δημιουργεί πάντα φόβο για το κακό. Τίποτα δεν είναι εύκολότερο από το να κάνεις τη χήνα κύκνο ή σ' ένα παιδί που ανακατεύεται με τα χρώματα να δεις έναν Πικάσσο.

Στα περισσότερα σχολεία που δίδαξα, η αίθουσα ήταν μια μικρή κόλαση γεμάτη δολοπλοκίες, μίσος και φθόνό. Αντίθετα, στις δικές μας αίθουσες κυριαρχεί μια φιλική ατμόσφαιρα. Οι ζηλοφθονίες, που άλλου είναι συνηθισμένο φαινόμενο, λείπουν από μας. Τόσο οι μαθητές μας όσο και οι ενήλικες είναι εύχαριστημένοι σε μια ελεύθερη ατμόσφαιρα απαλλαγμένη από μοχθηρίες. Όταν έρχεται ένας καινούργιος δάσκαλος σε μας, αντιδρά στην ασυνήθιστη ελευθερία, ακριβώς όπως και τα παιδιά: Δεν ξυρίζεται, μένει στο κρεβάτι μέχρι αργά, και μάλιστα προσκρούει στις αποφάσεις του σχολείου. Εύτυχως όμως, η κομπλεξική αντίδραση διαρκεί πολύ λιγότερο στους ενήλικες από ότι στα παιδιά.

Κάθε δεύτερο Σαββατόβραδο διηγούμαι στα μικρότερα παιδιά μια ιστορία με αντικείμενο δικές τους περιπέτειες. Αυτό γίνεται από χρόνια τώρα. Σ' αυτές τις ιστορίες, τους παίρνω μαζί μου στις ζουγκλες της μαύρης Αφρικής, στους βυθούς των θαλασσών και πάνω στα σύννεφα. Σε μια από τις διηγήσεις μου, άφησα τον εαυτό μου να πεθάνει και τη διακυβέρνηση στο Σάμμερχιλ την ανέλαβε ένας πολύ αυστηρός άνθρωπος που τον έλεγαν Μούγκινς. Ο Μούγκινς έκανε υποχρεωτική τη συμμετοχή στο μάθημα. Κι όταν έ-

να παιδί έδειχνε αντίρρηση, έτρωγε άμέσως ένα γερό ξύλο. «Όλα τὰ παιδιά», έλεγα, «πειθαρχούσαν στις έντολές του Μούγκινς, χωρίς νά βιάζονταν ταιμουδιά.»

Τὰ παιδιά από τριών μέχρι όχτώ χρόνων θύμωσαν και είπαν: «Αυτό δέν είναι αλήθεια. Έμεις δραπετεύσαμε, άφου τον σκοτώσαμε μ' ένα σφυρί. Πιστεύεις πώς θα μπορούσαμε νά άνεχτούμε έναν τέτοιο άνθρωπο;»

Τελικά μπορούσα νά ξαναφέρω τή χαρά στα παιδιά μόνο όταν επανέφερα τον έαυτό μου στη ζωή και πετούσα τον Μαύγκινς έξω από τήν πόρτα. Αύτὰ τὰ παιδιά ήταν κατά τó μεγαλύτερο ποσοστό τους άκόμα πολύ μικρά και δέ θρέθηκαν ποτέ σ' ένα σχολείο με άυστηρή πειθαρχία. Για τούτο, ή μανιασμένη τους αντίδραση ήταν άθρόμητη και φυσική. Ένας κόσμος στον όποιο ό δάσκαλος δέν ήταν με τó μέρος τους, ήταν, για τή δική τους αντίληψη, ένας φοβερός κόσμος. Η αντίδρασή τους δέν άνάγονταν μόνο στο Σάμμερχιλ, αλλά και στους γονείς τους οι όποιοι ήταν όπως ακριβώς κι έμεις, με τó μέρος τους.

Όταν κάποτε επισκέφτηκε τó Σάμμερχιλ ένας Άμερικανός καθηγητής ψυχολογίας, έκανε κριτική για τó σχολείο μας και είπε, ότι αυτό είναι ένα νησί, τó όποιο δέν ταιριάζει σε μιá μορφή δημόσιας ζωής και για τούτο δέν άποτελεί μέρος μιáς μεγαλύτερης κοινωνικής όλότητας. Η άπάντησή μου: Τί θα συνέβαινε αν άνοιγα ένα σχολείο σε μιá μικρή πόλη και προσπαθούσα νά τó κάνω τμήμα τής δημόσιας ζωής αυτού τού τόπου; Ποιό ποσοστό γονιών θα έπιδοκίμαζε τó γεγονός ότι ή παρακολούθηση των μαθημάτων είναι προαιρετική για τούς μαθητές; Πόσοι γονείς θα συμφωνούσαν μαζί μου στο ότι τó παιδί τους έχει τó δικαίωμα νά άνανίξεται; Θα έπρεπε από τήν αρχή νά προδώσω τις πεποιθήσεις μου.

Τó Σάμμερχιλ είναι πράγματι ένα νησί. Και πρέπει νά είναι ένα νησί, άφου οι γονείς των μαθητών κατοικούν σε έντελώς διαφορετικές πόλεις και συχνά σε διαφορετικές χώρες. Και άφου είναι άδύνατο νά συγκεντρωθούν οι γονείς όλων των μαθητών στην πόλη Leiston, δέν μπορεί τó Σάμ-

μερχιλ νά είναι τμήμα τής πνευματικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής τής πόλης Leiston.

Στó σημείο αυτό πρέπει βιαστικά νά αναφέρω πώς τó Σάμμερχιλ δέν είναι καθόλου νησί ως προς τις σχέσεις του με τήν πόλη Leiston. Βρισκόμαστε σε πολλαπλές σχέσεις με τούς κατοίκους τής πόλης κι αυτές οι σχέσεις είναι πέρα για πέρα φιλικές. Στη βάση όμως δέν άποτελούμε ένα τμήμα τής κοινότητας. Δέ μου περνάει ποτέ από τó μυαλό νά παρακαλέσω τον άρχισυντάκτη τής τοπικής έφημερίδας νά δημοσιεύσει ειδήσεις για τήν έπιτυχημένη καριέρα των μαθητών που πέρασαν από τó Σάμμερχιλ.

Οι μαθητές μας συναντιώνται συχνά σε άγωνίσματα και παιχνίδια με τὰ παιδιά τής περιοχής, αλλά οι δικόι μας παιδαγωγικοί σκοποι διαφέρουν θεμελιακά άπ' αυτούς των σχολείων τής πόλης. Άφου τó Σάμμερχιλ δέν είναι κατά κανένα τρόπο θρησκευτικά δεσμευμένο, δέ διατηρούμε και καμιá σχέση με όποιαδήποτε από τις εκκλησιαστικές οργανώσεις στο Leiston. Άν τó Σάμμερχιλ εισερχόταν στην δημόσια ζωή του Leiston, θα έπρεπε νά διδάξει στους μαθητές του και τó μάθημα των θρησκευτικών.

Πιστεύω με βεβαιότητα, πώς ό Άμερικανός φίλος μου δέ γνώριζε τή σημασία τής κριτικής του. Ήθελε βέβαια νά πει: «Ο Neill επαναστατεί με κάθε τρόπο ενάντια στην κοινωνία. Η μέθοδός του δέ συμβάλλει κατά κανένα τρόπο στην συγκόλληση τής κοινωνίας σ' ένα άρμονικό σύνολο, ούτε στην γεφύρωση του χάσματος που ύπάρχει μεταξύ τής παιδικής ψυχολογίας και τής κοινωνικής άγνοιας σ' αυτόν τον τομέα, μεταξύ τής ζωής και τής άρνησης τής ζωής, μεταξύ του σχολείου και τής οικογένειας. Πάνω σ' αυτό, μπορώ νά πω μόνο πώς δέν προσπαθώ δυναμικά νά αλλάξω τήν κοινωνία, αλλά προσπαθώ μόνο νά τήν πείσω πώς πρέπει νά άπελευθερωθεί από τó μίσος της, τó πάθος της για τιμωρία και τó μυστικισμό της. Τó τί φρονώ για τήν κοινωνία, τó λέω και τó γράφω μάλιστα, αλλά και νάθελα νά προσπαθήσω δυναμικά νά μεταρρυθμίσω τήν κοινωνία, αυτή θα με σκότωνε σά δημόσιο κίνδυνο.»

“Αν υποθέσουμε, λ.χ., ότι ήθελα να εισάγω μια μορφή κοινωνίας, στην οποία νέοι αναπτυσσόμενοι άνθρωποι θα είχαν το δικαίωμα να διάγουν σύμφωνα με τις δικές τους αντιλήψεις μια έντελως φυσική έρωτική ζωή, θα με εξαφάνιζαν σαν ανήθικο, σαν διαφθορέα της νεολαίας, σαν βέβαια δε με έκλειναν φυλακή. Τόσο πολύ μισώ τους συμβιβασμούς, ενώ τώρα δεν περιέρχομαι σε κανένα συμβιβασμό. Δε βλέπω την αποστολή μου στην πρώτη γραμμή, στην αλλαγή της κοινωνίας, αλλά σε τούτο, τουλάχιστο να κάνω εύτυχημένα μερικά παιδιά.

“Η άγωγή του Σάμμερχιλ ενάντια στην κοινή άγωγή

Κατά τη δική μου πεποίθηση σκοπός της ζωής είναι να γίνει κανένας εύτυχισμένος, δηλαδή να βρῆσκει ενδιαφέροντα. “Η άγωγή πρέπει να είναι μια προετοιμασία για τη ζωή. Σ’ αυτόν τον τομέα ή κοινωνία μας δε σημειώνει και τόσο επιτυχία. “Η εκπαίδευσή μας, ή πολιτική μας, το οικονομικό μας σύστημα οδηγούν στον πόλεμο. “Η Ιατρική έπιστήμη μας δεν καταπολέμησε αποτελεσματικά τις αρρώστιες. “Η θρησκεία μας δεν κατάργησε από τον κόσμο ούτε την αίσχροκέρδεια ούτε την άρπαγή. Και παρά τον πολυδιατυμπανισμένο ανθρωπισμό μας, ή κοινή γνώμη ανέχεται ακόμα τη θάρδαρη συνήθεια του κυνηγιού. “Η πρόοδος της έποχής μας είναι πρόοδος της μηχανής: Ραδιόφωνο και τηλεόραση, ήλεκτρονικά και αεριοθούμενα αεροπλάνα. Νέοι παγκόσμιοι πόλεμοι άπειλούν να έκραγούν, γιατί ή κοινωνική συνείδηση του κόσμου είναι ακόμα πρωτόγονη.

“Ας θέσουμε μερικές δυσάρεστες έρωτήσεις! Γιατί έχουν, πράγμα άποδειγμένο, οι άνθρωποι πολύ περισσότερες ασθένειες από τα ζώα; Γιατί μισούν και σκοτώνουν οι άνθρωποι στον πόλεμο, πράγμα που τα ζώα δεν κάνουν; Γιατί υπάρχουν όλο και περισσότεροι καρκινοπαθείς; Γιατί γίνονται τόσες πολλές αυτοκτονίες, τόσα πολλά σεξουαλικά έγκλήματα; Γιατί υπάρχει το μίσος, που λέγεται αντισημιτισμός; Γιατί μισούνται και λυντσάρονται οι νέγροι; Γιατί υπάρχει τόσο μοχθηρία και συκοφαντία; Γιατί κάθε τι το σεξουαλικό να θεωρείται άσεμνο και να το χρησιμοποιούν για βρώμικα άστεια; Γιατί είναι κοινωνικό στίγμα το να είσαι έξωγαμο παιδί; Γιατί υπάρχουν ακόμα οι θρησκείες, που πρό πολλού είναι άδειες από το πνεύμα της αγάπης, της έλπίδας και της προς τον πλησίον αγάπης; Γιατί, χιλιάδες γιατί ενάντια στον τόσο παινεμένο πολιτισμό μας, που τόσο μεγαλόπρεπα έχει έξελιχθεί!

Θέτω αυτές τις έρωτήσεις, γιατί είμαι επαγγελματίας δάσκαλος, κάποιος που έχει να κάνει συνεχώς με παιδιά. Θέ-

τω αὐτές, γιατί οἱ ἐρωτήσεις ποὺ θέτονται ἀπὸ τοὺς περισσότερους δασκάλους ἀναφέρονται σὲ ἀσήμαντα πράγματα, σχολικὲς ὑποθέσεις δηλαδή. Τί θὰ προκύψει ἀπὸ μιὰ παγκόσμια συζήτηση γιὰ τὴ γαλλικὴ γλῶσσα ἢ τὴν ἀρχαία Ἱστορία; Σὲ σύγκριση μὲ τὴν πολὺ μεγαλύτερη ἐρώτηση γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ζωῆς, τὴν ἐσωτερικὴ εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου, τὰ σχολικὰ μαθήματα εἶναι ἀσήμαντα.

Σὲ ποῖο ποσοστὸ ἡ παιδεία μας εἶναι πραγματικὴ δυνατότητα, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ ἡ δική μας προσωπικότητα; Χειροτεχνικὴ ἐργασία σημαίνει κατὰ κανόνα κατασκευὴ κάποιου ἀσήμαντου ἀντικειμένου κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίβλεψη ἑνὸς εἰδικοῦ. Ἀκόμα καὶ τὸ σύστημα τῆς Μαρίας Μοντεσόρι, ποὺ εἶναι γνωστὸ σὰν ἡ μέθοδος τοῦ ἔμμεσα διευθυνόμενου παιχνιδιοῦ, περιγράφει μόνον ἓνα τεχνητὸ εἶδος καὶ τρόπο μάθησης: τὸ παιδί νὰ μαθαίνει διὰ μέσου τῆς πράξης. Σ' αὐτὸ ὅμως δὲν ὑπάρχει στοιχεῖο δημιουργικότητας.

Στὸ σπίτι πρέπει τὸ παιδί ὅλο καὶ κάτι νὰ μαθαίνει. Σχεδὸν σὲ κάθε οἰκογένεια ὑπάρχει τουλάχιστον ἓνας ἀνήλικος ἐνήλικας, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει νὰ κάνει τίποτε σπουδαιότερο ἀπὸ τὸ νὰ δείξει στὸ μικρὸ Θωμά πῶς λειτουργεῖ ἡ καινούργια του ἀτμομηχανή. Πάντα εἶναι κάποιος σὲ θέση νὰ καθίσει ἓνα μωρὸ στὴν καρέκλα, δταν αὐτὸ δείχνει εὐχαριστημένο μὲ τὸ νὰ ψάχνει γιὰ κάτι στὸ πάτωμα. Κάθε φορὰ ποὺ δασκαλεύουμε τὸν Θωμά γιὰ τὸ πῶς λειτουργεῖ ἡ ἀτμομηχανή του, τοῦ παίρνουμε ἀπὸ τὴ ζωὴ τὴ χαρὰ, τὴ χαρὰ τῆς ἀνακάλυψης, τὴ χαρὰ τοῦ ξεπεράσματος ἑνὸς ἐμποδίου. Καὶ τὸ χειρότερο: Τοῦ δημιουργοῦμε πλέγματα κατωτερότητας καὶ τὸν ἀφήνουμε νὰ πιστεύει πῶς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ βοήθεια τῶν ἄλλων.

Δύσκολα κατανοοῦν οἱ γονεῖς, πόσο ἀσήμαντη εἶναι ἡ παράδοση μαθημάτων στὸ σχολεῖο. Ὅπως οἱ ἐνήλικες, ἔτσι καὶ τὰ παιδιά μαθαίνουν ἐκεῖνο ποὺ θέλουν νὰ μάθουν. Ἐξετάσεις, βαθμοὶ καὶ βραβεῖα μόνον καθυστεροῦν τὴν ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητας. Μόνον οἱ ἀσχετοὶ ὑποστηρίζουν πῶς μόρφωση θὰ πεῖ διαβάζω βιβλία.

Τὰ βιβλία εἶναι τὸ πιὸ ἀσήμαντο μέσο μάθησης. Τὸ παιδί πρέπει φυσικὰ νὰ μάθει νὰ διαβάσει, νὰ γράφει καὶ νὰ κάνει ἀριθμητικὸς ὑπολογισμούς, ἀλλὰ πέρα ἀπ' αὐτὰ, τὰ ἐργαλεῖα, τὰ σπῶρ, τὸ θέατρο, ὁ πηλός, τὰ χρώματα καὶ ἡ ἐλευθερία εἶναι σπουδαιότερα πράγματα.

Οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς σχολικὲς ἐργασίες, τίς ὁποῖες ὑποχρεώνονται νὰ κάνουν οἱ νέοι, ἀφανίζουν μόνον τὸ χρόνο τους, τὴν ἐνεργητικότητα καὶ τὴν ὑπομονή τους καὶ τοὺς ἀρπάζουν τὸ δικαίωμα νὰ παίξουν, νὰ παίξουν κι ἀκόμα μιὰ φορὰ νὰ παίξουν. Αὐτὲς παράγουν γέρινα κεφάλια πάνω σὲ νεανικοὺς ὤμους.

Σὲ διαλέξεις, σὲ φοιτητὲς πανεπιστημίων καὶ σὲ ἀνώτατες παιδαγωγικὲς σχολές, ἔμεινα συχνὰ ἐμβρόντητος γιὰ τὴν ἀνωριμότητα αὐτῶν τῶν παραγεμισμένων μὲ ἀχρηστες γνώσεις νεαρῶν ἀνθρώπων. Αὐτοὶ ξέρουν ἓνα σωρὸ πράγματα, ἀκτινοβολοῦν σὰ διαλεκτικοί, μποροῦν νὰ ἀπαγγεῖλουν τοὺς μεγάλους ποιητὲς, ἀλλὰ στὴν τοποθέτησή τους ἀπέναντι στὴ ζωὴ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶναι σὰ μικρὰ παιδιά. Ἀσφαλῶς τοὺς προμήθευσαν γ ν ὠ σ ε ι ς, ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐπέτρεψαν νὰ α ἰ σ θ ἄ ν ο ν τ α ι. Αὐτοὶ οἱ φοιτητὲς εἶναι ζωτικοί, φιλικοί, εὐχάριστοι, ἀλλὰ ὅλο καὶ κάτι λείπει — ὁ παράγοντας διαίσθηση, ἡ ἱκανότητα νὰ ὑποτάξει κανένας τὴ σκέψη του στὸ συναίσθημα. Ὅταν μιλῶ σ' αὐτούς, μιλῶ γιὰ ἓναν κόσμον ποὺ δὲν τὸν γνώρισαν ποτὲ κι οὔτε ποτὲ θὰ τὸν γνωρίσουν. Στὰ βιβλία τους δὲν ὑπάρχει τίποτα γιὰ τὸν ἀνθρώπινο χαρακτήρα, τὴν ἀγάπη, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν αὐτοδιάθεση. Κι ἔτσι πάει λέγοντας: Κεφάλι καὶ καρδιὰ μένουν διαχωρισμένα, ἐπειδὴ τὸ μοναδικὸ κριτήριον αὐτοῦ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος εἶναι ἡ μάθηση ἀπὸ βιβλία.

Θάρθει καιρὸς ποὺ θὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ ἰδέα ποὺ ἔχουν τὰ σχολεῖα μας γιὰ τὴν ἐργασία τῶν μαθητῶν. Θὰ φαίνεται σὰν αὐτονόητο ὅτι κάθε παιδί θὰ πρέπει νὰ διδάσκεται μαθηματικά, ἱστορία, γεωλογία, φυσικὲς ἐπιστήμες, κάτι ἀπὸ τίς καλὲς τέχνες καὶ φυσικὰ λογοτεχνία. Πρέπει ἐπὶ τέλους νὰ γίνει κατανοητὸ ὅτι τὸ μέσο παιδί δὲ δείχνει μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς κλάδους, δταν ὑποχρεώ-

νεται γι' αυτό.

Αυτό καταφαίνεται σε κάθε μαθητή, που πρωτοέρχεται στο Σάμμερχιλ. Όταν ακούει πώς σε μās τὰ πάντα είναι προαιρετικά ξεφωνίζει: «Ζήτη, επιτέλους τέρμα πια στις πληκτικές μαθηματικές ασκήσεις!»

Δέν έχω τίποτα ενάντια στη μάθηση, αλλά τὸ παιχνίδι είναι, κατά τὴ γνώμη μου, σπουδαιότερο. Ούτε και θάπρεπε ἡ σχολική ἐργασία νὰ ἀρωματίζεται συνειδητὰ μὲ παιχνίδι γιὰ νὰ ἀρέσει στὰ παιδιά.

Ἡ μάθηση είναι σπουδαία, ἀλλὰ ὄχι γιὰ τὸν καθένα. Ὁ Νιζίνσκυ δέν μποροῦσε νὰ πετύχει στις σχολικὲς ἐξετάσεις του στὴν ἅγια Πετρούπολη καὶ ἦταν ἀδύνατο νὰ τὸν δεχτοῦν στὸ κρατικὸ μπαλλέτο χωρίς αὐτὲς τίς ἐξετάσεις. Ἀπλούστατα δέν μποροῦσε νὰ μάθει ὅ,τι ὄφειλε νὰ ξέρει γιὰ τίς ἐξετάσεις· οἱ σκέψεις του ἦταν ὀλοκληρωτικὰ ἀπορροφημένες ἀλλοῦ. Διοργάνωσαν λοιπὸν γι' αὐτὸν μιὰ εἰκονική ἐξέταση, στὴν ὁποία τοῦ ἔδωσαν μαζί καὶ τίς λύσεις τῶν ἐρωτήσεων τῆς ἐξέτασης. Αὐτὸ τουλάχιστο μās λέει μιὰ βιογραφία τοῦ Νιζίνσκυ. Τί ἀπώλεια γιὰ τὸν κόσμο, ἂν ὁ Νιζίνσκυ ἔπρεπε στ' ἀλήθεια νὰ περάσει τίς ἐξετάσεις!

Οἱ δημιουργικοὶ ἄνθρωποι μαθαίνουν ἀπὸ μόνοι τους ὅ,τι ἐπιθυμοῦν νὰ μάθουν, γιὰ νὰ ἔχουν τὰ ἐργαλεῖα, ἐκεῖνα τὰ ἐργαλεῖα ποὺ ἡ δική τους πρωτοτυπία καὶ μεγαλοφυΐα ἀπαιτεῖ. Δέν μποροῦμε μὲ κανένα τρόπο νὰ ὑπολογίσουμε πόση δημιουργικὴ δύναμη σκοτώνεται μέσα στὴ σχολικὴ αἴθουσα, στὴν ὁποία λόγος γίνεται μόνο γιὰ τὴ μάθηση.

Θυμᾶμαι ἕνα κορίτσι ποὺ τίς νύχτες ἔκλαιγε γιὰ τίς ἀσκήσεις τῆς γεωμετρίας. Ἡ μητέρα της ἤθελε νὰ τὴ στείλει στὸ Πανεπιστήμιο, ἀλλὰ τὸ κορίτσι ἦταν ἀφοσιωμένο στὴν τέχνη. Χάρηκα ὅταν ἄκουσα πὼς ἀπέτυχε γιὰ ἑβδομη φορά στις εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις τοῦ Πανεπιστημίου. Ἴσως, σκέφτηκα, τώρα ἡ μητέρα της νὰ τὴν ἄφηνε ἐπιτέλους νὰ σπουδάσει θέατρο, ὅπως τὸ κορίτσι ἀπὸ πολὺ καιρὸ ἐπιθυμοῦσε.

Πρὶν λίγο καιρὸ συνάντησα στὴν Κοπεγχάγη μιὰ δεκατετράχρονη μαθήτριά μου, ποὺ εἶχε κάνει τρία χρόνια στὸ

Σάμμερχιλ, ὅπου μιλοῦσε ἄπταιστα ἐγγλέζικα καὶ τῆς εἶπα: «Στὰ ἀγγλικά εἶσαι σίγουρα ἡ πρώτη μαθήτριά σου στὴν τάξη.»

Ἔκανε μιὰ γκριμάτσα καὶ εἶπε κακόθυμα: «Ὅχι, εἶμαι ἡ χειρότερη, γιατί δέν ξέρω τὴν ἀγγλικὴ γραμματικὴ.» Αὐτὴ ἡ παρατήρηση δίνει τὴν καλύτερη ἀπάντηση γιὰ τὸ τί καταλαβαίνουν οἱ ἐνήλικες κάτω ἀπὸ τὴν ἐννοια σχολικὴ μόρφωση.

Φοιτητές, ποὺ δέν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸν κλάδο σπουδῶν τους, ποὺ κουτσὰ - στραβά καὶ μὲ τὸ ζόρι περνοῦν τίς ἐξετάσεις τους, θὰ γίνουν ἀργότερα ἀκατάλληλοι δάσκαλοι, μέτριοι γιατροὶ καὶ ἀνάξιοι δικαστικοί, ἐνῶ θὰ μποροῦσαν νὰ γίνουν καλοὶ τεχνίτες, ἐξαιρετοὶ οἰκοδόμοι ἢ πρώτης τάξης ἀστυνομικοί.

Διαπιστώσαμε πὼς ἕνας νεαρός, ποὺ στὰ δεκαπέντε του χρόνια εἶναι ἱκανὸς ἢ ἔτοιμος νὰ μάθει νὰ διαβάσει, ἔχει κατὰ κανόνα κλίση στὸν τεχνικὸ κλάδο καὶ θὰ γίνει ἀργότερα ἕνας καλὸς μηχανικὸς ἢ ἠλεκτρολόγος. Δὲ θὰ διακινδύνευα τὴ διατύπωση ὁποιοδήποτε δογματικῶν - ἀμετάκλητων δοξασιῶν γιὰ τὰ κορίτσια ποὺ δὲ συμμετέχουν στὸ μάθημα καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα στις παραδόσεις τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς φυσικῆς. Συχνά, τέτοια κορίτσια, ξοδεύουν πολὺ χρόνο μὲ χειροτεχνικὲς ἐργασίες καὶ μερικὲς ἀπ' αὐτὲς θὰ γίνουν ἀργότερα ράφτρες καὶ σχεδιάστρες μόδας. Τί ἀνόητο τὸ σχολικὸ πρόγραμμα ποὺ ἀναγκάζει μιὰ μελλοντικὴ ράφτρα νὰ ἀσχολεῖται μὲ δευτεροβάθμιες ἐξισώσεις καὶ μὲ τὸ νόμο τοῦ Μπούλ.

Ὁ Geldwell Cook ἔγραψε ἕνα βιβλίο μὲ τὸν τίτλο «The Play Way». Σ' αὐτὸ μās πληροφορεῖ πὼς δίδασκε ἀγγλικά μὲ τὴ βοήθεια τοῦ παιχνιδιοῦ. Τὸ βιβλίο εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον, γεμάτο ἀπὸ καλὲς γνώσεις καὶ ὑποδείξεις. Παρ' ὅλα αὐτά, καὶ αὐτὸ τὸ βιβλίο ἦταν μιὰ, πρωτότυπη βέβαια, προσπάθεια ὑποστάλωσης τῆς παλαιᾶς θεωρίας, ποὺ πρεσβεῖ πὼς ἡ μάθηση εἶναι τὸ σημαντικότερο. Ὁ Cook θεωρεῖ τὴ μάθηση τόσο σπουδαία, ὥστε ἤθελε νὰ γλυκάνει μὲ παιχνίδι τὸ πικρὸ χαπάκι της. Ἡ ἀντίληψη πὼς ἕνα παιδί δαπανᾷ ἀσκοπα τὸ χρόνον του, ὅταν δὲ μαθαίνει τίποτα, εἶναι μιὰ

κατάρτα πού τυφλώνει χιλιάδες δασκάλους και τούς περισσότερους σχολικούς επιθεωρητές. Το σύνθημα πριν πενήντα χρόνια ήταν: «Μάθε διά μέσου τής πράξης!» Σήμερα είναι: «Μάθε διά μέσου του παιχνιδιού.» Το παιχνίδι, λοιπόν, χρησιμοποιείται σά μέσο για ένα σκοπό. Άλλά γιατί αυτό πρέπει να είναι και καλό, δέν τό καταλαβαίνω.

Ποιό σκοπό εξυπηρετεί ένας δάσκαλος πού κάνει μιá δουλιά στα παιδιά για τή διάβρωση τής κοίτης του ποταμού, επειδή είδε κάποιο παιδί να παίζει με τίς λάσπες και νόμισε πώς βρήκε τήν πιό κατάλληλη εύκαιρία γι' αυτό; Ποιό παιδί μπορεί να ενδιαφέρεται για τή διάβρωση του ποταμού; Πολλοί αποκαλούμενοι παιδαγωγοί πιστεύουν πώς δέν έχει σημασία τό τί μαθαίνει ένα παιδί, φτάνει μονάχα να μαθαίνει ό, τ ι δ ή π ο τ ε. Και τί άλλο μπορεί να κάνει ένας δάσκαλος πέρα από τό να διδάξει κάτι τι και από τό να θεωρεί τό μάθημα αυτό καθαυτό σαν τή σπουδαιότερη αποστολή του σχολείου, όσο τά σχολεία μας είναι και μένουν: εργοστάσια παραγωγής ανθρώπινου υλικού;

Όταν δίνω διαλέξεις σε μιá ομάδα δασκάλων, αρχίζω με τήν παρατήρηση πώς δέν έχω πρόθεση να μιλήσω για τή διδακτέα ύλη, τήν πειθαρχία και τό μάθημα. Μιá δλοκληρη ώρα με παρακολουθεί τό ακραστήριό μου με μεγάλη προσοχή. Μετά τήν ειλικρινή εκδήλωση επιδοκιμασίας, εξηγεί ό οργανωτής τής συγκέντρωσης πώς είμαι έτοιμος να απαντήσω σε έρωτήσεις. Τουλάχιστο τά τρία τέταρτα τών έρωτήσεων πού μου γίνονται, αναφέρονται στους κλάδους διδασκαλίας και στα σχετικά με τό μάθημα προβλήματα.

Δέν τό λέω αυτό με ύπερηφάνεια. Περισσότερο με λυπεί και στο κάτω - κάτω τό γράφω για να δείξω πώς οι τοίχοι τής σχολικής αίθουσας και τά όμοια με φυλακές σχολικά κτίρια περιορίζουν τόν όρίζοντα του δασκάλου και τόν έμποδίζουν να διακρίνει τήν ουσία τής εκπαίδευσης. Άφού έχει να κάνει μόνο με ένα τμήμα του παιδιού, τό τμήμα πού βρίσκεται πάνω από τό λαιμό. Το σπουδαιότερο τμήμα του παιδιού, ή συναισθηματική του ζωή, είναι στο δάσκαλο αναγκαστικά όλοτελα αποξενωμένο.

Ήθελα να συστήσω στους νεώτερους δασκάλους μας να γίνουν λίγο επαναστατικότεροι. Μιá καλύτερη μόρφωση και περισσότεροι ακαδημαϊκοί βαθμοί δέν αποτελούν βοήθεια στην προσπάθειά μας να απαλλάξουμε τήν κοινωνία μας από τά δεινά. Ένας μορφωμένος νευρωτικός δέ διαφέρει σε τίποτα από έναν άμόρφωτο νευρωτικό.

Σ' όλες τίς χώρες — καπιταλιστικές, σοσιαλιστικές ή κομμουνιστικές — ύπάρχει ένα λεπτομερειακό και σε βάθος μελετημένο σχολικό σύστημα. Άλλά όλα τά θαυμάσια έργα-στήρια και συνεργεία τών σχολείων δέ βοηθούν τούς Έζώνς, τούς Πήτερς και τούς Ίβάν να ξεπεράσουν τά ψυχικά τραύματα και τίς κοινωνικές κακουχίες πού παράγονται από τή βία τών γονιών, τών σχολείων και τό δεσποτικό χαρακτήρα του πολιτισμού μας.

Τί γίνονται οι απόφοιτοι του Σάμμερχιλ;

Ό φόβος τών γονέων για τό μέλλον είναι μιá άπειλή για τήν υγεία του παιδιού. Όλοφάνερος γίνεται ό φόβος αυτός στην επιθυμία του πατέρα, σύμφωνα με τήν όποία τό παιδί του πρέπει να μάθει πιό πολλά άπ' όσα έμαθε αυτός. Ένας τέτοιος πατέρας δέν είναι εύχαριστημένος με τό ότι ό Βασίλης μαθαίνει ανάγνωση, όταν του άρέσει: ύποφέρει από τό νευρωτικό φόβο ότι τό παιδί του θα αποδειχθεί κατώτερο τών προσδοκιών του, αν δέν παροτρυνθεί. Δέν έχει τήν ύπομονή να αφήσει τό παιδί να προχωρήσει με τή δική του ταχύτητα. «Άν ό γιός μου δέν μπορεί στα δώδεκά του χρόνια να διαβάσει, τότε πώς θα πετύχει κάτι στη ζωή του; Άν στα δεκαοχτώ του δέν μπορεί να πετύχει στις εισαγωγικές εξετάσεις του Πανεπιστημίου, τότε τί του άπομένει εκτός από μιá άπασχόληση σαν άνειδίκευτος εργάτης;» Άπειναντίας, εγώ έμαθα να περιμένω και να παρακολουθώ πώς ένα παιδί κάνει μικρά ή δέν κάνει καθόλου θήματα πρό-δου. Και δέν άμφιβάλλω ποτέ πια πώς, αν τό παιδί τό αφήσουν ήσυχο και δέν του δημιουργήσουν προβλήματα, τελικά

θα σημειώσει επιτυχία στη ζωή.

Φυσικά, ένας στενοκέφαλος μπορεί να μου απαντήσει: «Τό θεωρείτε, λοιπόν, επιτυχία το να καταφέρει ένας νέος στη ζωή του να γίνει απλώς ένας οδηγός φορτηγού αυτοκινήτου;» Το κριτήριο, με το οποίο αξιολογώ την επιτυχία ενός νέου, είναι η ικανότητα να εργάζεται με χαρά και να κάνει μια ζωή με περιεχόμενο. Μ' αυτό το κριτήριο κρινόμενοι, οι περισσότεροι μαθητές του Σάμμερχιλ είναι στη μετέπειτα ζωή τους επιτυχημένοι.

Πεντάχρονος ήρθε ο Θωμάς σέ μας. Έφυγε από το σχολείο στα δεκαεφτά του, χωρίς όλα αυτά τα χρόνια να πατήσει μια φορά στο μάθημα. Κατανάλωσε πολύ χρόνο στο συνεργείο, όπου κατασκεύαζε τα πιο άπιαστα πράγματα. Οι γονείς του σκέπτονταν με φόβο και τρόμο το μέλλον του. Ο Θωμάς δεν έδειξε την παραμικρή απαίτηση να μάθει να διαβάσει. Όταν ήταν έννιά χρονών, τον έπιασα μια φορά να διαβάσει στο κρεβάτι του το βιβλίο «Δαυίδ Κόπερφλιντ».

«Γεια σου», είπα, «ποιός σ' έμαθε να διαβάζεις;»

«Μόνος μου.»

Μερικά χρόνια αργότερα ήρθε μια φορά σέ μένα και με ρώτησε: «Πώς προσθέτουμε το μισό και τα δύο πέμπτα;» Του το εξήγησα και τον ρώτησα αν ήθελε να μάθει περισσότερα. «Όχι, ευχαριστώ», ήταν η απάντηση.

Αργότερα εργαζόταν σ' ένα κινηματογραφικό στούντιο σά βοηθός υπερατέρ. Όταν ακόμα ήταν εκπαιδευόμενος, συνάντησα κάποια φορά τυχαία, σέ μια συνεστίαση, τον προϊστάμενό του και ρώτησα πώς τα πήγαινε ο Θωμάς.

«Ο καλύτερος νέος που είχαμε ποτέ», πήρα για απάντηση. «Αυτός δεν πάει απλώς, αλλά τρέχει. Δεν μπορούμε να τον θγάλουμε από το στούντιο. Ακόμα και το Σαββατοκύριακο το περνάει εκεί.»

Μια άλλη φορά είχαμε έναν άλλο νεαρό, τον Ίάκωβο. Δεν μπορούσε με κανένα τρόπο να μάθει να διαβάσει. Κανένας δεν μπορούσε να του το μάθει. Ακόμα κι όταν ο ίδιος παρακαλούσε για μάθημα, δε γινόταν κατορθωτό για κά-

ποιο άγνωστο λόγο ο Ίάκωβος ήταν έντελώς ανίκανος να ξεχωρίσει ένα 6 από ένα π κι ένα λ από κ. Όταν ο Ίάκωβος στα δεκαεφτά του άφησε το σχολείο, δεν μπορούσε ακόμα να διαβάσει.

Σήμερα ο Ίάκωβος είναι ένας εξαιρετος εργαλειοκατασκευαστής. Του άρεσει υπερβολικά να μιλάει για τις μεταλλουργικές εργασίες. Στο μεταξύ έμαθε να διαβάσει, αλλά από ό,τι ξέρω διαβάσει κυρίως άρθρα για τεχνικά θέματα και όπωσδήποτε καμιά φορά και ψυχολογικά βιβλία. Δεν πιστεύω πως διάβασε ποτέ ακόμα κι ένα μυθιστόρημα. Τα αγγλικά του είναι και από άποψη γραμματικής άπταιστα, έχει δε μια αξιόλογη γενική μόρφωση. Ένας Άμερικανός, που επισκέφτηκε το Σάμμερχιλ και δεν ήξερε τίποτα για τον Ίάκωβο, είπε: «Τί έξυπνο παιδί πού είναι!»

Μια άλλη περίπτωση: Η Ντιάνα. Ήταν ένα ευχάριστο κορίτσι. Πήγαινε θέβαια στο μάθημα, αλλά δεν την πολυενδιέφερε. Δεν της άρεσε η πνευματική εργασία. Για πολύ καιρό δεν μπορούσα να ξεκαθαρίσω για το τί θα μπορούσε να γίνει αυτό το παιδί. Όταν στα δεκάξη της έφυγε από το Σάμμερχιλ, όλοι δήλωναν στο συμβούλιο του σχολείου πως η σχολική της μόρφωση ήταν πάρα πολύ φτωχή. Σήμερα η Ντιάνα παρουσιάζει στο Λονδίνο πρωτότυπες μεθόδους μαγειρικής. Στην εργασία της είναι άσυναγώνιστη και το σπουδαιότερο είναι, πως είναι ευτυχισμένη.

Μια εταιρία, στην οποία ένας από τους μαθητές μας διεκδικούσε μια θέση, ζητούσε απ' όλους τους υποψήφιους να έχουν τουλάχιστο περάσει τις εισαγωγικές εξετάσεις μιας ανώτερης σχολής. Έγραψα στο διευθυντή της εταιρίας: «Ο Ροβέρτος δεν έδωσε, θέβαια, ούτε μια εξέταση, γιατί δεν έχει το κεφάλι ενός ακαδημαϊκού. Έχει όμως αντίληψη.» Ο Ροβέρτος έπιασε τη θέση.

Όταν η δεκατριάχρονη Βαρβάρα ήρθε σέ μας, μου δήλωσε πως όλα τα μαθήματα της είναι μισητά. Ξεφώνιζε χαρούμενα σαν της είπα πως μπορούσε να κάνει ό,τι θέλει. «Αν δεν έχεις διάθεση, μην έρχεσαι καθόλου στο μάθημα», της είπα.

Φρόντισε, λοιπόν, να γευτεί τη ζωή, και το κατάφερε — για κάνα δυο εβδομάδες. Κατάλαβα τότε πώς έπληττε.

Όποτε κάποια μέρα μου είπε: «Θέλω κάτι να μάθω, πλήττω φοβερά.»

«Καλά», είπα. «Και τι θέλεις να μάθεις;»

«Ξέρω γώ;»

«Όυτε κι εγώ», είπα κι έφυγα.

Πέρασαν μήνες ώσπου να ξανάρθει σέ μένα. «Θέλω να δώσω εισαγωγικές εξετάσεις στο Κολλέγιο και για τούτο θέλω να μου δώσετε ιδιαίτερα μαθήματα.»

Συνεργαζόταν μαζί μου και μ' άλλους δασκάλους κάθε πρωί και ήταν μάλιστα επιμελής. Γνώριζε πώς αυτό με το όποιο είχε να ασχοληθεί δεν την πολυενδιέφερε· την ενδιέφερε όμως ο στόχος. Η Βαρβάρα είχε βρει τον έαυτό της, γιατί της έπετράπη να είναι μόνη της.

Είναι ενδιαφέρον να γνωρίζεις κανένας πώς ελεύθερα παιδιά βρίσκουν εύχάριστα τα μαθηματικά, τη γεωγραφία και την ιστορία. Τα ελεύθερα παιδιά διαλέγουν από τους κλάδους των επιστημών εκείνους που τους κεντρίζουν τα ενδιαφέροντά τους. Το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους το περνάνε μ' άλλα πράγματα που τους διασκεδάζουν: ξυλογλυπτική, μεταλλικές κατασκευές, ζωγραφική, μελέτη βιβλίων, παίζουν θέατρο, κάνουν όνειρα ή ακούνε μουσική.

Ο οχτάχρονος Θωμάς έρχόταν κάθε δυο λεπτά στο δωμάτιό μου και ρωτούσε: «Τί να κάνω τώρα;» Κανένας δεν μπορούσε να του πει τί έπρεπε να κάνει.

Μετά από μισό χρόνο, όποιος ζητούσε τον Θωμά δεν είχε παρά να πάει στο δωμάτιό του. Έκει, τον έβρισκε πάντα μέσα σέ μια θάλασσα από ρόλους χαρτιών. Όρες ολόκληρες ασχολούνταν με την κατασκευή γεωγραφικών χαρτών. Κάποια φορά ήρθε στο Σάμμερχιλ ένας καθηγητής του Πανεπιστημίου της Βιέννης. Ο Θωμάς τον είχε πάρει από κοντά και του έκανε ένα σωρό έρωτήσεις. Μετά μου είπε ο καθηγητής: «Ήθελα να εξετάσω τον νεαρό λίγη γεωγραφία, αλλά αυτός ήξερε τόπους για τους όποιους ούτε άκουστά δεν είχα.»

Άλλά πρέπει να σάς διηγηθώ και για τους ύστερήσαντες. Η δεκαπεντάχρονη Μπάρμπελ, μια Σουηδέζα, ήταν ένα περίπου χρόνο σέ μάς. Σ' όλο αυτό το διάστημα δέ βρήκε τίποτα που να την ενδιαφέρει. Ήταν ήδη πολύ μεγάλη όταν ήρθε στο Σάμμερχιλ. Δέκα ολόκληρα χρόνια αποφάσιζαν γι' αυτή οι δάσκαλοι. Όταν ήρθε σέ μάς, δεν είχε πιά καμιά δική της πρωτοβουλία. Έπληττε. Εδύτυχώς ήταν πλούσια κι είχε μπροστά της μια ζωή χωρίς το πρόβλημα του ψωμιού.

Μια άλλη φορά, είχαμε δυο κορίτσια από τη Γιουγκοσλαβία, άδερφές, σέ ηλικία έντεκα και δεκατεσσάρων χρονών. Το σχολείο δεν τις ενδιέφερε. Τόν περισσότερο χρόνο τους τόν περνούσαν κάνοντας χοντρό κουτσομπολιό για μένα στα κροατικά, τα όποια δυστυχώς μου τα μετέφραζε κάποιος άλλος. Θα ήταν θαύμα αν αυτά τα δυο κορίτσια είχαν ώφεληθει κάτι τι από μάς· γιατί ή μοναδική κοινή γλώσσα ήταν ή γλώσσα της τέχνης και της μουσικής. Χάρηκα πολύ όταν ή μητέρα τους ήρθε και τα πήρε.

Χρόνια ολόκληρα παρατηρούμε πώς οί νεαροί, που θέλουν να γίνουν μηχανικοί, αποφεύγουν τόν κόπο να δώσουν τίς εισαγωγικές εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο. Από τó σχολείο πάνε άμέσως για μια πρακτική κατάρτιση. Θέλουν, πριν πάνε στο Πανεπιστήμιο, να μάθουν πρώτα τη ζωή. Ένας γύρισε τόν κόσμο δουλεύοντας καμαρώτος σέ πλοίο. Δυό άλλοι εργάστηκαν σέ μια φυτεία καφέ στην Κένυα. Ένας άλλος έφυγε για την Αύστραλία κι ένας έφτασε μάλιστα μέχρι τή Βρετανική Γουιάνα.

Ένας μαθητής μας, ο Ντέρικ Μπουντ, είναι ένα τυπικό παράδειγμα για τó πώς μια ελεύθερη εκπαίδευση προάγει τó επιχειρηματικό πνεύμα. Ήρθε στα όχτώ του στο Σάμμερχιλ κι έφυγε δεκαοχτάχρονος. Άμέσως πέρασε τίς εισαγωγικές εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο. Ήθελε να γίνει γιατρός, αλλά εκείνη την εποχή ο πατέρας του δεν μπορούσε να χρηματοδοτήσει τίς σπουδές του. Τότε ο Ντέρικ αποφάσισε να γνωρίσει στο μεταξύ τόν κόσμο. Πήγε στο Λονδίνο και προσπάθησε να βρει δουλειά στο λιμάνι, όποιαδήποτε

τε δουλειά, ακόμα και θερμαστής σε καράβι, αλλά διαπίστωσε πώς ήταν ήδη πολλοί ναυτικοί άνεργοι και γύρισε λυπημένος στο σπίτι του.

Λίγο αργότερα του μίλησε κάποιος συμμαθητής του για μια Άγγλίδα στην Ισπανία, η οποία ζητούσε έναν οδηγό. Ο Ντέρικ άδραξε την ευκαιρία, πήγε στην Ισπανία όπου η Άγγλίδα έκτιζε ένα σπίτι, γύρισε μαζί της οδηγώντας το αυτοκίνητό της στη θύρα της Ευρώπης και μετά άρχισε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο. Η Άγγλίδα συμφώνησε να αναλάβει ένα μέρος των σπουδαστικών του έξοδων. Μετά από δυο χρόνια, τον παρακάλεσε να διακόψει τις σπουδές του για ένα χρόνο, για να τον πάρει οδηγό της στην Κένυα όπου θα έκτιζε άλλο ένα σπίτι. Ο Ντέρικ συμφώνησε και τελικά αποπεράτωσε τις ιατρικές του σπουδές στο Κέμπ Γάουν.

Ο Λάρρυ ήταν στα δώδεκα όταν ήρθε σε μας. Στα δεκάξη του χρόνια πέρασε τις εισαγωγικές εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο, αλλά μετά έφυγε για να εργαστεί σε μια φυτεία στην Ταϊτή. Κι επειδή δεν πληρωνόταν καλά εκεί, έπιασε δουλειά σαν οδηγός ταξί. Μετά έκανε την έγγραφη του στο Πανεπιστήμιο της Μπρισμαίνης. Πριν από λίγο καιρό με επισκέφτηκε ο κοσμήτορας αυτού του Πανεπιστημίου, ο οποίος μου μιλούσε με θαυμασμό για τον Λάρρυ. «Κατά τις θερινές διακοπές», έλεγε, «οι άλλοι φοιτητές πάνε στα σπίτια τους, αλλά ο Λάρρυ δουλεύει σαν ανειδίκευτος εργάτης σ' ένα προνιστήριο.» Τώρα ο Λάρρυ έχει ιατρείο στο Έσεξ.

*Άλλοι παλιοί μαθητές μας έδειξαν, βέβαια, λιγότερο πρακτικό πνεύμα. Για αυτόνόητους λόγους δεν μπορώ να γράψω για αυτές τις περιπτώσεις. Οι επιτυχημένοι μας μαθητές προέρχονται από ισορροπημένες οικογένειες. Οι γονείς του Ντέρικ, του Ιακώβου και του Λάρρυ συμφωνούσαν απόλυτα με τις αρχές του Σάμμερχιλ και τα παιδιά αυτά δε χρειάστηκαν ποτέ να θέσουν στον εαυτό τους τη συγκλονιστική ερώτηση: Ποιός έχει δίκιο, οι γονείς ή το σχολείο;

*Έδγαλε το Σάμμερχιλ ιδιοφυές; *Όχι, μέχρι τώρα δεν

έχουμε τέτοια περίπτωση. Ίσως μερικούς δημιουργικούς ανθρώπους, οι οποίοι δεν είναι ακόμα διάσημοι, μερικοί πρωτοπόροι καλλιτέχνες, μερικοί καλοί μουσικοί, ακόμα κανένα συγγραφέα, από ό,τι ξέρω, έναν εξαιρετικό σχεδιαστή επιπλώσεων, αρκετούς ήθοποιούς, μερικούς φυσικούς επιστήμονες και μαθηματικούς, που ίσως μια μέρα κάνουν νέες ανακαλύψεις. Με μέτρο το μικρό σχετικά αριθμό των μαθητών του Σάμμερχιλ — κάθε φορά γύρω στους σαρανταπέντε — η αναλογία των μαθητών μας που κατέληξαν σε δημιουργικά επαγγέλματα είναι μεγάλη.

Έκτος τούτου πάντα έλεγα πώς μια γενιά ελεύθερων παιδιών δεν αποδειχνει ακόμα τίποτα. Συμβαίνει και μια φορά μερικοί μαθητές του Σάμμερχιλ να μην έχουν ήσυχη τη συνείδησή τους, που δεν έκαναν πολλές σχολικές εργασίες. Σ' έναν κόσμο που οι εξετάσεις είναι η πόρτα ορισμένων επαγγελμάτων, δεν μπορεί να είναι και διαφορετικά. Έκτος των άλλων υπάρχει σχεδόν πάντα κοντά στα παιδιά μια κάποια θεία Μαρία που τα κατατρομάζει με την έξυπνάδα της: «Τί; ακόμα δεν μπορείς να διαβάσεις σωστά; Σα δε ντρέπεσαι έντεκα χρονών παιδί!». Το παιδί έχει ένα άδριστο συναίσθημα πώς όλο το περιβάλλον είναι ενάντια στο παιχνίδι και υπέρ της εργασίας.

Γενικά μπορούμε να πούμε: Η μέθοδος της ελεύθερης εκπαίδευσης, σε παιδιά κάτω των δώδεκα χρονών, οδηγεί με σιγουριά στην έπιτυχία. Σε παιδιά πάνω από δώδεκα, χρειάζεται περισσότερος χρόνος, ώσπου να συνέλθουν από μια εκπαίδευση που τους στέρησε την προσωπική τους ανεξαρτησία.

*Ατομικά μαθήματα στο Σάμμερχιλ

Παλιότερα η κύρια απασχόλησή μου δεν ήταν η διδασκαλία στην τάξη, αλλά τα «ατομικά μαθήματα» που έδινα. Τα περισσότερα παιδιά δεν είχαν ανάγκη από ψυχολογική παρακολούθηση, αλλά όλο και υπήρχαν μερικά παιδιά, που

μᾶς είχαν ἔρθει ἀπὸ ἄλλα σχολεῖα καὶ τὰ ὅποια ἔπρεπε, μὲ τὰ «ἀτομικὰ μαθήματα», νὰ προσαρμοστοῦν γρήγορα στὴ ζωὴ τῶν ἐλεύθερων συνθηκῶν. Ἐνα ψυχικὰ μπλοκαρισμένο παιδί δὲν μπορεῖ μόνο του νὰ πετύχει αὐτὴ τὴν προσαρμογὴ.

Τὰ ἀτομικὰ μαθήματα ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μιὰ ἀβίαστη συζήτηση μπροστὰ στὸ τζάκι. Ἐγὼ κάπνιζα τὴν πίπα μου, κι ὁ μαθητὴς μποροῦσε, ἂν τὸ ἐπιθυμοῦσε, νὰ καπνίσει κι αὐτός. Τὸ τσιγάρο βοηθοῦσε συχνὰ στὸ σπάσιμο τοῦ πάγου.

Μιὰ φορὰ ζήτησα νὰ ἔρθει ἕνας δεκατετράχρονος νεαρὸς γιὰ νὰ συζητήσω κάτι μαζί του. Μόλις εἶχε ἔρθει στὸ Σάμμερχιλ ἀπὸ ἕνα τυπικὸ ἰδιωτικὸ σχολεῖο. Ὅταν πρόσεξα πὼς τὰ δάχτυλά του ἦταν κατακίτρινα ἀπὸ τὸ πολὺ κάπνισμα, τοῦ πρόσφερα τσιγάρο. «Εὐχαριστῶ πολὺ, ἀλλὰ δὲν καπνίζω, κύριε», εἶπε τραυλίζοντας.

«Πάρε ἕνα, παλιοφεύτη», εἶπα γελώντας. Πῆρε ἕνα. Ἦθελα μ' ἕνα σμπάρο νὰ χτυπήσω δυὸ τρυγόνια. Γιὰ τὸν νεαρὸ αὐτὸν ἕνας διευθυντὴς σχολεῖου ἦταν ἕνας ἀπροσπέλαστος ἠθικολόγος, κέρβερὸς πειθαρχίας, τὸν ὁποῖο ἄξιζε νὰ ἔξαπατᾶ κανένας ὅσο πιὸ συχνὰ μποροῦσε. Μὲ τὸ γεγονὸς τῆς προσφορᾶς ἑνὸς τσιγάρου, τοῦ ἔδειξα πὼς δὲ μὲ κείριζε πὺ κάπνιζε καὶ μὲ τὸ ὅτι τὸν εἶπα παλιοφεύτη, ἔφερα τὸν ἑαυτὸ μου στὸ δικό του ἐπίπεδο. Ταυτόχρονα δάμαζα τὸ κόμπλεξ ἀθθεντίας* μὲ τὸ ὅτι τοῦ ἔδωσα νὰ καταλάβει πὼς κι ἕνας διευθυντὴς σχολεῖου μπορεῖ γελαστὰ κι ἀβίαστα νὰ θρίζει. Θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ εἶχα φωτογραφήσει τὸ πρόσωπο αὐτοῦ τοῦ νέου σ' αὐτὴ τὴν πρώτη συζήτηση.

Ὁ νεαρὸς εἶχε ἀποβληθεῖ ἀπὸ τὸ προηγούμενο σχολεῖο του γιὰτὶ εἶχε κλέψει. «Ἀκούω πὼς εἶσαι ἕνας παλιοαπατεώνας. Ποιὸς εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος νὰ ἔξαπατήσει κανένας τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ τραίνου γιὰ τὸ εἰσιτήριο;» τοῦ εἶπα.

* Autoritätskomplex = κόμπλεξ, πλέγμα ἀθθεντίας: εἶναι ἡ συστολὴ ποὺ παθαίνει κανένας μπροστὰ σὲ ἀνθρώπους ποὺ τοὺς θεωρεῖ ἀνωτέρους του, σὲ βαθμὸ ποὺ νὰ τοὺς ἀποφεύγει. (Σ.τ.Μ.).

«Δὲν προσπάθησα ποτὲ νὰ τοὺς ἔξαπατήσω, κύριε.»

«Ἄ, καλὰ!» εἶπα. «Τότε δὲ σὲ παραδέχομαι. Πρέπει ὀπωσδήποτε νὰ δοκιμάσεις. Ξέρω γι' αὐτὸ μερικὰ κόλπα.» Καὶ τοῦ εἶπα μερικά. Μὲ κοίταζε μ' ἀνοιχτὸ τὸ στόμα. Ὑποπτευόταν σίγουρα πὼς βρίσκεται σὲ τρελάδικα, ἀφοῦ ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολεῖου τοῦ ἔδινε συμβουλές γιὰ τὸ πὼς μπορεῖ κανένας νὰ γίνεῖ καλύτερος ἀπατεώνας! Χρόνια ἀργότερα μοῦ ἔλεγε αὐτὸς ὁ νεαρὸς πὼς ἐκείνη ἢ πρώτη συζήτηση ἦταν τὸ μεγαλύτερο σὸκ τῆς ζωῆς του.

Ποιά παιδιὰ χρειάζονται ἀτομικὰ μαθήματα; Σ' αὐτὸ μπορῶ νὰ ἀπαντήσω καλύτερα μὲ μερικὰ παραδείγματα.

Ἡ ὑπεύθυνη στὴν παιδικὴ χαρὰ, ἡ Λουκία, ἦρθε καὶ μοῦ εἶπε πὼς ἡ Πόπη ἦταν πολὺ δυσσαρεστημένη καὶ πὼς ἔδειχνε ξεκομμένη ἀπὸ τὴν ὁμάδα. «Καλὰ», εἶπα, «πεῖτε της πὼς πρέπει νὰ ἔρθει γιὰ ἕνα ἀτομικὸ μάθημα.» Ἦρθε, λοιπόν, ἡ Πόπη στὸ δωμάτιό μου.

Κάθησε κάτω καὶ εἶπε: «Δὲ θέλω ἀτομικὸ μάθημα, γιὰτὶ τὸ ἀτομικὸ μάθημα εἶναι κουτό.»

«Ἀπόλυτα σωστὸ», συμφώνησα μαζί της. «Ἀπώλεια χρόνου, γι' αὐτὸ καὶ δὲ θὰ κάνουμε κανένα.»

Ξανασκέφτηκε μιὰ στιγμή κι εἶπε πάλι: «Ἴσως ἕνα πολὺ μικρὸ.» Στὸ μεταξύ ἦρθε κι ἔκατσε στὰ γόνατά μου. Τὴ ρώτησα γιὰ τὸν μπαμπά της, τὴ μαμά της καὶ προπάντων γιὰ τὸ μικρὸ ἀδερφό της. Μοῦ δήλωσε πὼς ὁ ἀδερφός της εἶναι ἕνας σωστὸς βλάκας.

«Συμφωνῶ», εἶπα. «Πιστεύεις πὼς ἡ μητέρα σου ἀγαπάει πιὸ πολὺ αὐτὸν ἀπὸ σένα;»

«Αὐτὴ μᾶς ἀγαπάει καὶ τοὺς δυὸ τὸ ἴδιο», ἀπάντησε γρήγορα καὶ πρόσθεσε κατόπιν: «Τουλάχιστο αὐτὸ λέει.»

Καμιὰ φορὰ ἡ στενοχώρια ἑνὸς παιδιοῦ προέρχεται ἀπὸ ἕνα μάλωμα μ' ἕνα ἄλλο παιδί. Συχνότερη-ὄμως αἰτία ἀποτελεῖ ἕνα γράμμα ἀπὸ τὸ σπίτι, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἀδερφή ἢ ὁ ἀδερφός ἀπέκτησαν μιὰ καινούργια κούκλα ἢ ποδήλατο. Στὸ τέλος τοῦ ἀτομικοῦ μαθήματος ἡ Πόπη φεύγει ἀπόλυτα εὐχαριστημένη.

Μὲ νεοφερμένους, αὐτὸ δὲν ἦταν καὶ τόσο εὐκολο. Ἐνὸς

έντεκάχρονου αγοριού, πού είχε έρθει σέ μάς, τοῦ είχαν πει οἱ γονεῖς του πῶς τὰ μικρά παιδιά τὰ φέρνει ὁ γιατρός. Κόστισε πολύ κόπο ἡ ἀπαλλαγὴ αὐτοῦ τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὸ φόβο καὶ τὰ ψέματα πού τοῦ είχαν σεβδιστεῖ. Φυσικά, αὐτὸ τὸ παιδί είχε πλέγματα ἐνοχῆς, ἐπειδὴ ἀδυναμιζόταν, καὶ γιὰ νὰ τὸ κάνει κανέννας εὐτυχισμένο ἔπρεπε νὰ τὸ ἀπαλλάξει ἀπ' αὐτὸ τὸ αἶσθημα ἐνοχῆς.

Συνήθως τὰ μικρά παιδιά δὲ χρειάζονται κανονικά ἀτομικά μαθήματα. Οἱ ἰδαώδεις προϋποθέσεις γιὰ κανονικά ἀτομικά μαθήματα ὑπάρχουν, ὅταν τὸ ἴδιον τὸ παιδί τὸ ζητήσει. Στὰ μεγάλα παιδιά αὐτὸ συμβαίνει τίς πιὸ πολλές φορές, στὰ μικρά μόνο σὲ σπάνιες περιπτώσεις.

Ὁ δεκαεξάχρονος Κάρολος είχε ἕνα τρομερὸ πλέγμα κατωτερότητας ἀπέναντι στοὺς συνομήλικους συμμαθητές του. Τὸν ρώτησα σὲ ποιές περιπτώσεις αὐτὸ τὸ κόμπλεξ ἦταν δυνατότερο, καὶ μοῦ ἀπάντησε, στὸ μπάνιο, γιατί τὸ πέος του ἦταν πολύ μικρότερο ἀπὸ τῶν ἄλλων αγοριῶν. Τοῦ ἐξήγησα ἀπὸ ποῦ προερχόταν ὁ φόβος του. Ἦταν τὸ μικρότερο ἀπὸ ἑπτὰ παιδιά. Τὰ ἄλλα ἕξη ἦταν κορίτσια καὶ πολύ μεγαλύτερα ἀπ' αὐτόν. Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς μικρότερης ἀδερφῆς του ὑπῆρχε μιὰ διαφορὰ ἀπὸ δέκα χρόνια. Ὁ πατέρας είχε πεθάνει καὶ τὸ σπίτι ἦταν γεμάτο θηλυκά. Οἱ μεγάλες ἀδερφές ἔκαναν κουμάντο. Ὁ Κάρολος, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἔχει κάποια δύναμη, ταυτίστηκε μὲ τὸ θηλυκὸ στοιχεῖο.

Μετὰ ἀπὸ δέκα περίπου ἀτομικά μαθήματα, ὁ Κάρολος σταμάτησε νὰρχεται πιά σὲ μένα. Στὴν ἐρώτησή μου, ἀπάντησε ἀκτινοβολώντας ἀπὸ χαρὰ: «Δὲ χρειάζομαι ἀτομικὸ μάθημα πιά. Τὸ δικό μου εἶναι τώρα τόσο μεγάλο ὅσο καὶ τοῦ Μπέρτ.»

Ἀπ' αὐτὴ τὴ σύντομη θεραπευτικὴ μεταχείριση ἐξαρτῶνταν ἀκόμα κάτι πολύ πιὸ σοβαρὸ. Εἶχε εἰπωθεῖ στὸν Κάρολο ὅτι μὲ τὸν ἀδυνατισμὸ θὰ γινόταν στείρος ἄντρας. Ὁ φόβος τῆς στειρότητας είχε σ' αὐτόν ψυχολογικὲς συνέπειες. Μπόρεσα καὶ θεράπευσα τὸν Κάρολο τόσο, ὥστε νὰ τὸν ἀπαλλάξω ἀπὸ τὸ αἶσθημα ἐνοχῆς καὶ νὰ τοῦ διαλύσω τὰ

ἠλίθια ψέματα γιὰ τὴ στειρότητα. Μερικὰ χρόνια ἀργότερα ὁ Κάρολος ἔφυγε ἀπὸ τὸ Σάμμερχιλ. Εἶναι τώρα ἕνας ἐξαιρετὸς ἄνθρωπος, ὑγιὲς καὶ εὐχαριστημένος, καὶ αὐτὸ θὰ τὸν βοηθήσει νὰ πετύχει κάτι στὴ ζωὴ του.

Ἡ Σύλβια είχε ἕναν πολὺ αὐστηρὸ πατέρα, ὁ ὁποῖος δὲν τῆς εἶπε ποτὲ καλὸ λόγο. Ἀπεναντίας τῆς ἔκανε μικρόπρεπη κριτικὴ ὅλη μέρα. Ἡ μοναδικὴ τῆς ἐπιθυμία ἦταν νὰ κερδίσει τὴν ἀγάπη τοῦ πατέρα της. Ἐκλαιγε ἀπαρηγόρητη ὅταν μοῦ μιλοῦσε, στὸ δωμάτιό της, γι' αὐτὸ. Ἡ περίπτωσή της ἦταν πολὺ σοβαρὴ. Μιὰ ἀνάλυση τῆς θυγατέρας δὲ θὰ ἄλλαζε τὸν πατέρα. Τὸ πρόβλημα τῆς Σύλβιας θὰ μπορούσε νὰ λυθεῖ μόνο ὅταν θὰ ἔφτανε σὲ ἡλικία πού θὰ μπορούσε νὰ αὐτοχειραφετηθεῖ. Τῆς εἶπα πῶς θρυσκόταν σὲ κίνδυνο νὰ παντρευτεῖ ἕναν ἀκατάλληλο ἄντρα μόνο καὶ μόνο ἀπὸ ἀντίθεση ἀπέναντι στὸν πατέρα της.

«Γιατί τὸν ἀκατάλληλο;» ρώτησε.

«Ἐναν ἄντρα ὅπως ὁ πατέρας σου, ἕναν πού θὰ σοῦ συμπεριφέρετε σαδιστικά.»

Ἡ περίπτωση τῆς Σύλβιας ἦταν λυπηρὴ. Στὸ Σάμμερχιλ ἦταν χαρούμενη, κοινωνικὴ καὶ δὲν πείραζε κανέναν. Στὸ σπίτι ἦταν δῆθεν ἀνυπόφορη. Χωρὶς ἀμφιβολία, θὰ ἔπρεπε νὰ ψυχαναλυθεῖ ὄχι ἡ θυγατέρα, ἀλλὰ ὁ πατέρας.

Μιὰ ἀκόμα πιὸ ἀθεράπευτη περίπτωση ἦταν ἡ μικρὴ Φλωρεντία. Ἦταν ἐξώγαμο παιδί, ἀλλὰ δὲν τὸ γνῶριζε. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐμπειρία μου, κάθε ἐξώγαμο παιδί γνῶριζει ὑποσυνείδητα πῶς εἶναι ἐξώγαμο. Ἀναμφίβολα ἡ Φλωρεντία αἰσθανόταν, ὅτι κάποιο μυστικὸ ὑπῆρχε. Ἐλεγα στὴ μητέρα της, πῶς τὸ μίσος καὶ ἡ δυσαρέσκεια τῆς κόρης της θὰ μπορούσαν νὰ παραμεριστοῦν μόνο ἂν τῆς ἔλεγε κανέννας τὴν ἀλήθεια.

«Neill, δὲν τὸ ἀποτολμῶ. Ἐμένα δὲ θὰ μὲ πείραζε, ἀλλὰ ἂν τῆς τὸ πῶ, δὲ θὰ τὸ κρατοῦσε γιὰ τὸν ἑαυτὸ της καὶ τότε ἡ μητέρα μου δὲ θὰ τὴ λάβαινε ὑπόψη της στὴ διαθήκη της.»

Ὅποτε ἡ μικρὴ Φλωρεντία δὲν μπορεῖ νὰ βοηθηθεῖ πρὶν πεθάνει ἡ γιαγιά της. Ὅταν μιὰ σημαντικὴ ἀλήθεια πρέ-

πει να αποσιωπηθεί, γίνεται σοβαρό εμπόδιο για άλλα πράγματα.

Ένας παλιός μαθητής ξανάρθε στο Σάμμερχιλ, στα είκοσι χρόνια του, για μία περίοδο. Με παρακάλεσε για μερικά άτομικά μαθήματα.

«Κι όμως, σουχω δώσει ντουζίνες, όταν ήσουν εδώ», είπα.

«Το ξέρω», είπε λυπημένος. «Ντουζίνες από τις όποιες δεν κράτησα και πολλά πράγματα. Άλλά τώρα, πιστεύω, πώς τα θέλω πραγματικά.»

Τώρα πια δεν παρακολουθώ ψυχολογικά τα παιδιά. Στο μέσο παιδί δεν είναι απαραίτητο, αν του ξεκαθαρίσει κανένας την ερώτηση της γέννησης και το πρόβλημα του αναντιστοιχισμού και του δείξει πώς οι οικογενειακές συνθήκες δημιουργήσαν μίσος και ζηλοφθονία. Η νεύρωση ενός παιδιού θεραπεύεται με τη χαλάρωση των συναισθημάτων του. Η θεραπεία στο παιδί δεν προωθείται με σεμινάρια για ψυχιατρικές θεωρίες, όπου εξηγείται πώς έχει τουτό ή εκείνο το κόμπλεξ.

Κάποτε προσπαθούσα να βοηθήσω ένα δεκαπεντάχρονο αγόρι. Στη διάρκεια του μαθήματος καθόταν μουγγό και απαντούσε στις ερωτήσεις μου μόνο με «ναί» ή «όχι». Αποφάσισα να χρησιμοποιήσω ένα δραστικότερο μέσο. Στην πορεία του επόμενου ατομικού μαθήματος του είπα: «Τώρα θα σου πω τι πιστεύω για σένα. Είσαι ένας τεμπέλης, κουτός, φαντασμένος και αντιπαθητικός αλήτης.»

«Αλήθεια;» είπε κατακόκκινος από θυμό. «Τί φαντάζεστε δηλαδή;» Από κείνη τη στιγμή ήταν ικανός να μιλάει ελεύθερα κι αντικειμενικά.

Ο έντεκάχρονος Γιώργος ήταν μια πιο προχωρημένη περίπτωση. Ο πατέρας του είχε ένα μικρομάγαζο σ' ένα χωριό κοντά στη Γλασκώδη. Ο μικρός στάλθηκε σε μένα με σύσταση του γιατρού του. Ο Γιώργος υπέφερε από φοβερή αγωνία. Κάθε φορά που έπρεπε να απομακρυνθεί από τους γονείς του κι έπρεπε να πηγαίνει μόνος του στο σχολείο του χωριού φοβόταν. Κάθε φορά που έφευγε από το σπίτι έκλαιγε δυνατά από φόβο. Μόνο με μεγάλη δυσκολία κατά-

φερε ο πατέρας του να τον φέρει στο Σάμμερχιλ. Έκλαιγε και αγκιστρωνόταν στον πατέρα του, γιατί δεν ήθελε να τον αφήσει να φύγει. Μετά απ' αυτό πρότεινα στον πατέρα του να μείνει μερικές μέρες στο Σάμμερχιλ.

Το ιστορικό της αρρώστιας του παιδιού μου είχε ήδη σταλεί από το γιατρό του. Οι παρατηρήσεις του μου φαινόταν σωστές και πολύ χρήσιμες. Για να λύσω το δύσκολο πρόβλημα, το πώς θα μπορούσε ο πατέρας να αφηθεί από το γιό του να γυρίσει στο σπίτι του, μιλούσα στον Γιώργο, αλλά αυτός έκλαιγε με αναφυλλητά και ήθελε να επιστρέψει στο σπίτι του. «Μά αυτό εδώ είναι μια φυλακή», είπε μ' αναφυλλητά.

Μην προσέχοντας τα δάκρυά του, μιλούσα συνεχώς: «Όταν ήσουν τεσσάρων χρονών, πήγαν το μικρό σου αδερφό στο νοσοκομείο, κι όταν τον έφεραν πίσω στο σπίτι, ήταν μέσα σε μια κάσα. (Δυνατότερο αναφυλλητό). Φοβάσαι πώς θα σου συμβεί το ίδιο. (Ακόμα δυνατότερο αναφυλλητό). Άλλά δεν πρόκειται γι' αυτό. Εσύ, Γιώργο, σκότωσες τον αδερφό σου.»

Διαμαρτυρήθηκε με όργη κι ήθελε να με τσαλαπατήσει.

«Δεν τον σκότωσες εσύ στην πραγματικότητα, Γιώργο, αλλά είχες πιστέψει ότι η μητέρα σου αγαπούσε πιο πολύ αυτόν από σένα και ευχήθηκε μερικές φορές να πέθαινε. Όταν πέθανε σ' αλήθεια, η συνείδησή σου ήταν φοβερά ταραγμένη, γιατί νόμισες πώς πέθανε επειδή εσύ το ευχήθηκες. Μετά απ' αυτό πίστεψες πώς ο Θεός θα σε σκότωνε κι εσένα για τιμωρία, μόλις έφευγες από το σπίτι.»

Ο Γιώργος σταμάτησε τα αναφυλλητά. Την επόμενη μέρα άφησε τον πατέρα του να επιστρέψει στο σπίτι, αν και έκανε στο σταθμό ακόμα μια σκηνή.

Χρειάστηκε ακόμα λίγο καιρό μέχρι να ξεπεράσει και την επιθυμία της επιστροφής στο σπίτι. Μετά από έναμιού χρόνο κατάφερε, στις διακοπές, να ταξιδέψει μόνος του για το σπίτι του. Σ' αυτή την περίπτωση δεν έπρεπε απλά να

κάνει αλλαγή τράινου στο Λουδίνο, αλλά να διασχίσει με λεωφορείο κατά πλάτος την πόλη για να φτάσει από τον ένα σταθμό στον άλλο. Γύρισε στο Σάμμερχιλ πάλι μόνος του.

Όλο και πιο πολύ καταλήγω στο συμπέρασμα πως τα παιδιά δεν έχουν ανάγκη από θεραπευτική παρακολούθηση, όταν μπορούν να εκφράσουν ελεύθερα τις κομπλεξικές τους αντιδράσεις. Βέβαια, σε μια περίπτωση σαν αυτή που μόλις περιγράψαμε, η ελευθερία από μόνη της δε θα ήταν αρκετή.

Επιτυχίες είχα με τα άτομικά μαθήματα επίσης και σε διάφορους νέους που έκλεβαν. Απεναντίας, άλλοι κλέφτες αρνούσαν να πάρουν άτομικά μαθήματα. Κι όμως μετά από ελευθερία τριών χρόνων κι αυτοί είχαν θεραπευτεί. Η αγάπη, η αναγνώριση και η ελευθερία για αυτοπραγμάτωση είναι τα μέσα με τα οποία θεραπεύει το Σάμμερχιλ. Από τα 45 παιδιά του σχολείου μας ένα πολύ μικρό ποσοστό παίρνει άτομικά μαθήματα. Η θεραπεία δια μέσου της δημιουργικής εργασίας μου φαίνεται όλο και πιο σπουδαία. Θα μου ήταν πιο άρεστο αν τα παιδιά ασχολούνταν ακόμα πιο πολύ με το μαστόρεμα, το χορό και το θέατρο.

Επιθυμώ να υπογραμμίσω ακόμα μια φορά πως άτομικά μαθήματα έδωσα μόνο σε περιπτώσεις που τα παιδιά υπέφεραν από ψυχικές διαταραχές. Ένα παιδί δυστυχισμένο επαιρνε άτομικά μαθήματα. Απεναντίας, σ' ένα μαθητή που δεν ήταν ικανός να μάθει να διαβάσει ή μισούσε τα μαθηματικά, δεν προσπάθησα ποτέ αυτή του την αδυναμία να την καταπολεμήσω με τη βοήθεια της ψυχαναλυτικής θεραπείας. Κάπου - κάπου, κατά τη διάρκεια ενός ατομικού μαθήματος, προέκυπτε πως ένα παιδί δεν μπορούσε να μάθει να διαβάσει, γιατί η μητέρα του διαρκώς το συμβούλευε να γίνει, «ένα υπάκουο και έξυπνο παιδάκι όπως τ' αδερφάκι σου», ή μισούσε τις ασκήσεις αριθμητικής γιατί δεν μπορούσε να υποφέρει έναν προηγούμενο δάσκαλο της αριθμητικής.

Φυσικά, είμαι για όλα τα παιδιά στο Σάμμερχιλ το σύμ-

βολο του πατέρα και η γυναίκα μου το σύμβολο της μητέρας. Η γυναίκα μου, βέβαια, δύσκολα μπορεί να αποχωριστεί απ' αυτό, γιατί τα κορίτσια σ' αυτή κατευθύνουν όλο το υποσυνείδητο μίσος που αισθάνονται για τη μητέρα τους, ενώ ταυτόχρονα σε μένα χαρίζουν την αγάπη τους. Τ' αγόρια στη γυναίκα μου εκδηλώνουν την αγάπη που αισθάνονται για τη μητέρα τους και σε μένα το μίσος που κατευθύνουν στον πατέρα. Αν και τα αγόρια δεν εξωτερικεύουν τόσο εύκολα το μίσος τους. Ακριβώς, επειδή έχουν την ικανότητα να ασχολούνται περισσότερο με αντικείμενα παρά με ανθρώπους. Ένα εξαγριωμένο αγόρι παίρνει την μπάλα του και πάει παραπέρα, ενώ ένα εξοργισμένο κορίτσι θα ξεσπάσει με τις έχθρικές της παρατηρήσεις στο σύμβολο της μητέρας.

Για να μην είμαι κι άδικος, πρέπει να πω πως τα κορίτσια γίνονται δύσκολα κι έχθρικά μόνο σε μια συγκεκριμένη ηλικία και μάλιστα στην πρώτη φάση της ωριμότητας και κατά τον πρώτο χρόνο αυτής. Υπάρχουν όμως και κορίτσια που δε γνωρίζουν αυτή την κρίσιμη κατάσταση. Αυτά τα πράγματα βασικά εξαρτώνται από το τί είδους σχολείο είχε παρακολουθήσει πριν το κορίτσι και καθορίζονται από την αυταρχική ή όχι τοποθέτηση της μητέρας.

Στα άτομικά μαθήματα υποδείχνω τη σχέση ανάμεσα στη συμπεριφορά του παιδιού στην οικογένεια και στις αντιδράσεις του μέσα στο σχολικό περιβάλλον. Κάθε κριτική του παιδιού ενάντια σε μένα την ερμηνεύω σαν κριτική ενάντια στον πατέρα και κάθε ενοχοποίηση της γυναίκας μου σαν ενοχοποίηση της μητέρας. Προσπαθώ στην ανάλυση να είμαι αντικειμενικός. Θα ήταν άδικο απέναντι στα παιδιά, να θέλω να μπώ στη σφαίρα της υποκειμενικότητάς τους.

Φυσικά υπήρξαν και περιπτώσεις, που ήταν αναγκαία μια υποκειμενική εξήγηση. Η δεκατριάχρονη Άννα ήταν μια τέτοια περίπτωση. Αυτή είχε πει σε αρκετά παιδιά, ότι τάχα: 'Ο Neill είπε να πās στο γραφείο του.

Ένα κοντά στο άλλο, ήρθαν μια σειρά από παιδιά σε μένα κι όλα έλεγαν: «Η Άννα είπε πως με ζητήσατε.» Αρ-

γότερα εξήγησα στην Άννα τί σήμαινε τὸ ὅτι ἔστειλε τὰ παιδιὰ σὲ μένα. Αὐτὸ σήμαινε πὼς αὐτὴ ἢ ἴδια ἤθελε νὰ ρθει σὲ μένα.

Ποιά ἦταν ἡ τεχνικὴ στὰ ἀτομικὰ μαθήματα; Δὲν εἶχα καμιὰ συγκεκριμένη μέθοδο. Μερικὲς φορές, λ.χ., ἀρχίζα μὲ μιὰ ἐρώτηση σὰν αὐτή: «Σ' ἀρέσει τὸ πρόσωπό σου στὸν καθρέφτη;» Ἡ ἀπάντηση ἦταν πάντοτε: «Ὁχι.»

«Τί εἶναι αὐτὸ πὸ λιγότερο ἀνέχεσαι στὸ πρόσωπό σου;» Ἡ ἀπάντηση κάθε φορά ἦταν: «Ἡ μύτη μου.»

Ἄλλωστε, καὶ οἱ ἐνήλικες ἀντιδρῶν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ἐπειδὴ τὸ πρόσωπο, ἀναφορικὰ μὲ τὸ περιβάλλον, εἶναι τὸ ἄτομο. Ὄταν φανταζόμαστε ἕναν ἄνθρωπο, σκεφτόμαστε τὸ πρόσωπό του, κι ὅταν μιλοῦμε μὲ κάποιον τὸν κοιτάζουμε στὸ πρόσωπο. Τὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου εἶναι λοιπὸν ἡ ἐξωτερικὴ εἰκόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ Ἐγώ. Ὄταν ἕνα παιδί λέει πὼς δὲν μπορεῖ νὰ ὑποφέρει τὸ πρόσωπό του, αὐτὸ θὰ πει πὼς δὲν τοῦ ἀρέσει ὁ χαρακτήρας του. Ἀπὸ τὸ πρόσωπο περνοῦσα στὴν ἐπόμενη ἐρώτησή μου κατευθεῖαν στὸ Ἐγὼ τοῦ παιδιοῦ.

«Τί μισεῖς ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ σου περισσότερο;»

Κατὰ κανόνα ἡ ἀπάντηση ἀναφερόταν στὸ σῶμα. «Τὰ πόδια μου εἶναι πολὺ μεγάλα.» «Τὰ μαλλιά μου.» «Τὸ ὅτι εἶμαι τόσο χοντρός.» «Τὸ ὅτι εἶμαι τόσο κοντός.»

Σ' αὐτὲς τίς ἀπαντήσεις δὲν ἔπαιρνα ποτὲ θέση. Ποτὲ δὲν ἔλεγα ὅτι ἦταν ἀλήθεια πὼς αὐτὸς ἢ ἐκείνη ἦταν χοντρός ἢ λιγνός. Κι οὔτε φρόντιζα νὰ στρέψω τὴ συζήτηση ἐπισημάνοντάς σε μιὰ συγκεκριμένη κατεύθυνση. Ὄταν τὸ παιδί ἐνδιαφερόταν γιὰ τὸ σῶμα του, μιλοῦσαμε γι' αὐτὸ μέχρι νὰ ἐξαντλήσουμε ὁλότελα τὸ θέμα. Τότε καὶ μόνο περνοῦσαμε στὴν προσωπικότητα.

Συχνὰ διοργάνωνα σ' ἕνα ἀτομικὸ μάθημα μιὰ ἐξέταση. Ἔλεγα: «Θὰ γράψω ἐδῶ μερικὰ πράγματα, στὰ ὁποῖα θέλω νὰ σ' ἐξετάσω. Θὰ βαθμολογηθεῖς μόνος σου ὅσο κατὰ τὴ γνώμη σου ἀξιζεῖς. Τὴν κάθε ἐρώτηση μπορεῖς νὰ τὴ βαθμολογεῖς μέχρι ἑκατὸ στὰ ἑκατὸ. Θὰ σὲ ρωτήσω, λοιπὸν, γιὰ παράδειγμα, μὲ πόσο βαθμολογεῖς τὸν ἑαυτὸ σου

γιὰ τὴν παλληκαριά σου, ἢ γιὰ τὰ παιχνίδια καὶ τὰ ἀγωνίσματα κλπ.» Κι ἔτσι ἔπαιρνε μπροστὰ ὄλος ὁ μηχανισμὸς τῆς ἀνάλυσης.

Ὁ πίνακας τῶν ἐρωτήσεων καὶ ἀπαντήσεων ἐνὸς δεκατετράχρονου ἀγοριοῦ ἦταν λ.χ. ὁ παρακάτω:

Ἐμφάνιση: «Τίποτα τὸ ἰδιαίτερο, περίπου 45%»

Πνευματικὲς ἱκανότητες: «Χμ, 60.»

Γενναιότητα: «25.»

Ἐμπιστοσύνη: «Δὲν ἀφήνω τοὺς φίλους μου στὰ κρὰ τοῦ λουτροῦ — 80.»

Κλίση στὴ μουσικὴ: «Μηδέν.»

Χειροτεχνικὴ ἐπιδεξιότητα: (Δυσδιάκριτη μουτζουρωμένη ἀπάντηση.)

Μίσος: «Πολὺ δύσκολο. Δὲν μπορῶ νὰ ἀπαντήσω.»

Παιχνίδι κι ἀγωνίσματα: «66.»

Κοινωνικότητα: «90.»

Βλακεία: «Περίπου 190.»

Οἱ ἀπαντήσεις τοῦ παιδιοῦ γινόντουσαν ἢ ἀφορμὴ γιὰ μιὰ συζήτηση, φυσικά. Μὲ τὸν καιρὸ ἀποκάλυψα πὼς καλύτερα ἦταν νὰ ἀρχίζω μὲ τὸ Ἐγὼ τοῦ παιδιοῦ, ἐπειδὴ αὐτὸ τοῦ κέντριζε τὸ ἐνδιαφέρον. Ὄταν κατόπιν συζητούσαμε γιὰ τὴν οἰκογένειά του, μιλοῦσε ἀνεμπόδιστα καὶ μ' ἐνδιαφέρον.

Σὲ μικρότερα παιδιὰ ἄφηνα περισσότερο στὴν τύχη τὴν πορεία τοῦ ἀτομικοῦ μαθήματος. Μποροῦσε τὸ παιδί νὰ πάρει τὴν πρωτοβουλία. Ἀκολουθεῖ ἕνα τυπικὸ παράδειγμα ἐνὸς πρώτου ἀτομικοῦ μαθήματος αὐτοῦ τοῦ εἶδους. Ἡ ἐξάχρονη Μαργαρίτα ἔρχεται στὸ δωμάτιό μου καὶ λέει: «Ἐπιθυμῶ ἕνα ἀτομικὸ μάθημα.»

«Καλά», εἶπα.

Κάθεται σὲ μιὰ πολυθρόνα.

«Τί εἶναι ἕνα ἀτομικὸ μάθημα;» ρωτάει.

«Ἐνα ἀτομικὸ μάθημα, δυστυχῶς, δὲν εἶναι κάτι πὸ τρώγεται», ἀπάντησα. «Ἄλλὰ πιστεύω πὼς ἔχω ἀκόμα μιὰ καραμέλα στὴν τσέπη μου. Ἄ, νάτη.» Τῆς ἔδωσα τὴν καραμέλα.

«Γιατί θέλεις άτομικό μάθημα;» τή ρώτησα.

«Ἡ Ἐβελυν πήρε ἓνα καὶ θέλω κι ἐγὼ ἓνα.»

«Καλά. Ἄρχισε. Γιὰ ποῖο πράγμα θέλεις νὰ μιλήσεις;»

«Ἔχω μιὰ κούκλα. (Διακοπή). Ἄπὸ ποῦ τῶχεις αὐτὸ ἐκεῖ τὸ πράγμα; (Προφανῶς δὲ θέλει νᾶχει μιὰ ἀπάντηση γι' αὐτό.) Ποῖός ἔμεινε πρὶν ἀπὸ σένα ἐδῶ;»

Οἱ ἐρωτήσεις της ἄφηναν νὰ διαφανεῖ πῶς θὰ ἤθελε νὰ μάθει τὴν ἀλήθεια γιὰ κάποιο σπουδαῖο ζήτημα, κι ὑποπεύθηκα πῶς θᾶθελε νὰ μάθει ἀπὸ ποῦ μᾶς ἔρχονται τὰ μωρά.

Λοιπὸν, ρώτησα χωρὶς περιστροφές: «Ἄπὸ ποῦ μᾶς ἔρχονται τὰ μωρά;»

Ἡ Μαργαρίτα πήδησε ὄρθια κι ἔφυγε πρὸς τὴν πόρτα.

«Μισῶ τὰ ἀτομικὰ μαθήματα», εἶπε κι ἐξαφανίστηκε.

Μερικὲς φορές ἀργότερα ξαναπαρακάλεσε γιὰ ἀτομικὰ μαθήματα, καὶ σιγά-σιγά προχωροῦμε.

Ὁ ἐξάχρονος Θωμάκος δὲν εἶχε τίποτα ἐνάντια στὰ ἀτομικὰ μαθήματα ἐφόσον δὲ θὰ μνημόνευα «ἀναξιοπρεπῆ» πράγματα. Στὰ τρία πρῶτα μαθήματα μὲ παράτησε ἀγανακτισμένος καὶ γνώριζα τὸ γιατί. Γνώριζα πῶς στὸ βάθος αὐτὸν μόνο «ἀναξιοπρεπῆ» πράγματα τὸν ἐνδιέφεραν. Ὁ Θωμάς ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ θύματα τῆς ἀπαγόρευσης τοῦ αὐνανισμού.

Πολλὰ παιδιὰ δὲν πήραν οὔτε ἓνα ἀτομικὸ μάθημα σ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς τους στὸ Σάμμερχιλ. Δὲν χρειάζονταν κανένα, γιατί προέρχονταν ἀπὸ οἰκογένειες ὅπου εἶχαν διαπαιδαγωγηθεῖ σωστά, πράγμα ποῦ σημαίνει, χωρὶς φέματα καὶ ἠθικολογίες.

Ἡ θεραπεία δὲν ἔχει πάντα ἄμεσα ἀποτελέσματα. Τίς πιὸ πολλές φορές τὰ ἀποτελέσματα παρουσιάζονται ἓνα περὶπου χρόνον μετὰ τὴν θεραπεία. Καὶ γιὰ τοῦτο δὲν ἀπαισιοδοξοῦσα ποτέ ὅταν ἓνας μεγάλος μαθητῆς μᾶς ἔφυγε σὲ μιὰ «μισοέτοιμη» ψυχολογικὴ κατάσταση.

Ὁ Θωμάς στάλθηκε σὲ μᾶς γιατί στὸ προηγούμενον σχολεῖο του ἀδυνατοῦσε νὰ προχωρήσει. Ἐνα χρόνον συνέχισα τοῦ ἔδωκα ἐντατικὰ ἀτομικὰ μαθήματα, ἀλλὰ δὲ φαινόταν κανενὸς εἴδους ἐπίδραση. Ὅταν ἔφυγε ἀπὸ τὸ Σάμμερ-

χιλ, ἔδειχνε ὅτι θὰ ἔμεινε γιὰ ὅλη τὴν ζωὴ ἓνας ἀποτυχημένος. Ἐνα χρόνον ἀργότερα μού ἔγραψαν οἱ γονεῖς του πῶς ὁ Θωμάς ἀποφάσισε ξαφνικὰ νὰ γίνεῖ γιατρός κι ὅτι παρακολουθοῦσε μὲ πολλὴ ἐπιμέλεια τὸ Πανεπιστήμιον.

Ὁ Βασίλης μού φαινόταν σὰ μιὰ περίπτωση μὲ ἀκόμα πιὸ λίγες ἐλπίδες. Τρία χρόνια συνεχῆ ἐπαιρνε ἀτομικὰ μαθήματα. Ὅταν ἔφυγε ἀπὸ τὸ σχολεῖο ἦταν δεκαοχτῶ χρονῶν καὶ κατὰ τὰ φαινόμενα χωρὶς κάποιο σκοπὸ. Τριγυρνοῦσε ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ καὶ μέσα σ' ἓνα χρόνον ἄλλαξε ἓνα σωρὸ δουλειές. Μετὰ ἀποφάσισε νὰ γίνεῖ ἀγρότης. Καθὼς ἄκουσα ἀπὸ διάφορους, ἡ δουλειά του τὸν εὐχαριστεῖ καὶ κάτι κατάφερε μ' αὐτή.

Τὰ ἀτομικὰ μαθήματα ἦταν στ' ἀλήθεια μιὰ ἀλλαγὴ ἀντιλήψεων. Ἀποσκοποῦσαν στὸ νὰ ἐκτοπίσουν ὅλα τὰ κόμπλεξ ποῦ δημιούργησαν ὁ φόβος κι οἱ ἠθικολογίες.

Σ' ἓνα ἐλεύθερο σχολεῖο, ὅπως τὸ Σάμμερχιλ, κατὰ βάση δὲν ἦταν ἀπαραίτητο νὰ δίνονται ἀτομικὰ μαθήματα. Τὰ ἀτομικὰ μαθήματα ἐπιταχύνουν μόνο τὴν διαδικασίαν τῆς ἀλλαγῆς τῶν ἀντιλήψεων. Εἶναι ἓνα εἶδος ἀνοιξιάτικου καθαρισμού τοῦ σπυτιοῦ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ καλοκαιριοῦ τῆς ἐλευθερίας.

Αὐτοδιοίκηση

Τὸ Σάμμερχιλ εἶναι ἓνα σχολεῖο μὲ δημοκρατικὴ αὐτοκυβέρνηση. Τὸ κάθε τι ποῦ ἔχει μιὰ ὁποιαδήποτε σχέση μὲ τὴν ζωὴ τῆς κοινότητος — συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς τιμωρίας γιὰ παραπτώματα κατὰ τῆς κοινότητος — ρυθμίζονται μὲ ψηφοφορία στὴ σχολικὴ συνέλευση τοῦ Σαββάτου.

Κάθε μέλος τοῦ συμβουλίου τῶν δασκάλων καὶ κάθε παιδί, ὁποιασδήποτε ἡλικίας, ἔχει μιὰ ψήφον. Ἡ δική μου ψήφος δὲν ἔχει περισσότερην βαρύτητα ἀπ' αὐτὴ ἐνὸς ἐφτάχρονου.

Ἴσως γελάσετε καὶ πεῖτε: «Ἡ δική σας ὅμως ψήφος ἔ-

χει παρ' όλα αυτά μεγαλύτερη σημασία.» "Ας κοιτάξουμε τότε την πραγματικότητα. Μια φορά σε μια σχολική συνέλευση πήρα το λόγο και πρότεινα να απαγορευτεί το κάπνισμα σε μαθητές κάτω των δεκάξη χρονών. Η επιχειρηματολογία μου ήταν: "Η νικιτίνη είναι δηλητήριο και κανένα παιδί δεν έχει ανάγκη απ' αυτό" καπνίζει μόνο και μόνο για να υπολογίζεται για μεγάλος. "Απ' όλες τις πλευρές αντιτάχτηκαν επιχειρήματα. Μετά έγινε η ψηφοφορία και η πρότασή μου απορρίφτηκε με μεγάλη πλειοψηφία.

"Αξιωμαθόνευτη είναι και η συνέχεια. Μετά από την καταψήφιση τή δική μου, ένα δεκαεξάχρονο αγόρι πρότεινε να απαγορευτεί το κάπνισμα σε μαθητές κάτω των δώδεκα. Η δική του εισήγηση έγινε αποδεκτή. Τήν επόμενη εβδομάδα ένας δωδεκάχρονος κάλεσε τή σχολική συνέλευση να άρει τήν απαγόρευση του καπνίσματος. Είπε: "Όλοι καπνίζουμε κρυφά στην τουαλέτα, όπως ακριβώς γίνεται σ' ένα αυστηρό σχολείο. Η απαγόρευση έρχεται σε αντίθεση με τις βασικές αρχές του Σάμμερχιλ." Ο νεαρός χειροκροτήθηκε και η σχολική συνέλευση αναίρεσε τήν απαγόρευση του καπνίσματος. Ελπίζω ότι αυτό αρκεί για να φανεί πως η δική μου ψήφος δεν έχει περισσότερη βαρύτητα απ' αυτή των παιδιών.

Σε μια άλλη περίπτωση έκανα αυστηρή κριτική, γιατί οι μαθητές δεν τηρούσαν τήν προβλεπόμενη ώρα για το βραδινό τους ύπνο. Έκαναν θόρυβο και το επόμενο πρωινό κοιμόντουσαν όρθιοι έδω κι εκεί. Και πρότεινα, κάθε ξεχωριστή περίπτωση παράβασης των ψηφισμάτων να τιμωρείται με τήν αποστέρηση όλου του χαρτζιλικιού. Ένας δεκαεπτάχρονος νεαρός αντιπρότεινε: Καθένας που μένει έξω, πέρα από τόν προβλεπόμενο χρόνο, να παίρνει για ανταμοιβή ένα τάληρο. Έλαβα μερικούς ψήφους εγώ, κι ο νεαρός τή μεγάλη πλειοψηφία.

Η αυτοκυβέρνηση του Σάμμερχιλ δεν έχει καθόλου γραφειοκρατία. Η προεδρία τής σχολικής συνέλευσης κατέχεται από ένα μαθητή, διαφορετικό για κάθε φορά, και ο επόμενος χρίζεται από τόν κάθε φορά πρόεδρο τής εβδομά-

δας. Η θέση του γραμματέα είναι αίρετή. Η νυχτερινή επίβλεψη σπάνια άσκειται από τούς ίδιους μαθητές για διάστημα περισσότερο από μερικές εβδομάδες.

Η μικρή μας δημοκρατία κάνει τούς νόμους τής — και πολλές φορές μάλιστα καλούς. Λόγου χάρη απαγορεύεται το μπάνιο στη θάλασσα χωρίς τήν παρουσία του ναυαγοσώστη. Οι ναυαγοσώστες είναι μέλη του συμβουλίου των δασκάλων. Ότι κι επιτρέπεται το σκαρφάλωμα στις στέγες. "Αν δεν τηρηθεί ο προβλεπόμενος χρόνος για τή νυχτερινή κατάκλιση, αυτόματα κινείται η διαδικασία χρηματικής τιμωρίας. Το αν η τελευταία μέρα των μαθημάτων πριν από τις διακοπές θα είναι η Πέμπτη ή η Παρασκευή, θα αποφασιστεί με ψηφοφορία στη σχολική συνέλευση.

Η επιτυχία τής σχολικής συνέλευσης εξαρτάται στο βάθος από το αν ο εκάστοτε πρόεδρος είναι σά χαρακτήρας δυνατός ή μαλακός" δεν είναι, βλέπετε, και τόσο εύκολο να κρατήσει κανένας σε τάξη σαρανταπέντε γεμάτα ζωντάνια παιδιά. Ο πρόεδρος έχει το δικαίωμα να δάζει χρηματικές ποινές σε μέλη τής συνέλευσης που κάνουν φασαρία. Πράοι πρόεδροι κάνουν μεγάλη χρήση αυτού του δικαιώματος.

Φυσικά στις συζητήσεις παίρνουν μέρος και οι δάσκαλοι. Το ίδιο ισχύει και για μένα, έστω κι αν σε μερικές περιπτώσεις πρέπει να μείνω ουδέτερος. Πράγματι έχω ήδη ζήσει μια περίπτωση κατά τήν οποία ένα ένοχο αγόρι άθωώθηκε γιατί μπόρεσε να προβάλλει ένα αδιάσειστο άλλοθι, αν και μου είχε όμολογήσει το παράπτωμά του όταν ήμασταν μόνοι οι δύο μας. Σε μια τέτοια όμως περίπτωση παίρνω πάντα το μέρος του ενός.

Κι όταν πρόκειται να αποφασίσουμε για κάποιο θέμα, κάνω κι εγώ φυσικά χρήση του δικαιώματος τής ψήφου κι είναι αυτόνομο πώς κάνω και τις σχετικές προτάσεις μου. Θα σάς δώσω ένα τυπικό παράδειγμα γι' αυτό. Κάποιο Σάββατο έφερα σε συζήτηση το θέμα, αν θα έπρεπε να επιτρέπεται το ποδόσφαιρο στο προαύλιο. Το προαύλιο βρίσκεται ακριβώς κάτω από το γραφείο μου, εξήγησα, ότι ο

θόρυβος του ποδοσφαίρου με ένοχλούσε στην εργασία μου. Πρότεινα να απαγορευτεί το ποδόσφαιρο κοντά στα κτίρια. Μερικά κορίτσια, μερικοί από τους μεγαλύτερους μαθητές και η πλειοψηφία των δασκάλων με υποστήριξαν, αλλά παρ' όλα αυτά η πρότασή μου απορρίφθηκε. Αυτό, λοιπόν, σήμαινε πως θα έπρεπε να συνεχίσω να συμβιβάζομαι με το θόρυβο κάτω από το γραφείο μου. Για τούτο το θέμα έγιναν άλλεπάλληλες θυελλώδεις συζητήσεις σε πολλές συνελεύσεις και τελικά απαγορεύτηκε το ποδόσφαιρο στο προαύλιο, όμως και τότε μόνο με την απόφαση της πλειοψηφίας. Στη σχολική μας δημοκρατία, η μειοψηφία βρίσκει κατά κανόνα το δίκιο της με τη βοήθεια του δικαιώματός της να επαναφέρει τις διεκδικήσεις της στη συνέλευση. Τούτο ισχύει στον ίδιο βαθμό τόσο για τους ενήλικες όσο και για τα παιδιά.

Από την άλλη μεριά, όρισμένες πλευρές της κοινοτικής ζωής δεν υπάγονται στην αυτοκυβέρνηση. Στης γυναίκας μου τη δικαιοδοσία υπάγονται όλα όσα έχουν σχέση με τον εξοπλισμό των υπνοδωματίων. Συντάσσει τον κατάλογο φαγητού, αποστέλλει και πληρώνει λογαριασμούς. Οι δάσκαλοι προσλαμβάνονται και απολύονται από μένα, όταν τους κρίνω για ακατάλληλους.

Η αποστολή της σχολικής συνέλευσης δε συνίσταται μόνο στο να έγκρινει και ν' απορρίπτει νόμους, αλλά και στο να συζητάει για τα γενικά θέματα της κοινότητας. Στην αρχή κάθε τριμήνου όρίζονται οι ώρες του ύπνου. Είναι για κάθε ομάδα διαφορετικές. Μετά θα συζητηθούν θέματα γενικής συμπεριφοράς. Πρέπει να διοριστούν μια επιτροπή για τα αγωνίσματα, μια επιτροπή για την οργάνωση του χορού στο τέλος των μαθημάτων του τριμήνου και μια επιτροπή θεάτρου. Όρίζονται επίσης και οι μαθητές που θα κάνουν επίβλεψη τις νύχτες μετά την κατάκλιση. Εκτός τούτων, πρέπει να αναφερθούν τα όνόματα μερικῶν μαθητῶν οι οποίοι έγιναν γνωστοί στην πόλη για ανάρμοστη σε μαθητές του Σάμμερχιλ συμπεριφορά.

Το πιο ενδιαφέρον θέμα της συνέλευσης είναι το θέμα

φαγητό. Πολλές φορές έδωσα ζωή σε πληκτικές συνελεύσεις με την πρότασή μου, ότι σε κάθε γεύμα θα έπρεπε να επιτρέπεται να παίρνει κανείς μόνο μια φορά περισσότερο. Όταν ένα παιδί τύχαινε ιδιαίτερης μεταχείρισης από το προσωπικό της κουζίνας, είχαμε άμεση ένεργη επέμβαση. Όταν όμως η κουζίνα φέρει σε συζήτηση το πρόβλημα της κατασπατάλησης των τροφίμων, δε θάχει και μεγάλη απήχηση. Η τοποθέτηση του παιδιού απέναντι στο φαγητό καθορίζεται ουσιαστικά από τις δικές του και μόνο ανάγκες.

Στη σχολική συνέλευση αποφεύγονται ακαδημαϊκές συζητήσεις. Τα παιδιά είναι πολύ πρακτικά και κάθε θεωρία τα κάνει να πλήττουν. Δεν ενδιαφέρονται για άφηρημένα, αλλά μόνο για συγκεκριμένα πράγματα. Μια φορά έκανα την εισήγηση να απαγορευτεί δια νόμου το βόσιμο. Και υποστήριξα την απόφύ μου. Κάποτε έδειχνα σε μια γυναίκα και στο μικρό της γιό, έναν υποψήφιο μαθητή του Σάμμερχιλ, τα σχολικά κτίρια, όταν απότομα ακούστηκε από τον πάνω όροφο ένα πολύ άσχημο επίθετο. Η μητέρα άρπαξε το γιό της από το χέρι κι έφυγε στα γρήγορα. «Γιατί», ρώτησα τη συνέλευση, «να βλάπτεται το εισόδημά μου, επειδή ένας κουτός θρίζει μπροστά σε μια διερχόμενη μητέρα μαθητού; Δε με αφορά καθόλου σαν ήθικο ζήτημα, αλλά απλώς και μόνο σαν πρόβλημα οικονομικό. Έσείς θρίζετε κι εγώ χάνω ένα μαθητή.»

Απάντησε ένας δεκατετράχρονος: «Ο Neill λέει άνοησίες. Η περίπτωση είναι ξεκάθαρη. Αν πειράχτηκε αυτή ή γυναίκα, τότε δεν πίστευε στο Σάμμερχιλ. Κι αν είχε στείλει το γιό της σε μας, θα τον ξανάπαιρνε άμέσως από το σχολείο μόλις τον άκουγε, την πρώτη κιόλας φορά, στο σπίτι να λέει "να πάρει ο διάβολος" ή "π' ανάθεμά σε".» Η σχολική συνέλευση αποδέχτηκε αυτή την άποψη κι απέρριψε την εισήγησή μου.

Συχνά η σχολική συνέλευση πρέπει να ασχολείται με το πρόβλημα του βασανισμού. Η κοινότητα είναι πολύ αύστηρη απέναντι σ' αυτούς τους τύραννους. Ο τοιχοκολλημένος στις προθήκες νόμος της σχολικής κυβέρνησης: «Κάθε

δ α σ α ν ι σ μ ό ς ἀ ν τ ι τ ι μ ω ρ ε ι τ α ι α ὀ -
σ τ η ρ ά », εἶναι ιδιαίτερα υπογραμμισμένος. Ἡ κακοήθεια
τοῦ βασανισμοῦ μεταξύ συμμαθητῶν δὲν ἔχει πάρει στὸ Σάμ-
μερχιλ τὴν ἔκταση ποὺ ἔχει σὲ σχολεῖα μὲ αὐστηρὴ πει-
θαρχία. Δὲ χρειάζεται νὰ φάξει κανεὶς γιὰ νὰ βρεῖ τὴν αἰ-
τία γι' αὐτό. Παιδιά ποὺ ζοῦν κάτω ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τῶν
μεγάλων μισοῦν. Κι ἐπειδὴ ἓνα παιδί δὲν μπορεῖ ἀτιμώρη-
τα νὰ ἐκτονώσει τὸ μίσος του σ' ἓνα μεγαλύτερό του, παίρ-
νει ἐκδίκηση σὲ μικρότερους καὶ ἀδυνατότερους συμμαθη-
τές του. Τοῦτο, καθὼς εἶπαμε, παρουσιάζεται πολὺ σπάνια
στὸ Σάμμερχιλ. Συχνὰ προκύπτει, ἀπὸ τὴν ἔρευνα μιᾶς πε-
ρίπτωσης βασανισμοῦ, ὅτι ἡ Τζένη δὲν ἔκανε στὴν Πόπη
τίποτα περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ τὴν ἀφήσει νὰ καταλάβει ὅτι
εἶναι «τρελὴ».

Κάπου - κάπου συζητιέται στὴ σχολικὴ συνέλευση καὶ
καμιὰ κλοπὴ. Ἡ κλοπὴ δὲν τιμωρεῖται ποτέ, ἀλλὰ ἡ ζη-
μιὰ πρέπει πάντα νὰ ἀποζημιώνεται. Συχνὰ ἔρχεται ἓνα
παιδί σὲ μένα καὶ λέει: «Ὁ Γιάννης ἔκλεψε μερικὰ κέρμα-
τα ἀπὸ τὸν Δαυίδ. Πρόκειται γιὰ ψυχολογικὴ περίπτωση ἢ
νὰ τὸ φέρουμε σὲ συζήτηση στὴ σχολικὴ συνέλευση;»

Ἄν νομίζω πὼς ὁ Γιάννης εἶναι μιὰ ψυχολογικὴ περί-
πτωση καὶ χρειάζεται ιδιαίτερη μεταχείριση, τότε τοὺς λέω
νὰ ἀφήσουν τὴν περίπτωση σὲ μένα. Ἄν ὁ Γιάννης εἶναι
βέβαια ἓνα χαρούμενο καὶ φυσιολογικὸ παιδί, ποὺ ἔκλεψε
ἓνα φτηνὸ ἢ ἀκριβὸ ἀντικείμενο, δίνω τὴν ἄδεια νὰ τὸ κα-
ταγγείλουν στὴ σχολικὴ συνέλευση. Τὸ πιὸ δυσάρεστο ποὺ
μπορεῖ νὰ τοῦ συμβεῖ εἶναι νὰ τοῦ στερήσουν τὸ χαρτζιλίκι
μέχρι νὰ ἐξοφληθεῖ τὸ χρέος.

Πὼς διεξάγονται οἱ σχολικὲς συνελεύσεις; Στὴν ἀρχὴ κά-
θε τριμήνου ἐκλέγεται ὁ πρόεδρος γιὰ μιὰ συνέλευση καὶ αὐ-
τὸς ὀρίζει τὸ διάδοχό του τὴν ἐπόμενη φορὰ. Κάθε μέλος
τῆς σχολικῆς κοινότητας μπορεῖ νὰ φέρει στὴ συνέλευση
τίς ἀνησυχίες του, νὰ καταγγείλει, νὰ προτείνει νομοσχέδια
καὶ νὰ κάνει προτάσεις.

Ἐνα τυπικὸ παράδειγμα γι' αὐτό: Ὁ Δημήτρης ἔβγαλε
τὰ πετάλια ἀπὸ τὸ ποδήλατο τοῦ Ἰάκωβου, γιατί τὰ δικά

του ἦταν χαλασμένα καὶ αὐτὸ γιατί ἤθελε, μαζί μὲ μερικοὺς
ἄλλους, νὰ πάρει μέρος τὸ Σαββατοκύριακο σὲ μιὰ ποδηλα-
τοδρομία. Μετὰ ἀπὸ προσεκτικὴ ἐξέταση ὅλων τῶν ἀπο-
δεικτικῶν στοιχείων, ἡ σχολικὴ συνέλευση ἀποφάσισε νὰ
ἀντικαταστήσει ὁ Δημήτρης τὰ πετάλια καὶ νὰ μὴ λάβει
μέρος στὴν ποδηλατοδρομία.

Ὁ πρόεδρος ρωτᾷ: «Ἰπάρχουν ἀντιρρήσεις;»

Ὁ Δημήτρης σηκώθηκε καὶ φώναξε πὼς καὶ βέβαια εἶ-
χε. «Αὐτὸ εἶναι ἀντικανονικό. Δὲν ἤξερα πὼς ὁ Ἰάκωβος
χρησιμοποιεῖ ἀκόμα τὴν παλιόσακαράκα του. Μέρησ τώρα
εἶναι πεταμένη ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Δὲν ἔχω ἀντίρρηση νὰ τοῦ ἐπι-
στρέψω τὰ πετάλια, ἀλλὰ θὰ νομίζω πὼς δὲν κέρδισα, ἐπει-
δὴ δὲν ἔλαβα μέρος.»

Ἀκολουθεῖ μιὰ θεελλώδης συζήτηση. Ἄπ' αὐτὴ προκύ-
πτει πὼς ὁ Δημήτρης ἔπαιρνε βέβαια κάθε βδομάδα ἓνα
χρηματικὸ ποσὸ ἀπὸ τοὺς γονεῖς του, ἀλλὰ ἐδῶ καὶ ἔξη βδο-
μάδες δὲν εἶχαν ἔρθει χρήματα. Ὁ Δημήτρης, λοιπόν, δὲν
εἶχε οὔτε τσακιστὴ δεκάρα. Μετὰ ἀπ' αὐτό, ἡ σχολικὴ συνέ-
λευση ἀποφάσισε νὰ ἀκυρώσει τὴν ἀπόφαση.

Καὶ τί θὰ γίνεῖ τώρα μὲ τὴν ποδηλατοδρομίαν τοῦ Δημή-
τρη, ἀφοῦ τὸ ποδήλατό του δὲν ἔχει πετάλια; Ἡ συνέλευ-
ση ἀποφάσισε νὰ διενεργήσει ἓναν ἔρανο, μὲ τὰ ἔσοδα τοῦ
ὁποίου θὰ ἔδιναν γιὰ ἐπισκευὴ τὸ ποδήλατο τοῦ Δημήτρη.
Οἱ συμμαθητές του εἶναι γενναϊόδωροι, τὰ πετάλια ἀγορά-
ζονται καὶ ὁ Δημήτρης πανευτυχῆς παίρνει μέρος στίς πο-
δηλατοδρομίες.

Συνήθως ἡ ἀπόφαση τῆς συνέλευσης γίνεται σεβαστὴ ἀ-
πὸ τὸ μαθητὴ. Ὅταν ὁμως αὐτὴ φαίνεται ἀπαράδεκτη, μπο-
ρεῖ ὁ κατηγορούμενος νὰ καταθέσει ἔνσταση καὶ ὁ πρόεδρος
ξαναφέρνει τὸ θέμα σὲ συζήτηση στὸ τέλος τῆς συνέλευσης.
Στὴν ἐκδίκαση τῆς ἔνστασης ἡ ὑπόθεση ἐξετάζεται προσε-
κτικότερα ἀπὸ ὅ,τι τὴν πρώτη φορὰ καὶ κατὰ κανόνα με-
τριάζεται, γιατί εἰσακούονται οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ κατηγο-
ρούμενου. Τὰ παιδιά ξέρουν πὼς ὅταν ἓνας κατηγορούμενος
εἶναι τῆς γνώμης πὼς ἀδικήθηκε, ἔχει πράγματι κατὰ πάσα
πιθανότητα ἀδικηθεῖ.

Κανέναν κατηγορούμενο στο Σάμμερχιλ δε δείχνει ποτέ ούτε ίχνος αὐθάδειας ἢ μίσους ἐνάντια στὴ θεσμικὴ μορφή ἀσκησης τῆς ἐξουσίας στὴν κοινότητα. Πάντα μὲ ἐκπλήσσει ἡ εὐπείθεια μὲ τὴν ὁποία οἱ μαθητὲς ἀποδέχονται τὴν τιμωρία τους.

Κάποια φορὰ σὲ μιὰ σχολικὴ συνέλευση καταγγέλθηκαν οἱ τέσσερις μεγαλύτεροι μαθητὲς, γιατί εἶχαν παραβεί ἕνα σχολικὸ νόμο: Εἶχαν πούλησει μερικὰ ἀπὸ τὰ ρούχα τους. Ὁ νόμος εἶχε θεσπιστεῖ μὲ βάση τὸ ὅτι τέτοιες πράξεις εἶναι ἀνάρμοστες ἀπέναντι στοὺς γονεῖς οἱ ὁποῖοι ἀγοράζουν τὰ ρούχα, καθὼς ἐπίσης ἀνάρμοστες καὶ ἀπέναντι στὸ σχολεῖο, γιατί οἱ γονεῖς θὰ μπορούσαν νὰ κατηγορήσουν τὸ σχολεῖο ὅτι δὲν ἐπιτηρεῖ ἀρκετά. Οἱ τέσσερις μαθητὲς τιμωρήθηκαν γιὰ τὴν πράξη τους μὲ τετραήμερη στέρηση τοῦ δικαιώματός τους ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὸ σχολεῖο καὶ ὑποχρεώθηκαν νὰ πηγαίνουν γιὰ ὕπνο στὶς ὀχτὼ τὸ βράδυ. Ἀποδέχτηκαν τὴν ἀπόφαση χωρὶς γογγυσμούς. Τὴ Δευτέρα τὸ βράδυ, πού ὅλοι οἱ μαθητὲς ἦταν στὸν κινηματογράφο τῆς πόλης, βρῆκα ἕναν ἀπὸ τοὺς τιμωρημένους, τὸ Νίκο, νὰ διαβάζει στὸ κρεβάτι του.

«Εἶσαι καὶ κουτός, βλέπω. Ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶναι στὸν κινηματογράφο. Γιατί δὲ σηκώνεσαι;», εἶπα.

«Νὰ λείπουν τὰ χαζοαστεῖα σου», ἀπάντησε.

Αὐτὸς ὁ σεβασμὸς τῶν μαθητῶν τοῦ Σάμμερχιλ ἀπέναντι στὴ δημοκρατία τους εἶναι καταπληκτικὸς. Δὲν τὸν νοθεύει οὔτε ὁ φόβος οὔτε τὸ μῖσος. Ἀρκετὲς φορὲς εἶχσα ἀπὸ κοντὰ τὸ γεγονός πὼς ἕνας μαθητὴς πού τιμωρήθηκε μετὰ ἀπὸ μεγάλη ἀκροαματικὴ διαδικασίαν, ὀρίζεται στὸ τέλος τῆς συνέλευσης πρόεδρος τῆς ἐπόμενης συνέλευσης.

Κάθε φορὰ μὲ καταπλήσσει τὸ αἶσθημα τῶν παιδιῶν γιὰ δικαιοσύνη. Ἀξιοπαρατήρητη εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ διοικητικὴ τους ἱκανότητα. Ἡ αὐτοδιοίκηση ἔχει μιὰ ἀπειρα μεγάλη ἐκπαιδευτικὴ ἀξία.

Ὅρισμένα παραπτώματα ὑπάγονται στὴν κατηγορία γιὰ τὴν ὁποία ἔχουν θεσπιστεῖ χρηματικὲς ποινές. Ὅταν ἕνα παιδί κάνει βόλτα μὲ τὸ ποδήλατο ἐνὸς ἄλλου, χωρὶς νὰ

ζητήσῃ ἄδεια, πρέπει τὴν ἴδια στιγμὴ καὶ χωρὶς διαδικασίαν νὰ πληρώσῃ ἕνα δίφραγκο. Τὸ βρῖσιμο στὴν πόλη (πράγμα πού στὸ σχολεῖο ἐπιτρέπεται), κακὴ συμπεριφορὰ στὸν κινηματογράφο, σκαρφάλωμα στὶς στέγες, ἀστεῖα μὲ τὸ φαγητὸ στὸ ἐστιατόριο καὶ ἄλλες παραβάσεις τῶν σχολικῶν κανονισμῶν τιμωροῦνται αὐτόματα μὲ χρηματικὲς ποινές.

Σχεδὸν ὅλες οἱ ποινές στὸ Σάμμερχιλ εἶναι χρηματικές. Στέρηση τοῦ χαρτζιλίκιου ἢ στέρηση τοῦ ἀντίτιμου τοῦ κινηματογραφικοῦ εἰσιτηρίου.

Μιὰ συχνὰ προβαλόμενη ἀντίρρηση ἐνάντια στὴ μέθοδο τῆς ἀνάθεσης στὰ παιδιά τοῦ καθήκοντος τοῦ δικαστοῦ, ὑποστηρίζει πὼς τὰ παιδιά τιμωροῦν πάρα πολὺ αὐστηρά. Σύμφωνα μὲ τὴ δική μου ἐμπειρία, αὐτὸ δὲν εἶναι σωστὸ. Ἀντίθετα τὰ παιδιά δείχνουν μεγάλη ἐπιείκεια. Ποτὲ δὲν ἐκδόθηκε σκληρὴ ἀπόφαση στὸ Σάμμερχιλ. Ἐκτὸς τούτου σὲ κάθε περίπτωση ἡ ποινὴ βρῖσκεται σὲ λογικὴ σχέση μὲ τὸ παράπτωμα.

Τρία μικρὰ κορίτσια ἐνοχλοῦσαν τίς συμμαθήτριές τους στὸν ὕπνο. Γιὰ τιμωρία ὑποχρεώθηκαν νὰ πηγαίνουν μιὰ ὥρα νωρίτερα γιὰ ὕπνο μιὰ ὀλόκληρη ὀδομάδα. Δυὸ ἀγόρια ἔριχναν χῶματα στοὺς συμμαθητὲς τους. Γιὰ τιμωρία ἔπρεπε νὰ γεμίζουν ἕνα καρότσι χῶμα καὶ νὰ βουλώνουν λάκκους στὸ γήπεδο τοῦ σχολείου.

Συχνὰ ὁ πρόεδρος τῆς σχολικῆς συνέλευσης, ὅπου ἔχει κατατεθεῖ καταγγελία ἐνάντια σὲ κάποιον, λέει: «Ἡ καταγγελία μου φαίνεται πολὺ ἀστεῖα.» Στὶς πρὸς πολλὲς περιπτώσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ ὑπόθεση δὲν ἐξετάζεται.

Ὅταν ὁ γραμματέας μας καὶ δυὸ ἀπὸ τοὺς συνεργάτες μου πῆραν γιὰ ποδηλασία τὸ ποδήλατο τοῦ Γρηγόρη, χωρὶς νὰ ζητήσουν ἄδεια, τιμωρήθηκαν νὰ σπρώξουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο πάνω στὸ ποδήλατο τοῦ Γρηγόρη δέκα φορὲς γύρω ἀπὸ τὸν κῆπο.

Τέσσερα ἀγοράκια, πού σκαρφάλωσαν πάνω σὲ μιὰ σκάλα πού τὴ χρησιμοποιοῦσαν οἱ οἰκοδόμοι στὴν κατασκευὴ τοῦ νέου συνεργείου, ὑποχρεώθηκαν νὰ ἀνεβοκατεβαίνουν τὴν ἴδια σκάλα δέκα λεπτὰ χωρὶς διακοπὴ.

Ἡ σχολικὴ συνέλευση δὲ ζητᾷ ποτὲ τὴ συμβουλὴ ἑνὸς ἐνήλικου. Θυμᾶμαι μιὰ καὶ μοναδική φορὰ ποὺ συνέβη κάτι τέτοιο. Τρία κορίτσια εἶχαν ληστέψει τὴν ἀποθήκη τῶν τροφίμων. Ἡ σχολικὴ συνέλευση τὰ καταδίκασε στὴν παράδοση τοῦ χαρτζιλικιοῦ τους. Τὸ ἴδιο βράδυ μπήκαν πάλι στὴν κουζίνα καὶ ἐκλεψαν. Αὐτὴ τὴ φορὰ τοὺς κατακρατήθηκαν τὰ χρήματα γιὰ τὸν κινηματογράφο. Ξανάκλεβαν τὴν κουζίνα καὶ γιὰ τρίτη φορὰ, ὁπότε ἡ συνέλευση δὲν ἤξερε τί νὰ κάνει. Τότε ὁ πρόεδρος μὲ παρακάλεσε νὰ τοὺς δώσω τὴ συμβουλὴ μου. «Δώστε τους ἀπὸ μιὰ δραχμὴ γιὰ θραβεῖο», πρότεινα. «Τί; Μὰ τότε ἀμέσως ὅλο τὸ σχολεῖο θὰ λεηλατήσῃ τὴν κουζίνα.» «Ὁχι», τοῦ εἶπα, «δοκίμασε μιὰ φορὰ.»

Πράγματι δοκίμασε. Δυὸ ἀπὸ τὰ κορίτσια δὲν ἐπαιρναν τὰ χρήματα καὶ ἔλα μαζί δὴλωσαν πὼς δὲ θὰ ξανάκλεβαν τὴν κουζίνα. Στὴν πραγματικότητά οὔτε καὶ αὐτὸ τὸ ἔκαναν — τουλάχιστο γιὰ διάστημα δυὸ μηνῶν.

Πολὺ σπάνια συμπεριφέρονται ἐπιδεικτικὰ τὰ παιδιὰ στὴ σχολικὴ συνέλευση. Κάθε ἕνας μιᾶς τέτοιας συμπεριφορᾶς σκοντάφτει πάνω στὴν ἀποδοκιμασία τῆς κοινότητος. Ἐνας ἐντεκάχρονος μαθητῆς, φοβερὰ ἐπιδειξίας, εἶχε τὴ συνήθεια νὰ στρέφει πάνω του τὴν προσοχὴ τῶν ἄλλων μὲ μεγάλες, ἀλλὰ ἐντελῶς ἀσήμαντες, ρητορίες. Τουλάχιστον αὐτὸ προσπαθοῦσε, πλὴν ὅμως ἡ συνέλευση τίς πιὸ πολλὰς φορές τὸν γιουχάιζε. Τὰ παιδιὰ δαμίζονται θαυμάσια τὴν ἀνελικρίνεια.

Νομίζω πὼς στὸ Σάμμερχιλ ἀποδείχτηκε ἀναμφισβήτητα ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ αὐτοδιεύθυνση στὸ σχολεῖο. Κανένα σχολεῖο χωρὶς γνήσια αὐτοδιεύθυνση δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λέγεται προοδευτικὸ σχολεῖο. Στὴν πραγματικότητά αὐτὸ εἶναι ἓνα σχολεῖο τῶν συμβιβασμῶν. Πραγματικὴ ἐλευθερία ὑπάρχει στὸ σχολεῖο μόνο ὅταν τὰ παιδιὰ γνωρίζουν πὼς τὴν κοινοτική τους ζωὴ μποροῦν νὰ τὴ ρυθμίσουν μόνοι τους. Μαθητῆς ποὺ ἔχουν στὸ κεφάλι τους ἓνα «ἀφεντικὸ» δὲν ἀπολαβαίνουν πραγματικὴ ἐλευθερία. Αὐτὸ ἰσχύει περισσότερο γιὰ ἓνα καλόβουλο ἀφεντικὸ ἀπὸ ὅ,τι γιὰ ἓνα προσηλωμένο στὴν αὐστη-

ρὴ πειθαρχία. Τὸ παιδικὸ πνεῦμα μπορεῖ νὰ ἐπαναστατήσει ἐνάντια στὸ αὐστηρὸ ἀφεντικὸ, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ μιὰ σιγαλοπαπαδιά θὰ γίνῃ καὶ αὐτὸ μαλθακὸ καὶ ἀδύναμο καὶ δὲ θὰ ξέρει πιά τί τέλος πάντων αἰσθάνεται.

Ἡ αὐτοδιεύθυνση ἑνὸς σχολείου εἶναι καλὴ, ὅταν ὑπάρχουν μερικοὶ μεγάλοι μαθητῆς, οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ ἔχουν τὴν ἡσυχία τους καὶ καταπολεμοῦν τὴν ἀδιαφορία ἢ τὴν ἀντίσταση τῶν μικρῶν ταραξιῶν. Αὐτοὶ οἱ μεγαλύτεροι μαθητῆς θὰ χάσουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους συχνὰ τὴν πλειοψηφία, ἀλλὰ αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ χρειάζονται τὴν αὐτοδιεύθυνση καὶ θεωροῦν σωστὲς τίς ἀρχές της. Ἀπεναντίας παιδιὰ κάτω τῶν δώδεκα δὲν μποροῦν μόνοι τους νὰ ὀργανωθοῦν, ἐπειδὴ εἶναι ἀκόμα πολὺ μικρὰ γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ὀργανώσουν ἀπὸ μόνοι τους μιὰ κοινότητα. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἀκόμα καὶ τὰ ἐφτάχρονα πολὺ σπάνια ἀπουσιάζουν ἀπὸ μιὰ σχολικὴ συνέλευση.

Μιὰ ἀνοιξὴ εἶχαμε σταθεῖ ἄτυχοι. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους μαθητῆς, ποὺ εἶχαν ἀναπτυγμένο τὸ αἶσθημα τῆς συλλογικότητος, πέτυχαν στίς εἰσαγωγικὰς ἐξετάσεις τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἀποχώρησαν ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Τὸ σχολεῖο βρέθηκε τότε μὲ ἐλάχιστους ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους. Ἡ πλειοψηφία τῶν παιδιῶν θρῖσκόταν στὴν ἡλικία τῆς ἀταξίας. Τὰ λόγια τους στὴ σχολικὴ συνέλευση μαρτυροῦσαν βέβαια τὰ κοινοτικά τους αἰσθήματα· ἀλλὰ τὰ παιδιὰ δὲν ἦταν σὲ ἡλικία γιὰ νὰ ὀργανώσουν τὴν αὐτοδιεύθυνση καὶ νὰ τὴν κρατήσουν σὲ λειτουργία. Στὴ συνέλευση φηφίζονταν ἀναρίθμητοι νόμοι, ἀλλὰ τοὺς ξεχνοῦσαν καὶ τοὺς καταπατοῦσαν λίγο ἀργότερα. Οἱ ἐλάχιστοι ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ποὺ εἶχαν ἀπομείνει εἶχαν, ποῖός ξέρει ἀπὸ ποιά σύμπτωση, ἀρκετὰ ἀτομιστικὴ στάση. Περνοῦσαν τὴ ζωὴ τους μέσα στίς μικρομαδοῦλες τους. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν οἱ καταγγελίες γιὰ τὴν προσβολὴ τῶν σχολικῶν κανονισμῶν νὰ γίνονται ὅλο καὶ πιὸ πολὺ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν δασκάλων. Μετὰ ἀπ' αὐτὸ ἔνοιωσα ἀναγκασμένος νὰ κάνω μιὰ σφοδρὴ ἐπίθεση ἐνάντια στοὺς μεγαλύτερους μαθητῆς. Τοὺς εἶπα ὅτι δὲν εἶναι ἀντικοινωνικοὶ, ἀλλὰ ἀκοινωνικοὶ, ἀφ᾽ ὧν μένουν

έξω πέρα από τον προβλεπόμενο χρόνο και δε φροντίζουν να μην προσβάλλουν οι μικρότεροι τους νόμους της κοινότητας.

Πρέπει να ομολογήσω άνοιχτά, πως τα μικρά παιδιά δείχνουν ελάχιστο ενδιαφέρον για την αυτοδιεύθυνση. Άμφισβάλλω αν θα μπορούσαν να σχηματίσουν μια κυβέρνηση, αν αφήνονταν μόνο τους. Παιδιά αυτής της ηλικίας έχουν διαφορετικά κριτήρια των αξιών από μας τους μεγάλους και διαφορετικά κριτήρια για τη συμπεριφορά.

Η αυστηρή πειθαρχία είναι η απλούστερη μέθοδος για να εξασφαλίσει ο ενήλικος ήσυχία και γαλήνη. Κανένας δε συναντάει δυσκολία όταν συμπεριφέρεται στα παιδιά όπως συμπεριφέρεται στους νεοσύλλεκτους ο λοχίας. Κι εγώ δε γνωρίζω καμιά άλλη δυνατότητα για την εξασφάλιση μιας ήσυχης ζωής. Τα πειράματα που κάνουμε στο Σάμμερχιλ δεν είναι φυσικά κατάλληλα για να εξασφαλιστεί στους μεγάλους μια φιλήσυχη ζωή. Από το άλλο μέρος φροντίζουν να μην είναι η ζωή των παιδιών πολύ ανήσυχη. Και τελικά αυτό καταλήγει ίσως στο ερώτημα, αν τα παιδιά είναι ευτυχισμένα. Κι αν η ευτυχία αποτελεί το κριτήριο, τότε το Σάμμερχιλ θρήκε στην αυτοδιεύθυνση την πιο εξαιρετική συμβιβαστική λύση.

Κι η δική μας απαγόρευση των επικίνδυνων όπλων είναι ένας συμβιβασμός. Τα αεροδόλα είναι απαγορευμένα στο Σάμμερχιλ. Στα λίγα παιδιά, που θα ήθελαν να έχουν στο σχολείο ένα αεροδόλο, δεν τους άρεσει αυτή η διάταξη, αλλά παρ' όλα αυτά κατά κανόνα την τηρούν. Όταν τα παιδιά θρίσκονται, για τον ένα ή τον άλλο λόγο στη μειοψηφία, φαίνεται πως δεν ενοχλούνται όσο οι ενήλικοι που δεν εκπληρώνονται οι επιθυμίες τους.

Ένα πρόβλημα δε θα μπορούσαμε ποτέ να λύσουμε στο Σάμμερχιλ, κι αυτό είναι η σύγκρουση ανάμεσα στο άτομο και την κοινότητα. Δάσκαλοι και μαθητές θυμώνουν, όταν μια συμμορία από μικρά κορίτσια, κάτω από την αρχηγία ενός δύσκολου κοριτσιού, ενοχλεί τους άλλους, τους καταδρέχει, δεν πάει για ύπνο όταν πρέπει και γενικά κάνει

συνέχεια άταξίες. Μετά απ' αυτά, βέβαια, η αρχηγίνα, η Ίωάννα, αντιμετώπιζει στη σχολική συνέλευση μομφές και σφοδρή κριτική. Με αυστηρά λόγια χαρακτηρίζεται η συμπεριφορά της σαν κατάχρηση της ελευθερίας.

Μια ψυχολόγος επισκέπτριά μας μου είπε για τούτη την περίπτωση: «Έτσι δε γίνεται τίποτα. Το πρόσωπο του κοριτσιού δείχνει πως είναι δυστυχισμένο. Η Ίωάννα δεν αγαπήθηκε ποτέ κι αυτή η άνοιχτη κριτική της ενισχύει περισσότερο από πριν το συναίσθημα ότι δε θα αγαπηθεί ποτέ. Αυτή χρειάζεται αγάπη, όχι κριτική.»

«Αγαπητή μου κυρία», απάντησα, «ήδη προσπαθήσαμε να την αλλάξουμε με την αγάπη. Όλοκληρες βδομάδες τη βραβεύαμε για την έχθρική της συμπεριφορά απέναντι στην κοινότητα. Γρή μεταχειριστήκαμε με συμπάθεια και υπομονή, αλλά αυτή δεν έδειξε την παραμικρή βελτίωση. Απεναντίας μας θεωρεί κουτούς κι εύκολη λεία της επιθετικής της μανίας. Τελικά, δεν μπορούμε να θυσιάσουμε ολοκληρη την κοινότητα για χάρη ενός.»

Μια πλήρη απάντηση σε τέτοια προβλήματα δεν έχω ούτε κι εγώ, αλλά γνωρίζω πως όταν η Ίωάννα γίνει δεκαπέντε χρονών δε θα ήγείται μιας συμμορίας άτακτων κοριτσιών, αλλά θα προσαρμοστεί στην κοινότητα. Έχω εμπιστοσύνη στην επίδραση της κοινής γνώμης. Ένα παιδί δεν αντέχει για ολοκληρα χρόνια να κριτικάρεται συνεχώς και να μην αγαπιέται. Απομένει μόνο να ειπωθεί ότι από τη διαδικασία της σχολικής συνέλευσης προκύπτει πως δεν επιτρέπεται να θυσιάσει κανένας τ' άλλα παιδιά για ένα και μόνο προβληματικό παιδί.

Κάποτε είχαμε ένα εξάχρονο αγοράκι, το οποίο πριν έρθει στο Σάμμερχιλ είχε κάνει μια θλιβερή ζωή. Ήταν βίαιο, γεμάτο καταστροφική μανία και μίσος. Τα τετράχρονα και πεντάχρονα παιδιά υπέφεραν τόσο απ' αυτό, ώστε η κοινότητα έπρεπε να κάνει κάτι για την προστασία τους. Για το σκοπό όμως αυτό, έπρεπε η κοινότητα να πάρει θέση απέναντι στο μικρό κακοποιό. Απλούστατα δεν έπρεπε να επιτραπεί τα λάθη των γονιών αυτού του παιδιού, να έ-

πιδράσουν επιζήμια πάνω στ' άλλα παιδιά, στα όποια οι γονείς τους είχαν προσφέρει αγάπη και φροντίδα.

Σε μερικές, πολύ ελάχιστες περιπτώσεις, αναγκάστηκα να διώξω ένα παιδί γιατί έχανε κόλαση τη ζωή των άλλων μαθητών. Δεν το αναφέρω χωρίς να λυπάμαι, γιατί έχω λιγάκι την εντύπωση πως σ' αυτές τις περιπτώσεις απέτυχα, αλλά δυστυχώς δεν έβλεπα καμιά άλλη δυνατότητα.

Θά με ρωτήσετε, ίσως, αν στη μακρόχρονη πείρα μου άλλαξαν οι αντιλήψεις μου για την αυτοδιεύθυνση. Στις γενικές και βασικές τους γραμμές δεν άλλαξαν. Δε θα μπορούσα μάλιστα να φανταστώ το Σάμμερχιλ χωρίς την αυτοκυβέρνηση. Στους μαθητές είναι ανέκαθεν αγαπητή, κι αυτό είναι το επίτευγμα που το δείχνουμε με υπερηφάνεια στους επισκέπτες μας. Φυσικά αυτό έχει και τα μειονεκτήματά του. Έτσι κατά τη διάρκεια μιας σχολικής συνέλευσης ένα κορίτσι μου φηθύρισε στ' ατύ: «Ήθελα να φέρω σε συζήτηση το γεγονός πως μερικά κορίτσια βουλώνουν τις τουαλέτες, γιατί πετάνε μέσα τους επιδέσμους της περιόδου τους, αλλά τώρα είναι έδω τόσο επισκέπτες.» Τη συμβούλεψα να φέρει το θέμα σε συζήτηση και να μην ενδιαφέρεται για τους επισκέπτες. Κι αυτό έκανε.

Δεν είναι εύκολο να τονιστεί ή εκπαιδευτική αξία της πρακτικής πολιτικής αγωγής. Οι μαθητές του Σάμμερχιλ θα αγωνίζονταν μέχρι και την τελευταία σταγόνα του αίματός τους για το δικαίωμά τους, να αυτοδιευθύνονται. Κατά τη δική μου άποψη, μία σχολική συνέλευση τη εβδομάδα έχει μεγαλύτερη αξία από τα μαθήματα όλης της εβδομάδας. Η συνέλευση είναι ένα εξαιρετο βήμα στο όποιο οι μαθητές μπορούν να εξασκούνται να μιλούν δημόσια ελεύθερα. Οι περισσότεροι απ' αυτούς μιλούν θαυμάσια και χωρίς κομπιάσματα. Πολλές φορές έχω ακούσει πολύ λογικές έμψεις από παιδιά που ούτε να γράψουν ούτε να διαβάσουν μπορούσαν.

Πέρα από τη δική μας δημοκρατική μέθοδο του Σάμμερχιλ, δε βλέπω καμιά άλλη δυνατότητα. Η δική μας δημοκρατία είναι πολύ πιθανό να είναι δικαιότερη απ' αυτή της

χώρας· επειδή τα παιδιά είναι επιεικέστερα και δεν ανήκουν σε όποιαδήποτε ομάδα συμφερόντων. Πέρα απ' αυτό ή δική μας δημοκρατία είναι ανόθευτη, επειδή οι νόμοι της προέρχονται κατευθείαν από το λαό και δε φτιάχνονται από εκλεγμένους βουλευτές, πάνω στη δραστηριότητα των εμποίων ο λαός δεν ασκεί κανένα έλεγχο.

Τελικά ή αυτοδιεύθυνση είναι πολύ σπουδαία, γιατί διευρύνει τον όριζοντα των παιδιών. Οι νόμοι, που φτιάχνονται από τα παιδιά, σκοπεύουν στο ούσιαστικό κι όχι σε τυπικότητες. Οι νόμοι για τη συμπεριφορά στην πόλη είναι συμβιβασμός με μια λιγότερο ελεύθερη κοινωνική οργάνωση. «Η πόλη» — ο έξω κόσμος — σπαταλάει πολύτιμη ενέργεια φροντίζοντας για τριμμένα πράγματα. Σα να έχει σημασία αν κάποιος είναι ντυμένος κομψά ή λέει «στο διάβολο». Το Σάμμερχιλ έχει απελευθερωθεί από τις άσημαντες τυπικότητες της ζωής και για τούτο έχει αναπτύξει μια κοινωνική συνείδηση που προηγείται της εποχής της. Ασφαλώς και δεν τηρούμε την αγγλική φράση «to call a spade a spade — να λές το πτυόν, πτυόν» (δηλαδή να λές το κάθε πράγμα με το σωστό του όνομα)· έμεις λέμε το «πτυόν» μάλλον καταραμένο φτυάρι, αλλά και κάθε εργάτης γής θα σάς βεβαιώσει πως ένα «πτυόν» είναι στ' αλήθεια ένα καταραμένο φτυάρι.

Μικτή εκπαίδευση

Στα περισσότερα οικοτροφεία καταβάλλεται ιδιαίτερη προσπάθεια για να μείνουν αγόρια και κορίτσια και προπάντων τα ύπνοδωμάτιά τους διαχωρισμένα. Δεν ενθαρρύνονται για έρωτικές σχέσεις. Αυτό βέβαια δεν το κάνουμε ούτε κι έμεις στο Σάμμερχιλ, αλλά δεν κάνουμε και τίποτα για να εμποδίσουμε τέτοιες σχέσεις.

Στο Σάμμερχιλ αφήνονται τα αγόρια και τα κορίτσια μόνα τους. Οι σχέσεις μεταξύ των φύλων φαίνεται πως είναι πολύ υγιείς. Αγόρια και κορίτσια μεγαλώνουν χωρίς

νά έχουν οποιαδήποτε λαθεμένη αντίληψη για το άλλο φύλο. Και μη νομίζετε πως το Σάμμερχιλ είναι κάτι σά μια μεγάλη οίκογένεια όπου όλοι είναι καλοί κι αγαπημένοι μεταξύ τους, όπως αδέρφια κι αδερφές. Αν ήταν έτσι, αυτόματα θα ήμουν ο πιο λυσσασμένος αντίπαλος της μικτής εκπαίδευσης.

Σε μια πραγματική μικτή εκπαίδευση — όχι του είδους εκείνου στο οποίο ναί μόν διδάσκονται στην ίδια αίθουσα αγόρια και κορίτσια, κατοικοῦν όμως και κοιμούνται σε διαφορετικά κτίρια — ή αναξιοπρεπής σεξουαλική περιέργεια είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Κλειδαροτρομπομπανιστηριζήδες δέν υπάρχουν στο Σάμμερχιλ. Σεξουαλικά προβλήματα είναι πάρα πολύ σπάνια σέ μᾶς σέ σύγκριση μέ τ' άλλα σχολεία.

Κάπου - κάπου μέ ρωτοῦν ἐνήλικοι ἐπισκέπτες τοῦ Σάμμερχιλ: «Καί δέν πλαγιάζουν ὅλοι μαζί;» Όταν ἀπαντῶ ἀρνητικά, βάζουν τίς φωνές: «Μά πως ὄχι; Στην ἡλικία τους δέ θ' ἄφηνά τήν εὐκαιρία νά ξεφύγει!»

Αὐτοί οἱ ἄνθρωποι νομίζουν πως όταν ἀγόρια και κορίτσια μεγαλώνουν μαζί, πρέπει ὑποχρεωτικά νά κάνουν σεξουαλικά ὄργια. Βέβαια τέτοιοι ἄνθρωποι δέν ὁμολογοῦν πως αὐτή τους ἡ ἰδέα θεμελιώνει τίς ἀντιρρήσεις τους ἐναντία στή μικτή εκπαίδευση. Περισσότερο προβάλλουν τὸ «λογικό» ἰσχυρισμό ὅτι ἡ διανοητική ἱκανότητα τοῦ κοριτσιοῦ διαφέρει ἀπ' αὐτή τοῦ ἀγοριοῦ και γιά τοῦτο πρέπει νά μή διδάσκονται ἀπό κοινοῦ ἀγόρια και κορίτσια.

Ἡ εκπαίδευση θά ἔπρεπε νά εἶναι μικτή, γιατί και στή ζωή τὰ δύο φύλα ζοῦν μαζί. Πολλοί γονεῖς και δάσκαλοι όμως τὸ φοβοῦνται αὐτό, γιατί ἡ κόρη τους ἢ μία μαθήτρια μπορεί κάποια μέρα νά βρεθεῖ ἔγκυος. Ἀμέτρητοι διευθυντές μικτῶν σχολείων θά περνᾶνε σίγουρα τίς νύχτες τους ἄυπνοι, γιατί βασανίζονται συνέχεια ἀπό τέτοιους ἐφιάλτες.

Τόσο ἀγόρια όσο και κορίτσια εἶναι συχνά ἀνίκανα νά ἀγαπήσουν, γιατί πήραν μία ἀνάλογη ἀγωγή. Για ὅποιον φοβάται τή σεξουαλικότητα μπορεί αὐτό νά εἶναι παρήγορο, ἀλλά γιά τή νεολαία γενικά ἡ ἔλλειψη τῆς ἐρωτικῆς ἱκανότητος εἶναι ἀνθρώπινη τραγωδία.

Κάποτε ρώτησα μερικούς νεαροὺς ἐνός ξεκουστοῦ μικτοῦ ἰδιωτικοῦ σχολείου, ἀν ὑπῆρχε στό σχολεῖο τους κανένα ἐρωτικό ἐπεισόδιο και μοῦ ἀπάντησαν ὄχι. Όταν ἐδειξα κατάπληκτος, εἶπαν: «Καμιά φορά δημιουργοῦνται φιλίες μεταξύ ἀγοριῶν και κοριτσιῶν, ἀλλά ποτέ δέν καταλήγουν σέ μία ἐρωτική σχέση.» Όταν πρόσεξα ὅτι σ' αὐτό τὸ σχολεῖο φοιτοῦσαν μερικοί ὠραῖοι νέοι και γοητευτικά κορίτσια, κατάλαβα πως στά παιδιά αὐτά διδάσκονταν ἀντίθετα πρὸς τήν ἀγάπη ἰδανικά, και ὅτι ἡ πολὺ ἠθική ἀτμόσφαιρα ἀπαγόρευε τὸ σέξ.

Ρώτησα κάποτε τὸ διευθυντὴ ἐνός προοδευτικοῦ σχολείου: «Υπάρχουν στό σχολεῖο σας ἐρωτικά ἐπεισόδια;»

«Όχι», ἀπάντησε μέ σεμνοπρέπεια. «Ἀλλά δέ δεχόμαστε και ποτέ δύσκολα παιδιά.»

Οἱ ἀντίπαλοι τῆς μικτῆς εκπαίδευσης θά προβάλλουν ἴσως τήν ἀντίρρηση ὅτι ἡ μικτή εκπαίδευση μαθακοποιεῖ τὰ ἀγόρια, και ἀπό κορίτσια κάνει «ἀγοροκόριτσα». Ἀλλά πίσω ἀπ' αὐτό κρύβεται ὁ ἠθικός φόβος, στήν πραγματικότητα ἕνας ζηλότυπος φόβος. Σεξουαλικότητα στά πλαίσια τῆς ἀγάπης εἶναι ἡ μεγαλύτερη εὐχαρίστηση σ' αὐτό τὸν κόσμο — και γι' αὐτό ἀκριβῶς καταπιέζεται. Ὅλα τ' άλλα εἶναι προφάσεις.

Δέ φοβάμαι καθόλου ὅτι θά μπορούσαν νά παρεκκλίνουν σεξουαλικά οἱ μεγαλύτεροι μαθητές πού βρίσκονται στό Σάμμερχιλ ἀπό τήν πρώιμη παιδική τους ἡλικία. Δέν ἔχω νά κάνω μέ παιδιά πού ἔχουν καταπιεσμένο και ἔτσι ἀφύσικο σεξουαλικὸ ἐνδιαφέρον.

Πρὶν μερικά χρόνια εἶχαμε ἕνα δεκαεφτάχρονο μαθητή, πού πρὶν ἦταν σ' ἕνα σχολεῖο ἀρρένων, και ἕνα δεκαεξάχρονο κορίτσι, πού μᾶς ἦρθε ἀπό ἕνα ἰδιωτικό σχολεῖο θηλέων. Καί τὰ δύο ἦρθαν τήν ἴδια ἐποχὴ σέ μᾶς. Ἐρωτεύτηκαν μεταξύ τους κι ἦταν ἀχώριστα. Κάποιο βράδυ τοὺς εἶδα κάπως ἀργά μαζί και τοὺς εἶπα: «Δέν ξέρω τί κάνετε ἐσεῖς οἱ δύο, και ἀπό ἠθική ἀποψη μοῦ εἶναι ἀδιάφορο γιατί δέν πρόκειται γιά τήν ἠθική. Μ' ἀπασχολεῖ όμως οἰκονομικά. Κάτια, γιατί ἀν ἀποκτήσεις παιδί, τότε τὸ σχολεῖο κατα-

στρέφεται. Έσείς μόλις ήρθατε στο Σάμμερχιλ και είναι αυτόνομο πώς με το σχολείο μας δε βρίσκεστε σε ιδιαίτερες σχέσεις γιατί για σας το σχολείο σημαίνει πριν απ' όλα να μπορείτε να κάνετε ό,τι θέλετε. "Αν είχατε έρθει από τα έφτά σας χρόνια, δε θαπρεπε τώρα να σας μιλάω γι' αυτά, επειδή ακριβώς θα είχατε δεθεί με το Σάμμερχιλ μ' αδιάρηκτες σχέσεις, έτσι πού θα κάνατε μόνοι σας σκέψεις για το ποιές συνέπειες θα μπορούσε να έχει για το σχολείο ή συμπεριφορά σας."

Αυτή ήταν η μοναδική δυνατότητα για να αντιμετωπίσω αυτό το πρόβλημα. Ευτυχώς πού δεν ξαναχρειάστηκε να μιλήσω σ' αυτούς τους δυο για το θέμα αυτό.

Έργασία

Παλιότερα είχαμε στο Σάμμερχιλ μια διάταξη, σύμφωνα με την οποία κάθε παιδί πάνω από τα δώδεκα και κάθε δάσκαλος έπρεπε να εργάζεται δυο ώρες τη εβδομάδα στο χωράφι. Γι' αυτό όριστηκε μια συμβολική αμοιβή, ένα δίδραχμο την ώρα. Όποιος δεν ήθελε να εργαστεί, έπρεπε να πληρώσει τα διπλά για τιμωρία. Μερικοί μαθητές και δάσκαλοι προτιμούσαν τη χρηματική ποινή. Οι άλλοι δούλευαν δέβαια, αλλά μετρούσαν και τα δευτερόλεπτα. Η εργασία δεν περιείχε κανένα ψυχαγωγικό στοιχείο κι όλοι έπλητταν μ' αυτή. Η σχολική συνέλευση ξαναεξέτασε αυτή τη διάταξη και τελικά την κατέργησε σχεδόν παμφηφεί.

Πριν λίγα χρόνια χρειαστήκαμε ένα σταθμό πρώτων βοηθειών. Αποφασίσαμε να τον χτίσουμε μόνοι μας και μάλιστα θαπρεπε να γίνει ένα καλό κτίριο από πέτρα και τσιμέντο. Κανένας μας δεν είχε ιδέα από χτίσιμο κι όμως ξεκινήσαμε τη δουλειά. Μερικοί μαθητές μ'ας βοήθησαν στο σκάψιμο για τα θεμέλια. Χαλάσαμε παλιούς τοίχους για να χρησιμοποιήσουμε τα τούβλα στην οικοδομή. Οι μαθητές όμως απαιτούσαν αμοιβή. Αρνηθήκαμε. Τελικά ο σταθμός χτίστηκε από τους δασκάλους και μερικούς επισκέπτες. Α-

πλούστατα τα παιδιά έβρισκαν την εργασία πληκτική κι ήταν ακόμα πολύ μικρά για να μπορούν να θεωρήσουν σαν πράγματι αναγκαίο ένα σταθμό πρώτων βοηθειών. Δεν είχαν κανένα προσωπικό ενδιαφέρον γι' αυτόν. Λίγο μετά απ' αυτό χρειάστηκαν τα παιδιά μιά στέγη για τα ποδήλατά τους, την οποία κι έφτιαξαν έντελώς μόνοι τους — χωρίς την παραμικρή βοήθεια των μεγάλων.

Γράφω για τα παιδιά όπως είναι στην πραγματικότητα κι όχι όπως θαπρεπε να είναι, σύμφωνα με τις αντιλήψεις των μεγάλων. Η κοινωνική συνείδηση και το αίσθημα ευθύνης για τα κοινά προωταρχίζει να αναπτύσσεται στην ηλικία των δεκαοχτώ χρόνων. Το ενδιαφέρον των παιδιών κατευθύνεται μόνο από τις δικές τους άμεσες ανάγκες. Το μέλλον δεν υπάρχει γι' αυτά.

Ποτέ μέχρι τώρα δεν είδα τεμπέλικο παιδί. Ό,τι συνήθως χαρακτηρίζεται τεμπελιά, είναι στην πραγματικότητα έλλειψη ενδιαφέροντος ή κακή κατάσταση της υγείας. Ένα υγιές παιδί δεν μπορεί τόσο εύκολα να κάθεται άπραγο έδω κι εκεί. Έχει ανάγκη να ασχολείται πάντα με κάτι. Κάποτε γνώρισα ένα υγιέστατο παιδί πού το θεωρούσαν τεμπέλικο. Στο πρόγραμμα σπουδών του υπήρχαν και τα μαθηματικά, τα οποία δεν τον ενδιέφεραν και συνεπώς δεν είχε διάθεση να ασχοληθεί μ' αυτά. Γι' αυτό ο μαθηματικός τον θεωρούσε κουτό.

Πρόσφατα διάβασα κάπου, πώς ένα ζευγάρι πού δε χάνει κανένα χορδ σε μιά χοροσπερίδα διατρέχει συνολικά μιά απόσταση σαράντα χιλιομέτρων. Κι όμως δεν αισθάνονται ή αισθάνονται πολύ λίγο κουρασμένοι, γιατί απλούστατα ο χορδ τους διασκεδάζει — με την προϋπόθεση πώς συμφωνούν τα θήματά τους. Το ίδιο συμβαίνει και με το παιδί. Ένα παιδί πού φαίνεται πώς είναι τεμπέλικο στο μάθημα, μπορεί να κάνει αρκετά χιλιόμετρα σε έναν ποδοσφαιρικό αγώνα.

Δε θα καταφέρω εύκολα να πείσω δεκαεφτάχρονα παιδιά να με βοηθήσουν στο φύτεμα της πατάτας ή το βοτάνισμα των κρεμμυδιών. Τα ίδια όμως παιδιά ξοδεύουν ώρες όλο-

κληρες με το μαστόρεμα μιας μηχανής, το πλύσιμο του αυτοκινητού ή τη συναρμολόγηση ενός ραδιοφώνου. Πέρασε πολύς καιρός μέχρι να κατανοήσω αυτό το φαινόμενο. Κάποια μέρα φωτίστηκε η σκέψη μου. Ήμουν στον αδερφό μου στη Σκωτία κι έσκαβα τον κήπο του. Αυτή η εργασία δε με διασκέδαζε καθόλου, κάποια στιγμή μάλιστα κατάλαβα και το γιατί: Έργαζόμουν σ' έναν κήπο που για μένα δεν είχε καμιά σημασία. Άλλη τόση σημασία έχει για τα παιδιά του Σάμμερχιλ ο κήπος μου, έφόσον τα ραδιόφωνα τους και τα ποδήλατά τους σημαίνουν κάτι γι' αυτά. Η αυταπάτηση αναπτύσσεται πολύ άργα και ποτέ δεν είναι ολόκληρα απαλλαγμένη από ιδιοτέλεια.

Τα μικρότερα παιδιά έχουν μια έντελως διαφορετική αντίληψη για την εργασία απ' ό,τι αυτά των δεκατριών μέχρι δεκαεπτά χρονών. Τα παιδιά του σχολείου μας, ηλικίας από τριών μέχρι οχτώ χρονών, εργάζονται σαν έλλωτες, όταν πρόκειται να φτιάξουν μπετόν, να κουβαλήσουν άμμο και να καθαρίσουν πέτρες. Την άμμο ούτε τη σκέπτονται. Ταυτίζονται εύκολότερα με τους μεγάλους και η δουλειά τους μοιάζει με φαντασία που μετατρέπεται σε πραγματικότητα. Οι μαθητές από οχτώ - εννιά μέχρι δεκαεπτά - είκοσι χρονών δεν έχουν το παραμικρό ενδιαφέρον για πληκτική σωματική εργασία. Αυτό ισχύει πάντως για τα περισσότερα παιδιά. Φυσικά υπάρχουν εξαιρέσεις, μερικά παιδιά μάλιστα δε χάνουν τη διάθεση για σωματική εργασία σε όλη τους τη ζωή.

Οι ενήλικοι, πολύ συχνά, εκμεταλλεύονται τα παιδιά. «Μάριε, πήγαινε αυτό το γράμμα στο ταχυδρομείο.» Τα παιδιά μισούν την εκμετάλλευση από τους μεγάλους. Ένα φυσιολογικό παιδί αισθάνεται μισοσυνειδητά πως οι γονείς του το τρέφουν και το ντύνουν, χωρίς αυτό να προσφέρει τίποτα. Αυτό όμως το θεωρεί, και με το δικό του, σε μια αυτόνομη υποχρέωση των γονέων του, κατά συνέπεια δεν έγνωσε οι γονείς του να απαιτούν απ' αυτό αναρίθμητες μικροβοήθειες και θελήματα που στους ίδιους είναι βαρετά.

Κάποτε διάβασα κάπου για ένα σχολείο στην Άμερική

που χτίστηκε από τους ίδιους τους μαθητές. Στην αρχή το θεώρησα αυτό σαν την πιο ιδανική λύση, αλλά αυτό δεν είναι σωστό. Όταν ένα σχολείο χτίζεται μόνο από παιδιά, μπορεί κανείς με βεβαιότητα να υποθέσει πως κάποιος καλοβελητής, αλλά έπαισδηποτε σκληρός άνθρωπος, κάθεται από πάνω και παροτρύνει. Αν δε βρίσκεται εκεί ένα τέτοιο σεβάσιμο πρόσωπο, τότε τα παιδιά δε χτίζουν σχολείο.

Είμαι της γνώμης πως ένας πνευματικά υγιής πολιτισμός δε θα απαιτούσε εργασία από παιδιά και νέους μικρότερους των δεκαοχτώ. Άσχετα αν τα περισσότερα αγόρια και κορίτσια εργάζονταν από μόνα τους πολύ πριν φτάσουν τα δεκαοχτώ τους χρόνια. Μπορεί βέβαια κατά την άποψη των γονέων αυτή η δουλειά να μην αποφέρει τίποτα — για τα παιδιά όμως θα ήταν παιχνίδι. Με αποθαρρύνει και μόνο η σκέψη για την τεράστια σχολική εργασία που πρέπει να κάνουν οι μαθητές κι οι φοιτητές όταν έτοιμάζονται για τις εξετάσεις τους. Μου είπαν πως πριν από τον πόλεμο, στη Βουδαπέστη, οι πενήντα σχεδόν στους εκατό φοιτητές κέρρεαν σωματικά ή ψυχικά μετά τις εισαγωγικές εξετάσεις στο πανεπιστήμιο.

Το ότι στο Σάμμερχιλ παίρνουμε πάντα καλές ειδήσεις για την επίδοση που πετυχαίνουν οι πρώην μαθητές μας σε υπεύθυνες θέσεις, οφείλεται στο γεγονός ότι αυτοί μπορούσαν στο Σάμμερχιλ να ξεθυμάνουν κάθε έγωκεντρική φαντασία. Έτσι, σε νέοι ενήλικοι είναι σε θέση να τοποθετηθούν απέναντι στην πραγματικότητα της ζωής, χωρίς να τρέφουν ούτε μια υποσυνείδητη επιθυμία για το παιχνίδι της παιδικής ηλικίας.

Παιχνίδι

Θα μπορούσαμε να δρίσουμε το Σάμμερχιλ σαν το σχολείο στο οποίο το σπουδαιότερο πράγμα είναι το παιχνίδι. Γιατί παίζουν τα παιδιά και τα γατάκια, δεν το ξέρω. Υποθέτω πως είναι ζήτημα ενεργητικότητας.

Όταν μιλά για παιχνίδια δεν αναφέρομαι στα σπόρ και τα παιχνίδια για τα όποια υπάρχουν κανόνες, αλλά στο άπρογραμματίστο παιχνίδι, στο όποιο το παιδί μπορεί να αφήσει ελεύθερη τη φαντασία του. Τα παιχνίδια σύμφωνα με κανόνες προϋποθέτουν επιδεξιότητα, συνεργασία και συναγωνισμό. Το παιχνίδι των παιδιών όμως δεν απαιτεί συνήθως καμιά επιδεξιότητα, ελάχιστη συνεργασία και πολύ σπάνια συναγωνισμό. Τα μικρά παιδιά προτιμούν να παίξουν τους ληστές και τους χωροφύλακες, όπου πυροβολούνται ή ξιφομαχούν. Τέτοια παιχνίδια με συμμορίες υπήρχαν πάντα, ακόμα και πριν τα προβάλλει ο κινηματογράφος. Φίλμς και ιστορίες μπορούν να στρέψουν το παιχνίδι του παιδιού σε μια δρισμένη κατεύθυνση, αλλά τα βασικά στοιχεία του παιχνιδιού υπάρχουν μέσα στις καρδιές των παιδιών όλων των φυλών.

Στο Σάμμερχιλ τα εξάχρονα παιδιά αφήνουν τη φαντασία τους να παίζει όλη μέρα. Για τα μικρά παιδιά η πραγματικότητα κι η φαντασία βρίσκονται ή μια πολύ κοντά στην άλλη. Όταν ένας δεκάχρονος γτυνόταν σε φάντασμα, οι μικροί φώναζαν από ένθουσιασμό. Γνώριζαν πως αυτός ήταν ο Θωμάς, γιατί πριν από λίγο μπροστά στα μάτια τους έριχνε πάνω του το σεντόνι του. Όταν όμως τους έπαιρνε στο κυνηγητό, φώναζαν όλοι τους σε να τους σούβλιζαν.

Τα μικρά παιδιά δημιουργούν ένα φανταστικό κόσμο και μετατρέπουν τη φαντασία τους σε ενέργεια. Αγόρια ανάμεσα στα όχτω και δεκατέσσερα παίζουν τους γκάγκστερς και πυροβολούν συνέχεια ανθρώπους, ή περιπλανούνται με τα ξύλινα αεροπλάνα τους ψηλά πάνω από τα σύννεφα. Ακόμα και τα κορίτσια περνούν το στάδιο των συμμοριών, όμως δεν παίρνει τη μορφή των όπλων και των σπαθιών. Στα κορίτσια όλα είναι περισσότερο προσωπικά. Η συμμορία της Μαίρης έχθρεύεται τη συμμορία της Νέλλης φτάνουν ως το ξύλο και τις θρисиές. Ένω δυο συμμορίες αγοριών έχθρεύονται μόνο πάνω στο παιχνίδι. Για τούτο κι είναι εύκολότερο να συνεννοηθεί κανένας με αυτούς παρά με τα μικρά κορίτσια.

Ακόμα δεν μπόρετα να διαπιστώσω μέχρι που φτάνει η φαντασία του παιδιού. Πιστεύει το παιδί σε αλήθεια τη στιγμή που σερβίρει την κούκλα του σε ένα τόσο δα μικρό πιτάκι πως ή κούκλα του είναι μια ζωντανή ύπαρξη; Είναι για ένα μικρό αγοράκι το ξύλινο αλογάκι ένα αληθινό αλογο; Θεωρεί το ψεύτικο όπλο του αληθινό όπλο, όταν φωνάζει «Χτυπάτε τους» και πυροβολεί; Έγω τείνω προς την άποψη πως τα παιδιά θεωρούν για πραγματικά τα δημιουργήματα της φαντασίας τους. Μόνο όταν παρεμβαίνει κανένας ανόητος ενήλικας και τους θυμίζει ότι όλα αυτά είναι μόνο παιχνίδι, τότε ξανασυγκρούονται με την πραγματικότητα. Γονείς με πλούσιο συναισθηματικό κόσμο προσέχουν να μη διαταράξουν το φανταστικό κόσμο του παιδιού.

Γενικά τ' αγόρια δεν παίζουν με τα κορίτσια. Αυτοί παίζουν τους γκάγκστερς και το κρυφτό, φτιάχνουν καλύδες πάνω στα δέντρα κι ανοίγουν σπηλιές ή υπόγειες σήραγγες.

Τα κορίτσια πολύ σπάνια οργανώνουν το παιχνίδι τους. Παιχνίδια του παλιού καιρού, του τύπου, «το παιχνίδι της δασκάλας» ή του «γιατρού» δεν παίζονται από ελεύθερα παιδιά. Δεν έχουν ανάγκη να μιμηθούν πρόσωπα - αθηντίες. Τα πολύ μικρά κορίτσια παίζουν με τις κούκλες σε αντίθεση με τα μεγαλύτερα κορίτσια που βρίσκουν την πιο μεγάλη ευχαρίστηση στη συναναστροφή με ανθρώπους.

Οι ομάδες μας του χόκευ αποτελούνται συχνά από κορίτσια κι αγόρια, επίσης και σε άλλα παιχνίδια του σχολείου παίζουν αγόρια και κορίτσια μαζί.

Τα παιδιά ευχαριστούνται πολύ να κάνουν θόρυβο και αγαπούν περισσότερο να κυλιούνται σε βρωμιές. Χαλάνε τον κόσμο ανεδοκαταβαίνοντας τις σκάλες και φωνάζοντας σαν άγριοι. Τα έπιπλα μπροστά τους δεν είναι ασφαλισμένα, γιατί δεν τα βλέπουν εκείνη τη στιγμή. Κι όταν παίζουν κυνηγητό, θα μπορούσαν να παρασύρουν κι ένα πανάκριβο δάξο, αν τύχαινε να βρίσκεται κάπου στο δρόμο τους, και να το ποδοπατήσουν χωρίς καν να το δούν.

Οι μητέρες δεν παίζουν συνήθως αρκετά με τα μωρά τους. Αρέσκονται να πιστεύουν πως φτάνει να βάλουν στο κρε-

βατάκι του παιδιού ένα παιχνιδάκι για να λύσουν το πρόβλημα για μερικές ώρες. Ξεχνούν έντελώς πώς τα μικρά παιδιά θέλουν χάρη και γαργαλητά.

Αλήθεια, πώς αντιμετωπίζουν οι ενήλικοι το γεγονός ότι η παιδική ηλικία είναι η ηλικία του παιχνιδιού; Το άγνωστο. Ούτε σκέψη γι' αυτό, επειδή θεωρούμε το παιχνίδι χρόνο χαμένο. Έτσι στις πόλεις μας χτίζουμε μεγάλα σχολεία με πολλές αίθουσες κι ακριβά μέσα διδασκαλίας, αλλά στην έφεση του παιδιού για παιχνίδι συχνά δεν έχουμε να προσφέρουμε τίποτα περισσότερο από ένα μικρό κομματάκι ασφαλτοστρωμένης επιφάνειας.

Θα μπορούσε κανένας, χωρίς αυτό να είναι υπερβολή, να υποστηρίξει ότι τα δεινά του πολιτισμού οφείλονται στο γεγονός ότι κανένα παιδί δεν μπόρεσε να απολαύσει αληθινά το παιχνίδι. Όλα τα παιδιά ανατρέφονται σ' αυτούς, πολύ πριν γίνουν πράγματι μεγάλοι.

Η αντίληψη των ενήλικων για το παιχνίδι είναι πέρα για πέρα αυθαίρετη. Εμείς οι γέροι φτιάχνουμε ένα πρόγραμμα για το παιδί: Από έννια μέχρι δώδεκα σχολείο. Δώδεκα μέχρι μία φαγητό. Και μία μέχρι τρεις πάλι μάθημα. Αν όμως έδινε κανένας την ευκαιρία σ' ένα ελεύθερο παιδί να καταστρώσει ένα ωρολόγιο πρόγραμμα, είναι πολύ πιθανό πώς θα προγραμματίζε πιά πολλές ώρες για παιχνίδι απ' όσες για μάθημα.

Η αντίδραση των ενήλικων ενάντια στην έφεση του παιδιού για παιχνίδι έχει σαν αίτια απλώς το φόβο. Περισσότερο από εκατό φορές έχω ακούσει την αγωνιώδη ερώτηση: «Πώς θα μπορέσει το παιδί μου να μάθει κάτι, όταν παίζει δλόκληρη τή μέρα;» «Θα μπορέσει ποτέ να περάσει τις εξετάσεις του;» Μόνο λίγοι ασπάζονται την απάντησή μου: «Αν επιτρέπετε στο παιδί σας να παίζει όσο θέλει, θα προετοιμαστεί έντατικά δυό χρόνια για τις εξετάσεις του και θα μπορέσει να τις περάσει, αλλά σ' ένα σχολείο, όπου το παιχνίδι δεν υπολογίζεται για σημαντικός παράγοντας τής ζωής του παιδιού, θα χρειαστεί φυσικά πέντε, έξη κι έφτά χρόνια για τις εξετάσεις.»

Και φυσικά, πρέπει κάθε φορά να συμπληρώνω: «Με τήν προϋπόθεση πώς το παιδί θέλει να περάσει τις εξετάσεις.» Μπορεί ο νεαρός να επιθυμεί να γίνει καλύτερα χορευτής μπαλλέτου ή ραδιοτεχνίτης. Το κορίτσι μπορεί να επιθυμεί να γίνει σχεδιάστρια μόδας ή νοσοκόμος παιδιών.

Μάλιστα, ο φόβος για το μέλλον του παιδιού είναι αυτό που παρασύρει τους μεγάλους στην καταπάτηση του δικαιώματος του παιδιού για παιχνίδι. Αλλά ή υπόθεση έχει και μιὰ άλλη αίτια. Πίσω από τήν άρνηση του παιχνιδιού κρύβεται μιὰ άσαφής ήθική, σύμφωνα με τήν όποια είναι κακό να είναι κανένας παιδί. Αυτή ή ήθική φαίνεται καθαρά στην παρότρυνση: «Έλα τώρα, μη φέρεσαι σαν παιδί!», τήν όποια οι μεγαλύτεροι με τόση εύχαριστηση κάνουν στους νεώτερους.

Γονείς που δε θυμούνται τις λαχτάρες τής δικής τους παιδικής ηλικίας, όταν δεν μπορούσαν να παίζουν και ν' αφήνουν ελεύθερη τή φαντασία τους, δε γίνονται καλοί γονείς. Ένα παιδί που έχασε τήν ικανότητα να παίζει, είναι ψυχικά νεκρό κι αποτελεί κίνδυνο για κάθε άλλο παιδί με το όποιο έρχεται σ' έπαφή.

Δάσκαλοι από το Ισραήλ μου μίλησαν για τα θαυμαστά κοινοτικά κέντρα* τής χώρας τους. Εκεί το σχολείο αποτελεί μέρος μιās κοινότητας, τής όποιας ή κύρια αποστολή συνίσταται στη σκληρή εργασία. Δεκάχρονα παιδιά κλαίνε, μου έλεγε ένας δάσκαλος, όταν για τιμωρία τους απαγορευτεί να σκάσουν στον κήπο. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο σε μās στο Σάμμερχιλ, θάχα μεγάλη άμφιβολία αν ένα τέτοιο παιδί είναι πνευματικά φυσιολογικό. Η παιδική ηλικία είναι περίοδος παιχνιδιού. Κάθε κοινότητα που δε λαβαίνει υπόψη της αυτή τήν πραγματικότητα, διαπαιδαγωγεί τα παιδιά της λαθεμένα. Κατά τήν άποψή μου, ή Ισραηλινή μέθοδος θυσιάζει χρόνια από τή ζωή των νέων στις οικονομικές αναγκαιότητες. Μπορεί να είναι αυτό αναγκαίο, αλλά δε θα ριψοκινδύνευα να χαρακτηρίσω μιὰ τέτοια κοινοτική ζωή σαν ιδανική.

* Πρόκειται για τις Ισραηλινές κομμουνες, τα λεγόμενα κμπούτς. (Σ.τ.Μ.).

Θὰ ἤθελα νὰ ἐπιδεχόταν ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τὸ πόσο βλά-
πτουν μερικοὶ τὰ παιδιὰ ἐκεῖνα, ποὺ δὲν τ' ἀφήνουν νὰ παί-
ξουν ὅπως κι ὅσο θέλουν. Μήπως ἄραγε οἱ τεράστιες μάζες
ἀνθρώπων ποὺ παρακολουθοῦν τὸ ἐπαγγελματικὸ ποδόσφαιρο
ζωντανεύουν στὰ κρυφὰ τῆ δική τους ἀπωθημένη ἔφεση γιὰ
παιχνίδι, καὶ ἐνῶ ταυτίζονται μὲ τοὺς ποδοσφαιριστὲς, τοὺς
ἀφήνουν, ἄς ποῦμε, νὰ παίξουν σὰν ἀντιπρόσωποὶ τους; Οἱ
περισσότεροι ἀπὸ τοὺς πρώην μαθητὲς μας δὲν παρακολου-
θοῦν ποδόσφαιρο, οὔτε κι ἐνδιαφέρονται γιὰ πομπῶδεις παρε-
λάσεις. Πιστεύω πὼς πολὺ λίγοι ἀπ' αὐτοὺς θὰ κάνουν τὸν κό-
πο νὰ πᾶνε νὰ δοῦν τὴ βασίλισσα, ποὺ σὲ μιὰ γιορταστικὴ πα-
ρέλαση διασχίζει τὴν πόλη στ' ἀνοιχτὸ αὐτοκίνητό της. Τέ-
τοιες πομπῶδεις παρελάσεις ἔχουν πάνω τους κάτι παιδιά-
στικο. Τὰ φανταχτερὰ χρώματά τους, ἡ ψυχρὴ τυπικότητα
καὶ ἡ ἀργὴ πορεία τους τίς κάνουν νὰ φαίνονται σὰν παιχνί-
δια κι οἱ ἄνθρωποι ποὺ παίρνουν μέρος μοιάζουν σὰν καλο-
γυαλισμένες κοῦκλες. Ἴσως αὐτὸς νὰ εἶναι κι ὁ λόγος ποὺ οἱ
γυναῖκες ἐνδιαφέρονται γι' αὐτὰ περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄν-
τρες. Μὲ τὸ πέρασμα τῆς ἡλικίας καὶ τὴν αὔξηση τῆς πείρας
ὁ ἄνθρωπος φαίνεται πὼς ἔλκεται γενικὰ λιγότερο ἀπὸ τὰ
φανταχτερὰ πράγματα. Στρατηγοί, πολιτικοὶ καὶ διπλωμάτες
πρέπει νὰ πλήττουν φοβερὰ στίς παρελάσεις καὶ στίς δημό-
σιες δεξιώσεις.

Μὲ κάποια πιθανότητα μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι παιδιὰ ποὺ
ἀνατράφηκαν ἐλεύθερα κι ἐπαιζαν ὅσο ἤθελαν δὲ γίνονται
ἄνθρωποι τῆς μάζας. Ἀπὸ τοὺς πρώην μαθητὲς τοῦ Σάμμερχιλ
ἐκεῖνοι ποὺ μποροῦν εὐκολὰ νὰ κραυγάζουν μὲ ἐνθουσια-
σμὸ μέσα σὲ ἕνα πλῆθος ἀνθρώπων προέρχονται ἀπὸ οἰ-
κογένειες μὲ κομμουνιστικὲς τάσεις.

Θέατρο

Τὸ χειμῶνα, κάθε Κυριακὴ βράδυ, παίζεται στὸ Σάμμερχιλ
θέατρο. Οἱ παραστάσεις τυχαίνουν καλῆς ὑποδοχῆς. Μποροῦ
νὰ θυμηθῶ πὼς γιὰ ἔξη συνεχόμενες Κυριακὲς παιζόταν κάθε

φορὰ κι ἕνα καινούργιο κομμάτι. Μετὰ ἀπὸ ἕνα τέτοιο κύμα
θεατρικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἀκολουθεῖ καμιά φορὰ διακοπὴ τῶν
παραστάσεων γιὰ μιὰ - δυὸ βδομάδες.

Τὸ θεατρικὸ κοινὸ τοῦ Σάμμερχιλ δὲν κάνει φιλοκριτικὴ.
Οἱ θεατὲς συμπεριφέρονται καλύτερα ἀπὸ ὅ,τι στὰ περισσότε-
ρα θέατρα τοῦ Λονδίνου. Πολὺ σπάνια ἀκούγονται ἐνδιάμεσες
φωνές, σφυρίγματα ἢ ποδοβολητὰ ἀποδοκιμασίας.

Τὸ θέατρό μας εἶναι μιὰ αἶθουσα γιὰ σπόρ, στὴν ὁποία ἔ-
χουν γίνει μετατροπές. Ἐχει θέσεις γιὰ ἑκατὸ περίπου ἄ-
τομα. Ἡ σκηνὴ εἶναι κινητὴ, δηλαδὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ κι-
θώτια, τὰ ὁποῖα μπορούμε νὰ τὰ τοποθετήσουμε κατάλληλα,
ὥστε νὰ γίνουν ἐπιφάνεια, βαθμίδες κλπ. Ὑπάρχει μιὰ πλή-
ρης ἐγκατάσταση φωτισμοῦ μὲ προβολεῖς. Παρασκήνια δὲν
ὑπάρχουν, παρὰ μόνο μιὰ σκούρα αὐλαία. Στὸ ἄκουσμα τῆς
συνθηματικῆς φράσης, οἱ ἤθοποιοὶ τραβᾶνε τὴν αὐλαία στίς
ἄκρες.

Ἀποτελεῖ γιὰ μᾶς παράδοση νὰ παίζονται μόνο κομμά-
τια ποὺ ἔχουν γραφτεῖ στὸ Σάμμερχιλ. Ἐνας ἄγραφος νό-
μος ὀρίζει μάλιστα ὅτι τότε μόνο θὰ ἀνεβάξονται ἔργα δα-
σκάλων, ὅταν οἱ μαθητὲς δὲν ἔχουν γράψει κανένα. Οἱ ἤθο-
ποιοὶ φτιάχνουν μόνοι τους τὰ κοστῦμα τους καὶ μάλιστα
τίς πιὸ πολλὲς φορές εἶναι θαυμάσια. Τὰ περισσότερα ἀπὸ
τὰ ἔργα μας εἶναι κωμωδίες ἢ φάρσες. Σπάνια παίζονται
τραγωδίες. Ἀλλὰ κι ὅταν παίζεται μιὰ τραγωδία, οἱ ἀποδό-
σεις εἶναι ἐπίσης καλές, καὶ συχνὰ ἐξαιρετες.

Τὰ κορίτσια γράφουν πιὸ πολλὰ ἔργα ἀπὸ τὰ ἀγόρια. Τὰ
μικρὰ ἀγόρια σκηνοθετοῦν συχνὰ μόνοι τους τὰ δικά τους
ἔργα. Βέβαια τίς πιὸ πολλὲς φορές οἱ ρόλοι δὲν εἶναι γραμ-
μένοι. Δὲν εἶναι ἄλλωστε κι ἀναγκαῖο, γιατί ὁ διάλογος πε-
ριορίζεται κυρίως σὲ προτάσεις ὅπως: «Δῶσ' τους νὰ κατα-
λάβουν». Ὅταν μετὰ ἀπὸ μιὰ τέτοια παράσταση κλείνει ἡ
αὐλαία, ἡ σκηνὴ εἶναι πάντα γεμάτη μὲ πτώματα, γιατί τὰ
παιδιὰ παίρνουν τὸ πράγμα πολὺ σοβαρά.

Ἡ δεκατριάχρονη Δάφνη ἔγραφε μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ ἱ-
στορίες τύπου Σέρλοκ Χόλμς. Ἡ μιὰ ἀπ' αὐτὲς ἀναφερόταν
σ' ἕναν ἀστυνομικὸ ποὺ τὸ ἔσκασε μὲ τὴ γυναῖκα τοῦ προί-

σταμένου του. Με τη βοήθεια ενός αστυνομικού σκυλιού — και φυσικά του «καλού Γουάτσον» — ο έγκραταλειμμένος σύζυγος ανακάλυψε τα ίχνη της συζύγου του και του έραστη της. Όταν μπήκε μέσα στο σπίτι, έμεινε έκπληκτος μπροστά στο θέαμα. Ο αστυνομικός ήταν ξαπλωμένος σ' ένα καναπέ και κρατούσε την άπιστη σύζυγο από το μπράτσο, ενώ ένα πλήθος από γυναίκες του υποκόσμου χόρευε ανατολίτικους χορούς στο κέντρο της σάλας. Ο αστυνομικός φορούσε σμόκιν. Οι ιστορίες της Δάφνης αναφέρονταν πάντα στον «καθώς πρέπει κόσμο».

Όταν τα κορίτσια είναι γύρω στα δεκατέσσερά τους, γράφουν καιιά φορά ποιητικά κομμάτια. Συχνά αυτές οι ποιητικές προσπάθειες είναι πάρα πολύ καλές. Φυσικά δε γράφουν όλοι οι μαθητές κι όλοι οι δάσκαλοι.

Στο Σάμμερχιλ κυριαρχεί αυστηρή αποστροφή ενάντια στη λογοκλοπή. Κάποτε χρειάστηκε να αφαιρεθεί ένα κομμάτι από το ρεπερτόριο. Για να καλυφθεί το κενό, έγραφα πολύ διαστικτά ένα νέο κομμάτι και μάλιστα με βάση μια ιστορία του W. W. Jacob. Το άκροατήριο διαμαρτυρήθηκε έντονα: «Αντιγραφέα! Απατεώνα!»

Τα παιδιά στο Σάμμερχιλ δεν ανέχονται αν μια ιστορία είναι διασκευασμένη για τη σκηνή, ούτε κι άρέσκονται να βλέπουν πομπώδη έργα όπως σ' άλλα σχολεία. Σαιξπηρ δεν παίζεται σε μας ποτέ. Αλλά καιιά φορά γράφω μια σαιξπηρική παρωδία, κάτι σαν τον «Ιούλιο Καίσαρα» τοποθετημένο όμως σ' ένα αμερικάνικο γκαγκστερικό φόντο, όπου η γλώσσα είναι ένα κράμα σαιξπηρικού και γκαγκστερικού ιδιώματος.

Κάποτε η Μαίρη είχε μια τεράστια έπιτυχία και έπιδοκιμάστηκε από το κοινό. Έπαιζε την Κλεοπάτρα, κι είχε μαχαιρώσει όλα τ' άλλα πρόσωπα της σκηνής. Μετά κοίταξε τη λάμα του μαχαιριού της, διάβασε δυνατά «άνοξειδωτο άτσάλι», και κάρφωσε το μαχαίρι στο στήθος της.

Οι μαθητές μας είναι έξαιρετοι ήθοποιοί. Το τράκ της σκηνής δεν το γνωρίζουν. Είναι μεγάλη χαρά να βλέπεις πάνω στη σκηνή μικρά παιδιά δίνονται ολοκληρωτικά στο

ρόλο τους. Τα κορίτσια παίζουν με μεγαλύτερη εύχαρίστηση θέατρο από ό,τι τ' αγόρια. Άγόρια κάτω των δέκα δεν παίζουν καθόλου θέατρο, εκτός από τα δικά τους γκαγκστερικά κομμάτια. Μερικά παιδιά δεν έχουν την παραμικρή διάθεση να παίζουν θέατρο και δεν ανεβαίνουν ποτέ στη σκηνή.

Άπό την πείρα μας γνωρίζουμε πως παιδιά που στην καθημερινή τους ζωή υποκρίνονται, πάνω στη σκηνή είναι κακοί ήθοποιοί. Τέτοια παιδιά δεν μπορούν να απελευθερωθούν από τον έαυτό τους πάνω στη σκηνή, κι έτσι μένουν σ' άμηχανία.

Οι θεατρικές παραστάσεις ανήκουν στην εκπαίδευση άγωγής. Η ήθοποιία είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος της επίδειξη, αλλά όταν είναι αποκλειστικά και μόνο αυτό δε βρίσκει άπήχηση στους θεατές στο Σάμμερχιλ.

Σαν ήθοποιός πρέπει κανένας να μπορεί να ταυτίζεται δυνατά με άλλους. Στους μεγάλους αυτό συμβαίνει πάντα συνειδητά πάντα ξέρουν πως υποδύονται κάποιο ρόλο. Άναρωτιέμαι, αν και τα παιδιά το ξέρουν. Συμβαίνει συχνά να ρωτιέται ένα παιδί «Ποιός είσαι;», κι ενώ σύμφωνα με το έργο πρέπει να άπαντήσει: «Είμαι το φάντασμα του πύργου», λέει «ό Πέτρος».

Σ' ένα από τα έργα μας, που παιζόταν από τα πολύ μικρά παιδιά, παρουσιαζόταν μια σκηνή, στην οποία μια συντροφιά δειπνούσε. Το γεγονός ότι είχαν σερβιριστεί άληθινά φαγητά στη σκηνή, στοίχιζε άρκετά σε χρόνο και κόπο στον υποβολέα μέχρι να έπαναφέρει τα παιδιά στη συνέχιση της παράστασης· είχαν όλοτελα ξεχάσει το κοινό που τους παρακολουθούσε και έτρωγαν ό,τι υπήρχε στο πιάτο.

Παίζοντας θέατρο το παιδί κερδίζει άυτοπεποίθηση. Μερικά παιδιά που δεν ανεβαίνουν ποτέ στη σκηνή για να παίζουν, δεν πάνε εύχαρίστως στις παραστάσεις γιατί τους δημιουργούνται πλέγματα κατωτερότητας. Γι' αυτή τη δυσκολία δεν μπόρεσα να βρω άκόμα μια λύση. Συνήθως αυτά τα παιδιά έχουν ένα άλλο πεδίο δραστηριότητας, στο οποίο μπορούν να διακριθούν. Μπερδεύεται όμως η υπόθεση όταν έ-

να παιδί, που δεν έχει καθόλου ταλέντο να παίξει θέατρο, θέλει πολύ να ανεβεί στη σκηνή. Είναι υπέρ του Σάμμερχιλ το ότι ένα τέτοιο παιδί μένει πολύ σπάνια χωρίς ρόλο.

Άγόρια και κορίτσια της ηλικίας των δεκατριών και δεκατεσσάρων χρονών δε θέλουν να παίζουν έρωτικές σκηνές. Άπεναντίας τα μικρά παιδιά παίζουν σ' όλες τις σκηνές και χωρίς δυσκολίες. Οι μαθητές από δεκαπέντε και πάνω παίζουν έρωτικές σκηνές όταν ο ρόλος τους είναι κωμικός· μόνο λίγοι από τους μεγαλύτερους παίζουν και σοβαρές έρωτικές σκηνές. Ένας ήθοποιός μπορεί να αποδώσει καλά έναν τέτοιο ρόλο μόνο όταν ο ίδιος έχει ήδη ζήσει τον έρωτα. Κι όμως, ένα παιδί που ποτέ δε γνώρισε το ίδιο στενοχώρια, μπορεί να αποδώσει θαυμάσια σ' ένα λυπητερό ρόλο. Είχα ένα τέτοιο γεγονός κάποτε στις πρόβες ενός έργου μας, όταν η Βιργίνια, που έπαιζε έναν τραγικό ρόλο, δεν άντεξε κι έβαλε τα κλάματα. Αυτό οφείλεται στο ότι κάθε παιδί έχει γνωρίσει στενοχώριες με τη φαντασία του. Ο θάνατος παίζει ήδη από πολύ νωρίς κάποιο ρόλο στη φαντασία τους.

Θεατρικά έργα για παιδιά θαπρεπε να ταιριάζουν στα παιδιά. Είναι λάθος να βάζουμε τα παιδιά να παίζουν κλασικά κομμάτια, τα οποία δε βρίσκονται σ' αρμονική σχέση με το δικό τους φανταστικό κόσμο. Όπως τ' αναγνώσαμε, έτσι και τα θεατρικά κομμάτια πρέπει να είναι προσαρμοσμένα στην ηλικία του παιδιού. Τα παιδιά του Σάμμερχιλ σπάνια διαβάζουν Σκώτ, Ντίκενς ή Thackeray· μήν ξεχνάμε άλλωστε πως ζούν στον αιώνα του κινηματογράφου. Έχει τους σεργίρεται σε μια ώρα κι ένα τέταρτο μια ιστορία που είναι τόσο μεγάλη όσο η «Westward Ho». Θα χρειαζόντουσαν μέρες για να διαβάσουν την ιστορία αυτή. Εκτός τούτου, στο φιλμ λείπουν όλες εκείνες οι πληκτικές περιγραφές ανθρώπων ή τοπίων. Όταν λοιπόν τα παιδιά παίζουν θέατρο, θέλουν ένα έργο που να αναφέρεται στο δικό τους αποκλειστικό κόσμο.

Αν και τα παιδιά μας παίζουν έργα που τα γράφουν μόνοι τους, δεν παύουν να ένθουσιάζονται με το ανέβασμα έ-

νός πραγματικά καλού θεατρικού κομματιού. Κατά τη διάρκεια ενός χειμώνα διάβαζα στους μεγαλύτερους μαθητές κάθε εβδομάδα κι ένα θεατρικό έργο. Με το πέρασμα των μηνών άκουσαν όλα τα έργα των Barrie, Ibsen, Strindberg, Tschecov, μερικά του Shaw και του Galsworthy καθώς επίσης και μερικά μοντέρνα έργα, όπως το «The Silver Cord» και το «The Vortex». Στους καλύτερους ήθοποιούς από τους μαθητές και τις μαθήτριές μας άρεσε ο Ibsen.

Οι μεγαλύτεροι μαθητές μας ένδιαφέρονται για τη σκηνοθεσία κι έχουν γι' αυτή πολύ πρωτότυπες ιδέες. Ένας πανάρχαιος κανόνας όλων των θεατρικών συγγραφέων απαιτούσε να μην εγκαταλείπει τη σκηνή κανένα πρόσωπο χωρίς μια δικαιολογία. Όταν δηλαδή ένας δραματουργός ήθελε να διώξει τον πατέρα από το δωμάτιο, για να αφήσει τη μητέρα και την κόρη να συζητήσουν για το πόσο κουτός είναι ο γέρος, υποχρεώνεται τον πατέρα να σηκωθεί και να πει: «Εγώ πάω να δω, αν ο κηπουρός φύτεψε το κουνουπίδι.» Οι δικοί μας νεαροί θεατρικοί συγγραφείς μεταχειρίζονται μια άμεση μέθοδο. Ένα κορίτσι μου, είπε κάποτε: «Στην πραγματική ζωή, θγαίνει κανένας από το δωμάτιο, χωρίς να δίνει πάντα εξηγήσεις γιατί θγαίνει.» Αυτό είναι σωστό και για τούτο στη σκηνή του Σάμμερχιλ παρουσιάζεται ακριβώς έτσι.

Η σπασιαλιτέ όμως του Σάμμερχιλ είναι εκείνος ο κλάδος της θεατρικής τέχνης, που έμεις τον χαρακτηρίζουμε σαν αθόρμητη θεατρική παράσταση. Σ' αυτές αναθέτω στα παιδιά ρόλους σαν τους παρακάτω: Φόρεσε ένα ά-
νύπαρκτο παλτό· ξαναθγάλτο και κρέμασέ το στην κρεμάστρα. Πάρε στα χέρια σου μια άνθοδέσμη μέσα στην οποία βρίσκεις, καθώς τη μυρίζεσαι, ένα γαϊδουράγκαθο. Άνοιξε ένα τηλεγράφημα με το όποιο σε πληροφορούν πως πέθανε ο πατέρας σου ή η μητέρα σου. Βρίσκεισαι στο έστιατόριο ενός στα-

θμοῦ καὶ κατεβάξεις βιαστικὰ τὸ φαγητό σου, σὰ νὰ κάθῃσαι σ' ἀναμμένα κάρβουνα, γιὰ τὴν φόβῃσαι πὼς θὰ χάσεις τὸ τραῖνο.

Καμιά φορά παίζουμε καὶ μικροσκέτς. Κάθομαι, λόγου χάρι, σ' ἓνα τραπέζι καὶ ὀηλώνω πὼς εἶμαι ἓνας ὑπάλληλος στὰ σύνορα τοῦ Harwich καὶ κάνω ἔλεγχο στὰ διαβατήρια. Ὅλα τὰ παιδιά ἔχουν ἓνα φανταστικὸ διαβατήριο στὰ χέρια τους καὶ πρέπει νὰ ἀπαντᾶνε στὶς ἐρωτήσεις μου. Αὐτὸ τὰ διασκεδάζει ὅλα πάρα πολύ.

Μιά ἄλλη φορά, ἐγὼ εἶμαι ὁ σκηνοθέτης ποὺ διαλέγει τοὺς ἠθοποιούς γιὰ τὸ ἐπόμενο φιλμ ποὺ θὰ γυρίσει ἢ ὁ διευθυντὴς ποὺ ζητάει γραμματέα. Σὲ μιὰ ἄλλη περίπτωση ζητοῦσα ἓνα βοηθὸ γραφέα, τὸν ὁποῖο χαρακτήριζα μὲ τὸ παράξενο ὄνομα «amanuensis». Στὰ παιδιά ἡ λέξη ἦταν ἀγνωστή. Ἐνα κορίτσι νόμισε πὼς ἦταν κάτι σχετικὸ μὲ μαγικουρίστα κι ἔπαιζε ἀνάλογα. Τ' ἀποτέλεσμα ἦταν φυσικὰ νὰ γελάσουμε πάρα πολύ.

Αὐθόρμητο θέατρο εἶναι ἡ δημιουργικότερη πλευρὰ τοῦ σχολικοῦ θεάτρου. Τὸ θέατρό μας συμβάλλει περισσότερο ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα στὴν ἀνάπτυξή δημιουργικῶν δυνάμεων. Σ' ἓνα θεατρικὸ κομμάτι μπορεῖ νὰ παίξει ὁ καθένας ἀπεναντίας νὰ γράφει δὲν μπορεῖ ὁ καθένας. Τὰ παιδιά διαισθάνονται πὼς ἡ παράδοσή τους νὰ παίξουν πρωτότυπα ἔργα ποὺ τὰ γράφουν μόνο τους, διεγείρει περισσότερο τὴ δημιουργικὴ τους φαντασία παρὰ ἡ μίμηση.

Χορὸς καὶ μουσικὴ

Ἐμπρὸς παιδιά στὸ χορὸ! Ἀλλὰ κι ἐδῶ πρέπει νὰ ἀκολουθήσει κανένας τοὺς κανόνες. Ἀξιοσημείωτο εἶναι πὼς τὸ πλῆθος σὰν πλῆθος ὑπακούει στοὺς κανόνες ἔνῳ ὁ καθένας χωριστὰ ἀπ' αὐτὸ τὸ πλῆθος, ἄλλος λίγο ἄλλος πολύ, μισεῖ τοὺς κανόνες.

Μιά λονδρέζικη σάλα χοροῦ εἶναι γιὰ μένα ἓνα σύμβολο

αὐτοῦ ποὺ εἶναι πράγματι ἡ Ἀγγλία. Ἐδῶ ὑποβιβάστηκε ὁ χορὸς, ποὺ εἶναι ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο μιὰ δημιουργικὴ διασκέδαση τοῦ ἐνός, σὲ ψυχρὰ, τυπικὰ σπρωξίματα. Τὸ ἓνα ζευγάρι χορεύει ἀκριβῶς ὅπως καὶ τ' ἄλλα. Οἱ συνήθειες τοῦ κοπαδιοῦ καταπιέζουν τὴν πρωτοτυπία τῶν περισσότερων ποὺ χορεύουν. Ἡ χαρὰ στὸ χορὸ εἶναι, ὅμως, τὸ ἴδιο σημαντικὴ μὲ τὴν χαρὰ τῆς ἐφευρετικότητας. Ὅταν, λοιπόν, ἡ ἐφευρετικότητα ἐμποδίζεται νὰ ἐκδηλωθεῖ, ὁ χορὸς καταντᾶει μηχανιστικὸς καὶ πληκτικὸς. Ἀπὸ τὸ τί καὶ πὼς χορεύεται στὴν Ἀγγλία, φαίνεται πολὺ καθαρὰ ὁ φόβος τῶν Ἀγγλῶν μπροστὰ στὰ αἰσθήματα, ὁ φόβος τους μπροστὰ στὴν πρωτοτυπία.

Ἄν δὲν μπορεῖ κανένας στὸ χορὸ, στὴ διασκέδαση νὰ εἶναι ἐλεύθερος, πὼς μπορούμε τότε νὰ περιμένουμε ἐλευθερία στὰ σοβαρότερα πράγματα τῆς ζωῆς; Ὅταν δὲν ἐπιτρέπεται στὸν καθένα νὰ ἀνακαλύψει οὔτε στὸ χορὸ τὰ δικά του βήματα, θὰ τοῦ συγχωρεθοῦν ἄραγε τὰ ἀνεξάρτητα βήματα στὴ θρησκεία, τὴ μόρφωση καὶ τὴν πολιτική!

Στὸ Σάμμερχιλ ἀξιοποιεῖται κάθε εὐκαιρία γιὰ χορὸ. Ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ παρουσίαση εἶναι ὑπόθεση τῶν κοριτσιῶν. Τὰ καταφέρνουν θαυμάσια. Ἡ μουσικὴ ποὺ χορεύεται εἶναι πάντα τζάζ, ποτὲ κλασικὴ μουσικὴ. Κάποτε δώσαμε μιὰ παράσταση μπαλλέτου μὲ μουσικὴ ἀπὸ τὸ «Ἐνας Ἀμερικανὸς στὸ Παρίσι» τοῦ Γκέρσουιν. Γιὰ τὴ μουσικὴ αὐτὴ εἶχα γράψει καὶ μιὰ ἱστορία καὶ τὰ κορίτσια τὴν παρουσίασαν θαυμάσια μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ χοροῦ τους. Στὶς λονδρέζικες σκηνὲς ἔχω δεῖ ὅπωςδήποτε χειρότερους χορούς.

Ὁ χορὸς εἶναι θαυμάσιο ξεθύμασμα γιὰ ἀσυνείδητες σεξουαλικὲς ὀρμές. Λέω «ἀσυνείδητες» γιὰ τὴν ἓνα κορίτσι μπορεῖ νὰ εἶναι ὡραῖο καὶ νὰ μὴν ἀρέσει σὰ ντάμα στὸ χορὸ, ἐπειδὴ δὲν ξέρει νὰ χορεύει καλά.

Τὸ προσωπικὸ μου δωμάτιο εἶναι σχεδὸν κάθε βράδυ γεμάτο παιδιά. Συχνὰ ἀκοῦμε δίσκους, καὶ φυσικὰ προκύπτουν διαφορὲς ἀπόψεων. Τὰ παιδιά θέλουν ν' ἀκούσουν Ντιούκ Ἐλλινγκτον καὶ Ἐλβις Πρίσλεϋ, πράγμα ποὺ ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ τὸ ἀνεχθῶ. Μ' ἀρέσει ν' ἀκούω Ράβελ, Στραβίνσκι ἢ

Γκέρσουιν. Καμιά φορά ή τζάζ με κουράζει πολύ τότε τους δηλώνω πώς έδω είναι το δωμάτιό μου και για τούτο θα θάλω έποιο δίσκο μου άρέσει.

Όταν τότε βάζω στο πικ - άπ το Τρίο από τον «Ιππότη των ρόδων» ή το Κουιντέτο από τους «Αρχιτραγουδιστές», το δωμάτιό μου άδειάζει στη στιγμή. Μόνο σε λίγους μαθητές άρέσει ή κλασική μουσική ή ή κλασική ζωγραφική. Δέν προσπαθούμε να κάνουμε τίποτα για να καλύτερέψουμε το γούστο των παιδιών — αλλά τί σημαίνει για την περίπτωση «καλύτερο»;

Η προτίμηση του καθενός για τον Μπετόβεν ή την καυτή τζάζ δέν έχει καμιά επίδραση στο αν θα εδτυχήσει ή θα δυστυχήσει στη ζωή του. Τα περισσότερα σχολεία θα μπορούσαν να κατορθώσουν πιο πολλά, αν διέγραφαν από το πρόγραμμα σπουδών τον Μπετόβεν κι έβαζαν στη θέση του την τζάζ. Τρεις μαθητές μας από την αγάπη τους για την τζάζ έμαθαν να παίζουν ένα όργανο. Οι δυο άγόρασαν ένα κλαρινέτο κι ο τρίτος μιá τρομπέτα. Όταν τέλειωσαν το σχολείο, άρχισαν κι οι τρεις σπουδές στη Βασιλική Μουσική Ακαδημία. Σήμερα ανήκουν κι οι τρεις σε μιá ορχήστρα που παίζει αποκλειστικά κλασική μουσική. Θέλω να πιστεύω πώς το γούστο αυτών των νεαρών άρχισε κι εξέλιχτηκε, έπειδή στο Σάμμερχιλ μπορούσαν να ακούσουν Ντιούκ Έλλινγκτον κ α ι Μπάχ ή οποιονδήποτε άλλο συνθέτη ήθελαν.

Σπόρ και παιχνίδια

Στα περισσότερα σχολεία τα σπόρ είναι υποχρεωτικά. Ακόμα κι ή παρακολούθηση αγώνων είναι υποχρεωτική. Στο Σάμμερχιλ τα σπόρ και τα παιχνίδια είναι προαιρετικά, όπως ακριβώς και ή συμμετοχή στ' άλλα μαθήματα.

Υπήρξε ένα άγόρι στο Σάμμερχιλ που δέκα δλόκληρα χρόνια δέν έλαβε μέρος σε παιχνίδι ούτε μιá και μοναδική φορά κι ούτε παρακινήθηκε φυσικά γι' αυτό. Όμως τα πε-

ρισσότερα παιδιά ασχολούνται με τα σπόρ και τα παιχνίδια. Τα μικρότερα παίζουν τους γκάγκστερς και τους ινδιάνους, φτιάχνουν καλύδες πάνω στα δέντρα κι ό,τι άλλο άπίθανο μπορούν να κάνουν παιδιά αυτής της ηλικίας, αλλά ποτέ δέν παίρνουν μέρος σε παιχνίδια, στα όποια ισχύουν κανόνες. Και τούτο γιατί δέν είναι ακόμα σε ηλικία για να είναι ικανά να πάρουν μέρος σε ομαδικό παιχνίδι. Γι' αυτό δέν πρέπει και να τα προτρέπει κανένας για τέτοια παιχνίδια. Το ενδιαφέρον για τα σπόρ και τα παιχνίδια με κανόνες έρχεται από μόνο του με τον καιρό.

Στο Σάμμερχιλ το καλοκαίρι παίζεται πρώτα απ' όλα χόκευ και το χειμώνα τένις. Στο διπλό τένις δέν τα καταφέρνουμε πάντα, γιατί δυσκολευόμαστε στο ομαδικό πνεύμα. Στο χόκευ ή ομαδικότητα του παιχνιδιού είναι αυτόνομη για τα παιδιά, ενώ στο διπλό τένις δύσκολα τα καταφέρνουν να συντονιστούν. Αργότερα, στην ηλικία των δεκαεφτά περίπου χρονών, μπορούν και οργάνωνουν καλύτερα συντονισμένες ομαδικές εμφανίσεις.

Το κολύμπι είναι πολύ αγαπητό στους μαθητές όλων των ηλικιών. Η παραλία στο Sigewell δέν είναι κατάλληλη για παιδιά, γιατί εκεί φαίνεται πώς έχει πάντα κύμα. Στη δική μας ακροθαλασσιά δυστυχώς δέν υπάρχουν μεγάλες ακρογιαλιές με άμμο, βραχάκια και λιμνούλες, όπως άρέσουν στα παιδιά.

Γυμναστική στο Σάμμερχιλ δέν υπάρχει. Τα παιδιά άναπτύσσουν άρκετή σωματική δραστηριότητα στο παιχνίδι, στο κολύμπι, στο χορό και στην ποδηλασία. Αμφιβάλλω αν τα ελεύθερα παιδιά αγαπούν τη γυμναστική. Τα συνηθέστερα έσωτερικά παιχνίδια σε μās είναι το σκάκι, τα χαρτιά και το πιγκ - πόγκ.

Για τα μικρότερα παιδιά έχουμε μιá μικρή πισίνα για να τσαλαβουτούν, ένα σκάμμα με άμμο, μιá κούνια και τραμπάλες. Τις καλές μέρες το σκάμμα είναι γεμάτο από μικρούς λεριάρηδες, οι όποιοι διαμαρτύρονται συχνά πώς στο σκάμμα τους παίζουν κι οι μεγαλύτεροι. Προφανώς πρέπει να φτιάξουμε κι άλλο σκάμμα για τους μεγαλύτερους μαθη-

τές. Ἡ ἀνάγκη τῶν παιδιῶν νὰ παίζουν μὲ τὴν ἄμμο φαίνεται νὰ διαρκεῖ περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ὑπολογίσαμε.

Μᾶς χαρακτηρίσαν ἀσυνεπεῖς γιατί δίνουμε βραβεῖα γιὰ τίς ἐπιδόσεις στὰ ἀγωνίσματα, ἐνῶ ἀρνούμαστε ἐπίμονα νὰ δώσουμε βραβεῖα γιὰ τίς ἐπιδόσεις στὸ μάθημα ἢ νὰ θάλουμε βαθμούς. Τὸ ἐπιχείρημά μας ἐνάντια σὲ τέτοιες ἀμοιβές εἶναι πῶς θὰ πρέπει νὰ κάνει κανένας κάτι γιατί τὸ θέλει κι ὄχι γιατί ὑπολογίζει σὲ μιὰ ἀμοιβή. Κι αὐτὸ εἶναι σωστὸ. Μᾶς ρωτᾶνε, θέβαια, πῶς καθιερώνουμε βραβεῖα γιὰ τὸ τέννις, ἀφοῦ γιὰ τὴ γεωγραφία, καὶ μὲ τὸ δίκιο μας, δὲν κάνουμε τὸ ἴδιο. Ἡ ἀπάντησή εἶναι ἀπλή: Ἐπειδὴ τὸ τέννις εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἑνα ἀγώνισμα καὶ σκοπὸς τοῦ εἶναι νὰ νικήσεις τοὺς ἄλλους. Γιὰ τὴ γεωγραφία, ὅμως, αὐτὸ δὲν ἰσχύει. Ὅταν οἱ γεωγραφικὲς μου γνώσεις εἶναι ἱκανοποιητικὲς, μοῦ εἶναι ἀδιάφορο ἂν ἕνας ἄλλος ξέρει πιὸ πολλὰ ἢ πιὸ λίγα ἀπὸ μένα σ' αὐτὸ τὸν κλάδο. Ξέρω πῶς τὰ παιδιά θέλουν βραβεῖα γιὰ τίς ἐπιδόσεις τους στὰ σπὸρ καὶ πῶς δὲ θέλουν βραβεῖα — τουλάχιστο στὸ Σάμμερχιλ — γιὰ τὰ μαθήματα. Ἀλλὰ στὸ Σάμμερχιλ τοὺς νικητὲς ἀθλητὲς μας δὲν τοὺς κάνουμε ἥρωες. Ἡ ψῆφος τοῦ Φρέντυ στὴ σχολικὴ συνέλευση δὲ θαρῶναι περισσότερο ἐπειδὴ εἶναι ἀρχηγὸς τῆς ὁμάδας τοῦ χόκεϋ.

Ὁ ἀθλητισμὸς στὸ Σάμμερχιλ εἶναι περιορισμένος στὰ φυσιολογικὰ του πλαίσια. Ἐνας νέος ποὺ δὲν παίρνει μέρος σὲ κανένα παιχνίδι, δὲ θὰ περιφρονηθεῖ οὔτε καὶ θὰ θεωρηθεῖ κατώτερος. «Ζῆσε κι ἄσ' τοὺς νὰ ζήσουν» εἶναι ἕνα γνωμικὸ ποὺ βρίσκει τὴν ἰδανικὴν ἔκφρασή του, ὅταν τὰ παιδιά ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ εἶναι αὐτὰ ποὺ εἶναι. Ἐγὼ προσωπικὰ δὲν πολυενδιαφέρομαι γιὰ τὸν ἀθλητισμὸ, μ' ἐνδιαφέρει ὅμως πολὺ ἡ καλὴ ἀθλητικὴ συμπεριφορά. Ἄν οἱ δασκαλοὶ τοῦ Σάμμερχιλ ἐξανάγκαζαν: «Ἐμπρός, παιδιά, στὸ γυμναστήριο!», τότε θὰ νόθευαν τὸν ἀθλητισμὸ, ὅπως τὸν καταλαβαίνει τὸ Σάμμερχιλ. Καλὴ ἀθλητικὴ συμπεριφορά μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μόνο ὅταν τὰ ἴδια τὰ παιδιά ἀποφασίσουν ἂν θὰ παίξουν ἢ ὄχι.

Ἐκθεση τῶν ἐπιθεωρητῶν τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης Ἐπιθεωρητῶν Παιδείας

Ἐκθεση τῶν σχολικῶν Ἐπιθεωρητῶν

τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος

γιὰ τὸ σχολεῖο Σάμμερχιλ στὸ Leiston, Suffolk East

Ἡμερομηνία ἐπιθεώρησης: 20 & 21 Ἰουνίου 1949.

1. Αὐτὴ ἡ ἔκθεση εἶναι ἀπόρρητη καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ δημοσιευτεῖ χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ σχολείου καί, τότε, μόνο χωρὶς τὴν παραμικρὴν περικοπὴν.

2. Τὸ δικαίωμα δημοσίευσης τῆς ἔκθεσης κατέχει ὁ ἐλεγκτὴς τοῦ μονίμου γραφείου τῆς Α.Μ. Ὁ ἐλεγκτὴς δὲν ἔχει καμιὰ ἀντίρρηση γιὰ τὴν ἀνατύπωση τῆς ἔκθεσης μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι οἱ συμμετέχοντες στὴν ἀνατύπωση συμφωνοῦν ὅλοι χωρὶς ἐπιφυλάξεις, ὅτι τὸ δικαίωμα τῆς δημοσίευσης τὸ κατέχει αὐτός.

3. Δηλώνεται πῶς ἡ σύνταξη αὐτῆς τῆς ἔκθεσης δὲ συγγράσσεται κατὰ κανένα τρόπο μὲ τὴν ἀναγνώριση τοῦ σχολείου ἀπὸ τὸ Ἐπιθεωρητῆριο Παιδείας.

Ἐπιθεωρητῆριο Παιδείας, Curzon Street, London, W.1.

IND : 38B/6/8.

Αὐτὸ τὸ σχολεῖο εἶναι γνωστὸ σ' ὅλο τὸν κόσμον ὡς ἕνα ἐκπαιδευτήριον, στὸ ὁποῖο γίνονται ριζοσπαστικῆς φύσης παιδαγωγικὰ πειράματα καὶ στὸ ὁποῖο ἐφαρμόζονται στὴν πράξη οἱ παγκόσμια γνωστὲς καὶ συζητούμενες θεωρίαι τοῦ διευθυντῆ τοῦ σχολείου, τίς ὁποῖαι παρουσιάζει στὴ δημοσιότητα μὲ τὰ συγγράμματά του. Τὸ ἔργο τῆς ἐπιθεώρησης αὐτοῦ τοῦ σχολείου ἀποδείχτηκε δύσκολο, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ ἐνδιαφέρον. Δύσκολο, γιατί ὑπάρχει τεράστια διαφορὰ μετὰ τῶν μεθόδων ἄλλων σχολείων, μὲ τίς ὁποῖες ἦταν ἐξοικειωμένοι οἱ σχολικοὶ ἐπιθεωρητὲς καὶ αὐτῶν ποὺ ἐφαρμόζονται στὸ σχολεῖο αὐτό. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης, γιατί ἐδῶ προσφέρθηκε ἡ εὐκαιρία ὄχι μόνο νὰ παρατηρήσουμε, ἀλλὰ νὰ ἐρευνήσουμε καὶ νὰ κρίνουμε τὴν ἀξία τῆς προσφερόμενης ἀπὸ τὸ σχολεῖο μόρφωσης καὶ ἀγωγῆς.

Όλοι οι μαθητές του Σάμμερχιλ μένουν στο σχολείο. Τα δίδακτρα για όλο το χρόνο ανέρχονται σε 120 λίρες στερλίνες. Αν και οι μισθοί των δασκάλων είναι χαμηλοί, θα ξαναγυρίσουμε στο θέμα αυτό αργότερα, ο διευθυντής του σχολείου έχει οικονομικές δυσκολίες, γιατί τα έξοδα του σχολείου ξεπερνάνε τα έσοδα από τα δίδακτρα. Έξαιτίας όμως της οικονομικής κατάστασης των γονέων των μαθητών, ο διευθυντής του σχολείου δεν επιθυμεί να ανεβάσει τα δίδακτρα. Βέβαια τα δίδακτρα, σε σύγκριση με άλλα ιδιωτικά σχολεία, είναι χαμηλά κι ο αριθμός των δασκάλων αναλογικά με τον αριθμό των μαθητών είναι μεγάλος, όμως οι σχολικοί επιθεωρητές απόρησαν πού ο διευθυντής του σχολείου παραπονιόταν για μεγάλες οικονομικές δυσκολίες. Μόνο με ένα λεπτομερή έλεγχο των εσόδων και εξόδων θα μπορούσε να διαπιστωθεί αν επιδέχονται ελάττωση οι δαπάνες του σχολείου, χωρίς να δημιουργηθούν ελλείψεις για τους μαθητές. Μια τέτοια έρευνα θα μπορούσε ίσως να γίνει από μια ανεξάρτητη κι έμπειρη επιτροπή. Πάντως πρέπει πρώτα - πρώτα να ειπωθεί ότι τα παιδιά τρέφονται καλά και αρκετά, ανεξάρτητα από το αν το σχολείο φαίνεται να παρουσιάζει μερικές ελλείψεις ακόμα.

Οι βασικές αρχές, πάνω στις οποίες χτίζει το σχολείο, είναι γνωστές στους αναγνώστες των βιβλίων που έχει εκδόσει ο διευθυντής του σχολείου. Μερικές από αυτές τις αρχές βρήκαν στο μεταξύ πλατύτερη αναγνώριση, άλλες εξακολουθούν όλο και πιο μεγάλη επίδραση πάνω σε άλλα σχολεία, ενώ άλλες προσκρούουν στη δυσπιστία και στη θίγαιη άρνηση των περισσότερων γονέων και δασκάλων. Οι σχολικοί επιθεωρητές προσπάθησαν από τη μια μεριά να κάνουν, όπως συνήθως γίνεται, μια αντικειμενική αξιολόγηση του σχολείου, αλλά όμως, από την άλλη μεριά, τους φαίνεται αδύνατο να μπορέσουν να δώσουν σωστές πληροφορίες για το σχολείο αυτό, χωρίς να αναφερθούν με την πιο δυνατή συντομία στις αρχές και τους σκοπούς αυτού, ανεξάρτητα του αν τις θεωρούν σωστές ή λαθεμένες.

Η βασική αρχή του σχολείου είναι η ελευθερία. Αυτή η

ελευθερία δεν είναι, βέβαια, ολόκληρα απεριόριστη. Το σχολείο έχει μια σειρά από διατάξεις, για την προστασία της υγείας και της ζωής, οι οποίες ψηφίζονται από τα ίδια τα παιδιά και εγκρίνονται από το διευθυντή του σχολείου μόνο όταν είναι αρκετά αναγκαίες. Λόγου χάρη, τα παιδιά δεν επιτρέπεται να κολυμπήσουν αν δεν είναι παρόντες δυο ειδικά εκπαιδευμένοι δάσκαλοι. Τα μικρότερα παιδιά δεν επιτρέπεται να απομακρυνθούν από το σχολικό κτίριο χωρίς να συνοδεύονται από μεγαλύτερους μαθητές. Αυτές κι άλλες διατάξεις πρέπει να τηρούνται αυστηρά, κι οι παραβάσεις τους τιμωρούνται με χρηματικές ποινές. Κι όμως οι μαθητές αυτοί γεύονται πολύ περισσότερη ελευθερία από τα παιδιά άλλων σχολείων, πού είναι γνωστά στους σχολικούς επιθεωρητές. Αυτή η ελευθερία είναι γνήσια. Τα παιδιά δεν είναι υποχρεωμένα να πάρουν μέρος στο μάθημα. Όπωςδήποτε όμως, όπως θα πούμε και παρακάτω, η πλειοψηφία των μαθητών παρακολουθεί κανονικά τα μαθήματα, έστω κι αν ένας μαθητής πού ήταν 13 ολόκληρα χρόνια σε αυτό το σχολείο, δεν πήγε ούτε μια μοναδική φορά στο μάθημα. Ο μαθητής αυτός είναι τώρα ένας επιδέξιος κατασκευαστής εργαλείων και οργάνων ακριβείας. Αναφέρθηκε αυτή η άκραία περίπτωση, για να επιβεβαιωθεί το γεγονός ότι τα παιδιά απολαμβάνουν πράγματι ελευθερία, η οποία δεν τους αφαιρείται ακόμα κι αν οι ενέργειές τους αποδειχτούν ενοχλητικές. Αλλά παρ' όλα αυτά στο σχολείο δεν επικρατεί αναρχία. Υπάρχει ένα σχολικό κοινοβούλιο πού νομοθετεί και πού στις συνεδριάσεις του μπορεί να πάρει μέρος κάθε μαθητής και δάσκαλος. Την προεδρία της συνέλευσης την αναλαμβάνει ένας μαθητής. Η συνέλευση έχει έναν απεριόριστο τομέα δράσης και προφανώς ένα σχετικά μεγάλο δικαίωμα να θεσπίζει νόμους. Σε μια συγκεκριμένη περίπτωση πού η συνέλευση συζητούσε την απόλυση ενός δασκάλου, αποδείχτηκε από την όλη διαδικασία πως διαθέτει μια αξιοθαύμαστη κριτική ικανότητα. Τέτοιες περιπτώσεις, βέβαια, συζητούνται σπάνια. Βασικά το κοινοβούλιο ασχολείται με πρόβλήματα της καθημερινής ζωής

της κοινότητας.

Οι σχολικοί επιθεωρητές μπόρεσαν την πρώτη κιόλας μέρα της επιθεώρησης να πάρουν μέρος σε μια συνέλευση. Η ήμερησία διάταξη αυτής της μέρας περιλάβαινε για συζήτηση τα θέματα: πρώτο, πώς μπορεί να εξασφαλιστεί η τήρηση των διατάξεων της συνέλευσης για τις ώρες της βραδινής κατάκλισης και, δεύτερο, το πρόβλημα για το πώς να παρεμποδιστεί ή εϊσοδος των αναρμόδιων στην κουζίνα. Γι' αυτά τα προβλήματα μίλησαν με μεγάλη έμφαση και μ' ανοιχτές κουβέντες. Η συζήτηση διεξήχθη με εξαιρετική τάξη, χωρίς μομφές και προσωπικούς διαξιφισμούς. Βέβαια, αρκετός χρόνος σπαταλήθηκε με όλοφάνερα άκαρπες συζητήσεις, άλλ' όμως οι σχολικοί επιθεωρητές επιθυμούν να συμφωνήσουν με την άποψη του διευθυντή του σχολείου, ότι μ' αυτό τον τρόπο ή αποκτώμενη πείρα της τέχνης του να τακτοποιεί κανένας τις υποθέσεις του μόνος του, είναι για τα παιδιά σημαντικότερη από το χαμένο χρόνο.

Δέν υπάρχει άμφισβόλια ότι ή πλειοψηφία των γονέων και των δασκάλων δέ θα παραχωρούσε κατά κανένα τρόπο στα παιδιά απόλυτη έλευθερία στη σφαίρα της σεξουαλικότητας. Πολλοί, πού με το διευθυντή του σχολείου σ' άλλα πράγματα συμφωνούν μέχρις ενός ορισμένου σημείου, θα είχαν επί του προκειμένου διαφορετική άπ' αυτόν γνώμη. Ίσως να δέχονταν την άποφή του και να συμφωνούσαν στο ότι πρέπει να συζητάμε με τα παιδιά για τα σεξουαλικά θέματα χωρίς επιφυλάξεις ή ότι τα παιδιά πρέπει να απαλλαγούν από τα σχετικά με τή σεξουαλική συμπεριφορά τους αίσθήματα ένοχής και στο ότι οι περιορισμοί πού επιβάλλονται σ' αυτό τον τομέα και θεωρούνται σωστοί έχουν προξενήσει άμέτρητες ζημιές' αλλά σ' ένα σχολείο μ' αγόρια και κορίτσια θάπαιρναν περισσότερα μέτρα ασφαλείας στο σημείο αυτό άπ' ό,τι κάνει ο διευθυντής αυτού του σχολείου. Φυσικά είναι τρομερά δύσκολο να αποφανθεί κανένας για το ποιές είναι οι συνέπειες του ότι έδω δέν παίρνονται τέτοια μέτρα ασφαλείας. Σε κάθε κοινότητα αναπτυσσόμενων παιδιών παρατηρούνται σεξουαλικές διεγέρσεις και σίγουρα δέν

μπορεί να γίνει διαφορετικά άν καλυφθούν με ένα σωρό ταμπού. Άπεναντίας, μ' αυτό τον τρόπο αυτές ενισχύονται. Άπό την άλλη όμως μεριά — σ' αυτό συμφωνεί κι ο διευθυντής του σχολείου — δέν πρέπει κανένας να δίγει σε παιδιά πλήρη έλευθερία σ' αυτό τον τομέα, ακόμα κι άν το επιθυμεί. Έδώ μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα, πώς είναι μάλλον αδύνατο να βρεθεί σήμερα μια ομάδα από αγόρια και κορίτσια πού να συναναστρέφονται τόσο φυσιολογικά, τόσο έλεύθερα και με καθαρή ματιά όπως οι μαθητές κι οι μαθήτριες αυτού του σχολείου. Δράματα, σαν αυτά πού ο καθένας θά θεωρούσε δυνατά, δέν έχουν συμβεί στην είκοσιόχρονη λειτουργία του σχολείου.

Στην παρούσα έκθεση πρέπει να μνημονευθεί κι ένα άλλο πολύ διαφιλονικούμενο ζήτημα. Στο Σάμμερχιλ δέ διδάσκεται το μάθημα των θρησκευτικών και δέ γίνεται ούτε μια θρησκευτική έκδήλωση. Το θρήσκευμα δέν απαγορεύεται, κι άν ή σχολική βουλή αποφάσιζε να εισαχθεί το μάθημα των θρησκευτικών ή ή τέλεση λειτουργίας, πολύ πιθανό αυτό να γινόταν. Άκόμα κι άν ένας μόνο επιθυμούσε να ασχολείται με τα της θρησκείας, δέ θα έμποδιζόταν κατά κανένα τρόπο. Βέβαια τα παιδιά προέρχονται από οικογένειες πού δέ θεωρούν δεσμευτικά τα όρθόδοξα χριστιανικά δόγματα και μέχρι τώρα δέν εκφράστηκε κανένα παιδί για οποιαδήποτε θρησκευτική ανάγκη. Χωρίς να βασανίζεται ή λέξη «χριστιανικός», μπορεί να ειπωθεί πώς σ' αυτό το σχολείο πολλές από τις βασικές αρχές του χριστιανισμού γίνονται πραγματικότητα, και πέρα άπ' αυτό το σχολείο παρουσιάζει πολλά πού ο κάθε χριστιανός θά επικροτούσε. Για το ποιές συνέπειες έχει το γεγονός ότι δέ διδάσκεται καθόλου το μάθημα των θρησκευτικών στο σχολείο, είναι αυτόνοδο πώς δέν ήταν δυνατό να κριθεί σε μια διήμερη επιθεώρηση.

Τό θεωρήσαμε αναγκαίο να κάνουμε αυτές τις εισαγωγικές παρατηρήσεις για το σχολείο, πριν περάσουμε στα υπόλοιπα σημεία μιας τέτοιας έκθεσης' γιατί ή δομή του σχολείου κι όλα όσα διαδραματίζονται μέσα σ' αυτό, πρέπει να

παρατηρηθούν σε συνάρτηση με την ελευθερία που επικρατεί πραγματικά σ' αυτό.

Όργάνωση

Το σχολείο έχει εβδομήντα μαθητές ηλικίας από τεσσάρων μέχρι δεκάξη χρονών. Κατοικούν σε τέσσερα κτίρια για τα οποία θα γίνει λόγος στο κεφάλαιο «Σχολικά κτίρια». Έδω θα μιλήσουμε βασικά για το μάθημα στη στενότερη έννοιά του στο σχολείο. Οι μαθητές είναι χωρισμένοι σε έξι τάξεις. Ο διαχωρισμός κατά ένα μέρος είναι συνέπεια της ηλικίας αλλά και, κατά το μεγαλύτερο μέρος, σύμφωνα με τις δυνατότητες του καθενός. Η διδασκαλία γίνεται στα πέντε πρωινά της εβδομάδας. Το ωρολόγιο πρόγραμμα περιλαμβάνει πέντε συνηθισμένες 40λεπτες παραδόσεις κάθε μέρα. Κάθε τάξη έχει τη δική της συγκεκριμένη αίθουσα και κατά κανόνα διδάσκεται από τον ίδιο δάσκαλο. Έκείνο που ξεχωρίζει αυτό το σχολείο από τ' άλλα είναι το ότι δεν υπάρχει ή παραμικρή έγγυση πως θα παρουσιαστούν οι μαθητές στο μάθημα. Θεωρητικά δε είναι δυνατό να μην παρουσιαστεί κανένας μαθητής. Οι σχολικοί επιθεωρητές κατέβαλαν κάθε δυνατή προσπάθεια για να διαπιστώσουν και στην πράξη το ποσοστό συμμετοχής στο μάθημα, παίρνοντας μέρος σε μερικές παραδόσεις και ρωτώντας μαθητές και δασκάλους. Απ' ό,τι μπορέσαμε να καταλάβουμε, οι μαθητές όσο πιο μεγάλοι είναι τόσο πιο πολύ συμμετέχουν στο μάθημα. Εκτός τούτου, ένα παιδί που αποφασίζει μόνο του να παρακολουθήσει μια συγκεκριμένη τάξη, παρακολουθεί κανονικά τα μαθήματά της. Ακόμα πιο δύσκολο ήταν να κρίνουμε αν οι εργασίες των μαθητών στους διάφορους κλάδους μαθημάτων συνθέτουν ένα ολοκληρωμένο σύνολο. Κι εφόσον πολλοί μαθητές δίνουν απόλυτη έξετάσεις, ή εκλογή των διαφόρων μαθημάτων, όσο πλησιάζουν οι έξετάσεις, εξαρτάται όλο και πιο πολύ από τις απαιτήσεις αυτών των έξετάσεων. Απεναντίας οι μικρότεροι μαθητές έχουν μια

απόλυτη ελευθερία εκλογής. Σε γενικές γραμμές τα αποτελέσματα αυτής της μεθόδου δεν είναι άμεσα έντυπωσιακά. Τα παιδιά εργάζονται, βέβαια, με τη θέλησή τους, με χαρά κι ενδιαφέρον, αλλά οι πραγματικές επιδόσεις τους είναι αρκετά χαμηλές. Κατά την άποψη των σχολικών επιθεωρητών αυτό δεν οφείλεται στη μέθοδο αυτή καθαυτή, αλλά στο γεγονός ότι η μέθοδος δε λειτουργεί σωστά. Οι αιτίες γι' αυτό θα μπορούσαν, μεταξύ των άλλων, να είναι:

1. Το σχολείο δεν έχει έναν καλό δάσκαλο για τους μικρότερους μαθητές, ο οποίος θα μπορούσε να επιβλέπει τις εργασίες τους και να συντονίζει τις ασχολίες τους.

2. Η ποιότητα του μαθήματος δεν είναι γενικά ικανοποιητική. Βέβαια οι μέθοδοι διδασκαλίας για τα πολύ μικρά είναι, απ' όσο μπορούμε να κρίνουμε, διδακτική και αποτελεσματική και στις μεγαλύτερες τάξεις γίνεται το μάθημα αρκετά καλά, λείπει όμως κατά τα φαινόμενα ένας δάσκαλος, ο οποίος θα είχε τις απαραίτητες ικανότητες να παροτρύνει και να ενθουσιάζει τα οχτάχρονα μέχρι δεκάχρονα παιδιά. Έν μέρει χρησιμοποιούνται ακόμα εκπληκτικά παλιές μέθοδοι διδασκαλίας. Όταν οι μαθητές φτάνουν σε ηλικία που πρέπει να ασχοληθούν με σοβαρότερα πράγματα, γίνεται φανερό πως τους λείπουν οι βάσεις γι' αυτό, πράγμα που δημιουργεί στο δάσκαλο μεγάλα προβλήματα. Η διδασκαλία των μεγαλύτερων μαθητών είναι σημαντικά καλύτερη και σ' όρισμένες μάλιστα περιπτώσεις είναι πραγματικά καλή.

3. Τα παιδιά δεν καθοδηγούνται αρκετά. Είναι βέβαια σωστό να αφήνεται ένα δεκαπεντάχρονο κορίτσι να αποφασίσει μόνο του αν θα ήθελε να μάθει γαλλικά και γερμανικά, γλώσσες που πριν τις είχε εγκαταλείψει. Από την άλλη μεριά δε δικαιολογείται απόλυτα το γεγονός ότι δε δίνεται στη μαθήτριά μια συμβουλή σχετικά με το στόχο που έβαλε μόνη της, θέλοντας να μάθει Γερμανικά με δυο ώρες και Γαλλικά με τρεις ώρες τη εβδομάδα, αφού παρ' όλη την αξιοθαύμαστη αφοσίωση στο στόχο της προχωρεί πάρα πολύ αργά. Θαπρεπε να της διαθέσει κάποιος πιο πολύ χρόνο

γι' αὐτὰ τὰ δύο μαθήματα. Οἱ σχολικοὶ ἐπιθεωρητὲς εἶναι τῆς γνώμης πὺς τὸ σχολεῖο θὰ ἔπρεπε νὰ ἐφαρμόσει ἓνα εἶδος ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος πού νὰ βοηθᾷ τοὺς μαθητὲς στὸν προγραμματισμὸ τῆς ἐργασίας τους.

4. Τὰ παιδιὰ δὲν ἔχουν ἀρκετὲς δυνατότητες νὰ ἀποτραβηχτοῦν κάπου ἡσυχα. Ὁ ἴδιος ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου εἶπε κατὰ λέξη: «Στὸ Σάμμερχιλ εἶναι δύσκολο νὰ ἐργαστεῖ κανένας μὲ ἡσυχία». Στὸ σχολεῖο ἐπικρατεῖ μιὰ ζωὴ ὅπως σὲ μιὰ μελισσοκυψέλη. Σχεδὸν κάθε στιγμή συμβαίνει κάτι πού διεγείρει τὴν προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παιδιῶν. Κανένας μαθητὴς δὲν ἔχει ἓνα δωμάτιο ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸν ἑαυτό του, οὔτε καὶ τὸ σχολεῖο ἔχει ἓνα χῶρο, ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο προορισμένο γιὰ ἡσυχὴ μελέτη. Φυσικὰ πάντα βρίσκει κανένας, ἂν ὀπισθόποτε θέλει, ἓνα ἡσυχο μέρος, ἀλλὰ ἡ θέληση γιὰ κάτι τέτοιο εἶναι σπάνια. Μόνο λίγα παιδιὰ μένουν στὸ σχολεῖο πέρα ἀπὸ τὸ δέκατο ἑβδομο χρόνο τῆς ἡλικίας τους, ἂν καὶ τίποτα δὲν τὰ ἐμποδίζει νὰ παραμείνουν. Τὸ σχολεῖο ἔχει πάντα μερικὰ παιδιὰ μὲ ἐξαιρετικὲς ἰκανότητες καὶ σπάνια ἐξυπνάδα. Εἶναι ὅμως ἀμφίβολο ἂν τὸ Σάμμερχιλ παρέχει σ' αὐτὰ τὰ παιδιὰ ὅλα ὅσα χρειάζονται ἀπὸ πνευματικὴ ἀποψη.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὰ παιδιὰ, στὰ ὅποια προσφέρεται καλὴ διδασκαλία, παρουσιάζουν ὀρισμένες ἐξαιρετικὲς ἐπιδόσεις. Ἀξιοθαύμαστες εἶναι οἱ καλλιτεχνικὲς ἐπιδόσεις τῶν παιδιῶν. Εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστωθεῖ μιὰ σημαντικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ ζωγραφικὴ αὐτῶν τῶν παιδιῶν καὶ σ' ἐκείνη τῶν παιδιῶν τῶν συνηθισμένων σχολείων. Ἡ ἐργασία τῶν παιδιῶν σ' αὐτὸ τὸν τομέα εἶναι καλὴ, ἀκόμα κι ἔταν κρίνεται μὲ τὰ αὐστηρότερα κριτήρια. Καὶ οἱ χειροτεχνικὲς ἐργασίες τους στοὺς διάφορους τομεῖς κερδίζουν ἀναγνώριση. Τίς μέρες πού γινόταν ἡ ἐπιθεώρηση τοποθετοῦσαν ἓναν κλίβανο στὸ ἀγγειοπλαστικὸ ἐργαστήριο καὶ τὰ ἀγγεῖα πού ἦταν ἤδη ἔτοιμα γιὰ πῆσιμο εἶχαν θαυμαστὴ αἰσθητικὴ ἐμφάνιση. Στὴν ὕφαντικὴ ἔχει γίνει μιὰ ἀρχὴ πού ὑπόσχεται πολλά, κι ἂν τὸ σχολεῖο προμηθευόταν ἓνα ποδοκίνητο ἀργαλεῖο θὰ μποροῦσε αὐτὸ τὸ πρῶτο βῆμα νὰ ἐξελιχθεῖ

παραπέρα.

Οἱ μαθητὲς ἀσχολοῦνται καὶ μὲ τὸ γράψιμο. Μεταξὺ τῶν ἄλλων θγάζουν καὶ μιὰ δική τους ἐφημερίδα τοίχου καὶ γράφουν θεατρικὰ ἔργα, τὰ ὅποια καὶ ἀνεβάζονται στὸ σχολικό τους θέατρο. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπιθεώρησης γίνονται πολὺς λόγος γιὰ τὰ ἔργα αὐτά. Δυστυχῶς ὅμως τὰ χειρόγραφα συνήθως δὲ φυλάγονται κι ἔτσι δὲν μποροῦσε νὰ κριθεῖ ἡ ποιότητα τῶν ἔργων. Πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ οἱ μαθητὲς ἀνέβασαν στὸ μικρὸ σχολικὸ θέατρό τους τὸν «Μάκβεθ». Σκηηνικὰ καὶ κοστουμια τὰ φτιάξαν μόνοι τους. Οἱ σχολικοὶ ἐπιθεωρητὲς ἄκουσαν μὲ ἐνδιαφέρον ὅτι οἱ μαθητὲς ἀποφάσισαν μόνοι τους γιὰ τὸ ἔργο αὐτό, σ' ἀντίθεση μὲ τὴν ἐπιθυμία τοῦ διευθυντῆ τοῦ σχολείου, ὁ ὁποῖος προτιμᾷ νὰ ἀνεβάζουν ἔργα πού τὰ γράψαν μόνοι τους.

Ἡ γυμναστικὴ γίνεται σύμφωνα μὲ τίς βασικὲς ἀρχές τοῦ σχολείου. Γυμναστικὲς ἀσκήσεις, ἀγωνίσματα καὶ ὀμαδικὰ παιχνίδια εἶναι πάντα προαιρετικά. Τὰ παιδιὰ παίζουν μὲ ἐνθουσιασμὸ ποδόσφαιρο, κρίκετ καὶ τένις. Οἱ ποδοσφαιριστὲς πρέπει νὰ εἶναι πολὺ καλοί, γιατί ἓνας ἀπὸ τοὺς δασκάλους ἐκεῖ εἶναι εἰδικὸς στὸ ποδόσφαιρο. Οἱ μαθητὲς συναγωνίζονται συχνὰ μὲ ὀμάδες ἄλλων σχολείων στὴν πόλη. Σὲ μιὰ ἀπὸ τίς δύο μέρες τῆς ἐπιθεώρησης ἔπαιξε ἡ ὀμάδα κρίκετ τοῦ Σάμμερχιλ μὲ τὴν ἀντίστοιχη ὀμάδα ἑνὸς γειτονικοῦ σχολείου. Κι ἐπειδὴ ὁ καλύτερος παίκτης τῆς ἀντίπαλης ὀμάδας ἦταν ἄρρωστος, ἀποφάσισε ἡ ὀμάδα τοῦ Σάμμερχιλ νὰ μὴ συμπεριλάβει στὸν ἀγῶνα καὶ τὸ δικό της καλύτερο παίκτη.

Τὰ παιδιὰ περνᾶνε πολὺ χρόνον στὴν ὕπαιθρο. Ἐπειδὴ κάνουν ὕγιεινὴ ζωὴ καὶ κινοῦνται διαρκῶς, φαίνονται πολὺ καλά στὴν ὑγεία τους. Μόνο μὲ μιὰ διεξοδική, εἰδικὴ ἔρευνα θὰ μποροῦσε νὰ διαπιστωθεῖ ἂν καὶ σὲ ποῖο βαθμὸ μειονεκτοῦν τὰ παιδιὰ ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι στὸ σχολεῖο δὲ γίνεται συστηματικὴ γυμναστικὴ.

Σχολικά κτίρια

Τὸ σχολεῖο βρίσκεται σὲ μιὰ περιοχή πού προσφέρει πολλές δυνατότητες γιὰ παιχνίδια κι ἀγωνίσματα. Τὸ κύριο κτίριο ἦταν παλιὰ κατοικία. Ἔχει μιὰ αἴθουσα συνεδριάσεων, μιὰ σάλα φαγητοῦ, δωμάτια ἀσθενῶν, μιὰ αἴθουσα τέχνης, μιὰ μικρὴ αἴθουσα γιὰ χειροτεχνικὲς ἐργασίες καὶ τὰ ὑπνοδωμάτια τῶν κοριτσιῶν. Τὰ ὑπνοδωμάτια καὶ οἱ αἴθουσες διδασκαλίας γιὰ τὰ μικρότερα παιδιά βρίσκονται σ' ἓνα ἄλλο πῶς μικρὸ κτίριο. Τὰ ὑπνοδωμάτια γιὰ τ' ἄλλα παιδιά καὶ οἱ ὑπόλοιπες αἴθουσες διδασκαλίας βρίσκονται σὲ παράγκες στὸν κῆπο. Ἀκόμα κι ἓνα μέρος τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ ἔχει ἐκεῖ τὰ ὑπνοδωμάτιά του. Ὅλα αὐτὰ τὰ οἰκήματα ἔχουν πόρτες πού βγάζουν ἀπ' εὐθείας στὸν κῆπο. Οἱ αἴθουσες διδασκαλίας εἶναι μικρές, ἀλλὰ ἀρκοῦν γιὰ τὸν προορισμό τους, δεδομένου ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν μιᾶς τάξης δὲν εἶναι ποτὲ μεγάλος. Ἐνα ἀπὸ τὰ ὑπνοδωμάτια χτίστηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς καὶ τοὺς δασκάλους, γιὰ σταθμὸς πρῶτων βοηθειῶν, ἀλλὰ ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται δὲ χρησιμοποιήθηκε ποτὲ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Οἱ συνθήκες ὕπνου τῶν μαθητῶν, κρινόμενες μὲ κανονικὸ κριτήριον, εἶναι λίγο πρωτόγονες. Ἀφοῦ ὅμως ἡ κατάσταση ὑγείας τῶν παιδιῶν εἶναι πάντα καλή, ἡ πρόνοια γιὰ τὰ παιδιά μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ἱκανοποιητικὴ. Ὑπάρχει καὶ ἀρκετὰ μεγάλος ἀριθμὸς λουτροῦν.

Μὲ τὴν πρώτη ματιὰ τὰ σχολικὰ κτίρια φαίνονται ἀσυνήθιστα πρωτόγονα, ἢ ἐξαιρετικὰ κατάλληλη τοποθέτησή τους ὅμως δημιουργεῖ τὴν ἀτμόσφαιρα ἑνὸς χώρου διακοπῶν διαρκείας, πράγμα πού ἀποτελεῖ καὶ ἓνα οὐσιαστικὸ γνώρισμα τοῦ σχολεῖου. Κατὰ τὴν ἐπιθεώρηση διαπιστώθηκε ὅτι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο εἶναι χτισμένο τὸ σχολεῖο δίνει στὰ παιδιά τὴ δυνατότητα, παρὰ τοὺς πολλοὺς ἐπισκέπτες πού ἦταν ἐκεῖ τὲς μέρες τῆς ἐπιθεώρησης, νὰ μελετοῦν ἀνενόχλητα.

Διδακτικὸ προσωπικὸ

Οἱ δάσκαλοι ἐκτὸς ἀπὸ δωρεὰν κατοικία καὶ διατροφή παίρνουν κι ἓνα μισθὸ ὀχτῶ λιρῶν στερλινῶν (κάπου 900 δρχ.) τὸ μῆνα. Θὰ πρέπει νὰ εἶναι πολὺ σοβαρὸ πρόβλημα γιὰ τὸ διευθυντὴ τοῦ σχολεῖου ἢ ἐξεύρεση ἀντρῶν καὶ γυναικῶν, πού νὰ ἀσπάζονται τὲς ἀρχές τοῦ Σάμμερχιλ καὶ νὰ εἶναι ἀρκετὰ ὄριμοι καὶ κοινωνικοὶ γιὰ νὰ συναναστρέφονται τὰ παιδιά σὰν ἴσοι πρὸς ἴσους. Ἄλλωστε δὲ φτάνει νὰ εἶναι ἐπισημονικὰ εἰδικευμένοι καὶ παράλληλα καλοὶ παιδαγωγοί, ἀλλὰ νὰ εἶναι καὶ διατεθειμένοι νὰ ἐργαστοῦν γιὰ ἓνα μηνιαῖο μισθὸ ὀχτῶ λιρῶν. Τὸ ὅτι κάποιος ἔκανε δάσκαλος στὸ Σάμμερχιλ δὲν ἰσχύει παντοῦ σὰ σύσταση. Κι εἶναι σπάνιο νὰ συγκεντρῶνει κανένας, ἀντρας ἢ γυναίκα, τὴν ἀπαιτούμενη αὐτοπεποίθηση κι ἀνιδιοτέλεια, τ' ἀναγκαῖα ψυχικὰ χαρίσματα καὶ τὴν προϋποτιθέμενη κλίση γιὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δασκάλου. Ἀναφέραμε ἤδη ὅτι οἱ δάσκαλοι δὲν ἀνταποκρίνονται σ' ὅλες τὲς ἀπαιτήσεις. Κι ὅμως εἶναι πάρα πολὺ καλύτεροι ἀπὸ τοὺς δασκάλους πολλῶν ἄλλων ἰδιωτικῶν σχολεῖων, τὰ ὁποῖα πληρώνουν πολὺ μεγαλύτερους μισθοὺς.

Τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀντρες καὶ γυναῖκες μὲ τοὺς παρακάτω ἀκαδημαϊκοὺς τίτλους: ἓναν M. A. τοῦ Ἐδιμβούργου, τῆς ἀγγλικῆς φιλολογίας, ἓναν M. A. καὶ B. Sc τοῦ Λίθερπουλ, ἓναν ἀρίστουχο τοῦ Καίμπριτζ, ἓναν διδάκτορα τῆς γαλλικῆς καὶ γερμανικῆς φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου κι ἓναν B. A. τοῦ Καίμπριτζ τῆς Ἱστορίας. Τέσσερα μέλη τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ ἔχουν πτυχίον δασκάλου. Οἱ δάσκαλοι γιὰ τὲς καλὲς τέχνες καὶ τὲς χειροτεχνικὲς ἐργασίες σπούδασαν στὸ ἐξωτερικὸ καὶ πῆραν ἐκεῖ τὰ πτυχία τους. Αὐτοὶ ἀνήκουν στὰ περισσότερο ἐξειδικευμένα μέλη τοῦ προσωπικοῦ.

Κι ἐνῶ τοὺς χρειάζεται ἐδῶ κι ἐκεῖ κάποια τελειοποίηση ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι κακοὶ δάσκαλοι. Ἄν ἀνανέωναν τὲς γνώσεις τους μὲ ἐπιμορφωτικὰ σεμινάρια καὶ διεύρυναν τὴν πείρα τους μὲ ἐπισκέψεις σ' ἄλλα σχολεῖα,

θα μπορούσαν να αποδώσουν πάρα πολύ καλή εργασία. Από την άλλη μεριά δεν μπορεί να περιμένει κανένας από ένα μισθό 96 λιρών το χρόνο να αποτελέσει κίνητρο για τον τύπο του δασκάλου που χρειάζεται το Σάμμερχιλ. Για τουτο δεν απομένει καμιά αμφιβολία πως πρέπει το συντομότερο να αναληφθεί κάποια πρωτοβουλία προς αυτή την κατεύθυνση.

Ο διευθυντής του σχολείου είναι άνθρωπος σταθερής αυτοπεποίθησης και βαθιάς ειλικρίνειας. Η πίστη του και η υπομονή του είναι ανεξάντλητες. Κατέχει το σπάνιο χάρισμα να είναι δυνατή προσωπικότητα χωρίς να πρέπει να κυριαρχεί. Όποιος τον επισκέπτεται στο σχολείο του, δεν μπορεί να μην νοιώθει σεβασμό μπροστά του ακόμα κι όταν δε συμφωνεί με όλες τις ιδέες του ή κι όταν τις αρνείται στο σύνολό τους. Έχει αίσθηση του χιούμορ, ανθρώπινη ζεστασιά και μια θαυμαστή, εξελιγμένη όρθοφροσύνη. Μ' αυτές τις ιδιότητες θα μπορούσε να είναι ένας καλός διευθυντής σε κάθε σχολικό ίδρυμα. Την ευτυχισμένη οικογενειακή του ζωή τη μοιράζεται με τα παιδιά που προφανώς είναι ικανά να ωφελούνται από το καλό παράδειγμα όπως όλα τα άλλα παιδιά.

Ο διευθυντής του σχολείου βλέπει την εκπαίδευση στην πλατιά σημασία του όρου σαν εισαγωγή σε μια ζωή με περιεχόμενο. Θα παραδεχτεί σίγουρα πως ένα μέρος της κριτικής που περιέχεται σ' αυτή την έκθεση δεν μπορεί να την άρνηθεί κανένας, αλλά από την άλλη μεριά θα υποστηρίξει την άποψη, ότι το σχολείο δεν ασχολείται βασικά με τον εφοδιασμό των μαθητών αποκλειστικά με γνώσεις, αλλά δίνει μεγάλη σημασία στο τί άνθρωπος θα γίνει από το κάθε παιδί. Πάνω σ' αυτή τη βάση μπορούν να λεχθούν τα παρακάτω:

1. Τα παιδιά είναι γεμάτα ζωντάνια και ενεργητικότητα. Δεν μπορούσαμε να ανακαλύψουμε ούτε ίχνος πλήξης κι απάθειας. Στο σχολείο κυριαρχεί μια ατμόσφαιρα ικανοποίησης και φιλικότητας. Η συμπάθεια που δείχνουν όλοι οι πρώην μαθητές στο σχολείο, αποδεικνύει ότι το σχολείο

έχει επιτυχία. Τριάντα, κατά μέσο όρο, από τους πρώην μαθητές παίρνουν μέρος στη θεατρική παράσταση και στο χορό στο τέλος κάθε τριμήνου. Πολλοί μάλιστα απ' αυτούς περνάνε τις διακοπές τους ή την άδειά τους στο Σάμμερχιλ.

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να μνημονευτεί ότι αρχικά στο σχολείο αυτό πήγαιναν σχεδόν αποκλειστικά «προβληματικά» παιδιά, ενώ τώρα οι μαθητές αντιπροσωπεύουν το μέσο φυσιολογικό παιδί της ηλικίας τους.

2. Η συμπεριφορά των παιδιών είναι εξαιρετική. Πότε - πότε τους λείπουν ίσως οι καλοί τρόποι με την καθιερωμένη έννοια, αλλά είναι τόσο φιλικά, ελεύθερα και φυσικά, απαλλαγμένα από κάθε ψυχολογική ανάσχεση και δειλία, ώστε να μπορεί καθένας να συναναστρέφεται άνετα μαζί τους.

3. Η πρωτοβουλία, το αίσθημα ευθύνης και η άκεραιότητα της προσωπικότητας των παιδιών δεν υποστηρίζονται μόνο από τις μεθόδους του σχολείου, αλλά από ότι μπορούσαμε να καταλάβουμε βοηθούνται να εξελιχθούν.

4. Από τα στοιχεία που υπάρχουν δεν προκύπτει ότι οι μαθητές μετά την αποφοίτησή τους από το Σάμμερχιλ δεν είναι σε θέση να προσαρμοστούν σε κανονικό περιβάλλον. Τα παρακάτω στοιχεία δε δίνουν φυσικά μια πλήρη εικόνα, αλλά επιτρέπουν να καταλάβουμε πως κανένας από τους μαθητές του Σάμμερχιλ δεν αποτυχαίνει στη ζωή του. Ανάμεσα στους πρώην μαθητές του Σάμμερχιλ συγκαταλέγονται ένας λοχαγός της R.E.M.E. (Royal Electrical Mechanical Engineers), ένας Quartermaster Sergeant, ένας σμήναρχος, μια νοσοκόμος παιδιών, μια αεροσυνοδός, ένας κλαρινετίστας στη φρουρά των γρεναδιέρων, ένας καθηγητής στο Imperial College, ένας χορευτής μπαλέτου στην όπερα του Sadler's Wells, ένας που εργάζεται στο ραδιόφωνο και ταυτόχρονα γράφει και μικρές ιστορίες για μια μεγάλη καθημερινή εφημερίδα κι ένας έρευνητής της αγοράς σε μια μεγάλη εταιρία. Πρώην μαθητές του Σάμμερχιλ απέκτησαν μεταξύ των άλλων και τους παρακάτω ακαδημαϊκούς τίτλους: Δόκτορας των οικονομικών του Καίμπριτζ, ένας άρι-

στούχος του Royal College στις θεωρητικές επιστήμες, ένας άριστούχος της φυσικής του Λονδίνου, πτυχιούχος της Ιστορίας του Καίμπριτζ, ένας άριστούχος της γλωσσολογίας του Μάντσεστερ.

5. Οι παιδαγωγικές θεωρίες του διευθυντή του σχολείου κάνουν το Σάμμερχιλ ένα σχολείο ιδιαίτερα κατάλληλο για μια μέθοδο αγωγής και μόρφωσης, η οποία απευθύνεται ουσιαστικά στα ενδιαφέροντα των παιδιών και στην οποία τα μαθήματα δέ θαρύνονται πολύ με απαιτήσεις εξέτασης. Είναι αληθινό επίτευγμα που έχει δημιουργηθεί μια ατμόσφαιρα, στην οποία θα μπορούσε να ευδοκιμήσει πνευματική μόρφωση μόνο που δυστυχώς δεν ευδοκιμεί, κι έτσι χάνεται μια καλή ευκαιρία. Αν βελτιωνόταν η διδασκαλία για όλες τις ομάδες ηλικίας, κι ιδιαίτερα για τα μικρά παιδιά, θα μπορούσε να αναπτυχθεί μια πραγματική πνευματική ζωή. Αυτό θα έδινε στο εξαιρετικά ενδιαφέρον πείραμα Σάμμερχιλ τη δυνατότητα να επιβληθεί.

Υπάρχουν μερικές αμφιβολίες σχετικά με τις βασικές αρχές και τις μεθόδους. Πιθανόν, μια λεπτομερέστερη και διαρκέστερη έρευνα του σχολείου θα παραμέριζε μερικές απ' αυτές τις αμφιβολίες και θα ενίσχυε άλλες. Όμως δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία για το ότι στο Σάμμερχιλ επιτελείται γοητευτική και πολύτιμη παιδαγωγική έρευνα, την οποία θα ήταν καλό να την προσέξουν όλοι οι παιδαγωγοί.

Παρατηρήσεις πάνω στην έκθεση των σχολικών αρχών

Είχαμε πράγματι τύχη που μας έστειλαν δυο καλοπροαίρετους επιθεωρητές. Την προσφώνηση «κύριε» τή στείλαμε από την αρχή περίπατο. Κατά τη διήμερη επίσκεψη είχαμε μερικές απόλυτα φιλικές διαμάχες.

Είχα την έντύπωση πώς οι επιθεωρητές στέκονται με ευχαρίστηση μπροστά στην τάξη μ' ένα βιβλίο Γαλλικών στα χέρια και σκαρώνουν ένα παιχνίδι έρωτήσεων - απαντήσεων για να δούν τι γνωρίζουν οι μαθητές. Είπα λοιπόν πώς δέ

θα είχε μεγάλη σημασία να εξετάσει κανένας τέτοιου είδους μόρφωση και γνώσεις, όταν θέλει να γνωρίσει την αξία ενός σχολείου, στο οποίο το μάθημα δέ βρίσκεται στην πρώτη θέση. Είπα μάλιστα σ' έναν απ' τους δυό: «Βασικά δέν είναι εύκολο να κάνετε έδω επιθεώρηση, γιατί τα δικά μας κριτήρια είναι εύτυχια, ειλικρίνεια, ισορροπία και αίσθημα κοινωνικότητας.» Μειδίασε και είπε πώς μια δοκιμή δέ θα έβλαπτε. Κι οι δυο επιθεωρητές προσαρμόστηκαν στις περιστάσεις θαυμάσια και προφανώς απολάμβαναν την όλη διαδικασία.

Τα παράξενα πράγματα τους έκαναν έντύπωση. 'Ο ένας μάλιστα μου είπε: «'Αλήθεια, τί ευχάριστη έκπληξη, όταν μπαίνει κανένας σέ μια αίθουσα και τα παιδιά δέ δίνουν γι' αυτό σημασία. Χρόνια τώρα βλέπω δλόκληρες τάξεις να πετάγονται σαν έλατήρια μόλις έμπαινα στην αίθουσα.» Ναι, ήμασταν τυχεροί μ' αυτούς τους δυό.

'Αλλά ός κοιτάζουμε την έκθεση: «Οι σχολικοί επιθεωρητές έμειναν κάπως έκπληκτοι που ο διευθυντής του σχολείου αναφέρθηκε σέ μεγάλες οικονομικές δυσκολίες...» Η απάντηση γι' αυτό βρίσκεται στα μεγάλα χρέη, αλλά δέν είναι μόνο αυτό. Στην έκθεση μνημονεύεται ένα έτήσιο ποσό διδάκτρων από 120 λίρες στερλίνες, αλλά από τότε προσπαθήσαμε να προσαρμοστούμε στις αυξήσεις των τιμών των τελευταίων χρόνων, ανεβάζοντας τα δίδακτρα στο ποσό των 250 λιρών περίπου το χρόνο. Αυτό το ποσό δέν επιτρέπει σημαντικές έργασίες βελτίωσης των σχολικών κτιρίων, αρκετή προμήθεια καινούργιων όργάνων κλπ. Πρέπει μάλιστα να λάβει κανένας υπόψη του ότι στο Σάμμερχιλ οι φθορές που προξενούνται από τους μαθητές είναι μεγαλύτερες απ' ό,τι σ' ένα πειθαρχικό σχολείο. Στα παιδιά του Σάμμερχιλ επιτρέπεται να ζήσουν πέρα για πέρα την περίοδο της άνταρσίας τους και φυσικά μ' αυτό καταστρέφονται περισσότερο επιπλά.

Στην έκθεση αναφέρεται πώς έχουμε έβδομήντα παιδιά. Σήμερα είναι μόνο 45, πράγμα που σημαίνει πώς η αύξηση των διδάκτρων μέχρι σ' ένα βαθμό εξαλείφεται.

Ἡ ἔκθεση κάνει λόγο καὶ γιὰ τὸ ὅτι οἱ μικρότεροι μαθη-
τές μας δὲ διδάσκονται κανονικά. Αὐτὴ ἢ δυσκολία ὑπῆρξε
ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἄκόμα κι ἕνας ἐξαιρετικὸς δάσκαλος θὰ
δυσκολευόταν νὰ τὰ θγάλει πέρα μὲ τις ὑποχρεώσεις ἑνὸς
συνηθισμένου δημόσιου σχολείου, ἂν στὰ παιδιά ἐπιτρεπό-
ταν ν' ἀσχολοῦνται καὶ μ' ἄλλα πράγματα. Ἄν ἐπιτρεπό-
ταν στὰ δεκάχρονα ἢ δωδεκάχρονα παιδιά ἑνὸς δημόσιου
σχολείου νὰ σκαρφαλώνουν στὰ δέντρα ἢ νὰ σκάβουν λάκ-
κους ἀντὶ νὰ παίρνουν μέρος στὸ μάθημα, τότε ὁ βαθμὸς ἀ-
πόδοσής τους θὰ ἦταν ὁμοίος μὲ τῶν δικῶν μας. Δεχόμαστε
ὁμοίως τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ τοὺς μαθητές μας ὑπάρχει μιὰ χρο-
νικὴ περίοδος στὴν ὁποία ὁ βαθμὸς ἀπόδοσής τους στὰ μα-
θήματα μπορεῖ νὰ εἶναι χαμηλότερος. Καὶ τοῦτο γιὰτι θεω-
ροῦμε σπουδαιότερο γι' αὐτὴ τὴ χρονικὴ περίοδο τὸ παι-
χνίδι ἀπὸ τὴ μάθηση.

Ἄκόμα κι ἂν θεωρούσαμε σπουδαία τὴν καθυστέρηση τῶν
μικρότερων μαθητῶν μας στὴ μάθηση, δὲ θὰ χανόταν ὁ κό-
σμος μὲ τὸ ὅτι αὐτοὶ οἱ μαθητές περνᾶνε, καὶ μάλιστα μὲ
πᾶρα πολὺ καλὰ ἀποτελέσματα τις καθορισμένες ἐξετάσεις
τῆς τελευταίας τάξης ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρ-
δης, ἕνα χρόνο ἀργότερα. Αὐτοὶ οἱ μαθητές ἐξετάστηκαν
συνολικὰ σὲ 39 εἰδικὰ μαθήματα, ὁδηγῶν σ' ἕνα μέσο ὄρο
6,5 μαθημάτων ἀνὰ μαθητὴ. Τὰ ἀποτελέσματα ἦταν 24 φο-
ρὲς «λίαν καλῶς», πράγμα ποὺ εἶναι περισσότερο ἀπὸ 70%.
Στὸ σύνολο τῶν 39 ἐξετάσεων εἶχαμε μόνο μιὰ ἀποτυχία.
Ὅταν λοιπὸν ἕνας μαθητὴς τοῦ Σάμμερχιλ δὲν κατορθώ-
νει νὰ φτάσει τὸ κανονικὸ ἐπίπεδο ἀπόδοσης στὴ μικρότερη
τάξη, τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι καὶ στὴ μεγαλύτερη τάξη ἢ ἀ-
πόδοσή του θὰ εἶναι χαμηλή.

Ἐγὼ προσωπικὰ ἀγαποῦσα πάντα τὰ παιδιά ποὺ δείχνουν
κάπως ἀργὰ τις πραγματικὲς ἰκανότητές τους. Ἐχω δεῖ μιὰ
ὀλόκληρη σειρά ἀπὸ παιδιά τὰ ὁποῖα μπορούσαν νὰ ἀπαγ-
γέλουν, ὅπως ὁ τετράχρονος Μίλτος, ὀλόκληρα κατεβατὰ,
ἐνῶ στὰ εἰκοσιτέσσερά τους ἦταν μεθύστακες καὶ ἀκαμάτη-
δες. Χαίρομαι ὅταν συναντῶ ἕναν ὕβερρον ποὺ δὲν ξέρει κα-
λὰ - καλὰ τί θὰ κάνει στὴ ζωὴ του. Ἐχω τὴν ἐντύπωση

πὼς ἕνας νέος ποὺ ξέρει ἀπὸ τὰ ἑφτά του χρόνια τί θὰ γί-
νει, ὑποτάσσεται ἀργότερα καὶ παίρνει ἀπέναντι στὴ ζωὴ
παθητικὴ στάση.

Στὴν ἔκθεση ἀναφέρεται: «Ἐχει δημιουργηθεῖ μιὰ ἀ-
τμόσφαιρα, στὴν ὁποία θὰ μπορούσε νὰ εὐδοκίμησει μιὰ
πνευματικὴ μὀρφωση. Δυστυχῶς ὁμοίως δὲν εὐδοκίμησε κι ἔ-
ται χάνεται μιὰ καλὴ δυνατότητα». Αὐτὴ εἶναι ἡ μὀνη πα-
ράγραφος, στὴν ὁποία οἱ δύο ἐπιθεωρητές δὲν ξεπέρασαν
τὴν ἀκαδημαϊκὴ τους προκατάληψη. Τὸ δικὸ μας σύστη-
μα, ὅπως ἀποδείχνουν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐξετάσεων, ὁ-
δηγεῖ τότε μόνο στὴν ἐπιτυχία, ὅταν τὸ παιδί ἐπιθυμῆται
καλὴ ἀκαδημαϊκὴ μὀρφωση. Ἴσως ὁμοίως οἱ ἐπιθεωρητές νὰ
ἐννοοῦσαν πὼς ἡ καλύτερη διδασκαλία σὲ τις μικρότερες τά-
ξεις θὰ ἔκανε περισσότερα παιδιά νὰ ἐπιθυμοῦν τὴν
εἰσαγωγικὴν ἐξέταση στὰ ἀνώτερα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα.

Δὲν εἶναι καιρὸς νὰ θάλλουμε τὴν ἀκαδημαϊκὴ μὀρφωση
στὴ θέση της; Πολὺ συχνὰ αὐτὴ εἶναι μιὰ προσπάθεια πᾶ-
νω σὲ λαθεμένο ἀντικείμενο, καὶ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν
ἐξαγωγή χρυσοῦ ἀπὸ μὴ εὐγενὲς μέταλλο. Ἀναρωτιέμαι τί
σημασία θὰ εἶχε γιὰ μερικοὺς παλιούς μαθητές τοῦ Σάμμερ-
χιλ ἡ ἀκαδημαϊκὴ μὀρφωση — γιὰ ἕναν μοντελίστα, ἕναν
κουρέα, ἕναν χορευτὴ μπαλλέτου, γιὰ μουσικοὺς, νηπιαγω-
γούς, μηχανοτεχνίτες, μηχανικοὺς καὶ μισὴ ντουζίνα καλ-
λιτέχνες.

Κι ὁμοίως ἡ ἔκθεση εἶναι δίκαιη, εἰλικρινὴς καὶ γενναϊό-
δωρη. Τὴ δημοσιεύω γιὰτι ἀπλοῦστατα θεωρῶ καλὸ ποὺ
παρουσιάζεται στὸν ἀναγνώστη μιὰ ἀποψη γιὰ τὸ Σάμμερ-
χιλ ποὺ δὲν προέρχεται ἀπὸ μένα. Φυσικὰ ἡ ἔκθεση δὲ ση-
μαίνει κατὰ κανένα τρόπο μιὰ ἐπίσημη ἀναγνώριση ἀπὸ
τὴν πλευρὰ τοῦ ὑπουργείου Παιδείας. Προσωπικὰ μοῦ εἶναι
ἐντελῶς ἀδιάφορο, ὁμοίως μιὰ ἀναγνώριση θὰ ἦταν εὐπρόσδε-
κτη γιὰ δύο λόγους: θὰ μπορούσαν οἱ δάσκαλοι τοῦ σχο-
λείου νὰ συνταξιοδοτοῦνται ἀπὸ τὸ κράτος ὅταν ἔφταναν στὸ
ὄριο ἡλικίας καὶ οἱ γονεῖς θὰ εἶχαν περισσότερες ἐλπίδες γιὰ
νὰ πάρουν ἀπὸ τις τοπικὲς τους ἀρχὲς βοήθεια γιὰ τις σπου-
δὲς τῶν παιδιῶν.

Ἐπιθυμῶ μάλιστα μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ νὰ τονίσω ὅτι τὸ Σάμμερχιλ δὲν εἶχε ποτὲ κανένα πρόβλημα μὲ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας. Σὲ κάθε ἔλεγχο, σὲ κάθε ἐπίσκεψη, τὸ ὑπουργεῖο μὲ ἀντιμετώπισε εὐγενικὰ καὶ φιλικὰ. Μιὰ ἐξαίρεση ἀποτελεῖ μόνο ἐκείνη ἢ περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία τὸ ὑπουργεῖο, λίγο μετὰ τὸν πόλεμο, ἀρνήθηκε στοὺς γονεῖς ἐνὸς Σκανδιναβοῦ μαθητῆ τὴν ἄδεια γιὰ νὰ εἰσάγουν καὶ νὰ στήσουν λυόμενα σπίτια.

Ὅταν ἀναλογίζομαι πόσο ὑποφέρουν κάτω ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴ ἐξουσία τὰ ἰδιωτικὰ σχολεῖα σ' ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χῶρες, τότε ζῶ κι ἐργάζομαι εὐχάριστα σὲ μιὰ χώρα ποὺ ἀφήνει τόσο μεγάλα περιθώρια στὴν ἀτομικὴ πρωτοβουλία. Ἐγὼ ἀνέχομαι τὰ παιδιά τὸ ὑπουργεῖο ἀνέχεται ἐμένα. Εἶμαι εὐχαριστημένος.

Τὸ μέλλον τοῦ Σάμμερχιλ

Εἶμαι σήμερα 84 χρονῶν καὶ πιστεύω πὼς δὲ θὰ γράψω ἄλλο βιβλίο γιὰ ἐκπαιδευτικὰ προβλήματα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς πολὺ λίγα νέα πράγματα ἔχω νὰ πῶ. Ἀλλὰ κι ὅ,τι ἔχω νὰ πῶ εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο εὐνοϊκὸ γιὰ μένα. Δὲν ξόδεψα τὰ 40 τελευταῖα χρόνια γιὰ νὰ μουντζουρώνω χαρτιά μὲ θεωρίες γιὰ παιδιά. Τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτῶν ποὺ ἔχω γράψει προέρχεται ἀπὸ ἐμπειρίες μὲ τὰ παιδιά ποὺ ἔζησαν κοντά μου. Εἶναι βέβαια ἀλήθεια πὼς ὁ Φρόντ, ὁ Χάμερ Λέην καὶ ἄλλοι μὲ ἐπηρέασαν. Μὲ τὸ πέρασμα ὅμως τοῦ χρόνου ἀπέριψα θεωρίες, γιατί δὲν ἀντεχαν στὸν ἔλεγχο ἀπὸ τὴν πραγματικότητα.

Ὁ συγγραφέας ἔχει ἓνα παράξενο ἐπάγγελμα. Ὅπως ἕνας ραδιοφωνικὸς σταθμὸς, ἔτσι κι αὐτὸς στέλνει στοὺς ἀνθρώπους ἓνα εἶδος μηνύματος, σὲ ἀνθρώπους ποὺ δὲν τοὺς βλέπει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς μετρήσει. Τὸ δικό μου κοινὸ ὑπῆρξε μιᾶς κάποιας εἰδικῆς κατηγορίας. Τὸ ἐπίσημο κοινὸ — ἂν θὰ μπορούσε νὰ τὸ ἀποκαλέσει κανένας ἔτσι — δὲ μὲ γνωρίζει. Εἶναι λ.χ. σίγουρο πὼς τὸ BBC δὲ θὰ μὲ

προσκαλοῦσε ποτὲ γιὰ μιὰ ραδιοφωνικὴ ὁμιλία γύρω ἀπὸ ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα. Οὔτε ἓνα Πανεπιστήμιο, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἐδιμβούργου στὸ ὁποῖο σπούδασα ὁ ἴδιος, θὰ ἔκανε ποτὲ τὴ σκέψη νὰ μὲ ἀνακηρύξει ἐπίτιμο διδάκτορα. Ὅταν κάνω διάλεξη στοὺς φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης ἢ τοῦ Καίμπριτζ δὲν ἔρχονται νὰ μὲ παρακολουθήσουν οὔτε οἱ καθηγητὲς οὔτε οἱ ὑφηγητὲς. Ἀκριβῶς γιὰ τοῦτο εἶμαι λίγο περήφανος καὶ νομίζω πὼς ἂν μ' ἀναγνώριζαν οἱ ἐπίσημοι θὰ σήμαινε πὼς εἶμαι πιὰ ξεπερασμένος.

Ἵπῆρξε ἓνας καιρὸς ποὺ μὲ πείραζε τὸ ὅτι οἱ «Γάιμς» τοῦ Λονδίνου δὲν ἤθελαν νὰ δημοσιεύσουν ἐπιστολές μου στὴ στήλη τῶν ἀναγνωστῶν. Σήμερα ἀντιλαμβάνομαι τὴν ἀρνησὴ τους σὰ φιλοφρόνηση.

Δὲ θέλω νὰ ὑποστηρίξω πὼς ξεπέρασα τὴν ἐπιθυμία γιὰ ἀναγνώριση. Βέβαια τὰ γηρατιὰ φέρνουν μαζί τους ἀλλαγές — ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἀξίες. Πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ἔδινα μιὰ διάλεξη σὲ ἑφτακόσιους Σουηδοὺς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν κυριολεκτικὰ στοιβαχτεῖ σὲ μιὰ αἴθουσα ἑξακοσίων ἀνθρώπων, χωρὶς νὰ κολακευτῶ κι οὔτε νὰ περάσω τὸν ἑαυτό μου γιὰ σπουδαῖο. Στ' ἀλήθεια σκεπτόμουν πὼς κάτι τέτοιο μ' ἀφῆνε τελείως ἀδιάφορο μέχρι ποὺ μοῦ κατέθηκε τὸ ἐρώτημα: Πὼς θὰ ἀισθανόσουν ἂν τὸ ἀκροατήριό τ' ἀποτελοῦσαν δέκα ἀκροατὲς; Ἀπάντηση: Θὰ ἐξοργιζόμουν φοβερά. Ἔτσι ἂν καὶ ἡ θετικὴ ὑπερηφάνεια λείπει, δὲ λείπει ὁ ἀρνητικὸς θυμὸς.

Ἡ φιλοδοξία πεθαίνει μὲ τὰ γηρατιὰ. Ἡ ἀναγνώριση εἶναι κάτι ἄλλο. Θὰ λυπηθῶ πολὺ ἂν δῶ πὼς σ' ἓνα βιβλίο μὲ τὸν τίτλο λ.χ. «Ἡ ἱστορία τῶν πρωτοποριακῶν σχολείων», ἀγνοεῖται ἡ ἐργασία μου. Δὲ συνάντησα μέχρι τώρα κανέναν, τὸν ὁποῖο ἀφήνει ἀδιάφορο ἡ ἀναγνώριση τῆς ἐργασίας ἢ τῶν ἰδεῶν του.

Τὰ γηρατιὰ ἔχουν μέσα τους κάτι τὸ ἀστείο. Χρόνια ὀλόκληρα προσπαθοῦσα νὰ βρῶμαι ἀνάμεσα στὴ νεολαία — νέους σπουδαστὲς, νέους δασκάλους, νέους γονεῖς —, κι ἔβλεπα τὰ γηρατιὰ σὰ φρένο τῆς προόδου. Τώρα ποὺ

είμαι γέρος — ένας από τους γέροντες ενάντια στους οποίους τόσα πολλά έχω φάλλει — νοιώθω διαφορετικά. Όταν πριν από λίγο καιρό μιλούσα σε τριακόσιους φοιτητές του Καίμπριτζ, αισθανόμουν σαν ο νεώτερος μέσα στην αίθουσα. Πράγματι! Έλεγα στους φοιτητές: «Γιατί πρέπει ναρχεται ένας γέρος, όπως εγώ, για να πει σε σας κάτι για την έλευθερία;» Σήμερα δε σκέφτομαι πιά με τις έννοιες νεότητας και γηρατειά. Πιστεύω μάλιστα πως τα χρόνια πολύ λίγη σχέση έχουν με τη σκέψη αυτή καθαυτή. Γνωρίζω είκοσάχρονους νεαρούς που αισθάνονται σαν ένεννηντάρηδες και έξηντάρηδες που νοιώθουν σαν είκοσάχρονοι. Σκέφτομαι με έννοιες όπως: φρεσκάδα, ένθουσιασμός, απουσία συντηρητικών αντιλήψεων, απάθεια και απαισιοδοξία.

Δέν ξέρω αν ώρίμασα πιο πολύ. Ξέρω όμως πως τώρα μπορώ να άνεχτώ τους κουτούς, λιγότερο από πριν, μια πληκτική συζήτηση μ' ένκνευρίζει περισσότερο σήμερα κι ένδιαφέρομαι λιγότερο πιά για την προσωπική ζωή των ανθρώπων. Άλλωστε στα τελευταία τριάντα χρόνια άσχολήθηκα πάρα πολύ μ' όλα αυτά. Το ίδιο λίγο μ' ένδιαφέρουν και τ' άντικείμενα και πολύ σπάνια ένπιθυμώ ν' άγοράσω κάτι. Πάνε αρκετά χρόνια τώρα που δέν κοιτάζω πιά τις βιτρίνες των έμπορικων καταστημάτων. Άκόμα κι αυτά τα άγαπητά μου καταστήματα έργαλείων στην όδο Euston δέ με τραβάνε πιά.

Άλλά κι αν ακόμα έφτασα σ' ένα στάδιο που ε θόρυβος των παιδιών μ' έννοχλει περισσότερο από πριν, δέν μπορώ μ' όλα αυτά να πω πως τα γηρατειά έφεραν άνυπομονησία. Μπορώ ακόμα να παρακολουθώ ένα παιδί που τα κάνει θάλασσα, ξεθυμαίνοντας όλα τα παλιά του κόμπλεξ, και ξέρω επίσης πως αυτό το παιδί με τον καιρό θα γίνει ένας καλός πολίτης. Τα γηρατειά λιγοστεύουν το φόβο. Περιορίζουν όμως και το θάρρος. Όταν πριν από χρόνια ένας νεαρός άπειλούσε να πηδήσει από το παράθυρο, ένπειδή δέ γινόταν κάτι σύμφωνα με τη θέλησή του, μπορούσα τότε να του πω εύκολα: «Πήδα λοιπόν.» Δέν είμαι όμως τόσο σίγουρος, αν θα μπορούσα να κάνω το ίδιο και σήμερα.

Συχνά μου κάνουν την έρώτηση: «Δέν είναι το Σάμμερχιλ ύπόθεση ενός και μόνο άνθρώπου; Μπορεί να σταθεί και χωρίς σας το σχολείο;» Το Σάμμερχιλ δέν είναι κατά κανένα τρόπο ύπόθεση ενός μόνο άνθρώπου. Τόσο η γυναίκα μου όσο κι οι δάσκαλοι είναι για την καθημερινή δουλειά του σχολείου το ίδιο σημαντικοί όσο κι εγώ. Έκεινο που κάνει το Σάμμερχιλ να είναι αυτό που είναι, είναι οι ιδέες της μη άνάμιξης στην άνάπτυξη του παιδιού και η παραίτηση από τη χρησιμοποίηση κάθε είδους πίεσης.

Είναι το Σάμμερχιλ γνωστό σ' όλο τον κόσμο; Μόλις και μετά θίας. Μόνο μια χούφτα παιδαγωγών γνωρίζουν το σχολείο. Πιο πολύ γνωστό είναι το σχολείο στις σκανδιναβικές χώρες. Τριάντα όλόκληρα χρόνια είχαμε μαθητές από τη Νορβηγία, τη Σουηδία και τη Δανία — καιιά φορά μάλιστα οι μαθητές απ' αυτές τις χώρες έφταναν τους είκοσι τον ίδιο χρόνο. Άκόμα κι από την Αύστραλία, τη Νέα Ζηλανδία, τη Νότια Άφρική και τον Καναδά ήρθαν εδώ μαθητές. Τα βιβλία μου μεταφράστηκαν σε πολλές γλώσσες ακόμα και στα γιαπωνέζικα, στα έβραϊκά και σε δυο ένδικές γλώσσες. Κάποια θετική επίδραση έχει άσκήσει το Σάμμερχιλ στην Ίαπωνία. Πριν από 30 και πλέον χρόνια μās ένπισκέφθηκε ο έξαιρέτος παιδαγωγός Σέσι Σίμοντα. Όλες οι μεταφράσεις που έκανε στα βιβλία μου πουλήθηκαν καλά και καθώς άκουσα, στο Τόκιο συγκεντρώνονται δάσκαλοι για να συζητήσουν τις δικές μας μεθόδους. Το 1958 ο Σέσι Σίμοντα ήρθε για ένα μήνα σε μās. Ο διευθυντής ενός σχολείου στο Σουδάν μου διηγήθηκε πως μερικοί Σουδανέζοι δάσκαλοι δείχνουν μεγάλο ένδιαφέρον για το Σάμμερχιλ.

Παραθέτω αυτές τις μαρτυρίες για μεταφράσεις, ένπισκέψεις και άλληλογραφία χωρίς καιιά ψευδαίσθηση. Σταματήστε χίλιους άνθρώπους στην όδο Όξφόρδης και ρωτήστε τους, τί σημαίνει η λέξη Σάμμερχιλ. Πολύ πιθανόν να μην ξέρει κανένας αυτή τη λέξη. Θα έπρεπε κανένας να καλ-

λιεργεί τήν αίσθησή του γιά χιούμορ γύρω ἀπό τήν ἀτομική του σπουδαιότητα ἢ τήν ἔλλειψή της.

Δέν πιστεύω πῶς ὁ κόσμος θά ἐφαρμόσει γιά πολύ τήν παιδαγωγική μέθοδο τοῦ Σάμμερχιλ — ἀν βέβαια θά ἔπρεπε κάποτε νά τήν ἐφαρμόσει. Ἴσως βρεθεῖ μιὰ καλύτερη μέθοδος. Μόνο ἓνας κουφιοκεφαλάκιος θά μπορούσε νά ὑποθέσει πῶς μέ τήν ἐργασία του εἰπώθηκε ἡ τελευταία λέξη γιά τὸ θέμα. Ὁ κόσμος π ρ έ π ε ι νά βρεῖ ἓναν καλύτερο δρόμο. Καί τοῦτο γαίτι ἡ σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητας δέν εἶναι ὑπόθεση τῆς πολιτικῆς. Ποτέ δέν τὸ κατάφερε. Οἱ περισσότερες πολιτικές ἐφημερίδες ξεχειλίζουν ἀπό μίσος. Πάρα πολλές εἶναι σοσιαλιστικές μόνο καί μόνο γαίτι μισοῦν τοὺς πλοῦσιους κι ὄχι γαίτι ἀγαποῦν τοὺς φτωχοῦς.

Πῶς θά μπορούσε νά ὑπάρξει ἓνα εὐτυχισμένο σπιτικό, σὲ ὁποῖο θά ἔβρισκε κανένας ἀγάπη, δταν κάθε σπιτικό δέν εἶναι παρὰ ἓνα μέρος μιᾶς χώρας στήν ὁποία κυριαρχεῖ κοινωνικό μίσος μέ ἑκατὸ μορφές; Βλέπετε, λοιπόν, γαίτι δέ θεωρῶ τήν ἐκπαίδευση σάν ἓνα πρόβλημα ἐξετάσεων, αἰθουσῶν καί μελέτης. Τὸ σχολεῖο κάνει κύκλους γύρω ἀπό τὸ ἀποφασιστικό πρόβλημα: Ὅλα τὰ Ἑλληνικά, τὰ μαθηματικά καί ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου δέ φέρνουν περισσότερη ἀγάπη σὲ σπῖτι μας, κι οὔτε ἀπελευθερώνουν τὰ παιδιὰ ἀπό τίς ἀναστολές τους καί τοὺς γονεῖς ἀπό τίς νευρώσεις τους.

Μπορεῖ τὸ μέλλον τοῦ Σάμμερχιλ νά εἶναι περιορισμένης σημασίας. Ὅμως τὸ μέλλον τῆς ἰδέας τοῦ Σάμμερχιλ εἶναι γιά τήν ἀνθρωπότητα σημαντικό. Πρέπει νά δοθεῖ στίς καινούργιες γενιές ἡ δυνατότητα νά ἀναπτυχθοῦν μέσα σ' ἐλεύθερες συνθήκες. Ὅποιος δωρίζει ἐλευθερία δίνει ἀγάπη. Καί μόνο ἡ ἀγάπη μπορεῖ νά σώσει τὸν κόσμο.

II

ΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Τὸ ἀνελεύθερο παιδί

Τὸ πλαστό, τὸ γυμνασμένο, τὸ πειθαρχικό, τὸ καταπιεσμένο — τὸ ἀνελεύθερο παιδί τὸ βρίσκει κανέννας σ' ὄλο τὸν κόσμο. Δὲ χρειάζεται παρὰ νὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ γύρω μας. Κάθεται σ' ἓνα ἄβολο θρανίο μέσα σ' ἓνα ἄβολο σχολεῖο. Ἀργότερα θὰ κάθεται σ' ἓνα πιὸ ἄβολο γραφεῖο μιᾶς ἐπιχείρησης ἢ στὸν πάγκο ἐργασίας ἐνὸς ἐργοστασίου. Ἐνα τέτοιο παιδί εἶναι πειθήνιο, ὑπακούει κατὰ λέξη σ' αὐτὸ ποὺ θεωρεῖ αὐθεντία, φοβᾶται τὴν κριτικὴν καὶ ἐπιθυμεῖ σχεδὸν φανατικὰ νὰ εἶναι τυπικό, συμβιβαστικὸ καὶ φυσιολογικό. Ἀποδέχεται ὅτι τοῦ διδάσκουν, σχεδὸν χωρὶς ἀντίρρηση, καὶ θὰ μεταδιδάσκει στὰ παιδιὰ του ὄλα του τὰ κόμπλεξ, τοὺς φόβους του καὶ τὶς ἀπογοητεύσεις του.

Οἱ ψυχολόγοι ἔχουν ἰσχυρισθεῖ ὅτι οἱ περισσότεροὶ ψυχικοὶ τραυματισμοὶ προξενοῦνται στὰ παιδιὰ στὴν περίοδο τῶν πρώτων πέντε χρόνων τῆς ζωῆς τους. Ἴσως ἔρχεται κανέννας πιὸ κοντὰ στὴν ἀλήθεια, ὅταν πεῖ ὅτι εἶναι οἱ πέντε πρώτοι μῆνες τῆς ζωῆς, ἢ οἱ πέντε πρώτες ἑβδομάδες, ἢ ἀκόμα καὶ τὰ πέντε πρώτα λεπτά, στὰ ὅποια μπορεῖ νὰ τραυματιστεῖ ἓνα παιδί τόσο, ὥστε νὰ ὑποφέρει γι' αὐτὸ σ' ὄλη του τὴ ζωὴ.

Ἡ ἀνελευθερία ἀρχίζει ἤδη μὲ τὴ γέννηση ἢ καὶ ἀκόμα πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴ γέννηση. Ὄταν μιὰ συνεσταλμένη, μιὰ ψυχρὴ γυναίκα φέρνει παιδί στὸν κόσμο, ποιὸς μπορεῖ νὰ μᾶς πεῖ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν ποιές ἦταν οἱ ἐπιδράσεις τῆς δικῆς τῆς ψυχρότητας πάνω στὸ νεογέννητο παιδί;

Δὲν εἶναι ἴσως ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε πὼς ὄλα τὰ παιδιὰ τῆς κοινωνίας μας γεννιοῦνται μέσα σὲ ἐχθρικὴ γιὰ τὴ ζωὴ ἀτμόσφαιρα. Αὐτοὶ ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ παιδί πρέπει νὰ τρώει σύμφωνα μὲ ἓνα πρόγραμμα, εἶναι κατὰ βάση ἐχθροὶ τῆς ἀπόλαυσης. Θέλουν νὰ μάθουν στὸ παιδί νὰ πειθαρχεῖ

στο θηλασμό, γιατί ο θηλασμός χωρίς χρονικό προγραμματισμό προξενεί σ' αυτούς την υποψία ηδονιστικής απόλαυσης του στήθους. Το επίχειρημα της διατροφής είναι συχνά μόνο μια πρόφαση. Το βαθύτερο κίνητρο των γονέων είναι να διαμορφώσουν το παιδί σε ένα πλάσμα που θέτει το καθήκον πάνω από την ευχαρίστηση.

Ας προσπαθήσουμε να φανταστούμε τη ζωή ενός μέτριου μαθητή στα Λατινικά, τον οποίο θα μπορούσαμε να τον λέμε Τζών Σμιθ. Οι γονείς του πάνε πότε-πότε στην εκκλησία, έχουν όμως την απαίτηση, ο Τζών να πηγαίνει κάθε Κυριακή στο κατηχητικό. Οι γονείς παντρεύτηκαν, γιατί αισθάνονταν άμοιβαία σεξουαλική έλξη κι έπρεπε να παντρευτούν γιατί στους κύκλους τους σεξουαλικά μπορεί κανείς να συζητεί μόνο όταν είναι «άξιοπρεπής» — πράγμα που σημαίνει: έγγαμος. Όπως τόσο συχνά συμβαίνει, έτσι και σ' αυτή την περίπτωση η σεξουαλική έλξη δεν άρκούσε και λόγω της διαφοράς της ιδιοσυγκρασίας το σπίτι μετατρεπόταν σε τόπο έντασης, μέσα στον οποίο γίνονταν συχνά όμηρικοί καυγάδες μεταξύ των γονέων. Ήπληρχαν βέβαια και στιγμές τρυφερότητας, αλλά ο Τζών για φυσιολογικό θεωρούσε τους μεγαλοκαυγάδες. Άρχισε να φοβάται κι έκλαιγε, όποτε έτρωγε και κανένα χαστούκι γιατί έκλαιγε τάχα χωρίς λόγο.

Τιθασεύθηκε λοιπόν από την αρχή. Τον απογοήτευε όμως φοβερά το ότι έπρεπε να τρέφεται σύμφωνα με κάποιο πρόγραμμα. Πεινούσε, αλλά το ρολόι έλεγε πώς μόνο μετά από μια ώρα δικαιούται τροφή. Από την άλλη μεριά ήταν τυλιγμένος μ' ένα σωρό πανιά, τα όποια δεν του άφηναν καμιά έλευθερία κινήσεων. Παρατήρησε πώς δεν μπορούσε να κλωτσοπατάει έλεύθερα όπως του άρεσε. Η απογοήτευση που προέκυψε από το θέμα διατροφή τον έσπρωξε στο θηλασμό του δακτύλου. Αλλά ο οικογενειακός γιατρός είπε πώς ο Τζών δε θαπρεπε ν' αποκτήσει κακές συνήθειες, όποτε ή μαμά ανάλαβε να δένει σφιχτά τα μπράτσα του Τζών ή να πασαλείβει το δάχτυλο του παιδιού με κάποια ουσία που μύριζε άσχημα. Κι όσο καιρό θρискόταν στις φασκιές,

κανέναν δεν ενδιαφερόταν για τις σωματικές του ανάγκες. Όταν όμως άρχισε να μπουσουλάει και να τα κάνει πάνω στο πάτωμα, ακούγονταν στο σπίτι λέξεις όπως «παλιόπαιδο» και «κακά», κι έτσι ή άγωγή για την καθαριότητα άρχισε με φοβερό τρόπο.

Ήδη από πριν του απομάκρυναν τα χέρια κάθε φορά που έπιανε τα γεννητικά του όργανα. Κι είχε από καιρό συνδέσει την απαγόρευση για τα γεννητικά όργανα με την άηδία που αισθάνόταν ήδη για τα κόπρανα. Όταν μετά από χρόνια ταξίδευε σαν έμπορικός αντιπρόσωπος, το ρεπερτόριό του το αποτελούσαν αναρίθμητες ιστορίες από αίσχρολογίες και επιγράφες μέσα σε τουαλέτες.

Το μεγαλύτερο μέρος της ανατροφής του έγινε από τους συγγενείς και τους γείτονες. Ο πατέρας κι ή μητέρα έκαναν αγωνιώδη προσπάθεια για να συμπεριφέρονται σωστά κι όταν έρχονταν συγγενείς ή γείτονες ο Τζών έπρεπε να συμπεριφέρεται σαν καλοαναθρεμένο παιδί. Έπρεπε να λέει «ευχαριστώ πολύ» όταν ή θεία του του έδινε μια σοκολάτα και να φέρεται στο τραπέζι μ' όλους τους καλούς τρόπους. Ίδιαίτερα σπουδαίο όμως ήταν το ότι κρατούσε κλειστό το στόμα του όταν μιλούσαν οι μεγάλοι.

Τα άπαισία κυριακάτικα κοστούμια του ήταν μια παραχώρηση στους γείτονες. Παράλληλα μ' αυτή την άγωγή στην άξιοπρέπεια εξελισσόταν κι ένα πολύπλοκο σύστημα ψευτιάς — ένα σύστημα, την ύπαρξη του οποίου αυτός δεν είχε συνειδητοποιήσει. Το ψέμα είχε μπει στη ζωή του από πολύ νωρίς. Του έλεγαν ότι ο καλός θεός δεν αγαπάει τα κακά παιδιά που λένε «στο διάβολο» και πώς ο είσπρακτορας θα το έδερνε αν έκανε βόλτες στο διάδρομο του τραίνου.

Όταν ήθελε από περιέργεια να μάθει κάτι για την προέλευση της ζωής, του άπαντούσαν με άδέξιες ψευτιές, οι όποιες του σκότωναν την περιέργεια. Κι όταν κάποτε ή μητέρα του τον ξάφνιασε καθώς με την τετράχρονη αδερφή του και μια γειτονοπούλα έπαιζαν με τα γεννητικά τους όργανα, τα ψέματα για τη ζωή δέθηκαν και με το φόβο. Οι ξυλοδαρμοί που ακολουθούσαν (πρόσφερε κι ο πατέρας το

σχετικό μερίδιό του όταν γύριζε από τη δουλειά του) έδιναν στον Τζών μια για πάντα το μάθημα ότι η σεξουαλικότητα είναι κάτι τόσο θρωμερό και θλαβερό, ώστε δεν πρέπει κανένας ούτε και να τη σκέφτεται. Έπρεπε λοιπόν ο φουκαράς ο Τζών να καταπιέζει τα σεξουαλικά του ενδιαφέροντα μέχρι που έφτασε στην ηλικία της έφηβείας και έπρεπε να γελάει δυνατά στον κινηματογράφο όταν στο φιλμ μια γυναίκα έλεγε πως βρισκόταν στον τρίτο μήνα της εγκυμοσύνης της.

Στον πνευματικό τομέα η εξέλιξη του Τζών ήταν όμαλη. Μάθαινε εύκολα κι έτσι απέφευγε την προσβολή και την τιμωρία που θα μπορούσε να του βάζει ίσως κάποιος κουτός δάσκαλος. Τελείωσε το σχολείο με μια επιφανειακή και κατά το μεγαλύτερο ποσοστό άχρηστη μόρφωση και μια πολιτιστική καλλιέργεια που δημιουργήθηκε από φτηνοφυλλάδες τύπου βουλεβάρτου, ρηχά κινηματογραφικά φιλμς και από άνοστα αστυνομικά μυθιστορήματα.

Για τον Τζών το ένομα Κόλτζεϊτ σήμαινε μόνο έδοντάπαστα. Ο Μπετόθεν και ο Μπάχ ήταν ένοχλητικά ανθρωπάκια, έντυριστικοί σαν τα παράσιτα που εμποδίζουν όποιον προσπαθεί να πιάσει ένα ραδιοσταθμό που παίζει "Ελβις Πρίσλεϋ ή Μπιξ Μπήντερμπεκ.

Ο πλούσιος ξάδερφος του Τζών Σμίθ, ο Ρέτζιναλντ Γόρθινγκτον, πήγαινε σε δημόσιο σχολείο. Κι όμως στο ούσιαστικό της μέρος η εξέλιξή του ήταν παρόμοια με αυτή του φτωχού Τζών. Άρκεται κι αυτός όπως κι ο άλλος να ζει στη σκιά κάποιου άλλου, υποτάσσεται το ίδιο όπως κι ο άλλος πειθήνια στο ύπαρχον κι αρνείται την αγάπη και τη χαρά με τον ίδιο τρόπο.

Είναι αυτές οι εικόνες του Τζών και του Ρέτζιναλντ μονόπλευρες γελοιογραφίες; "Όχι ακριβώς γελοιογραφίες, γιατί δεν τελείωσα ακόμα την περιγραφή μου. Δέ μνημόνευσα καθόλου τη ζεστή ανθρωπιά και των δύο, μια ανθρωπιά που έπιζει και στη χειρότερη διαμόρφωση του χαρακτήρα. Οι οίκογένειες Σμίθ και Γόρθινγκτον είναι στη ζωή τους κόσμια και φιλικοί άνθρωποι, πλούσιοι σε παιδιάστικες δοξα-

σίες και προλήψεις, εύκολόπιστοι και άνετικοί. Αυτοί και οι όμοιοί τους είναι οι καλοί πολίτες που κάνουν τους νόμους κι απαιτούν ανθρωπιά. Αυτοί έρίζουν να θανατώνονται τ' άγρια ζώα με ανθρωπινό τρόπο και πώς πρέπει να περιποιούμαστε κανονικά τα κατοικίδια ζώα. Όταν όμως πρόκειται για την απανθρωπιά του ανθρώπου απέναντι στον άνθρωπο, τότε σηκώνουν τα χέρια ψηλά. Απερίσκεπτα αποδέχονται ένα απάνθρωπο, αντιχριστιανικό ποινικό δίκαιο και θεωρούν την ανθρωποσφαγή στον πόλεμο σά φυσικό φαινόμενο.

Ο Τζών κι ο πλούσιος ξάδερφος του δέ διαφωνούν με τους νόμους για τον έρωτα και το γάμο, έτσι όπως είναι κουτοί, συγγνοί και γεμάτοι μίσος. Είναι σύμφωνοι στο ότι ισχύουν διαφορετικούς διατάξεις για την έρωτική ζωή των άντρων από των γυναικών. Το κορίτσι που θα παντρευόταν πρέπει να είναι παρθένα. Όταν τους ρωτάει κανένας αν α υ τ ο ι είναι παρθένοι, τότε κατσουφιάζουν και λένε: «Ο άντρας δέ χρειάζεται να είναι!»

Κι οι δύο τους είναι γερά στηρίγματα του πατριαρχικού κράτους, ακόμα κι όταν ποτέ τους δεν έχουν ακούσει αυτή την έννοια. Τους διαμόρφωσαν έτσι ακριβώς, όπως τους χρειάζεται για την παραπέρα ύπαρξή του το πατριαρχικό κράτος. Τα συναισθήματά τους βρίσκονται πιο κοντά στα συναισθήματα της μάζας παρά στα άτομικά συναισθήματα.

Χρόνια μετά από την εποχή που άφησαν το σχολείο — το έποιο σά μαθητές μισούσαν — έξηγουν: «Στο σχολείο έχω φάει πολύ ξύλο, κι αυτό με ώφέλησε πολύ!» Και με αυτή τη δοξασία τρέχουν να γράψουν τα παιδιά τους στο ίδιο σχολείο ή σ' ένα παρόμοιο. Από ψυχολογική άποψη αυτό σημαίνει ότι αποδέχονται χωρίς έποικοδομητική εξέγερση τον πατέρα. Κι έτσι μεταδιδάζεται η παράδοση της έξουσίας του πατέρα από γενιά σε γενιά.

Για να συμπληρώσω το ποτραίτο του Τζών Σμίθ θάπρεπε να αναφερθώ σύντομα στη ζωή της αδερφής του Μαίρης — και λέω στα σύντομα, γιατί το καταπιεστικό περιβάλλον της είναι σε γενικές γραμμές το ίδιο που καταπνίγει και τον αδερφό της. Όμως γι' αυτή η ζωή έχει ιδιαίτερες

δυσκολίες, τις οποίες ο Τζών δεν τις γνωρίζει. Σε μία πατριαρχική κοινωνία η θέση της είναι αποφασιστικά μειονεκτικότερη κι αυτό της γίνεται συνείδηση με την άγωγή. Όταν ο αδερφός της διαβάξει ή παίξει, αυτή πρέπει να τακτοποιήσει τις δουλειές του σπιτιού. Κι όταν πιάνει κάπου δουλειά, πληροφορείται πως θα παίρνει λιγότερα από έναν άντρα.

Κατά κανόνα, μέσα σε μία κοινωνία διαμορφωμένη από τον άντρα, η Μαίρη δεν επαναστατεί ενάντια στη μειονεκτική της θέση. Ο άντρας φροντίζει για όρισμένες παραχωρήσεις, αφού κι αυτές δεν είναι ποτέ ουσιαστικές. Αυτή αποτελεί το επίκεντρο των καλών τρόπων. Τη μεταχειρίζονται με μεγάλη προσοχή. Οι άντρες της παραχωρούν τη θέση τους όταν είναι όρθια. Κάποιος άντρας θα τη ρωτήσει αν θα της άρεσε να τον παντρευτεί. Με πολύ λεπτό τρόπο θα της δώσουν να καταλάβει πως μία από τις σπουδαιότερες υποχρεώσεις της είναι να φαίνεται όσο το δυνατό πιο θελκτική. Πράγμα που σημαίνει πως θα ξοδεύουν πολύ περισσότερα εκατομμύρια για ρούχα και για την περιποίηση της ομορφιάς απ' όσα για βιβλία και σχολεία.

Στα σεξουαλικά θέματα η Μαίρη είναι τόσο άκατατόπιστη και συνεσταλμένη όσο κι ο αδερφός της. Στην πατριαρχική κοινωνία οι άντρες έχουν όρισει να είναι οι γυναίκες τους καθαρές, παρθένες κι άγνες. Δεν είναι σφάλμα της Μαίρης ότι μεγάλωσε με την ειλικρινή ιδέα πως ο ψυχικός κόσμος της γυναίκας είναι ευγενέστερος απ' αυτόν των αντρών. Κατά μυστικιστικό σχεδόν τρόπο οι άντρες της έβαλαν στο κεφάλι πως η βασική αποστολή της ζωής της συνίσταται μόνο στο να γεννά απογόνους και πως το δικαίωμα της σεξουαλικής ήδονης ανήκει μόνο στον άντρα.

Η γιαγιά της, ίσως ακόμα κι η μητέρα της, πίστευαν πως δεν είχαν σεξουαλικές ανάγκες μέχρι που ήρθε ο κατάλληλος άντρας και ξύπνησε το κοιμισμένο λουλουδάκι. Η Μαίρη ξεπέρασε αυτή τη φάση, αλλά όχι τόσο πολύ όσο θα θέλαμε να πιστεύουμε. Η έρωτική της ζωή κυριαρχείται από το φόβο της έγκυμοσύνης, γιατί ξέρει πολύ καλά πως μ' ένα έξωγαμο

παιδί στην άγκυλιά δεν πρόκειται να βρει σύζυγο.

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της εποχής μας και του άμεσου μέλλοντος είναι η έρευνα της σχέσης ανάμεσα στην άπωθημένη σεξουαλική επιθυμία και την ασθένεια. Ίσως ο άνθρωπος μας, ο Τζών Σμίθ, πεθάνει από ασθένεια των νεφρών κι η Μαίρη από καρκίνο. Κι όμως κανένας δε διερωτήθηκε αν η δική τους, η περιορισμένη κι άπωθημένη συναισθηματική ζωή βρίσκεται σε κάποια σχέση με την αρρώστια. Κάποια μέρα η ανθρωπότητα θα αποδώσει όλη της την αθλιότητα, το μίσος της και τις ασθένειές της σε μια όρισμένη μορφή κοινωνικής οργάνωσης, ή όποια στην ουσία είναι έχθρική απέναντι στη ζωή. Αν η ψυχρή μόρφωση του χαρακτήρα κάνει το σώμα άκαμπο, άτονο και χωρίς ζωηρότητα, θα ήταν λογικό να παραδεχτούμε πως η ίδια άτονια θα παρεμπόδιζε τη φυσιολογική λειτουργία των οργάνων.

Ανακεφαλαιώνοντας, θα ήθελα να πω πως άποψή μου είναι ότι η άνελεύθερη άγωγή οδηγεί σε μία ζωή, τη γεύση της όποιας δεν μπορεί κανένας να την απολαύσει. Μία τέτοια άγωγή περιφρονεί πέρα για πέρα τις σ υ γ κ ι ν ή σ ε ι ς της ζωής. Και αφού αυτές οι συγκινήσεις είναι δυναμικές, η έλλειψη δυνατοτήτων για την έκφρασή τους οδηγεί στη δυσάρεσκεια, στη φαυλότητα και στη μοχθηρία. Μόνο το κεφάλι μορφώνεται. Αν άφεθούν πράγματι έλεύθερα τα συναισθήματα, τότε η λογική θα βρει τον τρόπο να φροντίσει για τον έαυτό της.

Είναι τραγικό για τον άνθρωπο το ότι ο χαρακτήρας του μπορεί να διαμορφωθεί όπως αυτός του σκύλου. Ένώ δεν είναι δυνατό να διαμορφωθεί ο χαρακτήρας μιας γάτας — ένα ζώο υπέρτερο του σκύλου. Μπορεί να δημιουργήσει κανένας κακή συνείδηση σ' ένα σκύλο, αλλά σε μία γάτα δεν μπορεί να δώσει κανένας κάποια συνείδηση. Παρ' όλα αυτά οι περισσότεροι προτιμούν το σκύλο, γιατί το υπάκουο και γαλίφικο κούνημα της ούρας του αποτελεί όλοφάνερη άπόδειξη για την άνωτερότητα και τη λαμπρότητα του άφέντη του.

Η εκπαίδευση του μικρού παιδιού μοιάζει με το γύμνασμα ενός σκύλου. Το δαρμένο παιδί όπως και το δαρμένο σκυ-

λάκι, θα εξελιχθεί σε μια πειθήνια και υποτακτική υπαρέση. Κι όπως ένα σκυλί το γυμνάζουμε για να υπηρετήσει τους σκοπούς μας, κατά τον ίδιο τρόπο εκπαιδεύουμε και τα παιδιά μας. Στο δωμάτιο των παιδιών όπως και στο σκυλοκάλυδο: τα ανθρώπινα κουτάβια πρέπει να ναι παστρικά, δεν πρέπει να γαυγίζουν πολύ, πρέπει να υπακούν στα σφυρίγματα και πρέπει να φάνε, όταν μας ταιριάζει.

Είδα πώς κουνούσαν την ουρά τους το 1935 εκατοντάδες χιλιάδες πειθήνια, δουλόπρεπα σκυλιά στο Τέμπελχοφ του Βερολίνου, όταν ο μεγάλος δαμαστής Χίτλερ σφύριζε τα παραγγέλματά του.

Θα ήθελα να αναφέρω μερικές «Οδηγίες για τις υποψήφιες μητέρες», οι οποίες δημοσιεύτηκαν πριν μερικά χρόνια από το νοσοκομείο του Ιατρικού Κολλεγίου για γυναίκες στην Πενσυλβανία.

«Ο θηλασμός του δαχτύλου μπορεί να εμποδιστεί, αρκεί να θάλετε τα χέρια του παιδιού μέσα σε σωληνες από χοντρό χαρτόνι, έτσι που οι βραχιόνες να μην μπορούν να λυγίσουν.»

«Γεννητικά όργανα. Πρέπει να διατηρούνται καθαρά για να αποφεύγονται δυσαρέσκεις, ασθένειες και ή α π ό - κ τ η σ η κ α κ ω ν σ υ ν η θ ε ι ω ν.» (Η υπογράμμιση δική μου).

Πέρα για πέρα υπεύθυνους για τη λαθεμένη παιδική ανατροφή θεωρώ τους γιατρούς. Γενικά οι γιατροί δεν έχουν την απαραίτητη μόρφωση πάνω στα θέματα της παιδικής ανατροφής, αλλά ο λόγος του γιατρού είναι για πολλές γυναίκες ή φωνή του Θεού. Όταν λοιπόν ο γιατρός λέει πώς το παιδί που αυνανίζεται πρέπει να φάει ξύλο γά να μην το ξανακάνει, δεν ξέρει ή δύστυχη μητέρα ότι με το γιατρό μιλάνε τα δικά του πλέγματα σεξουαλικής ενοχής κι όχι η ιατρική του γνώση για τη φύση του παιδιού. Κατηγορώ τους γιατρούς γιατί συντάσσουν ήλιθια προγράμματα, σύμφωνα με τα όποια πρέπει να τρέφονται τα παιδιά, γιατί συνιστούν απάνθρωπα μέτρα ενάντια στο θηλασμό του δαχτύλου, γιατί απαγορεύουν τα παιχνίδια με τα μωρά κι αρ-

νούνται την παροχή ελευθερίας στα παιδιά.

Προβληματικό είναι εκείνο μόνο το παιδί, στο οποίο η καθαριότητα κι οι σεξουαλικοί περιορισμοί του επιβλήθηκαν με τη βία. Για τους ενήλικους είναι αυτονόητο πώς το παιδί πρέπει να μάθει τέτοιους τρόπους, ώστε η ζωή ή δική τους να είναι όσο γίνεται πιο ήσυχη. Για τοῦτο και δίνεται τόση σημασία στην υπακοή, την καλή συμπεριφορά και την πειθαρχία.

Πριν κάμποσο καιρό είδα μια μητέρα να στέλνει τον τρίχρονο γιό της στον κήπο. Το κοστούμακι του ήταν πεντακάθαρο. Ο μικρός έπαιζε με τα χώματα και λέρωσε κάπου λιγάκι το κοστούμι του. Μετά από λίγο ή μητέρα έτρεξε στον κήπο, του τίς έβρεξε, τον έσυρε μέσα στο σπίτι, τον άλλαξε και τον ξανάστειλε κλαίγοντας στον κήπο. Μετά δέκα λεπτά λερώθηκε και το καινούργιο κοστούμακι και ή προηγούμενη σκηνή επαναλήφθηκε. Σκεφτόμουν αν θαπρεπε να πω σ' αυτή τη γυναίκα πώς ο γιός της θα τη μισούσε σ' όλη του τη ζωή και μάλιστα θα συνέβαινε κάτι πολύ χειρότερο: θα μισούσε αυτή την ίδια τη ζωή. Όμως ήμουν σίγουρος πώς δ,τι κι αν της έλεγα δε θα την έντυπωσίαζε καθόλου.

Κάθε φορά σχεδόν που πάω σε κάποια πόλη, θα δω οπωσδήποτε κάποια μητέρα να δέρνει το παιδί της, γιατί παραπάτησε κι έπεσε.

Σε κάθε σχεδόν σιδηροδρομική διαδρομή θ' ακούσω μια μητέρα να λέει: «Βασίλη, αν ξανατρέξεις έστω και μια φορά στο διάδρομο, θα σε θάλλει ο εισπράκτορας φυλακή.» Τα περισσότερα παιδιά διαπαιδαγωγούνται μέσα σε μια ατμόσφαιρα γεμάτη φέματα κι απαγορεύσεις.

Πολλές μητέρες, που στο σπίτι τους φέρονται θαυμάσια στα παιδιά τους, όταν βρεθούν με άλλους μαζί τα δέρνουν γιατί φοβούνται πώς διαφορετικά θα τις παραξηγήσουν οι άλλοι. Έτσι το παιδί υποχρεώνεται από τα πρώτα του βήματα να προσαρμοστεί με εξαναγκασμό στην παράλογη κοινωνία μας.

Σε μια διάλεξη μου σε μια παραλιακή αγγλική πόλη είπα: «Είναι άραγε γνωστό σε σας τίς μητέρες, πώς κάθε φο-

ρά πού χτυπάτε τὸ παιδί σας τοῦ δείχνετε πὼς τὸ μισεῖτε;» Ἡ ἀντίδραση ἦταν μεγάλη. Οἱ γυναῖκες φώναζαν ἐξαγριωμένες. Ἀργότερα πῆρα θέση στὴν ἐρώτηση: «Πῶς μπορούμε νὰ βελτιώσουμε τὴν ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἀτμόσφαιρα στὸ σπίτι μας;» Τὸ ἀκροατήριό μου μὲ πῆρε στὰ σφυρίγματα. Αὐτὸ ἦταν στ' ἀλήθεια μιὰ δοκιμασία γιὰ μένα, γιατί συνήθως δίνω διαλέξεις σ' ἀνθρώπους πού παραδέχονται τίς ἀπόψεις μου. Βέβαια τὸ ἀκροατήριό τὸ ἀποτελοῦσαν ἐργάτες καὶ μικροαστοί, ἀνθρώποι πού ποτέ τους δὲν ἄκουσαν κάτι γιὰ τὴν παιδικὴ ψυχολογία. Τότε διαπίστωσα πόσο μεγάλη εἶναι ἡ ἀντίσταση ἐκείνης τῆς πλειοψηφίας, πού εἶναι στραμμένη ἐναντία στὴν ἐλευθερία τοῦ παιδιοῦ — καὶ ἐναντία στὴν ἐλευθερία γιὰ τὸν ἴδιο τους τὸν ἑαυτό.

Ἡ κοινωνία μας εἶναι ἄρρωστη καὶ δυστυχισμένη, κι εἶμαι τῆς γνώμης πὼς οἱ ρίζες αὐτοῦ τοῦ κακοῦ εἶναι ἡ ἀνελεύθερη οἰκογένεια. Ἀπὸ τὰ γεννοφάσκια τους ἀκόμα τὰ παιδιὰ δέχονται τὴν ἀποβλακτικὴ ἐπίθεση τῶν δυνάμεων τῆς ἀντίδρασης καὶ τοῦ μίσους. Ἀσκοῦνται ἀπὸ νωρὴς στὴν ἄρνηση τῆς ζωῆς, ἀφοῦ ἡ ζωὸύλα τους δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ ἓνα καὶ μοναδικὸ διαρκὲς ὄχι. Μὴν κάνεις θόρυβο, μὴν ἀνανίζεσαι, μὴ λές ψέματα, μὴν κλέβεις!

Σὲ κάθε τι τὸ ἀρνητικὸ πρέπει νὰ λένε ναί: Νὰ σέβασαι τὰ γηρατεία, τὴ θρησκεία, τοὺς δασκάλους, τὸ νόμο τῶν πατέρων. Πίστευε καὶ μὴ ἐρεῦνα!

Δὲν εἶναι ἀρετὴ νὰ σέβασαι κάποιον πού δὲν εἶναι ἀξιόσεβαστος. Δὲν εἶναι ἀρετὴ νὰ ζεῖς σὲ νομιμοποιημένη ἁμαρτία μ' ἓνα ἀνθρώπο πού δὲν τὸν ἀγαπᾷς πιά. Δὲν εἶναι ἀρετὴ ν' ἀγαπᾷς ἓνα Θεὸ πού στὴν πραγματικότητα φοβάσαι.

Τὸ τραγικὸ εἶναι πὼς ὁ ἀνθρώπος πού κρατᾷ τὴν οἰκογένειά του σὲ δουλεία, εἶναι καὶ ὁ ἴδιος δούλος, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι. Ὅπως καὶ στὴ φυλακὴ, ὁ δεσμοφύλακας εἶναι κι αὐτὸς φυλακισμένος. Ἡ ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὑποδούλωση στὸ μῖσος. Ὁ ὑποδουλωμένος καταπιέζει τὴν οἰκογένειά του καὶ μ' αὐτὸ τὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό. Πρέπει νὰ ὀργανώσῃ δικαστήρια καὶ φυλακὲς, γιὰ νὰ τιμωρή-

σει τὰ θύματα τῆς δικῆς του καταπίεσης.

Ἡ ὑπόδουλη γυναῖκα πρέπει νὰ παραδώσει τὸ γιό της στὸν πόλεμο, πού ὁ ἄντρας τὸν ἀποκαλεῖ ἀμυντικὸ ἢ πατριωτικὸ, πόλεμο γιὰ τὴ σωτηρία τῆς δημοκρατίας ἢ ἀκόμα καὶ πόλεμο γιὰ τὸν τερματισμὸ τῶν ἄλλων πολέμων.

Δὲν ὑπάρχουν προβληματικὰ παιδιὰ. Ὑπάρχουν μόνο προβληματικοὶ γονεῖς. Ἴσως θὰ ἦταν καλύτερα νὰ ποῦμε: Ὑπάρχει μόνο μιὰ προβληματικὴ ἀνθρώπινα. Γι' αὐτὸ κι ἡ ἀτομικὴ βόμβα εἶναι τόσο ἀλέθρια, γιατί βρίσκεται σὲ χέρια ἀνθρώπων πού μισοῦν τὴ ζωὴ. Καὶ ποιὸς ἀνθρώπος, ἀλήθεια, πού στὴν κούνια τοῦ δέναν τὰ χέρια, δὲν εἶναι ἐχθρικὰ τοποθετημένος ἀπέναντι στὴ ζωὴ;

Στὴν ἀνθρωπότητα ὅμως ἐνυπάρχει τὸ αἶσθημα τῆς κοινωνικότητας καὶ τῆς ἀγάπης καὶ πιστεύω ἀκράδαντα πὼς νέες γενιές, πού δὲ θὰ ἀκρωτηριάζονται ἤδη ἀπὸ τὴ νηπιακὴ ἡλικία, θὰ ζοῦν μεταξὺ τους εἰρηνικὰ — ἂν στὸ μεταξὺ οἱ σημερινοὶ κήρυκες τοῦ μίσους δὲν ἔχουν καταστρέψει τὸν κόσμο.

Ὁ ἀγώνας εἶναι ἀνισος γιατί οἱ ἀνθρώποι τοῦ μίσους ἐξουσιάζουν τὴν ἐκπαίδευση, τὴ θρησκεία, τὸ νόμο, τοὺς στρατοὺς καὶ τίς ἀπάνθρωπες φυλακὲς. Μόνο μιὰ χούφτα ἐκπαιδευτικοὶ ἐνδιαφέρονται νὰ προσφέρουν στὰ παιδιὰ τὸ καλὸ, νὰ ἀναπτυχθοῦν μέσα σὲ ἐλευθερία. Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν παιδιοῦν διαμορφώνεται ἀπὸ ὀπαδοὺς τῶν ἐχθρικών ἀπέναντι στὴ ζωὴ προκαταλήψεων καὶ τοῦ ἄθλιου συστήματος τῶν τιμωριῶν.

Σὲ μερικὰ σχολεῖα καλογοριῶν ἀκόμα καὶ σήμερα τὰ κορίτσια πρέπει νὰ σκεπάζονται ὅταν παίρνουν τὸ μπάνιο τους γιὰ νὰ μὴ βλέπουν τὸ σῶμα τους. Ἀκόμα καὶ σήμερα λένε οἱ γονεῖς κι οἱ δάσκαλοι στοὺς νεαροὺς, πὼς ὁ ἀντανισμὸς εἶναι ἁμαρτία καὶ ἔχει σὰ συνέπεια τὴν τρέλα καὶ ἄλλες παρόμοιες φοβερὲς ἄρρώστιες. Πρόσφατα μάλιστα εἶδα μιὰ γυναῖκα πού ἔδερνε τὸ ἡλικίας δέκα περίπου μηνῶν παιδί της πού ἔκλαιγε γιατί διψοῦσε.

Γίνεται μιὰ μάχη ἀνάμεσα σ' ἐκείνους πού πιστεύουν στὴν

ἀπονέκρωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ πιστεύουν στὴ ζωὴ. Κανένας δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ μείνει οὐδέτερος: τοῦτο θὰ σήμαινε ὅτι εἶναι νεκρός. Δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ ταχθοῦμε μὲ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη πλευρὰ. Ἡ πλευρὰ τοῦ θανάτου μᾶς δίνει τὸ προβληματικὸ παιδί, ἡ πλευρὰ τῆς ζωῆς μᾶς δίνει τὸ φυσιολογικὸ παιδί.

Τὸ ἐλεύθερο παιδί

Ἵπάρχουν τόσα λίγα παιδιά ποὺ καθορίζουν τὴ ζωὴ τους μόνον τους, ὅστε κάθε ἀπόπειρα περιγραφῆς αὐτοῦ τοῦ πράγματος νὰ μὴν εἶναι παρὰ ἓνα πείραμα. Ἄν παρατηρήσουμε αὐτὰ τὰ παιδιά, βλέπουμε πῶς βρισκόμαστε στὴν ἀπαρχὴ ἑνὸς νέου πολιτισμοῦ, ποὺ ὁ χαρακτήρας του εἶναι ἀλλαγμένος πρὸ θεμελιακὰ ἀπὸ ὁποιαδήποτε νέα κοινωνία ποὺ ὑπόσχεται ὁποιοδήποτε πολιτικὸ κόμμα.

Ἀὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου σημαίνει πῶς θεωροῦμε τὴν ἀνθρώπινη φύση καλὴ καὶ πῶς δὲν πιστεύουμε ὅτι ὑπάρχει ἢ ὑπῆρχε ποτὲ προπατορικὸ ἀμάρτημα.

Ποτὲ δὲν εἶδε κανένας ἓνα ἀπόλυτα αὐτόνομο παιδί. Κάθε παιδί ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπὸ τοὺς γονεῖς του, τοὺς δασκάλους του καὶ τὴν κοινωνία.

Ὅταν ἡ κόρη μου, ἡ Ζωή, ἦταν δυὸ χρονῶν, τὸ εἰκονογραφημένο ἀγγλικὸ περιοδικὸ «Πίκτσουρ Πόστ» δημοσίευσε γι' αὐτὴ ἓνα ἄρθρο συνοδευόμενο ἀπὸ φωτογραφίες. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόψη τοῦ ἀρθρογράφου, ἡ Ζωὴ εἶχε τίς καλύτερες προϋποθέσεις ἀπ' ὅλα τὰ παιδιά τῆς Μεγάλῃς Βρεταννίας νὰ εἶναι ἓνα ἐλεύθερο παιδί. Αὐτὸ δὲν ἦταν ἀπόλυτα σωστό, γιατί ἡ Ζωὴ ζοῦσε καὶ ζεῖ ἀκόμα σ' ἓνα σχολεῖο μ' ἄλλα παιδιά ποὺ δὲν εἶναι αὐτόνομα. Τ' ἄλλα παιδιά ἔχουν ἄλλο λίγο καὶ ἄλλο πολὺ καταπιεστεί. Κι ἐνῶ ἡ στερεότυπη διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρα ὁδηγεῖ ὁποσδήποτε στὸ φόβο καὶ στὸ μῖσος, ἡ Ζωὴ ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ συζητήσει μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ παιδιά τὰ ὁποῖα ἦταν τοποθετημένα ἐχθρικὰ ἀπέναντι στὴ ζωὴ.

Ἡ Ζωὴ μεγάλωνε μαθαίνοντας νὰ μὴ φοβᾶται τὰ ζῶα. Ὅταν ὅμως μιὰ μέρα σταμάτησα τὸ αὐτοκίνητο σ' ἓνα λειβάδι καὶ εἶπα: «Ἐλα νὰ δοῦμε ἀπὸ κοντὰ τίς ἀγελάδες ποὺ μουγκρίζουν», τότε μὲ κοίταξε ἀπότομα καὶ φοβισμένα, λέγοντάς μου: «Ὅχι, ὄχι, οἱ ἀγελάδες ποὺ μουγκρίζουν θὰ σὲ φᾶνε!» Τῆς τὸ εἶχε πεῖ ἓνα ἐφτάχρονο παιδί ποὺ εἶχε ἀνατραφεῖ χωρὶς αὐτονομία. Εἶναι βέβαια ἀλήθεια πῶς αὐτὸς ὁ φόβος τῆς Ζωῆς κράτησε μόνο μιὰ ἢ δυὸ βδομάδες. Ἀργότερα τὴν ἐπηρέασε γιὰ λίγο χρόνο μιὰ κάποια ἱστορία γιὰ τίγρεις ποὺ παραμονεύουν τάχα μέσα στοὺς θάμνους.

Προφανῶς ἓνα αὐτόνομο παιδί μπορεῖ νὰ ξεπεράσει σὲ σχετικὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα τὴν ἐπίδραση ἀπὸ καταπιεσμένα παιδιά. Οἱ μεταβιβασμένοι στὴ Ζωὴ φόβοι καὶ ἡ ἀναστολή τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς δὲν ἐπέζησαν γιὰ πολὺ. Ὅμως κανένας δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς πεῖ ποιὲς ζημιὲς ἐπέφεραν στὸ χαρακτήρα τῆς αὐτοῖ οἱ φόβοι ποὺ τοὺς πῆρε ἀπὸ τ' ἄλλα παιδιά.

Πάρα πολλοί, ξένοι πρὸς τὸ Σάμμερχιλ, ἀπ' ὅλο τὸν κόσμο ἔχουν πεῖ γιὰ τὴ Ζωὴ: «Ἐδῶ ὑπάρχει σ' ἀλήθεια κάτι καινούργιο, ἓνα τέλει ψυχικὰ συγκροτημένο, γεμάτο χάρες καὶ βαθιὰ εὐτυχισμένο παιδί, ποὺ ζεῖ εἰρηνικὰ καὶ ὄχι σὲ πόλεμο μὲ τὸ περιβάλλον του.» Εἶναι ἀλήθεια: Αὐτὴ εἶναι — ὅσο αὐτὸ εἶναι δυνατὸ σὲ μιὰ νευρωτικὴ κοινωνία — τὸ φυσιολογικὸ παιδί, ποὺ φαίνεται πῶς αὐτόματα μπορεῖ νὰ διακρίνει τὰ σύνορα μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀσυδοσίας.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς κινδύνους ποὺ διατρέχει ἓνα αὐτόνομο παιδί εἶναι τὸ ὑπερβολικὰ μεγάλο ἐνδιαφέρον τῶν μεγάλων γι' αὐτό, μὲ τὸ ὁποῖο γίνεται περισσότερο ἀπ' ὅ,τι πρέπει τὸ ἐπίκεντρο ἐνδιαφέροντος. Ἴσως σὲ μιὰ κοινότητα, στὴν ὁποία ζοῦν αὐτόνομα παιδιά νὰ μὴν ὑπάρχει κανένα παιδί ποὺ νὰ ὑπερέχει διακριτικὰ. Κανένας δὲ θὰ προσπαθοῦσε νὰ παίξει τὸν σπουδαῖο. Ἐπίσης δὲ θὰ ὑπῆρχε ἐκείνη ἡ ζηλοτυπία, ποὺ δείχνουν ἄλλα παιδιά, ὅταν συναντοῦν ἓνα παιδί ποὺ ἔχει ξεπεράσει τίς δικές τους δυσκολίες.

Σὲ σύγκριση μὲ τὸ φίλο τῆς τὸν Θανασάκη, ἡ Ζωὴ, ὅταν ἦταν μικρὴ εἶχε μιὰ τρομερὴ εὐλυγισία καὶ ἄνεση στίς κι-

νήσεις της. Όταν τή σήκωνε κανένας ψηλά, τὸ σῶμα της ἦταν χαλαρὸ σὰ νὰ ἦταν γατάκι. Ἐνῶ τοῦ φουκαρά τοῦ Θανασάκη ἦταν σὰν ἓνα σακκί πατάτες. Δὲν μποροῦσε νὰ χαλαρώσει. Ὅλες οἱ ἀντιδράσεις του ἦταν ἀμυντικές καὶ δημιουργοῦσαν ἀντίσταση. Καὶ τοῦτο γιατί ἡ τοποθέτησή του ἀπέναντι στὴ ζωὴ ἦταν ἀπὸ κάθε ἀποψη ἐχθρική.

Προβλέπω ὅτι αὐτόνομα παιδιὰ δὲ θὰ περνοῦν ἀπ' αὐτὴ τὴ δυσάρεστη φάση. Δὲ βλέπω τὸ λόγο γι' αὐτό. Γιατί ἀφοῦ δὲ θᾶχουν τὴν ἐντύπωση πὼς βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν καταπίεση τῶν γονέων ἢ ὅτι θὰ ἐμποδιστοῦν στὴν ἀνάπτυξή τους, δὲ βλέπω τὸ λόγο γιατί θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπαναστατήσουν ἀργότερα ἐνάντια σ' αὐτούς. Ἀκόμα καὶ σὲ μισοελεύθερες οἰκογένειες ἢ ἰσονομία μεταξὺ γονέων καὶ παιδιῶν εἶναι ἤδη τόσο μεγάλη, ὥστε δὲν παρατηρεῖται ἀνταρσία τῶν παιδιῶν γιὰ ἐλευθερία.

Τὸ μικρὸ παιδί ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ὀργανώσῃ τὴ ζωὴ του μὲ δικούς του νόμους πάνω στὴ βάση τῆς ἐλεύθερης ἀνάπτυξης χωρὶς τὴν παρουσία ὅποιασδήποτε ἐξωτερικῆς ἐξουσίας στὴν ψυχικὴ καὶ τὴ σωματικὴ σφαίρα. Τὸ παιδί πρέπει νὰ φάει ὅταν πεινάει, θὰ πλυθεῖ μόνο του ἐπειδὴ τὸ θέλει, δὲν τὸ βρίζουμε οὔτε τὸ δέρνουμε, ἀλλὰ τὸ ἀγαπᾶμε καὶ τὸ προστατεύουμε ἀδιάκοπα.

Ὅλα αὐτὰ φαίνονται τόσο ἀπλά, φυσιολογικὰ καὶ ὠραία, εἶναι ὅμως παράξενο πὼς πολλοὶ γονεῖς, ἐνθουσιασμένοι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἰδέα, τὴν παρεξηγοῦν. Ὁ τετράχρονος Θωμάς κοπανᾷ τὰ πλήκτρα τοῦ πιάνου τοῦ γείτονα μ' ἓνα ξυλόσφυρο, καὶ οἱ γονεῖς του τὸν κοιτάζουν μ' ἓνα θριαμβευτικὸ χαμόγελο, ἓνα χαμόγελο ποὺ σημαίνει: «Τί θαυμάσιο πράγμα εἶναι ἡ αὐτοδιάθεση!»

Ἄλλοι πάλι γονεῖς πιστεύουν πὼς δὲν πρέπει νὰ θάλουν νὰ κοιμηθεῖ τὸ δέκα ὀχτῶ μηνῶν μωρό τους, γιατί αὐτὸ θὰ ἦταν μιὰ παρέμβαση στὴ φύση. Πιστεύουν δηλαδὴ πὼς ὁ μικρὸς μπορεῖ νὰ κάθεται μέχρι νὰ κουραστεῖ, ὁπότε θὰ τὸν

πάει ἡ μητέρα του στὸ κρεβατάκι του. Στὴν πραγματικότητα τὸ παιδί κουράζεται ὄλο καὶ πιὸ πολὺ καὶ γίνεται περισσότερο κακόθυμο. Τὸ παιδί ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ τίς ἀνάγκες του μὲ λόγια, δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ ὅτι θέλει νὰ πάει γιὰ ὕπνο. Αὐτὸ εἶναι ὑπόθεση τῆς μητέρας. Τελικὰ ἡ ἐξαντλημένη καὶ ἀπογοητευμένη μητέρα πάει τὸ παιδί γιὰ ὕπνο καὶ τὸ παιδί θάζει τὰ κλάματα. Ἐνα νέο ἀντρόγυνο βασανιζόταν μὲ τὸ πρόβλημα, ἀν θὰ ἦταν σωστὸ νὰ θάλουν κάγκελα μπροστὰ στὸ τζάκι τοῦ παιδικοῦ δωματίου. Ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα δείχνουν πὼς αὐτὲς οἱ ἰδέες, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἀν εἶναι παλιές ἢ νέες, εἶναι ἐπικίνδυνες, ὅταν στὴν ἐφαρμογὴ τους δὲ συνοδεύονται ἀπὸ ὀρθοφροσύνη.

Μόνο ἓνας τρελὸς θᾶφηγε ἀνασφάλιστα τὰ παράθυρα ἢ τὸ τζάκι στὸ δωμάτιο τῶν παιδιῶν. Καὶ ὅμως συχνὰ ἔρχονται νέοι ἄνθρωποι, ἐνθουσιασμένοι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς αὐτοδιάθεσης, σὰν ἐπισκέπτες στὸ σχολεῖο μας, καὶ ἀποροῦν γιὰ τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἐλευθερίας ποὺ ὑπάρχουν σὲ μᾶς, ἐπειδὴ κλειδώνουμε τὸ δηλητήριο στὸ ἐργαστήριο ἢ γιατί ἀπαγορεύουμε τὸ παιχνίδι πάνω στὴν πυροσβεστικὴ σκάλα. Καὶ ἔτσι ἡ ὄλη κίνηση γιὰ τὴν ἐλευθερία ἐπισκιάζεται καὶ φθείρεται, γιατί ἀκριβῶς πολλοὶ ὁπαδοὶ τῆς βρίσκονται ἐκτὸς πραγματικότητας.

Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς παραπονιόταν πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ σὲ μένα γιατί φέρθηκα αὐστηρὰ σ' ἓνα ἑφτάχρονο ἀγόρι, ἓνα δύσκολο παιδί, ὅταν ἀνοιγόκλιγε τὴν πόρτα τοῦ γραφείου μου μὲ τὰ πόδια. Ὁ ἐπισκέπτης μου ἦταν τῆς γνώμης ὅτι θᾶπρεπε νὰ γελάσω καὶ νὰ ὑπομένω τὸ θόρυβο μέχρι ποὺ νὰ ἱκανοποιηθεῖ ἡ ἐπιθυμία τοῦ παιδιοῦ νὰ κλωτσᾷ τὴν πόρτα. Εἶναι θέβαια ἀλήθεια πὼς ἀρκετὰ χρόνια τῆς ζωῆς μου τὰ πέρασα ἀνεχόμενος τὴν κακὴ καὶ καταστροφικὴ συμπεριφορὰ τῶν προβληματικῶν παιδιῶν, ὅμως αὐτὸ τὸ ἔκανα σὰν ψυχίατρός τους καὶ ὄχι σὰ συμπολίτης τους.

Ἄν μιὰ νέα μητέρα νομίζει πὼς πρέπει ν' ἀφήσῃ τὸ παιδί της νὰ πασαλείφῃ τὴν πόρτα μὲ κόκκινη μελάνη γιὰ νὰ μὴν τοῦ στερήσῃ τάχα τὴν ἐλευθερία ἐκφρασεως, τότε αὐτὴ δὲν ἔχει συλλάβῃ τὸ νόημα τῆς αὐτοδιάθεσης.

Θυμάμαι πώς κάποτε πού ήμουν μ' ένα φίλο στο Κόβεντ Γκάρντεν του Λονδίνου, ένα παιδί μπροστά από μās μιλούσε συνεχώς στον πατέρα του σ' όλη τη διάρκεια του πρώτου μπαλλέτου. "Όταν τέλειωσε το μπαλλέτο ζήτησα ν' αλλάξουμε θέσεις. Τότε ο φίλος μου είπε: «Τί θα κάνετε αν συμπεριφερόταν έτσι ένα παιδί του Σάμμερχιλ;»

«Θα τούλεγα κλείσει το στόμα σου!», απάντησα.

Αλλά ο φίλος μου με διαβεβαίωσε: «Δέ θα χρειαζόταν κάτι τέτοιο. Κανένα παιδί του Σάμμερχιλ δε θα φερόταν έτσι.» Και νομίζω πως δεν είχε άδικο.

Κάποτε μιὰ κυρία έφερε το έφτάχρονο κοριτσάκι της σέ μένα. «Κύριε Neill», είπε, «έχω διαβάσει μέχρι και την τελευταία άράδα που έχετε δημοσιεύσει. Κι είχα αποφασίσει, πριν ακόμα γεννηθεί η Δάφνη, να τη διαπαιδαγωγήσω έφαρμόζοντας κατά γράμμα τις δικές σας αρχές.»

Έρριξα μιὰ ματιά στη Δάφνη που καθόταν όρθια πάνω στο πιάνο μου με τα βαριά παπούτσια της. Από κει μ' ένα πήδημα βρέθηκε πάνω στον καναπέ όπου κι άρχισε να ασχολείται με τα έλατήρια. «Κοιτάξτε πόσο αυθόρμητη είναι», είπε ή μητέρα της. «Η προσωποποίηση των άρχων του Neill!» Φοβάμαι πως κοκκίνισα.

Αυτή τη διαφορά μεταξύ έλευθερίας και άσυδοσίας πολλοί γονείς δεν μπορούν να τη συλλάβουν. Σ' ένα σπίτι που κυριαρχεί ή πειθαρχία τα παιδιά δεν έχουν κανένα δικαίωμα. Σ' ένα άλλο σπίτι στο όποιο τα κακομαθαίνουν έχουν μόνο α τα δικαιώματα και κανέναν άλλον. Ένώ σέ μιὰ ίσορροπημένη οικογένεια έχουν παιδιά και γονείς τα ίδια δικαιώματα. Το ίδιο συμβαίνει και με τα σχολεία.

Πρέπει και πάλι να το δηλώσουμε, ότι ή έλευθερία δεν έχει τίποτε το κοινό με την κακή άνατροφή. Όταν, λόγου χάρι, ένα τρίχρονο παιδί θέλει να άγει πάνω στο τραπέζι του φαγητού, τότε μπορεί κανέναν να του πει χωρίς φόβο, πως αυτό δε θα του έπιτραπεί. Πρέπει λοιπόν να πειθαρχήσει, κι αυτό είναι το σωστό. Όμως πρέπει να πειθαρχήσει κι έσεις σ' αυτό, όταν είναι άναγκαίο. Έγώ ζητάω συγ-

γνώμη όταν συμβεί να θρίσκομαι στα δωμάτια των παιδιών, και μου ζητήσει κάποιο άπ' αυτά να φύγω.

Οι γονείς πρέπει να κάνουν έρισμένες θυσίες προκειμένου να ζήσουν τα παιδιά σύμφωνα με τη δική τους έσωτερική φύση. Λογικοί γονείς βρίσκουν τον τρόπο να κάνουν συμβιβασμούς. Άπεναντίας οι άρρωστημένοι γονείς θα χρησιμοποιήσουν βία ή θα κακομάθουν τα παιδιά τους, παραχωρώντας τους όλα τα δικαιώματα.

Στην πράξη είναι δυνατό να προσεγγίσουν τα μεταξύ τους άποκλίνοντα ενδιαφέροντα των γονέων και των παιδιών ή και άκόμη να άναρθούν σέ κοινό παρονομαστή — άρκει να είναι κανέναν ειλικρινά προετοιμασμένος για κάποιο συμβιβασμό. Η Ζωή σεδόταν το γραφείο μου και δεν έδειχνε την παραμικρή έσωτερική έπιθυμία να παίξει με τη γραφομηχανή μου ή με τα χαρτιά μου. Από την άλλη μεριά κι έγω σέδομαι το δωμάτιό της και τα παιχνίδια της σά δική της περιοχή.

Τα παιδιά είναι πολύ λογικά και άποδέχονται γρήγορα τους νόμους της κοινότητας. Φτάνει να μην τα εκμεταλλευόμαστε, πράγμα που συμβαίνει πολύ συχνά. Σχεδόν πάντα ο πατέρας ή ή μητέρα φωνάζουν: «Δημήτρη, φέρε μου ένα ποτήρι νερό!» και τούτο όταν το παιδί είναι άφοσιωμένο στο παιχνίδι του.

Ένα παιδί γίνεται συνήθως άτακτο γιατί δεν του φερόμαστε με το σωστό τρόπο. Όταν ή Ζωή ήταν ένάμισυ περίπου χρονών, πέρασε μιὰ φάση, κατά την όποια έδειχνε μεγάλο ενδιαφέρον για τα γυαλιά μου. Τα τράβαγε βίαια από τη μύτη μου για να τα περιεργαστεί. Δέ διαμαρτυρόμουν ούτε κι έδειχνα το θυμό μου με ματιές ή τον τόνο της φωνής μου. Σύντομα ή Ζωή έχασε το ενδιαφέρον της για τα γυαλιά μου και δεν τα ξανάπιασε πιά. Δέν υπάρχει καμιά άμφιβολία πως, αν της το άπαγόρευα ή της χτυπούσα κάθε φορά το χέρι, θα διατηρούσε άγρυπνο το ενδιαφέρον της και πως θα το συνέδεε κατά κάποιον τρόπο με το συναίσθημα του φόβου της από μένα και την άνταρσία εναντίον μου.

Η γυναίκα μου την άφηγε να παίξει με διάφορα αντικεί-

μενα που σπάζουν εύκολα. Το παιδί ήταν πάντα προσεκτικό μ' αυτά και σπάνια έσπαζε κάτι. Έτσι βρήκε από μόνη της πώς είναι φτιαγμένα τα πράγματα. Φυσικά υπάρχουν όρια σ' αυτή τη σκόπιμη απουσία περιορισμού. Δεν μπορούμε βέβαια να επιτρέψουμε σ' ένα παιδί έξη μηνών να ανακαλύψει μόνο του ότι ένα αναμμένο τσιγάρο μπορεί να προκαλέσει τον πόνο. Αλλά και η απομάκρυνση του κινδύνου πρέπει να γίνει χωρίς πολλές διατυπώσεις.

Ένα ισορροπημένο παιδί θα ανακαλύψει πολύ εύκολα τα ενδιαφέροντά του. Χωρίς τις τρομαγμένες κραυγές και το θυμωμένο τόνο των μεγάλων θα ασχοληθεί μ' άπιστευτη λογικότητα με κάθε λογής ύλικό. Η ταλαιπωρημένη μητέρα που ενώ μαγειρεύει βασανίζεται από χίλιες αγωνίες, σκεφτόμενη για τὸ τί μπορεί να κάνουν αυτή τη στιγμή τα παιδιά της, ουσιαστικά δεν εμπιστεύτηκε ποτέ αυτά τα παιδιά. «Πήγαινε να δεις τί κάνει ο μικρός και πές του να σταματήσει!» Αυτή την πρόταση την ακούμε ακόμα και σήμερα σε πολλά σπίτια.

Όταν μία μητέρα μου γράφει για να ρωτήσει τί πρέπει να κάνει με τα παιδιά της που της κάνουν το σπίτι άνω κάτω, ενώ αυτή μαγειρεύει, ή μόνη απάντηση που μπορώ να δώσω είναι: Πολύ πιθανό να τα διαπαιδαγώγησε ή ίδια έτσι.

Ένα άντράκι διάβασε μερικά από τα βιβλία μου και άρχισε να νοιώθει τύψεις συνείδησης για τις ζημιές που μπορεί να προξένησε με τη δική του μέθοδο διαπαιδαγώγησης. Κάλεσαν άμέσως οικογενειακό συμβούλιο και είπαν στα παιδιά: «Σας διαπαιδαγώγησαμε πέρα για πέρα λαθεμένα. Απ' αυτή τη στιγμή και πέρα μπορείτε να κάνετε ό,τι θέλετε.» Ξέχασα πόσο ανέβηκε ο λογαριασμός όλων των πραγμάτων που καταστράφηκαν, θυμάμαι όμως πως ξανακάλεσαν οικογενειακό συμβούλιο και ανακάλεσαν την προηγούμενή τους απόφαση.

Έγαντια στην έλευθερία των παιδιών προβάλλεται συχνά η αντίρρηση: Η ζωή είναι τόσο σκληρή, και πρέπει να διαπαιδαγωγη-

σουμε τα παιδιά έτσι που να είναι ικανά να ζήσουν. Για το αυτό πρέπει να τα μάθουμε πειθαρχία. Αν τ' αφήσουμε τώρα να κάνουν ό,τι θέλουν αυτά, πως θα μπορούσους αύριο να πάνε να εργαστούν κάτω από κάποιον προϊστάμενο; Πως θα μπορούσους να συναγωνιστούν τους άλλους που έμαθαν πειθαρχία; Πως θα αποκτήσουν κάποτε την ικανότητα να αυτοπειθαρχούν;

Όποιος αναγνωρίζει την έλευθερία στα παιδιά και ταυτόχρονα προβάλλει τα παραπάνω επιχειρήματα, δεν έχει καταλάβει ότι ξεκινάει από μια άθεμελίωτη κι αναπόδεικτη προϋπόθεση, από τον ισχυρισμό ότι το παιδί δεν μπορεί να μεγαλώσει ή να αναπτυχθεί αν δεν αναγκαστεί γι' αυτό. Αυτός όμως ο ισχυρισμός ανατρέπεται απ' όλες τις έμπειρίες που αποκτήσαμε κατά τη διάρκεια τριανταεννιά χρόνων στο Σάμμερχιλ. Ας πάρουμε για παράδειγμα μεταξύ έκατό περιπτώσεων τον Μάριο. Αυτός βρισκόταν στο Σάμμερχιλ από τα έφτά ως τα δεκαεφτά του χρόνια. Σ' αυτά τα δέκα δόκκληρα χρόνια ο Μάριος δεν παρακολούθησε ούτε μία και μοναδική παράδοση μαθήματος. Στα δεκαεφτά του χρόνια έφυγε και δεν μπορούσε ούτε να διαβάσει. Όμως μόλις άφησε το σχολείο κι αποφάσισε να γίνει εργαλειοκατασκευαστής, τότε έμαθε στα γρήγορα να διαβάζει και σε πολύ λίγο χρονικό διάστημα άφομοίωσε όλες τις τεχνικές γνώσεις που του ήταν άπαραίτητες. Αντιμετώπισε μόνος του τις σπουδές του. Σήμερα αυτό το παιδί είναι πολυσπούδαστο, έχει ένα καλό μισθό και κατέχει μια ήγετική θέση στην κοινότητά του. Κι όσο άφορά την αυτοπειθαρχία, αναφέρω μόνο ότι ο Μάριος έχτισε το μεγαλύτερο μέρος του σπιτιού του με τα ίδια του τα χέρια και με το μεροκάματό του τρέφει μια οικογένεια με τρία άγόρια.

Κατά τον ίδιο τρόπο θέλουν κάθε χρόνο να πάνε στο

πανεπιστήμιο αγόρια και κορίτσια από το Σάμμερχιλ, που μέχρι τότε δεν είχαν διαβάσει τίποτα. Αυθόρμητα πέφτουν στο διάβασμα για να περάσουν τις εισαγωγικές του πανεπιστημίου. Γιατί το κάνουν αυτό;

Επικρατεί ή προκατάληψη ότι δεν μπορούμε να αποκτήσουμε καλές συνήθειες στη ζωή αν δε μας αναγκάσουν γι' αυτό στην παιδική μας ηλικία. Μέσα σ' αυτό το κλίμα διαπαιδαγωγηθήκαμε κι αποδεχόμαστε αυτή την προκατάληψη χωρίς αντιρρήσεις, και τούτο γιατί δεν άμφισβητήθηκε ποτέ. Εγώ αρνούμαι να αναγνωρίσω αυτή την προϋπόθεση.

Το παιδί έχει ανάγκη από ελευθερία, γιατί μόνο με την ελευθερία μπορεί να αναπτυχθεί φυσιολογικά — δηλαδή καλά. Βλέπω τις συνέπειες της καταπίεσης σε καινούργιους μαθητές που έρχονται σε μας από οικοτροφεία. Είναι γεμάτα ανειλικρίνεια, ή ευγένειά τους είναι ψεύτικη κι οι καλοί τους τρόποι είναι υποκρισία.

Στην επαφή τους με την ελευθερία αντιδρούν άμέσως και κουραστικά. Την πρώτη ή και τη δεύτερη εβδομάδα ανοίγουν τις πόρτες στους δασκάλους, με προσφωνούν με το «κύριε» και πλένονται καθαρά. Μου ρίχνουν «γεμάτες σεβασμό» ματιές, οι οποίες εύκολα αναγνωρίζονται σαν έκδηλωση φόβου. Μετά όμως από μερικές εβδομάδες ελευθερίας δείχνουν τί είναι στην πραγματικότητα. Γίνονται αδιάντροποι, άγενεις και δεν πλένονται πιά. Κάνουν όλα εκείνα που τους είχαν πριν απαγορεύσει: βρίζουν, καπνίζουν, καταστρέφουν αντικείμενα. Παράλληλα διατηρούν όλο αυτό το χρόνο ευγενική και ανειλικρινή την έκφραση του προσώπου και της φωνής τους.

Περνάνε τουλάχιστο έξη μήνες μέχρι να απαλλαγούν από την ανειλικρίνεια. Μετά απ' αυτό το στάδιο δεν αισθάνονται την ανάγκη υποταγής σε καθέναν που αυτά τον θεωρούν αυθεντία. Σ' έξη μήνες περίπου ξαναγίνονται φυσιολογικά και υγιή παιδιά, που λένε χωρίς εκνευρισμούς και μίσος όλα όσα σκέπτονται. Όταν ένα παιδί διαπαιδαγωγείται από πολύ νωρίς σε συνθήκες ελευθερίας, δε χρειάζεται

να περάσει απ' αυτό το στάδιο της ανειλικρίνειας και της υποκρισίας. Εκείνο που κάνει στους περισσότερους έντύπωση από το Σάμμερχιλ είναι η απόλυτη ειλικρίνεια μεταξύ των μαθητών.

Το να είναι κανένας ειλικρινής και ν' αντιμετωπίζει τη ζωή με ειλικρίνεια, είναι μια πάρα πολύ σημαντική υπόθεση. Είναι πράγματι ένα θέμα ζωτικό. Όταν κανένας είναι ειλικρινής, όλα τ' άλλα έρχονται από μόνα τους. Ο καθένας αναγνωρίζει πόσο σημαντικό είναι το να είναι ένας ήθοποιος λ.χ. ειλικρινής. Περιμένουμε ειλικρίνεια από τους πολιτικούς μας (τόσο αισιόδοξοι είναι βλέπετε οι άνθρωποι), από τους δικαστές μας, τους δασκάλους και τους γιατρούς. Τα παιδιά μας όμως τα διαπαιδαγωγούμε με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην τολμούν να είναι ειλικρινή.

Το ότι τα παιδιά δε φέρουν μαζί τους, όταν γεννιούνται, την ανειλικρίνεια, είναι ίσως η μεγαλύτερη αποκάλυψη που κάναμε στο Σάμμερχιλ. Αποφασίσαμε ν' αφήσουμε ελεύθερα τα παιδιά για να δούμε πώς συμπεριφέρονται. Αυτός είναι ο μόνος δυνατός τρόπος επικοινωνίας με τα παιδιά. Το πρωτοποριακό σχολείο του μέλλοντος πρέπει να υιοθετήσει αυτό το δρόμο, αν θέλει να συμβάλλει στη γνώση και το σπουδαιότερο: στην ευτυχία του παιδιού.

Ο στόχος της ζωής μας είναι η ευτυχία. Όλα τα θάσσανα στη ζωή έχουν άμεση σχέση με τον περιορισμό ή την καταστροφή της ευτυχίας. Είμαι ευτυχής θά πεί είμαι άκακος. Είμαι δυστυχής θά πεί, σ' άκραία περίπτωση, άγτισημιτισμός, θασσανισμός των μειονοτήτων ή πόλεμος.

Άσφαλώς και συμφωνώ στο ότι η ειλικρίνεια μπορεί να οδηγήσει σε δυσάρεστες καταστάσεις. Πριν από λίγο καιρό ένα τρίχρονο κοριτσάκι είπε σ' ένα μουσάτο έπισκέπτη του σχολείου: «Νομίζω πως δε μ' άρέσει ή φάτσα σου!» Ο έπισκέπτης άποδείχτηκε άντάξιος των συνθηκών και χαμογελώντας άπάντησε: «Η δική σου όμως φάτσα μ' άρέσει!», όποτε ή μικρή Μαίρη έβαλε τά γέλια.

Δε θα παραθέσω έδω έπιχειρήματα υπέρ της ελευθερίας του παιδιού. Μισή ώρα συντροφιά μ' ένα ελεύθερο παιδί πεί-

θει περισσότερο από ένα βιβλίο γεμάτο επιχειρήματα. Βλέπω θά πει πείθομαι.

Δέν είναι απλό να δώσεις ελευθερία σ' ένα παιδί. Κάτι τέτοιο θά σήμαινε ότι πρέπει ν' άρνηθοῦμε να τὸ διδάξουμε θρησκευτικά, πολιτική ἢ ταξική συνείδηση. Ένα παιδί δέν μπορεί να είναι ἀληθινά ελεύθερο, όταν ἀκούει τὸν πατέρα του να ἀναθεματίζει μιὰ συγκεκριμένη πολιτική παράταξη ἢ τὴ μητέρα του να βρίζει τὸ ὑπηρετικό προσωπικό της. Κι είναι σχεδὸν ἀδύνατο να ἐμποδίσουμε τὰ παιδιά στην υἱοθέτηση τῶν δικῶν μας θέσεων για τὴ ζωὴ. Είναι πολὺ ἀπίθανο ὁ γιὸς ἐνὸς χασάπη να συνηγορήσει ὑπὲρ τῆς χορτοφαγίας, ἐκτὸς ἂν ὁ φόβος τῆς αὐταρχικότητας τοῦ πατέρα τὸν σπρώχνει στην ἀντιπολίτευση.

Ἡ κοινωνία είναι ἀπὸ τὴ φύση της ἀντιφιλελεύθερη. Ἡ κοινωνία — ἡ μεγάλη μάζα — είναι συντηρητική καὶ μισεῖ τίς νέες ιδέες.

Ἡ μόδα ἀντικαθρεφτίζει αὐτὴ τὴν ἀποστροφή ἐνάντια στην ελευθερία. Ὁ πολὺς κόσμος προτιμᾷ τὴν ὁμοία ἐμφάνιση. Ἐγὼ στην πόλη θεωροῦμαι παράξενος γιατί φορῶ πέδιλα. Στὸ χωριό μου θά ἦμιον παράξενος ἂν φοροῦσα φηλὸ καπέλο. Μόνο λίγοι ἄνθρωποι τολμοῦν να μὴν ἐνδιαφέρονται για τὸ σ ω σ τ ὀ ντύσιμο.

Στὴν Ἀγγλία ἕνας νόμος ἀπαγορεύει τὴν ἀγορὰ τσιγάρων τὸ βράδυ μετὰ ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη ὥρα. Δέν μπορῶ να πιστέψω πὼς ὑπάρχει ἔστω κι ἕνας ποὺ ἐγκρίνει αὐτὸν τὸ νόμο. Κι ὁμως ἀνεχόμαστε ὑπομονετικᾶ αὐτοὺς τοὺς κουτοὺς νόμους τῆς μάζας.

Μόνο ἐλάχιστα ἔτομα θά ἀναλάβαιναν τὴν εὐθύνη να ἀπαγχονίσουν ἕνα δολοφόνου ἢ να στείλουν ἕνα κακοῦργο σ' αὐτὸ τὸ ζωντανὸ θάνατο ποὺ τὸν λέμε φυλακή. Ἡ μάζα ὁμως μπορεί να ἐπιμένει σὲ τέτοιες βαρβαρότητες ὅπως στὴν ποινή τοῦ θανάτου καὶ τὸ σύστημα φυλάκισης, καὶ τοῦτο γιατί δὲ διαθέτει συνείδηση. Ἡ μάζα δέν μπορεί να σκεφτεῖ, μόνο να αἰσθάνεται μπορεί. Για τὴ μάζα ὁ ἐγκληματίας εἶναι ἕνας κίνδυνος. Κι ὁ πιὸ εὐκολος τρόπος αὐτοπροστασίας εἶναι ἡ θανάτωση τοῦ κινδύνου αὐτοῦ ἢ ἡ φυλάκισή του.

Τὸ γερασμένο μας ποινικὸ δίκαιο εἶναι κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του θεμελιωμένο πάνω στὸ φόβο. Ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ καταπιεστικὸ ἐκπαιδευτικὸ μας σύστημα εἶναι θεμελιωμένο πάνω στὸ φόβο — πάνω στὸ φόβο ἀπέναντι στὴ νέα γενιά.

Ὁ Σέρ Μάρτιν Κόνγουαιη ἐξηγεῖ στὸ γοητευτικὸ βιβλίο του «The Crowd in Peace and War»* ὅτι ἡ μάζα προτιμᾷ τοὺς ἡλικιωμένους δημόσιους ἄντρες. Στὸν πόλεμο ἐκλέγει ἡλικιωμένους στρατηγούς, στὴν εἰρήνη ἡλικιωμένους γιατρούς. Ἡ μάζα γαντζώνεται πάνω στὰ γηρατειά, γιατί φοβᾶται τὴ νεολαία.

Τὸ ἐνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης τῆς μάζας τὴν κάνει να βλέπει τὴ νεολαία σὰν κίνδυνο — τὸν κίνδυνο, ὅτι ἀναπτύσσεται μιὰ νέα ἀνταγωνιστικὴ μάζα, ἡ ὁποία σὲ κάθε εὐκαιρία θά μπορούσε να ἐξαφανίσει τὴν ὑπάρχουσα. Ἀκόμα καὶ στὴ μικρότερη ὁμάδα, τὴν οἰκογένεια, ἡ νεολαία στερεῖται για τὸν ἴδιο λόγο τὴν ελευθερία. Οἱ ἡλικιωμένοι ἔχουν γαντζωθεῖ στίς παλιές ἀξίες — παλιές σ υ ν α ι σ θ η μ α τ ι κ ἔς ἀξίες. Δέν ὑπάρχει καμιὰ λογικὴ αἰτία για να ἀπαγορεύσει ἕνας πατέρας τὸ κάπνισμα στὴν εἰκοσάχρονη κόρη του. Ἡ ἀπαγόρευση εἶναι συναισθηματικῆς προέλευσης καὶ συντηρητικῆ. Πίσω ἀπὸ τὴν ἀπαγόρευση κρύβεται ὁ φόβος. Καὶ ποιοὶ θά ναί τ ὀ ἐ π ὀ μ ε ν ο β ἦ μ α τ η ς ; Ἡ μάζα εἶναι ὁ φύλακας τῆς ἠθικῆς. Οἱ ἡλικιωμένοι αἰσθάνονται φόβο μπροστὰ στὴν ελευθερία τῆς νεολαίας, γιατί ἡ νεολαία θά μπορούσε να κάνει πράξη ἐκεῖνο ἀκριβῶς ποὺ εὐχαρίστως θά εἶχαν κάνει οἱ ἴδιοι οἱ ἡλικιωμένοι. Τὸ ὅτι τὰ παιδιά καταπιέζονται πάντα κι αἰώνια για ν' ἀποδεχτοῦν τίς ἀντιλήψεις καὶ τίς ἀξίες τῶν ἡλικιωμένων, εἶναι τὸ πιὸ μεγάλο ἀδίκημα ἐνάντια στὴν παιδικὴ ἡλικία.

Τὸ να δώσεις ελευθερία σ' ένα παιδί σημαίνει να τ' ἀφήσεις να ζήσει τὴ ζωὴ του ὅπως αὐτὸ θέλει. Ἔτσι διατυπωμένο φαίνεται νάνα ἀπλὸ πράγμα. Μόνο ποὺ ἡ ἀθλία συνήθειά μας να διδάσκουμε, να διαμορφώνουμε, να νοθετοῦμε

* «Ὁ ὄχλος στὴν εἰρήνη καὶ στὸν πόλεμο». (Σ.τ.Μ.).

και να ασκουμε βία, δε μας επιτρέπει να γνωρίσουμε πόσο απλό πράγμα είναι η αληθινή ελευθερία.

Πώς αντιδρά το παιδί στην ελευθερία; Τα έξυπνα παιδιά ή και τα λιγότερο έξυπνα κερδίζουν κάτι, που ποτέ πριν δεν είχαν αποκτήσει — κάτι που είναι σχεδόν απροσδιόριστο. Το πιο σπουδαίο γνώρισμά του συνίσταται στο ότι τα παιδιά γίνονται ειλικρινέστερα, φιλικότερα κι αποβάλλουν την επιθετικότητά τους. Όταν τα παιδιά δε νοιώθουν κανένα φόβο και δεν υπόκεινται σε καμιά πειθαρχία, τότε κατά κανόνα δεν είναι επιθετικά. Μόνο μια φορά σε τριανταοχτώ χρόνια είδα στο Σάμμερχιλ καυγά στον όποιο μάτωσαν μερικές μύτες. Πάντα υπάρχει κι εδώ κάποιο παιδί που επιμένει να κουμαντάρει κατά κάποιον τρόπο τ' άλλα — επειδή οι κακές επιδράσεις μιας νευρωτικής οικογένειας πάνω στο παιδί, δεν μπορούν να εξουδετερωθούν, ούτε και με τόσο πολλή ελευθερία. Οι αποκτημένες ιδιότητες του χαρακτήρα στους πέντε πρώτους μήνες, ή χρόνια της ζωής, μπορούν να μετασχηματιστούν με τη βοήθεια της ελευθερίας, δεν μπορούν όμως ποτέ να μεταμορφωθούν στο αντίθετό τους. Ο χειρότερος έχθρος της ελευθερίας είναι ο φόβος. Μήπως, όταν διαφωτίσουμε τα παιδιά πάνω στα σεξουαλικά προβλήματα, αποχαλινωθούν; Μήπως, αν δεν περάσουμε από τη λογοκρισία τα θεατρικά έργα, γίνουν οι άνθρωποι ανήθικοι;

Οι ενήλικοι που φοβούνται πως θα μπορούσε να διαφθαρεί ή νεολαία, είναι οι ίδιοι διεφθαρμένοι — όπως οι άνθρωποι με τη βρωμερή φαντασία που απαιτούν, να φοροῦμε μπικίνι. Είναι σίγουρο πως αυτό που σοκάρει κάποιον είναι ακριβώς αυτό που τον ενδιαφέρει περισσότερο. Ο σεμνότυφος είναι βασικά ακόλαστος, ο όποιος φοβάται μπροστά στη γύμνια της ψυχής του.

Όπωςδήποτε ή ελευθερία είναι μια νίκη σε βάρος της αμάθειας. Ένας ελεύθερος λαός δε θα χρειαζόταν καμιά λογοκρισία για τα θεατρικά έργα, ούτε και για το ντύσιμο. Ένας ελεύθερος λαός δε θα είχε κανένα ενδιαφέρον για έρεθιστικά πράγματα, γιατί δε θα ήταν δυνατό να έρεθίζεται. Τους μαθητές του Σάμμερχιλ δεν μπορεί κανένας να

τους έρεθίσει — όχι γιατί είναι βουτηγμένοι στην αμαρτία αλλά γιατί έχουν αποβάλει το ενδιαφέρον τους για έρεθιστικά πράγματα σε βαθμό που να μην τα χρησιμοποιούν πια σαν αντικείμενο στις συζητήσεις και τα άστεια τους.

Πάντα με ρωτούν: «Πώς θα τα καταφέρουν οι μαθητές σας να προσαρμοστούν στη σκλαβιά της ζωής;» Έγώ όμως ελπίζω πως αυτά τα ελεύθερα παιδιά θα αποτελέσουν την πρωτοπορία για την κατάργηση της σκλαβιάς.

Πρέπει να επιτρέψουμε στο παιδί να είναι εγωιστικό — να μπορεί να παρακολουθήσει τα παιδικά του ενδιαφέροντα σ' όλη του την παιδική ηλικία. Όταν τα άτομικά και κοινωνικά ενδιαφέροντα του παιδιού έρθουν σε σύγκρουση, τότε άφοβα θα πρέπει να δοθεί το προβάδισμα στα πρώτα. Η πεμπτοσύια της ιδέας του Σάμμερχιλ είναι απελευθέρωση: επιτρέπεται στο παιδί να ζήσει τα φυσιολογικά του ενδιαφέροντα.

Το σχολείο θα έπρεπε να μετατρέπει τη ζωή του παιδιού σε παιχνίδι. Αυτό θέδαια δε σημαίνει πως για το παιδί πρέπει να είναι όλα ρόδινα. Απεναντίας με το να καταστήσει κανένας τα πάντα εύκολα για το παιδί, επιδρά καταστροφικά πάνω στο χαρακτήρα του. Όμως είναι ήδη πάρα πολλές οι δυσκολίες που προσφέρει ή ίδια ή ζωή, ώστε να μην είναι αναγκαίες οι τεχνητές δυσκολίες με τις όποιες έμεις επιβαρύνουμε τα παιδιά.

Είναι λάθος να θέλει να πετύχει κανένας κάτι με μέσο την αυταρχικότητα. Το παιδί δεν πρέπει να υποχρεώνεται να κάνει κάτι, αν δεν έχει μόνο του πεισθεί ότι πρέπει να το κάνει. Η δυστυχία της ανθρωπότητας οφείλεται στον έξαναγκασμό απέξω, ανεξάρτητα αν προέρχεται από τον Πάπα, το κράτος, το δάσκαλο ή τους γονείς. Στην ολότητά του αυτό λέγεται φασισμός.

Οι περισσότεροι άνθρωποι χρειάζονται ένα Θεό. Πώς θα μπορούσε να είναι και διαφορετικά, όταν το σπίτι κυβερνιέται από ήμθεους και των δυο φύλων, οι όποιοι απαιτούν ά-

πόλυτη αλήθεια και ήθικη συμπεριφορά; Έλευθερία σημαίνει πώς κάθε πράξη ή παράλειψη είναι για τον καθένα δυνατή και σύμφωνη με τις επιθυμίες του μέχρι το σημείο που δεν παραβιάζεται ή ελευθερία των άλλων. Το αποτέλεσμα της ελευθερίας είναι αυτοπειθαρχία.

Η σημερινή εκπαιδευτική πολιτική είναι στραμμένη ενάντια στην ελεύθερη ζωή. Πείθουμε με μέσο το φόβο. Όμως, είναι μεγάλη ή διαφορά αν εξαναγκάζουμε το παιδί να μην πετάει πέτρες ή αν το εξαναγκάζουμε να μάθει λατινικά. Το πέταγμα της πέτρας μπορεί να προξενήσει ζημιά σε άλλους, ή μάθηση όμως των λατινικών αφορά αποκλειστικά και μόνο το παιδί. Ο εξαναγκασμός ενός παιδιού για να μάθει είναι όμοιος μ' αυτόν τον εξαναγκασμό του νόμου για να αποδεχτεί κάποιος μια συγκεκριμένη θρησκεία. Κι είναι ακριβώς η ίδια άνοησία.

Εγώ όταν ήμουν νέος μάθαινα λατινικά — ή καλύτερα μουδιναν βιβλία λατινικών, από τα οποία έπρεπε να μαθαίνω. Σα νέος δεν μπορούσα να μάθω αυτά τα πράγματα, γιατί τα ενδιαφέροντά μου ήταν άλλου στραμμένα. Στά είκοσιένα μου διαπίστωση πως χωρίς λατινικά δε θα μπορούσα να γραφτώ στο πανεπιστήμιο. Σε λιγότερο από ένα χρόνο έμαθα τόσα λατινικά, ώστε να περάσω τις εισαγωγικές εξετάσεις. Το δικό μου και μόνο ενδιαφέρον με παρότρυνε να μάθω λατινικά.

Κάθε παιδί έχει το δικαίωμα για μια άλλαξιά ρουχα, που θα μπορούν να λερώνονται ανενόχλητα. Κάθε παιδί έχει το δικαίωμα να μιλάει ελεύθερα. Χρόνια ολόκληρα άκούω πως ξεστομίζουν τα μικρά αγόρια και κορίτσια τις βρισιές τους «στο διάβολο» και «π' ανάθεμά σε», λέξεις που τους είχαν απαγορευτεί στο παιδικό τους δωμάτιο.

Κι είναι παράξενο πως ο κόσμος δεν είναι πιο νευρωτικός παρ' όλο που εκατομμύρια παιδιά διαιπαιδαγωγούνται με το μίσος ενάντια στη σεξουαλικότητα και το φόβο. Κατά τη γνώμη μου αυτό σημαίνει πως ο άνθρωπος διαθέτει κάποια έσωτερική δύναμη, με την οποία, ξεπερνάει τελικά όλα τα δεινά που του επιβάλλουν. Υπάρχει μια άργη κίνη-

ση με κατεύθυνση την ελευθερία, τόσο στο σεξουαλικό όσο και σ' άλλους τομείς. Όταν ήμουν νέος, οι γυναίκες κολυμπούσαν στη θάλασσα με κάλτσες και μακριά φορέματα. Σήμερα δείχνουν τις γάμπες τους και το σώμα τους. Από γενιά σε γενιά τα παιδιά απολαβαίνουν περισσότερη ελευθερία. Μόνο φρενοβλαβείς αλείφουν ακόμα σήμερα το χέρι του νηπίου με μαύρο πιπέρι για να το εμποδίσουν να θυζάξει το δάχτυλό του. Η τιμωρία του ξυλοδαρμού στα σχολεία δεν υπάρχει παρά σε λίγες μόνο χώρες.

Η ελευθερία επιδρά με άργο ρυθμό. Μπορεί να περάσουν αρκετά χρόνια μέχρι να καταλάβει ένα παιδί τη σημασία της. Μόνο ένας αδιόρθωτα αισιόδοξος θα μπορούσε να περιμένει γρήγορα αποτελέσματα. Καλύτερα λειτουργεί η ελευθερία στα έξυπνα παιδιά. Θα ήθελα να μπορούσα να πω: αφού η ελευθερία επεργεί κατά κύριο λόγο συναισθηματικά, τότε όλα τα παιδιά — έξυπνα και κουτά — αντιδρούν στην ελευθερία κατά τον ίδιο τρόπο. Δυστυχώς όμως δεν μπορώ να το πω.

Βλέπει κανείς τη διαφορά στην παρακολούθηση των σχολικών μαθημάτων. Κάθε παιδί που ζει σ' ελευθερία, παίζει τον περισσότερο χρόνο — κι αυτό για ολόκληρα χρόνια. Όταν όμως φτάσει ο καιρός, τότε τα άφυπνια παιδιά στρώνονται στο διάβασμα κι αφομοιώνουν όλη την ύλη που είναι αναγκαία για να τα βγάλουν πέρα στις εξετάσεις που προβλέπονται από το κράτος.

Σ' ένα διάστημα δυο χρόνων περίπου καταφέρνει καθένα απ' αυτά τα παιδιά να μάθει τόση ύλη μαθημάτων, για την οποία ένα καταπιεσμένο παιδί χρειάζεται μια σχολική διάρκεια οχτώ χρονών.

Ο κοινός δάσκαλος υποστηρίζει πως τότε μόνο δίνονται με επιτυχία οι εξετάσεις, όταν κρατιούνται γερά τα χαλινάρια του υποψήφιου εξεταζόμενου. Τα δικά μας αποτελέσματα δείχνουν ότι αυτός ο ισχυρισμός δεν είναι σωστός, τουλάχιστο όσον αφορά έξυπνους μαθητές. Μόνο έξυπνοι μαθητές μπορούν να συγκεντρωθούν για μια έντατική σπουδή σε συνθήκες ελευθερίας, πράγμα που σ' ένα περιβάλλον δ-

που προσφέρονται τόσες διασκέδασεις είναι στ' αλήθεια ιδιαίτερα δύσκολο.

Ξέρω πώς σχετικά κακοί μαθητές περνάνε τις εξετάσεις όταν εξαναγκαστούν. Αναρωτιέμαι όμως τί θα γίνει μ' αυτούς στη μετέπειτα ζωή τους. Αν όλα τὰ σχολεία ήταν ελεύθερα και ή παρακολούθηση τῶν μαθημάτων ήταν προαιρετική, τότε, πιστεύω οἱ μαθητές θὰ ἔβρισκαν τὸ δικό τους δρόμο.

Μπορῶ νὰ φανταστῶ μιὰ βασανισμένη μητέρα νὰ μὲ ρωτάει ὀργισμένη, τὴν ὥρα ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ μαγειρεύει κι ὁ μπέμπης γυρίζει μέσα στὸ σπίτι σκορπώντας ἀκαταστασία: «Τί ἀπόλυτη ἐλευθερία τοῦ παιδιοῦ καὶ πράσινα ἄλογα μᾶς λέτε; Ὅλα καλὰ κι ὁμορφα γιὰ πλούσιες γυναῖκες μὲ γκουβερνάντες, ἀλλὰ γιὰ γυναῖκες τῆς κατηγορίας μου ὅλα αὐτὰ εἶναι κούφια λόγια!»

Ἴσως μιὰ ἄλλη μητέρα νὰ πει: «Εἶμαι σύμφωνη γι' αὐτό, ὅμως ἀπὸ ποῦ πρέπει ν' ἀρχίσω; Ποιὸ βιβλίο πρέπει νὰ διαβάσω γιὰ τὸ θέμα τοῦτο;»

Ἡ ἀπάντηση εἶναι πὼς δὲν ὑπάρχουν βιβλία, μαντεῖα κι αὐθεντίες. Ὑπάρχει μόνο μιὰ, πολὺ μικρὴ μειοψηφία ἀπὸ γονεῖς, γιατροὺς καὶ δασκάλους, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν στὴν προσωπικότητα καὶ τὸν ὀργανισμό ποὺ ὀνομάζουμε παιδί κι εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ ἀρνηθοῦν κάθε τι ποὺ ἀκρωτηριάζει τὴν προσωπικότητα τοῦ παιδιοῦ ἢ μαραζώνει τὸ σῶμα του. Δὲν πιστεύουμε στὴν αὐταρχικότητα καὶ προσπαθοῦμε νὰ ἀνακαλύψουμε τὴν ἀλήθεια γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση. Ὅλα ὅσα μπορούμε νὰ προσφέρουμε εἶναι οἱ παρατηρήσεις μας, τίς ὁποῖες κάναμε κοντὰ σ' ἐλεύθερα διαπαιδαγωγημένα παιδιά.

Ἀγάπη καὶ ἀναγνώριση

Ἡ εὐτυχία καὶ ἡ εὐημερία τοῦ παιδιοῦ ἐξαρτιῶνται ἀπὸ τὸ βαθμὸ τῆς ἀγάπης μας καὶ τῆς ἀναγνώρισης. Πρέπει νὰ μαστε μὲ τὸ μέρος τοῦ παιδιοῦ. Κι αὐτὸ σημαίνει νὰ δίνουμε

ἀγάπη στὸ παιδί — ὅχι σὰ νὰ ἦταν κτῆμα μας ἢ τὸ συναισθηματικὸ μας στήριγμα, ἀλλὰ νὰ φερόμαστε ἔτσι ὥστε τὸ παιδί νὰ αἰσθάνεται πὼς τὸ ἀγαπᾶμε καὶ τὸ ἀναγνωρίζουμε.

Ὁ καθένας μπορεῖ νὰ τὸ κάνει αὐτό. Γνωρίζω πολλοὺς γονεῖς οἱ ὁποῖοι εἶναι μὲ τὸ μέρος τῶν παιδιῶν χωρὶς νὰ ἀπαιτοῦν γι' αὐτὸ κάποια ἀνταπόδοση, κι ἴσως αὐτὴ νὰ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ τὰ παιδιά τοὺς δοῦν τόσο. Ἀναγνωρίζουν ὅτι τὰ παιδιά δὲν εἶναι μικροὶ ἐνήλικοι.

Ὅταν ἓνα δεκάχρονο ἀγόρι γράφει στὸ σπίτι του: «Ἀγαπητὴ μαμά, στείλε μου σὲ παρακαλῶ ἓνα δεκάρικο. Ἐλπίζω νᾶσαι καλά. Ἐγκάρδια χαιρετίσματα στὸν μπαμπά», τότε οἱ γονεῖς ποὺ γελᾶνε γνωρίζουν πὼς ἔτσι γράφει ἓνα δεκάχρονο παιδί. Ὅταν τὸ χαρακτηρίζει εἰλικρίνεια κι ἔχει τὸ θάρρος τῆς γνώμης του. Γονεῖς ὅμως μὲ λαθεμένη τοποθέτηση ἀναστενάζουν γιὰ ἓνα τέτοιο γράμμα καὶ σκέπτονται: **Τὸ ν ἐ γ ω ι σ τ ῆ, τὸ π α λ ι ὀ π α ι δ ο, ὀ λ ο χ ρ ῆ μ α τ α ζ ῆ τ ᾶ ε ι.**

Ὅσοι ἀπὸ τοὺς γονεῖς τῶν δικῶν μου μαθητῶν ἔχουν σωστὴ τοποθέτηση ἀπέναντι στὰ παιδιά τους, δὲ ρωτοῦν ποτὲ γιὰ τὴν πρόοδο ποὺ σημείωσαν τὰ παιδιά τους. Αὐτὸ τὸ διαπιστώνουν μόνοι τους. Ἀπεναντίας γονεῖς μὲ λαθεμένη τοποθέτηση ρωτοῦν ἀνυπόμονα κάθε φορά: **Ἐ μ α θ ε ὀ γ ι ὀ ς μ ο υ ν ᾶ δ ι α θ ᾶ ζ ε ι; Π ὀ τ ε θ ᾶ γί ν ε ι τ ᾶ λ ο ς π ᾶ ν τ ω ν ἐ π ι μ ε λ ῆ ς; Π α ἰ ρ ν ε ι ἡ κ ὀ ρ η μ ο υ μ ᾶ ρ ο ς σ τ ὀ μ ᾶ θ η μ α;**

Τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνη ποὺ δείχνουμε στὰ παιδιά. Μερικοὶ γονεῖς ἔχουν αὐτὴ τὴν ἐμπιστοσύνη, ἀπὸ τοὺς περισσότερους ὅμως λείπει. Κι ὅταν λείπει ἡ ἐμπιστοσύνη, τὰ παιδιά τὸ αἰσθάνονται. Αἰσθάνονται ὅτι ἡ ἀγάπη τῶν γονέων τους δὲν μπορεῖ νὰ ναι πολὺ μεγάλη, γιατί ἂν ἦταν θὰ τὰ ἐμπιστεύονταν περισσότερο. Ὅταν ἀναγνωρίζει κανένας τὰ παιδιά, μιλάει μαζί τους γιὰ ὅλα καὶ γιὰ τὸ καθένα χωριστὰ, γιατί αὐτὴ ἡ ἀναγνώριση κατεδαφίζει πολλὰ ψυχικὰ ἐμπόδια.

Ἐδῶ βέβαια ἐμφανίζεται ἡ ἐρώτηση: Πὼς εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνωρίσει κανένας παιδιά, ὅταν δὲν ἀναγνωρίζει τὸν

έαυτό του; Όταν κάποιος δὲ γνωρίζει τὸν ἑαυτό του, δὲν μπορεί καὶ νὰ τὸν σεβαστεῖ. Ὅσο περισσότερα γνωρίζει κανεὶς γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ τὰ κίνητρά του, τόσο περισσότερες πιθανότητες αὐτοσεβασμοῦ ὑπάρχουν.

Ἔχω σοβαροὺς λόγους νὰ πιστεύω ὅτι περισσότερη αὐτογνωσία καὶ περισσότερες γνώσεις γιὰ τὴ φύση τοῦ παιδιοῦ θὰ βοηθήσουν τοὺς γονεῖς νὰ προφυλάξουν τὰ παιδιά τους ἀπὸ τὴ νεύρωση. Ἴσως πρέπει νὰ ἐπαναλάβω ὅτι οἱ γονεῖς καταστρέφουν τὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν τους, ὅταν τοὺς ἐπιβάλλουν ξεπερασμένες ἀντιλήψεις, ξεπερασμένους τρόπους συμπεριφορᾶς καὶ ξεπερασμένες ἠθικὲς ἔννοιες. Θυσιάζουν τὸ παιδί στὸ θυμὸ τοῦ παρελθόντος. Αὐτὸ ἰσχύει ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς γονεῖς ποὺ ἐπιβάλλουν στὰ παιδιά τους μιὰ αὐταρχικὴ θρησκεία ὅπως ἀκριβῶς τὴν ἐπέβαλλαν κάποτε σ' αὐτοὺς κάποιοι ἄλλοι.

Ξέρω πόσο δύσκολο εἶναι ν' ἀπαρνηθοῦμε κάτι ποὺ τὸ θεωροῦμε σπουδαῖο. Ὅμως μόνο μὲ τέτοιες παραιτήσεις ἀνακαλύπτουμε τὴ ζωὴ, τὴν πρόοδο καὶ τὴν εὐτυχία. Οἱ γονεῖς πρέπει νὰ λογικευτοῦν. Πρέπει νὰ ἀπαρνηθοῦν τὸ μίσος ποὺ καμουφλάρεται ὡς αὐταρχικότητα καὶ κριτικὴ. Πρέπει νὰ ἀπαρνηθοῦν τὴ μισαλλοδοξία, αὐτὴ τὴ συνέπεια τοῦ φόβου. Πρέπει νὰ ἀπελευθερωθοῦμε ἀπὸ τὶς παλιὲς ἔννοιες ἠθικῆς καὶ τὶς κρίσεις τοῦ ὄχλου.

Μ' ἄλλα λόγια: Οἱ γονεῖς πρέπει νὰ γίνουν ἄτομα. Πρέπει νὰ ξέρουν ποῦ πατᾶνε. Αὐτὸ δὲν εἶναι εὐκολο. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ κανένας ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὁ ἑαυτός του καὶ μόνο. Εἶναι ἓνας συνδυασμὸς ἀπὸ ἄλλους ἀνθρώπους, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχε σχέσεις καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους δέχτηκε πολλὰ ἀξίες. Οἱ γονεῖς ἐπιβάλλουν στὰ παιδιά τους τὴν αὐταρχικότητα τῶν δικῶν τους γονέων, γιὰτὶ κάθε ἄντρας ἔχει μέσα του τὸν πατέρα του, ὅπως καὶ κάθε γυναίκα ἔχει μέσα της τὴ μητέρα της. Ἔτσι δημιουργοῦν μίσος καὶ δύσκολα παιδιά. Εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο τῆς ἀναγνώρισης, τὴν ὅποια θὰ ἔπρεπε νὰ δώσει κανένας στὸ παιδί.

Πολλὰ κορίτσια μοῦ ἔχουν πεῖ: «Δὲν μπορῶ νὰ εὐχαριστήσω τὴ μαμά μου μὲ τίποτα. Αὐτὴ εἶναι σ' ὅλα της καλύ-

τερη ἀπὸ μένα. Κάθε φορὰ ποὺ θὰ κάνω ἓνα λάθος στὸ ράφιο ἢ στὸ πλέξιμο γίνεται ἔξω φρενῶν.»

Τὰ παιδιά ἔχουν πιὸ πολὺ ἀνάγκη ἀπὸ ἀγάπη καὶ κατανόηση παρὰ ἀπὸ μάθημα. Χρειαζοῦνται ἀναγνώριση καὶ ἐλευθερία γιὰ νὰ εὐχαριστηθῶνται μὲ τὸν ἑαυτό τους. Ἀληθινὰ δυνατοὶ καὶ ἀξιαγάπητοι γονεῖς μποροῦν νὰ δώσουν στὰ παιδιά τὴν πιὸ καλὴ ἐλευθερία, αὐτὴ ποὺ χρειάζεται καθένας γιὰ νὰ εἶναι εὐτυχισμένος.

Ὁ κόσμος ὑποφέρει ἀπὸ μιὰ μεγάλη κατάρρα, ἡ ὅποια στὴν πιὸ ἤπια ἔκφρασή της λέγεται μίσος. Τὸ μίσος τῶν γονέων μεταβάλλει τὸ παιδί σὲ πρόβλημα ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ μίσος τῆς κοινωνίας δημιουργεῖ τὸ πρόβλημα τοῦ ἐγκληματία. Ἡ σωτηρία θρῖσκεται στὴν ἀγάπη, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀγάπη δὲν ἀποκτᾶται μὲ τὴ βία, κάνει τὰ πάντα δύσκολα.

Οἱ γονεῖς ἐνὸς «προβληματικοῦ παιδιοῦ» πρέπει νὰ κάτσουν κάτω καὶ νὰ ἀναλογισθοῦν: Ἐ δ ε ι ξ α σ τ ὸ παιδί μου πραγματικὴ ἀναγνώριση; Ἐ δ ε ι ξ α ἔ μ π ι σ τ ο σ ύ ν η, κ α τ α ν ὄ η σ η; Δὲν κάνω θεωρία. Γνωρίζω πῶς ἓνα προβληματικὸ παιδί στὸ σχολεῖο μου μπορεῖ νὰ ἐξελιχτεῖ σ' ἓνα ὀμαλὸ καὶ εὐτυχισμένο παιδί. Καὶ ξέρω ἀκόμα πῶς κατὰ κύριο λόγο θὰ γίνεῖ καλὰ μόνο μὲ ἀναγνώριση, ἐμπιστοσύνη καὶ κατανόηση.

Ἡ ἀναγνώριση εἶναι τὸ ἴδιο ἀπαραίτητο στὰ φυσιολογικὰ παιδιά ὅσο καὶ στὰ προβληματικά. Γιὰ ὅλους τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς δασκάλους πρέπει νὰ ἰσχύει ὡς ἀνώτερη ἐντολή: Π ρ έ π ε ι ν α ε ἰ σ α ι μ ε τ ὸ μ έ ρ ο ς τ ο ῦ παιδιοῦ. Τὸ ὅτι ἐφαρμόζεται στὸ Σάμμερχιλ αὐτὴ ἡ ἐντολή, βοηθάει στὴν ἐπιτυχία τοῦ σχολείου. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ εἴμαστε ἀνεπιφύλακτα μὲ τὸ μέρος τοῦ παιδιοῦ — πράγμα ποὺ ὑποσυνείδητα τὸ γνωρίζει τὸ παιδί.

Δὲ λέω ὅτι ἐμεῖς εἴμαστε ἄγγελοι. Ὑπάρχουν στιγμὲς κατὰ τὶς ὁποῖες ἐμεῖς οἱ ἐνήλικοι δυσανασχετοῦμε. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Ροβέρτος ἔρθει καὶ ρίξει χῶματα πάνω στὴ φρεσκοβαμμένη πόρτα μου, τότε θὰ ἀκούσει τὰ σχολιανὰ

του' αλλά ο Ροβέρτος είναι πολύ καιρό κοντά μας και δεν ενοχλείται όταν θρίζω. "Αν όμως ο Ροβέρτος είχε έρθει πρόσφατα από ένα άλλο σχολείο, γεμάτος μίσος, και το ρίξιμο του χώματος ήταν μια δοκιμή να καταπολεμήσει την αυταρχικότητα, τότε θα έριχνα μαζί του χώματα, γιατί η σωτηρία του είναι σπουδαιότερη υπόθεση από την πόρτα. Πρέπει να πάω με το μέρος του μέχρι να αποβάλει το μίσος του, για να ξαναγίνει ένα μέλος της κοινωνίας. Αυτό δεν είναι απλό. "Έχω σταθεί δίπλα και έχω παρακολουθήσει πώς ένας νεαρός κακομεταχειριζόταν τον ακριβό τόρνο μου. "Αν είχα διαμαρτυρηθεί, θα με είχε ταυτίσει με τον αύστηρο πατέρα του, ο οποίος τον απειλούσε με ξυλοδαρμό κάθε φορά που έπιανε τα εργαλεία του.

Το παράξενο είναι μόνο ότι μπορεί κανένας να ναι με το μέρος του παιδιού ακόμα κι όταν καμιά φορά του βάζει τις φωνές. "Ένα παιδί μπορεί να ξεχωρίζει αν είναι κανένας με το μέρος του, ή όχι. Μικροδιαφωνίες για τις πατάτες ή τα γρατζουνισμένα εργαλεία δε διαταράσσουν τη βασική σχέση. Μόνο που πρέπει κανένας να ξέρει να αντιμετωπίζει το παιδί χωρίς αυταρχικότητα και χωρίς ύψωμένο το δείκτη του χεριού. Στη μέχρι τώρα ζωή του ή αυταρχικότητα και ή ήθικη λειτούργησαν αστυνομευτικά και του περιόριζαν την ελευθερία κινήσεων.

"Όταν ένα οχτάχρονο κορίτσι περνάει δίπλα μου και λέει: «Ο Neill είναι μπουμπόνας», τότε καταλαβαίνω πώς αυτό είναι μόνο ο αρνητικός τρόπος για να εκφράσει την αγάπη της και να ομολογήσει ότι αισθάνεται θαυμάσια. Τα παιδιά απαιτούν περισσότερη αγάπη απ' όση προσφέρουν. "Η αναγνώριση του παιδιού από έναν ενήλικο σημαίνει για αυτό αγάπη. "Η έλλειψη αναγνώρισης σημαίνει μίσος. "Η τοποθέτηση των μαθητών του Σάμμερχιλ απέναντι στους δασκάλους είναι ίδια με την τοποθέτησή τους απέναντί μου. Τα παιδιά αισθάνονται ότι οι δάσκαλοι είναι πάντα με το μέρος τους.

"Έχω ήδη μνημονεύσει την ειλικρίνεια ελεύθερων παιδιών. Αυτή είναι η συνέπεια της αναγνώρισης. Τα ελεύθε-

ρα παιδιά δεν έχουν ανάγκη να ακολουθήσουν κανένα τεχνητό κανόνα συμπεριφοράς και δε δεσμεύονται από κανένα ταμπού. Δεν έχουν ανάγκη να ζούν μια ψεύτικη ζωή.

"Όταν έρχονται καινούργιοι μαθητές από σχολεία στα δ-ποια έπρεπε να σέβονται τους μεγαλύτερους, με προσφωνούν με το «κύριε». Μόλις όμως ανακαλύψουν πώς εγώ δεν είμαι ένα σεβάσιμο πρόσωπο, αφήνουν κατά μέρος το «κύριε» και με φωνάζουν Neill. Ποτέ δε νοιάζονται για την προσωπική μου αναγνώριση. Το μόνο που θέλουν είναι να αναγνωρίζονται από το σύνολο της κοινότητας. "Όταν όμως ήμουν δάσκαλος σ' ένα χωριό της Σκωτίας, κάθε μαθητής χαιρόταν που του επέτρεπα να με βοηθήσει στην τακτοποίηση της αίθουσας ή στο κλάδεμα των τριανταφυλλιών του κήπου. "Επιζητούσαν ξίμεσα την αναγνώρισή μου, γιατί εγώ ήμουν ο αφέντης.

Κανένα παιδί στο Σάμμερχιλ δεν κάνει το παραμικρό με σκοπό να κερδίσει την προσωπική μου αναγνώριση, ανεξάρτητα από το αν κάποιος από τους επισκέπτες, που έτυχε να δει με πόση προθυμία με βοηθούσαν αγόρια και κορίτσια στο βοτάνισμα, έχει διαφορετική γνώμη. Κι όμως η αιλία για την εργασία αυτή δεν είχε την παραμικρή σχέση με μένα προσωπικά. Τα παιδιά βοτάνιζαν γιατί ένας νόμος ψηφισμένος από μια σχολική συνέλευση όριζε πώς κάθε μαθητής μεγαλύτερος από δώδεκα χρονών ήταν υποχρεωμένος να δουλεύει δυο ώρες τη βδομάδα στους κήπους. "Αργότερα καταργήθηκε ο νόμος αυτός.

Σε κάθε κοινωνία υπάρχει μια φυσιολογική απαίτηση για αναγνώριση. Μόνο ο έγκληματίας παραιτήθηκε απ' αυτή την απαίτηση για αναγνώριση από το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας, ή καλύτερα εξαναγκάστηκε να αντιστρέψει αυτή την απαίτηση στο αντίθετό της: στην περιφρόνηση της κοινωνίας. "Ο έγκληματίας είναι αιώνια ένας αθεράπευτος έγωιστής: Το πρόβλημα είναι πώς εγώ θα γίνω γρήγορα πλούσιος κι ή κοινωνία να πάει στο διάβολο. Οι ποι-νές φυλάκισης το μόνο που καταφέρνουν είναι να του δυνα-

μώνουν τον έγωισμό. Ο χρόνος της φυλακής απομονώνει τον έγκληματία, ο οποίος έτσι συσσωρεύει το μίσος του τόσο ενάντια στον εαυτό του όσο κι ενάντια στην αποτρόπαιη κοινωνία που τον τιμώρησε. Η ποινή κι η φυλακή δεν αλλάζουν τον έγκληματία, γιατί το μόνο που του δείχνουν είναι ότι η κοινωνία τον μισεί. Καταστρέφουν τη δυνατότητά του να αποκτήσει κοινωνικό πνεύμα και να βρει την αναγνώριση των άλλων. Αυτό το έξωφρενικό και απάνθρωπο σύστημα φυλάκισης είναι αξιολογικά άδικο, γιατί δεν απολυτρώνει τον κατάδικο κατά κανένα τρόπο από τα μεγάλα ψυχολογικά του προβλήματα.

Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο η προσφορά κοινωνικής αναγνώρισης είναι το κύριο έργο σε κάθε πρωτοποριακό σχολείο. Όσον καιρό τα παιδιά θα πρέπει να πετάγονται σαν ελατήρια και να παρατάσσονται για να χαιρετίσουν τους προϊστάμενους και τον κύριο διευθυντή όταν μπαίνει στο δωμάτιο, δε θα υπάρχει καμιά πραγματική ελευθερία και καμιά δυνατότητα κοινωνικής αναγνώρισης. Ο Homer Lane διαπίστωσε: "Όταν ένας καινούργιος νεαρός έρχόταν στο Little Commonwealth,* επίζητούσε την αναγνώριση των συναδέλφων του, εφαρμόζοντας τη μέθοδο που είχε μάθει στους δρόμους του μαχαλά του: Καυχιόταν για τις λωποδυτιές του — πώς δηλαδή μπορούσε να κλέβει καταστήματα και με τί θάρρος ξεγλιστρούσε μέσα από τα χέρια των αστυνομικών. Άλλά ήταν διαπίστωνε πως δεν έκανε καμιά εντύπωση στα παιδιά, γιατί αυτά είχαν ξεπεράσει αυτή τη μορφή αναζήτησης της αναγνώρισης, βρισκόταν σε δύσκολη θέση. Αρχικά απέκρουε τους καινούργιους συναδέλφους του, συχνά με την περιφρόνηση ότι τάχα ήταν μαμόθρεφτα. Μέρα με τη μέρα όμως τον πίεζε η ανάγκη για αναγνώριση, την οποία έπρεπε να αναζητήσει στους ανθρώπους του καινούργιου του περιβάλλοντος. Και χωρίς καμιά

* Little Commonwealth = μικρή κοινοπολιτεία. Το Άναμορφωτήριο του Homer Lane, όπου γίνονταν δεκτοί νεαροί κατάδικοι. (Σ.τ.Μ.).

ατομική ψυχανάλυση από τον Homer Lane προσαρμοζόταν στους νέους συναδέλφους του. Σε μερικούς μήνες είχε ενσωματωθεί στην κοινότητα.

Και τώρα θα επιθυμούσα να απευθυνθώ στο μέσο, τον αξιοπρεπή, το συμπαθητικό οικογενειάρχη που επιστρέφει στο σπίτι του, από την εργασία του, κάθε βράδυ με το τραίνο των 7.20'.

Σας γνωρίζω, Τζών Μπράουν. Εέρω, θέλετε να αγαπάτε τα παιδιά σας και να σας ανταποδίδουν την αγάπη τους. Εέρω, όταν ο πεντάχρονος γιός σας ξυπνάει στις δυο τα μέσα νύχτας και χωρίς φανερό αίτια κλαίει, πως αυτή τη στιγμή δεν αισθάνεστε πολύ αγάπη γι' αυτόν. Αυτός όμως έχει κάποιο λόγο για να κλαίει, ακόμα κι όταν έσείς δεν μπορείτε να τον ανακαλύψετε άμέσως. "Αν θυμώνετε γι' αυτό, προσπαθείστε τουλάχιστο να μην το δείξετε. Ένα μικρό παιδί φοβάται περισσότερο τη φωνή ενός άντρα απ' αυτή μιας γυναίκας και ποτέ δεν μπορείτε να ξέρετε τί φόβο μπορείτε να δημιουργήσετε σ' ένα παιδί και για όλη του τη ζωή, αν εκδηλώσετε δυνατά το θυμό σας σ' ακατάλληλο χρόνο.

«Μην παίρνετε το μικρό παιδί στο κρεβάτι σας», αναφέρεται στο δελτίο με τις συμβουλές για γονείς. Ξεχάστε αυτή την πρόταση. Δώστε στο παιδί όσο πιο πολλή τρυφερότητα και πιο πολλά χάδια αγάπης μπορείτε.

Μη χρησιμοποιείτε τα παιδιά σας σαν κάτι με το οποίο μπορείτε να κάνετε επίδειξη. Να είστε προσεκτικός με τον έπαινο και τη μομφή. Δε θα πρεπε να κομπάζει κανένας για το παιδί, όταν αυτό είναι παρόν. "Ω, η Μαρία κάνει σημαντικά βήματα προόδου. Την τελευταία βδομάδα ήταν η πρώτη στην τάξη. Είναι έξυπνο κορίτσι. "Όχι πως δεν πρέπει να επαινείτε ποτέ το παιδί σας. Είναι καλό, όταν λέτε στο γιό σας: «Μπράβο, έκανες έναν πολύ ωραίο αετό.» Έπαινος όμως για να εντυπωσιαστούν οι

ἐπισκέπτες είναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Ὄταν τὰ μικρὰ πα-
πάνια θρῖσκονται στὸ ἐπίκεντρο τοῦ θαυμασμοῦ, τότε τεν-
τώνουν τὸ λαιμὸ τους σὰ νὰ ἦταν κύκνοι. Ἔτσι καὶ τὸ παιδί
παραπλανιέται καὶ δὲν κρίνει τὸν ἑαυτό του ἀντικειμενικά.
Δὲ θὰ ἔπρεπε ποτὲ νὰ ἐνθαρρύνετε τὸ παιδί σας νὰ ἀπο-
κλίνει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ δημιουργήσει γιὰ τὸν
ἑαυτό του μιὰ φανταστικὴ εἰκόνα. Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ
δὲ θὰ πρεπε νὰ δημιουργεῖτε ἱστορίες ὅταν τὸ παιδί κάνει
ἓνα λάθος. Ἀκόμα κι ὅταν τὸ ἀπολυτήριο βρίθκει ἀπὸ κα-
κούς βαθμούς, δὲ θὰ πρεπε νὰ πεῖτε τίποτα. Κι ὅταν ὁ Βασί-
λης γυρίζει στὸ σπίτι κλαίγοντας, γιὰ τὴν τίς ἔφαγε σ' ἓναν
καυγά, δὲν πρέπει νὰ τὸν ἀποκαλέσετε μαμόθρεφτο.

Κάθε φορά πὸν χρησιμοποιεῖτε τὴ φράση: «Ὄταν ἦμουν
στὴν ἡλικία σου...», κάνετε ἓνα φοβερὸ λάθος. Μεγάλα λό-
για, μικρὸ μυαλό: Πρέπει νὰ σέβαστε τὸ παιδί σας ὅπως εἶ-
ναι καὶ νὰ μὴ θελήσετε νὰ τὸ διαμορφώσετε σύμφωνα μὲ τὴν
δικὴν σας ἀντιλήψιν.

Τὸ σύνθημά μου γιὰ τὴ διαπαιδαγώγησιν καὶ τὴ ζωὴ στὸ
σπίτι εἶναι: Ἄ φ ἦ σ τ ε τ ο ὺ ς ἀ ν θ ρ ῶ π ο υ ς ν ἄ
ζ ἦ σ ο υ ν τ ἣ δ ι κ ῆ τ ο υ ς ζ ω ῆ. Αὐτὴ ἡ στάση
ταιριάζει σὲ κάθε περίπτωση.

Μόνον μ' αὐτὴ τὴ στάση μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ ἀνοχὴ. Πα-
ράξενο πὸς μόλις τώρα ἔρχεται στὸ νοῦ μου ἡ ἀ ν ο χ ῆ.
Εἶναι ἡ σωστὴ λέξη γιὰ ἓνα ἐλεύθερο σχολεῖο. Ὄδηγοῦμε
τὰ παιδιὰ στὴν ἀνοχὴ, ὅταν φερόμαστε σ' αὐτὰ ἀνεκτικά.

Ὁ φόβος

Ἔχω ξοδέψει πολὺ χρόνο στὴν προσπάθειά μου νὰ βοηθήσω
παιδιὰ νὰ συνέρθουν ἀπὸ τραύματα πὸν τοὺς εἶχαν προξε-
νήσει ἐκφοβιστικοὶ ἄνθρωποι. Ὁ φόβος μπορεῖ στὴ ζωὴ τοῦ
παιδιοῦ νὰ εἶναι κάτι τὸ τραγικόν. Ὁ φόβος πρέπει νὰ ἐκ-
λείψει ὀλοτέλα — φόβος ἀπὸ τοὺς μεγάλους, ἀπὸ τὴν τιμη-
ρία, ἀπὸ τὴ μομφή, ἀπὸ τὸ θεόν. Σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα φόβου
μόνον μῖσος μπορεῖ νὰ εὐδοκιμήσει.

Φοβόμαστε ἓνα σωρὸ πράγματα — τὴ φτώχεια, τὴ γε-
λοιοποίηση, τὰ φαντάσματα, τοὺς διαρρήκτες, τὰ ἀτυχήμα-
τα, τὴν κοινὴ γνώμη, τὴν ἀρρώστιες, τὸ θάνατο. Ἡ ζωὴ τοῦ
ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἱστορία τῶν φόβων του. Ἐκατομμύρια ἐ-
νήλικοι φοβοῦνται νὰ κάνουν περίπατο στὸ σκοτάδι. Χιλιά-
δες ἄνθρωποι κυριεύονται ἀπὸ ἓνα δυσάρεστο συναίσθημα
ὅταν δοῦν στὴν πόρτα τοὺς ἓναν ἀστυνομικό. Πολλοὶ φαντά-
ζονται τὸ πλοῖο νὰ θυθίζεται ἢ τὸ ἀεροπλάνο νὰ πέφτει. Κα-
θένας πὸν ταξιδεύει μὲ τὸ τραῖνο ἐπιδιώκει νὰ βρεῖ θέση στὸ
κεντρικὸ βαγόνι. «Πρῶτα - πρῶτα ἡ σιγουριά», εἶναι οἱ λέ-
ξεις μὲ τὴν ὁποῖαν ἐκφράζεται ἡ βασικὴ φροντίδα τοῦ ἀν-
θρώπου.

Θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρξε κάποια ἐποχὴ στὴν ἱστορία τοῦ ἀν-
θρώπου, στὴν ὁποῖα ὁ φόβος τοῦ θανάτου τὸν ἔτρεπε σὲ φυ-
γὴ καὶ τὸν παρακινούσε νὰ ἀναζητεῖ κρυψώνα. Σήμερα ἡ
ζωὴ μας ἔχει γίνει τόσο ἀσφαλὴς, ὥστε ὁ φόβος σὰν αὐτο-
προστασία νὰ μὴν εἶναι πιά ἀπαραίτητος. Κι ὁμως σήμερα
ἡ ἀνθρωπότητα ζεῖ σὲ μεγαλύτερο ἀγχος ἀπ' ὅσο οἱ πρόγο-
νοί μας στὴ λίθινη ἐποχὴ. Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος εἶ-
χε νὰ φοβᾶται μόνο τὰ τέρατα. Ὁμως ἐμεῖς ἔχουμε περισ-
σότερα τέρατα — τραῖνα, πλοῖα, ἀεροπλάνα, διαρρήκτες, αὐ-
τοκίνητα, ἀλλὰ τὸ χειρότερο εἶναι ὁ φόβος ὅτι σὲ κάτι θὰ
μᾶς τσακώσουν. Ὁ φόβος μᾶς εἶναι ἀκόμα ἀναγκαῖος. Ὁ
φόβος μὲ παρακινεῖ νὰ περάσω προσεκτικὰ στὸ ἀπέναντι μέ-
ρος τοῦ δρόμου.

Στὴ φύσιν ὁ φόβος ὑπηρετεῖ τὴν αὐτοσυντήρησιν. Μὲ τὴ
βοήθεια τοῦ φόβου διατηρήθηκαν στὴ ζωὴ τὰ κουνέλια καὶ
τὰ ἄλογα, ἐπειδὴ κάθε φορά τὸ ἔβαζαν στὰ πόδια μπροστὰ
στὸν κίνδυνο. Ὁ φόβος εἶναι σπουδαῖος παράγοντας στὸ νό-
μο τῆς ζούγκλας.

Ὁ φόβος εἶναι πάντα κάτι τὸ ἐγωιστικόν. Φοβόμαστε γιὰ
τὸ τομάρι μας ἢ γιὰ κείνον πὸν ἀγαπᾶμε. Τὴν πὸν πολλές
φορὲς φοβόμαστε ὁμως γιὰ τὸν ἑαυτό μας. Σὰ νέος φοβόμουν
ὅταν πήγαινα στὸ σκοτάδι νὰ πάρω γάλα ἀπὸ τοὺς ἀγρότες.
Ὄταν ὁμως ἐρχόταν μαζί μου κι ἡ ἀδερφή μου, τότε δὲ
φοβόμουν ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ τὴν δολοφονήσουν στὸ δρόμο.

Ο φόβος πρέπει να είναι κάτι έγωιστικό, γιατί κάθε είδους φόβος είναι σε τελευταία ανάλυση φόβος μπροστά στο θάνατο.

Ηρωας είναι όποιος μεταμορφώνει το φόβο του σε θετική ενέργεια. Ο ήρωας δαμάζει το φόβο του. Τους περισσότερους στρατιώτες τους βασανίζει το άγχος του φόβου. Ο δειλός δεν είναι ικανός να μετατρέψει το φόβο του σε θετική ενέργεια. Τη δειλία τη συναντούμε πιδ πολύ από την τόλμη.

Όλοι είμαστε δειλοί. Μερικοί καταφέρνουν να αποκρύψουν τη δειλία, ενώ άλλοι τη δείχνουν. Η δειλία είναι πάντα σχετική. Σ' όρισμένα πράγματα μπορεί κανένας να είναι ήρωας σ' άλλα όμως δειλός. Θυμάμαι ακόμα την πρώτη ώρα της πρακτικής εξάσκησης στο ρίξιμο της χειροβομβίδας. Κάποιος δεν την πέταξε καλά κι ή χειροβομβίδα του τραυμάτισε μερικούς στρατιώτες όταν έσκασε. Ευτυχώς που δε σκοτώθηκε κανένας. Η άσκηση σταμάτησε. Την επόμενη μέρα όμως ξαναπήγαμε στο πεδίο ασκήσεων. Όταν πήρα την πρώτη χειροβομβίδα, το χέρι μου άρχισε να τρέμει. Ο υπαξιωματικός το πρόσεξε κι είπε γεμάτος περιφρόνηση πώς ήμουν ένας άθλιος φοβιτσιάρης. Έπρεπε να συμφωνήσω πώς είχε δίκιο.

Ο υπαξιωματικός αυτός, που για τα κατορθώματά του θα άξιζε το σταυρό της Βικτωρίας, δε γνώριζε κανένα ψυχικό φόβο. Κι όμως λίγο αργότερα μου όμολογούσε: «Neill, μισώ το γύμνασμα του λόχου, όταν είστε παρών. Σ' όλη την ώρα της εκπαίδευσης δε με έγκαταλείπει ο φόβος.» Κατάπληκτος τον ρώτησα γιατί.

«Έπειδή έσείς είστε πτυχιούχος, ενώ έγω βασανίζω τη γραμματική», είπε.

Η ψυχολογία δε μάς εξηγεί γιατί το ένα παιδι είναι τολμηρό, ενώ το άλλο φοβιτσιάρικο, από τη γέννησή τους. Πολύ πιθανό αυτό να έχει κάποια σχέση με τις καταστάσεις πριν από τη γέννηση. Όταν ένα παιδι είναι ανεπιθύμητο, θα μπορούσε ή μητέρα να μεταδώσει στο αγέννητο ακόμα παιδι το φόβο της κατά τη στιγμή της γέννας. Μπορεί ένα ανεπιθύμητο παιδι νάρθει στον κόσμο ήδη φοβισμένο —

κι από χαρακτήρα να αποστρέφεται τη ζωή, αποζητώντας μόνο τη μητρική άγκαλιά.

Οι προγενετήσιες επιδράσεις βρίσκονται έξω από τον τομέα των δυνατοτήτων μας, όμως ένα πράγμα είναι βέβαιο, ότι πολλά παιδιά γίνονται δειλά από τον τρόπο διαπαιδαγώγησης. Από αυτή τη δειλία μπορούμε να τα προφυλάξουμε.

Ένας γνωστός ψυχαναλυτής μου διηγήθηκε την περίπτωση ενός νέου άντρα. Αυτόν τον τρόμαξε ή πατέρας του όταν ήταν έξη χρονών, γιατί έδειξε ένα άθωο σεξουαλικό ενδιαφέρον για ένα έφτάχρονο κοριτσάκι. Έφαγε από τον πατέρα του το ξύλο της χρονιάς του. Αυτό το δάρσιμο στάθηκε αποφασιστικό για όλη τη ζωή του παιδιού, τον έκανε δειλό. Κάθε φορά αισθανόταν την ανάγκη της επανάληψης εκείνης της εμπειρίας της παιδικής ηλικίας — αποζητούσε το ξύλο, την τιμωρία σ' οποιαδήποτε μορφή. Και κατέληξε να έρωτεύεται μόνο απαγορευμένους καρπούς, παντρεμένες γυναίκες ή άρραβωνιασμένα κορίτσια. Έτσι ζούσε διαρκώς κάτω από το μεγάλο φόβο ότι θα τον έδερνε ο σύζυγος ή ο άρραβωνιαστικός. Αυτός ο φόβος μεταδιδόταν σ' όλα τα άλλα πράγματα. Ο άνθρωπος αυτός ήταν ένα δυστυχισμένο, ένα κακομοιριασμένο άτομο, φορτωμένος μ' ένα σωρό πλέγματα κατωτερότητας και παντού έβλεπε κάποιον κίνδυνο να παραμονεύει. Το φόβο του τον έδειχνε ακόμα και σε άσημαντα πράγματα. Όταν μια ήλιόλουστη ώραία μέρα έπρεπε να κάνει ένα χιλιόμετρο πεζοπορία, έπαιρνε μαζί του το αδιάβροχο και την όμπρέλα του. Αυτός ο άνθρωπος έλεγε ο χ ι στή ζωή.

Η τιμωρία του παιδιού για τα παιδικά σεξουαλικά του ενδιαφέροντα, το οδηγεί με σιγουριά στη δειλία. Η άπειλή με τη φωτιά της κόλασης, είναι μια άλλη σίγουρη μέθοδος.

Οι όπαδοί του Φρόντ μιλάνε πολύ για το άγχος του εύνουχισμού. Κι είναι σίγουρο ότι υπάρχει ένα τέτοιο κόμπλεξ. Είχαμε στο Σάμμερχιλ μια τέτοια περίπτωση ενός αγοριού, που του είχαν πεί ότι θα του έκοθαν τα γεννητικά του όργανα, αν τα ξανάπιανε. Νομίζω πώς ο σχετικός με

τή σεξουαλικότητα φόβος τόσο στ' αγόρια όσο και στα κορίτσια είναι πλατιά διαδομένος. Πράγμα που έχει τρομακτικές συνέπειες, γιατί φόβος και επιθυμία δεν απέχουν πολύ μεταξύ τους. Συχνά ο φόβος του ευνουχισμού δεν είναι τίποτ' άλλο από την επιθυμία για ευνουχισμό — σά μιὰ τιμωρία για τόν αυνανισμό και σά μέσο για τήν απελευθέρωση από τόν πειρασμό.

Γιά τὸ φοβισμένο παιδί όλα τὰ πράγματα ἔχουν σχέση με τή σεξουαλικότητα. Τὸ παιδί συνδέει τοὺς φόβους του κατὰ κύριο λόγο με τή σεξουαλικότητα, και τοῦτο γιατί τὸ ἕκταναν νὰ πιστέψει πὼς ἡ σεξουαλικότητα εἶναι ἁμαρτία. Ἐνα παιδί πὸ βλέπει ἐφιαλτικὰ ὄνειρα νοιώθει συχνὰ φόβο γιὰ τίς σεξουαλικές σκέψεις του. Ἄν βλέπει τὸ διάβολο νὰ τὸ παίρνει μαζί του στήν κόλαση, δὲν εἶναι τότε ἁμαρτωλὸ παιδί πὸ τοῦ ταιριάζει μιὰ βαριά τιμωρία; Ὁ ἀράπης, τὸ φάντασμα, τὸ στοιχειὸ και τὰ παρόμοια δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά ὁ καμουφλαρισμένος διάβολος. Ὁ φόβος προέρχεται ἀπὸ ἔνοχη συνείδηση. Και με τήν ἀμάθειά τους οἱ γονεῖς δημιουργοῦν στὸ παιδί αὐτὰ τὰ αἰσθήματα ἔνοχης.

Ἡ πιὸ συνηθισμένη μορφή φόβου στα παιδιά προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός διὸ κοιμοῦνται στὸ ἴδιο δωμάτιο με τοὺς γονεῖς τους. Ἐνα τετράχρονο παιδί βλέπει κι ἀκούει πράγματα πὸ δὲν μπορεί νὰ καταλάβει. Ὁ πατέρας γίνεται ὁ κακὸς ἄνθρωπος πὸ κακομεταχειρίζεται τὴ μητέρα. Ὁ σαδισμὸς ἑνὸς παιδιοῦ μπορεί νὰ εἶναι μιὰ συνέπεια αὐτῶν τῶν πρώιμων παρεξηγήσεων και φόβων. Τὸ ἀγόρι ταυτίζεται με τὸν πατέρα του και σά νέος συνδέει τὴ σεξουαλικότητα με τὸν πόνο. Ἀπὸ φόβο μπορεί νὰ κάνει στή φίλη του αὐτὰ πὸ προφανῶς ἔκανε ὁ πατέρας του στή μητέρα.

Και τώρα ἐπιτρέψτε μου νὰ ἀναφερθῶ στή διαφορά μεταξύ ἀγχους και φόβου. Ὁ φόβος μπροστὰ σὲ μιὰ τίγρη εἶναι φυσιολογικὸς και λογικὸς. Τὸ ἴδιο ἰσχύει κι ὅταν φοβάται κανένας πὸ ταξιδεύει μ' ἕνα αὐτοκίνητο πὸ τὸ ὀδηγεῖ ἕνας κακὸς ὀδηγός. Ἄν δὲ φοβόμασταν, θὰ μᾶς εἶχαν πατήσει ὄλους τὰ αὐτοκίνητα. Ὅταν φοβόμαστε ὅμως μιὰ ἀράχνη, ἕναν ποντικὸ ἢ ἕνα φάντασμα, τότε αὐτὸς ὁ φόβος εἶ-

ναι ἀφύσικος και παράλογος. Αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ φόβου εἶναι ἀγχος, μιὰ φοβία, ἕνας παράλογος, ὑπερβολικὸς φόβος ἀπὸ κάτι. Στήν περίπτωση τῆς φοβίας τὸ ἀντικείμενο πὸ τὴν προξενεῖ εἶναι σχετικὰ ἀθῶο. Τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ εἶναι μόνο ἕνα σύμβολο, ἂν και ὁ φόβος πὸ προέρχεται ἀπ' αὐτὸ εἶναι ἐντελῶς πραγματικὸς.

Ὁ φόβος ἀπὸ ἕνα εἶδος ἀράχνης στήν Αὐστραλία εἶναι λογικὸς, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ἀράχνη μπορεί νὰ προξενήσει τὸ θάνατο. Στήν Ἀγγλία ἢ τίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς ὁ φόβος ἀπὸ μιὰ ἀράχνη εἶναι παράλογος και γιὰ τοῦτο εἶναι φοβία. Ἡ ἀράχνη συμβολίζει κάτι, κάτι πὸ κανένας τὸ φοβάται ἀπὸ τὸ θάθος τῆς ψυχῆς του. Γιά τὸν ἴδιο ἀκριβῶς λόγο ὁ φόβος ἑνὸς παιδιοῦ ἀπὸ τὰ φαντάσματα εἶναι φοβία. Τὰ φαντάσματα συμβολίζουν κι αὐτὰ κάτι ἀπὸ τὸ ὁποῖο τὸ παιδί φοβάται — ἴσως τὸ θάνατο, ἂν τοῦ ἔχουν καλλιεργήσει τὴ θεοφοβία ἢ τὸ ἔχουν μάθει νὰ φοβάται και νὰ ἀπωθεῖ τίς προσωπικὲς του σεξουαλικὲς ἐπιθυμίες.

Κάποτε με παρακάλεσαν νὰ δῶ ἕνα κορίτσι τὸ ὁποῖο εἶχε φοβία ἀπὸ τίς ψαλίδες. Με τὴ σειρά μου παρακάλεσα κι ἐγὼ τὸ κοριτσάκι νὰ μοῦ ζωγραφίσει μιὰ ψαλίδα, ὅποτε αὐτὴ μοῦ ζωγράφισε ἕνα πέος. Μετὰ μοῦ διηγήθηκε γιὰ ἕνα φαντάρο πὸ τῆς ἔδειξε τὰ γεννητικὰ του ὄργανα μιὰ μέρα πὸ πῆγαινε στὸ σχολεῖο. Αὐτὸ ἦταν πὸ τῆς εἶχε ἐμπνεύσει τὸ φόβο, τὸν ὁποῖο αὐτὴ μετατόπιζε στις ψαλίδες. Ὅμως πολὺ πρὶν ἐξελιχτεῖ ἡ φοβία τῆς, τὸ κορίτσι εἶχε δεῖξει ἤδη ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν αἰτία τῆς μελλοντικῆς τῆς φοβίας, ἕνα ἐνδιαφέρον με ν ε υ ρ ω τ ι κ ὸ τρόπο. Αὐτὸ τὸ νευρωτικὸ ἐνδιαφέρον ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σεξουαλικῆς τῆς ἀγωγῆς ἢ τῆς ἔλλειψῆς τῆς. Ἡ αἰνιγματικότητα και τὸ μυστήριο με τὸ ὁποῖο οἱ μεγάλοι χειρίζονταν τὰ σεξουαλικὰ πράγματα, τῆς δημιούργησαν ἕνα ἀνώμαλο ἐνδιαφέρον. Βέβαια δὲ θᾶπρεπε ποτὲ νὰ συναντήσει ἕναν ἐπιδειξιμανῆ, ἀλλὰ με μιὰ καλύτερη σεξουαλικὴ ἀγωγή θὰ ξεπερνοῦσε χωρὶς νευρωτικὴ ἀντίδραση αὐτὴ τὴ δοκιμασία και χωρὶς διαρκῆ φόβο μπροστὰ στα γεννητικὰ ὄργανα τοῦ ἀντρα.

Φοβίες παρουσιάζονται συχνά στα μικρά παιδιά. Ο γιός ενός αυστηρού πατέρα μπορεί να αναπτύξει μια φοβία από αλογα, λιοντάρια ή αστυνομικούς. Η φοβία βρίσκει τον τρόπο να συνδέεται με το ένα ή το άλλο φανερό πατρικό σύμβολο. Κι εδώ ξαναβλέπουμε τον τεράστιο κίνδυνο που προκαλεί ή εισαγωγή του φόβου της αυταρχικότητας στη ζωή του παιδιού.

Το μεγαλύτερο φόβο στη ζωή του παιδιού τον προξενεί ή ιδέα της αιώνιας καταδίκης από την πλευρά των γονέων.

Συχνά ακούω στο δρόμο μια μητέρα να λέει: «Κάτσε ήσυχα, Θωμά! Νά, έρχεται ένας αστυνομικός!» Έτσι το παιδί ανακαλύπτει από πολύ νωρίς ότι ή μητέρα του λέει ψέματα, αλλά αυτό είναι μικρότερο κακό από το γεγονός ότι ο αστυνομικός γίνεται για το παιδί ένας αληθινός διάβολος. Αύτος είναι ο άνθρωπος που παίρνει κάποιον και τον κλείνει φυλακή. Το παιδί συνδέει πάντοτε τους φόβους του με τις χειρότερες παραβάσεις του. Μπορεί δηλαδή ένα παιδί που αντανίξεται να δείξει αφύσικο φόβο μπροστά σ' έναν αστυνομικό που τον πιάνει να πετάει πέτρες. Ο φόβος του είναι πράγματι ο φόβος μπρός στον τιμωρό θεό και τον τιμωρό διάβολο.

Ένα μεγάλο μέρος του φόβου συνδέεται με σκέψεις σε προηγούμενες αξιόποινες πράξεις. Όλοι μας έχουμε στη φαντασία μας σκοτώσει ανθρώπους. Πιστεύω πως ένα πεντάχρονο παιδί με σκοτώνει στη φαντασία του, όταν δεν υποκύπτω στις επιθυμίες του.

Συμβαίνει συχνά μερικοί από τους μαθητές μου να μου προτείνουν το νεροπίστολό τους και να φωνάζουν: «Ψηλά τα χέρια! Είσαι νεκρός!» Μ' αυτό τον τρόπο σκοτώνουν το σύμβολο της αυταρχικότητας και ξεθυμαίνουν τους φόβους τους. Ορισμένα πρωινά φέρθηκα σκόπιμα αυταρχικά, για να δω ποιά επίδραση θα είχε στους πυροβολισμούς. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, με σκότωσαν αρκετές φορές. Μετά τη θανάτωση στη φαντασία ακολουθεί ο φόβος. «Α ν π έ θ α ι ν ε σ τ' α λ ή θ ε ι α ο Ν e i l l, ε γ ώ θ α ή μ ο υ ν ύ π ε ύ θ υ ν ο ς, γ ι α τ ι ε ί χ α έ π ι θ υ -

μ ή σ ε ι τ ο θ ά ν α τ ο τ ο υ.

Ένα από τα κορίτσια μας έβρισκε μεγάλη χαρά να βουλιάζει στο μπάνιο τους άλλους μαθητές. Αργότερα ανέπτυξε μια φοβία από το νερό. «Α ν και ήταν καλή κολυμβήτρια, πήγαινε μόνο τόσο βαθιά, ώστε να μπορεί να πατώνει. Στη φαντασία της είχε πνίξει τόσους ανταγωνιστές, ώστε τελικά ένοιωθε το φόβο ενός είδους παιητικής δικαιοσύνης. Σ α ν τ ι μ ω ρ ί α γ ι α τ ι ς σ κ έ ψ ε ι ς μ ο υ κ ά π ο τ ε θ ά π ν ι γ ώ.

Τον μικρό Άλβέρτο τον έπιανε φόβος κάθε φορά που έβλεπε από την άκμή τον πατέρα του να κολυμπά. Αγωνιούσε γιατί τόσες φορές είχε ευχήθει το θάνατο του πατέρα του. Φοβόταν γιατί είχε ένοχη συνείδηση. Δεν είναι και τόσο ανησυχητικό το ότι τα παιδιά σκοτώνουν ανθρώπους με τη φαντασία τους, αν σκεφτεί κανένας τί σημαίνει γι' αυτά ο θάνατος: Το πρόσωπο που προξενεί το φόβο δεν υπάρχει πιά.

Γνώρισα ενήλικους ανθρώπους, οι οποίοι υποσυνείδητα πίστευαν πως είχαν κάποια ευθύνη για το θάνατο του πατέρα τους ή της μητέρας τους. Αυτό το άγχος θα μπορούσε να μειωθεί αν οι γονείς δεν απόπαιρναν και δεν έδερναν τα παιδιά τους, πράγμα το οποίο ξυπνάει σ' αυτά αισθήματα μίσους, τα οποία με τη σειρά τους καταλήγουν σε αισθήματα ένοχης. Έκατοντάδες σχελίων στα όποια διατηρείται ακόμα ή τιμωρία του δαρμού ή άλλες αυστηρές τιμωρίες προξενούν στα μικρά παιδιά ανεπανόρθωτη ζημιά.

Πολλοί άνθρωποι πιστεύουν ακράδαντα: «Α ν τ α παι δ ι α δ ε ν ε ί χ α ν κ ά τ ι α π ο τ ο ό π ο ι ο ν α φο β ο ύ ν τ α ι, τ ό τ ε π ώ ς θ α γ ί ν ο ν τ α ν κ α λ ο ι ά ν θ ρ ω π ο ι; Καλοσύνη όμως προερχόμενη από το φόβο της κόλασης, της αστυνομίας ή της τιμωρίας δεν είναι καθόλου καλοσύνη, αλλά απλούστατα δειλία. Ευπρέπεια που στηρίζεται στην έλπίδα αμοιβής, στον έπαινο ή στο κέρδιμα του παραδείσου δεν είναι γνήσια, γιατί στηρίζεται στη δωροδοκία. Η σύγχρονη ήθικη κάνει τα παιδιά δειλά, επειδή τα κάνει να φο β ο ύ ν τ α ι τ ή

ζωή. Και πράγματι αυτό αποτελεί τή «χρηστοθήθεια» τών πειθαρχικῶν μαθητῶν. Χιλιάδες δάσκαλοι εκπληρώνουν τὰ καθήκοντά τους κατά θαυμαστὸ τρόπο χωρίς νὰ κάνουν ποτέ χρήση τοῦ φόβου τῆς τιμωρίας. Οἱ ἄλλοι εἶναι ἀνίκανοι καὶ ἐπιζήμιοι καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὰ σχολεῖα.

Μποροῦμε μὲ τὸ φόβο νὰ κάνουμε τὰ παιδιά μας νὰ ἀποδεχτοῦν τίς δικές μας ἠθικὲς ἀξίες. Καὶ ποιὲς ἠθικὲς ἀξίες ἔχουμε ἑμεῖς οἱ μεγάλοι! Αὐτὴ τῆ βδομάδα ξόδεψα τρεῖς λίρες γιὰ ἓνα σκυλί, πέντε λίρες γιὰ ἐργαλεῖα τοῦ τῶνου μου καὶ ἔξη λίρες γιὰ καπνὸ. Ἄν καὶ τόσο μ' ἀπασχολεῖ ἡ ἀθλιότητα τῆς κοινωνίας μας καὶ ὅσο κι ἂν τὴν καταδικάζω, παρ' ὅλα αὐτὰ δὲ μοῦ πέρασε ἀπὸ τὸ νοῦ νὰ δώσω στοὺς φτωχοὺς αὐτὰ τὰ χρήματα. Γι' αὐτὸ καὶ ποτέ δὲν κάνω διαλέξεις στὰ παιδιά γιὰ τὸ θέμα ὅτι τὰ γκέττο τῶν φτωχῶν εἶναι ντροπὴ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἔχω πεῖ καὶ τέτοια πράγματα — μέχρι πού κατάλαβα πὼς ἀράδιαζα φλυαρίες.

Οἱ εὐτυχέστερες οἰκογένειες πού γνωρίζω εἶναι ἐκεῖνες στὶς ὁποῖες οἱ γονεῖς φέρονται στὰ παιδιά τους ἐλεύθερα καὶ εὐκρινῶς χωρὶς ἠθικολογίες. Σὲ τέτοιες οἰκογένειες δὲν ὑπάρχει ἀγχος. Πατέρας καὶ γιὸς εἶναι φίλοι. Κι ἡ ἀγάπη μπορεῖ νὰ εὐδοκιμήσει. Σ' ἄλλες οἰκογένειες αὐτὴ καταστρέφεται ἀπὸ τὸ φόβο. Αὐταρχικότητα καὶ ἐπιβαλλόμενος σεβασμὸς κρατοῦν τὴν ἀγάπη μακριά. Ὁ ἐπιβαλλόμενος μὲ τὸ ζόρι σεβασμὸς περικλείει μέσα του π ἄ ν τ ο τ ε φόβο.

Ἐδῶ στὸ Σάμμερχιλ τὰ παιδιά πού φοβοῦνται τοὺς γονεῖς τους συχνάζουν στὰ προσωπικὰ δωμάτια τῶν δασκάλων. Τὰ παιδιά ἐλεύθερων πράγματι γονέων δὲν τὸ κάνουν ποτέ αὐτό. Τὰ φοβισμένα παιδιά μᾶς δοκιμάζουν διαρκῶς. Ἐνα ἑντεκάχρονο ἀγόρι, τοῦ ὁποῖου ὁ πατέρας εἶναι πολὺ αὐστηρὸς, ἀνοίγει τὴν πόρτα μου εἴκοσι φορές τὴν ἡμέρα. Δὲ λέει τίποτα, ρίχνει μιὰ ματιὰ καὶ ξανακλείνει τὴν πόρτα. Καμιὰ φορὰ τοῦ λέω φωναχτά: «Ὅχι, δὲν πέθανα ἀκόμα.» Ὁ μικρὸς ἔστρεψε τὴν ἀγάπη του, τὴν ὁποία ὁ πατέρας του δὲν ἀποδέχτηκε, σὲ μένα καὶ τώρα φοβᾶται μήπως ὁ νέος, ὁ

ιδανικὸς πατέρας χαθεῖ. Πίσω δέβαια ἀπ' αὐτὸν τὸ φόβο κρύβεται στὴν πραγματικότητα ἡ ἐπιθυμία τοῦ χαμοῦ τοῦ πατέρα του, μὲ τὸν ὁποῖο εἶναι δυστυχημένος.

Εἶναι πολὺ πιὸ εὐκολο νὰ ζεῖ κανένας μὲ παιδιά πού τὸν φοβοῦνται, ἀπ' ὅσο μὲ παιδιά πού τὸν ἀγαποῦν — ζεῖ δηλαδή πιὸ ἡσυχᾶ. Ὅταν τὰ παιδιά φοβοῦνται κάποιον τὸν ἀφήνουν στὴν ἡσυχία του. Ἡ γυναίκα μου, ἐγὼ κι οἱ δάσκαλοι τοῦ Σάμμερχιλ ἀγαπιόμαστε ἀπὸ τὰ παιδιά, γιατί τὰ ἀναγνωρίζουμε, πράγμα ἄλλωστε πού τόσο ἐπιθυμοῦν. Ἐπειδὴ γνωρίζουν πὼς δὲν τὰ ἀποκρούουμε, τοὺς εἶναι εὐχάριστο νὰ βρίσκονται κοντὰ μας.

Ὅτε ἓνα ἀπὸ τὰ μικρὰ παιδιά μας δὲ φοβᾶται τίς ἀστραποδροντές. Ἀκόμα καὶ στὸν πιὸ βαρὺ χειμῶνα θέλουν νὰ κοιμηθοῦν ἔξω στὶς σκηνές. Κι ὁ φόβος ἀπὸ τὸ σκοτάδι εἶναι ἀνύπαρκτος. Καμιὰ φορὰ βλέπει κανένας ὀχτάχρονα παιδιά νὰ στήνουν τὴ σκηνή τους στὴν ἄκρη τοῦ χωραφιοῦ καὶ νὰ κοιμοῦνται μόνα τους ἐλόκληρες νύχτες. Ἡ ἐλευθερία βοηθᾶ στὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ φόβο. Συχνὰ παρατηρῶ πὼς δειλὰ καὶ συνεσταλμένα παιδάκια ἐξελίσσονται σὲ δυναμικὰ κι ἀφοβα παλληκάρια. Ὅμως θὰ ἦταν λάθος νὰ γενικεύουμε ὑπάρχουν κλεισμένα στὸν ἑαυτό τους παιδιά, τὰ ὁποῖα δὲ θὰ γίνουν ποτέ θαρραλέα. Μερικοὶ ἀνθρωποὶ δὲ θὰ ἀποχωριστοῦν τὰ φαντάσματά τους σ' ὅλη τους τὴ ζωὴ.

Ἄν ἓνα παιδί διαπαιδαγωγῆθηκε χωρὶς φόβο κι ὅμως φοβᾶται, τότε εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ ἔφερε τὸ φόβο του μαζί του ὅταν ἦρθε στὸν κόσμο. Ἡ κύρια δυσκολία γιὰ τὴν καταπολέμηση αὐτῶν τῶν φαντασμάτων βρίσκεται στὴν ἄγνοια πού ἔχουμε γιὰ τίς προγενετήσιες καταστάσεις. Κανένας μέχρι σήμερα δὲν ξέρεῖ ἂν μιὰ ἔγκυος γυναίκα μεταβιάζει ἢ ὄχι τοὺς φόβους τῆς στὸ ἀγέννητο παιδί.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ εἶναι ἀπόλυτα βέβαιο ὅτι τὸ περιβάλλον προξενεῖ αἰσθήματα φόβου στὸ παιδί. Σήμερα μάλιστα ἀκόμα καὶ τὰ πολὺ μικρὰ παιδιά ἀκοῦνε γιὰ τοὺς ἐρχόμενους πολέμους μὲ τίς τρομακτικὲς τους ἀτομικὲς δόμβες. Κι εἶναι πολὺ φυσικὸ ὅτι ὁ φόβος συνδέεται μὲ τέτοια πράγματα. Ὅταν ὅμως δὲν ὑπάρχει φόβος ἀπὸ τὴ σεξουαλικό-

τητα και την κόλαση που να συνδέεται με τον αντικειμενικό φόβο της θόμβας, τότε ο φόβος της θόμβας θα είναι φυσιολογικός — δε θα είναι φοβία, δε θα είναι άγχος που διαπερνάει τα πάντα. Υγιή και ελεύθερα παιδιά δε φοβούνται το μέλλον. Το άτενίζουν με αισιοδοξία. Και τα παιδιά τους αργότερα θα τοποθετηθούν στη ζωή χωρίς τον άρρωστημένο φόβο για το αύριο.

Ο Wilhelm Reich έχει αποδείξει ότι κρατάμε την άνοπνοή μας μπροστά στον ξαφνικό φόβο κατά συνέπεια και το παιδί που φοβάται κρατάει την άνοπνοή του σ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Ένα σωστά διαπαιδαγωγημένο παιδί φαίνεται από την ελεύθερη, απρόσκοπτη άνοπνοή του, πράγμα που σημαίνει πως δε φοβάται τη ζωή.

Στον πατέρα που θα ήθελε να διαπαιδαγωγήσει το παιδί του χωρίς φόβο, που τον δημιουργεί το μίσος και η καχυποψία, έχω να πω μερικά σπουδαία πράγματα.

Μην προσπαθείτε ποτέ να κάνετε τον άφέντη του σπιτιού, το λογοκριτή, τον τετραπέρατο κι ούτε να επιτρέψετε ποτέ να υπαινιχθεί κάτι τέτοιο ή γυναίκα σας, πράγμα που συμβαίνει όταν λέει: «Περίμενε μέχρι ναρθει ο μπαμπάς και θα δεις!» Αυτό σημαίνει πως το μίσος που το παιδί τρέφει εκείνη τη στιγμή ενάντια στη μητέρα του, στρέφεται τώρα εναντίον σας.

Και μην κάνετε τον άγιο. Όταν σας ρωτήσει το παιδί σας αν έχετε μουσκέψει ποτέ το κρεβάτι σας ή αυνανιστεί, τότε πείτε του την αλήθεια — ψύχραιμα και ειλικρινά. Αν είστε ο άφέντης μέσα στο σπίτι, τα παιδιά θα σας προσέχουν και μάλιστα κάτι παραπάνω, θα σας φοβούνται. Όταν όμως τοποθετείτε τον εαυτό σας στο ίδιο επίπεδο με τα παιδιά και τους όμολογήσετε πόσο δειλός ήσασταν σά μαθητής, τότε θα κερδίσετε την εκτίμησή τους — μιὰ εκτίμηση γεμάτη αγάπη και κατανόηση απαλλαγμένη από το φόβο.

Είναι σχετικά πολύ εύκολο για τους γονείς να διαπαιδαγωγήσουν τα παιδιά τους χωρίς κόμπλεξ. Στο παιδί δεν πρέπει ποτέ να προξενηθεί φόβος ή να του δημιουργηθούν αισθήματα ενοχής. Βέβαια δεν είναι δυνατό να αποκλείσει κανείς

όλες τις αντιδράσεις φόβου· ένα παιδί μπορεί να τρομάξει ακόμα κι από το δυνατό κλείσιμο μιᾶς πόρτας. Μπορείτε όμως να αποκλείσετε τους νοσηρούς εκείνους φόβους που καταπιέζουν το παιδί: το φόβο της τιμωρίας, του όργισμένου θεού και των όργισμένων γονέων.

Αισθήματα κατωτερότητας και φαντασιώσεις

Τί είναι αυτό που προκαλεί αισθήματα κατωτερότητας σ' ένα παιδί; Το παιδί βλέπει ότι οι μεγάλοι κάνουν πράγματα, τα όποια αυτό δεν μπορεί ή δεν του επιτρέπουν να τα κάνει.

Το πέος έχει μεγάλη σχέση με το αίσθημα κατωτερότητας. Συχνά τα μικρά αγόρια ντρέπονται γιατί το πέος τους είναι ακόμα μικρό και τα μικρά κορίτσια γιατί δεν έχουν καθόλου. Κλείνω προς την άποψη πως η σημασία του πέους σά σύμβολο της δύναμης είναι κατά κύριο λόγο συνέπεια της μυστικότητας και των ταμπού, με τα όποια το περιβάλλει ή σημερινή ήθικη διαπαιδαγώγηση. Απωθημένες σκέψεις για το πέος εκφράζονται με δημιουργήματα της φαντασίας. Αυτό το μυστηριώδες πράγμα, που η μητέρα ή η γκουβερνάντα το φυλάνε με ιδιαίτερη προσοχή, αποκτά υπερβολική σημασία. Ακόμα και ιστορίες συναντούμε σχετικά με την αξιοθαύμαστη δύναμη του πέους. Ο Άλαντιν τρίβει τη λάμπα του — αυνανισμός —, κι όλες οι χαρές του κόσμου έρχονται σ' αυτόν. Με τον ίδιο τρόπο τα παιδιά φαντάζονται ιστορίες μέσα στις όποιες τα περιττώματα αποκτούν μεγάλη σημασία.

Ένα όνειροπόλημα είναι πάντα κάτι το έγωιστικό. Είναι ένα όνειρο στο όποιο ο όνειρευόμενος είναι ο ήρωας κι ο κόσμος είναι έτσι όπως θα έπρεπε να είναι. Ο κόσμος στον όποιο έμεις οι έγγηλοι περνάμε με τη βοήθεια ενός ούίσκου, των σελίδων ενός μυθιστορήματος ή των εικόνων ενός φίλμ, τα παιδιά περνάνε με τις όνειροπολήσεις τους. Κάθε τέτοια φαντασίωση είναι πάντα μιὰ φυγή από την πραγματικότητα — ένας κόσμος που εκπληρώνει κάθε επιθυμία, ένας κόσμος χωρίς σύνορα. Ο πνευματικά άρρωστος κινείται μέσα

σ' αὐτόν. Καί τὰ φυσιολογικά ὅμως παιδιά ὄνειροπολοῦν πάρα πολὺ συχνά. Ὁ κόσμος τῆς φαντασίας εἶναι ἐλκυστικότερος ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν ὀνείρων. Στὸν ὕπνο μας μπορεῖ νὰ δοῦμε κι ἐφιαλτικά ὄνειρα. Ὅμως στὶς ὄνειροπολήσεις ἀσκοῦμε ἕναν ὀρισμένο ἔλεγχο, πράγμα ποῦ σημαίνει πὼς φανταζόμαστε μόνο ὅ,τι ἱκανοποιεῖ τὸ Ἐγώ.

Ὅταν δίδασκα σ' ἕνα σχολεῖο στὴ Γερμανία, εἶχα μαθήτριά μου μιὰ δεκάχρονη Ἑβραιοπούλα. Τὸ παιδί εἶχε πολλοὺς φόβους. Εἶχε τὸ φόβο πὼς εἶναι ἡ τελευταία στὴν τάξη. Τὴν πρώτη κιόλας μέρα τοῦ σχολείου ἔφερε μαζί της μιὰ τεράστια τσάντα γεμάτη βιβλία, κάθησε σ' ἕνα τραπέζι κι ἄρχισε νὰ κάνει πληκτικὲς διαιρέσεις παλαιοῦ τύπου: Διαιροῦσε λ.χ. τὸ 4.563.207.867 διὰ τοῦ 4.379. Τρεῖς ὀλόκληρες μέρες ἔκανε τέτοιες διαιρέσεις. Τῆ ρώτησα ἂν τὴν εὐχαριστοῦσαν αὐτοὶ οἱ ἀνιστοί ὑπολογισμοὶ καὶ πῆρα γιὰ ἀπάντηση ἕνα ντροπαλὸ «ναί».

Τὴν τέταρτη μέρα τὴν ξαναβρίσκω ἀσχολούμενη μὲ τίς βασανιστικὲς τῆς διαιρέσεις. «Στ' ἀλήθεια σὲ διασκεδάζει αὐτό;», τὴν ξαναρώτησα.

Ἐέσπασε σὲ κλάματα. Πῆρα μὲ τὴν ἡσυχία μου τὸ βιβλίο καὶ τὸ πέταξα στὴ γωνιά. «Βρισκόμαστε σ' ἕνα ἐλεύθερο σχολεῖο καὶ μπορεῖς νὰ κάνεις μόνο αὐτὸ ποῦ θέλεις», τῆς εἶπα. Τώρα φαινόταν κάπως εὐτυχισμένη κι ὅλη μέρα σφύριζε. Δὲν ἔκανε ἀπολύτως τίποτα ἄλλο, μόνο σφύριζε.

Μῆνες ἀργότερα διέσχιζα ἕνα δάσος κάνοντας σκί. Σὲ μιὰ στιγμή ἄκουσα κάποια γνωστὴ φωνή καὶ μετὰ ἀπὸ λίγο εἶδα τὴ Σλόβια. Εἶχε λύσει τὰ σκί τῆς καὶ περπατοῦσε γελώντας καὶ μιλώντας δυνατὰ πάνω στὸ χιόνι. Προφανῶς εἶχε ὑποδυθεῖ τοὺς ρόλους μιᾶς ὀλόκληρης σειρᾶς ἠθοποιῶν. Πέρασε ἀπὸ μπροστά μου χωρὶς νὰ μὲ δεῖ.

Τὴν ἄλλη μέρα τῆς εἶπα πὼς τὴν εἶχα ἀκούσει στὸ δάσος νὰ κουβεντιάζει. Ταραγμένη ἔφυγε τρέχοντας ἀπὸ τὸ γραφεῖο. Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἴδιας μέρας στεκόταν κάπου ἐκεῖ κοντὰ στὴν πόρτα τοῦ γραφείου μου. Τελικὰ μπῆκε μέσα κι εἶπε: «Μοῦ εἶναι κάπως δύσκολο νὰ σᾶς διηγηθῶ τί ἔκανα χτὲς στὸ δάσος, ἀλλὰ νομίζω πὼς τώρα μπορῶ νὰ

σᾶς τὸ πῶ.»

Ἦταν μιὰ θαυμάσια ἱστορία. Χρόνια ὀλόκληρα ζοῦσε μὲ τὴ φαντασία τῆς σ' ἕνα χωριὸ ποῦ τὸ ἔλεγε πρᾶσινόδασος. Μοῦ ἔδειξε ἀκόμα καὶ σχέδια τοῦ χωριοῦ ποῦ τὰ εἶχε σχεδιάσει μόνη τῆς, ἀκόμα καὶ σχέδια σπιτιῶν. Εἶχε θάλει μάλιστα στὸ χωριὸ νὰ κατοικήσουν διάφοροι ἀνθρώπινοι τύποι. Ὅ,τι ἄκουσα στὸ δάσος ἦταν μιὰ συζήτηση μεταξὺ δυὸ νέων, τοῦ Γιάννη καὶ τοῦ Ἡλία.

Πέρασαν μερικὲς ἑβδομάδες μέχρι νὰ ἀνακαλύψω τί κρυβόταν πίσω ἀπ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἱστορία. Ἡ Σλόβια ἦταν μοναχοπαῖδι κι εἶχε πολὺ λίγους συντρόφους στὰ παιχνίδια τῆς. Γιὰ τοῦτο καὶ δημιούργησε ἕνα χωριὸ γεμάτο συμπαῖκτες. Τὸ κλειδί γιὰ τὴν κατανόηση αὐτοῦ τοῦ φανταστικοῦ κόσμου μοῦ τὸ πρόσφερε αὐτὴ ὅταν μοῦ διηγήθηκε ὅτι ὁ Ἡλίας ἔφαγε ξύλο ἀπὸ τὸ δασοφύλακα γιατί πέρασε μέσα ἀπὸ μιὰ προστατευόμενη ἀναδάσωση. Ἀργότερα μνημόνευσε ὅτι αὐτὴ ἡ ἀναδάσωση ἔμοιαζε μὲ τὸ δικό τῆς, ἐπίσης ἀναπτυσσόμενο, τρίχωμα τοῦ αἰδοῦ. Καὶ τότε μοῦ διηγήθηκε μιὰ ἀληθινὴ ἱστορία μὲ ἕναν ἄντρα ποῦ τὴν εἶχε χαϊδέψει σεξουαλικά. Τώρα καταλάβαινα ὅτι ὁ Ἡλίας ἐνσάρκωνε αὐτὸν τὸν ἄντρα ποῦ εἶχε περάσει μέσα ἀπὸ τὴν ἀπαγορευμένη ἀναδάσωση. Ὁ Ἡλίας συμβόλιζε ἐπίσης καὶ τὸ χέρι τῆς, ὅταν ἀντανιζόταν.

Ἀποφάσισα νὰ τῆς καταστρέψω αὐτὸν τὸ φανταστικὸν κόσμο καὶ τῆς ἐξήγησα ποιὰ αἰτία τὸν εἶχε δημιουργήσει. Δυὸ μέρες περιφερόταν μὲ κατεβασμένα τὰ μοῦτρα. «Τὴν τελευταία νύχτα προσπάθησα νὰ ξαναγυρίσω στὸ πρᾶσινόδασος», μοῦ εἶπε κλαίγοντας, «ἀλλὰ δὲν μποροῦσα. Μοῦ τὸ καταστρέψατε κι ἦταν αὐτὸ ποῦ ἀγαποῦσα πιὸ πολὺ ἀπὸ κάθε τι.»

Δέκα μέρες ἀργότερα μοῦ ἔλεγε ἕνας δάσκαλος: «Τί νὰ συμβαίνει μὲ τὴ Σλόβια; Ὅλη μέρα τραγουδαὶ καὶ γίνεται ὁμορφη.» Εἶχε δίκιο· ἡ Σλόβια εἶχε ὁμορφῆνει. Κι ἀμέσως ἄρχισαν νὰ τὴν ἐνδιαφέρουν τὰ πάντα. Πήγαινε μάλιστα καὶ στὸ μάθημα κι ἦταν ἐπιμελής. Ἀρχισε καὶ νὰ ζωγραφίζει, κατάφερε καὶ μερικὰ ωραῖα σκίτσα. Μὲ λίγα λό-

για, αντιμετώπιζε πιά την πραγματικότητα. Η φοβερή σεξουαλική εμπειρία της και η μοναξιά της την είχαν υποχρεώσει να αναζητήσει ένα φανταστικό κόσμο, στον οποίο δε θα υπήρχε κανένας πειρασμός και κανένας κακός άντρας. Όμως και στα ευχάριστα όνειροπολήματά της έμπαινε ο Ήλιος.

Ένα άλλο όνειροπόλο κορίτσι πίστευε πως είναι μια πολύ μεγάλη ήθοποιός. Δεκαέξη φορές την κάλεσε το κοινό στη σκηνή να τη χειροκροτήσει.

Ο Δημήτρης, ένας νέος με έκρηκτική ιδιοσυγκρασία, μου διηγείται φανταστικές ιστορίες για τις έκσπερματώσεις του. Χρησιμοποιεί τη σεξουαλικότητα σά δύναμη.

Ένας άλλος έννιάχρονος νεαρός παραδίνεται σέ μεγάλα όνειροπολήματα σχετικά με σιδηροδρόμους. Αυτός είναι πάντα ο μηχανοδηγός και συνήθως επιβάτες είναι ο βασιλιάς κι η βασίλισσα (οί γονείς του).

Ο μικρός Κάρολος φαντάζεται ότι διαθέτει ένα σμήνος αεροπλάνων κι ένα ελόκληρο γκαράζ αυτοκίνητα.

Ο Δημήτρης διηγείται για τον πλούσιο θείο του, ο οποίος του χάρισε τάχα μια Ρόλς Ρόυς, παιδική βέβαια, αλλά με αληθινή βενζινομηχανή. Υποστηρίζει μάλιστα πως για το καινούργιο του αυτοκίνητο δε χρειάζεται δίπλωμα οδηγού. Κάποτε ανακάλυψα πως μερικοί νεαροί, έπηρεασμένοι από τὰ λόγια του Δημήτρη, ήταν έτοιμοι για μια πορεία έξη χιλιομέτρων σ' ένα σιδηροδρομικό σταθμό. Είχε στείλει τάχα ο θείος τὸ αυτοκίνητο εκεί πέρα, απ' όπου και θα γύριζαν όλοι μαζί με τὸ αυτοκίνητο. Σκέφτηκα τὴν πικρή απογοήτευση τῶν παιδιῶν, όταν, μετά από πορεία έξη χιλιομέτρων μέσα στις λάσπες, θα διαπίστωναν πως τὸ αυτοκίνητο υπήρχε μόνο στη φαντασία του Δημήτρη και προσπάθησα να εμποδίσω αὐτὴ τὴν έκστρατεία. Τους εἶπα λοιπόν ότι θα έχαναν τὸ μεσημεριανὸ τους φαγητό. Ο Δημήτρης πὸν βρισκόταν σέ δύσκολη θέση ἀναφώνησε: «Δὲ θέλουμε βέβαια να χάσουμε και τὸ φαγητό μας!» Μία δασκάλα είχε τὴν ξαφνική ἰδέα να πᾶνε ἀντὶ στο σταθμὸ στον κινηματογράφο. Ἀμέσως ἔβγαλαν τὰ ἀδιάδρομά τους. Ο Δημήτρης ξαλά-

φρωσε, γιατί φυσικά γνώριζε πως ο θείος πὸν του είχε τάχα στείλει τὸ αυτοκίνητο, υπήρχε μόνο στη φαντασία του.

Τὰ όνειροπολήματα του Δημήτρη δὲν είχαν καμιά σχέση με σεξουαλικά πράγματα. Ἀπὸ τότε πὸν ἦρθε στο Σάμμερχιλ έντυπωσιάζει τ' άλλα παιδιά με τὸ δικὸ του τρόπο. Μέρες ελόκληρες περίμενε μία ομάδα ἀπὸ ἀγόρια στο λιμάνι τῆς Lyme και πρόσεχαν τὰ πλοία πὸν ἔρχονταν. Ο Δημήτρη τὸς είχε μιλήσει για ἕναν ἄλλο θείο, ο οποίος είχε τάχα δυὸ ὑπερωκεάνια. Αὐτοὶ λοιπόν είχαν πείσει τὸν Δημήτρη να γράψει στο θείο του ἕνα γράμμα και να τὸν παρακαλέσει να τὸ στείλει μία βενζινακάτο. Περίμεναν λοιπόν τώρα να μπει στο λιμάνι ἕνα ὑπερωκεάνιο πίσω ἀπὸ τὸ όποιο θα ἦταν ρυμουλκημένη ἡ βενζινακάτος τους. Με τὸν τρόπο αὐτὸ μπορούσε ο Δημήτρη να αίσθάνεται ὑπεροχή. Ἦταν ἕνα φτωχόπαιδο πὸν τὸ είχε δώσει κάποιος στο ὄρφανοτροφείο και ζητούσε τώρα να βρεῖ μία ἰσορροπία για τὸ αίσθημά του κατωτερότητας μέσα στα όνειροπολήματά του.

Ἄν κατέστρεφε κανένας κάθε όνειροπόλημα, ἡ ζωὴ θα γινόταν πληκτική. Κάθε δημιουργική δραστηριότητα προετοιμάζεται στη φαντασία. Ο Κρίστοφερ Γῶρεν είχε χτίσει τὸν καθεδρικό ναὸ του Ἁγίου Παύλου στη φαντασία του πολύ πρὶν γίνουν τὰ ἐγκαίνια τῆς θεμελίωσῆς του.

Ένα όνειρο πὸν μπορεί να μετατραπεί σέ πραγματικότητα ἀξίζει να τὸ διαφυλάξει κανένας. Τὸ ἄλλο εἶδος τῶν όνειρων — τὴ φυγὴ στο φανταστικό κόσμο — θα ἔπρεπε ὄσο είναι δυνατό να καταστρέφεται. Τέτοια όνειροπολήματα καθυστεροῦν τὴν ἐξέλιξη του παιδιοῦ, όταν βέβαια τὸ παιδί παραδίνεται για πολὺ χρονικό διάστημα σ' αὐτά. Σέ κάθε σχολείο, ἐκεῖνα τὰ παιδιά πὸν ζοῦν σ' ἕνα φανταστικό κυρίως κόσμο, είναι οἱ λεγόμενοι μπουμποῦνες. Πῶς μπορεί να ενδιαφερθεῖ ἕνας νεαρός για τὰ μαθηματικά, όταν περιμένει να τὸ στείλει ο θείος του μία Ρόλς Ρόυς;

Μερικές φορές είχα σοβαρές διαφωνίες με γονεῖς πάνω σέ θέματα μελέτης και γραφῆς. Μία μητέρα μου ἔγραφε: «Ο γιός μου θα πρέπει τώρα να είναι ἱκανός να παρακολου-

θει τὰ μαθήματα. Πρέπει νὰ τὸν ἐξαναγκάσετε νὰ μάθει νὰ διαβάσει». Ἡ ἀπάντησή μου εἶναι συνήθως: «Τὸ παιδί σας ζεῖ σ' ἓνα φανταστικὸ κόσμο. Ἴσως χρειαστῶ ἓνα χρόνο γιὰ νὰ διασπάσω αὐτὸ τὸν κόσμο. Ἄν ἀπαιτοῦσα ἀπ' αὐτὸ τώρα νὰ μάθει νὰ διαβάσει, θὰ ἦταν ἐγκλημα ἀπέναντι στὸ παιδί. Ὅσο διάστημα τὸ ἐνδιαφέρον του γι' αὐτὸν τὸ φανταστικὸ κόσμο μένει ἀμείωτο, εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ τοῦ κινήσω καὶ τὸ παραμικρὸ ἀκόμα ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ διάβασμα.»

Φυσικά, θὰ μπορούσα νὰ πάρω τὸν νεαρὸ στὸ γραφεῖο μου καὶ νὰ τοῦ πῶ σὲ σοβαρὸ τόνο: «Βγάλε ἀπὸ τὸ κεφάλι σου ὅλες αὐτὲς τὶς κουτὲς ἱστορίες τὶς σχετικὲς μὲ θεῖους καὶ αὐτοκίνητα, μὲ τὶς ὁποῖες κοροϊδεύεις τὸν ἑαυτὸ σου. Ἀπὸ αὔριο τὸ πρωὶ ἀρχίζεις νὰ μαθαίνεις νὰ διαβάσεις, διαφορετικὰ θὰ μὲ γνωρίσεις ἀπὸ τὴν καλή μου.» Αὐτὸ ὅμως θὰ ἦταν σωστὸ ἐγκλημα. Εἶναι λάθος νὰ καταστρέφεται ὁ φανταστικὸς κόσμος ἑνὸς παιδιοῦ πρὶν αὐτὸ εἶναι ἕτοιμο νὰ βάλει κάτι ἄλλο στὴ θέση του. Τὸ καλύτερο εἶναι νὰ ἐνθαρρύνεται τὸ παιδί νὰ μιλήσει γιὰ τὸ φανταστικὸ του κόσμο. Στὶς ἐγγιὰ ἀπὸ τὶς δέκα περιπτώσεις τὸ παιδί θὰ χάσει τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸν κόσμο αὐτό. Μόνο σὲ εἰδικὲς περιπτώσεις, ὅταν τὰ ὄνειροπολήματα ἔχουν διαρκέσει ὀλόκληρα χρόνια, μπορεῖ νὰ ἀποτολμήσει κανένας τὴ βίαιη καταστροφή τους.

Ἔχω πεῖ πὼς στὴ θέση τῶν ὄνειροπολημάτων πρέπει νὰ τοποθετεῖται κάτι ἄλλο. Γιὰ νὰ εἶναι κάθε παιδί καὶ κάθε ἡλικιωμένος πέρα γιὰ πέρα ὑγιής, χρειάζεται τουλάχιστο μιὰ περιοχὴ, στὴν ὁποία νὰ μποροῦν νὰ αἰσθάνονται ὑπεροχὴ. Στὴ σχολικὴ αἴθουσα ὑπάρχουν δυὸ δυνατότητες νὰ αἰσθανθεῖ κανένας ὑπεροχὴ. Ἡ πρώτη δυνατότητα εἶναι: νὰ εἶναι ὁ πρῶτος στὴν τάξη, ἢ δεύτερη: ἢ δημιουργία σχέσεων δουλικῆς ἐξάρτησης μ' ἓναν ἀπὸ τοὺς χειρότερους μαθητὲς τῆς τάξης. Ἡ δεύτερη δυνατότητα εἶναι δελεαστικότερη. Ἐνα ἐξωστρεφὲς παιδί κερδίζει μ' αὐτὸ τὸν τρόπο εὐκολώτερα τὸ αἰσθημα τῆς ἀνωτερότητας.

Τὸ ἐσωστρεφὲς παιδί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ χάνεται μέσα στὸ

φανταστικὸ του κόσμο γιὰ νὰ βρεῖ ἐκεῖ τὸ αἰσθημα ὑπεροχῆς του. Στὸν κόσμο τῆς πραγματικότητας δὲν μπορεῖ νὰ αἰσθανθεῖ κάποια ὑπεροχὴ. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀγωνιστεῖ, δὲν εἶναι καλὸς στὸν ἀθλητισμὸ, δὲν μπορεῖ νὰ τραγουδήσει καὶ νὰ χορέψει κι εἶναι κακὸς ἠθοποιός. Στὴ φαντασία του ὅμως μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ παγκόσμιος πρωταθλητὴς στὴν ἄρση βαρῶν. Ἡ ἱκανοποίηση τοῦ Ἐγὼ εἶναι γιὰ κάθε ἄνθρωπο μιὰ ζωτικὴ ἀναγκαιότητα.

Καταστροφικὴ διάθεση

Δύσκολα μποροῦν οἱ ἐνήλικοι νὰ καταλάβουν πὼς τὰ παιδιά δὲν πολυσκοτίζονται γιὰ τὴν ἰδιοκτησία. Τὰ παιδιά καταστρέφουν τὸ κάθε τι, ὄχι ὅμως σκόπιμα — τὰ παιδιά καταστρέφουν ἀσυνοήτητα.

Κάποτε παρακολουθοῦσα, μὲ πόση φυσικότητα ἓνα φυσιολογικὸ, εὐτυχισμένον κορίτσι ἀνοίγε τρύπες μὲ μιὰ πυρακτωμένη μασιά στὴν ἀπὸ ξύλο καρδιά ἐπένδυση τοῦ τζακιου τῆς αἴθουσας τῶν δασκάλων. Μόλις τῆς μίλησαν τρόμαξε κι ἔδειξε κατάπληκτη. Κι ἐμολογώντας τὴν ἀλήθεια εἶπε: «Τὸ ἔκανα χωρὶς νὰ τὸ σκέφτομαι καθόλου.» Ἦταν μιὰ συμβολικὴ ἐνέργεια, ἢ ὁποία δὲν ἐλεγχόταν ἀπὸ τὴ συνείδηση.

Οἱ μεγάλοι τονίζουν σὲ κάθε περίπτωση τὸ δικαίωμα κατοχῆς τους πάνω σὲ ἀντικείμενα ἀξίας, πράγμα ποὺ δὲν τὸ κάνουν τὰ παιδιά. Κάθε συμβίωση μεταξὺ παιδιῶν καὶ ἐνήλικων προξενεῖ διχογνωμίες σχετικὰ μὲ ὄντικα ἀντικείμενα. Στὸ Σάμμερχιλ τὰ παιδιά, πέντε μόλις λεπτά πρὶν πέσουν γιὰ ὕπνο, συγδαυλίζουν τὴ φωτιὰ τροφοδοτώντας τὴν παράλληλα πλουσιοπάροχα μὲ κάρβουνα — καὶ τοῦτο ἐπειδὴ τὰ κάρβουνα γι' αὐτὰ δὲν εἶναι παρὰ μαῦρα κούτσουρα, ἐνῶ γιὰ μένα σημαίνουν ἓνα λογαριασμὸ τριακασίων λιρῶν στερλινῶν τὸ χρόνο. Τὰ παιδιά ἀφήνουν καὶ τὸ φῶς ἀναμμένο, πράγμα φυσικὸ ἀφοῦ γι' αὐτὰ δὲν ὑπάρχει καμιὰ σχέση μεταξὺ τοῦ φωτισμοῦ καὶ τοῦ λογαριασμοῦ τοῦ ρεύματος.

Τὰ έπιπλα είναι για τὰ παιδιά σχεδόν άνύπαρκτα. Γι' αυτό στο Σάμμερχιλ αγοράζουμε παλιά καθίσματα αυτοκινήτων τὰ όποια και σέ ένα - δυό μήνες διαλύονται. Κατά τή διάρκεια του φαγητού τὰ μικρά παιδιά, ενώ περιμένουν νά πάρουν συμπλήρωμα, περνούν τόν χρόνο τους κάνοντας σωστές κουλουρες τὰ κουταλοπήρουνά τους. Συνήθως αυτό συμβαίνει ύποσυνείδητα ή και μισοσυνείδητά. Και δέν είναι μόνο ή ιδιοκτησία του σχολείου που παραμελείται ή καταστρέφεται από τὰ παιδιά. Άκόμα και τόν καινούργιο τους ποδήλατο τόν παρατούν στη βροχή, όταν μετά δυό - τρεις βδομάδες ξεθυμάνει ή γοητεία του καινούργιου.

Η καταστροφική διάθεση των έννιάχρονων ή δεκάχρονων παιδιών δέν έχει καμιά κακή ή άντικοινωνική σημασία. Τὰ πράγματα δέν έχουν για αυτά άκόμη τήν ιδιότητα τής προσωπικής ιδιοκτησίας. Σε κάθε τους φυγή προς τόν κόσμο τής φαντασίας τους, μετατρέπουν τὰ σεντόνια και τις κουβέρτες τους σε πειρατοκάραβα, λερώνοντας τὰ σεντόνια και ξεσκίζοντας τις κουβέρτες. Άλλά τί σημασία μπορεί νά έχει ένα παλιόσέντονο μπροστά στην άνύψωση τής μαύρης σημαίας και τήν πυρπόληση μιás πλευράς ενός έχθρικού πειρατοκάραβου;

Όποιος προσπαθεί νά δώσει έλευθερία στα παιδιά, θά έπρεπε νά είναι έκατομμυριούχος, γιατί είναι πολύ κρίμα νά βρίσκεται σε αιώνια σύγκρουση ή φυσική άπερισκεψία των παιδιών με τὰ οικονομικά δεδομένα.

Όταν ένας όπαδός τής πειθαρχίας μάς λέει πως θά έπρεπε νά έξαναγκάσουμε τὰ παιδιά στο σεβασμό τής ιδιοκτησίας, δέν θά πρέπει νά άποδεχόμαστε τήν άποψη του, γιατί ένας τέτοιος καταναγκασμός γίνεται πάντα σε βάρος του παιχιδιού. Κατά τή γνώμη μου τόν παιδί θά έπρεπε νά άποκτήσει κάποια αίσθηση των αξιών από δική του και μόνο διάθεση. Όταν τὰ παιδιά ξεπεράσουν τόν στάδιο τής προεφηβικής άδιαφορίας άπέναντι στην ιδιοκτησία, τότε αρχίζουν νά τή σέβονται. Άν στα παιδιά δινόταν ή δυνατότητα ξεπεράσματος αυτής τής άδιαφορίας χωρίς έξαναγκασμό, τότε είναι πολύ πιθανό νά μή γινόταν κανένα

άπ' αυτά κερδοσκόπος κι έκμεταλλευτής.

Τὰ κορίτσια δέν καταστρέφουν τόσα πολλά όπως τ' άγόρια — ή φαντασία τους δέν άποζητάει τόσο τὰ πειρατοκάραβα και τις ληστρικές έπιδρομές. Όμως για νά είμαστε άπόλυτα δίκαιοι κι ή αίθουσα παραμονής των κοριτσιών βρίσκεται σε άσχημη κατάσταση. Η εξήγηση που μου δίνουν τὰ κορίτσια, ότι τάχα όλα αυτά τὰ χαλάσματα δημιουργήθηκαν από διαμάχες με τὰ άγόρια, τὰ όποια είχαν τάχα έπιδράμει εκεί, δέν με πείθει.

Πριν μερικά χρόνια κάναμε έσωτερική επένδυση στους τοίχους των ύπνοδωματίων των παιδιών με ένα είδος χοντρού πεπιεσμένου χαρτιού για νά τὰ διατηρούμε πιό ζεστά. Ένα μικρό παιδί, μόλις δει έναν τέτοιο τοίχο, αρχίζει ν' άνοίγει τρύπες. Η αίθουσα του τένις που ήταν φτιαγμένη από τέτοιους τοίχους δέν χρειάστηκε πολύς χρόνος για νά μοιάζει σαν τόν καταστραμμένο Βερολίνο. Τόν τρύπημα του τοίχου μοιάζει με τόν σκάλισμα τής μύτης, πράγμα που συχνά γίνεται έντελώς άσυνείδητα, κι όπως άκριβώς και σ' άλλες μορφές τής όρμής τής καταστροφής έτσι και σ' αυτό στην βάση βρίσκεται κάποιο κρυφό κίνητρο, συχνά μιá δημιουργική σημασία. Ένα παιδί που χρειάζεται ένα κομμάτι μέταλλο για νά κάνει μ' αυτό μιá καρίνα πλοίου, θά χρησιμοποιήσει μιá πρόκα, αν βρει. Άν όμως δέν βρει καμιά πρόκα, τότε θά χρησιμοποιήσει ένα από τὰ δικά μου άκριβά μικρά εργαλεία, αυτό που τυχαίνει νά έχει τόν μέγεθος που χρειάζεται. Για τόν παιδί ένα κοπίδι είναι όπως κι ή πρόκα ένα κομμάτι σίδηρο και τίποτα παραπάνω. Έτσι κάποια φορά ένα έξυπνο παιδί χρησιμοποιώντας ένα πανάκριβο πινέλο άλειψε με πίσσα όλη τή σκεπή.

Όπως βλέπουμε, τὰ παιδιά έχουν διαφορετικές αντίληψεις για τις αξίες από τους ένήλικους. Όταν ένα σχολείο προσπαθεί νά ένθουσιάσει τὰ παιδιά με πίνακες κλασικής ζωγραφικής και με όρατα έπιπλα, τότε είναι σαν νά πιάνει τόν άλογο από τήν ουρά. Τὰ παιδιά είναι πρωτόγονα κι όσο καιρό δέν δείχνουν ένδιαφέρον για τόν πολιτισμό, θά έπρεπε τόν περιβάλλον τους νά είναι όσο πιό πολύ γίνεται πρω-

τόγγο και φυσικό. Όταν πριν από χρόνια μετακομίσαμε στο τωρινό σχολικό κτίριο, αναγκαστήκαμε να βλέπουμε με πάνο πώς τα παιδιά κάρφωναν τα μαχαίρια τους στις ώραιες δρύινες πόρτες. Αγοράσαμε στα γρήγορα δυο θαγόνια τραίνου και τα μετατρέψαμε σε μπαγκαλόου. Έκει μπορούσαν οι αγριοί μας να ρίχνουν και να καρφώνουν δσα μαχαίρια ήθελαν. Και παρ' όλα αυτά ακόμα και σήμερα μετά από τριάντα τρία χρόνια, αυτά τα θαγόνια δε βρίσκονται και σε πολύ άσχημη κατάσταση. Κατοικούνται από αγόρια δώδεκα ως δεκάξη χρονών. Τα περισσότερα απ' αυτά τα παιδιά έχουν φτάσει σ' ένα στάδιο, στο οποίο ή άνεση και ή γεύση ενός ιδιαίτερου δωματίου έχουν κάποια ξεχωριστή σημασία. Τα περισσότερα παιδιά διατηρούν το δικό τους χώρο θαυμάσια καθαρό και τακτοποιημένο. Αλλα πάλι είναι ακατάστατα κι αυτά είναι συνήθως μαθητές που μας ήρθαν πρόσφατα από διάφορα οικότροφεία.

Πάντα μπορεί κανένας να αναγνωρίσει τους μαθητές που ήρθαν στο Σάμιερχιλ από διάφορα οικότροφεία, γιατί είναι οι πιο βρωμιάρηδες, οι πιο άπλυτοι κι οι πιο μουντζουρωμένοι. Πάντα χρειάζεται κάμποσος καιρός ώσπου να ξεθυμάνουν τις πρωτόγονες δρμές τους, που είχαν καταπιεστεί σ' εκείνα τα οικότροφεία και να προσαρμοστούν πραγματικά στην ελεύθερη κοινότητα.

Την πιο συχνή άφορμή για θυμό σ' ένα ελεύθερο σχολείο τή δίνει το συνεργείο. Αρχικά το συνεργείο ήταν πάντα άνοιχτο για τα παιδιά. Το αποτέλεσμα ήταν ότι τα εργαλεία χάνονταν ή καταστρέφονταν. Ένα παιδί κατέστρεφε ένα θαυμάσιο κοπίδι χρησιμοποιώντας το για κατσαβίδι, άλλο έπαιρνε μια συρματοτανάλια για να επιδιορθώσει το ποδήλατό του και τήν παρατούσε στο δρόμο.

Όπότε αποφάσισα να διαχωρίσω μ' έναν τοίχο το δικό μου συνεργείο από το γενικό και να το κλειδώσω. Όμως ή συνείδησή μου δε με άφηγε ήσυχο. Είχα τήν εντύπωση ότι αυτό ήταν έγωιστικό κι αντικοινωνικό. Τελικά ξαναγκρέμισα το διαχωριστικό τοίχο. Μετά από έξη μήνες κανένα από τα εργαλεία του προσωπικού μου συνεργείου δεν ήταν σε

καλή κατάσταση. Ένας νεαρός χρησιμοποίησε δυο το άτσαλόσυρμα του συνεργείου για το μοτοσακό του. Ένας άλλος προσπαθούσε να αλλάξει κίνηση στον τόγγο μου, ενώ αυτός βρισκόταν σε λειτουργία. Με άστραφτερά σφυριά για τήν επεξεργασία μπρούντζου και άσημιού σπάζονταν το βλα. Τα εργαλεία χάνονταν το ένα μετά το άλλο και δεν μπορούσαμε να τα ξαναβρούμε. Το χειρότερο όμως απ' όλα ήταν ότι όλοι είχαν χάσει το ενδιαφέρον τους για χειροτεχνικές εργασίες. «Τί να πάω να κάνω στο συνεργείο; Όλα τα εργαλεία είναι χαλασμένα!» Κι ήταν στ' αλήθεια χαλασμένα. Τα ροκάνια είχαν δόντια, ενώ τα πριόνια δεν είχαν ούτε ένα.

Έκανα στη σχολική συνέλευση τήν πρόταση: το συνεργείο μου θα έπρεπε να ξανακλειστεί. Η πρόταση έγινε άποδεκτή. Κάθε φορά όμως που ξεναγούσα επισκέπτες ντρεπόμουν που κάθε τόσο έπρεπε να κλειδώνω τήν πόρτα του συνεργείου. Τί; Έλευθερία κι άμπαρωμένες πόρτες; Έδινε στ' αλήθεια μια άσχημη εντύπωση, όπότε αποφάσισα να οργανώσω για το σχολείο ένα ιδιαίτερο συνεργείο που θα έμεινε πάντα άνοιχτό. Το έξόπλισα μ' όλα τα άπαραίτητα: Πάγκο εργασίας, μέγγενη, πριόνια, κοπίδια, ροκάνια, σφυριά, τανάλιες κλπ.

Μετά από τέσσερις μήνες περίπου ξεναγούσα μια ομάδα επισκεπτών σ' όλες τις έγκαταστάσεις του σχολείου. Τή στιγμή όμως που ξεκλείδωνα το συνεργείο μου, είπε κάποιος: «Αυτό όμως δε συμβιβάζεται με τήν ελευθερία, έτσι δεν είναι;»

«Ναι, μά κοιτάξτε», είπα γρήγορα, «τα παιδιά έχουν ένα άλλο συνεργείο που είναι όλη μέρα άνοιχτό. Έλάτε, πάμε να το δείτε.» Στο συνεργείο είχε απομείνει μόνο ο πάγκος εργασίας. Ακόμα κι ή μέγγενη είχε εξαφανιστεί. Ποτέ δεν έμαθα σε ποιά σημεία των πενήντα στρεμμάτων του σχολικού οικοπέδου βρίσκονταν σκορπισμένα τα σφυριά, τα κοπίδια κι όλα γενικά τα εργαλεία αυτού του συνεργείου.

Η υπόθεση με το συνεργείο άνησούχησε πολύ τους δασκάλους. Πιο πολύ όμως στοίχισε σε μένα αυτή ή υπόθεση και

τούτο γιατί για μένα τα εργαλεία είναι πράγματα σημαντικά. Κατέληξα στο συμπέρασμα, ότι το λάθος βρισκόταν στην κοινή χρησιμοποίηση των εργαλείων. Οπότε σκέφτηκα: «Τώρα λοιπόν θα εφαρμόσουμε το στοιχείο της κυριότητας. Καθένα παιδί που πραγματικά ενδιαφέρεται για τα θέματα αυτά, θα πάρει μια δική του πλήρη εργαλειοθήκη. Οπότε όλα θ' αλλάξουν.»

Στην επόμενη κιόλας σχολική συνέλευση έφερα σε συζήτηση την ιδέα αυτή, η οποία κι έγινε αποδεκτή με ενθουσιασμό. Γυρίζοντας από τις επόμενες διακοπές, μερικοί από τους μεγαλύτερους μαθητές έφεραν μαζί τους τις δικές τους γεμάτες εργαλειοθήκες. Διατηρούσαν τα εργαλεία τους σε άριστη κατάσταση και αυτά τα πρόσεχαν πολύ περισσότερο από τα κοινά.

Μπορεί οι περισσότερες δυσκολίες αυτού του είδους να προέρχονται από τις μεγάλες διαφορές ηλικίας μεταξύ των μαθητών του Σάμμερχιλ — γιατί είναι βέβαιο ότι για τα μικρά παιδάκια τα εργαλεία σημαίνουν τόσα πολλά όσο και το τίποτα. Τώρα ο δάσκαλος της χειροτεχνίας κλειδώνει το συνεργείο. Με εύχαριστηση επιτρέπω σε μερικούς από τους μεγαλύτερους μαθητές να χρησιμοποιούν το συνεργείο μου. Δεν κακομεταχειρίζονται τα εργαλεία, γιατί έχουν φτάσει σ' ένα στάδιο όπου γνωρίζουν πώς αν κανένας θέλει να κάνει μια καλή δουλειά, πρέπει να χειρίζεται σωστά τα εργαλεία. Στο μεταξύ καταλαβαίνουν και τη διαφορά μεταξύ ελευθερίας και ασυδοσίας.

Παρ' όλα αυτά έγινε πιά συνήθεια στο Σάμμερχιλ να κλειδώνουν οι πόρτες. Σε μια σχολική συνέλευση πήρα θέση ενάντια σ' αυτό. «Δε μ' αρέσει», είπα. «Σήμερα το πρωί ξεναγούσα επισκέπτες κι έπρεπε όπου πηγαίναμε, στο εργαστήριο, στο συνεργείο, στο εργαστήριο άγγειοπλαστικής και στο θέατρο να ξεκλειδώνω τις πόρτες. Προτείνω λοιπόν οι χαρακτηρισμένοι σαν κοινόχρηστοι χώροι να παραμένουν όλη μέρα ανοιχτοί.»

Έντονη αποδοκιμασία. «Το χημικό εργαστήριο πρέπει να κλειδώνεται, γιατί εκεί φυλάγονται δηλητήρια», είπε έ-

να από τα παιδιά, «και το εργαστήριο της άγγειοπλαστικής πρέπει να κλειδώνεται γιατί είναι δίπλα απ' αυτό το εργαστήριο.»

«Όντε το συνεργείο θέλουμε να μένει ανοιχτό. Σκέψου μόνο το τί συνέβη με τα εργαλεία την τελευταία φορά», φώναξαν κάποιοι άλλοι.

«Αλλά το θέατρο τουλάχιστο μπορούμε να το αφήνουμε ανοιχτό», είπα. «Τη σκηνή δεν πρόκειται να μας την κλέψει κανένας.»

Αυτό ξεσήκωσε άμέσως τους θεατρικούς συγγραφείς, τους ήθοποιούς, το σκηνοθέτη και τον ήλεκτρολόγο του θεάτρου. Το λόγο πήρε ο ήλεκτρολόγος: «Σήμερα το πρωί άφησες το θέατρο ανοιχτό και το απόγευμα πήγε κάποιος ήλίθιος, άναψε τους προβολείς και τους άφησε αναμμένους — τρία κιλοβάτ επί δυό δραχμές το ένα!»

Και κάποιος άλλος συμπλήρωσε: «Τα μικρά πάνε, παίρνουν τα κοστούμια και τα φορᾶνε.»

Τελικά στην ψηφοφορία σηκώθηκαν μόνο δυό χέρια για να υποστηρίξουν τη δική μου πρόταση, το δικό μου κι ενός εφτάχρονου κοριτσιού. Αργότερα διαπίστωσα ότι κι αυτή είχε πιστέψει πως φηφίζαμε για μια προηγούμενη πρόταση, σύμφωνα με την οποία θα έπρεπε να επιτραπεί και στα εφτάχρονα παιδιά να πηγαίνουν στον κινηματογράφο. Τα παιδιά είχαν μάθει από δική τους εμπειρία ότι η άτομική ιδιοκτησία πρέπει να γίνεται σεβαστή.

Είναι μια θλιβερή αλήθεια ότι εμείς οι ενήλικοι ενδιαφερόμαστε συχνά περισσότερο για τα πράγματα παρά για την ασφάλεια των παιδιών. Το πιάνο του μουσουργού, όπως και τα εργαλεία του ξυλουργού, ή το κοστούμι του καθενός — όπως και χίλια δυό άλλα πράγματα — έχουν γίνει κομμάτια του εαυτού μας. Δεν είναι λίγες οι φορές όπου βλέπουμε να κακομεταχειρίζεται κάποιος λ.χ. ένα ροκάνι και να φερόμαστε σ' αυτό να νοιώθουμε γι' αυτό κάποιον πόνο. Η αγάπη μας για διάφορα αντικείμενα της κατοχής μας είναι συχνά πολύ μεγαλύτερη από την αγάπη προς τα παιδιά. Καθένα ά σ τ ο κ ά τ ω ! σημαίνει πώς προτιμάται το πράγμα

ἀπὸ τὸ παιδί. Τὸ παιδί εἶναι ἐνοχλητικό γιατί οἱ ἐπιθυμίες του ἔρχονται σὲ σύγκρουση μὲ τὶς ἐγωιστικὲς ἐπιθυμίες τῶν μεγάλων.

Κάποια φορά, τρία μικρὰ ἀγοράκια μου ζήτησαν γιὰ λίγο τὸν ἀκριβὸ φακό μου. Ἄρχισαν νὰ τὸν ἐξετάζουν ἐσωτερικά καὶ φυσικά τὸν χάλασαν. Θὰ ἦταν ψέμα ἂν τοὺς ἔλεγα ὅτι μὲ εὐχαριστοῦσε αὐτὴ τους ἢ ἐρευνητικὴ ἐργασία. Θύμωσα, ἂν καὶ ὑποπτευόμουν τί κρύβεται πίσω ἀπ' αὐτὴ τὴν καταστρεπτικὴ ἐνέργεια: ἀπὸ συμβολικὴ ἀποψη ὁ φακὸς τοῦ πατέρα ἀντιπροσωπεύει τὸ πέος τοῦ πατέρα.

Μερικὲς φορές φαντάστηκα μαθητὴ μου τὸ γιὸ ἐνὸς ἐκατομμυριούχου. Φανταζόμουν πὼς θὰ τὸν ἄφηνα νὰ κάνει καὶ νὰ πειραματιστεῖ πάνω καὶ στὴν πιὸ ἀπίθανη ἰδέα ποὺ θὰ τοῦ κατέβαινε, φυσικά μὲ ἐξοδα τοῦ πατέρα του — γιατί τὸ δῶρισμα ἐλευθερίας σ' ἓνα νευρωτικὸ παιδί στοιχίζει κάτι. Κανένα φυσιολογικὸ παιδί δὲν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ καρφώνει συνέχεια μὲ τὸ σφυρί πρόκες πάνω στὴν τηλεόραση.

Αὐτὸ μου θυμίζει μιὰ ἐρώτηση ποὺ μοῦ ὑποβάλλεται σχεδὸν σὲ κάθε διάλεξη ποὺ κάνω: Τί θὰ κάνατε ἂν ἓνα ἀγοράκι ἀρχίζε νὰ καρφώνει πρόκες πάνω στὸ πιάνο σας; Στὸ μεταξύ ἔχω τόσο πολὺ ἐξειδικευτεῖ, ὥστε ξέρω ἐκ τῶν προτέρων ποιὸς θὰ κάνει αὐτὴ τὴν ἐρώτηση. Συνήθως εἶναι κάποια γυναίκα ποὺ κάθεται στὴν πρώτη σειρά καὶ κάπου-κάπου κουνάει δύσπιστα τὸ κεφάλι της.

Ἡ καλύτερη ἀπάντηση γιὰ τὴν ἐρώτηση αὐτὴ εἶναι: Δὲν ἔχει καμιά σημασία τὸ πὼς φέρεστε στὸ παιδί, ἐφόσον ἢ τοποθετήσῃ σας ἀπέναντι στὸ παιδί εἶναι σωστὴ. Δὲν εἶναι κακὸ νὰ τὸ ἀπομακρύνετε ἀπὸ τὸ πιάνο, ἐφόσον δὲν τοῦ δημιουργεῖς αἰσθήματα ἐνοχῆς. Ἐφόσον ἀναφέρεστε στὰ δικά σας προσωπικά δικαιώματα, χωρὶς νὰ εἰσάγετε μ' αὐτὸ ἠθικὲς κρίσεις γιὰ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ, τότε εἶναι βέβαιο πὼς δὲν προξενεῖτε ζημιὰ. Ἡ χρησιμοποίησι λέξεων ὅπως: ἀσχημο, κακὸ ἢ δρώμικο

εἶναι αὐτὸ ποὺ πράγματι βλάπτει.

Κι ἂς γυρίσουμε πάλι στ' ἀγοράκι μὲ τὸ σφυρί. Πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸ παιδάκι ἔπρεπε νὰ ἔχει ἓνα ξύλο πάνω στὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ καρφώνει πρόκες ἀντὶ νὰ τὶς καρφώνει πάνω στὸ πιάνο. Κάθε παιδί ἔχει δικαίωμα νὰ ἔχει ἐργαλεῖα μὲ τὰ ὁποῖα νὰ μπορεῖ νὰ ἐκφράζεται. Κι αὐτὰ τὰ ἐργαλεῖα θὰ πρέπει νὰ ἀνήκουν προσωπικά σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο. Ἄλλὰ μὴν ξεχνᾶτε πὼς τὴν ἀξία αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὸ παιδί δὲν τὴν μετράει σὲ δραχμὲς.

Ἡ διαρκὴς καταστροφικὴ μανία ἐνὸς προβληματικοῦ παιδιοῦ εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ τὶς καταστρεπτικὲς ἐνέργειες τοῦ φυσιολογικοῦ παιδιοῦ. Οἱ τελευταῖες δὲν ἀπαγορεύονται ἀπὸ τὸ μῖσος καὶ τὸ φόβο. Καὶ θὰ πρέπει νὰ τὶς θεωροῦμε σὰ μιὰ δημιουργικὴ ἀπασχόλησι τῆς φαντασίας καὶ ὄχι σὰν κάτι κακὸ.

Ἡ διαρκὴς καταστροφικὴ μανία σημαίνει μῖσος σὲ ἐνέργεια. Σημαίνει συμβολικὸ θάνατο. Καὶ τοῦτο δὲν περιορίζεται μόνο στὰ προβληματικὰ παιδιά. Σ' ὁποιοῦ τὸ σπῆτι κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου στρατοπέδευσαν στρατιῶτες, αὐτὸς ξέρει πὼς οἱ στρατιῶτες εἶναι καταστροφικότεροι ἀπὸ τὰ παιδιά. Καὶ δὲ θὰ μπορούσε νὰ ναι διαφορετικά, γιατί τὸ ἐπάγγελμά τους σημαίνει καταστροφή.

Δημιουργικότητα σημαίνει ζωὴ, καταστροφικότητα σημαίνει θάνατος. Τὸ προβληματικὸ παιδί μὲ τὶς καταστροφικὲς τάσεις εἶναι ἐχθρικό ἀπέναντι στὴ ζωὴ.

Ἡ καταστροφικὴ διάθεσι φοβισμένων παιδιῶν ἔχει πολλὰ συστατικά στοιχεία. Ἐνα παιδί λ.χ. μπορεῖ νὰ ζηλεύει τ' ἀδέρφια του, ἐπειδὴ κατὰ τὴ γνώμη του αὐτὰ τ' ἀγαπᾶνε πιὸ πολὺ ἢ μπορεῖ νὰ ἐπαναστατεῖ ἐναντία σὲ μιὰ περιοριστικὴ αὐταρχικότητα, ὅπως ἀπλούστατα μπορεῖ νὰ ἐπιζητεῖ ἀπὸ περιέργεια νὰ δεῖ τί θρίσκεται στὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς ἀντικειμένου.

Ἐδῶ δὲ θὰ πρεπε νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἡ καταστροφή ἐνὸς ἀντικειμένου, ἀλλὰ τὸ ἀπωθημένο μῖσος ποὺ ἐξωτερικεύεται μ' αὐτὴ τὴν καταστροφή — ἓνα μῖσος ποὺ κάτω ἀπὸ ὁρισμένες συνθήκες μετατρέπει τὸ παιδί σὲ σαδιστὴ.

Αυτό είναι ένα ζωτικό πρόβλημα: η ασθένεια ενός κό-
σμου, μέσα στον οποίο από την παιδική ηλικία ως τα βαθιά
γεράματα ευδοκίμει το μίσος. Φυσικά υπάρχει κι αρκετή α-
γάπη στον κόσμο. "Αν ήταν διαφορετικά, θα έπρεπε να αμ-
φιβάλλει κανένας για την ανθρωπότητα. "Όλοι οι γονείς και
οι εκπαιδευτικοί πρέπει να κάνουν σοβαρές προσπάθειες για
να ανακαλύψουν μέσα τους αυτή την αγάπη.

Το ψέμα

Ένα παιδί που ψεύδεται, φοβάται τους γονείς του ή τους
μεινται. Ψευτές γονείς έχουν παιδιά ψευτές. "Αν θέλετε το
παιδί σας να λέει την αλήθεια, δεν επιτρέπεται να το γε-
λάσετε ποτέ. Το ζήτημα δεν είναι ηθικό, κι ελοι μας λέμε
κάπου - κάπου ψέματα. Καμιά φορά λέμε ψέματα για να
μην τραυματίσουμε τα αισθήματα κάποιου άλλου ανθρώπου
και πολλές φορές φυσικά αυτοκοροϊδεύμαστε, ιδιαίτερα δ-
ταν μᾶς αποκαλέσει κανένας έγωιστής ή φαντασμένους.
Κι αντί να λέμε: «Η μανούλα έχει πονοκέφαλο, κάτσε σέ
παρακαλώ ήσυχα», θα ήταν πολύ καλύτερο και ειλικρινέ-
στερο αν βάλαμε τις φωνές: «Σταμάτα επιτέλους αυτή τη φα-
σαρία!» "Αλλά αυτό μπορεί να το λέει άφοβα μόνο εκείνος
τον οποίο τα παιδιά δε φοβούνται.

Καμιά φορά οι γονείς λένε ψέματα για να προφυλάξουν
την αξιοπρέπειά τους. «"Αλήθεια, μπαμπά, εσύ μπορείς να
τά βάλεις με Ξη αντρες, ε;» Χρειάζεται κάποιο θάρρος για
την απάντηση: «"Όχι, αγοράκι μου, μ' αυτή τη χοντρή κοι-
λιά και τους πλαδαρούς μύωνες, δε θα μπορούσα ούτε μ' ε-
να γάνο να τα θγάλω πέρα.»

Πόσοι από τους πατέρες έμολογούν στα παιδιά τους ότι
φοβούνται τις άστραποβροντές και την αστυνομία; Σχεδόν
κανένας άντρας δεν είναι τόσο μεγάλος, ώστε να πει στα
παιδιά του πως στο σχολείο του είχαν κολλήσει το παρα-
τσούκλι «μυξιάρης».

Για το οικογενειακό ψέμα υπάρχουν δυο αίτιες: Το παι-

δι πρέπει να διαπαιδαγωγηθεί καλά, και πρέπει να παρα-
δειγματίζεται από την τελειότητα των γονέων. "Αλήθεια δ-
μως, πόσοι πατέρες και δάσκαλοι απαντούν με ειλικρίνεια
στην έρώτηση: Μ έ θ υ σ ε ς π ο τ έ σ ο υ ; "Ε β ρ ι -
ζ ε ς π ο τ έ ; Αυτός ο φόβος των γονέων μπροστά στα
παιδιά τους κάνει υποκριτές.

Στα μικρά μου χρόνια δεν μπορούσα να συγχωρήσω τον
πατέρα μου, επειδή πήδησε μια μάντρα για να προφυλαχτεί
από ένα μανιασμένο ταύρο. Τα παιδιά με τη φαντασία τους
μᾶς κάνουν ήρωες ή ιππότες κι εμείς προσπαθούμε να δι-
καιώσουμε τις φαντασίες τους.

"Αλλά κάποια μέρα μένουμε χωρίς μάσκα. Κάποια μέρα
το παιδί αναγνωρίζει πως οι γονείς του κι οι δάσκαλοι εί-
ναι ψευτές κι άπατεῶνες.

Φαίνεται πως κάθε παιδί φτάνει κάποτε σ' ένα σημείο που
κριτικάρει τους γονείς και ίσως τους απορρίπτει σαν ξεπε-
ρασμένους. Αυτό το στάδιο είναι συνέπεια της αποκάλυψης
του τί είναι στην πραγματικότητα οι γονείς. "Η άρνηση αυ-
τή είναι απλούστατα άρνηση εκείνων των ιδανικών γονέων
της φαντασίας του παιδιού. "Η διαφορά ανάμεσα σ' εκείνους
τους αξιοθαύμαστους γονείς της φαντασίας και σ' εκείνους
τους αδύναμους γονείς της πραγματικότητας είναι πολύ με-
γάλη. "Αργότερα δέβαια το παιδί ξαναδείχνει συμπάθεια και
κατανόηση στους γονείς του, χωρίς όμως να τρέφει όποιες-
δήποτε ψευδαισθήσεις. Κι όμως όλες αυτές οι παρεξηγήσεις
δε θα ήταν απαραίτητες, αν οι γονείς έλεγαν από την άρ-
χή στα παιδιά την αλήθεια.

"Η κύρια δυσκολία για να πούμε την αλήθεια στα παιδιά
βρίσκεται στο γεγονός ότι ελοι μας δε λέμε την αλήθεια
ούτε και στον εαυτό μας. Κοροϊδεύουμε τους εαυτούς μας δ-
πως κοροϊδεύουμε και τους γείτονές μας. Κάθε αυτοβιογρα-
φία είναι ένα ψέμα. Λέμε ψέματα γιατί μᾶς έμαθαν να ζού-
με με ανεκπλήρωτους ηθικούς κανόνες. Στην πρώιμη κιόλας
παιδική ηλικία έβαλε κάποιος το θεμέλιο για να αποσιω-
πούμε άργότερα τα πάντα.

"Όποιος ένήλικος λέει ψέματα στα παιδιά — ακόμα κι αν

τὰ χρησιμοποιεῖ σὰ μέσο γιὰ κάποιο σκοπὸ — στὴν πραγματικότητα δὲν καταλαβαίνει τὰ παιδιὰ. Ἔτσι δλόκληρο τὸ ἐκπαιδευτικὸ μας σύστημα εἶναι ποτισμένο πέρα γιὰ πέρα μὲ τὸ ψέμα. Τὰ σχολεῖα μας διαγωνίζουσι τὸ ψέμα ὅτι ἡ ὑπακοή καὶ ἡ ἐργατικότητα εἶναι ἀρετές, ἡ ἱστορία καὶ τὰ γαλλικά, μόρφωση.

Ἀνάμεσα στοὺς μαθητὲς μου δὲν ὑπάρχει οὔτε ἓνας σκληροτράχηλος ἢ ἀπὸ συνήθεια ψεύτης. Στὴν ἀρχὴ λένε, βέβαια, ψέματα, ἐπειδὴ φοβοῦνται νὰ ποῦν τὴν ἀλήθεια. Ὅταν ὁμοῦ διαπιστώνουσι πὼς τὸ Σάμμερχιλ εἶναι ἓνα σχολεῖο χωρὶς ἀστυνομικούς, τότε δὲν ἔχει πιά κανένα νόημα γι' αὐτὰ νὰ λένε ψέματα. Συνήθως τὰ παιδιὰ καταφεύγουσι στὸ ψέμα ἐξαιτίας τοῦ φόβου. Ὅσο περισσότερο ἐξαφανίζεται αὐτὸς ὁ φόβος, τόσο μικρότερη γίνεται ἡ ἀνάγκη γιὰ τὸ ψέμα. Δὲν μπορῶ βέβαια νὰ πῶ πὼς τὸ ψέμα θὰ ἐκλείψει ὁλότελα. Ἐνα ἀγοράκι θὰ παραδεχτεῖ ὅτι ἔσπασε ἓνα τζάμι, δὲ θὰ ὁμολογήσει ὁμοῦ τὴν ἐπίθεσή του κατὰ τοῦ φυγείου, ἢ ὅτι ἐκλεψε ἓνα ἐργαλεῖο. Θὰ πρέπει νὰ εἶναι κανένας ὑπερβολικὰ αισιόδοξος γιὰ νὰ πιστεύει πὼς τὸ ψέμα θὰ μποροῦσε νὰ ἐξαφανιστεῖ ὁλότελα.

Ἡ ἐλευθερία δὲ θὰ ἐξαλείψει ἀπὸ τὸν κόσμον τὰ παιδικὰ φανταστικά ψέματα. Πολὺ συχνὰ οἱ γονεῖς κάνουν τὸ κουνούπι ἐλέφαντα. Ὅταν ὁ Δημητράκης ἤρθε κάποτε σὲ μένα γιὰ νὰ μοῦ πεῖ, ὅτι ὁ πατέρας του τοῦ εἶχε στείλει μιὰ ἀληθινὴ Ρὸλς Μπέντλεϋ, τοῦ ἔδωσα τὴν ἀπάντησιν: «Τὸ ξέρω, τὴν εἶδα σταθμευμένη μπροστὰ στὴν πόρτα. Εἶναι θαυμάσιο αὐτοκίνητο.»

«Ἄντε πήγαινε ρέ», εἶπε ὁ Δημητράκης, «ἀφοῦ τὸ ξέρεις ὅτι στ' ἀστεῖα τὸ εἶπα.»

Μπορεῖ νὰ φαίνεται παράδοξο καὶ παράλογο, ἀλλὰ ἐγὼ κάνω διάκριση ἀνάμεσα στὸ ψέμα καὶ στὴν εἰλικρινή. Μπορεῖ κανένας νὰ εἶναι εἰλικρινὴς καὶ ὁμοῦ νὰ λέει ψέματα — δηλαδὴ μπορεῖ κανένας σὲ σπουδαῖα πράγματα νὰ εἶναι εἰλικρινὴς καὶ σὲ ἀσήμαντα νὰ εἶναι ἀειλικρινὴς. Συχνὰ λέμε ψέματα γιὰ νὰ μὴν πληγώσουμε ἄλλους ἀνθρώπους. Ἡ ἀλήθεια θὰ ἔδραπε ἂν ἤμουν ὑποχρεω-

μένος νὰ γράψω: «Ἀξιότιμε κύριε, τὸ γράμμα σας ἦταν τόσο πληκτικὸ, ὥστε δὲν μπόρεσα νὰ συγκεντρωθῶ γιὰ νὰ τὸ διαβάσω.» Ἡ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πῶ σ' ἓναν ἐπίδοξο μουσικό: «Εὐχαριστῶ πολὺ γιὰ τὸ παίξιμό σας, ἀλλὰ τὸ σκοτώσατε τὸ κομμάτι.» Γενικά, κίνητρο γιὰ τὰ ψέματα τῶν ἐγγέλκων εἶναι ὁ ἄλτρουισμός. Ἀντίθετα ὁμοῦ τὸ παιδικὸ ψέμα εἶναι ὁλότελα προσωπικὸ καὶ διαφέρει ἀπὸ περίπτωσιν σὲ περίπτωσιν. Ὅπωςδήποτε ὁμοῦ ὁ ἰσχυρότερος τρόπος γιὰ νὰ κάνει κανένας ἓνα παιδί ψεύτη γιὰ ὅλη τὴν ζωὴ εἶναι ἡ ἀπαίτησιν νὰ λέει πάντα τὴν ἀλήθεια καὶ μόνο τὴν ἀλήθεια.

Συμφωνῶ ὅτι εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ λέει κανένας πάντα τὴν ἀλήθεια. Ὅταν ὁμοῦ ἀποφασίσει κανένας μιὰ γιὰ πάντα νὰ μὴν ξαναπεῖ στὸ παιδί του ἢ μπροστὰ σ' αὐτὸ ψέματα, τότε θὰ διαπιστώσει πὼς τοῦτο εἶναι πῶς εὐκολο ἀπὸ ὅ,τι περίμενε. Μόνο στὴν περίπτωσιν ποὺ ἡ ἀλήθεια δημιουργεῖ κίνδυνον γιὰ τὴν ζωὴ ἑνὸς ἀνθρώπου, ἐπιβάλλεται τὸ ψέμα — ὅταν λ.χ. ἓνα παιδί εἶναι βαρῖα ἄρρωστο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τοῦ ποῦμε ὅτι ἡ μητέρα του πέθανε.

Οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς μηχανικὲς τυπικότητες μας εἶναι διωμένα ψέματα. Λέμε λ.χ. «εὐχαριστῶ πολὺ», ἂν καὶ δὲν τὸ ἐννοοῦμε ἔτσι, ἢ θυγάζουμε τὸ καπέλο μας μπροστὰ σὲ μιὰ κυρία, τὴν ὁποία δὲν ἐκτιμοῦμε καθόλου.

Τὸ νὰ πεῖς ἓνα ψέμα εἶναι μιὰ ἀσήμαντη ἀδυναμία. Τὸ νὰ ζεῖς ὁμοῦ τὸ ψέμα εἶναι μεγάλη δυστυχία. Γονεῖς τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ εἶναι γεμάτη ψέμα εἶναι στ' ἀλήθεια ἐπικίνδυνοι. Ἀπὸ τὸ γιό μου δὲ ζήτησα παρὰ ἓνα μόνο πράγμα: νὰ λέει πάντα τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια», ἔλεγε ἓνας πατέρας γιὰ τὸν δεκαεξάχρονον κλέφτη γιό του. Αὐτὸς ὁ ἄντρας μισοῦσε τὴν γυναῖκα του, ἢ ὁποία τοῦ ἀνταπέδιδε τὸ μῖσος, ἂν καὶ ὅλα αὐτὰ καλύπτονταν κάτω ἀπὸ τὴν μάσκα τῶν πολλῶν «μωρὸ μου», «ἀγάπη μου» κλπ. Ὁ γιός του εἶχε κάποια ἀόριστη ὑποψία ὅτι στὸ σπίτι κάτι δὲν πάει καθόλου καλά. Πὼς μπορεῖ, λοιπόν, ὁ γιός ἑνὸς τέτοιου ἀνθρώπου νὰ γίνει κάποτε κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ ἓναν κατὰ συνθήκην ψεύτη ἄνθρωπον, ἀφοῦ ὅλη ἡ οἰκογενειακὴ του ζωὴ εἶναι ἓνα ὁλοφάνερο ψέμα; Οἱ κλοπὲς του ἦταν μιὰ θασανιστικὴ προσ-

πάθεια για την εξεύρεση της αγάπης, ή όποια του έλειπε στο οικογενειακό του περιβάλλον.

Ένα παιδί τὰ καταφέρνει καλά στο ψέμα μόνο όταν έχει νὰ μιμηθεί ψευτιά από τους γονείς του. Σε μιὰ οικογένεια όπου ο πατέρας κι ή μητέρα δέν αγαπιούνται πιά, τὸ παιδί δέν μπορεί νὰ διδαχτεί ειλικρίνεια. Η θλιβερή προσποίηση, τὴν όποία προσπαθεῖ νὰ διατηρήσει τὸ δυστυχισμένο αὐτὸ ζευγάρι, δέν μπορεί νὰ ξεγελάσει τὸ παιδί. Τὸ παιδί καταφεύγει στο φανταστικό κόσμο τῶν επιθυμιῶν του. Τὰ παιδιά α ἰ σ θ ἄ ν ο ν τ α ἰ αὐτὸ πού δέν ξέρουν.

Οἱ εκκλησίες διακονίζουν τὸ ψέμα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννήθηκε ἁμαρτωλός και πρέπει νὰ ἀπολυτρωθεῖ. Ὁ νόμος προάγει τὸ ψέμα σύμφωνα με τὸ όποιο ή ἀνθρωπότητα μπορεί νὰ βελτιωθεί με τὴ βοήθεια του μίσους στη μορφή της ποινής. Οἱ γιατροὶ κι ή φαρμακευτική βιομηχανία διατηροῦν τὸ ψέμα ὅτι ή υγεία μας εξαρτᾶται ἀπὸ τὸ παραγέμιμα του ὀργανισμοῦ μας με ἄνόργανα φάρμακα.

Μέσα σὲ μιὰ κοινωνία γεμάτη ψέμα οἱ γονεῖς δυσκολεύονται πολὺ νὰ εἶναι ειλικρινεῖς. Ἀπειλοῦν τὰ παιδιά τους: «Ὅποιος ἀδανιζεται, τρελαίνεται!» Σ' όλα τὰ ψέματα τῶν γονέων ὑπάρχει μιὰ ἀπίστευτη ἄγνοια για τίς ζημιές πού προκαλοῦν αὐτὰ στο παιδί.

Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι οἱ γονεῖς δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ λένε ψέματα, ἀλλά οὔτε και νὰ ὀ π ο τ ο λ μ ο ῦ ν κάτι τέτοιο. Ὑπάρχουν ἀρκετές οικογένειες στίς ὁποῖες τὸ ψέμα δέν ἔχει θέση. Ἀπ' αὐτές τίς οικογένειες βγαίνουν παιδιά ἀνοιχτόκαρδα και με ξάστερο βλέμμα. Οἱ γονεῖς πρέπει ν' ἀπαντοῦν με ειλικρίνεια σὲ κάθε ἐρώτηση, ἀπὸ τὴν ἐρώτηση του παιδιοῦ ἀπὸ πού ἔρχονται τὰ μωρά μέχρι τὴν ἐρώτηση για τὴν ἡλικία τῆς μητέρας.

Στὰ τριανταοχτὼ χρόνια του Σάμμερχιλ δέν εἶπα στους μαθητές μου ποτὲ συνειδητὰ ψέμα κι οὔτε ποτὲ ἐπιθύμησα κάτι τέτοιο. Βέβαια, κάποτε ὑποχρεώθηκα νὰ πῶ ἓνα μεγάλο ψέμα. Ένα κορίτσι, του ὁποίου γνώριζα τὴ δυσάρεστη ἱστορία τῆς ζωῆς του, εἶχε κλέψει μιὰ λίρα. Οἱ τρεῖς μαθητές τῆς ἐπιτροπῆς, τῆς ὁποίας ἀρμοδιότητα ἦταν οἱ περι-

πτώσεις κλοπῶν, τὴν εἶδαν πού ξόδευε χρήματα για παγωτά και τσιγάρα, ὅποτε τὴν πῆραν για ἀνάκριση. «Ὁ Neill μου ἔδωσε τὴ λίρα», τους εἶπε. Μετὰ ἀπ' αὐτὸ οἱ τρεῖς μαθητές τὴν ἔφεραν σὲ μένα και με ρώτησαν: «Ἐσὺ ἔδωσες τὰ χρήματα στη Λίζα;» Ὑποπτεύθηκα τὴν ὑπόθεση και χωρὶς προσποίηση ἀπάντησα: «Μὰ φυσικά, γιατί ρωτᾶτε;» Γνώριζα πὼς ἂν τὴν ἄφηνα ἐκτεθειμένη δὲ θὰ με ξαναεμπιστευόταν ποτέ. Και τότε τὸ συμβολικό κλέψιμο τῆς αγάπης στη μορφή του χρήματος δὲ θὰ τὴν ὀδηγοῦσε παρὰ μόνο σὲ μιὰ καινούργια ἐχθρικότητα. Ἐπρεπε νὰ ἀποδείξω πὼς εἶμαι πάντα με τὸ μέρος της. Γνώριζα ὅτι ἓνα ἐλεύθερα και ειλικρινές οικογενειακό περιβάλλον δὲ θὰ ὀδηγοῦσε κατὰ κανέναν τρόπο σὲ τέτοια κατάσταση. Ὅποτε τὸ ψέμα μου εἶχε κάποιον θεραπευτικό σκοπό. Σε όλες τίς ἄλλες περιπτώσεις δέν ἀποτολμῶ νὰ πῶ ψέματα.

Ὅταν τὰ παιδιά εἶναι ἐλεύθερα δὲ λένε πολλὰ ψέματα. Ὁ ἀστυνομικός του χωριοῦ μας ἔμεινε ἐκπληκτος, κάποτε πού με εἶχε ἐπισκεφθεῖ, όταν μπῆκε στο γραφεῖο μου ἓνα ἄγοράκι και μου εἶπε: «Ἄκου Neill, ἔσπασα ἓνα παράθυρο στη μεγάλη σάλα.» Κατὰ κανόνα τὰ παιδιά λένε ψέματα για νὰ προστατέψουν τὸν ἑαυτὸ τους. Τὸ ψέμα εὐδοκίμει σὲ κάθε οικογένεια πού εὐδοκίμει ὁ φόβος. Δῶστε ἓνα τέλος στο φόβο και τὸ ψέμα θὰ ἐξαφανιστεῖ.

Ὑπάρχει, βέβαια, κάποιον εἶδος ψέματος, στη βάση του ὁποίου δὲ θρίσκεται ὁ φόβος. Τὸ φανταστικό ψέμα. «Μαμά, εἶδα ἓνα σκυλί μεγάλο σὰν ἀγελάδα!» Αὐτὴ ή φράση θρίσκεται στο ἴδιο ἐπίπεδο με τὸ ψέμα του ἔρασιτέχνη ψαρά σχετικά με τὸ πόσο μεγάλο ἦταν τὸ ψάρι πού του ἔφυγε μέσα ἀπὸ τὰ χέρια του. Τέτοια ψέματα δυναμώνουν τὸ αἰσθημα τῆς προσωπικότητας αὐτοῦ πού τὰ διηγείται. Η καλύτερη ἀντίδραση σὲ τέτοιες περιπτώσεις εἶναι ή συμμετοχή στο παιχνίδι. Ὅταν λοιπὸν ὁ Βασίλης μου διηγείται ὅτι ὁ πατέρας του του χάρισε μιὰ Ρόλς Ρόυς, τότε λέω κι ἐγώ: «Τὸ ξέρω, ὠραῖο αὐτοκίνητο, ἔ; Μπορεῖς νὰ τὸ ὀδηγήσεις;» Ἀμφιβάλλω ἂν αὐτὰ τὰ ρομαντικά ψέματα θὰ παρουσιάζονταν σὲ παιδιά πού ἀπὸ τὴ γέννησή τους μπο-

ρούσαν να αναπτύσσονται ελεύθερα. Δε νομίζω πως θα έπρεπε να εξισορροπήσουν το αίσθημα κατωτερότητάς τους με τη βοήθεια μυθευμάτων.

Ένα εξώγαμο παιδί δεν ξέρει ότι η μητέρα του ήταν ανύπαντρη όταν γεννήθηκε αυτό, αλλά με τον καιρό αισθάνεται πως αυτό σε κάτι διαφέρει από τ' άλλα παιδιά. Φυσικά δε συμβαίνει το ίδιο για το εξώγαμο παιδί που ζει ανάμεσα σ' ανθρώπους που τους είναι αδιάφορο αν κάποιος γεννήθηκε από εξώγαμες ή έγγαμες σχέσεις, ή όταν ξέρει την αλήθεια. Και για τούτον ακριβώς το λόγο, επειδή δηλαδή η αίσθηση είναι σπουδαιότερη από τη γνώση, πολλοί άπαιδευτοι γονείς προξενούν με τα ψέματά τους και τις απαγορεύσεις τους ένα σωρό ζημιές στα παιδιά τους. Κι είναι ακριβώς η ψυχή κι όχι το λογικό του παιδιού που βλάπτεται περισσότερο. **Α λ λ ω σ τ ε ο ι ν ε υ ρ ώ σ ε ι ς ε χ ο υ ν τ ι ς ρ ί ζ ε ς τ ο υ ς π ά ν τ α σ τ η ν ψ υ χ ή κ α ι π ο τ έ σ τ ο λ ο γ ι κ ό.**

Επίσης οι γονείς θα έπρεπε να λένε στα θετά παιδιά τους ότι δεν είναι οι γονείς που τα γέννησαν. Μια μητριά, που αφήνει το παιδί από τον πρώτο γάμο του συζύγου της να πιστεύει ότι είναι η πραγματική του μητέρα, θα έχει αργότερα προβλήματα, τα οποία και παρουσιάζονται στις περισσότερες περιπτώσεις. Είδα βαριά ψυχικά τραύματα στην δψιμη ζωή ανθρώπων που κάπως αργά είχαν ανακαλύψει την αλήθεια. Βλέπετε υπάρχουν πάντα μερικοί φθονεροί άνθρωποι, που με κάποια κακεντρέχεια αποκαλύπτουν στα παιδιά μια τέτοια αλήθεια.

Προστατεύετε τα παιδιά σας απ' όλους αυτούς τους κακεντρεχείς ψευτοσπουδαίους όταν έχετε σαν αρχή στη ζωή σας να μη λέτε ψέματα στα παιδιά, τόσα στα δικά σας όσο και στ' άλλα.

Για το καλό του παιδιού υπάρχει μόνο ένας δρόμος: η απόλυτη αλήθεια. Αν ο πατέρας έκανε στη φυλακή, το αγόρι πρέπει να το μάθει. Κι αν η μητέρα δούλευε σε καμπαρέ, ή κόρη θα πρέπει να το πληροφορηθεί.

Δυσάρεστο είναι να πείτε την αλήθεια, όταν σας ρωτή-

σουν: «Μαμά, ποιόν απ' όλους μας αγαπās πιο πολύ;» Κατά κανόνα ακολουθεί μια γλυκιά, αλλά όχι αληθινή απάντηση: «Σας αγαπώ όλους το ίδιο.» Ούτε κι εγώ ξέρω τι θα έπρεπε να απαντήσει κανένας. Ίσως σ' αυτή την περίπτωση το ψέμα να δικαιολογείται, γιατί ένα ταπεινωτικό: «Πιο πολύ αγαπώ τον Θωμά», θα είχε φοβερές συνέπειες.

Όταν οι γονείς είναι ειλικρινείς στα σεξουαλικά θέματα, τότε θα λένε την αλήθεια και για τα άλλα ζητήματα. Το ψέμα του αστυνομικού που τιμωρεί τα άτακτα παιδιά, το ψέμα ότι δε μεγαλώνει πια όποιος καπνίζει, το ψέμα πως η μαμά έχει πονοκέφαλο, ενώ στην πραγματικότητα έχει την περιόδό της, κι ένα σωρό τέτοια ψέματα τα συναντάμε δυστυχώς σε εκατομμύρια οικογένειες.

Πριν από λίγο καιρό μια δασκάλα έφυγε από το Σάμμερχιλ για να εργαστεί σ' ένα νηπιαγωγείο στο Λονδίνο. Οι μικροί μαθητές της τή ρώτησαν από πού έρχονται τα μωρά. Το πρωί της επομένης ήρθαν στο σχολείο μισή ντουζίνα μητέρες κι αποκαλώντας την «θρυσόθηλυκα» άπαίτησαν την απόλυσή της.

Ένα ελεύθερα διαπαιδαγωγημένο παιδί δε γνωρίζει τη σκοπιμότητα του ψέματος, επειδή δεν υπάρχει καμιά αναγκαιότητα που να υπαγορεύει κάτι τέτοιο. Δε θα πει ψέμα για να αποφύγει την τιμωρία. Μπορεί βέβαια να διηγηθεί ψεύτικες ιστορίες για πράγματα που ποτέ δεν τα είδε.

Κι όσον αφορά για το ψέμα που προέρχεται από το φόβο, έχω να πω πως βλέπω να αναπτύσσεται μια νέα γενιά, ή οποία δεν έχει ανάγκη να αποσιωπήσει τίποτα. Θα είναι ανυπόκριτη και ειλικρινής σ' όλα τα θέματα. Μια γενιά στής οποίας το λεξιλόγιο δε θα υπάρχει ή λέξη «ψέμα». Και τούτο γιατί ψέμα θα πει δειλία και δειλία θα πει άγνοια.

Ευθύνη

Σε πολλές οικογένειες το Έγώ του παιδιού καταπιέζεται, γιατί οι γονείς συμπεριφέρονται στο παιδί τους σα σε αιώ-

νιο-μωρό. Γνώρισά δεκατετράχρονα κορίτσια στα όποια οι γονείς τους δεν έμπιστεύονταν ούτε το άναμμα τής φωτιάς. Άκόμα και με τις καλύτερες προθέσεις οι γονείς έμποδίζουν τα παιδιά τους να αναλάβουν ευθύνη.

«Φόρεσε, αγάπη μου, το πουλόβερ σου. Νομίζω ότι θα θρέξει.»

«Μην πάς τόσο κοντά στις γραμμές του τραίνου.»

«Έπλυνες το πρόσωπό σου;»

Κάποτε μιá μητέρα που έφερε την κόρη της για μαθήτριά μας, μου είπε ότι το κορίτσι δέ φρόντιζε και τόσο για την καθαριότητά του. Έπρεπε, έλεγε, να τής το πεί πολλές φορές τή μέρα για να πλυθεί τελικά. Άπό την πρώτη όμως κιόλας μέρα το κορίτσι έκανε κάθε πρωί ένα κρύο και τουλάχιστο δυό φορές τή εβδομάδα ένα ζεστό μπάνιο. Είχε πάντα πεντακάθαρα χέρια κι ένα επίσης καθαρό πρόσωπο. Η έλλειψη καθαριότητας στο σπίτι — ή όποια πιθανόν να υπήρχε μόνο στη φαντασία τής μητέρας — ήταν συνέπεια του γεγονότος ότι το κορίτσι το μεταχειρίζονταν σά να ήταν μωρό.

Θά έπρεπε να επιτρέπεται στα παιδιά να αναλαβαίνουν, σχεδόν χωρίς περιορισμούς, δική τους ευθύνη. Μικρά παιδιά, που έχουν διαπαιδαγωγηθεί με τή μέθοδο Μοντεσσόρι, μεταφέρουν σουπιέρες γεμάτες καυτή σούπα. Ένας έφτάχρονος μαθητής μας τα καταφέρνει να εργάζεται άνετα με τα πιό άπίθανα εργαλεία: Κοπίδια, τσεκούρια, πριόνια και μαχαίρια. Έγώ κόβομαι πιό συχνά άπ' αυτόν.

Η ευθύνη δεν πρέπει να συγχέεται με το καθήκον. Άν θα έπρεπε μάλιστα να αναπτυχθεί κάποια αίσθηση καθήκοντος, αυτό θα έπρεπε να γίνει άργότερα, στα ώριμα χρόνια. Η λέξη κ α θ ή κ ο ν μας θυμίζει ένα σωρό άρρωστημένα πράγματα. Έρχονται στο μυαλό μου λ.χ. οι γυναίκες που στερήθηκαν τή ζωή και την αγάπη γιατί τάχα το αίσθημα του καθήκοντος τις άνάγκασε να μείνουν κοντά στους γέροντες γονείς τους και να τους φροντίζουν. Θυμάμαι επίσης άντρώγυνα, τα όποια έπαψαν ήδη άπό πολύ καιρό να αγαπιούνται, αλλά συνεχίζουν να ζούν μαζί κατά τρόπο κυριο-

λεκτικά βασανιστικό για λόγους καθήκοντος. Πολλά παιδιά σ' ένα οικοτροφείο ή σε μιá καλοκαιρινή κατασκήνωση θεωρούν άσήκωτο φορτίο το ότι πρέπει άπό καθήκον να γράψουν στο σπίτι τους, ιδιαίτερα μάλιστα όταν το γράμμα πρέπει να γραφτεί τήν Κυριακή τ' άπόγευμα.

Είναι σοφιστεία ή άποψη ότι η υπευθυνότητα είναι ύπόθεση των γηρατειών. Κι αυτή άκριβώς ή σοφιστεία παραδίνει τή ζωή τής νεολαίας στα χέρια των άρρωστημένων γερόντων, αυτών που είναι γνωστοί σά δημόσιοι άντρες και που θα ήταν προτιμότερο να λέγονταν ψευδόσιοι άντρες. Σιωπηρά γίνεται άποδεκτό ότι κάθε μέλος τής οικογένειας είναι ό προστάτης κι ό οδηγός όλων των άλλων που είναι μικρότερα άπ' αυτά. Δύσκολα μπορούν να καταλάβουν οι γονείς πώς ό έξάχρονος γιός τους είναι ακόμα παιδί και δε διαθέτει τή λογική για να καταλάβει μιá συμβουλή σαν αυτή: «Είσαι πιό μεγάλος άπό τον Θωμά και στην ηλικία σου θα έπρεπε να ξέρεις πώς δεν επιτρέπεται να τρέχει μόνος του στη μέση του δρόμου!»

Δεν πρέπει να μεταβιβάζονται στο παιδί ευθύνες για τις όποιες είναι ακόμα άνώριμο ή να φορτώνονται σ' αυτό ύποθέσεις που δεν μπορεί ακόμα να τις θγάλει πέρα.

Στο Σάμμερχιλ δε ρωτάμε τους πεντάχρονους μαθητές μας, αν χρειάζονται πυρασφάλεια ή όχι. Ούτε αφήνουμε ένα έξάχρονο παιδί να αποφασίσει αν θα θγει έξω ή όχι, όταν είναι άρρωστο με πυρετό. Και δε ρωτάμε επίσης ένα ύπερβολικά κουρασμένο παιδί αν θέλει να κοιμηθεί ή όχι. Ποτέ άλλωστε δε ρωτιέται ένα άρρωστο παιδί αν θέλει να πάρει φάρμακα.

Το γεγονός ότι το παιδί πρέπει να ύποταχτεί σε μιá κάποια αναγκαία έξουσία, δεν έρχεται σε αντίφαση με την άποψη ότι πρέπει να μεταβιβάζεται σ' αυτό μόνο τόση ευθύνη όση θα μπορούσε να αναλάβει σύμφωνα με τήν ηλικία του. Για το πόση ευθύνη πρέπει να μεταβιβάζεται στο παιδί, οι γονείς πρέπει να το σκέπτονται σοβαρά πριν τ' αποφασίσουν. Ίσως πρέπει πρώτα να δοκιμάσουν τον ίδιο τον εαυτό τους πάνω σ' αυτό το θέμα.

Γονείς λ.χ. που δεν αφήνουν τα παιδιά τους να διαλέξουν μόνα τους τις φορεσιές τους, βασανίζονται άπό τήν ιδέα ότι

τά παιδιά θα μπορούσαν να διαλέξουν αταίριαστες για την κοινωνική θέση της οικογένειας φορεσιές.

Γονείς που ασκούν έλεγχο στα άναγνώσματα, στον κινηματογράφο και στους φίλους των παιδιών τους, προσπαθούν να επιβάλλουν σ' αυτά τις δικές τους προσωπικές αντιλήψεις. Τέτοιοι γονείς δικαιολογούνται και προφασίζονται για τη συμπεριφορά τους ότι γνωρίζουν πολύ καλύτερα τί είναι καλό για το παιδί. Θα μπορούσε όμως τα θαυότερα κίνητρά τους να είναι ή εξάσκηση μιας κάποιας εξουσιαστικής δύναμης.

Σε γενικές πάντως γραμμές οι γονείς θα πρέπει να μεταβιβάσουν στο παιδί όσο το δυνατό πιο πολλή ευθύνη, αλλά θα πρέπει να προσέχουν για τη σωματική ασφάλειά του. Μόνο έτσι μπορεί το παιδί να αναπτύξει αυτοπεποίθηση.

Υπακοή και πειθαρχία

Εδώ προβάλλει μια άσεβης έρώτηση: Και γιατί πρέπει να υπακούν τα παιδιά; Η δική μου απάντηση είναι: Πρέπει να υπακούν για να ικανοποιείται ή δίψα των μεγάλων για εξουσία. Ποιός άλλος λόγος θα μπορούσε να υπάρχει;

«Ναι, μά όταν το παιδί δεν υπακούσει στο να φορέσει τα παπούτσια του, θα κρυολογήσει», μπορείτε να μου πείτε. «Μπορεί και να γκρεμιστεί σε κανένα γκρεμό, αν δεν άκουει τον πατέρα του.» Μά φυσικά θα έπρεπε να πειθαρχεί, όταν βέβαια πρόκειται για ζωή ή για θάνατο. Άλλά για πέστε μου, πόσες φορές τιμωρείται ένα παιδί γιατί δεν πειθάρχησε σε μια τέτοια περίπτωση; Σπάνια, αν όχι ποτέ. Συνήθως το άκαλλάσσουμε με ένα: «Χρυσό μου παιδί! Δόξα σοι ό Θεός που δε συνέδει τίποτα!» και το σφιχταγκαλιάζουμε. Κατά κανόνα το παιδί τιμωρείται για φιλοπράγματα.

Είναι μάλιστα πέρα για πέρα δυνατή ή διεύθυνση μιας οικογένειας χωρίς να είναι απαραίτητη μια κάποια ύποταγή. Όταν λέω σ' ένα παιδί: «Πάρε τα βιβλία σου και πήγαινε στο μάθημα των άγγλικών», τότε το παιδί μπορεί να άρνηθει, έπειδή τα άγγλικά δεν το ενδιαφέρουν. Η άνυπακοή του εκφράζει τις δικές του και μόνο επιθυμίες, οι δ-

ποιες προφανώς δεν παραβλάπτουν ούτε και πληγώνουν κανέναν. Άν όμως πώ: «Τό μεσαίο τμήμα του κήπου είναι φρεσκοφυτεμένο. Άπαγορεύεται σ' όλους τó τρέξιμο πάνω σ' αυτό!», τότε όλα τα παιδιά πειθαρχούν σ' αυτό, όπως ακριβώς άποδέχονται την άπαίτηση του Ντέρικ: «Δέν επιτρέπω σε κανέναν να παίζει με τή μπάλα μου, αν πρώτα δε με ρωτήσει!» Όπότε ή ύπακοή γίνεται, τι ακριβώς θα πρεπε να είναι, ένα ζήτημα του Δίνω και Παίρω. Καμιά φορά συμβαίνει ένας νόμος ψηφισμένος από τή σχολική συνέλευση να μή γίνεται σεβαστός. Στις περιπτώσεις αυτές τα παιδιά αναλαβαίνουν μόνα τους πρωτοβουλία κατά των παραβατών. Σε γενικές γραμμές, δηλαδή, τó Σάμμερχιλ ύπάρχει χωρίς καμιά άυταρχική εξουσία και χωρίς καμιά πειθαρχία. Κάθε άτομο είναι ελεύθερο να κάνει αυτό που επιθυμεί, φ τ ά ν ε ι ν ά μ ή ν π α ρ α β λ ά π τ ε ι τ ή ν ε λ ε υ θ ε ρ ί α τ ω ν ά λ λ ω ν. Κι αυτό είναι ένας στόχος, ό όποιος μπορεί σε κάθε κοινότητα να πραγματοποιηθεί.

Σύμφωνα με τήν άρχή της αυτοδιάθεσης, δεν ύπάρχει καμιά άυταρχική εξουσία μέσα στην οικογένεια. Πράγμα που σημαίνει πως δεν ύπάρχει θέση για μια δυνατή φωνή που λέει: «Έγώ λέω αυτό, και τέρμα οι συζητήσεις!» Βέβαια στην πράξη ύπάρχει μια εξουσία. Κι αυτό τó είδος της εξουσίας μπορούμε να τó πούμε ίσως προστασία, πρόνοια ή ευθύνη των ενήλικων. Μια τέτοια εξουσία άπαιτεί καμιά φορά ύπακοή, όμως σ' άλλες περιπτώσεις δε δυσκολεύεται να πειθαρχεί κι αυτή. Με τó πνεύμα αυτό μπορώ να πώ στην κόρη μου: «Δέ σου επιτρέπω να πās στην κρεβατοκάμαρα μ' αυτές τις λάσπες και τὰ νερά!» Κι αυτό δεν είναι τίποτα περισσότερο από τή δική της επιθυμία: «Βγες έξω, μπαμπά. Αύτή τήν ώρα θέλω να μείνω μόγη στο δωμάτιό μου!», μια επιθυμία τήν όποια σέβομαι κι ακολουθώ χωρίς άντιλογίες.

Η άπαίτηση των γονέων να μή ζητάει ένα παιδί στο πιάτο του περισσότερο φαγητό άπ' όσο θα μπορούσε να φάει, δε διαφέρει σε τίποτα από μια τιμωρία. Συχνά βλέπετε τὰ

μάτια είναι: πιά μεγάλα από το στόμαχι. Κι είναι σφάλμα να εξαναγκάζεται το παιδί ν' άδειάσει το πιάτο του. Οί καλοί γονείς μπορούν και μπαίνουν μέσα στον κόσμο του παιδιού, καταλαβαίνουν τὰ κίνητρά του κι επισημαίνουν τις δυνατότητες του παιδιού χωρίς γογγυσμούς κι οποιεσδήποτε ύστεροβουλίες.

Μιά μητέρα έγραφε ότι θά έπιθυμούσε να την υπακούει ή κόρη της. Έγώ έμαθα το κορίτσι να α υ τ ο π ε ι θ α ρ χ ε ι. Αυτή ή μητέρα είναι τής γνώμης ότι το κορίτσι δέν υπακούει, έγώ όμως τή βρισκω πάντα υπάκουη. Πρίν πέντε λεπτά ήρθε στο γραφείο μου για να φιλονικήσει μαζί μου σχετικά με το θέμα του γυμνάσιματος των σκυλιών. «Παράτα με», τής είπα, «βλέπεις ότι γράφω!» Κι έφυγε χωρίς να πει λέξη.

Υπακοή σημαίνει ευγένεια άπέναντι στους άλλους. Οί ενήλικοι δέν έχουν δικαίωμα να άπαιτούν υπακοή από τὰ παιδιά. Η υπακοή είναι ζήτημα έσωτερικό — και δέν επιβάλλεται άπ' έξω.

Η πειθαρχία είναι ένα μέσο για κάποιο σκοπό. Η πειθαρχία σ' ένα στρατό άποσκοπεί στο να κάνει το στρατεύμα έτοιμοπόλεμο. Όλη τούτη ή πειθαρχία υποδουλώνει το άτομο στο σκοπό. Σε χώρες με τέτοια πειθαρχία ή ανθρώπινη ζωή δέν έχει και μεγάλη αξία.

Υπάρχει όμως και κάποια άλλη πειθαρχία. Σε μια όρχήστρα λ.χ. το πρώτο βιολί πειθαρχεί στο μαέστρο, γιατί κι οί δυό έπιθυμούν μια καλή έκτέλεση. Ο άπλός όμως φαντάρος, που στέκεται στον καθένα προσοχή, λίγο νοιάζεται για τή μαχητική ικανότητα του στρατού. Η συνοχή του στρατεύματος διατηρείται με τή βοήθεια του φόβου, κι ο φαντάρος γνωρίζει πως θά τιμωρηθεί αν δέν πειθαρχήσει. Η πειθαρχία σ' ένα σχολείο μπορεί να είναι εκείνου του είδους τής πειθαρχίας τής όρχήστρας. Δυστυχώς όμως συχνά μοιάζει μόνο με τήν άλλη, τή στρατιωτική πειθαρχία. Το ίδιο συμβαίνει και στην οικογένεια. Μια εύτυχισμένη οικογένεια μοιάζει με τήν όρχήστρα στην οποία κυριαρχεί το ίδιο ακριβώς πνεύμα συνεργασίας. Μια δυστυχισμένη οί-

κογένεια μοιάζει με στρατιώνα, στον οποίο κυριαρχεί το μίσος και ή δυσαρέσκεια.

Το κωμικό είναι ότι οικογένειες με πειθαρχία όρχήστρας συχνά άνέχονται σχολεία με στρατιωτική πειθαρχία. Και δέν είναι σπάνιο το φαινόμενο να δέρνονται από δασκάλους παιδιά που στο σπίτι τους δέν τ' άγγιξαν ποτέ. Ένας έπισκέπτης από ένα παλιότερο και σοφότερο πλανήτη, θά χαρακτηρίζε τους γονείς αυτού έδώ του πλανήτη ήλιθιους, όταν μάθαινε πως ακόμα και σήμερα σε μερικά σχολεία τιμωρούνται τὰ παιδιά, γιατί έκαναν κάποιο λάθος στην αριθμητική και στο γράψιμο. Κι όταν υπάρξουν γονείς που διαμαρτύρονται για τήν πειθαρχία τής μαγκούρας στο σχολείο και τήν καταγγέλλουν στο δικαστήριο, τότε βρισκόμαστε συχνά μπροστά στο θλιβερό φαινόμενο όπου αυτό παίρνει το μέρος του δραγουμάνου δασκάλου.

Οί γονείς — αν θέβαια το θελήσουν — μπορούν αύριο κιόλας να καταργήσουν αυτή τή δάρβαρα τιμωρία από τὰ σχολεία. Όμως αυτό το σύστημα τους ταιριάζει. Τα παιδιά τους υποτάσσονται σε κάποια πειθαρχία, κύρια συνέπεια τής όποιας είναι να στρέφεται το μίσος των παιδιών κατά του δασκάλου, τον όποιο πληρώνουν για να τους άπαλλάξει άπ' αυτή τή δυσάρεστη εργασία. Και ταιριάζει αυτό το σύστημα στους γονείς, γιατί και στους ίδιους ποτέ δέν επέτρεψε να χαρούν τή ζωή και να γευτούν τήν άγάπη. Κι αυτοί ήταν σκλάβοι μιας τέτοιας όμαδικής πειθαρχίας και δέν είναι παράξενο πως δέν μπορούν να συλλάβουν τήν έννοια τής έλευθερίας.

Σωστό είναι θέβαια να υπάρχει μια κάποια πειθαρχία μέσα στην οικογένεια. Πρέπει να προστατεύονται τὰ άτομικά δικαιώματα του κάθε μέλους τής οικογένειας. Έγώ λ.χ. δέν επιτρέπω στην κόρη μου, τή Ζωή, να παίζει με τή γραφομηχανή μου. Αυτή όμως ή πειθαρχία, σε μια εύτυχισμένη οικογένεια, ρυθμίζεται συνήθως από μόνη της. Η ζωή τότε γίνεται ένα εύχάριστο παιχνίδι άνάμεσα στο Δίνω και Παίρνω. Γονείς και παιδιά είναι φίλοι και συνεργάζονται.

Ἀντίθετα όμως στις δυστυχημένες οικογένειες ή πειθαρχία χρησιμοποιείται σαν έπλο του μίσους και ή ύπακοή ανάγεται σ' άρετή. Τά παιδιά είναι πράγματα που ανήκουν σέ κάποιον και τά όποια θάπρεπε νά τιμούν τόν ιδιοκτήτη τους. Νομίζω πως γονείς που φροντίζουν μέ σχολαστικότητα για τó γράψιμο και τó διάβασμα του Βασιλάκη, θεωρούν τή δική τους ζωή σαν άποτυχημένη γιατί προφανώς δέν τά είχαν καταφέρει και τόσο καλά στό σχολείο.

Γονείς που είναι δυσαρεστημένοι μέ τόν ίδιο τόν έαυτό τους πιστεύουν στην άυστηρή πειθαρχία. Ένας επιπόλαιος άστειολόγος λ.χ., του όποιου τó κεφάλι είναι γεμάτο μέ άισχρά άστεία, επιπλήττει άυστηρά τó γιό του, όταν μιλάει για τά περιπτώματα. Ἡ άνειλικρινής μητέρα δέρνει τήν κόρη της, όταν λέει φέματα. Έχω δει πατέρα, μέ τήν πίπα στό στόμα, νά δέρνει τó γιό του γιατί κάπνισε ένα τσιγάρο. Μιά άλλη φορά ήμουν αυτόπτης μάρτυρας στον ξυλοδαρμό ενός δωδεκάχρονου άγοριού από έναν άντρα, ό όποιος έλεγε: «Θά σέ μάθω έγώ νά βρίζεις, παλιοβρωμόπαιδο.» Όταν του παρατήρησα ότι κι αυτός έβριζε, πήρε τó ύφος άθώου περιστεριού και άπάντησε: «Αυτό όμως είναι κάτι διαφορετικό! Αυτό έδω είναι ακόμα παιδί!»

Ἡ άυστηρή πειθαρχία μέσα στην οικογένεια άποτελεί πάντα προβολή αυτού που μισεί τόν έαυτό του. Και τούτο γιατί ξόδεψε μάταια δλη τή ζωή του κυνηγώντας τήν τελειότητα, πράγμα που επιθυμεί νά τó καταφέρει τουλάχιστο μέ τά παιδιά του. Κι όλα αυτά γιατί δέν μπορεί νά αγαπήσει, επειδή φοβάται τή διασκέδαση όπως τó διάβολο. Ἄλλωστε άκριβώς γι' αυτό έ π ι ν ό η σ α ν οί άνθρωποι τó διάβολο — εκείνο τó μάγκα που ξέρει τά πιό ώραία τραγούδια και που ά γ α π ά ε ι τή ζωή, τή χαρά και τόν έρωτα. Σκοπός τής τελειότητας είναι ή συντριβή του διαβόλου. Αυτός ό σκοπός γέννησε τó μυστικισμό και τόν άνορθολογισμό, τή θρησκεία και τόν άσκητισμό. Ἄκόμα κι ή συμβολική σταύρωση τής σάρκας μέ τή μορφή του δαρμού, τής σεξουαλικής άποχής κι άνικανότητας εκεί έχουν τή ρίζα τους.

Θά μπορούσε μάλιστα κανένας νά πει πως μία άυστηρή οικογενειακή πειθαρχία άποσκοπεί σ' έναν εύνουχισμό, στην πλατιά του βέβαια έννοια: Στόν εύνουχισμό αυτής τής ίδιας τής ζωής. Κανένα από τά υπάκουα παιδιά δέ θά μπορέσει ποτέ νά γίνει ένας έλεύθερος άνθρωπος. Κανένα από τά τιμωρημένα για άνυπανισμό παιδιά δέ θά μπορέσει ποτέ νά αναπτύξει μία πλήρη ικανότητα όργασμού.

Οί γονείς θέλουν, λοιπόν, τó παιδί τους νά γίνει αυτό που αυτοί δέν κατάφεραν νά γίνουν. Ἄλλα και κάτι παραπάνω: Οί καταπιεσμένοι γονείς επιζητούν ταυτόχρονα νά άποκτήσει τó παιδί τους τήν ίδια μ' αυτούς αντίληψη για τή ζωή. Γονείς που οί ίδιοι στεραούνται τή ζωτικότητα άπαγορεύουν τή ζωή και στα παιδιά τους. Κατέχονται από έναν ύπερβολικό φόβο για τó μέλλον. Και νομίζουν πως ή πειθαρχία είναι αυτό που θά σώσει τά παιδιά. Ἡ έλλειψη αυτοπεποίθησης αυτών των ανθρώπων είναι αυτό που τους κάνει νά χρειάζονται κάποια έξωτερική θεότητα, ή όποία έ π ι - θ ά λ λ ε ι τó καλό και τήν αλήθεια. Ἡ πειθαρχία, δηλαδή, είναι ένας κλάδος τής θρησκείας.

Ἡ κύρια διαφορά άνάμεσα στό Σάμμερχιλ κι ένα τυπικό σχολείο συνίσταται στό ότι έμεις έμπιστευόμαστε τó παιδί. Ξέρουμε πως αν ό Θωμάς θέλει νά γίνει γιατρός, τότε αυτός θά διαβάσει μόνος του για νά περάσει τίς εξετάσεις. Στα άυταρχικά σχολεία πιστεύεται πως ό Θωμάς δέ θά γίνει ποτέ γιατρός, αν δέν έξαναγκαστεί μέ ξύλο και πίεση νά μελετήσει.

Όταν ένα έφτάχρονο παιδί στό Σάμμερχιλ έννευρίζει μέ τή συμπεριφορά του τ' άλλα, τότε θά άποδοκιμαστεί άπ' όλόκληρη τήν κοινότητα. Δεδομένου όμως ότι ή κοινωνική αναγνώριση είναι κάτι που ό καθένας τó επιθυμεί, μαθαίνει τó παιδί νά συμπεριφέρεται μ' αξιοπρέπεια. Και ή πειθαρχία γίνεται περιττή. Παραδέχομαι βέβαια πως αυτό τίς πιό πολλές φορές είναι εύκολότερο στό σχολείο παρά στό σπίτι.

Στό σπίτι, όπου δρούν τόσο συναισθηματικοί παράγοντες κι οί συνθήκες είναι διαφορετικές, τά πράγματα δέν είναι και τόσο άπλά. Δέν μπορεί δηλαδή μία βασανισμένη μητέ-

ρα, τή στιγμή που ασχολείται με τὸ μαγείρεμα ν' ἀντιμετωπίζει με κοινωνική ἀποδοκιμασία τὸ πεισματάρικο παιδί της. "Ἄλλο τόσο δὲν τὸ μπορεί κι ὁ πατέρας του, ὅταν τὸ βλέπει νὰ τσαλαπατάει τὸ φρεσκοφυτεμένο κήπο του. Καὶ γιὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸ λόγο θέλω νὰ τονίσω ἓνα σημεῖο: "Ὅταν τὸ παιδί ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέσα σὲ συνθήκες ἐλευθερίας, δὲν ἀπαιτεῖται καμιά πειθαρχία γιὰ συνηθισμένα πράγματα.

Πρὶν μερικὰ χρόνια ἐπισκέφτηκα τὸ φίλο μου Wilhelm Reich στὸ Μένην. Ὁ γιός του Πέτρος ἦταν τότε τριῶν χρονῶν. Ἡ θάλασσα δίπλα ἀπὸ τὸ σπίτι τους ἦταν θατιά. Ὁ Reich κι ἡ γυναίκα του εἶπαν στὸν Πέτρο, χωρὶς νὰ τὸ τονίσουν ἰδιαίτερα, νὰ μὴν πάει κοντὰ στὸ νερό. Ὁ Πέτρος, πού δὲν ἦταν κακοαναθρεμένος κι εἶχε ἐμπιστοσύνη στοὺς γονεῖς του, ὑπάκουσε. Οἱ γονεῖς ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἤξεραν πὼς δὲ χρειάζεται νὰ ξανασχοληθοῦν με τὸ ἴδιο θέμα. Γονεῖς πού ἐπιδιώκουν πειθαρχία με τὴ βοήθεια τοῦ φόβου καὶ τῆς αὐταρχικότητας, θὰ εἶχαν ξοφλήσει με τὰ νεύρα τους ἂν κατοικοῦσαν σ' αὐτὴ τὴν ἀκτὴ τῆς θάλασσας. Τὰ παιδιά τέτοιων γονέων ἔχουν τόσο πολὺ ἐξαικιωθεῖ με τὰ φέματά τους, ὥστε νὰ μὴν πιστεύουν πιά τὴ μητέρα τους ἀκόμα κι ὅταν τοὺς λέει ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ θάλασσα εἶναι ἐπικίνδυνη. Κι ἀπὸ πείσμα θὰ πηγαινοῦν κατ' εὐθείαν ἐκεῖ πού τοὺς ἀπαγόρευαν.

Τὸ καταπιεσμένο παιδί δείχνει τὸ μῖσος του ἐναντία στὴν αὐταρχικότητα με τὸ νὰ ἐξοργίζει τοὺς γονεῖς του. Ἡ κακὴ συμπεριφορὰ ἐνὸς παιδιοῦ εἶναι ἢ πιὸ φανερὴ ἀπόδειξη πὼς τὸ παιδί δὲν τὸ μεταχειρίστηκαν σωστά. Τὸ μέσο παιδί σέβεται τίς γνώσεις τῶν γονέων — μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ἀγάπης. "Ἄν ἀπεναντίας κυριαρχεῖ τὸ μῖσος στὴν οἰκογένεια, τότε τὸ παιδί δὲ σέβεται τίποτα. "Ἡ ἐννοεῖ τὰ πράγματα κατὰ κάποιον ἀρνητικὸ τρόπο καὶ γίνεται νευρωτικὸ, θρασὺ καὶ ὑπουλο.

Τὰ παιδιά εἶναι λογικά. Στὴν ἀγάπη ἀπαντοῦν με ἀγάπη καὶ στὸ μῖσος με μῖσος. Προσαρμόζονται εὐκολα σὲ μιὰ

συντροφιά. Ἡ ἀνθρώπινη φύση δὲν εἶναι οὔτε περισσότερο οὔτε λιγότερο κακὴ ἀπὸ τὴ φύση τοῦ κουνελιοῦ ἢ τοῦ λιονταριοῦ. Ἐνα καλὸ σκυλί δὲ χρειάζεται παρὰ νὰ τὸ δέσει κάποιος με ἀλυσίδες γιὰ νὰ γίνει κιάλας ἓνα κακὸ σκυλί. Ἔτσι συμβαίνει καὶ με τὸ παιδί: δὲ χρειάζεται παρὰ νὰ τὸ καταπιέσει κάποιος γιὰ νὰ μετατραπῆ ἀπὸ καλὸς σ' ἓναν κακὸ συνάνθρωπο, σ' ἓναν ἐπικίνδυνο φορέα τοῦ μίσους. Εἶναι λυπηρὸ ὅτι οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι νομίζουν πὼς ἓνα κακὸ παιδί θέλει νὰ εἶναι κακὸ. Πιστεύουν πὼς με τὴ βοήθεια τοῦ θεοῦ ἢ τῆς μαγκούρας τὸ παιδί θὰ ξαναβρεῖ τὴ δύναμη νὰ γυρίσει στὸν καλὸ τὸ δρόμο. Κι ὅταν, παρ' ὅλα αὐτά, τὸ παιδί ἀρνεῖται, οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι θὰ φροντίσουν κατὰ διαβολικὸ τρόπο ὥστε τὸ παιδί νὰ ὑποφέρει ἐξαιτίας τῆς ἰσχυρογνωμοσύνης του.

Κατὰ κάποιον τρόπο τὸ παλιὸ σχολικὸ πνεῦμα συμβολίζει ὅλα ὅσα σημαίνουν πειθαρχία. Ὁ διευθυντὴς ἐνὸς μεγάλου σχολείου ἀρρένων, πρὶν λίγο καιρὸ στὴν ἐρώτησή μου γιὰ τὸ τί εἶδους νέους ἔχει, μοῦ ἀπάντησε: «Ἐκεῖνο τὸ εἶδος πού δὲν ἔχει οὔτε ιδέες οὔτε ἰδανικά. Αὐτοὶ θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι ἡ κατάλληλη τροφή γιὰ τὰ κανόνια κάθε πολέμου, μιᾶς καὶ δὲ θὰ μπορούσαν οὔτε γιὰ μιὰ στιγμή νὰ διερωτηθοῦν περὶ τίνος πρόκειται καὶ γιατί πολεμοῦν!»

Σὲ σαράντα χρόνια σχεδὸν δὲν ἔχω δαίρει ποτέ μου παιδί. Σὰ νέος δάσκαλος βέβαια χρησιμοποίησα κάποτε τὴ μαγκούρα, χωρὶς κὰν νὰ κὰνω τὴν παραμικρὴ σκέψη γι' αὐτὸ. Τώρα ὅμως δὲ δέρνω ποτέ παιδί γιὰτὶ συνειδητοποίησα τοὺς κινδύνους τῆς τιμωρίας αὐτῆς καὶ ἔχω κατανοήσει ἀπόλυτα τὸ γεγονὸς πὼς στὴ θάλαση αὐτῆς τῆς τιμωρίας θρίσκει τὸ μῖσος.

Στὸ Σάμμερχιλ τὰ παιδιά ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα. Βασικὰ σεβόμεστε τὴν ἀτομικότητα καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ παιδιοῦ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο πού αὐτὸ συμβαίνει καὶ γιὰ τοὺς ἐνήλικους, χωρὶς νὰ ξεχνοῦμε πὼς τὸ παιδί διαφέρει ἀπ' αὐτούς. Κανένας μας ἄλλωστε δὲν ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸ θεῖο μας τὸ γερο-Βασίλη νὰ φάει ὅλα τὰ καρὸτα πού τοῦ βάλουμε στὸ πιάτο του, ὅταν δὲν τοῦ ἀρέσουν, ὅπως καὶ κανένας

μας δὲ στέλνει τὸν πατέρα του νὰ πλύνει τὰ χέρια του πρὶν τὸ φαγητό. Ὅταν παρατηροῦμε συνέχεια τὰ παιδιά γιὰ τὰ λάθη τους, τοὺς δημιουργοῦμε αἰσθήματα κατωτερότητας. Τοὺς τραυματίζουμε τῆ φυσική τους ἀξιοπρέπεια. Καὶ στὸ κάτω - κάτω τῆς γραφῆς τί στὸ διάβολο πειράζει ἂν ὁ Θωμάς κάτσει στὸ τραπέζι μ' ἄπλυτα χέρια;

Ἡ ζωὴ τῶν παιδιῶν ποὺ ὑποτάχτηκαν σὲ κάποια λαθεμένη πειθαρχία εἶναι ἓνα διαρκὲς φέμα. Δὲν τολμοῦν ποτὲ νὰ δείξουν τὸ ἀληθινὰ δικό τους πρόσωπο. Γίνονται σκλάβοι ἐπικίνδυνων καὶ παράλογων συνηθειῶν καὶ ἐθίμων. Φοροῦν ἀδιαμαρτύρητα τὴν κουτὴ κυριακάτικη φορεσιά τους, γιατί ἡ κινητήρια δύναμη τοῦ «καθωσπρεπισμοῦ τους» εἶναι ὁ φόβος τους μπροστὰ στὸν φόβο. Ἡ τιμωρία τῶν συμπαικτῶν δὲν προξενεῖ κανένα φόβο. Ὅμως ἡ τιμωρία τῶν ἐνήλικων προξενεῖ αὐτόματα τὸ φόβο, ἐπειδὴ αὐτοὶ εἶναι μεγάλοι, δυνατοὶ καὶ προξενοῦν τὸν τρόμο. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερο: γιατί αὐτοὶ εἶναι τὰ σύμβολα τοῦ φοβεροῦ πατέρα ἢ τῆς φοβερῆς μητέρας.

Ἐδῶ καὶ τριανταοχτὼ χρόνια βλέπω νὰ ἔρχονται στὴν ἐλευθερία τοῦ Σάμμερχιλ παιδιά ἀνάγωγα, φορτωμένα ἀνάδεια καὶ μίσος. Σὲ καθένα ἀπ' αὐτὰ πραγματοποιήθηκε σιγά - σιγά μιὰ ἀλλαγὴ. Μὲ τὸν καιρὸ ὅλα αὐτὰ τὰ καταπιεσμένα παιδιά μεταβάλλονται σὲ εὐτυχισμένους, φιλικούς καὶ εὐλικρινεῖς συνανθρώπους.

Τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας θρῖσκειται στὰ χέρια τῶν νέων γονέων. Ἄν αὐτοὶ καταστρέψουν τὴ ζωτικότητα τῶν παιδιῶν τους μὲ τὴ δεσποτικὴ αὐταρχικότητα, τότε τὸ ἔγκλημα, ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἀθλιότητα θὰ διαιωνίζονται. Ἄν ἀκαλουθήσουν καὶ αὐτοὶ τ' ἀχνάρια τοῦ δεσμοφύλακα γονέα τους, τότε θὰ χάσουν τὴν ἀγάπη τῶν παιδιῶν τους. Καὶ τοῦτο γιατί κανένας δὲν ἀγαπάει ἐκεῖνον ποὺ φοβάται.

Ἡ νεύρωση ἀρχίζει μὲ τοὺς περιορισμοὺς ἀπὸ μέρους τῶν γονέων — οἱ ὅποιοι εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο τῆς ἀγάπης τους. Ποτὲ δὲ θὰ κάνουμε τὴν ἀνθρωπότητα καλύτερη μὲ τὸ μίσος, τὴν τιμωρία καὶ τὴν καταπίεση. Ὁ μοναδικὸς δρόμος εἶναι ἡ ἀγάπη.

Ἐνα γεμάτο ἀγάπη περιβάλλον, χωρὶς γονεϊκὴ καταπίεση, μπορεῖ νὰ ἀπαλλάξει τὴν παιδικὴ ἡλικία ἀπὸ τίς περισσότερες δυσκολίες. Ἄν τὸ καταλάβαιναν αὐτὸ οἱ γονεῖς! Ἄν δημιουργοῦσαν γιὰ τὰ παιδιά τους ἓνα περιβάλλον γεμάτο ἀγάπη καὶ ἀναγνώριση, τότε δὲ θὰ ξαναγνωρίζαμε τὴν προστυχιά, τὸ μίσος καὶ τὴν καταστροφικὴ μανία.

Ἐπαινος καὶ τιμωρία

Ἄν καὶ μὲ τὸ νὰ ἐπαινεῖ κανένας ἓνα παιδί, δὲν τὸ ἐκθέτει σὲ τόσο μεγάλο κίνδυνο ὅπως μὲ τὴν τιμωρία, ὅπωςδὴποτε ὅμως καὶ τότε ἡ ἠθικὴ τοῦ παιδιοῦ ὑπονομεύεται κατὰ κάποιο λεπτότερο τρόπο. Οἱ ἐπαινοὶ καὶ οἱ ἀνταμοιβῆς εἶναι πράγματα περιττὰ καὶ μὲ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα. Ὅταν γιὰ κάθε πράξη ὀρίζεται μιὰ κάποια τιμὴ, τότε πρακτικὰ δηλώνεται μ' αὐτὸ ὅτι ἡ πράξη αὐτὴ καθαυτὴ δὲν ἔχει καμιά ἀξία.

Κανένας καλλιτέχνης δὲν ἐργάζεται μόνο καὶ μόνο γιὰ τὴ χρηματικὴ ἀνταμοιβή. Ἡ πιὸ μεγάλη ἀπὸ τίς ἀνταμοιβῆς εἶναι γι' αὐτὸν ἡ χαρὰ τῆς δημιουργικότητος. Πέρα ἀπ' αὐτὸ οἱ ἐπαινοὶ πιστοποιοῦν τὴ χειρότερη ἰδιοτυπία τοῦ ἀνταγωνιστικοῦ συστήματος. Εἶναι ἀπαράδεκτο νὰ ἐπιζητεῖται τόσο ἐπίμονα ὁ ἐπαινος τοῦ ἐνὸς καὶ ἡ ἤττα, δηλαδὴ ἡ γελοιοποίηση, τοῦ ἄλλου.

Οἱ ἐπαινοὶ ἐπενεργοῦν ἄσχημα στὸν ψυχολογικὸ κόσμο τῶν παιδιῶν, γιατί ἀφυπνίζουν τὴ ζηλοτυπία. Συχνὰ ἡ ἀποστροφή ποὺ δείχνει ὁ μεγαλύτερος πρὸς τὸ μικρότερο ἀδερφό του, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς παρατήρησης τῆς μητέρας: «Ὁ ἀδερφός σου, ἂν καὶ μικρότερος, τὰ καταφέρνει καλύτερα ἀπὸ σένα!» Γι' αὐτὸν αὐτὴ ἡ παρατήρηση εἶναι ἓνας ἐπαινος γιὰ τὸν ἀδερφό του, γιατί εἶναι καλύτερός του.

Ἄν προσέξουμε τὰ φυσικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ παιδιοῦ γιὰ τὰ πράγματα, θὰ μπορέσουμε νὰ καταλάβουμε ποῦ θρῖσκε-

ται ο κίνδυνος του επαίνου και της τιμωρίας. Ο έπαινος και η τιμωρία φτιάχτηκαν για να επιβάλλουν στο παιδί ένα συγκεκριμένο ενδιαφέρον. Το πιο αληθινό όμως ενδιαφέρον είναι η ζωτικότητα δλόκληρης της προσωπικότητας, πράγμα που είναι πέρα για πέρα αυθόρμητο. Είναι βέβαια δυνατή η επιβολή παρατηρητικότητας, γιατί η παρατηρητικότητα είναι συνειδητή διαδικασία. Είναι δυνατό να προκαλέσουμε την προσοχή του παιδιού με έναν πίνακα ζωγραφικής τη στιγμή που αυτό το ενδιαφέρουν μόνο οι κουρσάροι. Μπορεί δηλαδή ο καθένας να επιβάλλει προσοχή, όχι όμως και ενδιαφέροντα. Κανένας δεν μπορεί να εξαναγκάσει έμένα λ.χ. στην απόκτηση ενδιαφέροντος για τη συλλογή γραμματοσήμων, πράγμα άλλωστε για το οποίο ούτε εγώ ο ίδιος δεν μπορώ να αυτοεξαναγκαστώ. Κι όμως προσπαθούν να εξαναγκάσουν τη δημιουργία ενδιαφερόντων με τη βοήθεια τόσο του επαίνου όσο και της τιμωρίας.

Έχω ένα μεγάλο κήπο. Μια ομάδα από αγόρια και κορίτσια θα ήταν για μένα μια πολύ σημαντική βοήθεια τον καιρό του βοτανίσματος. Θα μπορούσα βέβαια να τα εξαναγκάσω να με βοηθήσουν, αλλά αυτά τα παιδιά της ηλικίας των οχτώ, έννιά και δέκα χρονών δεν έχουν ακόμα σχηματίσει μια δική τους αντίληψη για την αναγκαιότητα του βοτανίσματος, κι είναι έπόμενο να μην τα ενδιαφέρει αυτό.

Κάποτε στράφηκα σε μια συντροφιά μικρών αγοριών και τους ρώτησα: «Θέλει κανένας από σας να με βοηθήσει στο βοτάνισμα;» Όλοι αρνήθηκαν.

Ρώτησα για ποιό λόγο δεν ήθελαν και πήρα τις παρακάτω απαντήσεις: «Πολύ πληκτικό!» «Αφήστε τα ζιζάνια να μεγαλώσουν!» «Τώρα δεν έχω χρόνο, πρέπει να λύσω το σταυρόλεξο!» «Απεχθάνομαι την εργασία στον κήπο!»

Άλλωστε κι εγώ βρίσκω το βοτάνισμα πληκτικό. Κι εγώ λύνω εύχάριστα ένα σταυρόλεξο. Και για να πω και του στραβού το δίκιο, τί τους ενδιαφέρουν τους πιτσιρικάδες τα ζιζάνια; Δ ι κ ό ς μ ο υ είναι ο κήπος. Έ γ ω χαίρομαι όταν βλέπω τα μπιζέλια να ξεπετάγονται από το χώμα.

Έ γ ω ξεδεύω λιγότερα όταν εξαιτίας του κήπου αγοράζω λιγότερα χορταρικά. Με λίγα λόγια, ο κήπος κεντρίζει μόνο το δικό μου ενδιαφέρον. Δεν μπορώ να επιβάλλω στα παιδιά ενδιαφέροντα που από μόνα τους δεν τα έχουν. Η μόνη μου δυνατότητα θα ήταν να τους πλήρωνα για κάθε ώρα που θα βοτάνιζαν. Τότε θα ήμασταν, αυτοί κι εγώ, στο ίδιο επίπεδο. Εγώ θα ενδιαφερόμουν για τον κήπο μου κι αυτοί για να κερδίσουν λίγα χρήματα.

Το ενδιαφέρον είναι βασικά πάντα έγωιστικό. Η δεκατετράχρονη Μάγδα με βοηθάει συχνά στις δουλειές του κήπου, αν και έμολογει πως αντιπαθεί αυτές τις δουλειές. Δεν αντιπαθεί όμως έ μ έ ν α. Ξεριζώνει τα ζιζάνια, γιατί θέλει να βρίσκεται κοντά μου. Η εργασία αυτής της στιγμής έξυπηρετεί το δικό της ενδιαφέρον.

Κάθε φορά που ο Δήμος, στον οποίο δεν άρέσει το βοτάνισμα, προσφέρεται από μόνος του να βοηθήσει, καταλαβαίνω ότι κάπου του ξαναχρειάστηκε ο σουγιός μου και πρόκειται να με ξαναπαρακαλέσει γι' αυτόν. Αυτό είναι έλο κι έλο το ενδιαφέρον του για το βοτάνισμα.

Η ανταμοιβή για κάθε εργασία που γίνεται θα έπρεπε να είναι κυρίως η ύποκειμενική έκανοποίηση του εργαζόμενου. Βέβαια στο μυαλό του καθενός προβάλλονται πάντα οι πιο δυσάρεστες εργασίες που υπάρχουν στον κόσμο όπως: εργασία σε υπόγεια έρυχτεια, βίδωμα ενός περικοχλίου Νο 50 σε μια βίδα Νο 51, ένοιγμα χαντακιών ή και πρόσθεση πολλών πολυψήφιων αριθμών. Ο κόσμος είναι στ' αλήθεια γεμάτος από εργασίες που και άδιάφορες είναι, αλλά και άχαρες. Είναι έλοφάνερο πως τα σχολεία μας έχουν προσαρμοστεί σ' αυτήν την πληκτικότητα της ζωής. Έξαναγκάζοντας τους μαθητές μας να στραφούν στην παρακολούθηση μαθημάτων που δεν τους ενδιαφέρουν, τους κάνουμε κατάλληλους για εργασίες που δεν προξενούν την παραμικρή χαρά.

Κι όταν η Μαίρη μαθαίνει ανάγνωση ή αριθμητική, θα πρέπει να το κάνει από ενδιαφέρον κι όχι γιατί με τους καλούς βαθμούς θα πάρει καινούργιο ποδήλατο ή γιατί αυτό

θα χαροποιήσει τη μητέρα της.

Κάποια μητέρα είπε στο παιδί της πώς αν σταματούσε να θυζαίνει το δάχτυλο, θα του χάριζε ένα ραδιόφωνο. Τι άδικο δόλημμα για το παιδί! Το θύζαγμα του δάχτυλου είναι μια μη συνειδητή ενέργεια, ή όποια διαφεύγει τον έλεγχο του παιδιού. Κι ίσως το παιδί να προσπαθεί συνειδητά κι επίμονα να κόψει αυτή τη συνήθεια. Κι όμως είναι βέβαιο πώς μ' αυτή τη συμπεριφορά το παιδί αυτό, όπως κι εκείνο που αισθάνεται την ανάγκη του αυνανισμού, δε θα γνωρίσει ποτέ την επιτυχία κάτω από το θασανιστικό φορτίο των όλο κι αυξανόμενων αισθημάτων ενοχής.

Ο φόβος των γονέων για το μέλλον είναι επικίνδυνος, ιδιαίτερα όταν εξωτερικεύεται με προτάσεις που μοιάζουν με δωροδοκία: «Καρδούλα μου, όταν μάθεις να διαβάσεις, ό μπαμπάς θα σου πάρει ένα ποδήλατο.» Ένα τέτοιο παιδί κάποτε θα αποδεχτεί πρόθυμα την απληστα κερδοσκοπική κοινωνία μας. Όμως χαίρομαι που μπορώ να πω ότι γνωρίσα περισσότερα από ένα παιδιά, που προτιμούσαν τον αναλφαθητισμό από ένα ολοκαίνουργιο ποδήλατο.

Μια άλλη δωροδοκία είναι εκείνη ή δήλωση που προσπαθεί να συγκινήσει το συναισθηματικό κόσμο του παιδιού: «Η μαμά θα στενοχωρηθεί πολύ αν συνεχίσεις να είσαι ό τελευταίος στην τάξη!» Κι οι δύο μέθοδοι της συναλλαγής αντιπαρέρχονται τα πραγματικά ενδιαφέροντα του παιδιού.

Λάθος θεωρώ επίσης και το γεγονός ότι βάζουμε τα παιδιά να μάς κάνουν διάφορες δουλειές. Αν θέλουμε να μάς κάνει ένα παιδί μια κάποια δουλειά, τότε πρέπει ανάλογα με τό τί μάς πρόσφερε να τό πληρώσουμε. Κανένα παιδί δε θέλει να κουβαλάει για λογαριασμό μου τουβλα, μόνο και μόνο γιατί έγώ αποφάσισα να ξαναχτίσω κάποιον πεσμένο τοίχο. Αν όμως για κάθε γεμάτο τουβλα καρότσι προσφέρω λ.χ. ένα δίδραχμο, τότε ίσως με βοηθήσει ευχαρίστως κάποιος νεαρός, γιατί ακριβώς αναφέρομαι στα δικά του ατομικά ενδιαφέροντα. Από την άλλη μεριά δε θεωρώ και σωστό να εξαρτάται τό εβδομαδιαίο χαρτζιλίκι ενός παιδιού από συγκεκριμένες δουλειές μέσα στο νοικοκυριό. Οι

γονείς πρέπει να δίνουν χωρίς ανταλλάγματα.

Μια τιμωρία δεν μπορεί ποτέ να είναι δίκαιη, γιατί ακριβώς κανένας δεν είναι δίκαιος. Δικαιοσύνη σημαίνει απόλυτη κατανόηση. Οι δικαστές δεν είναι ήθικότεροι από τους ρακοςυλλέκτες ή λιγότερο προκατειλημμένοι. Ένας θαμμένος συντηρητικός και μιλιταριστής δικαστής θα δυσκολευτεί να είναι δίκαιος όπέναντι σ' έναν αντιμιλιταριστή που τον συνέλαβαν γιατί φώναζε: «Κάτω ό στρατός!»

Ένας δάσκαλος που φέρεται σ' ένα παιδί θάναυσα, γιατί παραβίασε κάποια σεξουαλική απαγόρευση, θασανίζεται ό ίδιος συνειδητά ή ασυνειδητά από αισθήματα ενοχής με τη σεξουαλική του ζωή. Επίσης κι ένας δικαστής με λανθάνουσες όμοφυλοφιλικές τάσεις, είναι βέβαιο πώς θα δείξει ιδιαίτερη σκληρότητα στην απόφασή του έναντι σ' έναν όμοφυλόφιλο.

Δεν μπορούμε να είμαστε δίκαιοι όταν και για τον ίδιο μας ακόμα τον έαυτό δεν ξέρουμε πολλά πράγματα, κι όταν δε γνωρίζουμε τις τάσεις μας άπωθημένες ανάγκες. Πολύ τραγικότερη είναι ή άδικία έναντι στα παιδιά, δεδομένου ότι ποτέ δεν μπορεί ένας ενήλικος να διαπαιδαγωγήσει έξω από τη σφαίρα των δικών του συμπλεγμάτων. Όταν έμεις οι ίδιοι είμαστε συνεσταλμένοι εξαιτίας άπωθημένου φόβου, είναι φυσικό να μην μπορούμε να διαπαιδαγωγήσουμε ελεύθερα τα παιδιά μας. Τό μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να τους μεταβιβάσουμε τα δικά μας συμπλέγματα.

Αν προσπαθήσουμε να καταλάβουμε τους έαυτούς μας, θα μάς πέσει λίγο δύσκολο να τιμωρήσουμε ένα παιδί, έστω κι αν έξωτερικέψαμε έναντιά του τό θυμό μας, τον όποιο είναι βέβαιο πώς κάτι άλλο παρά τό παιδί τον προκάλεσε. Πριν από πολλά χρόνια έδερνα κι έγώ τα παιδιά εξαιτίας των δικών μου προβλημάτων — είτε γιατί θα έρχόταν ό επιθεωρητής ή γιατί μάλωνα με κάποιο φίλο μου. Προτιμούσα όποιαδήποτε κουτή δικαιολογία παρά να ρωτήσω τον έαυτό μου για την πραγματική αίτία του θυμού μου. Σήμερα γνωρίζω από πείρα πια ότι ή τιμωρία δεν είναι άπαραίτη-

τη. Ποτέ δέν τιμωρῶ παιδί καί ποτέ δέν ἐπιδιώκω κάτι τέτοιο.

Πρὶν ἀπὸ λίγο ἔλεγα σ' ἕναν καινούργιο μαθητὴ πού συμπεριφερόταν ἀντικοινωνικά: «Προσπαθεῖς μ' ὄλες αὐτὲς τίς ἀνοησίες νὰ μὲ ἐξαναγκάσεις νὰ σὲ δείρω. Καί τοῦτο γιατί σ' ὄλη σου τῆ ζωῆ ἔτρωγες ξύλο. Ἀλλὰ ἄδικα σπαταλᾷς τὸ χρόνο σου. Δὲ θὰ σὲ τιμωρήσω ἔστω κι ἂν τόσο πολὺ τὸ ἐπιθυμεῖς.» Μὲ τὸν καιρὸ ἀπόβαλλε τὴν κακία του. Δὲν ἦταν πιά ἀναγκαῖο νὰ καλλιεργεῖ τὸ μίσος.

Ἡ τιμωρία εἶναι πάντα μιὰ πράξη μίσου. Ὅσοι τιμωροῦν τὰ παιδιά, δάσκαλοι ἢ γονεῖς, μισοῦν τὰ παιδιά — κι αὐτὰ τὸ γνωρίζουν. Ἐκείνη ἢ μεταμελημένη ἢ τρυφερὴ ἀγάπη πού ἐκδηλώνει ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ παιδί ἐπιδεικτικὰ γιὰ τοὺς γονεῖς δέν εἶναι γνήσια. Στὴν πραγματικότητα αἰσθάνεται μίσος, τὸ ὁποῖο ὁμως πρέπει νὰ ἀποκρύψει γιὰ νὰ ἀποφύγει τὰ αἰσθήματα ἐνοχῆς. Καί τοῦτο γιατί τὸ ξύλο διεγείρει τὴ φαντασία. Μακάρι νὰ πέθαινε ὁ πατέρας μου. Αὐτὴ ἢ φευγαλέα ἐπιθυμία ἀναμφίβολα δημιουργεῖ αἰσθήματα ἐνοχῆς. «Ἐπιθύμησα τὸ θάνατο τοῦ πατέρα μου. Τί κακὸς ἄνθρωπος ποὺ εἶμαι!» Κι ἡ μεταμέλεια πού ἀκολουθεῖ, ὁδηγεῖ τὸ δῆθεν τρυφερὸ παιδί στὰ γόνατα τοῦ πατέρα. Μέσα τοῦ ὁμως φώλιασε κιόλας τὸ μίσος — καί παραμένει.

Τὸ χειρότερο εἶναι πὼς ἡ τιμωρία ὁδηγεῖ διαρκῶς σ' ἕνα διαβολικὸ φαῦλο κύκλο. Μὲ τὸν ξυλοδαρμὸ ἐξωτερικεύεται μίσος καί κάθε ξυλιά πρέπει νὰ προκαλεῖ ὄλο καί πιὸ πολὺ μίσος στὸ παιδί. Κι ὅταν μὲ τὴ σειρά του τὸ δυνατότερο αὐτὸ μίσος τοῦ παιδιοῦ ἐξωτερικεύεται μὲ ἀκόμα χειρότερη συμπεριφορά, τότε οἱ μεγάλοι ξαναοργίζονται καί τὸ ξαναδέρνουν. Οἱ νέες αὐτὲς ξυλιές φορτίζουν τὸ παιδί μὲ ἀκόμα πιὸ πολὺ μίσος. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι μιὰ μικρὴ φορτισμένη μὲ μίσος ὑπαρξη, πού συμπεριφέρεται ἄσχημα καί κάνει ἀταξίες γιὰ νὰ προκαλέσει μιὰ ὁποιαδήποτε συναισθηματικὴ ἀντίδραση τῶν γονέων του. Γιατί, ὅταν δέν τοῦ προσφέρεται ἀγάπη, τότε ἐπιζητᾷ τουλάχιστο τὸ μίσος.

Κι ἔτσι πάει λέγοντας: τὸ παιδί θὰ ξαναφάει ξύλο — θὰ ξαναμετανοιώσει. Καί τὸ ἐπόμενο κιόλας πρῶι θὰ ἐπαναληφθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἢ ἴδια παλιὰ ἱστορία.

Ἀπὸ τίς μέχρι τώρα παρατηρήσεις μου, ἡ τιμωρία δέν εἶναι κατὰ κανένα τρόπο ἀναγκαῖα γιὰ τὰ ἐλεύθερα διαπαιδαγωγημένα παιδιά, τὰ ὁποῖα δέν περνοῦν αὐτὸν τὸν κύκλο τοῦ μίσους. Τὸ ἐλεύθερο παιδί δέν τιμωρεῖται ποτέ καί δὲ χρειάζεται νὰ συμπεριφερθεῖ ἄσχημα. Δὲν ἔχει ποτέ ἀνάγκη νὰ πεῖ φέματα ἢ νὰ κάνει ἀταξίες. Τὸ σῶμα του δὲ χαρακτηριστήθηκε ποτέ θρόνικο ἢ αἰσχρὸ. Δὲ χρειάστηκε νὰ ἐξεγερθεῖ ἐνάντια στοὺς μεγάλους οὔτε καί νὰ φοβᾷται τοὺς γονεῖς του. Φυσικὰ κάποτε εἶναι κι αὐτὸ δύσκολο, μὰ τοῦτο δέν κρατάει πολὺ καί δέν ὁδηγεῖ στὴ νεύρωση.

Ἀσφαλῶς εἶναι δύσκολο νὰ διακρίνει κανένας τί εἶναι τιμωρία καί τί δέν εἶναι. Κάποτε δανείστηκε ἕνός νεαροῦ τὸ καλύτερο πριόνι μου. Τὴν ἐπόμενη μέρα τὸ θρῆκα πεταμένο μέσα στὶς λάσπες. Ἀποφάσισα ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη καί πέρα νὰ μὴν τοῦ ξαναδανείσω τὸ πριόνι μου. Αὐτὸ ὁμως δέν ἦταν τιμωρία, γιατί ἡ τιμωρία δένεται πάντα μὲ τὴ σκέψη τῆς ἠθικῆς. Τὸ γεγονός ὅτι ἄφησε τὸ πριόνι μέσα στὶς λάσπες ἦταν κακὸ γιὰ τὸ πριόνι ὄχι ὁμως καί ἀνῆθικο. Βέβαια τὸ παιδί πρέπει νὰ μάθει ὅτι δέν εἶναι σωστὸ νὰ δανείζεται τὰ ἐργαλεῖα τῶν ἄλλων καί νὰ τὰ καταστρέφει ἢ νὰ τὰ κακομεταχειρίζεται. Γιατί τὸ νὰ ἀφήνει κανένας τὸ παιδί νὰ κάνει τὸ κέφι του σὲ θάρος καί γιὰ λογαριασμὸ κάποιου ἄλλου εἶναι κακὸ γιὰ τὸ παιδί. Θὰ κακοσυνηθίσει, κι ἕνα κακομαθημένο παιδί εἶναι ἕνας κακὸς συνάνθρωπος.

Πρὶν λίγο καιρὸ ἦρθε σὲ μᾶς ἀπὸ ἄλλο σχολεῖο ἕνας νεαρός, ὁ ὁποῖος ἐκεῖ ἔσπαζε διάφορα ἀντικείμενα καί τρομοκρατοῦσε τὸν καθένα ἀπειλώνοντας τον μὲ φόνο. Προσπάθησε τὸ ἴδιο παιχνίδι καί μαζί μου. Πολὺ γρήγορα κατέληξα στὸ συμπέρασμα πὼς μὲ τίς ἐκρήξεις τοῦ θυμοῦ του ἐπιζητοῦσε νὰ ἀνησυχῆσει τοὺς ἄλλους καί νὰ τραθῆξει τὴν προσοχή.

Ὅταν κάποια μέρα πῆγα στὴν αἴθουσα ψυχαγωγίας τῶν παιδιῶν, τὰ θρῆκα ὄλα μαζί στριμωγμένα σὲ μιὰ γωνιά.

Στήν άλλη άκρη τής σάλας στεκόταν ο μικρός τρομοκράτης μ' ένα σφυρί στο χέρι. Άπειλούσε να χτυπήσει καθέναν που θά τον πλησίαζε.

«Σταμάτα τά κόλπα σου», του είπα κοφτά. «Κανέναν μας δέ σε φοβάται.»

Άφησε τὸ σφυρί νά πέσει κι ὄρμησε πάνω μου με μανία. Άρχισε νά με δαγκώνει και νά κλωτσά.

«Κάθε φορά που θά με δαγκώνεις ἢ θά με χτυπᾶς, θά σοῦ κάνω κι ἐγὼ τὸ ἴδιο», του είπα χωρίς θυμό. Και τὸ ἔκανα. Παράτησε ἀμέσως τή μάχη και ἔφυγε τρέχοντας ἀπὸ τή σάλα.

Αὐτὸ δὲν ἦταν τιμωρία. Ἦταν ἓνα ἀναγκαῖο μάθημα: ἔμαθε ὅτι δὲν μπορεί νά τραυματίζει τοὺς ἄλλους γιὰ νά κάνει τὸ κέφι του.

Στις περισσότερες οἰκογένειες ἡ τιμωρία ἀπευθύνεται στήν ἀνυπακοή. Ἀκόμα και στὸ σχολεῖο ἡ ἀνυπακοή και ἡ ἀθέτικη συμπεριφορά θεωροῦνται σὰν τὸ χειρότερο ἔγκλημα. Ὅταν ἤμουνα νέος δάσκαλος, συνήθιζα νά δέρνω κι ἐγὼ τὰ παιδιά, πράγμα που στήν Ἀγγλία τὸ κάνουν οἱ περισσότεροι δάσκαλοι, κι ἐκείνο που συχνότερα μ' ἔκανε νά θυμῶνα ἦταν ἡ ἀνυπακοή κάποιου παιδιοῦ. Πληγωνόταν βλέπετε ἡ ἀξιοπρεπούλα μου. Στήν αἴθουσα ἤμουν ὁ θεός, ὅπως ἀκριδῶς ὁ μπαμπᾶς εἶναι ὁ θεός του σπιτιοῦ. Ὅποιος τιμωρεῖ γιὰ ἀνυπακοή, ταυτίζεται με τὸν παντοδύναμο. Ἐγὼ εἶμι Κύριος ὁ Θεός σου και οὐκ ἔσανταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλην ἐμοῦ.

Ὅταν ἀργότερα δίδασκα στή Γερμανία και τήν Αὔστρια, ντρεπόμουν κάθε φορά που ἓνας δάσκαλος με ρωτοῦσε ἂν ἐπιτρεπόταν στήν Ἀγγλία ἡ τιμωρία του δαρμοῦ. Στή Γερμανία ὁ δάσκαλος που θά χτυπήσει ἓνα παιδί μπορεί νά ὀδηγηθεῖ στὸ δικαστήριο, ὅπου και συνήθως καταδικάζεται γι' αὐτό. Ἡ χρησιμοποίηση και ἡ ἀνοχή του ξύλου στὸ σχολεῖο εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ μεγάλα κακά τής κοινωνίας μας.

Σὲ μιὰ ἀπὸ τίς μεγάλες πόλεις μας μου εἶπε κάποτε ἔ-

νας γιατρός: «Ὁ διευθυντής ἓνός ἀπὸ τὰ ἐδῶ σχολεῖα εἶναι ὠμός και χτυπάει ἀπάνθρωπα τοὺς μαθητές του. Συχνὰ μου φέρνουν παιδιά που ἔξαιτίας του εἶναι νευρωτικά, ἄλλὰ δὲν μπορῶ νά κάνω τίποτα. Ἐχει με τὸ μέρος του τήν κοινή γνώμη και τὸ νόμο.»

Δὲν ἔχει περάσει πολὺς καιρός που οἱ ἔφημερίδες ἔφεραν στή δημοσιότητα τήν περίπτωση ἓνός δικαστή που εἶχε πεῖ σὲ δυὸ παραστρατημένα ἀδέρφια, πὼς ἂν κάπου - κάπου ἔτρωγαν ἀπὸ ἓνα γερὸ ξύλο δὲ θά παρουσιάζονταν ποτὲ μπροστὰ στὸ δικαστήριο. Ὅπως ὁμως ἀποδείχτηκε ἀπὸ τήν ἀπολογία τῶν δυὸ ἀδερφῶν, ἔτρωγαν σχεδὸν κάθε βράδυ ξύλο ἀπὸ τὸν πατέρα τους.

Ὁ Σολομώντας προξένησε πιὸ πολὺ κακὸ με τή ραβδοθεωρία του* του ἀπ' ὅσο καλὸ με τὰ σοφὰ του λόγια. Κανέναν με δύναμη αὐτοκριτικῆς δὲν μπορεί νά χτυπήσει ἓνα παιδί, οὔτε και νά σκεφτεῖ κάτι τέτοιο.

Ἐπαναλαβαίνω: Τὸ χτύπημα ἓνός παιδιοῦ καταλείπει φόβο μόνο ὅταν συνδυάζεται με ἠθικὲς ἰδέες, με τήν ἰδέα τοῦ Κακοῦ. Γιατί, ὅταν πιάσω ἓνα ἀλητάκι που μου ἔριξε στὰ μοῦτρα ἓνα βρεμένο στουπί και του τίς βρέξω, εἶναι σίγουρο πὼς ὁ νεαρός θά βρεῖ τήν ἀντίδρασή μου ἐντελῶς φυσιολογική. Κάτι τέτοιο δὲ θά τραυματίζει τήν ψυχὴ του παιδιοῦ. Ἄν ὁμως πηγαινα στὸ διευθυντὴ του σχολεῖου του και ἀπαιτοῦσα τήν τιμωρία του παραξία, τότε ὁ φόβος τής τιμωρίας θά ἦταν ἄλλος και θά ἦταν κακὸς γιὰ τὸ παιδί. Αὐτὴ ἡ λεπτομέρεια θά μετατρεπόταν σ' ἓνα πρόβλημα ἠθικῆς και τιμωρίας. Τὸ παιδί θά σχημάτιζε τήν ἐντύπωση πὼς εἶχε διαπράξει κάποιον ἔγκλημα.

Εἶναι εὐκόλο νά φανταστεῖ κανέναν τήν παρακάτω σκηνή: Ἐγὼ διαμαρτύρομαι μπροστὰ στὸ δάσκαλο, ἐνῶ τὰ μοῦτρα μου εἶναι κατάμαυρα ἀπὸ τὰ λάδια του στουπιοῦ. Ὁ διευθυντὴς του σχολεῖου κάθεται στὸ γραφεῖο του και κοι-

* Ὁ Σολομώντας εἶπε τό: «Ὅπου δὲν πίπτει λόγος, πίπτει ράδος. (Σ.τ.Μ.).

τάζει τον νεαρό με ένα αποτροπιαστικό βλέμμα, ενώ αυτός στέκεται κάπου παραπέρα με κατεβασμένο κεφάλι. Η αξιοπρέπεια του κατηγορού του συγκλόνησε. Ένω δση ώρα τον κυνηγοῦσα στο δρόμο ήμουνα ισάξιος του. Δέν είχα πια αξιοπρέπεια, έπειδή λερώθηκαν τὰ μούτρα μου. "Ημουνα, απλούστατα, κι εγώ ένα μαγκάκι. Μόνο έτσι θά μπορούσε ο νεαρός νά πάρει ένα απαραίτητο για ὄλη του τή ζωή μάθημα: Ξύλο δίνεις, ξύλο παίρνεις.

Η τιμωρία δέν έχει καμιά σχέση με μιὰ δξύθυμη ιδιοσυγκρασία. Η τιμωρία είναι ψυχρή ὅπως ακριβώς μιὰ δίκη. Υποτίθεται μάλιστα ὅτι επιβάλλεται για τὸ καλὸ τοῦ φταίχτη (στήν περίπτωση θέβαια θανατικῆς ποινῆς για τὸ καλὸ τῆς κοινωνίας). Η τιμωρία είναι μιὰ ἐνέργεια με τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ταυτίζεται με τὸ θεὸ καὶ τὸ δικαστήριο τῆς ἠθικῆς.

Πολλοὶ γονεῖς ζοῦν σύμφωνα με τὴν ἀρχή: Ἄφου ὁ θεὸς ἀμείβει καὶ τιμωρεῖ, τότε κι ἐμεῖς πρέπει νά ἀμείβουμε καὶ νά τιμωροῦμε τὰ παιδιὰ μας. Προσπαθοῦν με ἀπόλυτη σοβαρότητα νά φανοῦν δίκαιοι καὶ ὁμολογοῦν πὼς ἂν τιμωροῦν τὰ παιδιὰ τους, αὐτὸ τὸ κάνουν για τὸ καλὸ τῶν παιδιῶν. Ὁ ισχυρισμὸς: Κ ἄ θ ε φ ο ρ ἄ π ο ὕ σ ἔ δ ἔ ρ ν ω, ἔ γ ὼ π ο ν ἄ ω π ε ρ ι σ σ ὄ τ ε ρ ο ἄ π ὀ σ ἔ ν α! είναι λιγότερο ψέμα καὶ περισσότερο εὐλαβῆς αὐταπάτη.

Ἄς ἀναλογιστοῦμε ὅτι ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἠθικὴ παρουσιάζουν τὴν τιμωρία κατὰ κάποιον τρόπο σὰν τὴν ἐπιζητούμενη ἐξιλέωση. Καὶ τοῦτο γιατί ἡ τιμωρία ξαλαφρώνει τὴ συνείδηση. «Πλήρωσα γι' αὐτό!» λέει ὁ ἁμαρτωλός.

Στις συζητήσεις μετὰ ἀπὸ τίς ὁμιλίες μου συχνὰ δρίσκεται κάποιος πὸν δηλώνει: «Δέν μπορῶ νά κακίσω τὸν πατέρα μου, γιατί μ' ἔδερνε. Δέ θά ήμουνα αὐτὸς πὸν εἶμαι σήμερα ἂν δέν ἔτρωγα καθόλου ξύλο.» Δέν ὑπῆρξα θέβαια ποτὲ τόσο κυνικός ὥστε νά ρωτήσω: «Καὶ τί εἶ σ τ ε ἀλήθεια σήμερα;»

Ὅταν λέει κάποιος, ἡ τιμωρία δέν προσεγγεῖ π ἄ ν τ α ψυχικὴ δλάβη, τότε αὐτὸς ἀποφεύγει τὸ πρόβλημα, γιατί

δέν ξέρουμε ἀκόμα ποιές ἀντιδράσεις θά προκαλέσει ἡ τιμωρία στὰ δψιμα χρόνια τῆς ζωῆς. Οἱ περισσότεροὶ ἐπιδειξιμανεῖς πὸν συλλαμβάνονται για προσβολὴ τῆς δημοσίας αἰδοῦς, εἶναι θύματα τῆς τιμωρίας για παιδικές σεξουαλικές συνήθειες.

Ἄν ἡ τιμωρία εἶχε καλὸ ἀποτέλεσμα, θά μπορούσε νά προσκομίσει κανέναν καὶ ἐπιχειρήματα γι' αὐτό. Εἶναι, θέβαια, ἀλήθεια πὼς με τὸ φόβο μπορεῖ κανέναν νά κατατροπώσει τὸν ἄλλον, πράγμα ἄλλωστε πὸν μπορεῖ νά τὸ θεβαιώσει κανέναν πὸν ὑπῆρέτησε στρατιώτης. Ἄν οἱ γονεῖς ἐκανοποιοῦνται κι ἐπιδιώκουν νά τσακίσουν με τὸ φόβο ὀλότελα τὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ, τότε ἡ τιμωρία θεωρεῖται ἀπὸ τέτοιους γονεῖς σίγουρα ἀποτελεσματικὴ.

Κανέναν δέν μπορεῖ νά μᾶς πεί πόσα τιθασευμένα παιδιὰ εἶναι ψυχικὰ συντρίμια καὶ μένουν για ὄλη τους τὴ ζωὴ εὐνοχισμένα, οὔτε πόσα τὸ ρίχνουν στ' ἀντάρτικο καὶ γίνονται ἐχθροὶ τῆς κοινωνίας. Στὰ πενήντα χρόνια πὸν δίδασκω στὰ σχολεῖα ποτὲ δέν ἄκουσα ἕνα γονιὸ νά πεί: «Χτύπησα τὸ γιὸ μου καὶ, βλέπετε, ἔγινε καλὸ παιδί.» Ἄντίθετα πολὺ συχνὰ ἀκούω τὴ θλιβερὴ ἱστορία: «Τὸν χτύπησα, τοῦ μίλησα λογικά, τὸν βοήθησα με κάθε τρόπο κι ὅμως ὅσο πάει καὶ χειροτερεύει ἡ κατάστασή του!»

Τὸ τιμωρημένο παιδί θά χειροτερεύει συνεχῶς. Καὶ κάτι παραπάνω, ἐξελίσσεται σὲ τιμωρὸ πατέρα ἢ σὲ τιμωρὸ μητέρα κι έτσι ὁ κύκλος τοῦ μίσους μεταβιβάζεται ἀπὸ γονιὰ σὲ γονιὰ.

Πολλές φορές διερωτήθηκα: «Γιατί πολλοὶ γονεῖς πὸν φέρονται, κατὰ τὰ ἄλλα, καλὰ στὰ παιδιὰ τους, ἀποδέχονται τὰ φριχτὰ σχολεῖα;» Αὐτοὶ οἱ γονεῖς δείχνουν σὰ νά τους ἐνδιαφέρει πάνω ἀπ' ὄλα μιὰ καλὴ μὀρφωση για τὰ παιδιὰ τους. Παραβλέπουν ὅμως τὸ γεγονός πὼς ὁ δάσκαλος, πὸν με τὴν τιμωρία ἐπιβάλλει ἐνδιαφέροντα στοὺς μαθητές, δέν κάνει πράγματι τοὺς μαθητές νά ἐνδιαφέρονται για τὰ μαθήματα, ἀλλὰ για τὴν τιμωρία. Για τὸυτο κι οἱ περισσότεροι καλοὶ μαθητές καὶ φοιτητές ξαναγυρίζουν ἀργότερα στὴ μετριότητα. Τὸ ἐνδιαφέρον τους για τὰ μαθήματα ἐνεργοῦ-

σε περισσότερο εξαιτίας της πλεισης των γονέων — για την
όλη αυτή καθαυτή δεν ενδιαφέρονταν.

Ο φόβος των μαθητών μπροστά στους δασκάλους και τις
τιμωρίες τους πρέπει να επηρεάζει και τη σχέση ανάμεσα
στους γονείς και τα παιδιά. Άλλωστε, συμβολικά, όλοι οι
ενήλικοι είναι για το παιδί πατέρες ή μητέρες. Και κάθε
φορά που ο δάσκαλος τιμωρεί, αναπτύσσονται στο παιδί φό-
βος και μίσος ενάντια στους ενήλικους, για τους οποίους σύμ-
βολο είναι ο δάσκαλος: ενάντια στους γονείς. Αυτό είναι
αναμφίβολα μια ανησυχητική σκέψη. Άν και τα παιδιά
φαίνεται πως δε συνειδητοποιούν αυτή την κατάσταση, ό-
μως άκουσα κάποτε ένα δεκατριάχρονο νεαρό να λέει: «Ο
τελευταίος μου δάσκαλος μ' έδερνε συνεχώς και δεν μπόρε-
σα να καταλάβω γιατί οι γονείς μου μ' άφηναν σ' αυτό το
σχολείο. Γνώριζαν πως ήταν ένα άπάνθρωπο τέρας κι όμως
δεν έκαναν καμιά ενέργεια.»

Άπό την άλλη μεριά οι ήθικολογίες είναι πιο επικίνδυ-
νες από το ξύλο. Πόσο τερατώδεις μπορεί να είναι τέτοιες
ήθικολογίες! «Μή μου πεις πως δεν ήξερες ότι αυ-
τό που κάνεις δεν είναι σωστό;» Το παιδί κουνάει καταφα-
τικά το κεφάλι του. «Ζήτησε συγγνώμη!»

Σα διδασκαλία για να θγάλει κανένας άπατεώνες και ύ-
ποκριτές ή ήθικολογία είναι άξεπέραστη. Άκόμα πιο χει-
ρότερο είναι το να προσεύχεται κανείς μπροστά στο παιδί
για τη σωτηρία της παραστρατημένης του ψυχής. Αυτό εί-
ναι άνεπανόρθωτο γιατί καταλείπει στο παιδί ένα βαθύ αϊ-
σθημα ένοχής.

Μήπως εκείνο το άσταμάτητο μурμουρητό γύρω από το
παιδί! Προξενεί κι αυτό τόσα κακά όσα και η σωματική τι-
μωρία. Πόσο συχνά δεν έχουμε συναντήσει μια μητέρα
να περιφέρεται συνέχεια γύρω από το δεκάχρονο παιδί της
λέγοντάς του: «Μην πās στον ήλιο, μωρό μου... Άγάπη
μου, μην πās κοντά στα κάγκελα... Όχι, σήμερα δε θα
κάνεις μπάνιο. Κάνει πολύ κρύο, θα άρρωστήσεις και θα πε-
θάνεις!» Η μурμούρα σίγουρα δεν άποτελεί δείγμα αγά-
πης. Δείχνει μόνο το φόβο της μητέρας, το φόβο που καλύ-

πτει κάποιο ύποσυνείδητο μίσος.

Όλοι οι όπαδοί της τιμωρίας θα έπρεπε να δουν εκείνο
το έξαιρετικό γαλλικό φίλμ, που περιγράφει τη ζωή ενός
τυχοδιώκτη. Όταν ήταν νέος, τον τιμώρησαν για κάποια
άταξία να μη φάει την Κυριακή το όράδυ. Οι άλλοι έφαγαν
μανιτάρια, τα όποια άποδείχτηκαν δηλητηριώδη. Όταν ο
νεαρός έβλεπε να θγάζουν από το σπίτι όλη την οικογένειά
του μέσα στα φέρετρα, είπε μέσα του πως δεν άξίζει να εί-
ναι κανένας καλός. Μια άνήθικη ιστορία με μια ήθικη που
πολλοί από τους τιμωρούς γονείς δεν μπορούν να τη βλέ-
πουν.

Άγωγή για την καθαριότητα

Οι επισκέπτες του Σάμμερχιλ θα πρέπει να σχηματίζουν για
μās παράξενη γνώμη, όταν καμιά φορά συζητούμε όλοι μα-
ζί τα προβλήματα της τουαλέτας. Η άποφή μου είναι πως
αυτό είναι άπόλυτα άναγκαίο. Κ ά θ ε παιδί δείχνει κά-
ποιο ενδιαφέρον για τα περιττώματα.

Έχουν γραφτεί τόσα πολλά για το ενδιαφέρον του παι-
διού για τα περιττώματά του ώστε περίμενα κι εγώ να μά-
θω άρκετά πράγματα γι' αυτό παρατηρώντας τη μικρή μου
κόρη. Αυτή όμως δεν έδειχνε ούτε ενδιαφέρον ούτε και άη-
δία. Δεν είχε την παραμικρή διάθεση να παίξει με τα
περιττώματά της. Μόνο που στα τρία της χρόνια παρακινή-
θηκε από ένα μεγαλύτερό της κορίτσι, το όποιο είχε δια-
παιδαγωγήθει με σχολαστικότητα στην καθαριότητα, να ά-
ποπατεί με ένα σωρό ψιθύρους και φοβισμένα μειδιάματα
σε μια άπόμερη γωνιά. Ήταν μια ένοχλητική ύπόθεση, άλ-
λά δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα ενάντια σ' αυτή, για-
τι κάθε επέμβαση θα μπορούσε να προξενήσει άναστολές.
Εύτυχώς που η Ζωή μπούχτισε γρήγορα με τις ιδιοτροπίες
του άλλου κοριτσιού, όποτε πήρε τέλος αυτό το παιχνίδι της
με τα περιττώματα.

Πολύ σπάνια συνειδητοποιούν οι ενήλικοι ότι τα παιδιά

δὲ βρίσκουν τίποτα τὸ ἀηδιαστικὸ στὰ περιττώματα καὶ στὴ μυρωδιά τους. Εἶναι ἡ ἀγανάκτηση τῶν ἐνήλικων ποὺ προξενεῖ στὰ παιδιά τύψεις συνείδησης. Θυμάμαι ἓνα ἐντεκάχρονο κορίτσι ποὺ ἦρθε στὸ Σάμμερχιλ καὶ ἐνδιαφερόταν μόνο γιὰ τὶς τουαλέτες. Ἡ μεγαλύτερὴ τῆς διασκέδαση ἦταν νὰ κοιτάει ἀπὸ τὶς κλειδαρότρυπες. Ἐγὼ μάλιστα ἀντὶ νὰ τῆς μιλῶ γιὰ γεωλογία τῆς μιλοῦσα συνέχεια γιὰ τὶς τουαλέτες, πράγμα ποὺ πολὺ τῆς ἄρεσε. Μετὰ ἀπὸ δέκα περιπίκου μέρες τῆς ἀνακοίνωσα μιὰ καινούργια παρατήρησή μου γιὰ τὶς τουαλέτες. «Δὲ θέλω νὰ ξανακούσω τίποτα πιά γιὰ τὸ ζήτημα!» εἶπε ἀγανακτισμένη. «Βαρέθηκα πιά νὰ μιλάω γιὰ τουαλέτες.»

Ἐνας ἄλλος μαθητὴς δὲν μποροῦσε νὰ προσηλωθεῖ στὸ μάθημα, γιατί τὸν ἀπασχολοῦσαν πολὺ τὰ περιττώματα καὶ τὰ σχήματά τους. Ἡξέρα πὼς ἀν ἐξαντλιόταν τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὰ περιττώματα, θὰ σημείωνε πρόοδο στὰ μαθηματικά. Κι ἔτσι πράγματι ἔγινε.

Ἡ ἐργασία τοῦ δασκάλου εἶναι εὐκόλῃ φτάνει μόνο νὰ ἀνακαλύψει τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ παιδιοῦ καὶ νὰ τὸ βοηθήσει νὰ τὰ ἐξαντλήσει. Ἔτσι εἶναι π ἄ ν τ ο τ ε. Ἡ καταπίεση καὶ ἡ σιωπὴ ἀπωθοῦν αὐτὰ τὰ ἐνδιαφέροντα στὸ ὑποσυνείδητο.

«Ὅμως στὴν περίπτωση τῶν παιδιῶν, αὐτὴ ἡ μέθοδος δὲν ὀδηγεῖ σὲ θρωμοσκέψεις;» ρωτᾷ ἡ κυρία Ἡθικοῦ.

«Ὁχι, κυρία μου, ἡ δ ι κ ῆ σ α ς μέθοδος εἶναι ἐκείνη ποὺ ὀδηγεῖ σ' ἓνα συνεχόμενο ἐνδιαφέρον γι' αὐτὸ ποὺ ἐσεῖς ὀνομάζετε θρωμιά. Μόνο ὅταν ἐξαντλήσει κανένας ἓνα ἐνδιαφέρον μπορεῖ νὰ ἐνδιαφερθεῖ γιὰ κάτι καινούργιο.»

«Ἐνθαρρύνετε, στ' ἀλήθεια, τὰ παιδιά νὰ μιλοῦν γιὰ θέματα σχετικὰ μὲ τουαλέτες;»

«Ναί, ὅταν ἀνακαλύπτω πὼς ἐνδιαφέρονται γι' αὐτὸ. Μόνο σὲ νευρωτικὰ παιδιά κρατοῦν τέτοιες συζητήσεις περισσότερο ἀπὸ μιὰ ὀδομάδα.»

Πρὶν μερικὰ χρόνια εἶχαμε μιὰ τέτοια νευρωτικὴ περίπτωση. Μᾶς εἶχαν φέρεי ἓνα ἀγοράκι ποὺ ὅλη μέρα θρώμιζε τὰ παντελόνια του. Ἡ μητέρα του τοῦ ἔριχνε ξύλο γι' αὐ-

τὸ καὶ κατόπιν ἀπὸ ἀπελπισία τὸν ἔβαλε νὰ φάει τὰ περιττώματά του. Ὁ καθένας μπορεῖ νὰ φανταστεῖ τὸ πρόβλημα ποὺ εἶχαμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε. Ἀποδείχτηκε ὅτι ὁ νεαρὸς εἶχε ἓνα μικρότερο ἀδερφάκι καὶ ὅτι ὅλες οἱ δυσκολίες ἄρχισαν μὲ τὴ γέννηση τοῦ ἀδερφοῦ του. Ὅποτε ἡ ὑπόθεση ξεκαθαρίστηκε. Ὁ νεαρὸς ἔκανε τὴν παρακάτω σκέψη: Α ὁ τ ὸ ς μ ο ὕ ἔ κ λ ε ψ ε τ ῆ ν ἀ γ ά π η τ ῆ ς μ α μ ᾶ ς μ ο υ. Ἄ ν ὁ μ ω ς θ ρ ω μ ῖ ζ ω κ ι ἔ γ ῶ τ ᾶ π α ν τ ε λ ὄ ν ι α μ ο υ, ὅ π ω ς ἔ κ ε ἰ ν ο ς τ ῖ ς π ᾶ ν ε ς τ ο υ, τ ὅ τ ε ἡ μ α μ ᾶ μ ο υ θ ᾶ μ ἔ ξ α ν α γ α π ῆ σ ε ι.

Τοῦ ἔκανα «ἀτομικὰ μαθήματα» γιὰ νὰ τοῦ δείξω τὸ πραγματικὸ του κίνητρο, ὁμως τέτοιες θεραπείες ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι δραματικὲς, σπάνια τελειώνουν γρήγορα. Πάνω ἀπὸ ἓνα χρόνο, ὁ νεαρὸς τὰ ἔκανε τρεῖς φορές τὴν ἡμέρα στὰ παντελόνια του. Κανένας ὁμως δὲν τὸν κορόιδεψε γι' αὐτὸ. Ἡ κυρία Κόρκχιλ, ἡ νηπιαγωγὸς μας, τὸν καθάριζε συνέχεια χωρὶς τὸν παραμικρὸ γογγυσμό. Βέβαια διαμαρτυρήθηκε, ὅταν ἐγὼ ἄρχισα νὰ τὸν ἐπαινῶ κι ἀπὸ πάνω ὄσες φορές ἔκανε μεγάλες ποσότητες. Ὁ ἔπαινος ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ τοῦ δείξω ὅτι ἐγὼ ἐνέκρινα τὴ συμπεριφορὰ του.

Σ' ὅλη αὐτὴ τὴ χρονικὴ διάρκεια ὁ νεαρὸς ἦταν ἓνας διαβολάκος γεμάτος μίσος. Τίποτα τὸ παράξενο! Εἶχε δυσκολίες καὶ θασανιζόταν ἀπὸ ἓνα σωρὸ συγκρούσεις. Μετὰ τὴ θεραπεία του ἦταν καθαρὸτατος κι ἔμεινε κοντὰ μας ἄλλα τρία χρόνια, ὅπου εἶχε ἐξελιχτεῖ σ' ἓνα ἀξιαγάπητο παιδί. Τελικὰ τὸν πῆρε ἡ μητέρα του, γιατί ἤθελε γι' αὐτὸν ἓνα σχολεῖο στὸ ὁποῖο κάτι θὰ μ ᾶ θ α ι ν ε. Ὅταν μετὰ ἀπὸ ἓνα χρόνο στὸ νέο του σχολεῖο, μᾶς ἐπισκέφτηκε, ἦταν τελειῶς διαφορετικὸς — ἓνας ἀνελικρινῆς, φοβισμένος καὶ δυστυχισμένος νέος. Μᾶς ἔλεγε πὼς ποτὲ δὲ θὰ συγχωροῦσε στὴ μητέρα του τὸ γεγονός ὅτι τὸν πῆρε ἀπὸ τὸ Σάμμερχιλ καὶ εἶναι σίγουρο πὼς δὲ θὰ τὴ συγχωροῦσε. Παράξενο, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ παιδί ἦταν ὁ μοναδικὸς μαθητὴς σ' ὅλα τὰ χρόνια τοῦ Σάμμερχιλ ποὺ τὰ ἔκανε στὰ παντελόνια του. Φαίνεται πιθανὸ στὶς περισσότερες περιπτώσεις τοῦ εἶδους

αὐτοῦ νὰ πρόκειται γιὰ μιὰ ἀντίδραση μίσους ἐναντία στὴ μητέρα ποὺ τοῦ ἀποστέρησε τὴν ἀγάπη της.

Μπορεῖ ὁ καθένας νὰ διαπαιδαγωγῆσει ἓνα παιδί στὴ σωματικὴ καθαριότητα χωρὶς νὰ τοῦ δημιουργήσῃ ἓνα μόνιμο κι ἀπωθημένο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ὀργανικὲς του λειτουργίες. Ἐνα γατάκι ἢ ἓνα μοσχάρι δὲ φαίνεται νὰ ἔχει κανένα κόμπλεξ γιὰ τὰ περιττώματά του. Αὐτὸ τὸ κόμπλεξ τοῦ παιδιοῦ εἶναι μιὰ συνέπεια τῆς μορφῆς τῆς ἀγωγῆς του. Ὄταν ἡ μητέρα ἐπιμένει νὰ λέει *κακὸ ἢ βρώμι-κο ἢ* καὶ μόνο τὸ *ὄχι*, μὴ, τότε προσβάλλει καὶ τὸ στοιχεῖο τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ. Ἐτσι μετατρέπεται ἡ περίπτωση σ' ἓνα ἢ *θικὸ ζήτημα* — ἐνῶ στὴν οὐσία πρόκειται μόνο γιὰ ἓνα θέμα τοῦ σώματος.

Εἶναι λοιπὸν λάθος νὰ λέμε σ' ἓνα κοπρόφιλο παιδί, ὅτι αὐτὸ εἶναι βρώμικο. Τὸ σωστὸ εἶναι νὰ τοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἐξαντλήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὰ περιττώματα, δίγοντάς του κι ὑποκατάστατο λάσπη ἢ πηλό. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον του θὰ ἐξαντληθεῖ χωρὶς ν' ἀφήσῃ κατάλοιπα. Θὰ δοκιμάσῃ τὸ ἐνδιαφέρον του καὶ μετὰ θὰ τ' ἀφήσῃ νὰ ἀπονεκρωθεῖ.

Κάποτε σ' ἓνα ἄρθρο μου σ' ἐφημερίδα τόνισα τὸ δικαίωμα τῶν παιδιῶν νὰ παίζουν μὲ τὶς λάσπες. Ἐνας παιδαγωγὸς καὶ γνωστὸς ὀπαδὸς τῆς μεθόδου Μοντεσὸρι ἀπάντησε μ' ἓνα γράμμα, ὅτι ἡ πείρα του τὸν εἶχε διδάξῃ πὼς τὰ παιδιὰ δὲ θέλουν νὰ παίζουν μὲ τὶς λάσπες, *ὅταν τοὺς δίνει κανεὶς νὰ κάνουν κάτι καλὺτερο* (ὑπογράμμισή δική μου). Ἀλλὰ δὲ νομίζω πὼς ὑπάρχει κάτι καλύτερο, ἅταν τὸ ἐνδιαφέρον ἔχει σταθερὰ προσηλωθεῖ στὶς λάσπες. Βέβαια *πρέπει* κάποιος νὰ ἐξηγήσῃ σ' αὐτὸ τὸ προβληματικὸ παιδί περὶ τίνος πρόκειται, γιὰτὶ εἶναι δυνατό νὰ παίξῃ μὲ τὶς λάσπες χρόνια ὀλόκληρα χωρὶς νὰ ἀποβάλλῃ τὸ πρωτογενὲς ἐνδιαφέρον του γιὰ τὰ περιττώματα.

Γιὰ ἓνα παιδί τὰ περιττώματα εἶναι ἓνα ἐξαιρετικὰ σπουδαῖο ἀντικείμενο ἔρευνας. Κάθε καταπίεση αὐτοῦ τοῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι ἐπικίνδυνη καὶ ἀνόητη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη

μεριά, δὲν πρέπει κανένας νὰ δίνει καὶ πολλή σημασία στὰ περιττώματα, γιὰτὶ ἴσως τότε τὸ παιδί νὰ αἰσθάνεται περήφανο γιὰ τὴν παραγωγή του — καὶ νὰ τὴ θαυμάζει. Ὄταν ἓνα παιδί βρωμίζεται, θὰ πρέπει κανένας νὰ θεωρεῖ καὶ νὰ χειρίζεται τὸ θέμα ὡς κάτι τὸ φυσιολογικόν.

Ἡ ἀπόδευση, ὄχι μόνο γιὰ ἓνα παιδί, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ γιὰ πολλοὺς ἐνήλικους εἶναι μιὰ δημιουργικὴ πράξη. Ἀκόμα καὶ οἱ ἐνήλικοι νοιώθουν χαρὰ καὶ ὑπερηφάνεια κάθε φορά ποὺ κάνουν ἓνα μεγάλο σωρό. Αὐτὸς συμβολίζει κάποια μεγάλη ἀξία. Ἐνας διαρρηκτὴς ποῦ, ἀφοῦ ἔκλεψε τὸ χρηματοκιβώτιο, ἀφήνει τὰ περιττώματά του πάνω στὸ χαλί τοῦ ἰδιοκτήτη, δὲ θέλει μ' αὐτὸ νὰ τὸν προσβάλλῃ κι ἀπὸ πάνω. Μ' αὐτὸ ἐκφράζεται συμβολικὰ κάποιο αἶσθημα ἐνοχῆς, γιὰ τοῦτο κι αἰσθάνεται ὑποχρεωμένος νὰ ἀφήσῃ στὴ θέσῃ τῶν κλοπιμαίων κάτι πολύτιμο.

Τὰ ζῶα δὲν ἔχουν συναίσθηση τῆς φυσικῆς αὐτῆς λειτουργίας. Τὰ σκυλιὰ κι οἱ γάτες ποὺ αὐτόματα σκεπάζουν μὲ χῶμα τὰ κόπρανά τους, ἐνεργοῦν ἐναστικτικῶς, κάτι ποὺ μπορεῖ κάποτε νὰ ἦταν ἀναγκαῖο γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ἡ τροφή καθαρή. Ἡ ἠθικὴ στάση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὰ κόπρανά του μπορεῖ νὰ σχετίζεται μὲ τὸ μὴ φυσικὸ τρόπο διατροφῆς του. Ἡ κοπριά τοῦ ἀλόγου, τοῦ προβάτου καὶ τοῦ κουνελιοῦ εἶναι καθαρὴ καὶ κατὰ κανένα τρόπο ἀηδιαστικὴ. Τὰ περιττώματα τοῦ ἀνθρώπου προξενοῦν ἀηδία γιὰτὶ ἡ τροφή του εἶναι ἓνα ὅμοια δυσάρεστο μίγμα ἀπὸ τεχνητὰ προϊόντα. Πολλὲς φορές σκέφτηκα ὅτι ἡ δυνατότητα γιὰ μιὰ συναισθηματικὰ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ θὰ ἦταν μεγαλύτερη, ἂν τὰ ἀνθρώπινα περιττώματα ἦταν τόσο εὐκολόπιαστα ὅπως αὐτὰ τῶν ζώων.

Ἡ ἀηδία τῶν μεγάλων γιὰ τὰ ἀνθρώπινα περιττώματα πρέπει νὰ παίξῃ μεγάλο ρόλο στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀρνητικοῦ μέρους τῆς παιδικῆς ψυχῆς, ἀπ' τὸ ὁποῖο καὶ παράγεται τὸ μῖσος. Ἐπειδὴ τὰ ἀπεκκριτικὰ καὶ τὰ σεξουαλικὰ ὄργανα θρῖσκονται πολὺ κοντὰ μεταξύ τους, τὸ παιδί τὰ θεωρεῖ καὶ τὰ δυὸ βρώμικα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στὰ σεξουαλικὰ πράγματα καὶ τὰ περιττώματα

όδηγει σε απόθνηση.

Μιά μητέρα δέν αισθάνεται ίσως άηδία όταν πλένει τις πάνες ενός μωρού. Τρία χρόνια άργότερα όμως μάλλον θά θυμώσει όταν χρειαστεί νά καθαρίσει τó χαλί από ένα μικρό σωρό. Κάθε μητέρα θά έπρεπε νά είναι πολύ προσεκτική σ' ό,τι άφορᾷ τὰ περιττώματα. Φτάνει μόνο νά σκεφτεί πώς καμιά έκρηξη θυμού δέ μένει χωρίς επίδραση πάνω στο παιδί. Η έντύπωση άποτυπώνεται και παραμένει στον κόσμο του παιδιού και θά τήν ξαναβρούμε άργότερα στο χαρακτήρα του.

Διατροφή

Ό ολοκληρωτισμός έκανε τήν άρχική του εμφάνιση στο παιδικό δωμάτιο κι από κει ξεκινάει ακόμα. Η πρώτη επέμβαση στη φύση του παιδιού είναι δεσποτισμός. Αυτή ή πρώτη επέμβαση είναι πάντα ένα ζήτημα τής διατροφής. Αρχίζει μάλιστα με τόν έξαναγκασμό του νηπίου νά τρώει ή νά μήν τρώει σύμφωνα μ' ένα πρόγραμμα.

Μιά επιπόλαιη εξήγηση γι' αυτό είναι ότι ή διατροφή σε άυστηρά προγραμματισμένο χρόνο διαταράσσει λιγότερο τις καθημερινές συνήθειες και άνέσεις των ενήλικων. Τό άληθινό όμως κίνητρο βρίσκεται βαθύτερα: Μίσος ενάντια στη νέα ζωή και τις φυσικές της άνάγκες. Αυτό μπορεί νά τό δει κανένας στην άδιαφορία με τήν όποία δέχονται σε πολλές οίκογένειες τό κλάμα του πεινασμένου μωρού.

Η άύτονομία του άνθρώπου έπρεπε νά αρχίζει από τή γέννησή του με τόν πρώτο κιόλας θηλασμό. Κάθε μωρό έχει από τή γέννησή του τό δικαίωμα νά θηλάζεται όποτε του άρέσει. Είναι εύκολο για τή μητέρα νά παρακολουθήσει τις επιθυμίες του παιδιού, όταν ή γέννηση γίνεται στο σπίτι. Στα περισσότερα νοσοκομεία όμως, άμέσως μετά από τή γέννηση άπομακρύνουν τό μωρό από τή μητέρα. Για είκοσιτέσσερες ώρες δέν επιτρέπουν στη μητέρα νά θηλάσει τό παιδί ή νά του δώσει τό μπουκάλι. Ποιός μπορεί νά

μάς πει πόσες και ποιές ζημιές προξενούνται έτσι στο βρέφος;

Σήμερα θέβαια σε μερικά νοσοκομεία τό βρέφος μπορεί νά παραμείνει κοντά στη μητέρα του κατά τή διάρκεια τής παραμονής τους στο νοσοκομείο και νά βρίσκεται διαρκώς κάτω από τις φροντίδες τής. Όταν κλείνει κανένας θέση σε μαιευτήριο, χωρίς νά εξασφαλίσει αυτή τή δυνατότητα, δέν μπορεί παρά νά άποδεχτεί τό σύστημα που επικρατεί εκεί. Κάθε μητέρα όμως που επιθυμεί τήν άύτονομία του παιδιού τής, θά πρέπει νά άποφύγει νά καταλήξει σ' ένα νοσοκομείο όπου τό βρέφος δέν παραμένει κοντά στη μητέρα. Είναι προτιμότερο νά γεννήσει στο σπίτι παρά νά έκθέσει τό μωρό σ' ένα τόσο άπάνθρωπο σύστημα.

Η διατροφή του μωρού, σύμφωνα μ' ένα προκαθορισμένο χρονοπρόγραμμα, δέχτηκε στο μεταξύ πολύπλευρες επιθέσεις, ώστε πολλοί γιατροί εγκατέλειψαν τό σύστημα αυτό. Είναι όλοφάνερα λαθεμένο και επικίνδυνο. Όταν ένα παιδί κλαίει από πείνα στις 4 ή ώρα, αλλά δέν του δίνεται τροφή πριν υποδείξει τό χρονοπρόγραμμα, τότε τό παιδί όποτάσσεται σε μία άνόητη, άπάνθρωπη κι έχθρική για τή ζωή πειθαρχία, ή όποία προξενεί άπειρες ζημιές στη σωματική και πνευματική του άνάπτυξη. Τό μωρό πρέπει νά θηλάζεται όταν θέλει νά θηλάξει. Αρχικά θέλει νά τρώει συχνά, γιατί δέν μπορεί έξαιτίας του μικρού του στομαχιού νά κατεβάξει μεγάλες ποσότητες.

Είναι λάθος νά δίνεται τή νύχτα στο μωρό τό μπουκάλι του με νερό. Όταν τό παιδί πεινάει τή νύχτα, πρέπει νά τρέφεται με κανονική τροφή. Μετά από δυό - τρεις μήνες που τό παιδί θά ζητάει από μόνο του μεγαλύτερες ποσότητες, τά διαλείμματα μεταξύ δυό γευμάτων του θά γίνουν μεγαλύτερα. Μετά τρεις - τέσσερες μήνες θά μπορεί ίσως τό μωρό νά τρώει στις δέκα ή έντεκα τό θράδυ και νά ξαναζητάει τροφή στις πέντε ή έξη τό πρωί. Φυσικά δέν υπάρχουν για τά θέματα αυτά σταθεροί κανόνες.

Μόνο σε μία άποφασιστική άρχή τής άνατροφής του παι-

διού θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή: Το μωρό δεν πρέπει να κουράζεται κλαίγοντας. Οι ανάγκες του πρέπει κάθε φορά να ικανοποιούνται.

Αν η αγωγή ακολουθεί ένα χρονοπρόγραμμα, τότε η μητέρα προπορεύεται μερικά βήματα από το παιδί. Εάν ένας αξίος ειδικός, γνωρίζει ακριβώς ποιό είναι το επόμενο βήμα του. Έτσι αυτή μεγαλώνει ένα μωρό-μηχανή, ένα δαμασμένο μωρό. Ένα τέτοιο μωρό θέβαια φέρνει ελάχιστες δυσκολίες στους ενήλικους — σε θάρος όμως της δικής του φυσιολογικής ανάπτυξης. Όταν όμως παρέχεται αυτονομία στο παιδί, τότε η μητέρα, κάθε μέρα και κάθε λεπτό δλο και κάτι καινούργιο θα ανακαλύπτει. Και τούτο γιατί αυτή βρίσκεται πάντα ένα βήμα παραπίσω και μαθαίνει παρακολουθώντας το συνέχεια και προσεκτικά. Όταν το μωρό της μισή ώρα μετά από ένα καλό γεύμα κλαίει, η νέα μητέρα πρέπει να λύσει μόνη της το πρόβλημα, ανεξάρτητα από το τί λένε γι' αυτό οι αρχιτέκτονες των χρονοπρογραμμάτων. Είναι σκεπασμένο θαριά; Έχει φουσκώματα; Θέλει να το συντροφέψει κάποιος γιατί αισθάνεται μοναξιά; Η μητέρα πρέπει να αντιδράσει με αυθόρμητη αγάπη κι όχι σύμφωνα με κάποια άθλια συμβουλή ενός διδλήου.

Κάθε παιδί μπορεί, όταν άφεθεί ελεύθερο, να αναπτύξει το δικό του χρονοπρόγραμμα. Αυτό σημαίνει ότι διαθέτει την ικανότητα για την αυτοδιάθεση — όχι μόνο για το διάστημα του θηλασμού, αλλά και για αργότερα που οι τροφές διαφέρουν.

Ο θηλασμός του δάχτυλου στα δψιμα χρόνια της παιδικής ηλικίας — συχνά μάλιστα μέχρι και τα χρόνια της εφηβίας — είναι η πιο καθαρή συνέπεια μιας διατροφής σύμφωνα με κάποιο χρονοπρόγραμμα. Το παιδί θηλάζει για δύο λόγους: από τη μία για να χορτάσει την πείνα του για τροφή, κι από την άλλη για την ήδονή του θηλασμού. Όταν ένα παιδί θηλάζει, αισθάνεται στη στοματική ζώνη ήδονή, με την οποία ικανοποιείται πριν ακόμα χορτάσει. Όταν λοιπόν το μωρό πρέπει να κλαίει και να περιμένει γιατί το

ρολόι λέει ότι δεν πεινάει ακόμα, τότε ανακόπτεται τόσο η πείνα όσο και η ήδονή.

Υπήρξα αυτόπτης μάρτυρας σε κάποιο μαιευτήριο, όπου ο γιατρός υπέδειξε σε μία μητέρα να απομακρύνει το παιδί της από το στήθος της γιατί είχε περάσει η ώρα του θηλασμού. Δεν μπορώ να φανταστώ κανένα αποτελεσματικότερο μέσο για τη δημιουργία ενός προβληματικού παιδιού.

Είναι σχεδόν άπιστευτο ότι ανίδεοι γιατροί και γονείς τολμούν να επέμβουν στις φυσικές τάσεις και τη συμπεριφορά του βρέφους. Με τις ανόητες αντιλήψεις τους για την αγωγή και τη μόρφωση καταστρέφουν τη χαρά της αυτόνομης ανάπτυξης του παιδιού. Αυτοί είναι οι πρωταίτιοι όλων των ασθενειών της ανθρωπότητας τόσο των ψυχικών όσο και των σωματικών. Αργότερα το σχολείο και η εκκλησία συνεχίζουν αυτή τη διαδικασία δαμασμού, ή οποία είναι προανατολισμένη ενάντια στη χαρά και την ελευθερία.

Μία μητέρα έγραφε για τον ελεύθερα διαπαιδαγωγημένο γιό της: Όταν άρχισε να τρώει στερεές τροφές, τον άφηνα να διαλέξει μόνος τί και πόσο θα ήθελε να φάει. Όταν αρνιόταν να φάει ένα συγκεκριμένο λαχανικό λ.χ., του έδινα κάποιο άλλο ή μερικές φορές το επιδόρπιο. Έτσι πολύ συχνά έτρωγε το λαχανικό, που πριν είχε άρνηθεί, μετ'ά από το επιδόρπιο. Καμιά φορά δεν ήθελε να φάει καθόλου — ένα σίγουρο σημάδι ότι δεν πεινούσε. Στο επόμενο όμως γεύμα έτρωγε περισσότερο.

Πολλές μητέρες νομίζουν ότι ξέρουν καλύτερα από το παιδί τί χρειάζεται αυτό για τον έαυτό του. Αυτό όμως δεν είναι σωστό και μπορεί ο καθένας με μία δοκιμή να το διαπιστώσει. Κάθε μητέρα μπορεί να γεμίσει το τραπέζι με παγωτά, γλυκά, κέικ, τομάτες, σαλάτες, φρούτα και άλλες τροφές και να αφήσει το παιδί ελεύθερο να διαλέξει. Το μέσο παιδί, αν άφεθεί ανεπηρέαστο, θα έχει καταλήξει το πολύ σε μία εβδομάδα σε ένα τέλειο διαιτολόγιο. Από ότι τουλάχιστον ξέρω, αυτό ήταν και το αποτέλεσμα επίσημων δοκιμών που έγιναν στις Ήνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

Στο Σάμμερχιλ και το πιο μικρό παιδί έχει δικαίωμα

έκλογής ανάμεσα στα φαγητά της ημέρας. Υπάρχουν πάντα τρία κύρια φαγητά για έκλογή. Και φυσικά στο Σάμμερχιλ τα υπολείμματα του φαγητού είναι λιγότερα απ' ό,τι στ' άλλα σχολεία. Έγνοείται ότι αυτό δεν είναι δική μας επιδίωξη, γιατί βασική μας πρόθεση είναι να βοηθήσουμε το παιδί κι όχι να κάνουμε οικονομία στις τροφές.

Όταν τα παιδιά τρώνε το κανονικό φαγητό τους, τότε δεν τα βλέπουν τα γλυκά που αγοράζουν από το χαρτζιλίκι τους. Τα γλυκά άρέσουν στα παιδιά γιατί ο οργανισμός τους έχει ανάγκη από ζάχαρη. Γι' αυτό και τα παιδιά πρέπει να τρώνε γλυκά.

Το να εξαναγκάζει κανείς ένα παιδί να φάει αλλαντικά και αυγά, όταν δεν το άρέσουν, είναι και ανόητο και απάνθρωπο. Η Ζωή μπορούσε πάντα να διαλέγει το φαγητό της. Όταν ήταν κρυωμένη, διάλεγε από μόνη της μόνο φρούτα κι έπινε χυμούς φρούτων. Δεν ξαναείχα δει ποτέ μου παιδί να δείχνει τόσο λίγο ενδιαφέρον για το φαγητό όπως η Ζωή. Η σοκολάτα λ.χ. θα μπορούσε να βρίσκεται πάνω στο τραπέζι της μέρες ολόκληρες χωρίς να την αγγίξει καν. Άχμα και το πιο σκανδαλιστικό φαγητό την άφηνε αδιάφορη. Όταν κατά το πρόγευμα τή φώναζε για παιχνίδι ένα άλλο παιδί, παρατούσε το πρόγευμά της στη μέση και δεν ξαναγύριζε. Βρισκόταν όμως διαρκώς σε μια εξαιρετική σωματική συγκρότηση χωρίς την παραμικρή δική μας φροντίδα.

Φυσικά οι περισσότεροι γονείς μαγειρεύουν σύμφωνα με τις δικές τους προτιμήσεις. Αν αυτοί είναι χορτοφάγοι, θα δώσουν και στα παιδιά τους λαχανικά και φρούτα. Πολλές φορές όμως έχω δει παιδιά χορτοφάγων να λαχταρούν το κρέας.

Αν και άσχετος με τη διαίτολογία, είμαι της γνώμης ότι είναι αδιάφορο αν τρώει ένα παιδί κρέας ή όχι. Όσο το φαγητό του είναι σε θερμίδες το κανονικό, το παιδί θα πρέπει να είναι γερό. Ποτέ δεν άκουσα τα παιδιά του Σάμμερχιλ να έχουν διάρροια και πολύ σπάνια γίνεται λόγος για δυσκοιλιότητα. Σε μας τρώγονται πολύ τα ώμα λαχανι-

κά και οι σαλάτες, μόνο οι νεοφερμένοι μαθητές δεν τα πολυτρώνε. Με τον καιρό όμως συνηθίζουν οι περισσότεροι σ' αυτά και τους άρέσουν. Όπωςδήποτε τα παιδιά του Σάμμερχιλ δεν έχουν ιδέα από τις δουλειές της κουζίνας κι έτσι είναι το σωστό.

Το φαγητό είναι για τα παιδιά μια απόλαυση, γι' αυτό δεν πρέπει να παραβλάπτεται με το γύμνασμα για καλούς τρόπους στο τραπέζι. Είναι λυπηρό, μα αλήθεια πώς τα παιδιά που στο Σάμμερχιλ έχουν τους χειρότερους τρόπους στο τραπέζι, είναι εκείνα που έμαθαν ιδιαίτερα «λεπτούς» τρόπους. Όσο περισσότερα απαιτούνται από το παιδί, όσο πιο τυπική είναι ή οικογενειακή ζωή, τόσο χειρότεροι θα είναι οι τρόποι του στο τραπέζι, όπως και η άλλη συμπεριφορά του — όταν βρεθεί κάπου ελεύθερο και μόνο του. Σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν μπορεί κανένας να κάνει τίποτα περισσότερο από το να περιμένει μέχρι που το παιδί θα αποβάλλει τα άπωθημένα του και σά νέος πιά θα αγαπήσει τη δική του καλή, φυσική συμπεριφορά.

Η τροφή στη ζωή του παιδιού είναι το σπουδαιότερο, πολύ πιο σπουδαίο κι από τη σεξουαλικότητα. Το στομάχι είναι έγωιστικό. Ο έγωισμός είναι υπόθεση της παιδικής ηλικίας. Για ένα δεκάχρονο παιδί ένα πιάτο γεμάτο κρέας σημαίνει πιο πολλά απ' ό,τι σημαίνουν για το γέρο φύλαρχο οι γυναίκες του. Αν δοθεί στο παιδί ελευθερία να ξεθυμάνει τον έγωισμό του, όπως ακριβώς στο Σάμμερχιλ, τότε ο έγωισμός σιγά-σιγά εξελίσσεται σε αλτρουισμό και σε μια φυσική φροντίδα για τους άλλους.

Υγεία και ύπνος

Στα τριανταοχτώ χρόνια του Σάμμερχιλ ελάχιστα παιδιά άρρώστησαν. Ο λόγος γι' αυτό είναι απλούστατα το ότι παίρνουμε το μέρος της ζωής — λέμε ναί στη σάρκα. Σε μας η ευτυχία προηγείται του φαγητού. Κάθε επισκέπτης του Σάμμερχιλ μιλάει για την καλή απόδοση υγείας έμ-

φάνιση τῶν παιδιῶν. Ἐγὼ νομίζω πὼς τὰ κορίτσια μας καὶ τ' ἀγόρια μας φαίνονται ὁμορφα καὶ γερά, γιατί εἶναι εὐτυχημένα.

Μπορεῖ τὰ ὠμά λαχανικά νὰ παίζουν κάποιο σπουδαῖο ρόλο στὴ θεραπεία τῶν ἀσθενειῶν τῶν νεφρῶν. Δὲ θὰ ἔφτανε ὁμως ὅλη ἢ χλωρίδα τῆς γῆς γιὰ νὰ γιατρέψει τὴν ἀρρώστια τῆς ψυχῆς, ὅταν αὐτὴ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν καταπίεση. Ἐνας πατέρας ποὺ αἰτίζεται κανονικά, μπορεῖ μὲ τίς ἡθικολογίες του νὰ θλάψει τὰ παιδιά του. Ἀπεναντίας ἕνας μὴ νευρωτικὸς πατέρας δὲ θὰ θλάψει ποτὲ τὰ παιδιά του. Ἀπὸ τὴν πείρα μου ξέρω πὼς ἀνελεύθερα διαπαιδαγωγημένα παιδιά εἶναι σωματικὰ λιγότερο ὑγιῆ ἀπὸ τὰ ἐλεύθερα διαπαιδαγωγημένα παιδιά.

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ διαπίστωσα ὅτι πολλὰ ἀπὸ τ' ἀγόρια μας ξεπερνοῦν σὲ ὕψος τὸ ἕνα καὶ ὀγδόντα, ἀκόμα καὶ ὅταν οἱ γονεῖς τους εἶναι σχετικὰ κοντοί. Μπορεῖ βέβαια νὰ εἶναι σύμπτωση, ἀλλὰ γιατί νὰ μὴν εἶναι δυνατὸ τὰ ἐλεύθερα παιδιά νὰ ἀναπτύσσονται καὶ σωματικὰ περισσότερο ἀπὸ τ' ἄλλα; Πάντως ἔχω προσέξει ὅτι οἱ νεαροὶ ἀναπτύσσονται γρηγορότερα, ὅταν μάλιστα δὲν τοὺς ἀπαγορεύεται πιά νὰ αὐνανίζονται.

Ἄλλὰ ἔχουμε ἀκόμα καὶ τὸ ζήτημα τοῦ ὕπνου. Θὰ μάθαινα μ' εὐχαρίστηση ἂν εὐσταθοῦν οἱ ἰατρικὲς ὑποδείξεις σχετικὰ μὲ τὸ πόσο πρέπει νὰ κοιμᾶται τὸ παιδί. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὰ μικρὰ παιδιά, αὐτὲς εἶναι σωστὲς. Ὅταν ἐπιτρέπεται κανένας σ' ἕνα ἑφτάχρονο παιδί νὰ μένει ἀγρυπνο μέχρι ἀργὰ τὸ βράδυ, τότε βάζει σὲ κίνδυνο τὴν ὑγεία του, γιατί συνήθως τὰ πρῶινά τὸ παιδί πρέπει νὰ ξυπνήσει σὲ μιὰ συγκεκριμένη ὥρα γιὰ τὸ σχολεῖο, ὁπότε δὲν μπορεῖ νὰ κοιμηθεῖ μέχρι ἀργά. Μερικὰ παιδιά ἀρνοῦνται νὰ πᾶνε νωρίς γιὰ ὕπνο, γιατί τοὺς φαίνεται πὼς κάτι θὰ τοὺς διαφύγει.

Σ' ἕνα ἐλεύθερο σχολεῖο ὁ χρόνος τοῦ ὕπνου εἶναι κάτι τὸ προβληματικὸ — ὅχι τόσο πολὺ γιὰ τοὺς μικρότερους ὅσο γιὰ τοὺς μεγαλύτερους μαθητὲς. Οἱ νέοι ἄνθρωποι κάθονται εὐχαρίστως ἀγρυπνοὶ μέχρι ἀργά, καὶ μπορῶ νὰ τοὺς κα-

ταλάσω γιατί καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος δὲν πολυσυμπαθῶ τὸ κρεβάτι.

Γιὰ τοὺς περισσότερους ἐνήλικους τὸ πρόβλημα τοῦτο λύνεται μὲ τὴν ἐργασία τους. Ὅταν πρέπει κανένας νὰ εἶναι στὴν ἐργασία του στὶς ὀχτὼ τὸ πρωί, τότε ἀντιστέκεται στὸν πειρασμὸ νὰ μείνει ἀγρυπνος μέχρι τίς πρῶτες πρωινὲς ὥρες.

Ἄλλοι παράγοντες, ὅπως εὐτυχημένη ζωὴ καὶ καλὸ φαγητὸ ἰσοφαρίζουν κατὰ κάποιο τρόπο τὴν ἔλλειψη ὕπνου. Οἱ μαθητὲς τοῦ Σάμμερχιλ συμπληρῶνουν τὸν ὕπνο τους τὰ πρῶινά τῶν Κυριακῶν, καὶ ὅταν καμιά φορὰ χρειαστεῖ θυσιάζουν καὶ τὸ μεσημεριανὸ τους φαγητὸ.

Καὶ τώρα γιὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἐργασία καὶ τὴν ὑγεία. Ἐνα μεγάλο μέρος τῆς ἐργασίας μου ἔχει διπλὸ κίνητρο. Σκάβω μόνος μου τὸ χωράφι ποὺ βάζω πατάτες καὶ ἂς ξέρω ὅτι ἂν αὐτὴ τὴ δουλειὰ τὴν ἔκανε ἕνας ἐργάτης, ἐγὼ θὰ μπορούσα νὰ χρησιμοποίησω τὸ χρόνο μου γράφοντας ἄρθρα γιὰ ἐφημερίδες καὶ νὰ κερδίζω περισσότερα. Ὅμως ἐγὼ σκάβω, γιατί θέλω νὰ μείνω ὑγιῆς — μιὰ ὑπόθεση ποὺ γιὰ μένα εἶναι πολὺ πιὸ σημαντικὴ ἀπὸ τὴν ἀμοιβὴ τῆς ἐφημερίδας. Ἐνας φίλος, αὐτοκινητέμπορος, μὲ χαρακτήρισε τρελό, ἐπειδὴ στὸν αἰῶνα τῆς τεχνικῆς σκάβω τὸν κῆπο μου μόνος μου. Τοῦ ἀνταπέδωσα τὸ πείραγμα λέγοντάς του ὅτι οἱ κινητῆρες εἶναι ἐπιζήμιοι γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ πιά κανένας δὲν περπατᾷ οὔτε καὶ σκάβει τὸν κῆπο του. Ἄλλὰ τόσο αὐτὸς ὅσο καὶ ἐγὼ εἴμαστε ἀρκετὰ γέροντες γιὰ νὰ κάνουμε ὄνειρα γιὰ τὴν ὑγεία.

Ἀπεναντίας ἕνα παιδί οὔτε κἀν τὸ ἀπασχολεῖ τὸ θέμα τῆς ὑγείας. Κανένας νεαρὸς δὲ θὰ σκάψει ἕναν κῆπο γιὰ νὰ διατηρήσει τὴ φόρμα του. Ὅποια δουλειὰ καὶ ἂν κάνει, τὴν κάνει μ' ἕνα καὶ μοναδικὸ κίνητρο: τὸ ἐνδιαφέρον τῆς στιγμῆς.

Ἡ ὑγεία στὸ Σάμμερχιλ εἶναι συνέπεια τῆς ἐλευθερίας, τοῦ καλοῦ φαγητοῦ καὶ τοῦ καθαροῦ ἀέρα — σ' αὐτὴ τὴν ἀκολουθία.

Καθαριότητα και ένδυμασία

Γενικά τὰ κορίτσια προσέχουν περισσότερο ἀπ' ὅσο τ' ἀγόρια γιὰ τὴ σωματικὴ καθαριότητα. Στὸ Σάμμερχιλ κορίτσια κι ἀγόρια πάνω ἀπὸ δεκαπέντε χρονῶν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ τους ἐμφάνιση. Στὰ δωμάτια τῶν κοριτσιῶν δὲν ἐπικρατεῖ τόση τάξη ὅσο σ' αὐτὰ τῶν ἀγοριῶν — δηλαδή σὲ κορίτσια κάτω τῶν δεκαπέντε. Ἐτοιμάζουν φορεσιὲς γιὰ κουκλές, ράβουν θεατρικὰ κοστούμια καὶ ἀφήνουν τὰ ὑπολείμματα — ὑπολείμματα δημιουργικῆς ἐργασίας — πάνω στὸ πάτωμα.

Σπάνια ὑπάρχει στὸ Σάμμερχιλ κορίτσι ποὺ δὲ θέλει νὰ πλυθεῖ. Κάποτε ἤρθε σὲ μᾶς ἓνα ἐννιάχρονο κορίτσι, τοῦ ὀποίου ἡ γιαγιά εἶχε προφανῶς μανία καθαριότητας καὶ γιὰ τοῦτο ἐπλένε τὴ Μαγδαληνὴ δέκα φορές τὴν ἡμέρα. Κάποτε ἤρθε ἡ ἐπιστάτρια τῶν δωματίων ποὺ ἔμενε ἡ Μαγδαληνὴ καὶ μοῦ εἶπε: «Ἡ Μαγδαληνὴ ἔχει νὰ πλυθεῖ μιὰ βδομάδα. Δὲ θέλει νὰ κάνει μπάνιο κι ἄρχισε νὰ μυρίζει ἄσχημα. Τί νὰ κάνω;»

«Στείλε τὴν σὲ μένα», τῆς εἶπα.

Μετὰ ἀπὸ λίγο ἤρθε. Τὰ χέρια τῆς καὶ τὸ πρόσωπό τῆς ἦταν πολὺ βρώμικα.

«Πρόσεξε», τῆς εἶπα αὐστηρὰ. «Αὐτὸ δὲ γίνεται.»

«Ἀφοῦ δὲ θέλω νὰ πλυθῶ!» διαμαρτυρήθηκε.

«Σιωπή!» εἶπα. «Ποιὸς μιλάει γιὰ πλύσιμο; Κοίτα στὸν καθρέφτη!» (Κοίταξε). «Τί γνώμη ἔχεις τώρα γιὰ τὸ πρόσωπό σου;»

«Δὲν εἶναι καὶ τόσο καθαρό, ἔ;» ψιθύρισε.

«Εἶναι π ἄ ρ α π ο λ ὶ κ α θ α ρ ὸ!» εἶπα. «Κι ἐμένα δὲ μ' ἀρέσουν κορίτσια μὲ καθαρά πρόσωπα στὸ σχολεῖο. Καὶ τώρα δρόμο!»

Πῆγε ἀμέσως στὸ ὑπόγειο μὲ τὸ κάρβουνο καὶ μαύρισε τὸ πρόσωπό τῆς. Ἐπέστρεψε θριαμβευτικὰ λέγοντάς μου: «Φτάνει αὐτό;»

Ἐξέταξα τὸ πρόσωπό τῆς μὲ ἀρκετὴ σοβαρότητα. «Ὁχι! Ἐδῶ στὸ μάγουλο ἔχει ἀκόμα μιὰ ἄσπρη θούλα», τῆς εἶπα.

Τὸ ἴδιο βράδυ ἡ Μαγδαληνὴ ἔκανε μπάνιο. Δὲν μπορεῖσα ὁμως νὰ καταλάβω τὴν αἰτία.

Κάποτε ἤρθε σὲ μᾶς ἓνας δεκαεφτάχρονος νέος ἀπὸ ἓνα ὀνομαστὸ οἰκοτροφεῖο. Μιὰ βδομάδα μετὰ τὸν ἐρχομὸ του ἔπιασε φιλίες μὲ τοὺς ἐργάτες ποὺ φόρτωναν κάρβουνο στὰ βαγόνια τοῦ σταθμοῦ καὶ τοὺς βοηθοῦσε. Τὸ πρόσωπό του καὶ τὰ χέρια του ἦταν κατάμαυρα ὅταν ἐρχόταν γιὰ τὸ φαγητό. Κανένας ὁμως δὲν τὸν ἐνοχλοῦσε.

Χρειάστηκε νὰ περάσουν μερικὲς ἐβδομάδες μέχρι νὰ ξεκαθαρίσει μὲ τίς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν καθαριότητα ὅπως τίς εἶχε μάθει ἀπὸ τὸ σπίτι του καὶ τὸ προηγούμενο σχολεῖο. Μόλις παράτησε τὸ κάρβουνοφότυαρο, ξανάγινε πάλι ἓνα καθαρὸ παιδί ποὺ πρόσεχε τὴ φορεσιά του. Ἀλλὰ τώρα ἦταν διαφορετικὰ. Ἡ καθαριότητα δὲν ἦταν ἀπόρροια ἐξαναγκασμοῦ καὶ τὸ κόμπλεξ τῆς ἀπλυσίας του εἶχε ξεθυμάνει.

Ὅταν ὁ Βασίλης παίζει μὲ τίς λάσπες, ἡ μητέρα του ὀργίζεται γιὰ τὴν ἀπασχολεῖ τί θὰ μπορούσαν νὰ σκεφτοῦν οἱ γείτονες γιὰ τὴ λερωμένη φορεσιά του. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση θὰ ἔπρεπε οἱ κοινωνικὲς ἀπαιτήσεις — τί σκέφτονται οἱ ἄλλοι — νὰ ὑποχωροῦν μπροστὰ στίς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐνός γιὰ χαρὰ ἀπὸ τὸ παιχνίδι καὶ τὴ δημιουργία.

Πολὺ συχνὰ οἱ γονεῖς ὑπερτιμοῦν τὴν καθαριότητα. Εἶναι βλέπετε μιὰ ἀπὸ τίς ἐφτά νεκρὲς ἀρετὲς. Καθένας ποὺ εἶναι περήφανος γιὰ τὴν καθαριότητά του, εἶναι συνήθως ἓνας κοινὸς τύπος ποὺ θεωρεῖ δευτερεύοντα πράγματα σὰν τὰ πιὸ σπουδαῖα στὴ ζωὴ. Ὁ τακτικὸς ἄνθρωπος σ' ὄλα του ἔχει συχνὰ μιὰ πολὺ ἄτακτη λογικὴ. Τὸ λέω αὐτὸ μὲ τὴν ἀμεροληψία ἐνός ἀνθρώπου, τοῦ ὀποίου τὸ γραφεῖο παρουσιάζει τὴ γενικὴ εἰκόνα ἐνός δημόσιου πάρκου στὸ ὀποῖο ὑπάρχει ἡ ταμπέλα «Διατηρεῖτε τὸ πάρκο σας καθαρό» κι ἀπὸ κάτω ἓνας σωρὸς μὲ χαρτιά.

Στὴ δική μου οἰκογένεια τὸ πρόβλημα τῆς ἐνδυμασίας δημιουργεῖ τίς μεγαλύτερες δυσκολίες: Ἡ Ζωὴ θὰ γύριζε εὐχαρίστως γυμνὴ ὅλη τὴν ἡμέρα, ἀν βέβαια τῆς τὸ ἐπέτρεπαν. Οἱ γονεῖς ἐνός ἄλλου ἐλεύθερα διαπαιδαγωγημένου παιδιοῦ μὲ πληροφόρησαν ὅτι τὸ κοριτσάκι τους, δυὸ χρονῶν,

μπήκε μια μέρα από το παιχνίδι της μόνη της στο σπίτι και ζήτησε ζεστότερη φορεσιά, γιατί είχε πέσει ψύχρα. Σε μας ποτέ δε συνέβη κάτι τέτοιο. Κάποτε η Ζωή έτρεμε από πάνω μέχρι κάτω, ή μύτη της και τα μάγουλά της είχαν μελανιάσει από το κρύο κι όμως απέκρουε τις προσπάθειές μας να της φορέσουμε κάτι πιο ζεστό.

Ψύχραιμοι γονείς θα πούν ίσως: «Θα την οδηγήσει ο οργανισμός της.» Αφησέ την να τρέμει από το κρύο, δεν έχει ανάγκη!» Έμεις όμως δεν ήμασταν τόσο ψύχραιμοι για να διακινδυνεύουμε καμιά πνευμονία και γι' αυτό φροντίσαμε να φοράει η Ζωή μια κατά τη γνώμη μας ζεστή φορεσιά.

Οι γονείς πρέπει ν' αποφασίζουν για το τι θα φορέσουν τα μικρά παιδιά. Όταν τα παιδιά μεγαλώσουν, θα πρέπει να είναι σε θέση να διαλέξουν μόνα τους τη φορεσιά τους. Έκατομμύρια θυγατέρες υποφέρουν κάτω από την επιμονή της μητέρας τους να τους διαλέγουν τις φορεσιές. Γενικά τ' αγόρια γύγονται πιο εύκολα. Θα έπρεπε μάλιστα, αν θέβαια οι γονείς μπορούν, να θέτουν στη διάθεση των παιδιών τους ένα ορισμένο χρηματικό ποσό για ένδυμασία. Αν το παιδί διαθέσει αυτά τα χρήματα όπουδήποτε άλλο, είναι δική του υπόθεση.

Άσυγχώρητο είναι να φοράει κανένας στο παιδί πράγματα που το διακρίνουν από τους φίλους του. Είναι φριχτό να φοράμε σ' ένα αναπτυγμένο αγόρι κοντά παντελόνια όταν οι συμμαθητές του φοράνε μακριά.

Τα κορίτσια με τα μαλλιά τους θα μπορούσαν να κάνουν ό,τι θέλουν — μακριά, κοντά ή κοταίδες. Αν θέλουν και κραγιόν, γιατί όχι; Εγώ προσωπικά δεν το ανέχομαι αυτό το φρούτο, αλλά όταν η κόρη μου έχει διαφορετική γνώμη δε θα προσπαθήσω να τη μεταπείσω.

Τα μικρά παιδιά δεν έχουν κανένα έμφυτο ενδιαφέρον για τα ρούχα, αλλά εσα έχουν γονείς νευρωτικούς στον άφορο το ντύσιμο, γίνονται γρήγορα κομπλεξικά και φοβούνται να ανέβουν σ' ένα δέντρο, γιατί τάχα θα μπορούσε να σχιστεί το παντελόνι τους.

Τα φυσιολογικά παιδιά πετάνε τα ρούχα τους όπουδήποτε

τε. Βγάζουν το πουλόβερ και ξεχνάνε που τ' άφησαν. Όταν ένα καλοκαιρινό θραδάκι κάνω περίπατο ανάμεσα στα σχολικά κτίρια, μπορώ πάντα να κάνω μια ολοκληρωτή συλλογή από παπούτσια και πουλόβερ.

Παιδιά που δεν πήγαν έσωτερικά σε οικοτροφεία, αναγκάζονται να λάβουν υπόψη τους τις απόψεις των γειτόνων. «Ας σκεφτεί κανείς τις χιλιάδες των παιδιών που πρέπει να συμβιβαστούν με τη φριχτή «κυριακάτικη φορεσιά». Παρελαύνουν επίσημα το ένα κοντά στο άλλο με σκληρούς γιακάδες κι άσπρες φορεσιές και φοβούνται να κυνηγήσουν μια μπάλα ή να σκαρφαλώσουν σε μια αλόπορτα. Εύτυχως που τώρα πια εξαφανίζεται αυτή η άνοησία.

Στο Σάμμερχιλ τις ζεστές μέρες δάσκαλοι και μαθητές έρχονται στο μεσημεριανό φαγητό γυμνοί από τη μέση κι επάνω. Κανένας δεν ένοχλείται απ' αυτό. Άσήμαντα πράγματα πρέπει να αντιμετωπίζονται μ' άδιαφορία.

Προπάντων στα ζητήματα ντυσίματος δείχνουν οι γονείς τη φιλαργυρία τους. Κάποτε είχαμε στο Σάμμερχιλ ένα νεαρό, πολύ επικίνδυνο κλέφτη, ο οποίος μετά από τεσσάρων χρονών σκληρή δουλειά και απέραντη υπομονή των δασκάλων του έγινε καλά. Ο νεαρός έφυγε από το σχολείο μας στα δεκαεφτά του χρόνια. Μετά από λίγες μέρες η μητέρα του μας έγραφε: «Ο Βασίλης έφτασε. Λείπουν δυο ζευγάρια κάλτσες. Φροντίστε παρακαλώ να επιστραφούν.»

Καμιά φορά οι γονείς ζηλεύουν τις γυναίκες που στο Σάμμερχιλ φροντίζουν τα παιδιά τους. Έχω δει μητέρες που κατά την επίσκεψή τους πήγαιναν άμέσως στις ντουλάπες των παιδιών, κουνούσαν το κεφάλι τους, σιγοφιθούριζαν κι έδειχναν πως θεωρούσαν τις γυναίκες αυτές για άκατάλληλες. Μια τέτοια μητέρα φοβάται συνήθως για το παιδί της, γιατί φόβος για τα ρούχα του παιδιού σημαίνει φόβος για τη μάθηση και για όλα τα άλλα πιθανά προβλήματα.

Παιχνίδια

“Αν είχα έστω και έχνος επιχειρηματικού πνεύματος, θα είχα ανοίξει κατάστημα παιχνιδιών. Κάθε παιδικό δωμάτιο είναι γεμάτο από σπασμένα και παρατημένα παιχνίδια. Στο μικροαστικό κόσμο τα παιδιά δέχονται πάρα πολλά παιχνίδια. Το να διαθέτει κανένας περισσότερα από μερικές δραχμές για παιχνίδια είναι πράγματι σπατάλη.

Η Ζωή πήρε δώρο από κάποιο παλιό μαθητή μια θαυμάσια κούκλα που περπατούσε και μιλούσε. Προφανώς ήταν ένα ακριβό παιχνίδι. Τον ίδιο περίπου καιρό της χάρισε ένας καινούργιος μαθητής ένα φτηνό παιχνιδάκι, ένα μικρό κουνελάκι. Με την ακριβή κούκλα έπαιξε η Ζωή μισή ώρα, με το μικρό όμως φτηνό κουνελάκι εβδομάδες ολάκισρες. Το έπαιρνε μάλιστα μαζί της και στο κρεβάτι.

Περισσότερο όμως απ’ όλα τα παιχνίδια της η Ζωή αγάπησε την κούκλα Μπέτου Βέτου, η οποία μπορούσε να μουσκεύει το παντελόνι της. Της τή χάρισα όταν ήταν έναμιση χρονών. Ο μηχανισμός του θρεξίματος δέν την απασχόλησε καθόλου, ίσως γιατί ήταν πουριτανική άπάτη και είχε την τρύπα για να κάνει «πιπί» στην πλάτη. Κάποιο πρωινό, όταν ήταν πιά τεσεράμισι χρονών, είπε η Ζωή: «Την Μπέτου Βέτου δέν τή θέλω πιά, θα τή δώσω σε κανέναν άλλο.»

Πρίν μερικά χρόνια έθεσα δοκιμαστικά σε μια σειρά από μεγαλύτερους μαθητές την έρώτηση: «Πότε θυμώνεις περισσότερο με το αδερφάκι σου ή την αδερφούλα σου;» Η άπάντηση ήταν σχεδόν σ’ όλες τις περιπτώσεις η ίδια: «Όταν μου χαλάει τα παιχνίδια μου.»

Ποτέ δέν πρέπει να δείχνουμε σ’ ένα παιδί πώς λειτουργεί ένα παιχνίδι. Κι ούτε πρέπει να βοηθάμε ένα παιδί, όταν δέν μπορεί να λύσει μόνο του ένα πρόβλημα.

Έλεύθερα διαπαιδαγωγημένα παιδιά μπορούν προφανώς να απασχολούνται με τα παιχνίδια τους ευχάριστα για πολύ καιρό. Δέν τα καταστρέφουν επίτηδες όπως τόσο συχνά κάνουν τα ανέλευθερα παιδιά.

Δέ βλέπω το λόγο γιατί σε μια μονοκατοικία ή σ’ ένα

καλά μονωμένο σπίτι να μήν παίζουν τα παιδιά με τα διάφορα αντικείμενα της κουζίνας, όταν φυσικά δέν είναι γεμάτα φαγητό. Γιατί να μήν μπορούν τα παιδιά να παίζουν λ.χ. τύμπανο με το ταψί και τα κουτάλια. Τα παιδιά προτιμούν αυτά τα αντικείμενα για να παίζουν, παρά τα αληθινά παιχνίδια που πουλιούνται στα καταστήματα. Το απλό μάλιστα παιχνίδι μπορεί να επενεργήσει στο παιδί και σαν ύπνωτικό.

Όλοι οι γονείς τείνουν να αγοράζουν πολλά παιχνίδια. ‘Απλώνει μ’ επιθυμία το παιδάκι τα χέρια του σ’ ένα αυτοκινητάκι, ένα τρακτέρ ή μια καμηλοπάρδαλη που κουνάει το μεγάλο της λαιμό κι άμέσως οι γονείς αγοράζουν το παιχνιδάκι. Κι έτσι γεμίζουν τα παιδικά δωμάτια με παιχνίδια, για τα όποια τα παιδιά ποτέ δέ δείχνουν πραγματικό ένδιαφέρον.

Έλάχιστα έξυπνα παιχνίδια υπάρχουν στο εμπόριο. Υπάρχουν πολλών ειδών κιβώτια με υλικά μεταλλοκατασκευών ή ξυλοκατασκευών, που στην πραγματικότητα απ’ αυτά λίγα μόνο βοηθούν τη δημιουργικότητα του παιδιού. Αυτά τα κιβώτια κατασκευών μοιάζουν με σταυρόλεξα και με αριθμητικά προβλήματα, τα όποια άφοϋ φτιάχτηκαν από κάποιον άλλον, οι λύσεις τους δέν μπορούν ποτέ να είναι ένα απόλυτα προσωπικό δημιούργημα. Παραδέχομαι ότι δέν μπορώ να ανακαλύψω ένα δημιουργικό παιχνίδι κι ούτε μπορώ να κάνω προτάσεις για κάτι τέτοιο. Όμως είμαι βέβαιος, ότι ο κόσμος περιμένει να θρεθεί κάποιος που θα μπορέσει να πλησιάσει ακόμα πιο κοντά στην καρδιά του παιδιού απ’ όσο οι κατασκευαστές παιχνιδιών των ήμερών μας.

Θόρυβος

Τα παιδιά είναι από τη φύση τους θορυβώδη. Οι γονείς πρέπει να αποδεχτούν αυτή την κατάσταση και να συμβιβαστούν μαζί της. Για να αναπτυχθεί φυσιολογικά ένα παιδί, πρέπει να του επιτρέπεται να κάνει θόρυβο όταν παίζει.

Ἐδῶ καὶ σαράντα σχεδὸν χρόνια ζῶ μὲ τὸ θόρυβο ποὺ κάνουν τὰ παιδιά. Γενικὰ οὔτε κἀν τὸν ἀντιλαμβάνομαι. Ὅπως κι ὁ χαλκωματᾶς, ποὺ τελικὰ συνηθίζει στὸ ἀσταμάτητο σφυροκόπημα. Ἐπίσης, ὁποιος μένει σὲ δρόμο μεγάλης κυκλοφορίας προσαρμόζεται στὸ θόρυβο τῆς κυκλοφορίας καὶ δὲν ἐνοχλεῖται. Ἐγνοεῖται ὅτι οἱ θόρυβοι τοῦ σφυριοῦ καὶ τῆς συγκοινωνίας εἶναι λίγο - πολὺ σταθεροί, ἐνῶ ὁ θόρυβος τῶν παιδιῶν εἶναι διαπεραστικὸς καὶ συνεχῶς μεταβαλλόμενος. Αὐτὸς εἶναι ἀκριβῶς κι ὁ θόρυβος ποὺ χτυπάει στὰ νεῦρα. Πρέπει νὰ δηλολογήσω πὼς ὅταν πρὶν μερικὰ χρόνια μετακόμισα ἀπὸ τὸ κεντρικὸ κτίριο σ' ἓνα ἀπόμερο μικρὸ σπιτάκι, βρῆκα τὴ βραδινὴ ἡσυχία ἐξαιρετικὰ εὐχάριστη μετὰ ἀπὸ τὴν πολύχρονη δοκιμασία τοῦ θορύβου πενήντα περίπου παιδιῶν.

Ἐὸ ἐστιατόριο στὸ Σάμμερχιλ εἶναι ἓνας πολὺ θορυβώδης τόπος. Τὰ παιδιά κάνουν, ὅπως καὶ τὰ ζῶα, θόρυβο στὸ φαγητό τους. Ἐπιτρέπουμε νὰ φᾶνε μαζί μας μόνο σ' ἐκείνους τοὺς ἐπισκέπτες ποὺ ὁ θόρυβος δὲν τοὺς ἐνοχλεῖ. Ἡ γυναίκα μου κι ἐγὼ τρῶμε μόνοι μας γιὰ νὰ συνέρθουμε μετὰ τὴ δίωρη δοκιμασία τῆς διανομῆς τοῦ φαγητοῦ τῶν παιδιῶν. Καὶ στοὺς δασκάλους δὲν ἀρέσει ὁ πολὺς θόρυβος, ἀλλὰ γιὰ τοὺς μεγαλύτερους μαθητὲς ὁ θόρυβος τῶν μικρότερων δὲ σημαίνει τίποτα. Κι ὅταν ἓνας μεγάλος μαθητῆς φέρει γιὰ συζήτηση στὴ συνέλευση τὸ θέμα τοῦ θορύβου τῶν μικρῶν, τότε αὐτοὶ διαμαρτύρονται ἔντονα καὶ μὲ τὸ δίκιο τους, γιατί κι οἱ μεγάλοι μαθητὲς κάνουν πολλὴ φασαρία.

Ἡ καταπίεση τοῦ παιδιοῦ γιὰ τὸ θόρυβο δὲν προξενεῖ τίς ἴδιες ἀπωθήσεις ὅπως ἡ καταπίεση γιὰ τίς λειτουργίες τοῦ ὀργανισμοῦ. Βλέπετε ὁ θόρυβος δὲ λέγεται ὁ ρ ὦ μ ι κ ο ς. Ὁ τόνος τῆς φωνῆς τοῦ πατέρα «ἡσυχία εἶπα», εἶναι μιὰ δλοκάθαρη ἔκφραση τῆς ἔλλειψης ὑπομονῆς ἀπὸ μέρους του, θγαλμένη ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴν καρδιά του. Ὅταν ὁμως ἡ μητέρα λέει «Ἄντε νὰ χαθεῖς! Τί βρωμιές εἶναι αὐτές», τότε ἐκφράζεται στὴ φωνή της μιὰ ἠθικὴ ἀγανάκτηση.

Στὸ Σάμμερχιλ εἶναι πολλὰ τὰ παιδιά ποὺ παίζουν δλάκερη τὴ μέρα ἰδιαίτερα ὅταν αὐτὴ εἶναι ἠλιόλουστη. Φυσι-

κὰ παίζοντας κάνουν φασαρία. Στὰ περισσότερα σχολεῖα ὁ θόρυβος καταπιέζεται ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ παιχνίδι. Ἐνας ἀπὸ τοὺς μαθητὲς μας, ποὺ σπούδαζε σ' ἓνα Πανεπιστήμιο τῆς Σκωτίας, μᾶς ἔγραφε: «Οἱ φοιτητὲς κατὰ τίς παραδόσεις κάνουν τὴν αἴθουσα σωστὴ κόλαση μὲ τίς φωνές τους, πράγμα ποὺ μοῦ δίνει στὰ νεῦρα, γιὰτὶ βλέπετε ἐμεῖς στὸ Σάμμερχιλ τὴ φάση αὐτὴ τῆς φασαρίας τὴν ξεπερνᾶμε στὸ δέκατο κίβλας χρόνο τῆς ἡλικίας μας.»

Θὰ ἤθελα ν' ἀναφερθῶ στὸ μυθιστόρημα τοῦ Τζῶρτζ Ντάγκλας «The House with the Green Shutters»* καὶ μάλιστα στὸ σημεῖο ὅπου οἱ φοιτητὲς τοῦ Ἐδιμβούργου ποδοπατοῦσαν τὸ σῶμα τοῦ Τζῶν Μπράουν γιὰ νὰ διακόψουν καὶ νὰ ἐκνεύρουν κάποιον ἀδέξιο ὑφηγητῆ. Θόρυβος καὶ παιχνίδι πᾶνε μαζί, ἀλλὰ καλύτερα εἶναι νὰ γίνονται στὴν περίοδο ἀπὸ τὰ ἑπτὰ ὠς τὰ δεκατέσσερα.

Συμπεριφορὰ

Συμπεριφέρομαι καλὰ δὲ σημαίνει σκέφτομαι τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ καλύτερα αἰσθάνομαι τοὺς ἄλλους. Πρέπει κανένας νὰ ἔχει κοινωνικὴ συνείδηση γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ συναισθανθεῖ τὴ θέση τοῦ ἄλλου. Ἡ καλὴ συμπεριφορὰ δὲν ἐπιτρέπει τὴν προσβολὴ κάποιου ἄλλου. Σημαίνει ὅτι αὐτὸς ποὺ συμπεριφέρεται καλὰ ἔχει πράγματι καλὸ γούστο. Ἡ συμπεριφορὰ δὲν μπορεῖ νὰ διδαχτεῖ, γιὰτὶ εἶναι ὑπόθεση τοῦ ὑποσυνειδητοῦ.

Ἀντίθετα ἡ τυπικὴ εὐγένεια μπορεῖ νὰ γίνῃ κτῆμα τοῦ καθενός, γιὰτὶ ἀνήκει στὴ σφαῖρα τῶν συνειδητῶν ἐνεργειῶν. Αὐτὴ εἶναι τὸ ἐξωτερικὸ ἐπίχρισμα τῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ ἐθιμοτυπία ἐπιτρέπει τὴ συζήτηση κατὰ τὴ διάρκεια ἐνὸς κοντσέρτου. Αὐτὴ συγχωρεῖ τὸ κουτσομπολιό. Αὐτὴ ἀπαιτεῖ ν' ἀλλάζουμε ροῦχα γιὰ τὸ βραδινὸ φαγητό, νὰ σηκωνόμαστε ὅταν ἔρχεται στὸ τραπέζι μας μιὰ κυρία καὶ

* «Τὸ σπίτι μὲ τὰ πράσινα παραθυρόφυλλα». (Σ.τ.Μ.).

νά ζητάμε «Συγγνώμη» όταν σηκωνόμαστε από το τραπέζι. Όλα αυτά είναι: μιὰ επιφανειακή και χωρίς σημασία συμπεριφορά.

Ἡ κακή συμπεριφορά είναι πάντα απόρροια μιᾶς ψυχικῆς διαταραχῆς. Συκοφαντία και κουτσομπολιό είναι υποκειμενικά ἐλαττώματα. Δείχνουν μίσος ἐνάντια στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό. Δείχνουν ὅτι ὁ συκοφάντης είναι δυστυχισμένος. Ἄν μπορούμε νὰ προσφέρουμε στὰ παιδιά ἕναν κόσμο μέσα στὸν ὁποῖο νὰ εἶναι εὐτυχισμένα, τότε αυτόματα τὰ ἀπελευθερώνουμε κι ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τοῦ μίσους. Μ' ἄλλα λόγια θὰ συμπεριφέρονται καλὰ μὲ τὴ βαθύτερη ἔγνοια τοῦ ὄρου, πράγμα πὸ σημαίνει συμπεριφορά γεμάτη ἀγάπη και φιλία.

Παιδιά πὸ τρῶνε τὰ μπιζέλια μὲ τὸ μαχαίρι δὲν ἐνοχλοῦν ὅπως ὁποῖοτε ἄλλους ἀνθρώπους, ὅταν αὐτοὶ μιλάνε κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς συμφωνίας τοῦ Μπετόθεν. Ἐπίσης τὰ παιδιά πὸ δὲ θγάζουν τὸ καπέλο τους μπροστὰ στὸν κ. τάδε δὲ σημαίνει ὅπως ὁποῖοτε πὸς θὰ διαδώσουν ὅτι ὁ κ. τάδε εἶναι ποτηράκις.

Σὲ μιὰ ὀμιλία μου σηκώθηκε ἕνας ἡλικιωμένος ἀνθρώπος και παραπονέθηκε γιὰ τὴ συμπεριφορά τῆς σημερινῆς νεολαίας. Μὲ μεγάλο ζῆλο εἶπε: «Ἐκανα τὸν περίπατό μου στὸ πάρκο τὸ τελευταῖο Σάββατο, και τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δυὸ μικρὰ παιδιά πὸ μὲ προσπέρασαν μού εἶπε: "γειά σου, μπάρμπα".»

«Τί τὸ παράξενο;» τοῦ ἀπάντησα. «Θὰ σὰς ἄρεσε καλύτερα ἂν σὰς ἔλεγε: "Χαίρετε κύριέ μου;" Ἐσεῖς προσβληθήκατε γιὰτὶ νοιώσατε νὰ τραυματίζεται ἡ ἀξιοπρέπεια σας και τοῦτο γιὰτὶ ἀπλούστατα ἔσεῖς ζητᾶτε δουλοπρέπεια ἀπὸ τὰ παιδιά κι ὄχι καλὴ συμπεριφορά.»

Κι αὐτὸ συμβαίνει μὲ πολλοὺς ἐνήλικους. Αὐτὸ ὅμως εἶναι καθαρὴ ματαιοδοξία. Τὰ παιδιά τὰ μεταχειρίζομαστε ὅπως τοὺς ὑποτελεῖς στὰ χρόνια τοῦ φεουδαρχισμοῦ, πράγμα πὸ προδίνει ἐγωισμό — ἀλλὰ ἕναν ἐγωισμό πὸ εἶναι ἀδικαιολόγητος ἀπέναντι στὸν ἐγωισμό τῶν παιδιῶν. Τὰ παιδιά π ρ έ π ε ι νὰ εἶναι ἐγωιστές, ἕνας μεγάλος ὅμως πρέπει νὰ κατευθύνει τὸν ἐγωισμό του. Πάνω σὲ πράγματα κι ὄχι πάνω σὲ ἀνθρώπους.

Μπόρεσα νὰ διαπιστώσω ὅτι τὰ παιδιά ἀλληλοδιορθώνονται. Ἐνας ἀπὸ τοὺς μαθητές μου ἔτρωγε κατὰ τρόπο θορυβώδη, μέχρι πὸ οἱ ἄλλοι μαθητές ἄρχισαν νὰ τὸν κοροϊδεύουν. Ὅταν ὅμως κάποτε ἕνας μικρὸς ἔτρωγε τὸ κρέας μὲ τὸ μαχαίρι, οἱ ἄλλοι τὸ θεώρησαν ὡς κάτι καλὸ. Διερωτήθηκαν γιὰτὶ ἄραγε νὰ μὴν τρῶει κανένας μὲ τὸ μαχαίρι. Ἡ ἀπάντηση πὸς θὰ μπορούσε κανένας νὰ κόψει τὸ στόμα τοῦ ἀποκρούστηκε μὲ τὸ ὅτι αὐτὰ τὰ μαχαίρια εἶναι πολὺ στομωμένα γιὰ κάτι τέτοιο.

Τὰ παιδιά θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐλεύθερα νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν ἐθιμοτυπία, γιὰτὶ τὸ ἂν τρῶει κανεὶς τὰ μπιζέλια μὲ τὸ μαχαίρι εἶναι καθαρὰ μιὰ δική του ὑπόθεση. Διαφέρει ὅμως τὸ πρᾶγμα μὲ τὸ σύστημα ἐκεῖνο πὸ θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ἀποκαλέσουμε κ ο ι ν ω ν ι κ ῆ σ υ μ π ε ρ ι φ ο ρ ᾶ. Ὅταν ἕνα παιδί μπαίνει στὴν κρεβάτοκάμαρα μὲ τὶς μπότες του γεμάτες λάσπες, τότε φωνάζουμε. Και φωνάζουμε γιὰτὶ τὸ δωμάτιο ἀνήκει στοὺς ἐνήλικους, οἱ ὁποῖοι σὲ τελευταία ἀνάλυση ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ καθορίζουν ποιὸς μπορεῖ νὰ μπεῖ και ποιὸς ὄχι.

Κάποτε κατάγγειλα στὴ σχολικὴ συνέλευση ὅτι ὁ κρεοπώλης μας μού παραπονέθηκε πὸς κάποιος μαθητῆς μας ἦταν μαζί του θρασύς. Πιστεύω ὅμως ὅτι θὰ ἦταν καλύτερα ἂν ὁ κρεοπώλης ἔδινε μιὰ σφαλιάρα στὸν ἀναιδῆ. Αὐτοὺς πὸ ὁ κόσμος ἀποκαλεῖ γενικὰ καλοὺς τρόπους δὲν ἀξίζει τὸν κόπο νὰ τοὺς διδαχθεῖ κανένας. Αὐτοὶ εἶναι, στὴν καλύτερη περίπτωση, ἀπομεινάρια τοῦ παρελθόντος. Τὸ γεγονός ὅτι και σήμερα θγάζει κανένας τὸ καπέλο του σὲ μιὰ κυρία, εἶναι μιὰ ἀνόητη συνήθεια. Σὰ νέος ἔβγαζα κι ἐγὼ τὸ καπέλο μου στὴν κυρία τάδε, ὄχι ὅμως και στὴ μητέρα μου ἢ τὶς ἀδερφές μου. Εἶχα συνειδητοποιήσει ὅτι μπροστὰ τους δὲ χρειαζόταν νὰ ὑποκρίνομαι. Ἄπὸ τὴν ἄλλη μεριά τέτοιες συνήθειες εἶναι ἀθῶες. Κάθε παιδί θὰ ἐξοικειωθεῖ μ' αὐτὲς ἀργότερα. Ὅμως στὴν ἡλικία τῶν δέκα χρονῶν θὰ πρέπει νὰ κρατηθεῖ σ' ἀπόσταση ὅτι μυρρίζει προσποίηση.

Ποτὲ δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ διδάσκονται καλοὶ τρόποι. Ὅταν ἕνα ἐφτάχρονο ἀγόρι θέλει νὰ φάει μὲ τὰ χέρια, ὡς φάει.

Τὸ παιδί δὲν εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ φέρεται ὅπως ἀρέσει στὴ Θεία Λένα. Προτιμότερο εἶναι νὰ ἀπομακρυνθεῖ κανένας ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς γείτονες, παρὰ νὰ ἀνακόψει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ, προτρέποντάς το σὲ μιὰ ψεύτικη συμπεριφορά. Ἡ καλὴ συμπεριφορὰ ἔρχεται ἀπὸ μὴντης. Οἱ πρώην μαθητὲς τοῦ Σάμμερχιλ συμπεριφέρονται θαυμάσια — ἀκόμα κι ὅταν μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς στὰ δώδεκά τους χρόνια ἔγλυφαν τὸ πιάτο. Κανένα παιδί δὲν πρέπει νὰ ἐξαναγκάζεται νὰ λέει «εὐχαριστῶ πολὺ» — οὔτε καὶ νὰ τοῦ ὑποδειχθεῖ κάτι τέτοιο δὲν πρέπει.

Οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι, γονεῖς καὶ μὴ, θὰ ἔμεναν κατὰπληκτοὶ μπροστὰ στὴ ρηχότητα τῶν καλῶν τρόπων τῶν αὐταρχικὰ διαπαιδαγωγημένων ἀγοριῶν καὶ κοριτσιῶν ποὺ ἔρχονται στὸ Σάμμερχιλ. Νέοι μ' ἀξιοθαύμαστα καλοὺς τρόπους τοὺς ἐγκαταλείπουν ἀμέσως μόλις ἔρθουν στὸ Σάμμερχιλ, γιατί βλέπουν πὼς σ' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει θέση γιὰ ὑποκρισία. Συνήθως χάνουν προοδευτικὰ τὴν προσποίηση τῆς φωνῆς τους, τῆς συμπεριφορᾶς τους καὶ τῶν χειρονομιῶν τους. Στὴν περίπτωση μαθητῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ ὀνομαστά οἰκοτροφεία ἢ διαδικασίᾳ ἀποκοπῆς τους ἀπὸ τὴν ψεύτικη κι ἀδιάκριτη συμπεριφορὰ εἶναι ἀπὸ πλευρᾶς χρόνου μεγαλύτερη. Ἐλεύθερα παιδιὰ δὲ συμπεριφέρονται ποτὲ μὲ ἀδιαντροπία.

Κατὰ τὴν ἀποψή μου οἱ μαθητὲς ὠθοῦνται στὴν ἀνειλικρίνεια μὲ τὸ νὰ ἀπαιτεῖται ἀπ' αὐτοὺς νὰ δείχνουν σεβασμὸ πρὸς τοὺς δασκάλους. Ὁ σεβασμὸς μας γιὰ κάποιον ἄλλο συμβαίνει ὀλίγον ἀσυναίσθητα. Οἱ μαθητὲς μου μποροῦν, ἂν τὸ θέλουν, νὰ μὲ φωνάξουν κουτογίδαρο. Μὲ σέβονται ὅμως, γιατί σέβομαι τὰ νειάτα τους κι ὄχι γιατί εἶμαι ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου ἢ κάποιο ξόανο στὸ βιβλίον του. Οἱ μαθητὲς μου κι ἐγὼ σεβόμαστε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀλληλοαναγνωρίζομαστε.

Κάποτε μιὰ φοβισμένη μητέρα μὲ ρώτησε: «Ναί, ἀλλὰ ἂν φέρω ἐδῶ τὸ γιό μου, δὲ θὰ συμπεριφέρεται ὡς ἄγριος ὅταν ξανάρθει στὸ σπίτι γιὰ διακοπές;»

«Ναί, ἂν ἐσεῖς τὸν ἔχετε κάνει ἤδη ἄγριο», τῆς ἀπάντησα.

Κι εἶναι ἀλήθεια: Τουλάχιστο τὸν πρώτο χρόνο κάθε ἀνελεύθερο παιδί φέρεται ὡς ἄγριος, ὅταν ἀπὸ τὸ Σάμμερχιλ γυρᾷ γιὰ διακοπὲς στὸ σπίτι του. Ἄν πρὶν τοῦ εἶχαν μάθει καλοὺς τρόπους, τότε αὐτὸ θὰ ξαναγυρᾷ κάθε φορὰ στὴ βαρβαρότητα, πράγμα ποὺ δείχνει πόσο ἐπιφανειακὰ στέκονται σ' ἓνα παιδί οἱ ψεύτικοι τύποι συμπεριφορᾶς.

Οἱ προσποιητὰ καλοὶ τρόποι εἶναι τὸ πρώτο στρώμα τῆς ὑποκρισίας, ποὺ ἀφήνεται νὰ πέσει πάνω σὲ μιὰ ἐλεύθερη ζωὴ. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς μαθητὲς ποὺ μᾶς ἔρχονται ἀπὸ ἄλλοῦ ἔχουν ἐξαιρετικὰ καλοὺς τρόπους — δηλαδὴ συμπεριφέρονται μὲ ἀνειλικρίνεια. Στὸ Σάμμερχιλ μὲ τὸν καιρὸ διαμορφώνουν μιὰ πραγματικὰ καλὴ συμπεριφορὰ, ἂν κι ἐμεῖς δὲν ἀπαιτοῦμε καλοὺς τρόπους. Δὲ ζητᾶμε οὔτε ἓνα «εὐχαριστῶ» ἢ ἓνα «σας παρακαλῶ». Κι ὅμως, οἱ ἐπισκέπτες μας λένε πάντοτε: «Ἀλήθεια, ἡ συμπεριφορὰ τῶν παιδιῶν εἶναι λαμπρὴ!»

Ὁ Πέτρος, ποὺ ἦταν σὲ μᾶς ἀπὸ τὸν ὄγδοο ὡς τὸ δέκατο ἔνατο χρόνο τῆς ἡλικίας του, πῆγε στὴ Νότια Ἀφρική. Ἡ σπιτονοικοκυρὰ του ἔγραφε: «Ὅλοι ἐδῶ εἶναι καταγοητευμένοι ἀπὸ τὴν καλὴν συμπεριφορὰν.» Κι ὅμως, κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ Πέτρου στὸ Σάμμερχιλ δὲν μποροῦσα νὰ καταλάβω ἂν αὐτὸς εἶχε κάποιους τρόπους ἢ ὄχι.

Στὸ Σάμμερχιλ ἔχουμε ἀταξικὴ κοινωνία. Ὁ πλοῦτος κι ἡ θέση τοῦ πατέρα δὲ μετροῦν. Ἡ προσωπικότητα τοῦ καθενὸς εἶναι ἐκεῖνο ποὺ λαβαίνεται ὑπόψη. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ θεωρεῖται ὡς τὸ πιὸ σπουδαῖο εἶναι ἡ κοινωνικότητα, δηλαδὴ ἡ ἱκανότητα τοῦ νὰ εἶσαι ἓνα καλὸ μέλος τῆς κοινότητος. Ἡ καλὴ μας συμπεριφορὰ εἶναι μιὰ συνέπεια τῆς αὐτοκυβέρνησής μας. Ὁ καθένας βλέπει τὸν ἑαυτό του ὑποχρεωμένο νὰ ἐξετάσει τὰ πράγματα κι ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ ἄλλου. Εἶναι ἀδιανόητο πὼς ἓνα παιδί τοῦ Σάμμερχιλ θὰ κοροϊδεύει ἓναν ψευδὸ ἢ ἓναν παράλυτο. Νέοι, ποὺ λένε «παρακαλῶ», «εὐχαριστῶ» καὶ «μὲ συγχωρεῖτε παρακαλῶ», στὴν πραγματικότητά ἐνδιαφέρονται πάρα πολὺ λίγο γιὰ τοὺς ἄλλους ἀθρώπους.

Ἡ συμπεριφορὰ εἶναι ὑπόθεση εἰλικρίνειας. Ὅταν ὁ Ἰά-

κωβος έφυγε από τό Σάμμερχιλ και πήγε νά έργαστεί σ' ένα έργοστάσιο, διαπίστωσε ότι ό άποθηκάριος ήταν πάντοτε έννευρισμένος. Παρατηρώντας τήν περίπτωση αυτού του ανθρώπου, ό Ίάκωβος κατέληξε στό συμπέρασμα: Οι εργάτες πού πήγαιναν στην άποθήκη φώναζαν: «Ρέ Βασίλη, δώσε μου μερινές βίδες τής μισής έντσας.» Ο Βασίλης όμως δέ φορούσε φόρμα, αλλά σακάκι, πουκάμισο και γραβάτα, όποτε ό Ίάκωβος κατέληξε στην άποψη πώς ό Βασίλης ήθελε νά στέκεται κομματάκι ψηλότερα από τους άπλους μηχανικούς πού φορούσαν φόρμες. Έκνευριζόταν γιατί οι άλλοι δέν τον σέβονταν όσο κατά τή γνώμη του άξιζε. Όταν λοιπόν ό Ίάκωβος χρειαζόταν βίδες και παξιμάδια πήγαινε στον Βασίλη και του έλεγε: «Συγγνώμη, κ. Μπράουν, χρειάζομαι βίδες και παξιμάδια.»

Ο Ίάκωβος μάς είπε: «Δέν ήταν δουλοπρέπεια από μέρους μου. Ήταν άπλούστατα έφαρμοσμένη ψυχολογία. Τόν λυπόμουν τό φουκαρά.»

«Και τί γινόταν παρακάτω;» ρώτησα.

«Α! είμαι ό μόνος στό έργοστάσιο στον όποιο φέρεται εύγενικά», άπάντησε ό Ίάκωβος.

Νομίζω πώς αυτό είναι ένα έξαιρετικό παράδειγμα για τους τρόπους συμπεριφοράς, πού μπορεί νά άποκτήσει ένας νέος μέσα σέ μιá ζωντανή κοινότητα — νά σκέφτεται και νά κατανοεί τους άλλους.

Ποτέ δέν αντίληφθηκα τά δικά μας μικρά παιδιά νά συμπεριφέρονται άσχημα. Βέβαια δέν κάθονται και νά παρακολουθήσω κάτι τέτοιο. Δέν είδα όμως ποτέ ένα παιδί νά άναμιχτεί στη συζήτηση των έπισκεπτών. Τά παιδιά δέ χτυπάνε ποτέ τήν πόρτα, όταν θέλουν νά μπούν, αλλά όταν δούν ότι έχω έπισκέπτες ύποχωρούν σιωπηλά και συχνά ζητούν συγγνώμη.

Ένας πού ταξιδεύει συχνά έπαινούσε τελευταία τή συμπεριφορά τους. Μου έλεγε: «Τά τελευταία τρία χρόνια έρχομαι πολύ συχνά έδω μέ τό αυτοκίνητό μου και ποτέ δέν πείραξαν τό παραμικρό, ούτε προσπάθησαν νά μπούν μέσα. Κι αυτό είναι τό σχολείο, στό όποιο ύποτίθεται πώς τά παι-

διά σπάζουν όλη μέρα τά τζάμια των παραθύρων!»

Έχω ήδη άναφέρει πόσο φιλικά είναι τά παιδιά του Σάμμερχιλ άπέναντι στους έπισκέπτες. Αυτή ή φιλικότητα μπορεί νά είναι μέρος τής καλής συμπεριφοράς, γιατί άπ' όσα άκούω κανένας από τους έπισκέπτες δέν παραπονέθηκε για τή συμπεριφορά έστω και ενός μαθητή, ό όποιος νά βρισκόταν τουλάχιστο έξη μήνες στό Σάμμερχιλ — έστω κι αν ακόμα πολλοί έπισκέπτες δέν παραδέχονται τό σχολείο.

Οι θεατρικές μας παραστάσεις χαρακτηρίζονται πάντα από τήν έξαιρετική συμπεριφορά του κοινού πού τις παρακολουθεί. Ακόμα κι ένα κακό κομάτι ή μιá κακή έρμηνεία λίγο-πολύ θά χειροκροτηθεί, γιατί γενικά ό καθένας είναι τής γνώμης ότι τόσο ό θεατρικός συγγραφέας όσο κι ό ήθοποιος προσπάθησαν νά δώσουν τον καλύτερό τους έαυτό όποτε δέ θά έπρεπε νά κατακριθούν ή νά περιφρονηθούν.

Για πολλούς γονείς τό ζήτημα τής συμπεριφοράς είναι ένας τρομερός μπαμπούλας. Ένα δεκάχρονο αγόρι από καλή οικογένεια ήρθε μαθητής στό Σάμμερχιλ. Χτυπούσε τήν πόρτα πριν μπει στό δωμάτιο και τήν ξανάκλεινε φεύγοντας. Τότε σκέφτηκα: «Αυτό θά κρατήσει μιá εβδομάδα.» Είχα άδικο. Κράτησε μόνο δυό μέρες.

Βέβαια φωνάζω κάθε φορά πού ένα παιδί δέν κλείνει τήν πόρτα: «Κλείσε τήν πόρτα!», όμως όχι γιατί θέλω νά μάθουν τρόπους, αλλά γιατί δέ θέλω νά σηκωθώ νά τήν κλείσω έγώ. Τά παιδιά — είτε καθηγητής είναι ό πατέρας τους είτε φορτοεκφορτωτής — δέν ένδιαφέρονται για τή συμπεριφορά.

Η κοινωνική πρόοδος πρέπει νά άπελευθερώσει τον κόσμο από τήν άπάτη και τήν ύποκρισία. Πρέπει νά αφήσουμε τά παιδιά μας νά κάνουν ένα βήμα παραέρα από τή δική μας συμβατική κοινωνία. Κι έφόσον άπελευθερώσουμε τά παιδιά μας από τό φόβο και τό μίσος, τόσο πλησιάζουμε σέ μιá νέα κοινωνία μέ άληθινά καλή συμπεριφορά.

Χρήμα

Για τὰ περισσότερα παιδιά τὸ χρήμα εἶναι ἓνα σύμβολο τῆς ἀγάπης. Ὁ θεῖος Βασίλης μοῦ δίνει ἓνα δεκάρικο, ἡ θεία Μαργαρίτα μοῦ δίνει ἓνα εἰκοσάρικο. Ἄρα ἡ θεία Μαργαρίτα μ' ἀγαπάει πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸ θεῖο Βασίλη. Οἱ γονεῖς γνωρίζουν ἀσυνείδητα αὐτὲς τίς σκέψεις τοῦ παιδιοῦ καὶ πολὺ συχνὰ κακοσυνηθίζουν τὰ παιδιά μὲ τὸ νὰ τοὺς δίνουν πολλὰ χρήματα. Τὸ λιγότερο ἀγαπητὸ παιδί παίρνει συχνὰ τὸ περισσότερο χαρτζιλίκι γιὰ ἰσοφάριση.

Κανένας δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφύγει τὸν οἰκονομικὸ προσδιορισμὸ τῆς ἀξίας. Μᾶς ἐπιβάλλεται ἀπὸ παντοῦ. Ἄλλοι κάθονται στὸ θεωρεῖο κι ἄλλοι στὸν ἐξώστη. Ἄλλων τὰ παιδιά περνοῦν τίς διακοπὲς τους στὰ θέρετρα κι ἄλλων στὸ πάρκο τῆς πόλης. Οἱ οἰκονομικὲς ἔννοιες τῆς ἀξίας εἶναι γιὰ τὸν καθένα μας ἐπικίνδυνες.

Εἶναι συνηθισμένο τὸ φαινόμενο, ὅπου μιὰ μητέρα λέει μισοαστειευόμενη: «Δὲ θὰ ἄλλαξα τὸ παιδί μου μ' ὄλο τὸ χρυσάφι τοῦ κόσμου» καὶ μετὰ ἀπὸ πέντε λεπτὰ τὸ δέρνει, γιὰτὶ ἔσπασε ἓνα τασάκι ποὺ κοστίζει ἓνα τάληρο. Ἡ ἐκτίμηση τοῦ χρήματος ἐξαρτᾶται βασικὰ στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴν πειθαρχία. Μὴν τὸ πιάνεις α ὁ τ ὁ — α ὁ τ ὁ κοστίζει χρήματα.

Πολὺ συχνὰ τονίζεται ἡ ἀξία τοῦ χρήματος στὰ παιδιά — ἀλλὰ μόνο στὰ παιδιά, ποτέ στοὺς ἐνήλικους. Ἡ μητέρα μου λ.χ. μᾶς ἔδερνε ὅταν σπάζαμε ἓνα πιάτο. Ὅταν ὁμως ἔσπαζε ὁ πατέρας ἓνα πιάτο, τότε αὐτὸ ἦταν μιὰ ἀτυχή σύμπτωση.

Πολὺ συχνὰ ἐπίσης οἱ γονεῖς δημιουργοῦν ἐξαιτίας τοῦ χρήματος φόβο στὰ παιδιά. Πάρα πολλές φορές ἔχω ἀκούσει παιδιά νὰ κλαῖνε καὶ νὰ λένε: «Μοῦ ἔπεσε τὸ ρολόι μου κι ἔσπασε. Καὶ τώρα τί νὰ κάνω; Τί θὰ πεῖ ἡ μητέρα μου; Φοβᾶμαι πολὺ νὰ τῆς τὸ πῶ.»

Κάπου - κάπου συναντᾶει κανένας καὶ τὴν ἀντίθετη περίπτωση. Ἔχω δεῖ παιδιά νὰ σπάζουν σκόπιμα διάφορα ἀντικείμενα ἀπὸ ἀντίδραση, ἐκδηλώνοντας τὸ μῖσος τους γιὰ

τοὺς δικούς τους. «Νὰ τὸ πληρώσουν οἱ γονεῖς μου. Ἄφοῦ δὲ μ' ἀγαπᾶνε, θὰ δεῖς τί θὰ τοὺς κάνω κι ἐγώ. Θὰ τοὺς κάνω νὰ τρίβουν τὰ μάτια τους, μόλις δοῦν τὸ λογαριασμὸ τοῦ Neill.»

Μερικοὶ γονεῖς τῶν μαθητῶν μας στέλνουν στὰ παιδιά τους πάρα πολλὰ χρήματα, ἄλλοι πάρα πολὺ λίγα. Αὐτὸ ἦταν πάντα ἓνα ἄλυτο πρόβλημα γιὰ μένα. Οἱ μαθητὲς παίρνουν κάθε Δευτέρα ἀπὸ ἓνα δίφραγκο γιὰ κάθε χρόνο τῆς ἡλικίας τους. Μερικοὶ ὁμως λαβαίνουν καὶ ἐπιπλέον χρήματα ταχυδρομικῶς, ἄλλοι πολλὰ κι ἄλλοι λίγα ἢ καθόλου.

Περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορὰ πρότεινα στὴ σχολικὴ συνέλευση νὰ γίνεῖ ἓνα κοινὸ ταμεῖο, γιὰτὶ εἶναι ἀδικο μερικοὶ νὰ ξοδεύουν ἓκατὸ δραχμὲς τῆς βδομάδας κι ἄλλοι μόνο δέκα. Ὅμως, ἂν καὶ τὰ παιδιά μὲ τὸ μεγάλο χαρτζιλίκι εἶναι πάντοτε μιὰ πολὺ μικρὴ μειονότητα, ποτέ δὲν ἔγινε ἀποδεκτὴ ἡ πρότασή μου. Παιδιά τῶν ὁποίων τὸ βδομαδιατικὸ χαρτζιλίκι δὲν εἶναι παρὰ μόνο δέκα δραχμὲς ἀπορρίπτουν ἀποφασιστικὰ κάθε πρόταση γιὰ τὸν περιορισμὸ τοῦ χαρτζιλικιοῦ τῶν πλούσιων συμμαθητῶν τους.

Προτιμότερο βέβαια εἶναι νὰ δίνει κανένας σ' ἓνα παιδί λίγα χρήματα κι ὄχι πολλά. Οἱ γονεῖς ποὺ δίνουν σ' ἓνα ἐντεκάχρονο ἀγόρι διακόσιες δραχμὲς ἐνεργοῦν λαθεμένα, ἐκτὸς ἂν αὐτὸ τὸ ποσὸ πρέπει νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν ἀγορὰ κάποιου συγκεκριμένου ἀντικειμένου, ἐνὸς φακοῦ λ.χ. ἢ ἐνὸς ποδηλάτου. Τὸ πολὺ χρήμα ἐπιφέρει σύγχυση στὶς ἀντιλήψεις τοῦ παιδιοῦ γιὰ τὴν ἀξία. Μπορεῖ νὰ ἀγοράσει ἓνα ὠραῖο ποδήλατο καὶ νὰ μὴν ἀσχοληθεῖ καθόλου μ' αὐτὸ ἢ ἓνα ραδιόφωνο ἢ ἀκόμα κι ἓνα ἀκριβό, ἀλλὰ κουτὸ παιχνίδι.

Ἐπίσης τὸ πολὺ χρήμα περιορίζει τὴ φαντασία τοῦ παιδιοῦ. Ὅταν δωρίζουμε σ' ἓνα παιδί μιὰ θάρκα, ἓνα ἀκριβὸ παιχνίδι, τότε τοῦ στεροῦμε μ' αὐτὸ ὅλη ἐκείνη τὴν χαρὰ τῆς δημιουργικότητος, τὴν ὁποία θὰ ἔνιωθε κατασκευάζοντας τὸ ἴδιο μιὰ θάρκα ἀπὸ ξύλα. Ἐνα μικρὸ κορίτσι προτιμᾶει συχνὰ τὴν καμωμένη ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ πάνινη κούκλα ἀπὸ μιὰ πανάκριθη κούκλα τοῦ ἐμπορίου ποὺ μπορεῖ

νά κοιμάται και νά μιλάει.

Έγω προσέξει πώς τά παιδιά δέν πολυλογαριάζουν τό χρήμα. Πέφτουν καμιά φορά από τά δικά μας πεντάχρονα παιδιά δεκαρούλες ή πενηνταράκια και δέ γυρίζουν νά τίς πάρουν, συχνά μάλιστα τά πετάνε και μόνα τους για νά παίξουν. Έπομένως είναι λάθος νά προσπαθοῦμε νά συνηθίσουμε τά παιδιά στην άποταμίευση. Τό ταμειυτήριο ζητάει πολλά από ένα παιδί, όταν άπευθύνεται σ' αυτό και του λέει: «Σκέψου τό αύριο!», άφοῦ για τό παιδί μόνο τό Σήμερα έχει σημασία. Τό νά έχει ένα έφτάχρονο παιδί έφτακόσιες πενήντα δύο και μισή δραχμές στο λογαριασμό του στην τράπεζα δέ σημαίνει γι' αυτό τίποτα., ιδιαίτερα μάλιστα όταν έχει και την ύποψία ότι κάποια μέρα θα τά σηκώσουν οί γονείς του για νά του ψωνίσουν κάτι που μπορεί και νά μήν του άρέσει.

Χιοῦμορ

Πάρα πολύ λίγο χιοῦμορ υπάρχει στα σημερινά σχολεία και ιδιαίτερα στα διδακτικά συγγράμματα. Ξέρω βέβαια πώς τό χιοῦμορ μπορεί νά θλάψει κιόλας, γιατί συχνά επιδιώκει κανείς νά καλύψει τά σοβαρά ζητήματα της ζωής μ' αυτό· επειδή άκριβώς είναι ευκολώτερο νά γελάσει κανένας για ένα ζήτημα παρά νά άσχοληθεί σοβαρά μ' αυτό. Άλλά για τά παιδιά τό χιοῦμορ είναι αυτοσκοπός. Γι' αυτά τό χιοῦμορ και τ' άστεία σημαίνουν καλή διάθεση και φιλικότητα. Οί άδσθηροί δάσκαλοι τό γνωρίζουν αυτό και καταδιώκουν με μανία τό χιοῦμορ από τή σχολική τους αίθουσα.

Μπορεί ένας άδσθηρὸς δάσκαλος νά διαθέτει την παραμικρή αίσθηση τοῦ χιοῦμορ; Έγώ προσωπικά άμφισβάλλω. Στην καθημερινή μου εργασία κάνω πάντα χρήση του χιοῦμορ και άστειεύομαι με κάθε παιδί, και όμως όλοι γνωρίζουν πώς αν ή στιγμή τό επιβάλλει μπορώ νά είμαι τρομερά σοβαρός.

Γιά νά έχει επιτυχία ή δουλειά του καθενὸς με τά παιδιά, θα πρέπει νά μπορεί νά καταλαβαίνει τίς σκέψεις και τά συναισθήματά τους. Προπάντων πρέπει νά έχει την αίσθηση του χιοῦμορ — τοῦ παιδικοῦ χιοῦμορ. Όταν άστειεύεται κανένας μ' ένα παιδί, του δίνει την αίσθηση ότι τό αγαπάει. Δέν πρέπει όμως ποτέ με τό χιοῦμορ νά τραυματίσουμε ψυχικά ή νά κριτικάρουμε.

Είναι διασκεδαστικό νά βλέπεις πώς άναπτύσσεται ή αίσθηση του χιοῦμορ σ' ένα παιδί. Ίσως θα έπρεπε καλύτερα νά λέμε άστείο αντί χιοῦμορ, γιατί πριν από τό χιοῦμορ άναπτύσσεται ή αίσθηση του άστείου. Ο Δαυίδ Μπάρτον ήρθε νήπιο στο Σάμμερχιλ, τόσο που πραγματικά εκεί άρχισε νά αντιλαμβάνεται τον κόσμο. Μιά φορά, όταν ήταν τριών χρονών του είπα: «Είμαι επισκέπτης και ζητώ τον Neill. Ποῦ είναι;»

Ο Δαυίδ κοιτάζοντάς με περιφρονητικά είπε: «Άντε ρέ, άφοῦ εσύ είσαι ο ίδιος!» Όταν ο Δαυίδ ήταν έφτά, τον σταμάτησα κάποια μέρα στον κήπο και του είπα: «Νά πās νά πεις στον Δαυίδ Μπάρτον ότι θέλω νά τον δω. Νομίζω ότι είναι στο άπέναντι σπιτάκι.»

«Έντάξει», άπάντησε ο Δαυίδ με εύθυμο πρόσωπο και πήγε στο άπέναντι σπιτάκι. Σε δυό λεπτά ξαναγύρισε. «Είπε πώς δέν έρχεται», μου άνακοίνωσε μ' ένα πονηρό χαμόγελο.

«Δέ σοῦ είπε γιατί;»

«Ναι, είπε πώς αυτή τή στιγμή ταιΐζει τον τίγρη του.»

Στά έφτά του χρόνια ο Δαυίδ ήταν κιόλας έξοικειωμένος μ' αυτές τίς παλαβομάρες. Όταν όμως κάποτε είπα σ' έναν έννιάχρονο, τον Ραϋμόνδο, πώς τό μισό του χαρτζιλίκι θα του τό κρατούσα σαν τιμωρία του, γιατί είχε κλέψει την πόρτα του σχολείου, έβαλε τά κλάματα. Κατάλαβα πώς είχα κάνει λάθος. Δυό χρόνια άργότερα βέβαια αυτός καταλάβαινε όλα μου τά άστεία.

Η Σύλβια τριών χρονών χαμογελάει πονηρά κάθε φορά που τή συναγτώ στην πόλη και τή ρωτώ από ποῦ πάει ο δρόμος για τό Σάμμερχιλ. Έφτάχρονα ή οχτάχρονα κορι-

τσάκια αντιδρούν με τὸ νὰ μοῦ δείχνουν λάθος κατεύθυνση.

Ὅταν ξεναγῶ ἐπισκέπτες, συνήθως παρουσιάζω τὰ παιδιὰ τοῦ νηπιαγωγείου σὰ «γουρουνάκια», ὁπότε αὐτὰ ἀρχίζουν νὰ γρυλλίζουν σὰ γουρουνάκια. Μὲ τὶς πολλές φορές ποὺ ἐπανέλαβα τοῦτο τὸ ἀστεῖο, μὲ διέκοψε κάποτε ἓνα ὀχτάχρονο κοριτσάκι μὲ πολλή σοβαρότητα, λέγοντάς μου: «Δὲν πάλιωσε πιὰ αὐτὸ τὸ ἀστεῖο σου;» Καὶ εἶχε δίκιο.

Τὰ κορίτσια ἔχουν ἀναπτυγμένη τὴν αἴσθηση τοῦ χιούμορ ἔσο καὶ τ' ἀγόρια, ὅμως χρησιμοποιοῦν τὸ χιούμορ σπανιότερα σὰν ἐπλο. Μερικὰ ἀγόρια μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀμύονται πολὺ ἀποτελεσματικά. Καὶ μοῦ ἔρχεται στὸ μυαλὸ ἡ περίπτωση τοῦ Φάνη, ποὺ τὸν κάθησαν οἱ ἄλλοι στὸ σκαμνὶ τοῦ κατηγορούμενου γιὰ ἀντικοινωνικὴ συμπεριφορά. Αὐτὸς διηγήθηκε τὰ περιστατικὰ τόσο κωμικά, ὥστε κέρδισε τὴ συμπάθεια τῆς ὁμάδας καὶ κατάφερε νὰ τὴ θγάλει μὲ μιὰ πολὺ μικρὴ τιμωρία. Ἐνα κορίτσι ὅμως, ποὺ πολὺ συχνὰ αἰσθάνεται πῶς τοῦ φέρονται ἀσχημα, δὲ θὰ φερθεῖ ποτέ ἔτσι. Γιατὶ ἀκόμα καὶ σὲ μιὰ καλλιεργημένη οἰκογένεια ἓνα κορίτσι ὑποφέρει ἀπὸ ἓνα γενικὸ αἶσθημα κατωτερότητας, αὐτὸ ποὺ ἀκόμα ἡ κοινωνία μας ἐπιβάλλει μὲ τὸ ζόρι στὶς γυναῖκες.

Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ μεταχειρίζομαστε σ' ἀκατάλληλο χρόνο ἓνα παιδί μὲ χιούμορ ἢ νὰ τοῦ προσβάλλουμε τὴν ἀξιόπρεπεια. Ὅταν ἔχει πράγματι λόγος νὰ παραπονεθεῖ, πρέπει νὰ τὸ πάρουμε στὰ σοβαρά. Τὸ νὰ κάνει κανεὶς ἀστεῖα μ' ἓνα παιδί ποὺ ἔχει σαράντα πυρετό, εἶναι πέρα γιὰ πέρα λάθος. Ὅταν ὅμως ἡ ἀνάρρωση ἔχει προχωρήσει ἀρκετά, τότε μπορεῖ κανένας νὰ τοῦ παραστήσει τὸ γιατρὸ ἢ ἀκόμα καὶ τὸ νεκροθάφτη καὶ τὸ παιδί θὰ καταλάβει τὸ ἀστεῖο. Στὰ παιδιὰ ἀρέσει μᾶλλον νὰ τὰ μεταχειρίζονται μὲ χιούμορ, γιατί τὸ χιούμορ προξενεῖ καλὴ διάθεση καὶ γέλια. Ἀκόμα ὅμως καὶ οἱ μεγαλύτεροι, στοὺς ὁποίους πολὺ ἀρέσουν τὰ ἀστεῖα, ἀποφεύγουν τὸν προσβλητικὸ ἐμπαιγμὸ. Μεγάλος μέρος τῆς ἐπιτυχίας τοῦ Σάμμερχιλ ὀφείλεται ἀκριβῶς σ' αὐτὴ τὴν αἴσθηση τοῦ ἀστείου.

III

ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ

Ἡ στάση ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα.

Μέχρι τώρα ποτέ μου δὲν εἶχα μαθητὴ πού νὰ μὴν εἶναι φορτωμένος μὲ μιὰ ἀρρωστημένη ἀντίληψη γιὰ τὴ σεξουαλικότητα καὶ τὶς λειτουργίες τοῦ σώματος. Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἀκόμα καὶ τὰ παιδιὰ καλλιεργημένων οἰκογενειῶν, στὰ ὁποῖα λ.χ. ἔχει ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τοῦ ἔρχονται τὰ μωρά, ἔχουν τὴν ἴδια μυστικοπάθεια σχετικὰ μὲ τὴ σεξουαλικότητα, ὅπως καὶ τὰ παιδιὰ τῶν φανατικῶν θρησκοδόληπτων. Εἶναι τόσο γιὰ τοὺς γονεῖς ὅσο καὶ γιὰ τοὺς δασκάλους πολὺ δύσκολο νὰ διαμορφώσουν μιὰ καινούργια ἀντίληψη γιὰ τὴ σεξουαλικότητα.

Ξέρουμε τόσο λίγα γιὰ τὶς αἰτίες τῶν σεξουαλικῶν ταμπού, ὥστε δὲν μπορούμε παρὰ μόνο ἀδέβαιες ὑποθέσεις νὰ κάνουμε. Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπαρξῆς τέτοιων ταμπού δὲ μὲ ἀπασχολεῖ ἄμεσα. Τὸ γεγονὸς ὁμῶς ὅτι ὑπάρχουν ἔχει γιὰ ἕνα ἀνθρώπο, πού τοῦ ἐμπιστεύτηκαν τὴ θεραπεία δύσκολων παιδιῶν πάρα πολὺ μεγάλη σημασία.

Ἐμεῖς οἱ ἐνήλικοι ἔχουμε διαφθαρεῖ ἀπὸ τὴν πρώιμη παιδικὴ ἡλικία μας. Ποτέ δὲ θὰ μπορούμε νὰ γίνουμε ἐλεύθεροι στὰ σεξουαλικά θέματα. Συνειδητὰ μπορεῖ νὰ εἶμαστε ἐλεύθεροι, ἴσως καὶ μέλη ἑνὸς συλλόγου γιὰ τὴ σεξουαλικὴ διαπαιδαγώγηση τῶν παιδιῶν. Ὅμως φοβᾶμαι πῶς στὸ βάθος, στὸ ὑποσυνείδητο, θὰ μείνουμε γιὰ πάντα αὐτὸ πού εἶμαστε σὰν ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιδράσεων πού δεχτήκαμε στὴν παιδικὴ ἡλικία μας: Ἀνθρώποι πού μισοῦν καὶ φοβοῦνται τὴ σεξουαλικότητα.

Δὲ δυσκολεύομαι νὰ παραδεχτῶ ὅτι ἡ δική μου ὑποσυνείδητη ἀντίληψη γιὰ τὴ σεξουαλικότητα εἶναι ἐκείνη τοῦ καλβινισμοῦ ἑνὸς χωριοῦ τῆς Σκωτίας, ἡ ὁποία μοῦ ἐπιβλήθηκε μὲ τὸ ζόρι στὰ πρώτα χρόνια τῆς ζωῆς μου. Γιὰ τοὺς ἐνήλικους δὲν ὑπάρχει μᾶλλον καμιὰ σωτηρία. Ὅμως σὲ

κάθε περίπτωση είναι δυνατή ή σωτηρία των παιδιών μας, αρκεί μόνο να μην τους επιβάλλουμε τις φοβερές απόψεις για τη σεξουαλικότητα, εάν αυτές που κάποτε επέβαλλαν σε μας.

Από πολύ νωρίς έχει γίνει γνωστό στο παιδί ότι οι σεξουαλικές αμαρτίες είναι κι οι πιο βαριές. Οι παραβάσεις κατά της σεξουαλικής ήθικης τιμωρούνται από τους γονείς πάντα πολύ αυστηρότερα. Οι ίδιοι άνθρωποι που αποκρούουν τον Φρόντ, επειδή «στά πάντα διαδλέπει τη σεξουαλικότητα», έχουν διηγηθεί, ακούσει ή γελάσει με σεξουαλικά ανέκδοτα. Καθένας που έκανε φαντάρος γνωρίζει πώς όλοι στο στράτευμα μιλούσαν μια άσεμνη γλώσσα. Σχεδόν ό καθένας διαβάσει εκείνες τις αίσχρες ειδήσεις, για τα διαζύγια και τα σεξουαλικά εγκλήματα στις κυριακάτικες ιδιαίτερα εφημερίδες. Τέλος οι περισσότεροι άντρες διηγούνται στις γυναίκες τους τις ιστορίες που άκουσαν στις άντρικες λέσχες και τα καπηλεία.

Είναι δηλαδή η ικανοποίησή μας από άσεμνες ιστορίες πέρα για πέρα το αποτέλεσμα της άρρωστημένης σεξουαλικής αγωγής μας. Το ενδιαφέρον για το άσεμνο είναι συνέπεια των άπωθήσεων. Όταν οι γονείς καταδικάζουν το παιδικό ενδιαφέρον για τη σεξουαλικότητα, τότε αυταπατούνται οίκοι. Το μόνο που καταφέρνουν είναι να προβάλλουν τα δικά τους ατομικά αισθήματα ένοχής πάνω στους άλλους. Οι γονείς τιμωρούν τα παιδιά αυστηρά για σεξουαλικές παρεκτροπές, επειδή ακριβώς οι ίδιοι έχουν μεγάλο και άρρωστημένο ενδιαφέρον για τις παρεκτροπές αυτές.

Γιατί είναι ό κολασμός της σάρκας τόσο δημοφιλής; Οι θρησκόληπτοι άνθρωποι πιστεύουν ότι ή σάρκα υποβιβάζει τον άνθρωπο σ' ένα χαμηλότερο επίπεδο. Το σώμα χαρακτηρίζεται εάν κάτι το πρόστυχο: οδηγεί τάχα τον άνθρωπο στον πειρασμό. Αυτό το μίσος ενάντια στο σώμα είναι εκείνο που μετατρέπει το φαινόμενο της γέννησης σε αντικείμενο σιγανών ψιθυροσυζητήσεων στις σκοτεινές γωνίες των σχολικών αίθουσών και που μας οδηγεί στην απόκρυψη της γυμνής πραγματικότητας της ζωής.

Ο Φρόντ θεωρούσε τη σεξουαλικότητα σαν τη βασικότερη κινητήρια δύναμη της συμπεριφοράς. Κάθε ειλικρινής παρατηρητής πρέπει να συμφωνήσει με την άποψη αυτή. Αναφορικά όμως με την ήθικη διαπαιδαγώγηση ό ρόλος της σεξουαλικότητας υπερεκτιμάται. Όταν το παιδί έμποδίζεται από τους γονείς του στα πρώτα κιόλας χαϊδέματα του σεξουαλικού του όργάνου, τότε αυτές οι έπεμβάσεις μετατρέπουν τη σεξουαλικότητα στο γοητευτικότερο και μυστηριωδέστερο πράγμα του κόσμου. Οι απαγορευμένοι καρποί είναι πάντοτε γευστικοί και προκλητικοί.

Κατά την καταπίεση των παιδιών το σεξουαλικό ταμπού είναι το μεγαλύτερο κακό. Με τον όρο σεξουαλικότητα δεν έννοώ έδω μόνο ό,τι έχει σχέση με τα γεννητικά όργανα. Είναι πιθανό ένα παιδί να αισθάνεται δυστυχισμένο στην άγκαλιά της μητέρας του, όταν αυτή χαρακτηρίζει κάποιο μέρος του σώματός της σαν άσεμνο ή όταν το παιδί έμποδίζεται να ανακαλύπτει τη χαρά στο ίδιο του το σώμα.

Η σεξουαλικότητα είναι το θεμέλιο κάθε άρνητικής αντίληψης για τη ζωή. Παιδιά χωρίς σεξουαλικά αισθήματα ένοχής δεν καταφεύγουν ποτέ στη θρησκεία ούτε σε κανένος είδους μυστικισμό. Αφού ή σεξουαλικότητα θεωρείται μεγάλη αμαρτία, τα παιδιά που είναι άπαλλαγμένα από το φόβο και τη ντροπή της σεξουαλικότητας δεν αισθάνονται καθόλου ένοχα, όποτε δεν έχουν ανάγκη να αναζητήσουν κάποιο θεό, από τον όποιο θα έπρεπε να ζητήσουν συγχώρεση και έπιείκεια.

Όταν ήμουν έξη χρονών, ή αδερφή μου κι εγώ άλληλοανακαλύψαμε τα γεννητικά μας όργανα και φυσικά παίξαμε μ' αυτά. Μόλις ή μητέρα μου διαπίστωσε κάτι τέτοιο, μας κατατρόμαξε και μ' έκλεισε για πολλές ώρες σ' ένα σκοτεινό χώρο, όπου έπρεπε γονατιστός να παρακαλώ το θεό για συγχώρεση.

Χρειάστηκαν δεκαετίες ώσπου να ξεπεράσω αυτό το πρώιμο σόκ. Καμιά φορά διερωτώμαι αν πράγματι ξεπέρασα ποτέ αυτή την κατάσταση.

Πόσοι από τους ενήλικους της έποχής μας δεν είχαν πα-

ρόμοιες εμπειρίες; Σε πόσα παιδιά της εποχής μας δέ μετατρέπεται με μιὰ τέτοια συμπεριφορά ή φυσιολογική αγάπη για τή ζωή σέ μίσος και επιθετικότητα; Κι έτσι θά γίνεται πάντα εφόσον λέγεται στα παιδιά ότι είναι κακό και άμαρτία νά πιάνουν τὰ γεννητικά τους όργανα, ή ότι είναι άηδισιαστικές οί φυσικές λειτουργίες του σώματος.

Κάθε παιδί με διαταραγμένη σεξουαλικότητα έχει ένα στομάχι σά σανίδα. Δέν έχει άλλωστε κανέναν παρά νά προσέξει τήν άναπνοή ενός καταπιεσμένου παιδιού και νά τή συγκρίνει μ' αυτή, τήν άρμονική, ενός μικρού γατιού. Κανένα ζώο δέν έχει μιὰ σκληρή σαν πέτρα κοιλιά, όπως και κανένα ζώο δέν αισθάνεται άνασφάλεια εξαιτίας τών περιτωμάτων του ή τής σεξουαλικότητας.

Ο Wilhelm Reich γράφει στο γνωστό του έργο «Ανάλυση χαρακτήρων», ότι μιὰ ήθικολογική άγωγή δέν επηρεάζει επιζήμια μόνο τή διαδικασία τής σκέψης, αλλά και τή δομική ανάπτυξη του σώματος με τὸ νά ύπαγορεύει μιὰ ανελεύθερη στάση του σώματος και νά συστέλλει τούς μυώνες τής λεκάνης. Συμφωνώ πέρα για πέρα με τόν Reich, γιατί όλα αυτά τὰ χρόνια στο Σάμμερχιλ, όπου είχα νά κάνω μ' ένα μεγάλο αριθμό παιδιών, μπόρεσα νά παρατηρήσω με πόση χαρά μπορούν νά περπατούν, νά πηδούν και νά παίζουν τὰ παιδιά, όταν οί μυώνες τους δέ συστέλλονταν εξαιτίας του φόβου.

Πώς μπορούμε νά προφυλάξουμε τὰ παιδιά μας από τις σεξουαλικές διαταραχές; Πρώτ' απ' όλα τὸ παιδί πρέπει νά είναι ελεύθερο νά πιάνει οποιοδήποτε μέρος του σώματός του.

Ένας φίλος μου ψυχολόγος χρειάστηκε νά πει στον τετράχρονο γιό του: «Νικάκη, νά μὴν παίζεις με τὸ πουλάκι σου όταν είναι ξένοι άνθρωποι μπροστά, γιατί νομίζουν ότι είναι κακό. Μπορείς όμως νά παίζεις μ' αυτό, όταν είσαι στο σπίτι ή στον κήπο.»

Συζητώντας τὸ θέμα αυτό με τὸ φίλο μου, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι είναι αδύνατο νά προστατευτεί απόλυτα ένα παιδί από τούς ανθρώπους πού τοποθετούνται έχθρικά ά-

πέναντι στη ζωή και μισούν τή σεξουαλικότητα. Τὸ μόνο παρήγορο στην υπόθεση είναι ότι βασικά τὸ παιδί υίοθετεί τις αντιλήψεις τών γονέων και άπορρίπτει τὰ καμώματα του έξωοικογενειακού περιβάλλοντος, όταν βέβαια οί γονεῖς έχουν μιὰ σωστή τοποθέτηση απέναντι στη ζωή. Παρ' όλα αυτά και μόνο τὸ γεγονός ότι μπορεί νά μὴν επιτραπεί σ' ένα πεντάχρονο νά κάνει μπάνιο στη θάλασσα χωρίς μαγιό, άρκει για νά δημιουργηθεί ένα είδος δυσπιστίας ενάντια στη σεξουαλικότητα.

Στην εποχή μας δέν άπαγορεύεται πιὰ στα περισσότερα παιδιά νά αντανίζονται. Οί γονεῖς ξέρουν πώς αυτό τὸ φαινόμενο είναι φυσιολογικό, γνωρίζουν μάλιστα πόσο επικίνδυνο γίνεται όταν καταπιεστεί. Θαυμάσια. Λαμπρά.

Όμως μερικοί απ' αυτούς τούς καλλιεργημένους γονεῖς ύποχωρούν με τρόπο στο άμέσως επόμενο βήμα. Μερικοί δηλαδή δέν πολυνοιάζονται αν ὁ μικρός τους γιός κάνει σεξουαλικά παιχνίδια μ' άλλα άγοράκια, τρομοκρατούνται όμως όταν καταλάβουν ότι ὁ γιός τους κάνει τὰ ίδια παιχνίδια μ' ένα κορίτσι.

Αν ή καλή και καλοπροαίρετη μητέρα μου δέν είχε προσέξει τότε τὸ παιχνίδι μου με τήν κατά ένα χρόνο μικρότερή μου αδερφή, θά ήταν σέ μᾶς πιὸ εύκολο νά μεγαλώσουμε με σχετικά υγιή αντίληψη για τή σεξουαλικότητα.

Θά ήθελα νά ξέρω πόση σεξουαλική ψυχρότητα και άνεπάρκεια έχει προξενήσει στους ενήλικους μιὰ τέτοια επέμβαση στις έτερόφυλες σεξουαλικές σχέσεις τής πρώιμης παιδικότητας. Διερωτώμαι μάλιστα για τὸ πόσο συχνά μιὰ άνοχή τών ὁμόφυλων σεξουαλικῶν και μιὰ άπαγόρευση τών έτερόφυλων σεξουαλικῶν παιχνιδιών οδηγεί στην ὁμοφυλοφιλία.

Τὸ έτερόφυλο σεξουαλικὸ παιχνίδι στην παιδική ηλικία είναι ὅπωςδήποτε ὁ καλύτερος δρόμος για μιὰ φυσιολογική και άρμονική σεξουαλική ζωή τών μετέπειτα χρόνων. Αν ή σεξουαλική διαπαιδαγώγηση τών παιδιών δέ χρησιμοποιεῖ τήν ήθικολογία, τότε ή νεολαία θά είναι υγιής και δέ θά ρέπει στην άκολασία.

Δέν ξέρω κανένα λογικό επιχείρημα ενάντια στη σεξουαλική ζωή της νεολαίας. Στη βάση όλων σχεδόν των αντιρρήσεων βρίσκεται μια άπωθημένη ανάγκη ή μίσος ενάντια στη ζωή — τόσο στις θρησκευτικές αντιρρήσεις όσο και στις ηθικές, τόσο σχετικά με την αγάπη προς τον πλησίον, όσο σ' αυτές της αξιοπρέπειας και της πορνογραφίας. Καμιά από αυτές τις αντιρρήσεις δε δίνει απάντηση στην ερώτηση: Γιατί να δώσει ή φύση στον άνθρωπο μια τόσο ισχυρή σεξουαλική επιθυμία, όταν η νεολαία δεν μπορεί να την ικανοποιήσει, επειδή το απαγορεύουν οι γεροντότεροι άνθρωποι αυτής της κοινωνίας; Από την άλλη μεριά πολλοί απ' αυτούς έχουν επιχειρήσεις που γυρίζουν κι εμπορεύονται πορνογραφικά φιλμς ή κάθε λογής καλλυντικά για να κάνουν τα κορίτσια ακόμα πιο έλκυστικά στ' αγόρια ή εκδίδουν περιοδικά, τα οποία με σαδιστικές φωτογραφίες και ιστορίες αυξάνουν την κυκλοφορία τους.

Ξέρω ότι μια υγιής σεξουαλική δραστηριότητα της νεολαίας είναι σήμερα πρακτικά αδύνατη. Κι όμως κατά τη γνώμη μου αυτός είναι ο σωστός δρόμος για ένα υγιές αύριο. Αυτό μπορώ να το γράψω, αλλά αν επέτρεπα στα παιδιά του Σάμμερχιλ να κοιμούνται μαζί, οι αρχές θα έκλειναν το σχολείο. Αναφέρομαι στο μακρινό μέλλον, όπου η κοινωνία θα έχει επιτέλους αναγνωρίσει πόσο επικίνδυνη είναι η καταπίεση της σεξουαλικότητας.

Δέν περιμένω βέβαια κάθε μαθητή του Σάμμερχιλ να είναι απαλλαγμένος από νευρώσεις. Ποιός άλλωστε θα μπορούσε στη σημερινή κοινωνική κατάσταση να είναι απαλλαγμένος από κόμπλεξ; Όμως ελπίζω ότι με την πάροδο των γενεών ή απελευθέρωση από τα σεξουαλικά ταμπού, που κιόλας έχει αρχίσει, θα οδηγήσει τελικά σ' έναν άλλο κόσμο, τον κόσμο της αγάπης.

Η ανακάλυψη των αντισυλληπτικών μέσων πρέπει τελικά να οδηγήσει σε μια καινούργια σεξουαλική ηθική γιατί σε τελευταία ανάλυση ο φόβος των συνεπειών είναι ένας από τους ισχυρότερους παράγοντες της σημερινής σεξουαλικής ηθικής. Για να είναι κανένας ελεύθερος, πρέπει να

αισθάνεται ασφαλής στον έρωτα.

Η σημερινή νεολαία έχει ελάχιστες ευκαιρίες για έρωτα. Οι γονείς δεν επιτρέπουν στους γιους και τις κόρες τους να ζούν στην «άμαρτία», όπως άρέσκονται να λένε, ώστε τα νεαρά έρωτευμένα ζευγάρια να καταφεύγουν στα ύγρά δάση και πάρκα ή στ' αυτοκίνητα. Η νεολαία μας λοιπόν φαίνεται να καταπιέζεται απ' όλες τις πλευρές. Οι συνθήκες την εξαναγκάζουν να μετατρέψει κάτι ωραίο και ευχάριστο σε κακό και αμαρτωλό, σε βρωμιά, παρανομία και χαμόγελο ντροπής.

Τα ίδια ακριβώς ταμπού και οι ίδιοι φόβοι που διαμορφώνουν τη σεξουαλική μας συμπεριφορά είναι αυτά που οδηγούν σε κάθε διαστροφή, με την οποία διάζεται ή στραγγαλίζεται ένα κοριτσάκι μέσα στα παλιοχαλάσματα ή βασανίζονται Έβραίοι και Νέγροι.

Οι σεξουαλικές απαγορεύσεις δεσμεύουν τη σεξουαλικότητα μέσα στα οικογενειακά πλαίσια. Η απαγόρευση του αντανισμού εξαναγκάζει το παιδί να κατευθύνει τα ενδιαφέροντά του στους γονείς του. Κάθε φορά που η μητέρα χτυπάει τα χέρια του παιδιού της, επειδή έπιασε τα γεννητικά του όργανα, δημιουργεί μια σχέση ανάμεσα σ' αυτή και τη σεξουαλική επιθυμία του παιδιού, μια κρυφή τοποθέτηση απέναντι στη μητέρα, ή οποία οδηγεί στον πόθο και στην αποστροφή, στην αγάπη και στο μίσος. Μια ανελεύθερη οικογένεια είναι το καλύτερο τροφείο για άπωθήσεις, οι οποίες με τη σειρά τους συμβάλλουν στη σταθεροποίηση της εξουσίας των ενήλικων — όπωςσδήποτε με το τίμημα πολύαριθμων νευρώσεων.

Αν επιτρεπόταν στη σεξουαλική αναζήτηση ενός νέου ή μιας νέας να υπερπηδήσει το φράχτη του κήπου, τότε θα κινδύνευε η οικογενειακή εξουσία. Ο δεσμός με τον πατέρα και τη μητέρα θα χαλάρωνε, όποτε αυτόματα το παιδί θα μετέφερε τη συναισθηματική του ζωή έξω από την οικογένεια. Φαίνεται παράλογο, αλλά αυτοί οι δεσμοί είναι το απαραίτητο υποστυλώμα για το αυταρχικό κράτος — όπως ακριβώς η πορνεία ήταν ή απαραίτητη προστασία της ηθικής των καθωσπρέπει κοριτσιών των καλών οικογενειών.

Ἡ ἄρση τῆς σεξουαλικῆς καταπίεσης σημαίνει ἀπώλεια τῆς νεολαίας γιὰ τὴν ἐξουσία.

Οἱ πατέρες κι οἱ μητέρες συμπεριφέρονται ὅπως ἀκριβῶς τοὺς συμπεριφέρονταν οἱ δικοὶ τους γονεῖς: Προσπαθοῦν κι αὐτοὶ ὅπως κι ἐκεῖνοι νὰ μεγαλώσουν σεμνά κι ἀγνά παιδιά, κι ἀρέσκονται γιὰ λόγους ἄνεσης νὰ ξεχνοῦν τόσο τὰ κρυφὰ σεξουαλικά παιχνίδια καὶ τίς πορνογραφικὲς ἱστορίες τῆς παιδικῆς ἡλικίας τους ὅσο κι αὐτὲς τίς πικρὲς ἐξεγέρσεις ἐνάγνια στοὺς γονεῖς τους, οἱ ὁποῖες ὑποχρεώνονταν νὰ ἀπωθοῦνται πρὶν ἀκόμα ἐκδηλωθοῦν, μὲ ἐπακόλουθό τους τὰ φοβερὰ αἰσθήματα ἐνοχῆς. Δὲν καταλαβαίνουν πῶς μεταδίδουν στὰ παιδιά τους τὰ ἴδια ἐκεῖνα αἰσθήματα ἐνοχῆς, ποὺ πρὶν πολλὰ χρόνια τοὺς ἄφηναν ἄυπνους δλάκερες νύχτες.

Ἡ σοβαρότερη νεύρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει μὲ τὴν πρώτη ἀπαγόρευση τοῦ χαϊδέματος τῶν γεννητικῶν του ὀργάνων: Μὴν πιάνεις ἐκεῖ! Ἀκολουθεῖ μιὰ καρπαζιά, μιὰ βίαιη ἀπομάκρυνση τῶν χεριῶν ἢ καὶ δέσιμό τους, μὲ τὴν τραγικὴ συνέπεια τῆς ἀνικανότητος, τῆς ψυχρότητος καὶ τοῦ ἄγχους. Ἀντίθετα ἓνα παιδί ποὺ μπορεῖ ἐλεύθερα νὰ πιάνει τὰ γεννητικά του ὄργανα, μπορεῖ νὰ μεγαλώσει ἔχοντας μιὰ εἰλικρινῆ κι εὐτυχισμένη τοποθέτηση ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα. Τὰ σεξουαλικά παιχνίδια μεταξὺ τῶν μικρῶν παιδιῶν εἶναι φυσιολογικά καὶ φανερώνουν ὕγεια, ὁπότε δὲν πρέπει νὰ τ' ἀντιμετωπίζουμε μὲ κατσουφιάσματα. Ἀπεναντίας θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποστηρίζονται σὰ μιὰ προεισαγωγὴ γιὰ τὴν ὕγεια τῆς νεολαίας καὶ τὴν ὕγεια τῆς μετέπειτα ζωῆς τῶν ἐνήλικων. Ἀρνοῦνται τὴν πραγματικότητα ὅσοι ἀπὸ τοὺς γονεῖς λένε ὅτι δὲν ξέρουν πῶς τὰ παιδιά τους κάνουν σεξουαλικά παιχνίδια στὶς σκοτεινὲς γωνιές. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὸ παιχνίδι ποὺ γίνεται στὰ κρυφὰ καὶ στὰ κλεφτά, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ προξενεῖ αἰσθήματα ἐνοχῆς, τὰ ὁποῖα ἐπιδρῶν στὴ μετέπειτα ζωὴ κι ἐκδηλώνονται συνήθως ὅταν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι γίνουν γονεῖς μὲ τὴν ἀπὸ μέρους τους καταδίκη αὐτῶν τῶν σεξουαλικῶν παιχνιδιῶν. Ἡ μόνη σωστὴ τοποθέτηση εἶναι ἡ εἰλικρινῆς παραδοχὴ τῶν

σεξουαλικῶν παιχνιδιῶν. Θὰ διαπράττονταν ὅπωςδήποτε πολὺ λιγότερα σεξουαλικά ἐγκλήματα, ἂν τὸ σεξουαλικὸ παιχνίδι περνοῦσε ἀπαρατήρητο σὰ φυσιολογικό. Τὸ ὅτι τὰ σεξουαλικά ἐγκλήματα καὶ οἱ σεξουαλικὲς ἀποπλανήσεις κάθε εἴδους εἶναι μιὰ ἄμεση συνέπεια τῆς ἀποδοκιμασίας τῆς σεξουαλικότητος τῆς πρώιμης παιδικῆς ἡλικίας δὲν μποροῦν οἱ ἠθικολόγοι γονεῖς νὰ τὸ παραδεχτοῦν ἢ ἀρνοῦνται νὰ τὸ παραδεχτοῦν.

Ὁ γνωστὸς ἀνθρωπολόγος Μαλινόφσκυ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι μεταξὺ τῶν Τρομπριανῶν* δὲν ἦταν γνωστὴ ἡ ὁμοφυλοφιλία, ὥσπου πῆγαν οἱ ντροπαλοὶ ἱεραπόστολοι νὰ ἐπιβάλλουν ξεχωριστὰ διαμερίσματα γιὰ τὰ ἀγόρια ἀπ' αὐτὰ τῶν κοριτσιῶν. Ποτὲ δὲν εἶχε συμβεῖ διασμός ἢ σεξουαλικὸ ἐγκλημα στοὺς Τρομπριανούς. Γιατί; Ἀπλούστατα γιατί δὲν εἶχαν ἐπιβληθεῖ στὰ μικρὰ παιδιά σεξουαλικοὶ περιορισμοί.

Τὸ μεγάλο ἐρώτημα ποὺ θαραίνει τοὺς γονεῖς τοῦ καιροῦ μας εἶναι: Θέλουμε τὰ παιδιά μας νὰ γίνουν σὰν κι ἐμᾶς; Ἄν ναι, ἡ κοινωνία μας θὰ συνεχίσει νὰ ζεῖ ὅπως μέχρι τώρα μὲ τοὺς διασμούς, τὰ σεξουαλικά ἐγκλήματα, τοὺς δυστυχισμένους γάμους καὶ τὰ νευρωτικὰ παιδιά; Ἄν ἡ ἀπάντηση γιὰ τὴν πρώτη ἐρώτηση εἶναι ναι, τότε πρέπει κι ἡ ἀπάντηση στὴ δευτέρη ἐρώτηση νὰ εἶναι ἡ ἴδια. Κι οἱ δύο ἀπαντήσεις λένε ναι στὸν πυρηνικὸ ἀφανισμό, γιατί προϋποθέτουν τὴ συνέχιση τοῦ μίσους καὶ τὴν ἐξωτερίκευση αὐτοῦ τοῦ μίσους μὲ τὴ μορφή πολέμων.

Κι ἐρωτῶ τοὺς ἠθικολόγους γονεῖς: Θὰ σᾶς ἀνησυχεῖ πολὺ τὸ σεξουαλικὸ παιχνίδι τῶν παιδιῶν σας, ὅταν θὰ πέφτουν οἱ ἀτομικὲς βόμβες; Θὰ εἶναι ὑπόθεση μεγάλης σημασίας ἢ παρθενιά τῶν θυγατέρων σας, ὅταν ἡ ραδιοακτινοβολία θὰ καταστήσει ἀδύνατη πλέον τὴ ζωὴ; Θὰ συνεχίσετε νὰ ἐπιμένετε στὶς στενὲς δοξασίες σας γιὰ τὴν καταπίεση κάθε τι καλοῦ ποὺ διαθέτει ἡ παιδικότητα, τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ γιοί σας θὰ στρατολογοῦνται γιὰ τὸ μεγάλο ἀφανισμό; Θὰ σώσει τὴ ζωὴ σας καὶ τὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν σας ὁ

* Κάτοικοι τῶν νησιῶν Τρομπριάν τῆς Μελανησίας. (Σ.τ.Μ.).

θεός που με τόσο άστείο τρόπο παρακαλείτε;

Ίσως μερικοί από σας απαντήσουν ότι αυτή η ζωή είναι μόνο η αρχή και πώς στον άλλο κόσμο δε θα υπάρχει ούτε μίσος ούτε πόλεμος ούτε και σεξουαλικότητα. Στην περίπτωση αυτή κλείστε αυτό το βιβλίο — γιατί δεν υπάρχει καμιά σχέση μεταξύ μας.

Για μένα η αιώνια ζωή είναι ένα όνειρο — ένα αληθινά κατανοητό όνειρο* γιατί ο άνθρωπος σε κάθε τομέα, με εξαίρεση μόνο τις τεχνικές του ανακαλύψεις, υπέφερε ουσιαστικά πάντα από αποτυχίες. Άλλα αυτό το όνειρο δεν είναι αρκετά καλό. Επιθυμώ να δω τον παράδεισο στη γη κι όχι στα σύννεφα. Το καταπληκτικό μάλιστα είναι ότι οι περισσότεροι άνθρωποι θέλουν ακριβώς το ίδιο πράγμα. Το εὐχόμενοι, μόνο που δεν έχουν τη θέληση να το φτάσουν, και τοῦτο γιατί η θέλησή τους νοθεύτηκε με το πρώτο κιόλας χαστούκι, με τα σεξουαλικά ταμπού.

Για τους γονείς δεν υπάρχει ουδετερότητα. Πρέπει να αποφασίσουν. Πρέπει να διαλέξουν ανάμεσα στην ένοχοποιητική, στην κρυφή σεξουαλικότητα και σ' αυτή τη φανερή, την υγιή κι ευτυχισμένη σεξουαλικότητα. Αν οι γονείς διαλέξουν τους κοινούς κανόνες της ήθικης, τότε δεν έχουν το δικαίωμα να διαμαρτύρονται για την άθλιότητα μιας σεξουαλικά διαστραμμένης κοινωνίας, γιατί αυτή είναι συνέπεια αυτού του ήθικου κώδικα. Δεν έχουν επίσης το δικαίωμα να μισούν τους πολέμους, γιατί το μίσος ενάντια στον ίδιο τους τον εαυτό, που μεταβιβάζεται από τους ίδιους στα παιδιά τους, εξωτερικεύεται με τη μορφή του πολέμου. Η ανθρωπότητα είναι συναισθηματικά άρρωστη, άρρωστη εξαιτίας αυτών των αισθημάτων ένοχης και φόβου που προξενήθηκαν στην παιδική ηλικία. Παντού μέσα στην κοινωνία μας έχει πέσει συναισθηματική πανούκλα.

Όταν η Ζωή ήταν έξη χρονών, ήρθε μια μέρα για να μου πει: «Ο Βασίλης απ' όλα τα μικρά παιδιά έχει το μεγαλύτερο cock*, αλλά η κυρία τάδε (μια έπισκέπτρια) λέει

* Cock = κόκκορας. Στην τρέχουσα άγγλική γλώσσα σημαίνει το ανδρικό μέριο. (Σ.τ.Μ.).

ότι είναι άπρέπεια να λέμε c o c k.» Άμέσως τη διαβεβαίωσα πώς δεν είναι άπρέπεια. Από μέσα μου αναθεμάτιζα αυτή τη γυναίκα για την ήλιθια και στεγοκέφαλη αντίληψή της για τα παιδιά. Άνέχομαι ίσως να μου κάνουν προπαγάνδα για ζητήματα πολιτικής ή συμπεριφοράς, όταν όμως έπεμδαίνει κανένας σ' ένα παιδί και του δημιουργεί αισθήματα ένοχης, τότε άντεπιτίθεμαι με πείσμα.

Η λάγνα τοποθέτησή μας στο σύνολό της απέναντι στη σεξουαλικότητα, τα κακαριστά γέλια μας στις θεατρικές επιθεωρήσεις, τα πρόστυχα όρνιθοσκαλισματα στους τοίχους των αποχωρητηρίων κι όλα τα παρόμοια πηγάζουν από τα αισθήματα ένοχης από την πρώιμη παιδική ηλικία, τότε που ο αυνανισμός καταπιεζόταν και το παιδικό σεξουαλικό παιχνίδι εξοριζόταν στις σκοτεινές γωνιές και τα χαλάσματα. Σε κάθε οικογένεια υπάρχουν μυστικά σεξουαλικά παιχνίδια ανάμεσα στα παιδιά. Έξαιτίας όμως της μυστικότητας και των αισθημάτων ένοχης καταλείπονται πάρα πολλά βιώματα μεταξύ των αδερφιών, τα όποια καθορίζουν όλη τη μετέπειτα ζωή και κάνουν αδύνατη την ευτυχία μέσα στο γάμο. Όταν όμως τα σεξουαλικά παιχνίδια μεταξύ των πεντάχρονων αδερφιών γίνονταν αποδεκτά σά φυσιολογικά, τότε αυτά θα αντιμετώπιζαν έλεύθερα ένα σεξουαλικό σύντροφο έξω από την οικογένεια.

Η άκραία μορφή του σεξουαλικού μίσους είναι ο σαδισμός. Κανένας άνθρωπος με φυσιολογική έρωτική ζωή δε θα μπορούσε να βασανίσει έναν άνθρωπο ή ένα ζώο ή να είναι υπέρ των φυλακών. Καμιά σεξουαλικά ίκανοποιημένη γυναίκα δε θα κατηγορούσε μια άνύπαντρη μητέρα.

Μ' αυτά που λέω προκαλώ βέβαια έναντιόν μου τη μορφή: «Αυτός ο άνθρωπος στο μυαλό του έχει πάντα τη σεξουαλικότητα. Κι η σεξουαλικότητα δεν είναι το παν στη ζωή. Υπάρχουν φιλία, εργασία, χαρά και φροντίδες. Γιατί μόνο σεξουαλικότητα;»

Άπαντώ: «Η σεξουαλικότητα προσφέρει την πιο μεγάλη χαρά στη ζωή. Σεξουαλικότητα και έρωτας μαζί είναι η πιο ανώτερη μορφή της έκστασης, ή πιο ιδανική μορφή του

δίνω και του παίρνω. Κι όμως απ' ό,τι δείχνουν τα πράγματα ή σεξουαλικότητα μισείται. Διαφορετικά κανείς μητέρα δε θα μπορούσε να απαγορεύει τον αντανισμό, κανένας πατέρας δε θα μπορούσε ν' απαγορεύει τη σεξουαλική επαφή έξω από τα πλαίσια του παραδοσιακού γάμου, ούτε στις θεατρικές επιθεωρήσεις θα εύδοκμοούσαν τα χυδαία άστεία, κι οι άνθρωποι δε θα κατασπαταλούσαν το χρόνο τους με τα φίλμς και τα μυθιστορήματα που μιλούν για την αγάπη, αλλά θα αγαπούσαν οι ίδιοι.

Σχεδόν όλα τα φίλμς ασχολούνται με την αγάπη: μιιά απόδειξη ότι ή σεξουαλικότητα είναι ο σημαντικότερος παράγοντας στη ζωή. Το ενδιαφέρον γι' αυτά τα φίλμς είναι κατά κύριο λόγο νευρωτικής φύσης. Είναι το ενδιαφέρον σεξουαλικά απογοητευμένων ανθρώπων με αισθήματα ένοχής. Κι αφού είναι άνίκανοι για τη φυσιολογική αγάπη εξαιτίας των αισθημάτων ένοχής τους, τρέχουν να δούν τα φίλμς που παρουσιάζουν την αγάπη τόσο ρομαντική κι ώραία. Οι σεξουαλικά καταπιεσμένοι ξεθυμαίνουν το σεξουαλικό τους ενδιαφέρον με υποκατάστατα. Κανένας άντρας ή γυναίκα με ίκανοποιημένη έρωτική ζωή δε θα μπορούσε να φανταστεί τον έαυτό του να κάθεται δυο φορές τη βδομάδα σ' έναν κινηματογράφο για να δει σκανδαλιστικές φωτογραφίες, οι οποίες δέν αποτελούν παρά απομίμηση της πραγματικής ζωής.

Το ίδιο ισχύει και για τα λαϊκά έρωτικά μυθιστορήματα. Άσχολούνται είτε με τη σεξουαλικότητα είτε με το έγκλημα, συχνά όμως συνδυάζουν και τα δυό. Το μυθιστόρημα «Όσα παίρνει ο άνεμος» είχε τόση επιτυχία όχι γιατί είχε σά φόντο του την τραγωδία του άμερικανικού εμφύλιου πολέμου και των σκλάβων, αλλά γιατί έχει σαν επίκεντρο ένα πληκτικό κι έγωκεντρικό κορίτσι με τις έρωτικές του περιπέτειες.

Τα περιοδικά για τη μόδα, τα κοσμήματα και τα καλλιστεία, οι σνομπιστικές φυλλάδες και οι ιστορίες για το σέξ δείχνουν ξεκάθαρα ότι ή σεξουαλικότητα είναι το σπουδαιότερο στη ζωή. Ταυτόχρονα όμως βλέπουμε να επιτρέπονται

μόνο υποκατάστατα της σεξουαλικότητας — δηλαδή ρομάντσα, φίλμς και καλλιστεία.

Ο Ντ. Η. Λώρενς μάς λέει για τη βλαβερότητα των σεξοφίλμς: οδηγούν τα σεξουαλικά καταπιεσμένα άγόρια, που είναι δειλά απέναντι στα κορίτσια του κύκλου τους, στη μεταφορά των αισθημάτων τους πάνω σε μιιά από τις πρωταγωνίστριες — μ' αποτέλεσμα να γυρίζουν στα σπίτια τους και να αντανίζονται. Φυσικά ο Λώρενς δε θέλει να πει ότι ο αντανισμός είναι κάτι κακό. Άναφέρεται περισσότερο σε μιιά άρρωστημένη σεξουαλικότητα, ή οποία μπορεί να εκδηλώνεται μόνο με τον αντανισμό και τις φανταστικές εικόνες που τον συνοδεύουν. Ένας νεαρός με ύγιή σεξουαλικότητα σίγουρα θα γυρεύει μιιά συντρόφισσα στη γειτονιά του ή στον κύκλο του.

Δε χρειάζεται παρά να σκεφτεί κανένας πόσοι άνθρωποι ζούν απ' όλες αυτές τις σεξουαλικές άπωθήσεις: ή βιομηχανία της μόδας, οι κατασκευαστές κραγιόν, ή εκκλησία, τα θέατρα κι οι κινηματογράφοι, οι συγγραφείς των βιβλίων μεγάλης κυκλοφορίας (bestseller) και οι καλτσοβιομηχανίες.

Θα ήταν κουτό να υποστηρίξει κανένας ότι μιιά σεξουαλικά ελεύθερη κοινωνία θα καταργούσε τις ώραϊες φορεσιές. Φυσικά όχι. Κάθε γυναίκα θα ήθελε να είναι ώραία για τον άντρα που αγαπάει. Και κάθε άντρας θα ήθελε να είναι κομψός, ιδιαίτερα όταν πάει σε ραντεβού. Το μόνο πράγμα που θα εξαφανιζόταν σε μιιά ελεύθερη κοινωνία είναι ο φετιχισμός: ή λατρεία του υποκατάστατου όταν ή πραγματικότητα είναι απαγορευμένη. Δε θα υπήρχαν σ' αυτή σεξουαλικά καταπιεσμένοι άντρες που να γουρλώνουν τα μάτια τους μπροστά στα γυναικεία εσώρουχα στις βιτρίνες. Τι συμφορά σ' αλήθεια να καταπιέζονται έτσι τα σεξουαλικά ενδιαφέροντα! Η μεγαλύτερη άπόλαυση άπολαμβάνεται με αισθήματα ένοχής. Η άπώθηση άγκαλιάζει κάθε κομάτι της ανθρώπινης ζωής, το περιορίζει άσφυκτικά, το κάνει δυστυχισμένο και γεμάτο μίσος.

Όποιος μισεί τη σεξουαλικότητα, μισεί τη ζωή. Όποιος

μισεί τη σεξουαλικότητα δεν μπορεί ν' αγαπήσει τον πλησίον του. Όποιος μισεί τη σεξουαλικότητα ή σεξουαλική του ζωή χαρακτηρίζεται από ανικανότητα, ψυχρότητα ή στην καλύτερη περίπτωση από υποανάπτυξη. Έκεί έχει τις ρίζες της ή διαπίστωση πολλών γυναικών που έφεραν παιδιά στον κόσμο: «Η σεξουαλική επαφή είναι μια ανώφελη σπατάλη χρόνου!» Όταν η σεξουαλικότητα δεν ικανοποιείται, τότε η σεξουαλική όρμη μετατρέπεται σε άγχος και μίσος, έπειδή ακριβώς είναι πάρα πολύ δυνατή και δεν μπορεί κανένας να την εξουδετερώσει ολότελα.

Δεν είναι πολλοί οι ενήλικοι που θεωρούν τη σεξουαλική πράξη σαν ένα δόσιμο. Γιατί αλλιώς πώς θα μπορούσε να εξηγηθεί ότι 70% του πληθυσμού, όπως υποστηρίζουν οι ειδικοί, πάσχει από ανικανότητα και ψυχρότητα. Για πολλούς μάλιστα άντρες η συνουσία είναι μια έπιτρεπτή μορφή διασμοϋ. Από την άλλη μεριά για πολλές γυναίκες έχει καταστήσει ένοχλητική ίεροτελεστία, την οποία πρέπει να υπομένουν χωρίς γογγυσμούς. Χιλιάδες από τις παντρεμένες γυναίκες δεν έφτασαν ποτέ στη ζωή τους μέχρι τον όργασμο. Ακόμα και μορφωμένοι άντρες συμβαίνει συχνά να μη γνωρίζουν ότι μπορούν και οι γυναίκες να φτάσουν μέχρι τον όργασμο. Μέσα σ' ένα τέτοιο κλίμα λοιπόν το δόσιμο δεν μπορεί να είναι παρά μηδαμινό, όποτε η σεξουαλική πράξη καταντάει λίγο ή πολύ σε κάτι το κτηνώδικο, σε μια άσχημοσύνη. Εκείνοι οι ανώμαλοι που απαιτούν να μαστιγωθούν ή να μαστιγώνουν δεν είναι παρά μια άκραία συνέπεια της λαθεμένης σεξουαλικής άγωγής: μπορούν να δίνουν αγάπη μόνο στη μορφή του μίσους.

Καθένας από τους πρώην μαθητές του Σάμμερχιλ ξέρει τόσο από τα βιβλία μου όσο και από τις όμιλίες μου ότι είμαι υπέρ της ολοκληρωμένης σεξουαλικής ζωής κάθε ανθρώπου, ανεξάρτητα από το πόσο χρονών είναι. Πολλές φορές μετά από όμιλίες μου ρωτήθηκα αν στο Σάμμερχιλ διατίθενται αντισυλληπτικά μέσα κι αν όχι, γιατί όχι; Αυτό είναι ένα παλιό και διαφιλονικούμενο ζήτημα που έμας όλους μάς πηγγώνει βαθιά. Έχω βαριά τη συνείδησή μου που στο

Σάμμερχιλ δε διατίθενται αντισυλληπτικά μέσα· κάθε συμβιασμός είναι: για μένα μια βαριά, ένοχλητική υπόθεση. Από την άλλη μεριά, αν έδινα στους μαθητές μου αντισυλληπτικά ήταν δεν ήταν σε ώριμη ηλικία, θα μου εκλείναν οι άρχες το σχολείο. Δεν μπορεί, βλέπετε, ό καθένας να άγνωσι ολότελα το νόμο.

Οι αντίπαλοι της ελεύθερης ζωής για τα παιδιά ρωτούν συχνά: «Γιατί δεν αφήνετε ένα μικρό παιδί να παρακολουθήσει μια σεξουαλική πράξη;» Η άπάντηση ότι τάχα ένα τέτοιο θέαμα θα άφηνε στο παιδί κάποιο ψυχικό τραύμα ή θα προξενούσε κάποιο βαρύ νευρικό κλονισμό είναι λαθεμένη. Τα παιδιά των Τρομπριανών, όπως μάς πληροφορεί ό Μαλινόφσκυ, όχι μόνο παρακολουθούν τη συνουσία των γονέων τους, αλλά θεωρούν σαν κάτι το αυτονόητο ακόμα κι αυτό το φαινόμενο της γέννησης και του θανάτου. Εγώ δεν πιστεύω ότι ένα ελεύθερα διαπαιδαγωγημένο παιδί θα δεχόταν βλαβερές έπιδράσεις, αν τύχαινε να δει σεξουαλική πράξη. Πέρα όμως απ' όλα αυτά, η ειλικρινέστερη άπάντηση στην παραπάνω έρώτηση είναι: Στη σημερινή κοινωνία ό έρωτας δεν είναι δημόσια υπόθεση.

Δέ μου διαφεύγει το γεγονός ότι πολλοί γονείς έχουν θρησκευτικές ή άλλες άρνητικές άπόψεις για τη σεξουαλικότητα. Μ' αυτούς φαίνεται πώς δε γίνεται τίποτα. Δεν μπορούν να άποδεχτούν τις άπόψεις μας. Από την άλλη μεριά όμως πρέπει να τους πολεμάμε, όταν παραβιάζουν το δικαίωμα των παιδιών μας για ελευθερία, είτε πρόκειται για σεξουαλική είτε για οποιαδήποτε άλλη ελευθερία.

Στους άλλους γονείς θα είχα να πω τα παρακάτω: Οι μεγάλες σπαζοκεφαλιές αρχίζουν όταν η δεκαεξάχρονη κόρη σας θέλει να κάνει τη δική της ζωή. Ίσως γυρίσει στο σπίτι μετά τα μεσάνυχτα. Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να τη ρωτήσετε που ήταν. Αν δε μεγάλωσε μέσα σ' ελεύθερες συνθήκες, θα σας έξαπατήσει με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που έσείς κι εγώ έξαπατήσαμε τους δικούς μας γονείς.

Όταν η κόρη μου αγαπήσει στα δεκάξη της ίσως έναν αναίσθητο άντρα, τότε στ' αλήθεια θα άνησυχήσω. Ξέρω δ-

μως πώς δεν μπορώ να κάνω τίποτα ενάντια σε μια τέτοια κατάσταση. Ελπίζω να είμαι αρκετά λογικός, ώστε να μην πάρω καμιά πρωτοβουλία. Το γεγονός ότι η κόρη μου μεγάλωσε ελεύθερη με κάνει να υποθέτω ότι δε θα πέσει στην άγκαλιά ενός ανεπιθύμητου τύπου νεαρού άντρα. "Αν και ποτέ δεν μπορεί κανένας να είναι απόλυτα σίγουρος.

Έχω όμως πειστεί ότι οι περισσότεροι επιπόλαιοι δεσμοί δεν είναι παρά μια διαμαρτυρία κατά της αυταρχικότητας των γονέων. Οι γονείς μου δε μου έχουν εμπιστοσύνη, αλλά δε μου κείγεται καρφί. Έγώ κάνω ό,τι μου αρέσει, κι αν δεν τούς αρέσει τότε ασπανεύα κόψουν το κεφάλι τους.

Θα έχετε αγωνία μήπως αποπλανηθεί η κόρη σας. "Αλλά γενικά τα κορίτσια δεν αποπλανιούνται. "Απλούστατα είναι κι αυτά συνεργοί στην αποπλάνηση. Αυτή η φάση γύρω στα δεκάξη χρόνια θα μπορούσε να μην είναι και τόσο εφιαλτική, αν η κόρη σας είναι φίλη σας και όχι υποτελής σας. Θα πρέπει να αντιμετωπίσετε την αλήθεια ότι δεν μπορεί κανένας να ζει τη ζωή ενός άλλου και πώς σε τόσο δύσκολες υποθέσεις, όπως είναι τα αισθηματικά θέματα, δεν μπορεί να μεταβιβάσει τις δικές του εμπειρίες.

Ο αποφασιστικότερος παράγοντας για όλα αυτά είναι η αντίληψη για τη σεξουαλικότητα μέσα στην οικογένειά σας. "Αν αυτή η αντίληψη είναι υγιής, τότε μπορείτε άφοβα να παραδώσετε στην κόρη σας το κλειδί του αποκλειστικά δικού της δωματίου. "Αν δεν είναι υγιής, τότε το κορίτσι θα αναζητήσει με λαθεμένο τρόπο τη σεξουαλικότητα — πολύ πιθανόν με τον ακατάλληλο άντρα — κι έσείς θα είστε ανήμπορος να κάνετε το παραμικρό.

Τα ίδια ισχύουν και για το γιό σας. "Εξαιτίας του θα έχετε λιγότερες φροντίδες γιατί δεν μπορεί να μείνει έγκυος. Κι όμως αρκεί μια λαθεμένη τοποθέτηση απέναντι στη σεξουαλικότητα για να καταστρέψει εύκολα τη ζωή του.

Ελάχιστοι ευτυχισμένοι γάμοι υπάρχουν. "Όταν σκεφτεί κανένας την παιδική ηλικία των περισσότερων ανθρώπων,

τότε παραξενεύεται με το ότι υπάρχουν και ευτυχισμένοι γάμοι. "Αφού η σεξουαλικότητα ήταν κίβλας από το παιδικό δωμάτιο μια δρώμικη υπόθεση, δε θα μπορεί στο συζυγικό κρεβάτι να είναι καθαρότερη.

"Όταν οι σεξουαλικές σχέσεις του ζευγαριού δεν είναι αρμονικές, ο γάμος στο σύνολό του είναι μια άποτυχία. Το δυστυχισμένο ζευγάρι διαπαιδαγωγημένο μέσα στο μίσος κατά της σεξουαλικότητας αλληλομισείται. Τα παιδιά δεν έχουν καλή τύχη γιατί τους λείπει η ζεστασιά μιας οικογένειας, που τους είναι τόσο απαραίτητη για τη ζεστασιά της δικής τους ζωής. Οι σεξουαλικές αναστολές των γονέων τους μεταβιβάζονται ασυνείδητα και σ' αυτά. Τα χειρότερα προβληματικά παιδιά έχουν τέτοιους γονείς.

Σεξουαλική διαφώτιση

"Αν οι γονείς απαντούν στις έρωτήσεις των παιδιών με βάση την αλήθεια και χωρίς δισταγμούς, τότε η σεξουαλική διαφώτιση θα είναι μέρος της φυσικής παιδικής ηλικίας. "Η ψευτοεπιστημονική μέθοδος είναι θλαβερή. Ξέρω κάποιον νεαρό που δέχτηκε τέτοια σεξουαλική διαφώτιση, ώστε κοκκίνιζε κάθε φορά που κάποιος χρησιμοποιούσε τη λέξη γύρη (pollen). Είναι βέβαια σημαντικό να ξέρει κανένας δλη την πραγματικότητα για το σεξουαλικό τομέα, όμως ακόμα πιο σημαντικό είναι το συναισθηματικό περιεχόμενο αυτής της διαφώτισης. Οι γιατροί λ.χ. ξέρουν τα πάντα για την ανατομία της σεξουαλικότητας, κι όμως δεν είναι καλύτεροι έραστές από τους νησιώτες του Ειρηνικού "Ωκεανού — ίσως να μην είναι ούτε στο μισό καλοί όσο είναι αυτοί.

Το παιδί δεν το ενδιαφέρει και τόσο η εξήγηση του μπαμπά ότι θάζει το πιπί του μέσα στο πιπί της μαμάς, όσο το ενδιαφέρει το γιατί το κάγει αυτό το μπαμπάς. "Ένα παιδί όμως στο οποίο επιτρέπεται το σεξουαλικό παιχνίδι δεν έχει ανάγκη να κάνει τέτοια έρωτηση.

Ἡ σεξουαλική διαφώτιση δὲν εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ ἓνα ἐλεύθερα διαπαιδαγωγημένο παιδί, γιατί διαφώτιση σημαίνει πῶς αὐτὸ τὸ θέμα ἔχει παραμεληθεῖ. Ὄταν ἡ φυσιολογική περιέργεια τοῦ παιδιοῦ ικανοποιεῖται μὲ μιὰ εἰλικρινῆ καὶ καλοστόχαστη ἀπάντηση, τότε καὶ ἡ σεξουαλικότητα δὲ θὰ παρουσιάζεται σὰν κάτι ποὺ ἔχει ἀνάγκη διαφώτισης. Γιατί, ἐδῶ ποὺ τὰ λέμε, δὲν κάνουμε μαθήματα στὰ παιδιά γιὰ τὸ πεπτικό τους σύστημα οὔτε καὶ γιὰ τὰ περιττώματά τους. Ὁ ὅρος σεξουαλικὴ διαφώτιση ὑπάρχει μόνο καὶ μόνο γιατί ἡ σεξουαλικὴ δραστηριότητα ἐμποδίζεται καὶ διεξάγεται μὲ μυστικότητα.

Ἡ εἰσαγωγή τῆς σεξουαλικῆς διαφώτισης στὰ σχολικὰ προγράμματα θὰ πρόσφερε τὴν ἐπικίνδυνη δυνατότητα προαγωγῆς τῶν σεξουαλικῶν ἀναστολῶν μὲ τὴν ἠθικολογία. Καὶ μόνο ὁ ὅρος σεξουαλικὴ διαφώτιση δημιουργεῖ τὴν ὑποψία μιᾶς τυπικῆς καὶ βασανιστικῆς διδασκαλίας τῆς ἀνατομίας καὶ τῆς ψυχολογίας ἀπὸ ἓνα δάσκαλο ποὺ φοβάται μήπως κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τῆς ὕλης ξεπεράσει τὰ σύνορα καὶ θρεθεῖ σὲ κανέναν ἀπαγορευμένο τομέα.

Στὰ περισσότερα σχολεῖα θὰ διακινδύνευε τὴν ἀπόλυσή του ὁποῖος ὁμολογοῦσε ὀλάκερη τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸν ἔρωτα καὶ τὴ γέννηση. Ἡ κοινὴ γνώμη στὰ πρόσωπα τῶν μητέρων δὲ θὰ ἀνεχόταν κάτι τέτοιο. Γνωρίζω περισσότερες ἀπὸ μιὰ περιπτώσεις ὅπου μιὰ ἐξοργισμένη μητέρα ξεστόμιζε φοβερὲς ἀπειλὲς κατὰ τῆς δασκάλας, γιατί δῆθεν διέφθειρε τὸ παιδί της μὲ «βρωμερές», «ἄθες» καὶ «πρόστυχες» διδασκαλίες.

Γιὰ νὰ θέλει κανένας νὰ μεταβιβάσει σ' ἓνα ἐλεύθερο παιδί κάθε γνώση γιὰ τὰ σεξουαλικά θέματα ἀνάλογα μὲ τίς ἀπαιτήσεις του, θὰ πρέπει νὰ ξέρεῖ ὁ ἴδιος φυσικὰ πῶς ἐξηγοῦνται τὰ πράγματα. Ἄς ποῦμε πῶς τὸ παιδί θέλει νὰ μάθει, γιατί δὲν εἶναι ὅλα τὰ ἀρσενικά ἄλογα ἐπιθήτορες, ἢ γιατί δὲν εἶναι ὅλα τὰ ἀρσενικά πρόβατα κριάρια. Ἡ ἀπάντηση αὐτῆς τῆς ἐρώτησης προϋποθέτει ἐννοιες ποὺ ξεπερνῶν κατὰ πολὺ τὴν ἀντίληψη ἐνὸς τετράχρονου παιδιοῦ· γιατί τὸν εὐνοουχισμό δὲν μπορεῖ κανένας νὰ τὸν ἐξηγήσει

μὲ ἀπλά λόγια. Στὴν περίπτωση αὐτὴ οἱ γονεῖς θὰ πρέπει νὰ προσφέρουν ὅ,τι καλύτερο μποροῦν, σκεφτόμενοι πάντα ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ποῦν ψέματα οὔτε καὶ νὰ ἀποφύγουν τὸ θέμα.

Ἐνα πεντάχρονο ἀγόρι ἔβηκε στὴν τσέπη τοῦ πατέρα του ἓνα προφυλακτικό, καὶ ὅπως εἶναι φυσικὸ ρώτησε τί ἦταν αὐτό. Ἀποδέχτηκε ἀπροσποίητα τὴν ξεκάθαρη καὶ ἀπλὴ ἀπάντηση τοῦ πατέρα του ποὺ τοῦ δόθηκε χωρὶς τὸ παραμικρὸ ἔχνος συστολῆς.

Δὲν ὑπάρχει ἀντίρρηση πῶς σ' ὀρισμένες περιπτώσεις θὰ εἰπωθεῖ στὸ παιδί ὅτι τὸ θέμα εἶναι πάρα πολὺ δύσκολο καὶ γι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ περιμένει. Τὸ ἴδιο τελικὰ μπορεῖ νὰ γίνεῖ καὶ μὲ ἄλλες ἐρωτήσεις. Ἄν τὸ παιδί ρωτᾷει λ.χ. πῶς λειτουργεῖ μιὰ πολύπλοκη μηχανὴ ἢ ποιὸς ἔφτιαξε τὸ θεό, τότε μπορεῖ νὰ τοῦ εἰπωθεῖ πῶς ἡ ἀπάντηση γι' αὐτὸ τὸ θέμα εἶναι πάρα πολὺ πολύπλοκη γιὰ ἓνα παιδάκι τῆς ἡλικίας του.

Ἐπίσης εἶναι ἀσφαλέστερο καὶ προτιμότερο νὰ ἀναβληθεῖ ἡ ἀπάντηση ἀπὸ τὸ νὰ εἰπωθοῦν στὸ παιδί περισσότερα ἀπ' ὅσα τὸ ἐνδιαφέρουν — πράγμα ποὺ τὸ κάνουν μερικοὶ ἀνόητοι γονεῖς. Θυμᾶμαι μιὰ μαθήτρια, ἓνα δεκαπεντάχρονο κορίτσι ἀπὸ τὴν Ἑλβετία, ποὺ μοῦ ἔλεγε: «Ἡ Ἰρμα (δέκα χρονῶν) νομίζει ὅτι τὰ μωρὰ τὰ φέρνει ὁ γιατρός. Ἐγὼ ὅμως ξέρω ἀπὸ χρόνια ἀπὸ ποῦ ἔρχονται τὰ μωρὰ. Μοῦ τὸ εἶπε ἡ μητέρα μου. Μοῦ εἶπε ἐπίσης καὶ ἓνα σωρὸ ἄλλα πράγματα.»

Τὴ ρώτησα τί ἤξερε ἀκόμα καὶ μοῦ διηγήθηκε τὰ πάντα γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία καὶ τίς διαστροφές. Τὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν τὴ χειρίστηκαν ἔξυπνα. Ἡ μητέρα δὲν εἶχε νὰ κάνει τίποτα περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ ἀπαντήσει στὴν ἐρώτηση τοῦ παιδιοῦ. Ἀπὸ ἄγνοια εἶπε πολλὰ στὸ παιδί, εἶπε πράγματα ποὺ τὸ παιδί δὲν μποροῦσε νὰ τὰ ἀποδεχτεῖ. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν μιὰ νευρωτικὴ θυγατέρα. Σὲ γενικὲς ὅμως γραμμὲς εἶμαι τῆς γνώμης πῶς αὐτὴ ἡ κουτὴ μητέρα φέρθηκε λογικότερα ἀπὸ τὴν κάθε μιὰ ποὺ σκόπιμα λέει ψέματα στὸ παιδί της, ὅταν τὴ ρωτᾷει γιὰ τὸ μυστήριο τῆς γέν-

νησης. Το παιδί όμως κάποια μέρα θα ανακαλύψει το ψέμα. Συνήθως μαθαίνει από τους συμπαίχτες του τη μισή αλήθεια και μάλιστα με κακό τρόπο, και τότε πιστεύει πως ξέρει γιατί η μητέρα είχε πει ψέματα. Πως θα μπορούσε η μητέρα μου να μου πει κάτι τόσο βρώμικο!»

Κι αυτή είναι η αντίληψη της σημερινής κοινωνίας για τη γέννηση: μία βρώμικη και προσβλητική υπόθεση. Και μόνο το γεγονός ότι μία έγκυος γυναίκα προσπαθεί να κρύψει την κατάστασή της με κατάλληλες φορεσιές, αρκεί για την καταδίκη της λεγόμενης ήθικης μας.

Από την άλλη μεριά υπάρχουν μητέρες που λένε την αλήθεια στα παιδιά τους σχετικά με τα μωρά, αλλά λένε ψέματα όταν ερωτηθούν για τη σεξουαλικότητα. Αρνούνται να πουν στα παιδιά τους ότι η σεξουαλική πράξη είναι κάτι το εξαιρετικά ευχάριστο.

Η γυναίκα μου κι εγώ δε σπάσαμε ποτέ το κεφάλι μας για τη Ζωή και τη σεξουαλική της διαπαιδαγώγηση. Πήγαιναν όλα τόσο απλά, τόσο ξεκάθαρα και μαγευτικά — ακόμα και σ' ορισμένες δυσάρεστες στιγμές, λ.χ. όπως αυτή κατά την οποία η Ζωή εξήγησε σε μία ανύπαντρη επισκέπτριά μας πως η ίδια ήρθε στον κόσμο, γιατί ο μπαμπάς γονιμοποίησε τη μαμά, και γεμάτη ενδιαφέρον βιάστηκε να προσθέσει: «Κι έσένα ποιός σε γονιμοποιεί;»

Πέρα απ' αυτά διαπιστώσαμε ότι ένα ελεύθερο παιδί αναπτύσσει από πολύ νωρίς την αίσθηση της πρότερης συμπεριφοράς. Η Ζωή ήταν τριάντισι χρόνων όταν είπε τα παραπάνω λόγια στην επισκέπτριά μας. Στα πέντε χρόνια της άρχισε να καταλαβαίνει πως ορισμένα πράγματα δε λέγονται μπροστά σε μερικούς ανθρώπους. Ένα παρόμοιο αίσθημα λεπτότητας έχω προσέξει και σ' άλλα παιδιά, τα οποία δε μεγάλωσαν όπως η Ζωή από την αρχή μέσα σε συνθήκες ελευθερίας.

Από τότε που ο Φρόντ διατύπωσε τη θετική σεξουαλικότητα των μικρών παιδιών δεν έχουν μελετηθεί ικανοποιητικά οι εξωτερικεύσεις της. Για τη σεξουαλικότητα του βρέ-

φους έχουν γραφτεί αρκετά βιβλία, απ' όσα όμως γνωρίζω δεν έχει γραφτεί ούτε ένα βιβλίο για ελεύθερα διαπαιδαγωγημένα παιδιά. Η κόρη μας δεν έδειξε κανένα αισθητό ενδιαφέρον για το φύλο της, ούτε και γι' αυτό των γονέων της ή των συνομηλικών της. Στο μπάνιο και στην τουαλέτα μας έβλεπε πάντα γυμνούς. Με τη συμπεριφορά της η Ζωή κατέριψε τις αντιπροσωπευόμενες από ορισμένους ψυχολόγους θεωρίες για την ύπαρξη δήθεν κάποιας ένστικτώδους υποσυνείδητης, έμφυτης ντροπαλότητας που χαρακτηρίζει τάχα το παιδί όταν βλέπει τα γεννητικά όργανα των γονέων του ή τους βλέπει κατά την εκτέλεση των φυσικών λειτουργιών του οργανισμού τους. Αυτή η θεωρία είναι το ίδιο παράλογη με εκείνη, σύμφωνα με την οποία υπάρχει κάποιο έμφυτο αίσθημα ένοχής σχετικό με τον αυνανισμό.

Είναι δυνατό οι γονείς ενός ελεύθερου παιδιού να καταφέρουν να αποφύγουν κατά τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση όλα εκείνα τα ήλιθια κι επικίνδυνα λάθη που συνδέουν τη σεξουαλικότητα με το κακό και την αμαρτία. Όμως δεν είμαι τόσο σίγουρος για το αν από κάποια άλλη πλευρά δεν απειλεί ένας άλλος κίνδυνος: ο κίνδυνος του ιδεαλισμού. Πολύ πριν γίνει λόγος για ελεύθερη διαπαιδαγώγηση, μερικοί γονείς είχαν μάθει τα παιδιά τους να θεωρούν τη σεξουαλικότητα σαν κάτι το ιερό και το μεταφυσικό, το οποίο θα πρέπει να το μεταχειρίζεται κανένας με δέος και θαυμασμό, με κάποιο είδος μυστικιστικού και θρησκευτικού σεβασμού. Οι σύγχρονοι γονείς βέβαια δεν υποκύπτουν στον πειρασμό ν' ακολουθήσουν αυτή την αντίληψη, υπάρχει όμως το ενδεχόμενο να υποκύψουν σ' έναν παρόμοιο πειρασμό: στη λατρεία της σεξουαλικότητας σαν ένα νεοανακαλυφθέντα θεό. Είναι δύσκολος ο όρισμός — ίσως αυτό να είναι τόσο άοριστο, ώστε να μην επιδέχεται όρισμό. Μπορώ μόνο να διατυπώσω ότι στη σεξουαλικότητα αποδίδεται κάποιο είδος ιερότητας, όταν επέρχεται μία προς το λεπτότερο αλλαγή της φωνής, κάθε φορά που γίνεται λόγος γι' αυτή. Αυτή η στάση αφήνει να διαφαίνεται κάποιος φόβος μπροστά στην πορνογραφία. Συγγνώμη! αλλά δε νομί-

ζω γὰ πιστεύετε, ἐπειδὴ δὲ μιλάω
μὲ δέος γιὰ τὴ σεξουαλικότητα, ὅ-
τι εἶμαι ἀπὸ κείνους ποὺ θεωροῦν
τὴ σεξουαλικότητα σὰν κάτι ἀπὸ
τὸ ὁποῖο γίνονται σόκιγ. Κατὰ κάποιο
τρόπο ξαφνιάζομαι ὅταν βλέπω νέους γονεῖς νὰ μὴ διαφέ-
ρουν καὶ πολὺ στὰ λόγια καὶ στὸν τόνο ἀπὸ κείνη τὴν πα-
λιὰ ταξιαρχία ποὺ μιλοῦσε μὲ δέος γιὰ τὰ ἱερὰ μέλη τοῦ σώ-
ματος. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ σεξουαλικότητα ταυτίστηκε ἀπὸ
τοὺς πολλοὺς μὲ τὴ χυδαία ἀστειολογία, δημιούργησε τὸν
κίνδυνον τῶν ἄλλων ἄκρων, ὅπου ἡ σεξουαλικότητα μετατρέ-
πηκε σὲ κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν πρέπει νὰ μιλά κανένας — ὄχι
γιατὶ εἶναι κάτι κακό, ἀλλὰ ἀπεναντίας γιατί θεωρεῖται πιά
σὰν ἱερό. Μία τέτοια ἀντίληψη ὀδηγεῖ ὀπωσδήποτε σ' ἕναν
καινούργιο φόβον τῆς σεξουαλικότητας καὶ σὲ καινούργιες
ἀπωθήσεις. Γιὰ νὰ ἔχει τὸ παιδί μιὰ ὑγιή ἀντίληψη γιὰ τὴ
σεξουαλικότητα καὶ μιὰ ἀντίστοιχη ἐρωτική ζωὴ, δὲν πρέ-
πει νὰ ἀνεβάζουμε τὴ σεξουαλικότητα στὰ σύννεφα.

Ὅταν κάποιος λέει σ' ἕνα παιδί ὅτι ἡ σεξουαλικότητα εἶ-
ναι ἱερή, παραλλάζει τὴν παλιὰ ἱστορία, σύμφωνα μὲ τὴν
ὁποία οἱ ἁμαρτωλοὶ πᾶνε στὴν κόλαση. Ἄν κανένας μας
θεωρεῖ τὸ φαγοπότι καὶ τὸ γέλιο σὰν ἱερά, τότε συμφωνῶ νὰ
θεωρεῖται κι ἡ σεξουαλικότητα σὰν ἱερή. Βέβαια μπορού-
με νὰ χαρακτηρίσουμε τὰ πᾶντα ἱερά. Ὅταν ὁμως
θεωροῦμε τὴ σεξουαλικότητα σὰν κάτι τὸ ἐξώκοσμον, τότε
αὐταπατώμαστε καὶ δίνουμε ἐσφαλμένη κατεύθυνση στὰ παι-
διά μας. Τὸ παιδί εἶναι ἱερό — ἱερό σὰν ὑπαρξή, τὴν ὁποία
κανένας δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὴν καταστρέψει μὲ τίς ἡ-
λίθιες διδασκαλίες του.

Καὶ ἐνῶ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς ἐνάντια στὴ σεξουα-
λικότητα ξεψυχᾷ, προβάλλουν στὸν ὀρίζοντα οἱ καινούργιοι
τῆς ἐχθροῖ. Ἔχουμε τοὺς ζηλωτὲς τῆς σεξουαλικῆς διαφώ-
τισης ποὺ κάνουν διαγράμματα στὰ παιδιά καὶ τοὺς μιλοῦν
γιὰ μέλισσες καὶ γύρη. Πρακτικὰ δηλαδὴ λένε: «Κοιτάξτε
ἐδῶ, ἡ σεξουαλικότητα εἶναι ἀπλῶς ἐπιστήμη. Τίποτα τὸ
σκανδαλιστικὸ στὴν ὑπόθεση, ἔτσι δὲν εἶναι;» Βλέπετε, ὅ-

λους ἐμᾶς μᾶς ἔχουν παραμορφώσει τόσο πολὺ σχετικὰ μὲ
τὴ σεξουαλικότητα, ὥστε μᾶς εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ δοῦ-
με τὸν ἴσιον, τὸ φυσιολογικὸ δρόμον. Ἀκολουθοῦμε τὸν ἀνή-
φορον ἢ τὸν κατήφορον σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ σεξουαλικότητα, λές
καὶ χάθηκε τὸ ἴσιωμα. Εἶναι βέβαια καλὸ νὰ εἶναι κανέ-
νας ὑπὲρ τῆς σεξουαλικότητας, ὅταν ὁμως αὐτὸ τὸ ὑπὲρ δια-
μαρτύρεται μόνον ἐνάντια στὴν ἐχθρική, ἀπέναντι στὴ σεξου-
αλικότητα, ἀγωγή στὴν παιδικὴ ἡλικία, θὰ μπορούσε κάλ-
λιστα αὐτὸ τὸ ὑπὲρ νὰ εἶναι νευρωτικόν. Γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς
εἶναι ἀναγκαῖον νὰ διαμορφώσουμε μιὰ νέα στάση ἀπέναντι
στὴ σεξουαλικότητα, στὰ πλαίσια τῆς ὁποίας θὰ σεβόμαστε
τὴ φυσικὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ παιδί καὶ τὴ σεξουαλικότητα.

Ἄν αὐτὸ φαίνεται ἀδύνατον ἢ ἀδύνατον, τότε προτείνω νὰ
ἀποφεύγουν οἱ νέοι γονεῖς κάθε ἔχνος ντροπῆς, ἀηδίας καὶ
ἠθικῆς ἀγανάκτησης, νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ κάθε διαφώτιση
καὶ νὰ μὴ σκέφτονται τοὺς γείτονες ὅταν μιλοῦν γιὰ σεξου-
αλικὲς ὑποθέσεις. Τότε, καὶ μόνον τότε, θὰ μεγαλώσει τὸ παι-
δί χωρὶς ἀναστολές καὶ μίσος ἐνάντια στὸ ἴδιον τοῦ σώ-
μα. Γιὰ ἕνα τέτοιο παιδί ἡ σεξουαλικότητα δὲ θὰ κανταντή-
σει ποτὲ μιὰ ὑπόθεση τῆς διαφώτισης, τῆς προειδοποίησης
ἢ κάτι παρόμοιον.

Ἄν μπορέσουμε νὰ προφυλάξουμε τὸ παιδί ἀπὸ τὸν κίν-
δυνον νὰ δεῖ τὴ σεξουαλικότητα σὰν κάτι κακό, τότε θὰ ἀνα-
πτυχθεῖ σὲ ἠθικὸ ἄνθρωπον — ὄχι σὲ ἠθικολόγον, ὄχι σὲ δά-
σκαλον τῶν ἄλλων. Ἐνας Δὸν Ζουάν παίρνει ἀπὸ τὴ σεξουα-
λικότητα μόνον τὸ στοιχεῖο τῆς ἡδονῆς, ἐνῶ προσπαθεῖ ἐπι-
δεικτικὰ ν' ἀγνοήσει τὸ στοιχεῖο τῆς ἀγάπης. Ἀδυναμισμὸς,
δονζουανισμὸς καὶ ὁμοφυλοφιλία, ὅλα αὐτὰ εἶναι στεῖ-
ρα, γιατί εἶναι ἀκοινωνικὰ φαινόμενα. Ὁ ἄνθρωπος μὲ
τὴ νέα ἠθική θὰ ἀναγνωρίσει πῶς πρέπει νὰ ἱκανοποιηθεῖ
καὶ τίς δὲ λειτουργίες τῆς σεξουαλικότητας: ὅτι
τὴν ἀνώτατη ἡδονὴ στὴ σεξουαλικὴ πράξη θὰ τὴ βρεῖ μόνον
ὅταν ἀγαπᾷ.

Αδνανισμός

Τὰ περισσότερα παιδιά αδνανίζονται. Κι ὁμως τοὺς ἔχει εἰπωθεῖ ὅτι ὁ αδνανισμὸς εἶναι κακὸ πρᾶγμα, καθυστερεῖ τὴν ἀνάπτυξη, ὀδηγεῖ σ' ἀρρώστιες καὶ τὰ παρόμοια. Ἄν κάποια ἔξυπνη μητέρα δὲν προσέξει τίς πρῶτες περιπλανήσεις τοῦ παιδικοῦ χεριοῦ στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματός του, τότε εἶναι βέβαιο πὼς ἡ ἀνάγκη τοῦ αδνανισμοῦ θὰ εἶναι λιγότερο ἔντονη. Ἡ ἀπαγόρευση σταθεροποιεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ παιδιοῦ.

Γιὰ κάθε μικρὸ παιδί τὸ στόμα εἶναι σὲ πολὺ μεγαλύτερο βαθμὸ ἐρωτογενῆς ζώνῃ ἀπ' ὅσο τὰ γεννητικὰ ὄργανα. Ἄν ἡ μητέρα εἶχε καὶ γιὰ τὸ στόμα τὴν ἴδια ἠθικὴ ἀντίληψη ὅπως καὶ γιὰ τὰ σεξουαλικά ὄργανα, τότε τόσο ὁ θηλασμός τοῦ δάχτυλου ὅσο καὶ τὰ φιλιὰ θὰ δημιουργοῦσαν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἔνοχη συνείδηση.

Ὁ αδνανισμὸς ἱκανοποιεῖ τὴν ἐπιθυμία γιὰ τὴν εὐτυχία, ἐπειδὴ ὠθεῖ τὴν ἔνταση σὲ ἀνώτατο σημεῖο. Μόλις ὁμως τελειώσει ἡ πράξη, ἡ συνείδηση τοῦ ἠθικολογικὰ διαπαιδαγωγημένου δίνει τὸ παρόν της μ' ἓνα οὐρλιαχτό: «Ἀμαρτωλέ!» Ἔχω διαπιστώσει πὼς ἓνα παιδί δείχνει λιγότερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν αδνανισμὸ μὲν ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ βάρος τῶν αἰσθημάτων ἐνοχῆς.

Φαίνεται πὼς μερικοὶ γονεῖς θὰ προτιμοῦσαν νὰ δοῦν τὸ παιδί τους νὰ ἐγκληματεῖ παρὰ νὰ αδνανίζεται. Κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ καταπίεση τοῦ αδνανισμοῦ εἶναι ἡ αἰτία πολλῶν ἐγκλημάτων.

Ἐνας ἑντεκάχρονος νέος ποὺ ἦρθε στὸ Σάμμερχιλ ἦταν μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ πυρομανῆς. Στὸ παρελθὸν εἶχε φάει ξύλο τόσο ἀπὸ τὸν πατέρα του ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς δασκάλους του. Καὶ τὸ χειρότερο, τὸν εἶχαν ποτίσει μὲ τὴ στενοκέφαλη θρησκεία τῆς φωτιᾶς τῆς κόλασης καὶ τοῦ ὀργισμένου θεοῦ. Λίγο μετὰ τὸν ἐρχομὸ του στὸ Σάμμερχιλ πῆρε μιὰ μπουκάλα βενζίνη, τὴν ἄδειασε μέσα σ' ἓνα δοχεῖο μὲ χρώματα καὶ νέφτι κι ἔβαλε φωτιά. Μόνο χάρη στὴν ἐτοιμότητα δυὸ ὑπαλλήλων σώθηκε τὸ σπίτι.

Πῆρα τὸ νεαρὸ στὸ γραφεῖο μου. «Τί εἶναι φωτιά;» τὸν ρώτησα.

«Καίει», ἀπάντησε.

«Γιὰ ποιά φωτιά μιλάς τώρα;» συνέχισα.

«Γιὰ τὴ φωτιά τῆς κόλασης», εἶπε.

«Κι ἡ μπουκάλα;»

«Ἐνα μικρὸ πρᾶγμα μὲ μιὰ τρύπα στὴν ἄκρη», εἶπε καὶ σταμάτησε γιὰ πολλὴ ὥρα.

«Πές μου κι ἄλλα γι' αὐτὸ τὸ μακρὸ πρᾶγμα μὲ τὴν τρύπα στὴν ἄκρη», εἶπα.

«Ὁ Πέτρος μου ἔχει μιὰ τρύπα στὴν ἄκρη», εἶπε σαστισμένος.

«Πές μου γιὰ τὸν Πέτρο σου», τοῦ εἶπα φιλικά. «Τὸν χαιδεύεις καμιά φορὰ;»

«Ὁχι πιά. Κάποτε τὸν χαιδεύα, ἀλλὰ τώρα ποτέ πιά.»

«Γιὰτί ὄχι;»

«Γιὰτί ὁ κ. Χ. (ὁ τελευταῖος δάσκαλός του) μοῦ εἶπε πὼς αὐτὸ εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἁμαρτία στὸν κόσμο.»

Κατέληξα στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πυρομανία του ἦταν μιὰ ἐνέργεια - ὑποκατάστατο γιὰ τὸν αδνανισμὸ. Τοῦ ἐξήγησα ὅτι ὁ κ. Χ. εἶχε πέρα γιὰ πέρα ἄδικο, γιὰτί ὁ Πέτρος του δὲν ἦταν οὔτε καλύτερος οὔτε χειρότερος ἀπὸ τ' αὐτιά του καὶ τὴ μύτη του. Ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή ἐξαφανίστηκε τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ φωτιά.

Ὅταν ὁ αδνανισμὸς στὴν παιδικὴ ἡλικία δὲ θεωρεῖται σὰν πρόβλημα, τότε τὸ παιδί περνᾷ ἐγκαιρὰ καὶ φυσιολογικὰ στὴν ἑτεροφυλοφιλικὴ σεξουαλικότητα. Πολλὰ ζευγάρια εἶναι δυστυχισμένα γιὰτί ὅσο συνειδητὰ τρέφουν κάποιο μίσος ἐνάντια στὴ σεξουαλικότητα. Τὸ μίσος αὐτὸ εἶναι παράγωγο τοῦ κρυφοῦ μίσους ἐνάντια στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό τους, τὸ ὁποῖο πάλι εἶναι ἀπόρροια τῆς ἀπαγόρευσης τοῦ αδνανισμοῦ ποὺ τοὺς ἐπιβλήθηκε στὴν παιδικὴ τους ἡλικία.

Τὸ ζήτημα τοῦ αδνανισμοῦ ἔχει μεγάλη σημασία στὴν ἀγωγή. Μαθήματα, πειθαρχία, σπὸρ καὶ τὰ παρόμοια δὲν ἔχουν κανένα νόημα ὅσο ὑπάρχει πρόβλημα αδνανισμοῦ. Μόνο ἡ ἐλευθερία στὸν τομέα αὐτὸ μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει χαρού-

μενα, ευτυχισμένα και γεμάτα ζωντανία παιδιά. Μόνο η ελευθερία μπορεί να μειώσει στα φυσιολογικά του πλαίσια το ενδιαφέρον των παιδιών για τον αυνανισμό. Αντίθετα όμως απαγόρευση του αυνανισμού σημαίνει ταλαιπωρία, φιλάσθενα και δυστυχισμένα παιδιά, τα οποία μισούν τον ίδιο τον εαυτό τους, και κατά συνέπεια και τους άλλους. Το γεγονός ότι τα παιδιά του Σάμμερχιλ είναι τόσο ευτυχισμένα ανάγεται βασικά στην απουσία του φόβου και του μίσους ενάντια στον ίδιο τους τον εαυτό, πράγματα που είναι παράγωγα της καταπίεσης της σεξουαλικότητας.

Ο Φρόντ μάς έχει εξοικειώσει με την ιδέα ότι η σεξουαλικότητα υπάρχει από την αρχή της ζωής, ότι το μωρό αισθάνεται κατά το θηλασμό σεξουαλική ικανοποίηση και πως η έρωτογενής ζώνη του στόματος αντικαθίσταται σιγά - σιγά από την έρωτογενή ζώνη των γεννητικών οργάνων. Ο αυνανισμός λοιπόν είναι μια φυσιολογική ανακάλυψη για το παιδί, η οποία αρχικά δε θεωρείται και τόσο σπουδαία, γιατί τα γεννητικά όργανα προσφέρουν στο μωρό λιγότερη ηδονή απ' αυτή του στόματος ή της επιδερμίδας. Μόνο οι απαγορευτικές επεμβάσεις των γονέων είναι εκείνες που μετατρέπουν τον αυνανισμό σ' ένα τέτοιο κόμπλεξ. Κι όσο αυστηρότερη η απαγόρευση, τόσο βαθύτερο το αίσθημα της ενοχής, κι ακόμα τόσο πιο μεγάλη η τάση για αυνανισμό.

Το σωστά διαπαιδαγωγημένο παιδί πρέπει να φτάνει στη σχολική ηλικία χωρίς αισθήματα ενοχής. Ανάμεσα στα παιδιά του νηπιαγωγείου του Σάμμερχιλ είναι πολύ ελάχιστα εκείνα που δείχνουν κάποιο ενδιαφέρον για τα σεξουαλικά τους όργανα. Γι' αυτά, η σεξουαλικότητα δεν αποτελεί πειρασμό, γιατί δεν είναι μυστήριο. Από την αρχή στο Σάμμερχιλ μαθαίνουν (αν δεν τους έχει ήδη από τους γονείς τους εξηγηθεί) για τη γέννηση, και μάλιστα όχι μόνο πως έρχονται τα μωρά στον κόσμο, αλλά και πως φτιάχνονται. Σ' αυτή την ηλικία γίνονται τέτοιες πληροφορίες αποδεχτές, χωρίς ψυχικές αντιδράσεις — φτάνει να δίνονται τμηματικά και χωρίς συναισθηματικές εξωτερικεύσεις. Έτσι στο Σάμμερχιλ μπορούν τα δεκαπεντάχρονα - δεκαεξάχρονα αγό-

ρια και κορίτσια να συζητούν μεταξύ τους ανοιχτά για τα σεξουαλικά ζητήματα χωρίς την παραμικρή σκέψη ότι αυτό είναι κακό.

Οι γονείς μιλούν στο μικρό παιδί με τη φωνή του παντοδύναμου θεού. Ότι πει η μητέρα για τη σεξουαλικότητα αυτό είναι για το παιδί ευαγγέλιο. Το παιδί δέχεται στο σύνολό του ότι του λέει αυτή. Κάποια μητέρα είχε πει στο γιό της ότι ο αυνανισμός θα τον έκανε κουτό. Αυτός το πίστεψε και δεν ήταν πια ικανός να μάθει ούτε τα πιο εύκολα πράγματα. Μόλις η μητέρα του μετάνοισε για τις ανοησίες που του είχε πει και του το εξήγησε, άμέσως ο νεαρός έγινε άλλος άνθρωπος.

Μια άλλη μητέρα είχε πει στο γιό της ότι αν αυνανιζόταν θα τον μισούσε ολος ο κόσμος. Ο νεαρός έγινε αυτό που ακριβώς είχε πει η μητέρα: στο σχολείο ήταν ο πιο ανεπιθύμητος αλητάκος. Έκλεβε, έφτυνε τους άλλους κι έσπαγε αντικείμενα στην αξιολύπητη προσπάθειά του να δικαιώσει τη μητέρα του. Δυστυχώς σ' αυτή την περίπτωση η μητέρα του δεν είχε το θάρρος να παραδεχτεί το λάθος της κι έτσι ο νεαρός εξελίχθηκε σ' έναν άνθρωπο, ο οποίος λίγο - πολύ μισούσε την κοινωνία.

Είχαμε εδώ νεαρούς, στους οποίους είχε ειπωθεί πως θα τρελαινονταν με τον αυνανισμό — και πράγματι αυτά τα παιδιά απέφευγαν με ζήλο κάθε τι που δεν ήταν τρελό.

Αμφιβάλλω αν μπορεί να υπάρξει εκ των υστέρων μια οποιαδήποτε επίδραση τόσο δυνατή, ώστε να ισορροπήσει τον ψυχολογικό τραυματισμό που προκάλεσαν οι γονείς στην πρώιμη παιδική ηλικία. Με τις εργασίες μου προσπαθώ πάντα να παρακινήσω τους γονείς να επανορθώσουν οι ίδιοι μόνοι τους το κακό που μπορεί να προκάλεσαν, γιατί γνωρίζω πόσο λιγότερη σημασία έχω για το παιδί εγώ, ο κάθε δάσκαλος. Ο δάσκαλος γενικά μπαίνει κάπως αργά στη ζωή του παιδιού. Ακόμα κι αν του πει ο δάσκαλος του νεαρού ότι κανένας δεν τρελαίνεται από τον αυνανισμό, είναι κάπως δύσκολο γι' αυτόν να το πιστέψει. Η φωνή του πατέρα, αυτή που άκουσε ο νεαρός όταν ήταν πεντάχρονος, ήταν η

φωνή της αγίας, της αλάθητης αρχής.

Όταν το βρέφος αρχίζει να παίζει με τα γεννητικά του όργανα, τότε ακριβώς λαβαίνει χώρα κι η βαρύτερη δοκιμασία των γονέων. Αυτό το παιχνίδι με τα γεννητικά όργανα πρέπει να γίνει τέλος πάντων συνείδηση στον καθένα ότι είναι και καλό και φυσιολογικό και υγιεινό. Κάθε απόπειρα καταπίεσης είναι επικίνδυνη. Και μ' αυτό έννοω ακόμα κι εκείνη την πανούργα και ανειλικρινή απόπειρα της απόσπασης της προσοχής του παιδιού πάνω σε κάτι άλλο.

Θυμάμαι την περίπτωση ενός ελεύθερα διαπαιδαγωγημένου μικρού κοριτσιού που στάλθηκε σ' ένα καλό νηπιαγωγείο. Φαινόταν δυστυχισμένο, κι όταν το ρώτησε η μητέρα του γιατί δεν του άρεσε το νηπιαγωγείο απάντησε: «Κάθε φορά που προσπαθώ να χαϊδευτώ», έτσι είχε βαφτίσει το παιχνίδι με τα γεννητικά του όργανα, «αυτοί έδω μου λένε πως δεν πρέπει — *κ ο ί τ α έ δ ω ! ή έ λ α έ δ ω κ α ι κ ά ν ε α ύ τ ό !* Δεν μπορώ να χαϊδευτώ έδω στο νηπιαγωγείο.»

Το παιδικό παιχνίδι με τα σεξουαλικά όργανα αποτελεί πρόβλημα μόνο και μόνο γιατί οι γονείς από μικροί διαπαιδαγωγήθηκαν έχθρικά απέναντι στη σεξουαλικότητα και δεν κατάφεραν να ξεπεράσουν το αίσθημα της ντροπής, της αμαρτίας και της αγδίας. Υπάρχουν και γονείς που δέχονται την άποψη ότι το σεξουαλικό παιχνίδι των παιδιών με τα σεξουαλικά τους όργανα είναι φυσιολογικό και υγιεινό, ταυτόχρονα όμως προδίνουν στο παιδί με τη φωνή ή τη ματιά τους πως δε σέβονται το δικαίωμά του για σεξουαλική ικανοποίηση.

Οι γονείς θα μπορούσαν ίσως να επιτρέπουν στο μωρό να παίζει με τα γεννητικά του όργανα. Νά όμως που έρχεται συχνά για επίσκεψη ή άχώνευτη θεία Μαίρη και τους πιάνει φόβος μήπως τύχει κι αρχίσει το μωρό τα σεξουαλικά του παιχνίδια μπροστά σ' αυτό το άχαρο πρόσωπο. Σ' αυτούς τους γονείς μπορούμε να πούμε ήσυχα: «Η θεία Μαίρη εκπροσωπεί το έχθρικό απέναντι στη σεξουαλικότητα στοιχείο στο καταπιεσμένο έγώ σας.» Άλλά μόνο μ' αυτό

δε βοηθάει κανένας ούτε τους γονείς ούτε και το παιδί.

Ο φόβος των γονέων ότι το παιχνίδι με τα γεννητικά όργανα θα μπορούσε να οδηγήσει το παιδί σε μια πρώιμη ώριμότητα είναι και μεγάλος και γενικός. Αυτό είναι φυσικά μια έκλογικευση. Το παιχνίδι με τα γεννητικά όργανα δεν οδηγεί σε πρώιμη ώριμότητα. Άλλά κι αν ακόμα ήταν έτσι; Η απαγόρευση στο μωρό να παίζει με τα γεννητικά του όργανα είναι το ασφαλέςτερο μέσο για να εξελιχθεί σ' ένα νέο μ' ανώμαλα σεξουαλικά ενδιαφέροντα.

Κάθε προσφυγή στη λογική ενός παιδιού, προκειμένου να του πούμε ότι δε θαπρεπε να παίζει με τα γεννητικά του όργανα μπροστά στους άλλους, είναι για το παιδί μια δυσάρεστη υπόθεση. Μια τέτοια συμβουλή φαίνεται στο παιδί δειλή κι άδικη. Βέβαια αν πρέπει να διαλέξουμε ανάμεσα στη συμβουλή ή την αποδοκιμασία, προτιμότερη είναι η πρώτη, γιατί η δεύτερη κρύβει άπειρα περισσότερους κινδύνους. Όταν το παιδί έρχεται σε σύγκρουση με ενήλικους, οι όποιοι αποδοκιμάζουν τη συμπεριφορά του με μισητά κι άνιαρά λόγια, είναι εκτεθειμένο σε πολύ σοβαρότερους κινδύνους απ' όσο όταν οι γονείς του του μιλούν μ' αγάπη και λογική για το θέμα αυτό.

Όταν σ' ένα μικρό παιδί δοθεί ή ευκαιρία να ζήσει μέσα σε συνθήκες ελευθερίας, χωρίς την παραμικρή τιμωρία, πειθαρχία ή ταμπού, τότε το παιδί αυτό θα βρει τη ζωή πολύ πιο ενδιαφέρουσα απ' όσο όταν η στέρηση της ελευθερίας του περιόριζε όλη του την ενεργητικότητα μόνο στα γεννητικά του όργανα.

Δεν ξέρω πως συμπεριφέρονται τα ελεύθερα παιδιά στα σεξουαλικά τους παιχνίδια. Νεαροί, στους όποιους έχει ειπωθεί ότι η σεξουαλικότητα είναι κάτι κακό, συνδυάζουν συνήθως το σεξουαλικό παιχνίδι με το σαδισμό. Κορίτσια με παρόμοια έχθρική απέναντι στη σεξουαλικότητα διαπαιδαγώγηση φαίνεται να θεωρούν το σαδισμό στο παιχνίδι με τα γεννητικά όργανα σαν κάτι το φυσιολογικό. Έπειδή το ελεύθερο παιδί είναι σχεδόν έντελώς άπαλλαγμένο από το επιθετικό μίσος, είναι πολύ πιθανό τα ελεύθερα παιδιά να

συναναστρέφονται μεταξύ τους με αγάπη και τρυφερότητα.

Τὸ γεγονός ὅτι οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι δὲν εἶναι εὐχαριστημένοι μὲ τὸν ἑαυτό τους ἔχει κατὰ κύριο λόγο τὴν αἰτία του στὴν παιδική τους ἡλικία. Κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἡ αἰτία αὐτὴ εἶναι ὑπόθεση τῆς ἐνοχῆς συνείδησης ἐξαιτίας τοῦ ἀδυνατισμοῦ. Ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ προβληματικοῦ παιδιοῦ ἀπ' αὐτὸ τὸ αἶσθημα ἐνοχῆς εἶναι τὸ μόνο ποὺ μπορούμε νὰ κάνουμε γιὰ νὰ θγεί ἀπ' αὐτὸ ἓνα εὐτυχισμένο παιδί.

Γύμνια

Στὰ περισσότερα ἀντρώπινα, ἰδιαίτερα τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὁ ἓνας βλέπει τὸ σῶμα τοῦ ἄλλου γιὰ πρώτη φορὰ γυμνὸ μόνο ὅταν εἶναι λείψανο. Μία γνωστὴ μου ἀγρότισσα, μάρτυρας σὲ μιὰ δίκη ἐπιδειξιμανίας, ἀδυνατοῦσε νὰ ἀρθρώσει λέξη. «Ἐλα τώρα, Τζέννη... μὰ ἐσὺ εἶσαι μητέρα ἑφτά παιδιοῦν!» τῆς εἶπα.

«Κύριε Neill», εἶπε μὲ κάποια ἐπισημότητα, «ποτέ μου δὲν ἔχω δεῖ τοῦ Γιάννη... ποτέ δὲν ἔχω δεῖ γυμνὸ τὸν ἄντρα μου!»

Ἡ γύμνια δὲν πρέπει ποτέ νὰ καταπολεμεῖται. Τὸ μικρὸ παιδί θὰ πρέπει νὰ μπορεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ βλέπει γυμνοὺς τοὺς γονεῖς του. Ὅταν τὸ παιδί μεγαλώσει ἀρκετά, ὥστε νὰ καταλαβαίνει, θὰ μπορούσε βέβαια κανένας νὰ τοῦ πει πὼς ὑπάρχουν ἄνθρωποι στοὺς ὁποίους δὲν ἀρέσει νὰ βλέπουν γυμνὰ παιδιά, ὅποτε θὰ πρέπει νὰ ντύνεται ὅταν εἶναι παρόντες τέτοιοι ἄνθρωποι.

Κάποτε κάποια γυναίκα παραπονέθηκε ἐπειδὴ ἡ Ζωὴ ἔκανε μπάνιο στὴ θάλασσα δλόγυμνη. Τότε ἡ Ζωὴ ἦταν παιδί ἐνὸς χρόνου. Αὐτὸ τὸ μικρὸ περιστατικὸ τοῦ μπάνιου χαρακτηρίζει δλάκερη τὴν ἀπέναντι στὴ ζωὴ ἐχθρική τοποθέτηση τῆς κοινωνίας μας. Ὅλοι μας ξέρουμε πόσο ἐκνευριστικὰ ἀνόητη καὶ κωμικὴ εἶναι ἡ προσπάθεια ἐνὸς ποὺ γδύνεται στὴν ἀκρογιαλιά νὰ κρύψει τὰ δῆθεν ἀπόκρυφα

μέλη τοῦ σώματός του. Οἱ γονεῖς ἐλεύθερα ἀναπτυγμένων παιδιοῦν γνωρίζουν πόσο δύσκολο εἶναι νὰ ἐξηγήσει κανένας σὲ τρίχρονα ἢ τετράχρονα παιδιά τὸ γιατί πρέπει νὰ φοροῦν τὸ μαγιό τους στὶς ἀκρογιαλιές.

Καὶ μόνη ἡ πραγματικότητα τῆς νόμιμης ἀπαγόρευσης τῆς γύμνιας φτάνει γιὰ νὰ σχηματίσει τὸ παιδί μιὰ λαθεμένη ἀντίληψη γιὰ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα. Κάποτε κυκλοφόρησα ὁ ἴδιος γυμνός, ἢ παρότρυνα γι' αὐτὸ μιὰ ἀπὸ τὶς δασκάλες μας, προκειμένου νὰ ἀποβάλλει κάποιο παιδάκι τὴν ἀρρωστημένη του περιέργεια ποὺ εἶχε τὶς ρίζες τῆς στῆ ντροπῆς του γιὰ τὴ δική του γύμνια. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως μεριά δὲ θὰ πρέπει κατὰ κανένα τρόπο νὰ ἐπιβάλλεται ἡ γύμνια στὰ παιδιά. Ζοῦν σὲ μιὰ κοινωνία ἀνθρώπων ποὺ ντύνονται καὶ ποὺ ὁ γυμνισμὸς παραμένει ἀπὸ παλιὰ μιὰ ἀνεπίτρεπτη ὑπόθεση.

Ὅταν πρὶν πολλὰ χρόνια ἤρθαμε στὸ Leiston, εἶχαμε ἐδῶ μιὰ λιμουζάλα ὅπου ἐγὼ ἔπαιρνα συνήθως στὰ γρήγορα τὸ πρωινὸ μου μπάνιο. Δάσκαλοι καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους μαθητὲς καὶ μαθήτριες ἔρχονταν μαζί. Μετὰ ἄρχισαν νὰ μᾶς ἔρχονται ἓνα σωρὸ παιδιά ἀπὸ διάφορα οἰκοτροφεία. Τότε ἀκριβῶς ἄρχισαν τὰ κορίτσια νὰ φοροῦν μαγιό, ὅποτε ἄρπαξα τὴν εὐκαιρία καὶ ρώτησα μιὰ ὡραία Σουηδέζα γιὰ τὸ λόγο τῆς ἀλλαγῆς.

«Ἐξαιτίας αὐτῶν τῶν καινούργιων νεαρῶν», εἶπε. «Τ' ἄλλα ἀγόρια θεωροῦν τὴ γύμνια σὰν κάτι τὸ φυσιολογικὸ. Ὅμως αὐτοὶ οἱ καινούργιοι ρίχνουν παράξενες ματιές καὶ χάζσκουν — κι αὐτὸ δὲ μ' ἀρέσει καθόλου.» Ἀπὸ τότε δὲν ξανακαλυμπήσαμε ὅλοι μαζί γυμνοὶ παρὰ μόνο τὰ βράδια ποὺ πηγαίναμε στὴ θάλασσα.

Ἴσως πιστέφει κανένας γιὰ τὰ παιδιά τοῦ Σάμμερχιλ ποὺ διαπαιδαγωγοῦνται μέσα σ' ἐλεύθερες συνθήκες ὅτι τὸ καλοκαίρι γυρίζουν γυμνά. Κι ὁμως ὄχι. Κοριτσάκια ὡς ἐννιά χρονῶν στὶς πολὺ ζεστὲς μέρες μένουν γυμνά, πράγμα ποὺ τ' ἀγοράκια τὸ κάνουν πολὺ σπάνια. Τοῦτο γίνεται ἰδιαίτερα ἀξιοπερσεκτο, ὅταν σκεφτεῖ κανένας τὴν ἀποψη τοῦ Φρόντ, ὅτι τ' ἀγόρια εἶναι περήφανα γιὰ τὸ πέος τους,

ένω τὰ κορίτσια ντρέπονται γιατί δέν έχουν.

Τὰ αγοράκια τοῦ Σάμμερχιλ δέν έχουν τήν παραμικρή διάθεση νά ἐκθέσουν τοὺς ἑαυτοὺς τους σέ δημόσια θέα, κι οἱ μεγαλύτεροι μαθητές καί μαθήτριες δέν κυκλοφοροῦν σχεδόν ποτέ γυμνοί. Τὸ καλοκαίρι οἱ ἄντρες καί οἱ μεγαλύτεροι μαθητές φοροῦν κοντά παντελόνια χωρίς πουκάμισα ἢ φανέλες. Τὰ κορίτσια φοροῦν τὰ μαγιό τους. Τὸ λουτρό δέν τὸ θεωρεῖ κανένας μιὰ ἰδιωτική ὑπόθεση καί μόνο οἱ καινούργιοι μαθητές κλειδώνουν τήν πόρτα τῶν λουτρῶν. Μερικά κορίτσια κάνουν ἡλιόλουτρα έντελῶς γυμνά, κι ὅμως κανένα ἀπό τ' ἀγόρια δέν ἔχει τήν ἀρρωστημένη περιέργεια νά τὰ παρακολουθεῖ στὰ κρυφά.

Κάποτε εἶδα τὸ δάσκαλο τῶν Ἀγγλικῶν νά σκάβει ἕνα χαντάκι στὸ γήπεδο τοῦ χόκεϋ. Τὸν βοήθοῦσε μιὰ ομάδα ἀπό μαθητές καί μαθήτριες ἀπὸ ἔννια ὡς δεκαπέντε χρονῶν. Ἦταν μιὰ πολὺ ζεστή μέρα κι εἶχε βγάλει τὰ ρούχα του. Τὰ παιδιά δέν τ' ἀπασχολοῦσε τὸ γεγονός αὐτό. Μιὰ ἄλλη φορὰ ἕνας ἀπὸ τοὺς δασκάλους ἔπαιζε τέννις γυμνός. Στὴ σχολική συνέλευση τοῦ συστήθηκε πῶς στὴν περίπτωση πού θὰ ὑπάρχουν ἐπισκέπτες ἢ προμηθευτές θὰ ἔπρεπε νά φοράει τὸ παντελόνι του. Ὅλα αὐτὰ δείχνουν πῶς στὸ Σάμμερχιλ κυριαρχεῖ μιὰ αὐτονόητη, φυσιολογική ἀντίληψη γιὰ τὴ σεξουαλικότητα.

Πορνογραφία

Τὰ περισσότερα παιδιά ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν πορνογραφία πότε στὰ κρυφά, πότε στὰ φανερά. Λίγο ἐνδιαφέρονται τὰ παιδιά ἐκεῖνα πού στὴ βρεφική καί τὴν πρώιμη παιδική ἡλικία τους δέν εἶχαν νά κάνουν μὲ σεξουαλικά ταμπού. Ἔχω πειστεῖ ὅτι τὰ παιδιά τοῦ Σάμμερχιλ ἐνδιαφέρονται πολὺ λιγότερο γιὰ τὴν πορνογραφία ἀπ' αὐτὰ πού διαπαιδαγωγήθηκαν μὲ τὴ μέθοδο τῆς ἀπόκρυψης. Ἐνας παλιός μας μαθητής μου ἔλεγε, ὅταν σὰ φοιτητής ἦρθε γιὰ διακοπές στὸ Σάμμερχιλ: «Θὰ ἔλεγε κανένας πῶς τὸ Σάμμερχιλ διαφθει-

ρει κατὰ κάποιον ἰδιότυπο τρόπο. Ἐγὼ λ.χ. βρίσκω τοὺς συνομήλικους μου πολὺ πληκτικούς. Μιλᾶμε γιὰ πράγματα πού ἐγὼ τὰ ἔχω ξεπεράσει ἀπὸ χρόνια.»

«Ἱστορίες γιὰ τὸ σέξ;» ρώτησα.

«Ἄς ποῦμε, ναί. Τέτοιες ἱστορίες, ὅταν εἶναι καλές, μ' ἀρέσουν λίγο - πολὺ κι ἐμένα, ἀλλὰ οἱ ἱστορίες πού λένε αὐτοὶ εἶναι χοντρές καί κρύες. Καί δέν πρόκειται μόνο γιὰ τὸ σέξ. Ἴδιοι εἶναι καί στ' ἄλλα θέματα, ὅπως λ.χ. τὴν ψυχολογία καί τὴν πολιτική. Ἄστεῖο, ἀλλὰ διαπιστώνω ὅτι προτιμῶ τίς φιλίες μὲ ἀνθρώπους πού εἶναι δέκα χρόνια μεγαλύτεροί μου.»

Ἐνας καινούργιος μαθητής πού δέν εἶχε ξεπεράσει ἀκόμα τὴ φάση τῆς αἰσχρολογίας, προσπαθοῦσε νά πορνολογεῖ. Οἱ ἄλλοι τὸν ἀπόπαιρναν νά κλείσει τὸ στόμα του, κι αὐτὸ ὄχι γιατί ἔλεγε αἰσχροῖστορίες, ἀλλὰ γιατί τοὺς διέκοπτε τὴν ἐνδιαφέρουσα συζήτησή τους.

Πρὶν μερικά χρόνια ἦρθε σέ μᾶς ἕνα κορίτσι καί τὸ βάλουμε σ' ἕνα δωμάτιο μὲ ἄλλα τρία κορίτσια πού εἶχαν ξεπεράσει τὸ στάδιο στὸ ὁποῖο συζητοῦνται ἀπαγορευμένα πράγματα. Κάποια μέρα ἡ καινούργια μου παραπονιόταν πῶς οἱ ἄλλες εἶναι τόσο πληκτικές: «Ὅταν τὰ βράδια πού ξαπλώνουμε τοὺς μιλάω γιὰ σέξ, μου λένε νά σταματήσω γιατί δέν τίς ἐνδιαφέρει.»

Εἶχε δίκιο. Φυσικά οἱ ἄλλες ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴ σεξουαλικότητα, ἀλλ' ὄχι γιὰ τίς δικές της χυδαιολογίες. Αὐτὰ τὰ κορίτσια εἶχαν ξεκαθαρίσει μιὰ γιὰ πάντα τὸ θέμα κι εἶχαν συνειδητοποιήσει πῶς ἡ σεξουαλικότητα δέν εἶναι μιὰ βρώμικη ὑπόθεση. Γιὰ ἕνα νεοφερμένο κατευθείαν ἀπὸ παρθεναγωγεῖο κορίτσι μὲ τὴν ἐμπειρία τῶν συζητήσεων πού γίνονταν ἐκεῖ γιὰ τὴ σεξουαλικότητα, αὐτὲς φαίνονταν γιὰ πολὺ ἠθικές. Καί πράγματι ἦταν πολὺ ἠθικές, γιατί ἡ δική τους ἠθική θεμελιωνόταν πάνω στὴ γνώση — κι ὄχι πάνω σέ μιὰ παραποιημένη ἔγνοια τοῦ Καλοῦ καί τοῦ Κακοῦ.

Παιδιά μὲ ἐλεύθερη σεξουαλική ἀγωγή πολὺ λίγο τὰ συγκινεῖ ἡ λεγόμενη χυδαιολογία. Πρὶν λίγο καιρὸ ἀκου-

σα σε μιὰ επιθεώρηση στο Παλλάδιο του Λονδίνου ἕναν καλλιτέχνη πού μέ ἀρκετή ἐπιδεξιότητα παρουσίαζε τὸ νοῦμερό του χρησιμοποιώντας μιὰ γλώσσα στὰ σύνορα ἀκριβῶς τοῦ ἐπιτρεπτοῦ. Κατάφερε μ' αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ παρασύρει τὸ ἀκροατήριό στὰ γέλια, πράγμα πού στὸ Σάμμερχιλ θὰ ἦταν ὀλότελα ἀδύνατο. Οἱ γυναῖκες χασκογελοῦσαν ὅταν αὐτὸς μιλοῦσε γιὰ τὰ γυναικεῖα ἐσώρουχα. Τὰ παιδιά στὸ Σάμμερχιλ δὲ θὰ ἔβρισκαν αὐτὰ τὰ ὑπονοούμενα κατὰ κανέναν τρόπο κωμικά.

Κάποτε ἔγραψα ἕνα θεατρικὸ κομμάτι γιὰ τὸ νηπιαγωγεῖο. Ἦταν λίγο χυδαῖο. Ὁ γιὸς ἑνὸς ξυλοκόπου εἶχε βρεῖ ἕνα χιλιάρικο καὶ τὸ ἔδειχνε σ' ὅλη τὴν οἰκογένειά του, τελικὰ καὶ στὴν ἀγελάδα τους. Ἡ χαζοαγελάδα ὅμως κατὰπτε τὸ χιλιάρικο. Ἡ οἰκογένεια προσπαθοῦσε μὲ διάφορα μέσα νὰ κάνει τὴν ἀγελάδα νὰ ξαναβγάλει τὸ χιλιάρικο. Ὅλες ὅμως οἱ προσπάθειες ἔμειναν ἀκαρπες. Τότε κατέβηκε στὸ παιδάκι μιὰ θαυμάσια ἰδέα. Νὰ πᾶνε τὴν ἀγελάδα στὸ παζάρι καὶ νὰ τὴν κάνουν θέαμα μὲ εἰσιτήριο δέκα δραχμῶν καὶ δικαίωμα παραμονῆς τοῦ κάθε ἐπισκέπτη κοντὰ στὴν ἀγελάδα δυὸ λεπτὰ τῆς ὥρας. Ὅποιος τύχαινε κοντὰ στὴν ἀγελάδα τῆ στιγμῆ πού αὐτὴ θὰ ἔκανε τὸ χιλιάρικο, αὐτὸς καὶ θὰ τὸ ἔπαιρνε.

Σε μιὰ θεατρικὴ ἐπιθεώρηση τοῦ Λονδίνου τὸ θέμα αὐτὸ θὰ παρέσυρε τὸν κόσμον σὲ κύματα γέλιου, σ' ἀντίθεση μὲ τὰ δικά μας παιδιά πού τὸ βρῆκαν ἐντελῶς φυσιολογικό. Οἱ ἡθοποιοὶ μάλιστα (ἔξη ὡς ἑννιά χρονῶν) ἦταν τῆς γνώμης πὼς τὸ κομμάτι αὐτὸ δὲν ἦταν καθόλου ἀστεῖο. Ἐνα ὀχτάχρονο κορίτσι πού ἔπαιζε κάποιο ρόλο σ' αὐτὸ τὸ κομμάτι μὲ ἀποκάλεσε ἀνόητο, γιατί δὲ χρησιμοποίησα στὸ κείμενο τὴ σωστὴ λέξη. Ἐννοοῦσε φυσικὰ ἐκείνη τὴ λέξη πού οἱ ἄλλοι θὰ τὴ χαρακτήριζαν σὰν ἀ ν ἄ ρ μ ο σ τ η.

Τὸ ἐλεύθερο παιδί στὸ Σάμμερχιλ δὲν εἶναι ἡδονοβλεψίας. Οἱ μαθητὲς μας δὲ χαχανίζουν καὶ δὲν ἔχουν αἰσθήματα ἐνοχῆς, ὅταν σ' ἕνα φιλμ δοῦν μιὰ τουαλέτα ἢ γίνεῖ λόγος γιὰ τοκετό. Κάπου-κάπου συμβαίνει νὰ βρῖσκουμε γραμμένους τοὺς τοίχους τῶν τουαλετῶν. Γιὰ τὰ παιδιά, ἢ

τουαλέτα εἶναι ὁ πιὸ ἐνδιαφέροντας χῶρος μέσα στὸ σπίτι. Φαίνεται πὼς ἢ τουαλέτα ἐμπνέει καὶ πολλοὺς καλλιτέχνες, πράγμα πού δὲν εἶναι καθόλου παράξενο, φτάνει μόνο νὰ σκεφτεῖ κανένας πὼς τὸ μπάνιο θεωρεῖται σὰ χῶρος πού εὐνοεῖ τὴ δημιουργικὴ σκέψη.

Δὲν εἶναι ἀλήθεια πὼς οἱ γυναῖκες ἔχουν καθαρότερη ψυχὴ ἀπὸ τοὺς ἄντρες. Ἴσως βέβαια σ' ἕνα ἀντρικὸ μπάρ ἢ μιὰ ἀντρικὴ λέσχη ἢ χυδαιολογία νὰ εὐδοκίμει περισσότερο. Ἡ ἐλκυστικότητά μιᾶς πορνοιστορίας βρῖσκεται ἀκριβῶς στὸ γεγονός ὅτι δὲ λέγεται εὐκολα, πράγμα πού δὲ θὰ συνέβαινε σὲ μιὰ κοινωνία χωρὶς σεξουαλικὴ καταπίεση. Στὸ Σάμμερχιλ μποροῦν νὰ λέγονται τὰ πάντα χωρὶς νὰ σοκάρεται κανένας: τὸ σοκάρισμα προδίδει κάποιον χυδαῖο ἐνδιαφέρον ἐκείνου πού σοκάρεται γι' αὐτὸ πού τὸν σοκάρει.

Στρουθοκαμηλίζουν ὅσοι φωνάζουν τάχα κατάπληκτοι: «Πῶ! πῶ! τί ἔγκλημα! Καταστρέφουν τὴν ἀγνότητα τῶν παιδιῶν!» Ποτέ δὲν εἶναι ἀγνὰ τὰ παιδιά, ὅπως αὐτοὶ τὸ ἐννοοῦν, εἶναι ὅμως συχνὰ ἄπειρα. Κι αὐτοὶ κάνουν σὰν ὑστερικοί, ἐπειδὴ μὲ τὸν καιρὸ τῆ θέσης τῆς ἀγνοίας τῶν παιδιῶν τὴν παίρνει ἢ γνώση.

Βέβαια καὶ τὸ πιὸ καταπιεσμένο παιδί δὲν εἶναι καὶ τόσο ἄπειρο. Ἡ ἐπαφή του μὲ τ' ἄλλα παιδιά τὸ ὀδηγεῖ σ' ἐκείνη τὴν ἄθλια «γνώση», τὴν ὁποία τὰ καταπιεσμένα παιδιά ἰδιοποιοῦνται μυστικά. Γιὰ τὰ παιδιά πού ἔρχονται στὸ Σάμμερχιλ ἀπὸ τὰ πέντε κιόλας χρόνια τῆς ἡλικίας τους δὲν ὑπάρχουν σκοτεινὲς γωνιές. Τέτοια παιδιά ἐνδιαφέρονται γιὰ τὰ σεξουαλικά θέματα, ὅμως τὸ ἐνδιαφέρον τους δὲν εἶναι ἀρρωστημένο. Ἐχουν πράγματι μιὰ πολὺ καθαρὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ ζωὴ.

Ὁμοφυλοφιλία

Στὸ Σάμμερχιλ δὲν ὑπάρχει ὁμοφυλοφιλία. Ὅμως ὑπάρχει καὶ στὰ παιδιά τοῦ Σάμμερχιλ σὲ μιὰ ὀρισμένη φάση ἀνά-

πτυξης μιὰ λαυθάουσα, ύποσυνείδητη όμοφυλοφιλία.

Τὰ έννιαχρονα ή δεκάχρονα άγόρια μας δέν παίζουν με τά κορίτσια. Τά περιφρονουν. Μαζεύονται μόνα τους σε ομάδες και δέν ένδιαφέρονται για τó άλλο φύλο. Πιό πολύ τά ένδιαφέρουν τά παιχνίδια με ύδιάνους ή καουμπύς. Έπίσης τά κορίτσια τής ίδιας ήλικίας άσχολούνται μόνο με τά άλλα κορίτσια και κάνουν τις δικές τους ομάδες. Άκόμα και στην άρχή τής έφηβείας δέν έπιζητουν τ' άγόρια. Φαίνεται πως ή άσυνείδητη όμοφυλοφιλία διαρκεί περισσότερο στα κορίτσια άπ' όσο στ' άγόρια. Τους άρέσει βέβαια να προκαλουν τ' άγόρια κατά κάποιον φιλικό τρόπο και να βρίσκονται όλα μαζί, τελικά όμως παραμένουν συγκροτημένα σε ιδιαίτερες ομάδες. Τά κορίτσια αυτής τής ήλικίας τά άπασχολεί περισσότερο τó πρόβλημα των δικαιωμάτων τους. Έκνευρίζονται πού τ' άγόρια είναι δυνατότερα και σκληρότερα άπ' αυτά. Σ' αυτή τήν ήλικία διαμαρτύρονται ένάντια στην άντροκρατία.

Γενικά τόσο τ' άγόρια όσο και τά κορίτσια μέχρι τά δεκάξη ή δεκαεφτά τους χρόνια δέν αναπτύσσουν άμοιβαία ένδιαφέροντα. Δέ δείχνουν καμιά φυσική τάση να ζευγαρώνονται. Άπειναντίας τó ένδιαφέρον τους για τó άλλο φύλο εκδηλώνεται με κάποια μορφή επιθετικότητας.

Έπειδή τά παιδιά στο Σάμμερχιλ δέν ύποφέρουν από πλέγματα ένοχής συμπεριφέρονται κατά τή φάση τής άσυνείδητης όμοφυλοφιλίας όλοτελα φυσιολογικά. Πριν μερικά χρόνια προσπάθησε ένας από ένα συνηθισμένο οίκοτροφείο νεοφερμένος νεαρός να αναπτύξει όμοφυλοφιλικές σχέσεις. Δέν είχε όμως τήν παραιμική έπιτυχία. Έκτός άπ' αυτό έμεινε άφωγος και κατάπληκτος, όταν διαπίστωσε πως τις προσπάθειές του τις γνώριζε όλο τó σχολείο.

Άνάμεσα στην όμοφυλοφιλία και τόν άυνανισμό ύπάρχει μιá κάποια σχέση. Άυνανιζόμενος κανένας με τόν άλλο νεαρό, μοιράζεται μαζί του τήν ένοχή κι έτσι ξαλαφρώνει από τó δικό του θάρος. Όταν όμως ο άυνανισμός δέ θεωρείται σαν άμάρτημα, τότε δέ χρειάζεται και να μοιραστεί κάποια άνύπαρκτη ένοχή.

Δέν ξέρω ποιές πρώιμες άπωθήσεις οδηγούν στην όμοφυλοφιλία, όμως φαίνεται κάπως βέβαιο τó γεγονός ότι αυτή έχει τις ρίζες της στην πρώιμη παιδική ήλικία. Τó Σάμμερχιλ δέ δέχεται πλέον παιδιά μικρότερα των πέντε χρονών και για τούτο έχει συχνά να κάνει με παιδιά, πού στην πρώιμη παιδική ήλικία τους τους συμπεριφέρθηκαν λαθεμένα. Κι όμως: Στα τριανταχτώ του χρόνια τó Σάμμερχιλ δέν έβγαλε ούτε έναν όμοφυλόφιλο. Η έξήγηση γι' αυτό είναι πως ή έλευθερία δημιουργεί φυσιολογικά παιδιά.

Σεξουαλική άσυδοσία, έξώγαμο παιδί και έκτρωση

Η σεξουαλική άσυδοσία είναι μιá ύπόθεση νευρωτική, μιá διαρκής άλλαγή του συντρόφου με τήν έλπίδα τής εξεύρεσης του καλού. Όμως αυτός ο σύντροφος δέ θα βρεθεί ποτέ, γιατί ή αίτία τής άκολασίας αυτής βρίσκεται στη στειρα, στη νευρωτική αντίληψη του Δονζουάν ή τής θηλυκής του προσωποποίησης.

Άν ή έννοια έ λ ε ύ θ ε ρ ο ς έ ρ ω τ α ς έχει μιá κακή σημασία, τούτο συμβαίνει γιατί ύποδηλώνει μιá νευρωτική σεξουαλικότητα. Η έρωτική άσυδοσία — άμεση συνέπεια τής άναστολής — είναι πάντα θλαβερή και πηγγή δυστυχίας. Σεξουαλική άσυδοσία ανάμεσα σ' έλεύθερους ανθρώπους δέ θα ήταν νοητή.

Η καταπιεσμένη σεξουαλικότητα πιάνεται από όρισμένα κατάλληλα αντικείμενα: λ.χ. τó γάντι ή τó χειρομάντηλο κι ό,τι έχει κάποια σχέση με τó σώμα. Ο έλεύθερος έρωτας είναι σεξουαλική άσυδοσία, γιατί πρόκειται για μιá ήδονή χωρίς τρυφερότητα, δίχως θέρμη και πραγματική συμπάθεια.

Κάποτε μιá νεαρή γυναίκα μετά από μιá περίοδο σεξουαλικής άσυδοσίας μου έλεγε: «Με τόν Βασίλη είχα για πρώτη φορά στη ζωή μου όργασμό.» Κι όταν τή ρώτησα πού τó άποδίδει αυτό, μου άπάντησε: «Έπειδή τόν ά γ α π ώ, ένώ τους άλλους δέν τους άγαπούσα.»

Παιδιά που έρχονται αργά στο Σάμμερχιλ (δεκατριών χρονών και πάνω) τείνουν προς τη σεξουαλική άσυδοσία και μάλιστα όχι τόσο στην πράξη όσο στις επιθυμίες τους. Οι ρίζες της σεξουαλικής άσυδοσίας ξεκινούν από πολύ πίσω, από την πρώιμη κιόλας ζωή του παιδιού. Το ότι αυτές οι ρίζες είναι άρρωστημένες, είναι το σπουδαιότερο πράγμα που ξέρουμε για αυτές. Μια τέτοια συμπεριφορά φέρνει βέβαια αλλαγή, όμως σπάνια φέρνει ικανοποίηση και σχεδόν ποτέ δε φέρνει ευτυχία.

Η πραγματική ελευθερία στον έρωτα ποτέ δεν οδηγεί στη σεξουαλική άσυδοσία. Μπορεί ίσως ο έρωτας να μην είναι αιώνιος. Όσο όμως διαρκεί, ο έρωτας στους φυσιολογικούς ανθρώπους είναι ένας έρωτας άγνος, πιστός και ευτυχισμένος.

Το εξώγαμο παιδί έχει συχνά ένα δύσκολο δρόμο στη ζωή. Είναι πέρα για πέρα λάθος να ειπωθεί στο παιδί, πράγμα που μερικές μητέρες το κάνουν, ότι ο πατέρας του έπεσε στον πόλεμο ή πέθανε άρρωστος σε κάποιο νοσοκομείο. Το παιδί αισθάνεται άδικημένο όταν βλέπει τ' άλλα παιδιά με τους πατέρες τους. Από την άλλη μεριά το παιδί δε θα καταφέρει να αποφύγει την κοινωνική προκατάληψη. Στο Σάμμερχιλ είχαμε μερικά εξώγαμα παιδιά, όμως κανένας δεν έθρυσκε άφύσικο το γεγονός αυτό. Σ' ένα ελεύθερο περιβάλλον μεγαλώνουν και αυτά τα παιδιά το ίδιο ευτυχισμένα όπως και τ' άλλα παιδιά.

Στον έξω από το Σάμμερχιλ κόσμο τα εξώγαμα παιδιά συχνά κάνουν μομφές στις μητέρες τους και τους φέρονται άσχημα. Από την άλλη όμως μεριά μπορεί ένα τέτοιο παιδί να θεοποιήσει τη μητέρα του και να φοβάται πώς αυτή θα μπορούσε μια μέρα να παντρευτεί έναν άντρα που δεν είναι ο πατέρας του.

Τί παράξενος στ' αλήθεια κόσμος! Η έκτρωση απαγορεύεται από το νόμο και η εξώγαμη τεκνοποίηση σημαίνει συχνά κοινωνική αποκλήρωση. Είναι ευχάριστο που σήμερα πολλές γυναίκες δε λαβαίνουν υπόψη τους την κοινωνική αποδοκιμασία για την εξώγαμη τεκνοποίηση. Έχουν ε-

λεύθερα τα παιδιά της αγάπης τους, είναι περήφανες για αυτά, εργάζονται για αυτά και τα μορφώνουν καλά, κάνοντάς τα ευτυχισμένα. Από τις γνωστές μου περιπτώσεις αυτά τα παιδιά γίνονται ισορροπημένοι και ειλικρινείς άνθρωποι.

Καμιά δασκάλα σε δημόσιο σχολείο δε θα μπορούσε να κρατήσει τη θέση της αν είχε ένα εξώγαμο παιδί. Περισσότερο από μια φορά έχω ακούσει ότι ακόμα και παπαδιές έδιωξαν άπροειδοποίητα τις υπηρέτριες τους επειδή έμειναν έγκυες.

Το πρόβλημα της έκτρωσης είναι ένα από τα πιο δύσκολα και τα πιο ύπουλα συμπτώματα της άρρωστημένης ανθρωπότητας. Δεν υπάρχει σχεδόν κανένας δικαστικός, παπάς, γιατρός, δάσκαλος και τόσος άλλοι από τους λεγόμενους στυλοβάτες της κοινωνίας, που δε θα προτιμούσε για την κόρη του την έκτρωση από τη δήθεν άτιμαστική εξώγαμη τεκνοποίηση.

Οι πλούσιοι αποφεύγουν συχνά τις δυσάρεστες επιπλοκές, στέλνοντας τις κόρες τους στις πιο ακριβές κλινικές, για να κάνουν δήθεν θεραπεία για κάποια άνωμαλία της περιόδου ή κάτι παρόμοιο. Μόνο οι λιγότερο εύποροι και οι φτωχοί είναι καταδικασμένοι να φέρουν το παιδί στον κόσμο. Γι' αυτούς δε υπάρχει μια δεύτερη δυνατότητα. Αν κανένα κορίτσι από τα μικροαστικά στρώματα κάνει μεγάλες προσπάθειες, θα βρει ίσως κάποιο γιατρό που θα αναλάβει την έκτρωση με αντίλλαγμα ένα σωρό χρήματα. Ένα κορίτσι όμως από τα λαϊκά στρώματα θα πέσει στα χέρια κάποιου άνιδεου ίσως και άδίστακτου γιατρούδάκου ή θα φέρει το παιδί της στον κόσμο.

Στο Λονδίνο υπάρχουν ειδικές συμβουλευτικές υπηρεσίες, στις οποίες οι γυναίκες μπορούν να προμηθευθούν προφυλακτικά μέσα. Είναι αλήθεια πώς τέτοια προφυλακτικά μέσα παίρνουν μόνο εκείνες οι γυναίκες που φοβότανε βέρα. Δεν είναι όμως έγκλημα να δανειστεί κανένας μια βέρα.

Όλα αυτά θυμίζουν εκείνες τις πορνογραφίες στους τοίχους των δημόσιων αποχωρητηρίων, αυτό ακριβώς που χα-

ρακτηρίζει την κοινωνία μας, ή οποία φαίνεται αξία της τιμής που πληρώνει για την ανόγητη και μοχθηρή ήθική της. Κι αυτό τὸ τίμημα σὲ τελευταία ἀνάλυση δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὲς ἀρρώστειες μας, τὴν ἀθλιότητά μας καὶ τὴν ἀπελπισία μας.

IV

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ

Θρησκεία

Πριν λίγο καιρό μιὰ επισκέπτρια μὲ ρώτησε: «Γιατί δὲ διδάσκετε στοὺς μαθητές σας τὴ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ, γιὰ νὰ παροτρυνθοῦν καὶ ν' ἀκολουθήσουν τὸ δρόμο του;» Τῆς ἀπάντησα πὼς μαθαίνει κανένας νὰ ζεῖ ζώνας τὴ δική του ζωὴ κι ὄχι ἀκούγοντας γιὰ τὴ ζωὴ τῶν ἄλλων. Τὰ λόγια εἶναι πολὺ λιγότερο σημαντικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα. Πολλοὶ ἀποκάλεσαν τὸ Σάμμερχιλ θρησκευτικὸ χῶρο γιὰτι δίνει στὰ παιδιὰ ἀγάπη.

Αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀλήθεια. Ἐγὼ εἶμαι μόνο ἐνάντια στὸ ἐπίθετο θρησκευτικὸς ποὺ σήμερα σημαίνει: Ἐχθρότητα ἀπέναντι στὴ φυσικὴ ζωὴ. Ἔτσι ποὺ γνωρίζω τὴ θρησκεία — νὰ ἐξασκεῖται ἀπὸ μαυροφορεμένους ἄντρες καὶ γυναῖκες, ποὺ φέλνουν λυπητεροὺς ὕμνους σὲ μιὰ πανάθλια μελωδία, παρακαλώντας γιὰ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν τους — δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ταυτισθῶ μαζί της.

Ἐγὼ προσωπικὰ δὲν ἔχω τίποτα ἐνάντια σ' ἕναν ἄνθρωπο ποὺ πιστεύει στὸ θεὸ — ἀδιάφορο σὲ ποιὸν θεό. Ἐχω ὁμῶς κάτι ἐνάντια σ' ἐκείνους ποὺ θεωροῦν τὸ δικό τους θεὸ σὰν ἐξουσία ποὺ τοὺς ἐπιβάλλει νὰ περιορίζουν τὴν ἀνθρώπινη ἐξέλιξη καὶ τὴν εὐτυχία. Ὁχι, δὲν εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ ἀγὼνας διεξάγεται ἀνάμεσα σ' ἐκείνους τοὺς ἄνθρώπους ποὺ πιστεύουν στὴ θεολογία καὶ σ' ἐκείνους ποὺ δὲν πιστεύουν. Ἀλήθεια εἶναι πὼς ὁ ἀγὼνας διεξάγεται ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ποὺ πιστεύουν στὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου καὶ στοὺς ἄλλους ποὺ προσεύχονται γιὰ τὴν καταπίεση.

Κάποια μέρα θὰ καταλήξουμε σὲ μιὰ νέα θρησκεία. Ἴσως φωνάξει κανένας κατάπληκτος: «Τί, μιὰ καινούργια θρησκεία;» Οἱ χριστιανοὶ θὰ διαμαρτυρηθοῦν ἀγανακτισμένοι: «Δὲν εἶναι λοιπὸν ὁ χριστιανισμὸς αἰώνιος;»

Ὁχι, οἱ θρησκείες, ὅπως καὶ οἱ λαοί, δὲν εἶναι αἰώνιες.

Μιά θρησκεία — κ α θ ε θρησκεία — γεννιέται, μεγαλώνει, γερνάει και πεθαίνει. Έκατοντάδες θρησκειών εμφανίστηκαν και ξαναχάθηκαν. Παρ' όλα τα εκατομμύρια των Αιγυπτίων, που πίστευαν σχεδόν τέσσερις χιλιάδες χρόνια στον Άμωνα Ρά, σήμερα δεν υπάρχει ούτε ένας και μοναδικός ύπαδός αυτής της θρησκείας. Η αντίληψη για το θεό διαφέρει από πολιτισμό σε πολιτισμό. Σε κάθε κτηνοτροφική χώρα αυτός είχε τη μορφή θεσκού, στον καιρό του πολέμου ήταν ένας θεός για τον πόλεμο, όταν άρχισε να ανθίζει το εμπόριο έγινε θεός της δικαιοσύνης και ζύγιζε σωστά και δίκαια. Από τότε που ο άνθρωπος έγινε στον τεχνικό τομέα τόσο δημιουργικός ο θεός ανακηρύχτηκε από τον H. G. Wells σε «μεγάλο άπόντα», γιατί σε μια εποχή που ο άνθρωπος μπορεί και φτιάχνει μόνος του τις ατομικές βόμβες του, ένας δημιουργός θεός δεν είναι πια απαραίτητος.

Έρχεται ή μέρα που ή νέα γενιά δε θα ασπάζεται πια τη γερασμένη θρησκεία και τους μύθους της εποχής μας. Η νέα θρησκεία θα έχει ξεκαθαρίσει το πρόβλημα του δήθεν προπατορικού αμαρτήματος. Η νέα θρησκεία θα τιμάει το θεό με το να κάνει τους ανθρώπους ευτυχισμένους.

Η νέα θρησκεία θα καταργήσει την αντίθεση ανάμεσα στο σώμα και το πνεύμα. Θα αναγνωρίσει πως ή σάρκα δεν είναι αμαρτωλή. Θα θεωρεί φρονιμότερο να περνάει κανένας το πρωινό της Κυριακής κολυμπώντας αντί να ψέλνει ύμνους — λές κι ο θεός, αν υπήρχε, θα είχε την απαίτηση να ικανοποιείται με ύμνους. Μια νέα θρησκεία θα αναζητήσει το θεό μέσα στη γνώση κι όχι μέσα στα σύγνεφα. Αλήθεια πόσο διαφορετικός θα ήταν ο κόσμος μας, αν ακόμα και το ένα δέκατο μόνο του χρόνου που σπαταλιέται για προσευχές και εκκλησίασμα χρησιμοποιόταν για ανθρωπιστικές πράξεις, για την καλλιέργεια της προς τον πλησίον αγάπης και την παροχή βοήθειας!

Κάθε μέρα, κάθε λεπτό διαπιστώνει κανένας πόσο ανήμπορη, πόσο νεκρή είναι ή σημερινή μας θρησκεία. Κλείνουμε ανθρώπους στη φυλακή, καταπιέζουμε εκείνους που δεν έχουν την ίδια γνώμη με μās, καταπιέζουμε τους φτωχούς

και εξοπλιζόμαστε για πολέμους. Σάν οργάνωση ή εκκλησία είναι πολύ αδύνατη. Δεν μπορεί να σταματήσει τον πόλεμο. Δεν παίρνει καμιά πρωτοβουλία για να μετριάσει τη βάρβαρη ποινική μας νομοθεσία, και πολύ σπάνια έρχεται σε αντίθεση με τους εκμεταλλευτές.

Δεν μπορεί κανένας να υπηρετεί ταυτόχρονα το θεό και τον Μαιωνά. Η με πιο σύγχρονα λόγια: δεν μπορεί κανένας να πηγαίνει τις Κυριακές στην εκκλησία και τις άλλες μέρες να ξεκοιλιάζει ανθρώπους. Δε γνωρίζω χειρότερη βλαστήμια από την τακτική των διάφορων εκκλησιών να υποστηρίζουν σε εμπόλεμες καταστάσεις, πως ο θεός είναι τάχα με το μέρος τους. Δεν μπορεί να πιστεύει ο θεός ότι και τα δυο στρατόπεδα έχουν δίκιο. Ο θεός δεν μπορεί να είναι ή αγάπη και ταυτόχρονα ο προστάτης μιας δολοφονικής ενέργειας.

Για πολλούς ή οργανωμένη, ή συμβατική θρησκεία είναι μια εύκολη διέξοδος από τα ατομικά προβλήματα. Όταν ο καθολικός αμαρτάνει, τρέχει να εξομολογηθεί, κι ο παπάς του συγχωρεί τα αμαρτήματά του.

Ο θρησκευόμενος άνθρωπος μεταβιβάζει στο θεό το δικό του φορτίο. Πιστεύει, κι επομένως ή συγχώρεση είναι εξασφαλισμένη. Ο τόνος, λοιπόν, μετατοπίζεται από την προσωπική αξία και την ατομική συμπεριφορά στην πίστη. «Πίστευε στο θεό και θα σωθείς.» Αυτό στην πραγματικότητα σημαίνει: Παραιτήσου από κάθε εξήγηση και τα πνευματικά σου προβλήματα θα λυθούν. Οπότε ο καθένας εξασφαλίζει διαβατήριο για τον παράδεισο.

Στη βάση ή θρησκεία είναι ένας φόβος μπροστά στη ζωή, μια φυγή. Αυτή περιορίζει την επίγεια ζωή στο ρόλο της άπλης προετοιμασίας για μια πληρέστερη δήθεν ζωή στον άλλο κόσμο. Μυστικισμός και θρησκεία κατηγορούν τη γήινη ζωή σαν ένα φιάσκο κι επιμένουν ότι ο άνθρωπος από μόνος του δεν είναι ικανός να επιτύχει τη σωτηρία του. Τα ελεύθερα όμως παιδιά δε θεωρούν τη ζωή φιάσκο και τουτό γιατί δεν τα έμαθε κανένας να άρνούνται τη ζωή.

Η θρησκεία και ο μυστικισμός προάγουν τη σκέψη και

τή συμπεριφορά που δεν έχουν σχέση με την πραγματικότητα. Είναι αλήθεια πως παρά τις τηλεοράσεις και τα αεριοθούμενα αεροπλάνα μας απέχουμε από την πραγματική ζωή περισσότερο απ' ό,τι οι ιθαγενείς στις αφρικανικές ζούγκλες. Βέβαια κι η δική τους θρησκεία είναι προϊόν του φόβου, όμως αυτοί δεν είναι άνικανοι στον έρωτα, δεν είναι όμοφυλόφιλοι, δεν είναι κομπλεξικοί. Η ζωή τους είναι πρωτόγονη, αλλά η στάση τους απέναντί της είναι ουσιαστικά θετική.

Όπως οι πρωτόγονοι έτσι κι εμείς καταλήγουμε στη θρησκεία γιατί φοβόμαστε. Όμως εμείς σ' αντίθεση μ' εκείνους είμαστε ευνουχισμένοι. Τα παιδιά μας μπορούμε να τα δίδαξουμε θρησκεία μόνο αφού τα ευνουχίσουμε και τσακίσουμε το πνεύμα τους.

Πολύ συχνά έχω ζήσει το δράμα παιδιών που καταστράφηκαν εξαιτίας της θρησκευτικής αγωγής τους. Αναφέροντας τέτοιες περιπτώσεις δε νομίζω πως θα βοηθήσει κανένας. Άλλωστε και κάθε μανιακός της σωτηρίας της ψυχής θα μπορούσε να παρουσιάσει ντουζίνες από περιπτώσεις ανθρώπων που «σώθηκαν», αφού «έξαγγίστηκαν με αίμα». Αν κανένας παίρνει σά δεδομένο ότι ο άνθρωπος είναι άμαρτωλός, όποτε πρέπει να εξαγνιστεί, τότε οι υποστηρικτές της θρησκείας έχουν δίκιο.

Όμως παρακαλώ τους γονείς να κοιτάξουν λίγο πιο μακριά, πέρα από το δικό τους στενό όριζοντα. Τους παρακαλώ να δημιουργήσουν έναν πολιτισμό, μέσα στον όποιο δε θα φορτώνεται ο καθένας που γεννιέται με το προπατορικό αμάρτημα. Τους παρακαλώ να καταστρέψουν κάθε τι που κάνει απαραίτητη κάποια απολύτρωση. Είναι υποχρεωμένοι να ομολογήσουν στο παιδί πως γεννήθηκε καλό — δ χ ι κ α κ ό. Τους παρακαλώ να ομολογήσουν στα παιδιά τους πως α ύ τ ό ς ό κ ό σ μ ο ς μπορεί και πρέπει να γίνει καλύτερος και πως την ενεργητικότητά τους πρέπει να την ξοδέψουν εδώ και τώρα — κι όχι για κάποια φανταστική αιώνια ζωή.

Κανένα παιδί δε θα έπρεπε να εξαπατηθεί με το θρησκευ-

τικό μυστικισμό. Ο μυστικισμός είναι μια δυνατότητα της φυγής από την πραγματικότητα — όμως μια επικίνδυνη δυνατότητα. Καμιά φορά θέβαια όλοι αισθανόμαστε την ανάγκη να ξεφύγουμε λίγο από την πραγματικότητα, διαφορετικά δε θα διαβάζαμε ποτέ ένα μυθιστόρημα, δε θα πηγαίναμε στον κινηματογράφο κι ούτε θα πίναμε ποτέ ένα ποτηράκι κρασί. Όμως αυτό μας το διάλειμμα το κάνουμε συνειδητά, και γρήγορα ξαναεπιστρέφουμε στην πραγματικότητα. Ο μυστικιστής τείνει σε μια μόνιμη απάρνηση της ζωής και μεταφέρει όλη του την ενεργητικότητα στη θεοσοφία, τον πνευματισμό, τον καθολικισμό ή το σιωνισμό.

Κανένα παιδί δεν είναι από τη φύση του μυστικιστής. Ένα περιστατικό που συνέβη στο Σάμμερχιλ δείχνει την αίσθηση που έχει το παιδί για την πραγματικότητα, φτάνει οι αντιδράσεις του να μην εμποδίζονται από το φόβο.

Σ' ένα από τα βραδινά μας θεατρικά αυτοσχεδιάσματα κάθησα σε μια καρέκλα λέγοντας: «Είμαι ο άγιος Πέτρος στην πόρτα του παραδείσου. Έσείς είστε άνθρωποι που θέλετε να μπειτε μέσα. Ορίστε, περάστε.»

Πρόβαλλαν τους πιο άπιθανους λόγους προκειμένου να τους επιτραπεί να περάσουν μέσα. Ένα κορίτσι μάλιστα πήγε από την αντίθετη κατεύθυνση και παρακάλεσε να της επιτραπεί να φύγει από τον παράδεισο. Άλλά πρωταγωνιστής της βραδιάς αναδείχτηκε ένα δεκατετράχρονο αγόρι που περνούσε μπροστά μου σφυρίζοντας και με τα χέρια στις τσέπες.

«Έι! δεν μπορείς να μπείς εδώ μέσα», του είπα.

Γύρισε και με κοίταξε από ψηλά. «Ω! καινούργιος φαίνεσαι εδώ πέρα, έτσι δεν είναι;» μου απάντησε.

«Τί έγνοεις μ' αυτό;» τον ρώτησα.

«Όστε δεν ξέρεις ποιός είμαι;» είπε.

«Ποιός είσαι τέλος πάντων;» ξαναρώτησα.

«Ο θεός», είπε και μπήκε σφυρίζοντας στον παράδεισο.

Στην πραγματικότητα τα παιδιά δε θέλουν ούτε και να προσεύχονται. Προσεύχονται, όσα προσεύχονται, μόνο για τα μάτια των άλλων. Έχω ρωτήσει πολλά παιδιά: «Τί σκέ-

πτεσαι όταν προσεύχεσαι;» Όλα μου απάντησαν πώς σκέφτονται άλλα πράγματα όση ώρα κρατάει ή προσευχή. Και κάθε φυσιολογικό παιδί π ρ έ π ε ι να σκέφτεται άλλα πράγματα, γιατί ή προσευχή δεν έχει γι' αυτό καμιά σημασία. Τοῦ επιβάλλεται απέξω.

Από τὸ ένα εκατομμύριο ανθρώπους που προσεύχονται στο φαγητό, σί 999.999 απαγγέλλουν μηχανικά, όπως λέει κανένας τὸ «συγγνώμη» όταν θέλει να περάσει μπροστά από κάποιον στο ασανσέρ. Ποιός είναι ο λόγος να θέλουμε να μεταδιδάσουμε στην καινούργια γενιά τις μηχανικές μας προσευχές και τρόπους; Αυτό δεν είναι καθόλου τίμιο. Όπως δεν είναι τίμια και ή επιβολή κάποιου θρησκευτικού πιστεύω σ' ένα αδύναμο κι άβοήθητο παιδί. Θα έπρεπε να άφαιθεί να αποφασίσει γι' αυτό έντελώς μόνο του κι άπόλυτα ελεύθερα όταν θα μεγαλώσει αρκετά για τὸ θέμα αυτό.

Ακόμα πιο επικίνδυνη κι από τὸ μυστικισμό είναι ή διαπαιδαγώγηση τοῦ παιδιοῦ στο μίσος. Αν ειπωθεί στο παιδί πώς όρισμένα πράγματα είναι άμαρτωλά, τότε αυτό θα πρέπει τήν άγάπη του για τή ζωή να τή μεταμορφώσει σε μίσος. Παιδιά που μεγαλώνουν μέσα σε συνθήκες ελευθερίας δε θεωρούν ποτέ άμαρτωλό ένα άλλο παιδί. Όταν στο Σάμμερχιλ ένα παιδί κλέψει, θα κληθεί για άπολογία στο δικαστήριο των μαθητών, αλλά ποτέ δε θα τιμωρηθεί για τήν κλεψιά. Πρέπει να πληρώσει τὰ χρέη του. Υποσυνείδητα τὰ παιδιά καταλαβαίνουν πώς ή κλεψιά είναι κάποια άρρώστια. Κι είναι τὰ παιδιά αρκετά ρεαλιστές και λογικά, ώστε δεν άναζητούν ούτε γι' αυτά τὰ θέματα κάποιον όργιλο θεό ή διάβολο, ο οποίος σε τελευταία άνάλυση δε θα ήταν παρά πειρασμός. Ο υποδουλωμένος άνθρωπος δημιούργησε ένα θεό κατ' εικόνα και όμοίωσή του, όμως τὰ ελεύθερα παιδιά που αντιμετώπιζον τή ζωή γεμάτα ζήλο και θάρρος δεν έχουν ανάγκη να δημιουργήσουν κάποιο θεό.

Αν θέλουμε να εξασφαλίσουμε τήν ψυχική υγεία των παιδιών μας, πρέπει να άποφύγουμε να τούς μεταδώσουμε ψεύτικες αξίες. Πολλοί άπ' αυτούς που άμφισβητούν τήν όρθότητα τής χριστιανικής θεολογίας διδάσκουν άοκνα στα

παιδιά τους ένα δόγμα για τήν όρθότητα τοῦ όποιου κι οί ίδιοι άμφιβάλλουν. Άλήθεια πόσες μητέρες πιστεύουν κατά γράμμα τὸ παραμύθι τής φωτιᾶς τής κόλασης; Πόσες πιστεύουν κατά γράμμα τὸ παραμύθι τοῦ χρυσοῦ παραδείσου με τήν ούράνια μουσική; Κι όμως χιλιάδες άπ' αυτές τις άθες μητέρες δηλητηριάζουν τήν ψυχή των παιδιών τους μ' αυτές τις γερασμένες πρωτόγονες ιστορίες.

Ακμάζει ή θρησκεία γιατί ο άνθρωπος δεν ξεκαθάρισε με τὸ υποσυνείδητό του, δεν μ π ο ρ ε ι να ξεκαθαρίσει. Από τὸ υποσυνείδητο ή θρησκεία δημιουργεί τὸ διάβολο, για να μπορεί στη συνέχεια να παροτρύνει τούς ανθρώπους να φυλάγονται από τούς πειρασμούς του. Όσο όμως πιο πολύ άναπτύσσεται τὸ συνείδητό σε θάρρος τοῦ υποσυνείδητου τόσο πιο πολύ κι ή θρησκεία χάνει τή δραστηριότητά της.

Για ένα παιδί άλλωστε θρησκεία σημαίνει στην πράξη πάντα φόβο και μόνο φόβο. Ο θεός είναι παντοδύναμος κι όλα τὰ βλέπει: δηλαδή μπορεί να σε δει όπου κι αν είσαι. Αυτό για τὸ παιδί σημαίνει: Ο θεός μπορεί να δει τί γίνεται και κάτω από τις κουβέρτες. Η εισαγωγή τοῦ φόβου στη ζωή τοῦ παιδιοῦ είναι τὸ μεγαλύτερο έγκλημα που θα μπορούσε να διαπραχθεί. Θα άρνηται τή ζωή, θα αισθάνεται μειονεκτικό και θα είναι πάντα δειλό.

Αν άπειληθεί τὸ παιδί στα πρώτα κιόλας χρόνια τής ζωῆς του με τήν καταδίκη τής κόλασης, είναι αδύνατο να είναι σ' α υ τ ή τή ζωή ελεύθερο από τὸ νευρωτικό φόβο για τήν ασφάλειά του. Η κατάσταση δεν αλλάζει κι όταν ένας τέτοιος άνθρωπος καταλάβει με τή βοήθεια τής λογικῆς πώς ο παράδεισος κι ή κόλαση δεν είναι τίποτα περισσότερο από άπατηλές φαντασιώσεις, στη βάση των όποιων βρίσκονται ανθρώπινες έλπίδες κι άγωνίες. Η άποτύπωση των συναισθημάτων στην παιδική ηλικία βάζει μιὰ για πάντα τήν άσθηστη σφραγίδα της σ' όλάκερη τή ζωή. Τὸν αὐστηρό θεό, που άλλους άμείθει στον παράδεισο κι άλλους καίει στην κόλαση, τὸν δημιούργησαμε μόνοι μας κατ' εικόνα και όμοίωση. Ο θεός είναι μιὰ υπερβολή που φτιάχτηκε για τήν ίκανοποίηση των επιθυμιών σ' αντίθεση με

τὸ σατανὰ ποὺ φτιάχτηκε γιὰ ἐκφοβισμό.

Ὅ,τι προσφέρει εὐχαρίστηση καὶ διασκέδαση ἀποτελεῖ γνῶρισμα τοῦ κακοῦ. Τὸ παιχνίδι, τὸ θέατρο, ὁ χορὸς θεωροῦνται διαβολικά. Κατὰ κανόνα θρησκώληπτος σημαίνει ἄνθρωπος στερημένος ἀπὸ χαρὰ. Ἡ στητὴ κυριακάτικη φορεσιά, ποὺ ὑποχρεώνονται νὰ φοροῦν τὰ παιδιὰ στὶς περισσότερες ἐπαρχιακὲς πόλεις, μαρτυρᾷ ἀσκητικὸ καὶ τιμωρητικὸ χαρακτήρα τῆς θρησκείας. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εἶναι λυπητερή. Γιὰ πολλοὺς ἀνθρώπους ὁ ἐκκλησιασμός εἶναι μιὰ ταλαιπωρία, ἓνα καθήκον. Γιὰ πολλοὺς ἀνθρώπους θρησκευόμενος εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ νὰ φαίνεται καὶ νὰ εἶναι κανένας λυπημένος.

Ἡ νέα θρησκεία θὰ θεμελιωθεῖ πάνω στὴ γνώμη τοῦ Ἐγὼ καὶ τὴν ἀποδοχὴ του. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον προϋποθέτει γὰ ἀγαπᾷ πρῶτα ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτό του. Κι ἐτοῦτο διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τὴν ἀγωγή μὲ τὸ στίγμα τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, τὸ ὁποῖο ὁδηγεῖ στὸ μῖσος τοῦ ἴδιου μας τοῦ ἑαυτοῦ καὶ μαζί μ' αὐτὸ στὸ μῖσος ἐνάντια στοὺς ἄλλους.

«He prayeth best who loveth best all things both great and small.»

(Προσεύχεται καλύτερα ὁποιος ἀγαπᾷ καλύτερα ὅλα τὰ πράγματα μαζί μεγάλα καὶ μικρά.)

Μ' αὐτὰ τὰ λόγια διατύπωσε τὴ νέα θρησκεία ὁ ποιητὴς Coleridge*. Σύμφωνα δηλαδή μὲ τὴ νέα θρησκεία, τὸ καλύτερο εἶδος προσευχῆς γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι — ἡ ἀγάπη αὐτῆ καθ'αυτῆ — ἡ ἀγάπη τῶν πάντων, σημαντικῶν καὶ ἀσήμαντων.

* Ἠθικὲς ἐντολές

Οἱ περισσότεροι γονεῖς νομίζουν ὅτι παραμελοῦν τὸ παιδί τους ὅταν δὲν τὸ διδάξουν καμιὰ ἠθικὴ ἀξία, ὅταν δὲν τοῦ

* Ἄγγλος ρομαντικὸς ποιητὴς (1772-1834). (Σ.τ.Μ.).

δείχνουν συνέχεια τῆ διαφορά ἀνάμεσα στὸ Καλὸ καὶ τὸ Κακό. Στὴν πραγματικότητά ὅλοι οἱ γονεῖς πέρα ἀπὸ τὴ φροντίδα τους γιὰ τὶς σωματικὲς ἀνάγκες τοῦ παιδιοῦ θεωροῦν σὰν τὸ σπουδαιότερο καθήκον τους τὸ ἐπίμονο καὶ φορτικὸ ἠθικὸ δασκάλημα τοῦ παιδιοῦ. Γι' αὐτοὺς ἓνα παιδί χωρὶς ἠθικὴ διδασκαλία θὰ μεγάλωνε ὅπως ἓνας ἄγριος, ἀσύδοτος στὴ συμπεριφορὰ καὶ χωρὶς νὰ λαβαίνει ὑπόψη τοὺς ἄλλους. Οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι τῆς κοινωνίας μας ἀποδέχονται, τουλάχιστο παθητικά, ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννιέται ἁμαρτωλός, πῶς εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του κακός καὶ πῶς θὰ γινόταν τυχοδιώκτης, ἀπάνθρωπος καὶ αἰμοδόρος, ἂν δὲν τὸν δασκάλευαν νὰ εἶναι καλός.

Οἱ χριστιανικὲς ἐκκλησίες τὸ διαλαλοῦν ἀνοιχτά: «Εἶμαστε θουτηγμένοι στὴν ἁμαρτία.» Ὁ κλῆρος καὶ οἱ δάσκαλοι πιστεύουν ὅτι τὸ παιδί πρέπει νὰ ὁδηγηθεῖ στὴ μετάνοια.

Κι ἀφοῦ ἡ ἐκκλησία καὶ τὸ σχολεῖο συμφωνοῦν πῶς τὸ παιδί γεννήθηκε ἁμαρτωλό, δὲν μπορούμε νὰ περιμένουμε ἀπὸ τοὺς γονεῖς μιὰ διαφορετικὴ ἀντίληψη ἀπ' αὐτὴ τῶν δυὸ μεγάλων ἐξουσιῶν. Ἡ ἐκκλησία ἀπειλεῖ: «Ἄν ἁμαρτάνεις, θὰ τιμωρηθεῖς στὸν ἄλλο κόσμο!» Οἱ γονεῖς ἀρπάζουν τὸ σύνθημα καὶ λένε: «Ἐανακάνε ἀταξία καὶ θὰ δεῖς πόσες θὰ σοῦ ρίξω αὐτὴ κιόλας τὴ στιγμή.» Καὶ οἱ δυὸ ἐπιδιώκουν τὸ καλὸ μὲ τὸ νὰ δημιουργοῦν τὸ φόβο.

Ἡ βίβλος ἀναφέρει: «Φόβος Κυρίου, ἀρχὴ σοφίας.» Σωστό εἶναι πῶς αὐτὸς ὁ φόβος εἶναι πολὺ συχνὰ αἰτία ψυχικῆς διαταραχῆς. Γιατί κάθε εἶδος φόβου εἶναι θλαβερό.

Πολὺ συχνὰ ἀκούω γονεῖς νὰ λένε: «Δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω γιατί τὸ παιδί μου ἔγινε ἔτσι. Καὶ νὰ πῶ ὅτι δὲν τὸ περιόρισα, ἢ δὲν τὸ τιμώρησα ἀκόμα καὶ αὐστηρά! Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ μὲ κάνει νὰ ἀπορῶ γιὰ τὸ κατάντημά του εἶναι ὅτι ἐμεῖς στὸ σπίτι δὲν τοῦ δώσαμε ποτὲ τὸ κακὸ παράδειγμα!» Πολὺ συχνὰ ἔχω ἀσχοληθεῖ μὲ διαταραγμένα παιδιὰ ποὺ μεγάλωσαν κάτω ἀπὸ τὸ φόβο τῆς μαγκούρας καὶ τοῦ θεοῦ — παιδιὰ ποὺ τοὺς ἐπέβαλλαν νὰ εἶναι καλά.

Σπάνια κατανοοῦν οἱ γονεῖς πόσο φοβερὴ εἶναι ἡ ἐπί-

δραση ενός άσταμάτητου κύματος από απαγορεύσεις, παροτρύνσεις κι επιπλήξεις πάνω στο παιδί. Άδυνατον να καταλάβουν πόσο υποφέρει όταν του επιβάλλουν ένα απαρχαιωμένο σύστημα ήθικης που δεν το καταλαβαίνει.

Οι δξύθυμοι γονείς ενός δύσκολου παιδιού δε διανοούνται ποτέ να θέσουν υπό άμφισβήτηση τις δικές τους ήθικες αξίες. Κατά κανόνα είναι απόλυτα σίγουροι πως ξέρουν ποιά είναι το καλό και ποιά το κακό, όπως είναι σίγουροι και για το ότι οι κανόνες γι' αυτά έχουν μια για πάντα διατυπωθεί στη θεόπνευστη Άγία Γραφή. Σπάνια άμφισβάλλουν για τους δασκάλους των γονέων τους, τους δικούς τους δασκάλους, ή για το γενικό κοινωνικό κώδικα. Παίρνουν το γενικό πιστεύω του πολιτισμού τους σαν κάτι το δοσμένο κι άμετάβλητο, αντί να κάνουν γι' αυτό σκέψεις και να το έρευνήσουν. Ίσως μια τέτοια άμφισβήτηση να συνδυάζεται γι' αυτούς μ' ένα τρομερό σόκ.

Οι ανήσυχoi γονείς λοιπόν πιστεύουν ότι το παιδί τους δεν είναι στα καλά του. Υποθέτουν πως είναι σκόπιμα κακό. Έχω απόλυτα πειστεί ότι τ ο π α ι δ ι δ ε ν ε χ ε ι π ο τ ε α δ ι κ ο. Σε κάθε περίπτωση τέτοιου παιδιού, που τύχαινε να μ' άπασχολήσει, διαπίστωνα πως πρόκειται για την περίπτωση κάποιας κακομεταχείρισης και κάποιας κακής άγωγής στην πρώιμη παιδική ήλικία. Μια δλόκληρη σειρά από θεμελιακές ψυχολογικές άρχές εγκαταλείπονται στους πέντε άνέμους από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ζωής του παιδιού.

Όλοι σχεδόν πιστεύουν πως ο άνθρωπος είναι το κατ' έξοχήν πλάσμα της θέλησης: δηλαδή μπορεί να κάνει τα πάντα, φτάνει να το θέλει. Κανένας ψυχολόγος δε θα συμφωνήσει με την άποψη αυτή. Έχει άποδειχτεί πως το μεγαλύτερο μέρος των ενεργειών του ανθρώπου καθορίζεται από το υποσυνείδητό του. Πολλοί άνθρωποι φαίνεται πως πιστεύουν ότι ο έγκληματίας δεν είναι άπαραίτητα και δολοφόνος, εκτός αν θελήσει κάτι τέτοιο. Το ποινικό δίκαιο ξεκινάει από την πλάνη ότι κάθε άνθρωπος είναι υπεύθυνος για τις πράξεις του και πως είναι ικανός να θελήσει το κα-

κό ή το καλό. Για τούτο άλλωστε στο Λονδίνο έκλεισαν έναν άντρα στη φυλακή, επειδή ράντιζε με μελάνι τα φορέματα των διερχόμενων γυναικών. Στα μάτια της κοινωνίας αυτός ο μελανοραντιστής είναι ένας παλιάνθρωπος που θα μπορούσε να είναι καλός φτάνει να το ήθελε. Για τον ψυχολόγο όμως αυτός δεν είναι παρά ένας φουκαρās, ένας άρρωστος νευρωτικός που προβαίνει σε διάφορες συμβολικές ενέργειες, τη σημασία των οποίων ούτε ο ίδιος γνωρίζει. Σε μια διαφωτισμένη κοινωνία έναν τέτοιο άνθρωπο θα τον όδηγοΰσαν με διακριτικότητα σ' ένα γιατρό.

Η ψυχολογία του υποσυνείδητου έχει δείξει ότι οι περισσότερες από τις ενέργειές μας έχουν μια κάποια κρυφή ρίζα, την όποια μπορούμε να άποκαλύψουμε με μια μεγάλης χρονικής διάρκειας διεξοδική άνάλυση. Άλλωστε κι αυτή άκόμα ή ψυχανάλυση δεν μπορεί να φτάσει μέχρι τα βαθύτερα στρώματα του υποσυνείδητου. Ένεργούμε λοιπόν κι όμως συχνά δεν ξέρουμε γ ι α τ ι.

Πριν από κάμποσο καιρό άφησα στην πάντα τα πολυάριθμα ψυχολογικά βιβλία μου, που άποτελούν την άδυναμία μου, κι άρχισα να φτιάχνω πλακάκια χωρίς να ξέρω το γιατί αυτής της άλλαγής. Αν άρχιζα να ραντίζω τους άλλους με μελάνι, αντί να φτιάχνω πλακάκια, πάλι δε θα γνώριζα το λόγο. Κι επειδή ή κατασκευή πλακιδίων είναι μια παραδεκτή ενέργεια, είμαι ένας άξιοσέβαστος πολίτης. Από την άλλη μεριά το ράντισμα με μελάνι είναι μια άντικοινωνική ενέργεια, για τούτο κι ο άλλος είναι ένας άξιοκατάκριτος έγκληματίας. Όμως μεταξύ του μελανοραντιστή κι έμένα υπάρχει μόνο μια διαφορά. Έγώ έχω συνειδητοποιήσει την άγάπη μου για τις χειροτεχνικές εργασίες, ενώ αυτός τρέφει μια υποσυνείδητη άγάπη για το μελανοραντισμό. Στη δική μου χειροτεχνική εργασία το συνειδητό και το υποσυνείδητό μου συνεργάζονται, στην περίπτωση όμως του μελανοραντιστή το συνειδητό και το υποσυνείδητό του βρίσκονται σε άγώνα μεταξύ τους. Η άντικοινωνική συμπεριφορά είναι το άποτέλεσμα αυτής της σύγκρουσης.

Πριν μερικά χρόνια είχαμε μαθητή στο Σάμμερχιλ ένα

τετραπέρατο, γεμάτο ζωντάνια και χάρη έντεκάχρονο αγόρι. Κι εκεί που τον έβλεπες να κάθεται ήσυχα και να διαβάζει πεταγόταν όρθιος, έτρεχε γρήγορα έξω και προσπαθούσε να δάλει φωτιά στο χτίριο. Τόν κυρίευε κάποιο πάθος που δεν μπορούσε να τó κυριαρχήσει.

Πολλοί από τους προηγούμενους δασκάλους του τον είχαν παροτρύνει με συμβουλές και τή μέθοδο τής μαγκούρας να φροντίσει να επιβάλλεται στα πάθη του. Όμως τó υποσυνείδητο πάθος τής πυρομανίας ήταν πολύ δυνατό για να μπορέσει τó παιδί να τó καταπνίξει — πολύ δυνατότερο από τήν έπιθυμία του παιδιού να μήν κακοχαρακτηριστεί. Αυτό τó παιδί δεν ήταν κακό, ήταν άρρωστο. Ποιές δυνάμεις τó είχαν άρρωστήσει; Ποιές δυνάμεις μεταμορφώνουν αγόρια και κορίτσια σ' άρρωστα παιδιά που ρέπουν στην έγκληματικότητα; Θα προσπαθήσω να εξηγήσω αυτό τó φαινόμενο.

Παρατηρώντας ένα θρέφος δέ διαπιστώνουμε σ' αυτό καμιά κακία — τουλάχιστο όχι περισσότερη απ' όση σε μιά νεροκολοκύθα ή σ' ένα μικρό τιγράκι. Κάθε νεογέννητο φέρνει μαζί του μιά δύναμη ζωής, μιά θέληση και μιά άσυνείδητη όρμη για ζωή. Η ζωτικότητα του τó προτρέπει να φάει, να έρευνήσει τó σώμα του, να ίκανοποιησει τις έπιθυμίες του. Συμπεριφέρεται δηλαδή όπως ακριβώς προστάζει ή φύση. Για τους ένήλικους ή θέληση του θεού — ή θέληση τής φύσης στο παιδί — είναι ή θέληση του διαδόλου.

Φαίνεται πως κάθε ένήλικος πιστεύει ότι ή φύση του παιδιού χρειάζεται θεδλίωση. Έτσι όλοι οι γονείς αρχίζουν να μαθαίνουν τó παιδάκι πως πρέπει τάχα να ζει κανένας.

Βρίσκει λοιπόν τó παιδί από τήν πρώτη κιόλας μέρα τον έαυτό του έκτεθειμένο σ' ένα όλόκληρο σύστημα άπαγορεύσεων. Αύτó είναι κακό, έτούτο θρώμικο κι έκεϊνο έγωιστικό. Η αρχική φυσική ζωτικότητα σκοντάφτει τώρα πάνω σε κανονισμούς. Η έκκλησία πασχίζει να αποκαλεί τή φωνή τής φύσης φωνή του διαδόλου και τή φωνή τής κατήχησης φωνή του θεού. Έγώ όμως έχω πειστεί ά-

πόλυτα πως αúτ ή όρολογία πρέπει να αντιστραφεί.

Πιστεύω πως τó παιδί τó κάνουν κακό οι ήθικές έντολές. Έχω διαπιστώσει πως ένα κακό παιδί στρέφεται άποφασιστικά προς τó καλό όταν άποδεσμευτεί από τους περιορισμούς στους όποιους είχε όποταχτεί.

Ίσως να υπάρχει λόγος, αν και άμφιβάλλω, για τήν ήθική διαπαιδαγώγηση των ένήλικων. Στην περίπτωση των παιδιών όμως είναι όπωσδήποτε άχρηστη, κι από ψυχολογική άποψη είναι λαθεμένη. Είναι λάθος να άπαιτεί κανένας από τó παιδί ν' άρνηθεί τον έαυτό του. Κάθε παιδί είναι έγωιστής, κι όλος ό κόσμος άνήκει σ' αυτό. Όταν έχει ένα μήλο στο χέρι, τότε δεν έχει παρά μιά και μοναδική έπιθυμία: να φάει αυτό τó μήλο. Αν τύχει και τó έξαναγκάσει ή μητέρα του να μοιράσει τó μήλο με τó μικρότερο άδερφό του, τότε τó μόνο που μπορεί να αισθανθεί για τον άδερφό του είναι τó μίσος. Ο άλτρουισμός έρχεται άργότερα — έντελώς φυσιολογικά — κι έφ ό σ ο ν τ ó παιδί δέ διαπαιδαγώγηθεί στήν άνιδιοτέλεια. Αν τó παιδί όποχρεωθεί σε άνιδιοτέλεια, τó μόνο που μπορεί να συμβεί είναι να μή δείξει ποτέ τó παραμικρό ένδιαφέρον για τους άλλους. Όσο ή μητέρα καταπιέζει τον έγωισμό του παιδιού, τόσο ό έγωισμός γίνεται μιά μόνιμη κατάσταση.

Πώς συμβαίνει αυτό; Η ψυχιατρική έχει δείξει κι άποδείξει ότι οι άνικανοποίητες έπιθυμίες μετατοπίζονται στο όποσυνείδητο όπου και συνεχίζουν να ζούν. Τó παιδί που διαπαιδαγωγείται σε άνιδιοτέλεια θα ακολουθήσει ίσως τις άπαιτήσεις τής μητέρας του προκειμένου να τήν εύχαριστήσει. Τις δικές του όμως πραγματικές και έγωιστικές έπιθυμίες θα τις θάψει, όπου και χάρη σ' αúτ ή τήν άπώθηση θα τις διατηρήσει ζωντανές για όλη του τή ζωή.

Η ήθική κατήχηση πετυχαίνει ακριβώς τó αντίθετο απ' αυτό που έπιδιώκει.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸ σεξουαλικὸ τομέα. Οἱ ἠθικὲς ἀπαγορεύσεις στὴν παιδικὴ ἡλικία καθελώνουν τὸ παιδικὸ ἐνδιαφέρον στὴ σεξουαλικότητα. Οἱ φουκαράδες ποὺ πιά-
νονται γιὰ ἀπαγορευμένες σεξουαλικὲς ἐνέργειες — ἐπειδὴ
λ.χ. ἔδειξαν στὶς μαθήτριες πορνοφωτογραφίες ἢ ἔπαιζαν
μὲ τὰ γεννητικὰ τους ὄργανα μπροστὰ σὲ ἄλλους — εἶναι
γιοὶ μιᾶς ὑπερηθικῆς μητέρας. Τὸ ἐλότελα ἀθῶο ἐνδιαφέ-
ρον τῆς παιδικῆς ἡλικίας χαρακτηρίστηκε σὰ μιὰ ἀποτρό-
παιη ἁμαρτία. Τὸ παιδί ἀπώθησε τὸ ἐνδιαφέρον του κρύ-
βοντας το στὸ ὑποσυνείδητο, ὅπου καὶ συνέχισε νὰ ζεῖ, γιὰ
νὰ ἐκδηλωθεῖ καὶ πάλι ἀργότερα στὴν ἀρχικὴ του μορφή,
ἢ, πράγμα ποὺ συμβαίνει συχνότερα, μὲ κάποιον συμβολι-
σμό. Ἔτσι μιὰ γυναίκα ποὺ κλέβει ἕνα ζευγάρι γάντια σ' ἕ-
να ἐμπορικὸ κατάστημα, ἐνεργεῖ συμβολικά. Ἡ ρίζα αὐτῆς
τῆς συμβολικῆς ἐνέργειας βρίσκεται σὲ κάποια ἀπώθηση
ποὺ τῆς δημιούργησαν στὴν παιδικὴ ἡλικία τῆς οἱ ἠθικὲς
ἐντολές. Μ' αὐτὴ τὴ συμπεριφορὰ τῆς ἱκανοποιεῖ μιὰ ἀπα-
γορευμένη παιδικὴ σεξουαλικὴ ἀνάγκη.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι δυστυχισμένοι. Κλέβοντας
κανένας ἀπομονώνεται ἀπὸ τὸ περιβάλλον του καὶ τὸ ὁμαδι-
κὸ ἐνστικτο εἶναι πολὺ δυνατό, ὥστε νὰ μὴν εἶναι μορετὴ
ἢ περιφρόνησή του. Τὸ νὰ διατηρεῖ κανένας καλὲς σχέ-
σεις μὲ τοὺς γείτονες εἶναι ἕνας πραγματικὸς στόχος στὴν
ἀνθρώπινη ζωὴ. Ἡ ἀντικοινωνικὴ συμπεριφορὰ δὲν ἔχει
καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση. Ὁ ἐγωισμὸς δὲν ἐμ-
ποδίζει ἕνα φυσιολογικὸ ἄνθρωπο νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ κοινωνι-
κὸ ὄν. Μόνον ἕνας δυνατότερος ἀπὸ τὸν ἐγωισμὸ παράγοντας
μπορεῖ νὰ κάνει ἕναν ἄνθρωπο ἀντικοινωνικό.

Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ δυνατότερος παράγοντας; Ὅταν ἡ
σύγκρουση ἀνάμεσα στοὺς δυὸ ἑαυτοὺς — σ' αὐτὸν ποὺ ἡ
φύση δημιούργησε καὶ σ' ἐκεῖνον ποὺ οἱ ἠθικολογίες δια-
μόρφωσαν — γίνεῖ πολὺ δυνατὴ, ὁ ἐγωισμὸς ξαναπέφτει στὸ
παιδικὸ του στάδιο. Τότε ἡ ἀποψη τῶν ἄλλων περνάει σὲ μιὰ
ὑποδεέστερη θέση. Στὸν κλεπτομανῆ εἶναι βέβαια γνωστὲς
οἱ φοβερὲς ντροπὲς καὶ προσβολές, ἀφοῦ θὰ ὀδηγηθεῖ στὰ
δικαστήρια καὶ θὰ τὸν δάλουν στὶς ἐφημερίδες, κι ὅμως ὁ

φόβος τῆς κοινῆς γνώμης δὲν εἶναι τόσο δυνατός ὅσο τὸ ἀνι-
κανοποίητο πάθος του. Βασικὰ πίσω ἀπὸ τὴν κλεπτομανία
κρύβεται ἡ ἐπιθυμία γιὰ εὐτυχία. Ὅμως ἡ συμβολικὴ ἱκα-
νοποίηση δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσει τὴν ἀρχικὴ ἐπιθυμία
κι ἔτσι τὸ θῦμα ἐπαναλαβαίνει συνεχῶς τὴν προσπάθειά του.

Ἔνα παράδειγμα. Ὅταν οἱ γονεῖς τοῦ ἑφτάχρονοῦ Βασι-
λάκη τὸν ἔφεραν στὸ Σάμμερχιλ, μὲ προειδοποίησαν πὼς εἶ-
ναι κλέφτης. Καὶ πράγματι μετὰ ἀπὸ μιὰ ἑβδομάδα ἕνας δά-
σκαλος μοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι ἐξαφανίστηκε πάνω ἀπὸ τὸ τρα-
πέζι τοῦ δωματίου τὸ χρυσὸ ρολόι του. Ρώτησα τὴν ἐπιστά-
τρια ἂν ξέρεῖ τίποτα γι' αὐτό.

«Τὸν Βασίλη εἶδα μ' ἕνα ρολόι στὰ χέρια», εἶπε. «Ὅταν
τὸν ρώτησα ποῦ τὸ βρῆκε, μοῦ ἀπάντησε πὼς τὸ εἶχε βρεῖ
στὸν κήπο τοῦ σπιτιοῦ σὲ μιὰ πάρα-πάρα πολὺ βαθιὰ
τρύπα.»

Στὸ μεταξὺ εἶχα μάθει ὅτι ὅλα του τὰ ὑπάρχοντα ὁ Βα-
σίλης τὰ κλείδωνε στὴ θαλίτσα του. Προσπάθησα ν' ἀνοίξω
τὴ θαλίτσα μ' ἕνα ἀπὸ τὰ κλειδιά μου καὶ τὰ κατάφερα. Μέ-
σα στὴ θαλίτσα εῤρίσκονταν κομμάτια ἀπὸ κάποιο χρυσὸ ρο-
λόι, τὸ ὁποῖο εἶχε κάποιος περιεργαστεῖ προφανῶς μὲ σφυρὶ
καὶ κοπίδι. Ξανάκλεισα τὴ θαλίτσα καὶ φώναξα τὸν Βα-
σίλη.

«Μήπως εἶδες τὸ ρολόι τοῦ κ. Ἄντερσον;» τὸν ρώτησα.

Μὲ κοίταξε μὲ ἐκπληκτα, ἀθῶα μάτια. «Ὅχι, τί ρολόι ἦ-
ταν;» μοῦ εἶπε.

Τὸν κοίταξα μερικὰ δευτερόλεπτα στὰ μάτια καὶ μετὰ
τὸν ρώτησα: «Βασίλη, ξέρεις ἀπὸ ποῦ μᾶς ἔρχονται τὰ
μωρά;»

Ἔδειξε ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα καὶ διάστηκε νὰ μοῦ ἀ-
παντήσει: «Ναί, ἀπὸ τὸν οὐρανό.»

«Ἄ, ὅχι», τοῦ εἶπα γελώντας, «ὅπως ὅλα τὰ μωρά, ἔτσι
κι ἐσὺ μεγάλωσες μέσα στὴ μαμά σου κι ὅταν μεγάλωσες
ἄρκετὰ γεννήθηκες.» Χωρὶς νὰ πεῖ λέξη, πῆγε στὴ θαλίτσα
του, πῆρε τὸ κομματιασμένο ρολόι καὶ μοῦ τὸ παρέδωσε. Δὲν
ξανάκλεψε πιά γιὰτὶ στὴν περίπτωση του ἡ κλεψιά ἦταν
συμβολισμὸς τῆς ἀναζήτησης αὐτῆς τῆς ἀλήθειας. Τὸ πρό-

σωπό του έχασε εκείνη τη διαταραγμένη κι ανήσυχη έκφραση κι ο Βασίλης έγινε ευτυχισμένος.

Ίσως μερικοί αναγνώστες θεωρήσουν τη δραματική θεραπεία του Βασίλη σά θαύμα. Δεν ήταν θαύμα. Όταν ένα παιδί μιλάει για μια βαθιά τρύπα στο σπίτι του, τότε σκέπτεται ίσως ύποσυνείδητα εκείνο το βαθύ καίλωμα μέσα στο οποίο άρχισε η ζωή του. Από την άλλη μεριά γνώριζα πώς ο πατέρας του Βασίλη είχε μερικά σκυλιά. Άρα ο Βασίλης έπρεπε να ξέρει από που έρχονται τα σκυλάκια και με τη λογική του ένα κι ένα κάνουν δύο θα πρέπει να είχε κάνει τις υποθέσεις του για την προέλευση των μωρών. Τα ψέματα όμως της ανόητης μητέρας του τον υποχρέωσαν στην απόβληση της θεωρίας του. Το πάθος του για την ανακάλυψη της αλήθειας διάλεξε τη μορφή συμβολικής ικανοποίησης. Γιατί από συμβολική άποψη αυτός έκλεβε μητέρες και τις άνοιγε για να δει τί είχαν μέσα τους. Μια άλλη φορά είχα έναν άλλο μαθητή, ο οποίος για τον ίδιο λόγο άνοιγε δροιο συρτάρι έβρισκε μπροστά του.

Οι γονείς δεν πρέπει να διάζονται να φτάσουν το παιδί τους σ' ένα στάδιο, για το οποίο το ίδιο το παιδί δεν είναι ακόμα προετοιμασμένο. Όποιος προσπαθεί να συντομέψει το φυσιολογικό πέραςμα του παιδιού από το μπουσούλημα στο περπάτημα στήνοντάς το από πολύ νωρίς στα πόδια του το μόνο που θα καταφέρει είναι να κάνει το παιδί του στραβοπόδαρο. Μια τέτοια άπαλτηση είναι πρόωρη γιατί οι άρθρώσεις του μωρού δεν είναι ακόμα τόσο δυνατές, ώστε να κρατήσουν το βάρος του σώματός του. Το αποτέλεσμα κάθε τέτοιας προσπάθειας είναι καταστροφικό. Αν οι γονείς περιμέναν ώσπου το παιδί να προετοιμαστεί από μόνο του για το περπάτημα, είναι βέβαια αυτόνομο πώς και το περπάτημα θα ήταν δλότελα φυσιολογικό, αλλά και το παιδί θα ήταν ιδιαίτερα ικανοποιημένο. Τις ίδιες καταστροφικές συνέπειες θα πρέπει να έχουν κι οι πρόωρες προσπάθειες της άγωγής σχετικά με την καθαριότητα.

Τα ίδια πράγματα ισχύουν και για την ήθικη διαπαιδαγώγηση. Όταν προσπαθεί κανένας να διδάξει σ' ένα παιδί

άξίες, για την κατανόηση των οποίων ή δλη ανάπτυξη του παιδιού δεν είναι ακόμα ώριμη, τότε όχι μόνο δεν κάνει καλό, γιατί το παιδί θα αποβάλλει αυτές τις αξίες μετά από λίγο καιρό, αλλά απεναντίας βλάπτει, γιατί το παιδί αυτό θα γίνει νευρωτικό.

Υπερτιμάει κανένας τη δύναμη ενός εξάχρονου αγοριού, όταν απαιτεί απ' αυτό μια μεγάλη αναρρίχηση σε σχοινί. Οι μυώνες του δεν είναι ακόμα δυνατοί για κάτι τέτοιο. Αφήνοντάς το όμως στη φυσιολογική του ανάπτυξη, το παιδί στα δεκαοχτώ του θα μπορεί άνετα να κάνει αυτή την άσκηση. Έτσι δε θα έπρεπε να υπερτιμάει κανένας την ήθικη αντίληψη ενός νέου. Με τη βεβαιότητα πώς το παιδί γεννιέται καλό, οι γονείς πρέπει να δείξουν υπομονή, ώσπου τελικά με τον καιρό το παιδί θα δείξει πώς είναι πράγματι μια καλή ανθρώπινη ύπαρξη, φτάνει να μην επέμβει κανένας στη φυσιολογική του ανάπτυξη.

Η μακρόχρονη πείρα στο Σάμμερχιλ μ' έχει πείσει πώς δεν είναι καθόλου άπαράτητη ή εκμάθηση συμπεριφορών στα παιδιά. Το παιδί με τον καιρό μαθαίνει να ξεχωρίζει το σωστό από το λάθος και ν' ακολουθεί το σωστό — με την προϋπόθεση ότι δεν ασκείται πάγω του κανενός είδους πίεση.

Η εκμάθηση είναι μια διαδικασία στην πορεία της οποίας αφομοιώνει κανένας τις αξίες του περιβάλλοντός του. Αν οι γονείς είναι ειλικρινείς και καλοί, τότε και τα παιδιά τους θα ακολουθήσουν με τον καιρό το δικό τους δρόμο.

Έπηρεασμός του παιδιού

Γονείς και δάσκαλοι θεωρούν καθήκον τους να επηρεάζουν τα παιδιά, επειδή πιστεύουν πώς ξέρουν τί πρέπει να έχουν, να μάθουν και να γίνουν τα παιδιά. Δε συμφωνώ μαζί τους.

Ποτέ μου δὲν προσπάθησα νὰ κάνω τὰ παιδιά νὰ συμπερι-
στούν τις ἀπόψεις μου ἢ τις κρίσεις μου. Ἐγὼ εἶμαι ἄθρη-
σκος, ὅμως ποτέ δὲ δίδαξα οὔτε μιὰ λέξη ἐνάντια στὴ θρη-
σκεία, ὅπως καὶ γιὰ τὸ βάρβαρο ποινικὸ μας Δίκαιο, τὸν
ἀντισημιτισμὸ καὶ τὸν ἱμπεριαλισμὸ. Ποτέ μου δὲ θὰ ἐπη-
ρέαζα τὰ παιδιά νὰ γίνουν εἰρηνοφιλοὶ, χορτοφάγοι, μεταρ-
ρυθμιστὲς ἢ κάτι παρόμοιο. Ξέρω πῶς τὸ κήρυγμα δὲν κάνει
ἐντύπωση στὰ παιδιά. Ἐγὼ ἐμπιστοσύνη στὴ δύναμη τῆς
ἐλευθερίας, ἢ ὅποια ἐξοπλίζει τὴ νεολαία ἐνάντια στὴν ὑ-
ποκρισία, τὸ φανατισμὸ καὶ κάθε λογῆς -ισμὸ.

Κάθε γνώμη ἐπιβάλλομενη μὲ τὸ ζόρι στὸ παιδί εἶναι μιὰ
ἀδικία σὲ βάρος του. Ἐνα παιδί δὲν εἶναι μικρὸς ἐνήλικος
καὶ τοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ κατανοήσῃ τὴν ἀποψη ἑνὸς ἡλι-
κιωμένου ἀνθρώπου.

Θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ παραθέσω ἕνα παράδειγμα: Ἐνα βρά-
δυ εἶπα σὲ μιὰ ομάδα ἀπὸ πέντε παιδιά ἡλικίας ἀπὸ ἑπτὰ
ὡς ἑντεκα χρονῶν: «Ἡ δεσποινίδα τάδε ἔχει γρίπη καὶ
δὲν αἰσθάνεται καλά. Προσπαθεῖστε νὰ μὴν κάνετε θόρυβο,
ὅταν πᾶτε γιὰ ὕπνο.» Ὑποσχέθηκαν νὰ εἶναι ἤσυχα. Πέντε
λεπτὰ ἀργότερα ἔκαναν κιόλας θορυβώδη μαξιλαροπόλεμο.
Ἄφηνω στὴν πάντα τὴν πιθανότητα ὅτι θὰ μπορούσαν ὑπο-
συνείδητα νὰ θέλουν νὰ κάνουν δυσκολώτερη τὴ ζωὴ τῆς
δεσποινίδας τάδε, καὶ δέχομαι ὅτι ὁ κύριος ὑπεύθυνος γιὰ
τὴ συμπεριφορὰ τους ἦταν ἡ ἡλικία τους. Ἀσφαλῶς μιὰ δυ-
νατὴ φωνὴ καὶ καμιὰ καρπαζιά θὰ ἐξασφάλιζαν τὴν ἤσυ-
χία τῆς δεσποινίδας τάδε, ὅμως θὰ ἔμπαζαν καὶ τὸ φόβο
στὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν. Εἶναι γενικὴ ἢ συνήθεια στίς σχέ-
σεις μας μὲ τὰ παιδιά νὰ ἀπαιτοῦμε ἀπ' αὐτὰ προσαρμογὴ
στίς δικές μας ἀντιλήψεις καὶ ἀνάγκες. Αὐτὴ ἡ συνήθεια εἶ-
ναι λαθεμένη.

Ἐλάχιστοι γονεῖς καταλαβαίνουν ὅτι εἶναι χαμένος χρό-
νος νὰ ἐπιπλήττουν τὰ παιδιά. Κανένα παιδί ποὺ κλώτση-
σε μιὰ γάτα δὲν ὠφελεῖται στὴν πραγματικότητα μὲ τὴν
τόσο ἀγαπητὴ ἀντίδραση τῶν γονέων: «Τί θὰ ἔλεγε
ἐάν ἔδινε σ' ἐσένα κάποιος ἄλλος μιὰ κλωτσιά;» Κα-
νένα παιδί δὲ θὰ καταλάβῃ ποτέ τί ἐννοοῦν οἱ γονεῖς ὅταν

λένε: «Κέντρισε τὸ μυρὸ μὲ τὴν καρφίτσα; Στάσου καὶ θὰ
σοῦ δείξω ἐγὼ πόσο πονάει...» (κλάματα). Γιὰ νὰ μάθῃς
νὰ μὴν τὸ ξανακάνεις.» Ἴσως βέβαια νὰ μὴν τὸ ξανακάνεις
— τὰ τελικὰ ὅμως ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς συμπεριφορᾶς
εἶναι ἐκεῖνα ποὺ δημιουργοῦν τὴν πελατεία τῶν κλινικῶν.

Θὰ ἤθελα νὰ διαβεβαιώσω τοὺς γονεῖς πῶς ἕνα παιδί δὲν
μπορεῖ νὰ κατανοήσῃ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν αἰτία καὶ
τ' ἀποτέλεσμα. Γιὰ τοῦτο εἶναι λάθος νὰ λέμε σ' ἕνα παιδί:
«Ἦσουν τόσο ἀνάγωγος σήμερα, ὥστε τὸ Σάββατο δὲν ἔ-
χει χατζιλίκι.» Ὅταν τὸ παιδί θυμηθεῖ τὸ Σάββατο τὴν ἀ-
ταξία του καὶ τὴν τιμωρία του θὰ ἐξοργιστεῖ καὶ θ' ἀπογοη-
τευτεῖ φοβερά. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ κάτι ποὺ συνέβη ἄς ποῦμε
τὴ Δευτέρα γιὰ ἕνα παιδί ἀπέχει πολὺ, πάρα πολὺ χρόνο
ἀπὸ τὸ Σάββατο, ὥστε νὰ μὴν μπορεῖ νὰ χεῖ τὴν παραμικρὴ
σχέση μὲ τὸ βδομαδιατικὸ χατζιλίκι τοῦ Σαββάτου. Τὸ παι-
δί δὲν αἰσθάνεται πιά τὴν παραμικρὴ ἐνοχλή, αἰσθάνεται ὅ-
μως ἕνα φοβερὸ μίσος ἐνάντια στὴν ἐξουσία ἐκεῖνη ποὺ τοῦ
στέρησε τὸ χατζιλίκι του.

Οἱ γονεῖς θὰ ἔπρεπε νὰ διερωτῶνται ἂν οἱ ἐντολὲς ποὺ
σκορπᾶνε ἐδῶ καὶ ἐκεῖ δὲν εἶναι παρὰ ἀποτέλεσμα τῆς τάσης
τους γιὰ κυριαρχία. Ὁ καθένας πασχίζει νὰ ἐξασφαλίσει
γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τὴν πιὸ περίοπτη θέση μέσα στὸ περιβάλλ-
λον του. Ἄν δὲν ἐπιβληθεῖ στὸ παιδί μιὰ ἀκοινωνικὴ συμ-
περιφορὰ ἀπὸ δυνάμεις ἄσχετες πρὸς αὐτό, τότε ἀπὸ μόνο
του ἐντελῶς θὰ συμπεριφέρεται κατὰ τὸν πιὸ ἀρεστὸ τρό-
πο. Ἡ ἀνάγκη ὅμως νὰ ἀρέσουμε σὲ ἄλλους ἀναπτύσσεται
κάπως ἀργότερα καὶ σὲ μιὰ ὀρισμένη ἡλικία. Ἡ προσπάθεια
τῶν γονέων καὶ τῶν δασκάλων νὰ ἐπιταχύνουν αὐτὴ τὴν ἀ-
νάπτυξη προξενεῖ στὸ παιδί ἀνεπανόρθωτες ζημιές.

Κάποτε ἐπισκέφθηκα ἕνα σύγχρονο σχολεῖο, στὸ ὁποῖο
κάθε πρωὶ συγκεντρώνονταν γύρω στὰ ἑκατὸ ἀγόρια καὶ κο-
ρίτσια γιὰ νὰ ἀκούσουν κάποιον ἱεροκήρυκα. Μιλοῦσε μὲ πο-
λὸ σοβαρὸ τόνο καὶ τοὺς ἔδινε τὴ συμβουλή νὰ μὴν παρα-
κούσουν τὴ φωνὴ τοῦ Χριστοῦ. Ἀργότερα ὁ διευθυντὴς τοῦ
σχολείου μὲ ρώτησε πῶς ἔβρισκα τὴν ἐκδήλωση αὐτή. Τοῦ
ἀποκρίθηκα ὅτι τὴν ἔβρισκα ἐγκληματικὴ. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ

τά παιδιά είχαν ένοχη τή συνείδησή τους γιά σεξουαλικά ή μη θέματα. Τò κήρυγμα δέ γινόταν παρὰ γιά νά δυναμώ-σει τὰ αίσθήματα ένοχής τών παιδιών.

Σ' ένα άλλο προσδευτικό σχολείο τὰ παιδιά υποχρεώνον-ταν ν' άκούγε μισή ώρα μουσική Μπάχ πριν από τò πρωινό φαγητό. Η προσπάθεια αυτή τής βελτίωσης τών παιδιών με τή μεσολάβηση αισθητικών κανόνων έχει από ψυχολογι-κή άποψη τήν ίδια επίδραση με τήν καλθινιστική άπειλή τής κόλασης, γιατί κι εδώ τò παιδί πρέπει ν' άπωθήσει, τι χαρακτηρίζεται από τούς άλλους κακόγουστο.

"Αν ό διευθυντής ενός σχολείου μου πεί ότι οί μαθητές του προτιμούν τόν Μπετόβεν από τήν τζάζ, τότε θά είμαι σίγουρος ότι τὰ έχει έπηρεάσει — γιατί τὰ περισσότερα ά-πό τὰ δικά μου παιδιά προτιμούν τήν τζάζ. Έγώ προσωπι-κά άπεχθάνομαι αυτή τή θορυβώδικη βατραχοφασαρία. "Ο-μως είμαι πεπεισμένος πως κάθε δάσκαλος πού έπηρεάζει τούς μαθητές του έχει άδικο άκόμα κι αν ό ίδιος είναι κα-λός άνθρωπος κι οί προθέσεις του είναι ειλικρινείς.

Κάθε μητέρα πού άπαιτεί από τò παιδί της νά είναι φρό-νιμο, καταπιέζει τὰ φυσικά του ένστικτα. "Αν λ.χ. λέει στο παιδί της: «Αυτό πού κάνεις είναι άδικο», είναι σά νά εκ-παιδεύει τò παιδί νά μισεί τόν έαυτό του. "Ένα παιδί όμως πού μισεί τόν έαυτό του δέν μπορεί ν' άγαπήσει τούς άλ-λους.

Η μητέρα πού τιμωρεί τò παιδί της γιά μιá άσήμαντη σεξουαλική συνήθεια έχει ή ίδια μιá πολύ θρώμικη αντίλη-ψη γιά τή σεξουαλικότητα. "Ο έκμεταλλευτής στην έδρα τού δικαστή έξοργίζεται ειλικρινά όταν δικάζει έναν πού έκλε-ψε κάποιο μικροποσό. Γινόμαστε ήθικολόγοι γιατί δέν έχου-με τò θάρρος ν' άντικρύσουμε κατάφατσα τή γύμνια τής ψυ-χής μας. Με τήν καθοδήγηση πού κάνουμε στα παιδιά μας καθοδηγούμε τούς ίδιους τούς έαυτούς μας. Υποσυνείδητα ταυτιζόμαστε με τὰ παιδιά μας. Τò παιδί πού κατά τόν κα-τηγορηματικότερο τρόπο άπορρίπτουμε, είναι τò παιδί με τò όποίο μοιάζουμε περισσότερο. Μισούμε στους άλλους, τι μισούμε και στον έαυτό μας. Και έπειδή όλοι μας λίγο-πο-

λύ μισούμε τόν έαυτό μας, τὰ παιδιά δέχονται τὰ άποτελέ-σματα αυτού τού μίσους στην έκδήλωσή του με τή μορφή τής καρπαζιάς, τής θρυσιάς, τών άπαγορεύσεων και τών ή-θικολογικών κηρυγμάτων. Γιατί μισούμε τόν έαυτό μας; Πρόκειται γιά ένα διαβολικό, φαύλο κύκλο. Οί γονείς μας προσπάθησαν νά βελτιώσουν τήν ανθρώπινη φύση μας με τούς παραπάνω τρόπους κι έμεις συνεχίζουμε τήν παράδοση.

"Όταν οί γονείς, οί δάσκαλοι ή οί δικαστές έχουν νά κά-νουν μ' έναν κακοποιό, θά έπρεπε νά είναι τακτοποιημένοι με τούς συναισθηματικούς παράγοντες μέσα στον ίδιο τόν έαυτό τους. Είναι ήθικολόγοι, μοχθηροί, σαδιστές ή αυταρ-χικοί τύποι; Καταπιέζουν τήν παιδική σεξουαλικότητα; Έ-χουν ιδέα από ψυχολογία τού θάθους; Μήπως ενεργοούν σύμ-φωνα με τίς καθιερωμένες προκαταλήψεις; Με λίγα λόγια: Είναι οί ίδιοι έλεύθεροι;

Κανένας μας δέν είναι συναισθηματικά όλοτελα έλεύθε-ρος, γιατί μάς έχει ήδη από τήν κούνια μας επιβληθεί μιá ξένη θέληση. Η σωστή ίσως έρώτηση θά ήταν: Εί-μα-στε άρκετά έλεύθεροι, ώστε νά μήν άναμιγνυόμαστε στη ζωή τών άλ-λων άνεξάρτητα από τò πόσο χρο-νών είναι; Είμαστε άρκετά έλεύ-θεροι, ώστε νά είμαστε άντικειμε-νικοί;

Βλαστήμια

Στήν κριτική κατά τού Σάμμερχιλ γίνεται πάντα λόγος γιά τò ότι τὰ παιδιά βλαστημούν. Είναι αλήθεια πως βλαστη-μούν — αν ή χρησιμοποίηση παλιών άγγλικών λέξεων ση-μαίνει βλαστημώ. Είναι επίσης αλήθεια πως μερικοί νεο-φερμένοι μαθητές βλαστημούν περισσότερο άπ' όσο πρέπει.

"Ένα δεκατριάχρονο κορίτσι, πού μάς είχε έρθει από μιá σχολή καλογριών, κατηγορήθηκε έπανελημμένα στη σχολι-κή συνέλευση, γιατί όταν πήγαινε γιά κολύμπι στη θάλασ-

σα φώναζε: «son of a bitch».* Κάποιος τῆς ἐξήγησε πὼς βλαστημοῦσε μόνο στὴν παραλία ποὺ ἦταν πολλοὶ ἀγνωστοὶ ἀνθρώποι. Ἐνας νεαρὸς τῆς ἔλεγε: «Δὲν εἶσαι παρὰ ἓνα μικρό, ἀνόητο χαζοπούλι. Βλαστημᾷς γιὰ νὰ φανεῖς σπουδαία στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ θέλεις νὰ δείχνεις καὶ περήφανη πὼς τὸ Σάμμερχιλ εἶναι ἓνα ἐλεύθερο σχολεῖο. Ὅμως κάνεις ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο — καταφέρνεις ὥστε οἱ ἀνθρώποι νὰ ὑποτιμοῦν τὸ σχολεῖο.»

Ἐγὼ τῆς ἐξήγησα πὼς στὴν πραγματικότητα ἤθελε νὰ κάνει ζημιὰ στὸ σχολεῖο γιὰ τὸ μισοῦσε. «Ὅμως δὲ μισῶ τὸ Σάμμερχιλ, βρίσκω πὼς εἶναι ἓνα τρελοσχολεῖο», ἀπάντησε φωναχτά.

«Ναί», τῆς εἶπα, «ἓνα τρελοσχολεῖο, ἀλλὰ ἐσύ δὲν ἀνήκεις σ' αὐτό. Βρίσκεσαι ἀκόμα στὴν προηγούμενη σχολή σου, στὴ σχολή καλογριῶν, γιὰ τὴν μᾶς κουβάλησες ἐδῶ ὅλο τὸ μίσος σου ἐνάντια στὸ σχολεῖο καὶ τὴν καλόγριες. Ταυτίζεις ἀκόμα τὸ Σάμμερχιλ μὲ τὴν σχολή καλογριῶν. Καὶ στὴν πραγματικότητα δὲ θέλεις νὰ θλάψεις τὸ Σάμμερχιλ — ἀλλὰ τὴν σχολή καλογριῶν.» Αὐτὴ ὅμως συνέχισε τὸ βιολί της καὶ μετὰ ἀπ' αὐτά, ὥσπου τὸ Σάμμερχιλ ἔπαψε νὰ εἶναι ἓνα σύμβολο κι ἔγινε γι' αὐτὴ μιὰ πραγματικότητα. Ἀπὸ τότε καὶ μετὰ σταμάτησε νὰ βλαστημᾷ.

Ἐπάρχουν τριῶν λογιῶν βρισιές: αὐτὲς ποὺ ἀναφέρονται στὰ σεξουαλικά θέματα, στὰ θρησκευτικὰ καὶ στὰ κόπρανα. Οἱ θρησκευτικὲς φύσης βρισιές στὸ Σάμμερχιλ δὲν ἀποτελοῦν πρόβλημα, γιὰ τὸν οἱ μαθητὲς δὲ διδάσκονται θρησκευτικά. Βρίσκουν λοιπὸν οἱ περισσότεροι μαθητὲς κι οἱ ἐνήλικοι. Στὸ στρατὸ κυριαρχεῖ τὸ «ἐπίθετο», ὅπως τὸ ἀποκάλεσε κάποιος παράξενος σ' ἓνα ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Κίπλινγκ. Οἱ περισσότεροι φοιτητὲς χρησιμοποιοῦν μιὰ ἀκατανόητη στοὺς ἄλλους γλώσσα γιὰ τὴν σεξουαλικότητα καὶ τὰ περιττώματα. Οἱ μαθητὲς βρίσκουν κρυφὰ καὶ διηγοῦνται μεταξὺ τους ἓνα σωρὸ βρωμοϊστοριῶν. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ Σάμμερχιλ καὶ τ' ἄλλα σχολεῖα εἶναι ὅτι σ' ἐμᾶς τὰ παιδιά βρίσκουν

* Ἀγγλικὴ βρισιὰ ποὺ σημαίνει «γιὰ σκύλας». (Σ.τ.Μ.).

ἐλεύθερα, ἐνῶ στ' ἄλλα βρίσκουν στὰ κρυφὰ.

Οἱ καινούργιοι μαθητὲς τοῦ Σάμμερχιλ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ δημιουργοῦν προβλήματα μὲ τὴν βρισιὰ τους. Ὅχι βέβαια γιὰ τὸν οἱ παλιοὶ μαθητὲς μιλοῦν τὴν γλώσσα τῶν ἀγγέλων, ἀλλὰ γιὰ τὸν αὐτοὶ βρίσκουν μόνο δταν οἱ περιστάσεις τὸ καλοῦν. Αὐτοκυριαρχοῦνται καὶ συνειδητὰ προσπαθοῦν νὰ μὴν προσβάλλουν κανέναν.

Οἱ νεαροὶ μαθητὲς μας δείχνουν μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν παλιὰ ἀγγλικὴ λέξη γιὰ τὰ περιττώματα. Τὴν χρησιμοποιοῦν πολὺ συχνὰ καὶ γιὰ νὰ εἶμαστε ἀκριβέστεροι συχνότερα ἀπ' ὅλους τὴν χρησιμοποιοῦν οἱ μαθητὲς ἀπὸ τὰ καλὰ σπίτια. Ἐννοῦ οἰκογένειες στὴν ὁποῖες ἔχουν δοθεῖ συνθηματικὲς ὀνομασίες στὰ περιττώματα, ὅπως λ.χ. No 2 ἢ Αα. Τὰ παιδιά ἀγαποῦν τὴν ἀγγλοσαξονικὴν λέξεις. Πολλὲς φορὲς ἔχω ἐρωτηθεῖ ἀπὸ παιδιά, γιὰ τὴν νὰ μὴ λέμε ἐλεύθερα σκατὰ ἀφοῦ λέμε κόπρανα ἢ περιττώματα. Εὐχαρίστως θὰ ἤθελα κι ἐγὼ νὰ ξέρω τὸ γιὰ τὴν.

Τὰ παιδιά τοῦ νηπιαγωγείου, δταν δὲ βρίσκονται κάτω ἀπὸ ἀστυνόμευση, χρησιμοποιοῦν ἓναν ἀρκετὰ μεγάλο ἀριθμὸ λέξεων ποὺ οἱ ἄλλοι τὴν θεωροῦν κακὴς. Ἐχω προσέξει πὼς τὰ τετράχρονα ὡς ἐφτάχρονα παιδιά τοῦ Σάμμερχιλ χαίρονται νὰ φωνάζουν σκατὰ καὶ κάτοουρο. Ξέρω πὼς τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ ὑπέφεραν σὰ μωρὰ κάτω ἀπὸ μιὰ αὐστηρὴ ἀγωγή γιὰ τὴν καθαριότητα, κι ἴσως γι' αὐτὸ νὰ ἔχουν πλέγματα γιὰ τὴν λειτουργία τοῦ σώματός τους. Μερικὰ ὅμως ἀπ' αὐτὰ μεγάλωσαν μέσα σ' ἐλεύθερες συνθήκες — στὴν οἰκογένειά τους δὲν κυριαρχοῦσε ἡ μανία τῆς καθαριότητας, οὔτε ὑπῆρχαν ταμποῦ ἢ λέξεις ὅπως ἀνάγωγος ἢ βρωμικός. Οἱ μεγάλοι δὲν προσπαθοῦσαν νὰ ἀποφύγουν τὴν γύμνια τους οὔτε παίρνονταν μέτρα προφύλαξης κατὰ τὴν στιγμή τῆς ἀφόδευσης. Αὐτὰ τὰ ἐλεύθερα παιδιά ἔδειχναν νὰ χρησιμοποιοῦν κάθε λέξη ἀπ' αὐτὲς μὲ τὴν ἴδια χαρὰ ὅπως οἱ μεγαλωμένοι μὲ καταπίεση φίλοι τους. Κατὰ συνέπεια δὲν εἶναι ἀπόλυτα σωστὸ πὼς οἱ χυδαῖες λέξεις χάνουν τὴν γοητεία τους, δταν ἐπιτρέπεται τὸ βρισίδι. Τὰ δικά μας μικρὰ παιδιά χρησιμοποιοῦν

ελεύθερα τέτοιες λέξεις και χωρίς καμιά συγκεκριμένη αίτια, σ' αντίθεση με τους μεγαλύτερους μαθητές, που όταν βρίσκουν, βρίσκουν όπως οι ενήλικοι — δηλαδή όταν το φέρει ή περίπτωση.

Οι εκφράσεις που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα είναι συνηθέστερες απ' αυτές που σχετίζονται με τα περιττώματα. Τα παιδιά μας δε βρίσκουν και τόσο διασκεδαστική την τουαλέτα. Αφού ή απόδευση δε συμβαίνει ν' άπωθείται, κάθε ύπαιγιμός για τα περιττώματα είναι κάπως πληκτικός. Με τη σεξουαλικότητα όμως τα πράγματα είναι διαφορετικά. Είναι ένας τόσο σημαντικός τομέας της ζωής μας, ώστε το λεξιλόγιό του ν' άγκαλιάζει δλάκερη τη ζωή μας. Στην επιτρεπτή μορφή έκφρασης της, τη συναντάμε στην ουσία σε κάθε τραγούδι και χορό, είτε αυτό το λένε *My Red Hot Mama* είτε *When I Get You Alone Tonight*.

Για τα παιδιά το θρισίδι είναι μιá δλότελα φυσιολογική γλώσσα. Οι ενήλικοι την κατακρίνουν, γιατί ή δική τους χυδαιότητα είναι μεγαλύτερη απ' αυτή των παιδιών. Μόνο ένας χυδαίος κατακρίνει τη χυδαιότητα. Δέν είναι δύσκολο νά φανταστεί κανένας ένας παιδί νά ψιθυρίζει στα κρυφά τη λέξη *μύτη*, φτάνει νά το είχαν δασκαλέψει οι γονείς του, ότι αυτό το μέρος του σώματος είναι κάτι το βρώμικο και κακό. Οι γονείς θά πρέπει νά διερωτηθούν: «Ποιό είναι το χρέος μου, νά επιτρέψω στα παιδιά μου νά βρίσκουν ελεύθερα ή νά τα έξαναγκάσω νά χυδαιολογούν στα κρυφά;» Μέσος δρόμος δέν υπάρχει. Η άπώθηση αυτής της ανάγκης είναι εκείνο που κάνει πολλούς ενήλικους νά διηγούνται ένα σωρό πληκτικές διεστραμμένες ιστορίες. Απεναντίας ή ελευθερία τέτοιων εκφράσεων οδηγεί το παιδί σ' ένα ξεκαθαρισμένο και φυσιολογικό ενδιαφέρον για τη ζωή. Κι είμαι εότυχής που μπορώ νά πω πως οι πρώην μαθητές του Σάμμερχιλ έχουν την υγιέστερη αντίληψη για τη ζωή μέσα σ' δλάκερη την Άγγλία.

Όμως δλο και θά συγκρούεται κανένας με τους έχθρικούς άπέναντι στη ζωή κουτσομπόληδες συγγενείς και γεί-

τονες που κατακρίνουν τις βρισιές των παιδιών. Στην περίπτωση της Ζωής διαπιστώσαμε πως άποδεχόταν κάθε λογική εξήγηση της συμπεριφοράς των ξένων. Κάποιο παιδί της είχε μάθει μιá λέξη, την όποια έξαιτίας των νομικών διατάξεων δέν μπορούμε νά τυπώσουμε. Όταν κάποτε συζητούσα με τον πατέρα ενός κοριτσιού, που θά ρχόταν στο Σάμμερχιλ (ήταν ένας τυπικός έμπορος), ή Ζωή προσπαθούσε χωρίς επιτυχία νά συναρμολογήσει κάποιο παιχνίδι και κάθε φορά που δέν τα κατάφερε φώναζε: «Έ, άντε γ——σου!» Αργότερα της είπαμε (κι αυτό ήταν λάθος, καθώς πιστεύω τώρα), ότι μερικοί άνθρωποι δέν άρέσκονται ν' άκούνε αυτή τη λέξη, γι' αυτό δε θά έπρεπε νά τη χρησιμοποιεί όταν είναι παρόντες επισκέπτες. «Έντάξει», είπε.

Μιá δδομάδα άργότερα είχε πάλι κάποιες δυσκολίες. Σήκωσε το βλέμμα της, είδε μιá δασκάλα και τη ρώτησε: «Είσαι επισκέπτρια;»

«Φυσικά όχι!» άπάντησε ή δασκάλα.

Άναστέναξε ή Ζωή κι άνακουφισμένη φώναξε: «Έ, άντε γ——σου!»

Έχω υπόψη μου παιδιά που στο σπίτι τους ήταν ελεύθερα νά λένε δ,τι τους κατέβει και άποκλείονταν από άλλες οικογένειες. «Εί ναι ά δύ να το, δέν μπορούμε νά καλέσουμε σ' αυτή τη γιορτή το Θωμά, γιατί δέν έχουμε διάθεση νά διαφθαρούν τα παιδιά μας με τις φοβερές εκφράσεις του.» Είναι μιá πολύ φριχτή τιμωρία το νά είσαι άποδιοπομπαίος, για τουτο πρέπει νά λαβαίνονται υπόψη τα ταμπού του περιβάλλοντος και νά καθοδηγείται κατάλληλα το παιδί. Όμως αυτή ή καθοδήγηση πρέπει νά γίνεται χωρίς τιμωρίες και μομφές.

Λογοκρισία

Μέχρι ποιό βαθμό πρέπει να λογοκρίνουμε τα παιδικά αναγνώσματα; Στη βιβλιοθήκη του γραφείου μου υπάρχουν διάφορα βιβλία για την ψυχολογία και για τη σεξουαλικότητα, τα οποία μπορεί κάθε παιδί να δανείζεται. Όμως πολύ αμφιβάλλω αν περισσότερα από ένα-δυο παιδιά έδειξαν κάποιο ενδιαφέρον γι' αυτά. Ούτε ένα παιδί δε ρώτησε για τη «Λαίδη Τσάτερλυ» ή τον «Ulysses» ή την «Psychopathia Sexualis» του Krafft-Ebing και μόνο ένας ή δυο από τους μεγαλύτερους μαθητές δανείστηκαν την «Encyclopedia of Sex Knowledge».

Κάποτε μιὰ καινούργια μαθήτρια, ένα δεκατετράχρονο κοριτσόπουλο, δανείστηκε από τη βιβλιοθήκη μου «Τὸ ἡμερολόγιο ἑνὸς νέου κοριτσιοῦ». Τὴν εἶδα νὰ κρυφογελάει ἔταν διάβαζε τὸ βιβλίο. Ὅταν μισὸ χρόνο ἀργότερα τὸ ξαναδιάβασε εἶπε πὼς ἦταν πολὺ πληκτικό. Ἐκεῖνο λοιπὸν ποὺ γιὰ τὸ ἀνίδεο κορίτσι ἦταν ἕνα πικάντικο ἀνάγνωσμα, εἶχε γίνει τώρα γιὰ τὸ διαφωτισμένο πιά κορίτσι μιὰ κοινοτοπία. Αὐτὸ τὸ κορίτσι δὲν εἶχε μόνο μιὰ φοβερὴ ἀγνοια δταν ἤρθε στὸ Σάμμερχιλ, ἀλλὰ κι ὀρισμένα πράγματα ποὺ εἶχε καταφέρει νὰ συγκρατήσῃ ἀπὸ τὸ κρυφὸ κουτσομπολιὸ τῶν σκοτεινῶν γωνιῶν δὲν ἦταν παρὰ αἰσχρά. Φυσικὰ τὴ διαφώτισα σχετικὰ μὲ τὰ σεξουαλικὰ θέματα. Ἀγνοια κι ἀπαγόρευση ὀδηγοῦν πάντα τὰ παιδιὰ στὴ λαθρανάγνωση κακῶν βιβλίων.

Στὰ δικὰ μας παιδικὰ χρόνια ἡ λογοτεχνία λογοκρινόταν σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε ἡ ἐπιθυμία μας προσανατολιζόταν στὸ «Gess of the D' Urbervilles» στὸν Rabelais ἢ ἀκόμα και σὲ καμιὰ μετάφραση ἐκείνων τῶν γαλλικῶν βιβλίων μὲ τὸ κίτρινο δέσιμο. Μ' ἄλλα λόγια ἡ λογοκρισία ἦταν κριτήριο γιὰ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντα βιβλία.

Ἡ λογοκρισία δὲν ἔχει ἀποτέλεσμα γιὰτὶ δὲν μπορεί νὰ προστατεύσῃ κανέναν. Γιατὶ κι ἂν ἀκόμα ὁ «Ὀδυσσεύς» τοῦ Τζέημς Τζόυς ἀπαγορεύτηκε στὴν Ἀγγλία και τὴν Ἀμερικὴ, δὲ δυσκολεύτηκε κανένας νὰ τὸν ἀγοράσῃ στὴ

Βιέννη και τὸ Παρίσι ποὺ κυκλοφοροῦσε ἐλεύθερα. Τὸ βιβλίο περιέχει λέξεις ποὺ θεωροῦνται χυδαῖες. Ἐνας ἀπλοῦκὸς ἀναγνώστης ἴσως νὰ μὴν τὶς καταλάβαινε κι ἕνας ἔμπειρος ἀναγνώστης ποὺ γνωρίζει τὸ λεξιλόγιο αὐτὸ δὲν ἔχει φόβο νὰ διαφθαρεῖ. Θυμᾶμαι κάποιον διευθυντὴ σχολείου ποὺ μὲ κριτικάρησε, ἐπειδὴ εἶχα στὴ βιβλιοθήκη μου τὸ βιβλίο «Ὁ αἰχμάλωτος τῆς Τζέντα». Ὅταν ἐκπληκτὸς τὸν ρώτησα γιὰ τὴν αἰτία τῆς κριτικῆς του, μοῦ εἶπε πὼς στὰ πρῶτα κεφάλαια γίνεται λόγος γιὰ ἐξωγαμιαῖες σεξουαλικὲς σχέσεις. Εἶχα διαβάσει τὸ βιβλίο δυὸ φορές κι ὁμως αὐτὸ δὲν τὸ εἶχα προσέξει.

Φαίνεται πὼς οἱ νέοι ἔχουν μιὰ ὑγιέστερη ἀντίληψη γιὰ τὴ ζωὴ ἀπὸ τοὺς ἐνήλικους. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ἕνας νέος νὰ διαβάσει τὸν «Τὸμ Τζόουνς» και νὰ τοῦ περάσουν ἀπαρτήρητα τὰ σημεῖα μὲ τὶς χυδαιότητες. Σίγουρο εἶναι ὁμως πὼς ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὴ σχετικὴ μὲ τὴ σεξουαλικότητα ἀγνοια, καθιστᾶ ὅποιοδήποτε βιβλίο ὀλότελα ἀκίνδυνο. Γιὰ τοῦτο κι εἶμαι ἐνάντια σ' ὅποιαδήποτε μορφή λογοκρισίας, ἀνεξάρτητα γιὰ τὸ ποιά ἡλικία πρόκειται.

Δυσκολώτερο εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς λογοκρισίας σὲ σχέση μὲ τὸ φόβο παρὰ σὲ σχέση μὲ τὴ σεξουαλικότητα. Ἐνα ἀπ' αὐτὰ τὰ βιβλία τρόμου, ὅπως «Ὁ Δράκουλας» τοῦ Μπράμ Στόουκερ, θὰ μπορούσε ἰδιαίτερα πάνω σ' ἕνα νευρωτικὸ παιδί νὰ χεῖ δυσάρεστες συνέπειες, γι' αὐτὸ ποτέ μου δὲ θάφηναι ἕνα τέτοιο βιβλίο ἀδέσποτο στὴ διάθεση ἑνὸς τέτοιου παιδιοῦ. Ἐπειδὴ ὁμως δουλειά μου εἶναι ἡ ἀνάλυση τῶν αἰτιῶν τοῦ φόβου, δὲ θ' ἀπαγόρευαι ἀπὸ τὸ παιδί αὐτὸ τὸ βιβλίο. Θὰ χτυποῦσαι μᾶλλον τὰ συμπτώματα ποὺ θὰ παρουσιάζονταν κατὰ τὴν ἀνάγνωση.

Θυμᾶμαι πόσο φόβο ἐνοιωθα σὰν παιδί ἀπὸ τὶς ἱστορίες τῆς βίβλου, ὅπου παιδιὰ κατασπαράσσονται ἀπὸ ἀρκουδες, κι ὁμως κανένας δὲν εἰσηγεῖται μιὰ λογοκρισία τῆς βίβλου. Πολλὰ παιδιὰ διαβάζουν τὴ βίβλο ἀναζητώντας τὰ χυδαῖα σημεῖα. Ὅταν ἤμουν νέος τὰ ἤξερα ὅλα ἀπέξω, ἀκόμα και τὰ κεφάλαια ἢ ἐδάφια στὰ ὅποια βρισκονταν. Ὁ φόβος μου

από τις άρκοϋδες μπορεί να ήταν μιá συνέπεια τής ένοχης συνείδησής μου, πράγμα που ίσως σχετιζόταν με τó γεγoνός ότι διάβαζα και τ' άλλα σημεία τής βίβλου.

Όλοι έχουμε τήν τάση να υπερβάλλουμε τήν επίδραση τών αίματηρών ιστοριών πάνω στα παιδιά. Στα περισσότερα παιδιά άρέσουν άκόμα κι έξτρεμιστικά σαδιστικές ιστορίες. Κάθε βράδυ που διηγούμαι στους μαθητές μου περιπεισιώδεις ιστορίες, στίς όποιες μόλις τήν τελευταία στιγμή οί ήρωές τους σώζονται από τó καζάνι τών κανιβάλων, πετάγονται όρθιοι ξεφωνίζοντας από χαρά.

Τό μεγαλύτερο φόβο θά πρέπει να προξενούν ιστορίες με υπερφυσικά όντα. Τα περισσότερα παιδιά φοβούνται τά φαντάσματα, κι αυτά είναι συνήθως παιδιά θρησκόληπτων οικογενειών. Κι έδω, όπως και στα σεξουαλικά θέματα, πρέπει κανένας να έξοστρακίσει τó φόβο αντί να λογοκρίνει. Συμφωνώ πώς είναι δύσκολο να κυνηγήσει κανένας τά φαντάσματα που φώλιασαν κιόλας στην παιδική ψυχή, όμως ό δάσκαλος ή ό γιατρός πρέπει να προσπαθήσουν. Κι είναι υπόθεση τών γονέων να φροντίσουν ώστε να μην μπαίνουν φαντάσματα στην ψυχή του παιδιού.

Οί γονείς ποτέ δέν πρέπει να διαβάζουν στα παιδιά τους ιστορίες με φοβερούς γίγαντες ή με κακές μάγισσες. Άλλα πάλι άποφεύγουν να διαβάσουν μιá ιστορία σαν τή «Σταχτοπούτα» γιατί έχει τάχα μιá λαθεμένη ήθικη: Δέν μπορεί να είσαι μιá ταπεινή δούλα που δέν μπορείς να ξεκολλήσεις από τίς στάχτες και νάρθει μιá φιλική νεράιδα για να σου δώσει για άντρα έναν πρίγκιπα. Ποιά μπορεί να είναι ή βλαβερή επίδραση τής ιστορίας τής «Σταχτοπούτας» πάνω σ' ένα φυσιολογικό παιδί;

Τό ποσοστό τών αστυνομικών μυθιστορημάτων στα περισσότερα τών σιδηροδρομικών σταθμών είναι πολύ μεγάλο. Όταν ένας δεκαεξάχρονος νέος πυροβολεί έναν αστυνομικό, τότε τά έκατομμύρια τών άναγνωστών αστυνομικών μυθιστορημάτων δέν κατανοούν πώς ό νεαρός δέν έκανε τίποτα περισσότερο από τó να πραγματοποιήσει ένα από τά φανταστικά περιστατικά που με τόση εύχαρίστηση διαβάζουν.

Τό θρίλλερ χαρακτηρίζει τήν άδυναμία μας να παίζουμε, να αισθανόμαστε και να δημιουργόυμε. Κατά βάση τó θρίλλερ άγγίζει τó άπωθημένο μίσος μας και τήν επιθυμία μας να τραυματίζουμε και να σκοτώνουμε.

Η παρακολούθηση κινηματογραφικών έργων και ή άνάγνωση βιβλίων είναι διαφορετικά πράγματα. Αυτό που διαθέει κανένας δέν προξενεί τόσο τó φόβο όσο αυτό που βλέπει ή άκούει. Υπάρχουν φίλμ που κατατρομάζουν τά παιδιά και ποτέ δέν ξέρει κανένας πότε και ποιά είναι τó τρομακτικό σημείο. Κι υπάρχει τόση κτηνωδία στην όθόνη! Άντρες που άλληλοδέρνονται ή χτυπούν γυναίκες είναι κάτι τó συνηθισμένο. Στα επίκαιρα τής εβδομάδας περιλαμβάνονται κι άγώνες πυγμαχίας και πάλης. Και για τή συμπλήρωση αυτής τής σαδιστικής εικόνας προβάλλονται φίλμ ταυρομαχίας. Έχω δει παιδιά να τρέμουν από τó φόβο του κροκοδείλου ή του πειρατή στο «Πήτερ Πάν». Τό «Bambi» είναι μιá καταπληκτική ιστορία τόσο ανθρώπινη και γεμάτη άγάπη, ώστε μου είναι δύσκολο να πιστέψω πώς θά μπορούσε ένας που είδε τó φίλμ να σκοτώνει για σπόρ ζαρκάδια. Τα παιδιά άγαπούν πολύ αυτό τó φίλμ, αν και μερικά κλαίνε από φόβο τή στιγμή που τά σκυλιά του κυνηγού καταδιώκουν τó ζαρκάδι, τó Bambi. Όπωςδήποτε οί γονείς έχουν κάποιο δικαίωμα ή όποχρέωση να άπαγορεύουν στο παιδί όρισμένα φίλμ.

Είναι δύσκολο να άπαντήσουμε αν τά σεξοφίλμ βλάπτουν τά παιδιά. Είναι όπωσδήποτε σίγουρο ότι σ' έλεύθερα διαπαιδαγωγημένα παιδιά τέτοια φίλμ δέν προξενούν κακό. Οί μαθητές μου είδαν τó γαλλικό φίλμ «La Ronde» χωρίς μεγάλη συγκίνηση ή κακές συνέπειες. Τα παιδιά βλέπουν από τó φίλμ αυτό που τά ενδιαφέρει.

Ένα κινηματογραφικό έργο δίχως σεξουαλικότητα δέ θά έχει έμπορική έπιτυχία. Για τά σεξοφίλμ ξοδεύονται περισσότερα άπ' όσα για βιβλία ή μουσική. Τα καλλυντικά πουλιώνται εύκολότερα από τά εισιτήρια ενός κοντσέρτου. Ίσως δέ θά έπρεπε να ξεχνάμε πώς πίσω από τήν έλεύθερα συζητήσιμη σεξουαλικότητα κρύβεται πάντα ή ά-

πόκρυψη. Πίσω από τη γαμήλια άμαξα, τὸ καλιὸ παπούτσι και τὸ πέταγμα τοῦ ρυζιοῦ κρύβεται αὐτὸ ποὺ δὲ λέγεται, ἀλλὰ συμβολίζεται ἀπ' αὐτά.

Ἡ δημοτικότητα τῶν φίλμ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ βαθμὸ τῆς γενικῆς φυγῆς ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, κι αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὅποιο οἱ κινηματογραφικοὶ παραγωγοὶ φροντίζουν πάντα γιὰ πλούσια σκηινικά. Μέσα σ' αὐτὸν τὸν πλοῦτο οἱ κακοῦργοι θανατώνονται πάντα, ἐνῶ οἱ ἐνάρετοι ἥρωες ζοῦν εὐτυχισμένοι, κι ἂν δὲν πέθαιναν...

Πρὶν λίγο καιρὸ εἶδαμε ἓνα φίλμ, ὅπου ἓνας ἄνθρωπος πουλοῦσε τὴν ψυχὴ του στὸ διάβολο. Τὰ παιδιὰ ἦταν τῆς γνώμης πὼς ὁ διάβολος μοῦ ἔμοιαζε πολὺ. Ἐγὼ εἶμαι πάντα ὁ διάβολος γιὰ παιδιὰ ποὺ τᾶμαθαν ὅτι ἡ σεξουαλικὴ ἁμαρτία εἶναι ἁμαρτία ἐνάντια στὸ ἅγιο πνεῦμα. Ὅταν τοὺς λέω πὼς στὸ σῶμα δὲν ὑπάρχει τίποτα τὸ ἁμαρτωλό, τότε μὲ κοιτάζουν σὰ νὰ ἤμουν ὁ διάβολος ποὺ τοὺς ὀδηγεῖ στὸν πειρασμό. Γιὰ νευρωτικὰ παιδιὰ εἶμαι ὁ θεὸς κι ὁ διάβολος μαζί. Κάποια μέρα ἓνας μικρὸς πῆρε τὸ σφυρὶ γιὰ νὰ σκοτώσει τὸ διάβολο. Τὴ γλύτωσα. Εἶναι ἀρκετὰ ἐπικίνδυνο νὰ βοηθᾶς νευρωτικούς.

Συνήθως εἶναι δύσκολη ἡ ἐκλογή τῶν φύλων και τῶν συμμαθητῶν τοῦ παιδιοῦ. Νομίζω πὼς μόνο τότε θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπέμβει κανένας στὶς σχέσεις τοῦ παιδιοῦ, ὅταν κάποιος γειτονόπουλο ἢ φίλος του εἶναι πολὺ σκληρὸ και τυραννάει τ' ἄλλα παιδιὰ. Εὐτυχῶς ποὺ τὰ περισσότερα παιδιὰ μποροῦν μόνονα τους νὰ διαλέξουν ἀργὰ ἢ γρήγορα τοὺς κατάλληλους φίλους τους.

V

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Ἀπανθρωπιά καὶ σαδισμός

Ἡ ἀπάνθρωπη συμπεριφορὰ εἶναι διαστραμμένη ἀγάπη. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ὁ σαδισμὸς εἶναι πάντα μιὰ σεξουαλική διαστροφή. Ἕνας θάναυσος ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ δώσει, γιατί τὸ δίνει εἶναι ὑπόθεση τῆς ἀγάπης.

Δὲν ὑπάρχει ἐνστικτο σκληρότητας. Τὰ ζῶα δὲν εἶναι σκληρά. Μιὰ γάτα ποὺ παίζει μὲ τὸ θύμα της, τὸν ποτικὸ, δὲν τὸ κάνει ἀπὸ αἰμοβορία. Εἶναι ἀπλούστατα ἓνα παιχνίδι χωρὶς συνείδηση τῆς σκληρότητας.

Ἡ ἀπανθρωπιά τῶν ἀνθρώπων μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ κίνητρα ποὺ στὸ μεγαλύτερο μέρος τους δὲν εἶναι συνειδητά. Στὰ τόσα χρόνια τοῦ Σάμμερχιλ σπάνια εἶχα κάποιο μαθητὴ ποὺ νὰ ἤθελε νὰ θασανίζει τὰ ζῶα. Πρὶν μερικὰ χρόνια εἶχαμε μιὰ ἐξαιρεση. Ὁ δεκατριάχρονος Γιάννης πήρε δῶρο στὰ γενέθλιά του ἓνα μικρὸ σκυλάκι. «Ἀγαπάει τὰ ζῶα», μοῦ ἔγραφε ἡ μητέρα του. Ὅταν ἄρα ὁ Γιάννης ἔπαιρνε μαζί του τὸ σκυλάκι, ἔδειχνε νὰ τὸ κακομεταχειρίζεται. Μετὰ ἀπὸ παρατήρηση τῆς περίπτωσης κατέληξα στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Γιάννης θασάνιζε τὸ σκυλάκι, γιατί τὸ ταύτιζε μὲ τὸ μικρὸ του ἀδερφὸ τὸν Δημήτρη ποὺ ἦταν τὸ καμάρι τῆς μητέρας του.

Μιὰ μέρα εἶδα νὰ δέρνει τὸ σκυλάκι του. Πήγα κοντὰ στὸ σκύλο, τὸν χάιδεψα λίγο λέγοντάς του: «Γειά σου Δημήτρη.» Προφανῶς μ' αὐτὸ ὁ Γιάννης συνειδητοποίησε ὅτι τὸ ξύλο ποὺ ἔδινε στὸ σκύλο του δὲν ἦταν παρὰ ἡ ἐκδήλωση τοῦ μίσους του ἐναντὶα στὸν ἀνταγωνιστὴ ἀδερφὸ, γιατί ἀπὸ τότε κι ἔπειτα δὲν ξαναμεταχειρίστηκε σκληρὰ τὸ σκυλάκι. Βέβαια μ' αὐτὸ καταπολέμησα μόνο τὸ σύμπτωμα, τὸ σαδισμό του δὲν τὸν γιάτρεψα.

Ἐλεύθερα, εὐτυχισμένα παιδιὰ οὐδέποτε εἶναι σκληρά. Ἡ σκληρότητα τῶν παιδιῶν εἶναι μιὰ ἄμεση συνέπεια τῆς

σκληρότητας τῶν ἐγγέλκων μὲ τὴν ὁποία τὰ μεταχειρίστηκαν. Δὲν ὑπάρχει κανένας ποῦ νὰ δάρθηκε ἀπὸ κάποιον καὶ νὰ μὴν ἐπιθυμῆ νὰ δεῖρει κι αὐτὸς τὸ δάρτη του ἢ κάποιον ἄλλο. Ὅποτε διαλέγει καθέννας, ὅπως ἀκριβῶς κι οἱ δάσκαλοι, κάποιον ποῦ νὰ μπορεῖ νὰ τὸν κάνει καλά. Οἱ μαθητὲς ἐνὸς ὁποιοῦδήποτε αὐστηροῦ σχολείου εἶναι μεταξύ τους πολὺ σκληρότεροι σὲ σχέση μὲ τοὺς μαθητὲς τοῦ Σάμμερχιλ.

Κάθε φορά προβάλλεται καὶ μιὰ ὀρθολογικὴ δικαιολογία γιὰ τὴν ἀπάνθρωπη συμπεριφορά. Ἐ μ ἔ ν α μ ἔ π ο ν ἄ ε ι π ι ὀ π ο λ ῦ ἄ π ὀ σ ἔ ν α. Μόνο ἐλάχιστοι σαδιστὲς, ἀν ὑπάρχουν κι αὐτοί, θὰ εἶχαν τὸ θάρρος νὰ ὁμολογήσουν: «Δέρνω τοὺς ἀνθρώπους, γιατί μὲ ἱκανοποιεῖ», πράγμα ἄλλωστε ποῦ εἶναι κι ἡ μόνη σωστὴ ἐξήγηση. Κάτι τέτοιο ὁμως δὲ γίνεται, γιατί ὅλοι οἱ σαδιστὲς καμουφλάρουν τὸ σαδισμό τους μὲ ἠθικὲς ἔννοιες καὶ συχνὰ τοὺς ἀκοῦμε νὰ λένε: «Δὲ θέλω τὸ παιδί μου νὰ γίνει μαμόθρεφτο. Θέλω νὰ μπορεῖ νὰ προσαρμοστῆ σ' ἕναν κόσμον στὸν ὁποῖο θὰ μπορεῖ νὰ δέχεται δυσάρεστα χτυπήματα. Δέρνω τὸ γιό μου, γιατί σὰ νέος ἔφαγα κι ἐγὼ ξύλο καὶ εἶμαι σίγουρος ὅτι πολὺ μ' ὠφέλησε.»

Γονεῖς ποῦ δέρνουν τὰ παιδιά τους ἔχουν πάντα ἔτοιμες τέτοιες πρόχειρες ἐξηγήσεις. Ποτὲ μέχρι τώρα δὲ ἐρῆκα γονεῖς ποῦ νὰ ὁμολόγησαν μὲ εὐλικρίνεια τὴν ἀλήθεια: «Δέρνω τὸ παιδί μου, γιατί τὸ μισῶ, γιατί μισῶ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτό μου, τὴ γυναίκα μου, τὴν ἐργασία μου, τοὺς συγγενεῖς μου — ἀπλούστατα γιατί μισῶ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ. Δέρνω τὸ παιδί μου, γιατί εἶναι μικρὸ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ μὲ χτυπήσει κι αὐτό. Δέρνω τὸ παιδί μου, γιατί φοβάμαι τὸν προϊστάμενό μου. Ὅταν ὁ προϊστάμενός μου μὲ καταπιέζει, τότε ἀφήνω κι ἐγὼ τὴ μανία μου νὰ ξεσπάσει πάνω στὰ μικρὰ τοῦ σπιτιοῦ.»

Ἄν οἱ γονεῖς εἶχαν τὸ θάρρος νὰ ὁμολογήσουν κάτι τέτοιο, τότε εἶναι σίγουρο πὼς δὲ θὰ εἶχαν τὴν ἀνάγκη νὰ φέρονται θάνασσα στὰ παιδιά τους. Ἡ ἀπάνθρωπιὰ εἶναι προῖον τῆς ἀγνοίας καὶ τοῦ μίσους ἐναντίον τὸν ἴδιον τὸν

ἑαυτό μας. Ἡ ἀπάνθρωπιὰ προφυλάσσει τὸ σαδιστὴ ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση ὅτι ἡ φύση του ἔχει διαστραφεῖ.

Ἡ χιτλερικὴ Γερμανία βασανίστηκε ἀρκετὰ ἀπὸ σεξουαλικά ἀνώμαλους τοῦ τύπου ἐνὸς Julius Streicher. Ἡ ἐφημερίδα του «Der Stürmer» ἦταν πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ στήσιμο τῶν στρατοπέδων συγκέντρωσης, γεμάτη ἀπὸ ἀηδιαστικὲς διαστροφές. Πολλοὶ πατέρες ὁμως ποῦ δέχονται γιὰ σεξουαλικά διαστραμμένους τοὺς σαδιστὲς τῶν φυλακῶν καὶ τοὺς ἀποκηρύσσουν μὲ μανία, θεωροῦν παρ' ὅλα αὐτὰ τοὺς δικούς τους μικροσαδισμοὺς σὰν κάτι τὸ διαφορετικόν. Ὁ δαρμὸς τῶν παιδιῶν στὸ σπῆτι ἢ στὸ σχολεῖο εἶναι στὴν οὐσία τὸ ἴδιο πράγμα μὲ τὸ βασανισμὸ τῶν Ἑβραίων στὸ στρατόπεδο συγκέντρωσης τοῦ Μπέλσεν.* Ἄν ὁ σαδισμὸς στὸ Μπέλσεν ἦταν προῖον σεξουαλικῆς διαστροφῆς, γιατί νὰ μὴν εἶναι τὸ ἴδιο καὶ στὸ σχολεῖο ἢ τὴν οἰκογένεια;

Ἄκούω κάποια μητέρα νὰ διαμαρτύρεται: «Τί ἀνοησίες εἶναι αὐτές! Μήπως θέλετε νὰ πεῖτε πὼς εἶναι σεξουαλικὴ διαστροφή μιὰ καρπαζιά ποῦ δίνω στὸν Δημήτρη, ἐπειδὴ ἔσπασε τὸ δάξο τῆς γιαγιᾶς;»

Ἡ ἀπάντησή μου εἶναι: «Ναί, βέβαια σὲ μικρότερο βαθμό. Ἄν εἶχατε κάνει ἕναν εὐτυχισμένο γάμον καὶ εἶχατε μιὰ ἱκανοποιημένη σεξουαλικὴ ζωὴ, τότε δὲ θὰ δέρνατε τὸν Δημήτρη. Ὁ δαρμὸς εἶναι ἕνα μίσος ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἐναντίον τοῦ σώματός μου ὅλες τὶς ἀνάγκες του καὶ τὶς ὀρέξεις του. Ἄν ἀγαπούσατε τὸ δικό σας σῶμα, τότε δὲ θὰ θέλατε νὰ προξενήσετε πόνο στὸ σῶμα τοῦ Δημήτρη.»

Οἱ γονεῖς, εἰλέπετε, μποροῦν νὰ δέρνουν τὰ παιδιά τους ὅσο τοὺς ἀρέσει, φτάνει νὰ μὴν τοὺς προξενήσουν μωλωπισμοὺς οἱ ὁποῖοι θὰ μποροῦσαν νὰ τοὺς ὀδηγήσουν στὸ δικαστήριον. Τὸ ποινικόν μας δίκαιον εἶναι ἕνας μακρὸς κατάλογος ἀπὸ θαναυσότητες ποῦ καμουφλάρονται σὰ δικαιοσύνη.

Πολὺ δυσκολώτερη εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ ψυχικοῦ βασανισμοῦ ἀπ' αὐτὴ τοῦ σωματικοῦ βασανισμοῦ. Ἐνας νόμος τῆς πολιτείας μπορεῖ νὰ καταργήσῃ τὴν τιμωρία τοῦ δαρμοῦ

* Τοπωνυμία ἀνάμεσα στὸ Ἀμβούργο καὶ στὸ Ἀννόβερο. (Σ.τ.Μ.).

στά σχολεία, όμως κανένας νόμος δεν μπορεί να πιάνει κάθε άνθρωπο που εξασκεί ψυχικό βασανισμό. Ποιός μπορεί να οδηγήσει στο δικαστήριο εκείνους τους γονείς που με τα κυνικά και μοχθηρά τους λόγια προξενούν στο παιδί απεριγραπτες συμφορές; Όλοι μας γνωρίζουμε πατέρες που χλευάζουν τους γιούς τους με τον τρόπο: Ά ν ό η τ ε, δ - λ α δ σ α π ρ ο σ π α θ ε ι ς ν ά κ ά ν ε ι ς τ ά κ ά ν ε ι ς θ ά λ α σ σ α! Τέτοιοι άντρες εξωτερικεύουν το μίσος τους έναντι στη γυναίκα τους με αδιάκοπη κριτική. Και μετά υπάρχουν γυναίκες που μεταχειρίζονται τους άντρες και τα παιδιά τους μ' ένα σωρό εκφοβιστικές απειλές και με χείμαρρους θρισίων.

Μια ιδιαίτερη μορφή ψυχικού βασανισμού είναι εκείνη του πατέρα που εξωτερικεύει το μίσος του έναντι στη γυναίκα σε βάρος των παιδιών του.

Η απάνθρωπη συμπεριφορά των δασκάλων εξωτερικεύεται συχνά με την υπεροψία και το σαρκασμό τους. Ήδονίζονται όταν καταφέρνουν ν' αποσπούν καγχαστικά γέλια από τους μαθητές τους, επειδή βασανίζουν ή γελοιοποιούν ένα φτωχό και κατατρομαγμένο παιδί.

Τα παιδιά δεν είναι ποτέ θάνασσα, κι αν είναι αυτό σημαίνει πώς χρειάστηκε να απωθήσουν κάποιο πολύ δυνατό συναίσθημα. Τα ελεύθερα παιδιά συμπεριφέρονται καλά και δεν εκδηλώνουν μίσος έναντι στον εαυτό τους. Δέ μισούν τους άλλους ανθρώπους και δεν είναι θάνασσα.

Η ζωή κάθε μικρού τύραννου είναι κατά κάποιον τρόπο μια καταπιεσμένη ζωή. Συχνά μεταχειρίζεται τους άλλους, όπως ακριβώς μεταχειρίστηκαν αυτόν κάποιοι άλλοι. Κάθε χτύπημα κάνει το παιδί σαδιστικό τόσο στις επιθυμίες του όσο και στις ενέργειές του.

Τα καταπιεσμένα παιδιά είναι θάνασσα ακόμα και στους άστεϊσμούς τους. Σχεδόν ποτέ δε θυμάμαι να χει σκαρωθεί από τα παιδιά του Σάμμερχιλ μια πολύ σοβαρή φάρσα. Μερικές απόπειρες έγιναν από νεοφερμένους από τα συνηθισμένα ιδιωτικά σχολεία. Άμέσως μόλις τα παιδιά γυρίζουν από τις διακοπές και κάτω από την επίδραση της κάποιας

πίεσης που δέχτηκαν στο σπίτι, δείχνουν κάποια διάθεση για πείραγμα των συμμαθητών τους — κρύφιμο ποδηλάτων κλπ. —, αλλά αυτή η περίοδος δεν κρατάει παραπάνω από μια εβδομάδα. Σε γενικές γραμμές το χιούμορ στο Σάμμερχιλ είναι μια φιλική εκδήλωση. Τα παιδιά χαίρονται κι απολαμβάνουν την αναγνώριση και την αγάπη των δασκάλων τους. Μ' άλλα λόγια τα παιδιά είναι από τη φύση τους καλά και παραμένουν τέτοια, φτάνει να μην υποχρεωθούν να καταφύγουν στο φόβο και στο μίσος.

Έγκληματικότητα

Πολλοί ψυχολόγοι νομίζουν ότι το παιδί ναί βέβαια δε γεννιέται ούτε καλό ούτε κακό, όμως γεννιέται με μια κλίση προς το καλό ή την έγκληματικότητα. Εγώ πιστεύω πως δεν υπάρχει στο παιδί έγκληματικό ένστικτο ούτε οποιαδήποτε έμφυτη κλίση προς τη μοχθηρία. Η έγκληματικότητα παρουσιάζεται στο παιδί σα διαστρεβλωμένη αγάπη. Είναι άμεση έκφραση της θαναυσότητας. Αιτία της είναι η έλλειψη αγάπης.

Κάποια μέρα ένας από τους μαθητές μου, ένας έννιάχρονος νεαρός, μου έλεγε με εύχαρίστηση, ενώ έπαιζε: «Θέλω να πνίξω τη μητέρα μου.» Η συμπεριφορά του ήταν ασυνείδητη, γιατί εκείνη τη στιγμή κατασκεύαζε μια θάρκα και το συνειδητό του ένδιαφέρον ήταν προσανατολισμένο πάνω σ' αυτή την προσπάθεια. Η πραγματικότητα βέβαια είναι ότι η μητέρα του έκανε τη ζωούλα της και πολύ σπάνια έρχόταν να τον δει. Δεν τον πολυαγαπούσε κι αυτός το καταλάβαινε.

Κι όμως αυτό το παιδί, ένα πολύ αξιαγάπητο παιδί, δεν άρχισε τη ζωή του με έγκληματικές σκέψεις. Έχουμε να κάνουμε με την ίδια ιστορία: Ά φ ο υ δ ε ν μ π ο ρ ω ν ά ε χ ω τ ή ν ά γ ά π η τ ο υ ς, τ ο υ λ ά χ ι - σ τ ο ν τ ο μ ί σ ο ς. Κάθε περίπτωση παιδικής έγκληματικότητας μπορεί να αποδοθεί στην έλλειψη αγάπης.

Ένας άλλος μαθητής, έννιαχρονος κι αυτός, έπασχε από δηλητηριοφοβία. Φοβόταν πώς θα τον δηλητηρίαζε ή μητέρα του. Κάθε φορά που σηκωνόταν ή μητέρα από το τραπέζι, αυτός παρακολουθούσε με προσοχή κάθε της κίνηση. Συχνά μάλιστα της έλεγε: «Ξέρω τί πώς να κάνεις. Πώς να φέρεις το δηλητήριο και να το ρίξεις στο φαγητό μου.» Υποθέτω πώς πρόκειται για μιá περίπτωση προβολής. Φαίνεται δηλαδή πώς ή μητέρα του αγαπούσε πιο πολύ τον αδερφό του, κι είναι πολύ πιθανό ο νευρωτικός αυτός μικρός να έκανε όνειροπολήματα, στα όποια δηλητηρίαζε αδερφό και μητέρα. Ο φόβος του ήταν προφανώς ο φόβος της τιμωρίας. — έ γ ώ θ ά ή θ ε λ α ν ά τ ή δ η λ η τ η ρ ι ά σ ω , κ ι ί σ ω ς α ύ τ ή ν ά μ ε δ η λ η τ η ρ ι ά σ ε ι γ ι ά έ κ δ ί κ η σ η .

Τά έγκλήματα είναι φανερό έκδήλωση του μίσους. Η μελέτη της παιδικής έγκληματικότητας μεταβάλλεται στην πορεία της σε μελέτη των αίτιών που ώθουν ένα παιδί στο μίσος. Αυτό είναι μιá υπόθεση του τραυματισμένου Έγώ.

Δέν πρέπει να παραδλέπουμε το γεγονός ότι το παιδί είναι πρώτα απ' όλα έγωιστής. Δέν υπάρχει γι' αυτό τίποτα πιο σπουδαίο από το Έγώ του. Όταν ικανοποιείται το Έγώ του, τότε έχουμε αυτό που λέμε καλωσύνη. Καταπιέζεται ή περιφρονείται το Έγώ, τότε έχουμε έγκληματικότητα. Ο έγκληματίας εκδικείται την κοινωνία, γιατί του στέρησε την αγάπη της και του πλήγωσε τον έγωισμό του.

Αν οι άνθρωποι έρχονταν στον κόσμο με έμφυτη την έγκληματικότητα, τότε θα έπρεπε αναλογικά ή έγκληματικότητα να είναι ή ίδια ανάμεσα στις καλλιεργημένες οικογένειες της μεσαίας τάξης και σ' αυτές των φτωχοσυνοικιών. Αυτό όμως δέ συμβαίνει, γιατί οι εύκατάστατοι άνθρωποι μπορούν να προσφέρουν στο Έγώ τους καλύτερο τρόπο έκφρασης. Οι διασκέδασεις που μπορεί να τις αποκτήσει κανένας με χρήματα, το έξελιγμένο περιβάλλον, ή κουλτούρα και το αίσθημα ασφαλείας, όλα αυτά κι ένα σωρό άλλα ακόμα μπαίνουν στην ύπηρεσία του Έγώ και συμβάλλουν στην εξύψωσή του. Στους φτωχούς όμως το Έγώ μαραζώ-

νει. Μόνο έλάχιστοι φτωχοί νέοι μπορούν ν' αναδειχτούν. Άλλά όταν ο δρόμος προς το καλό κλείνει, τότε ο άνθρωπος δέν έχει άλλη δυνατότητα για ν' αναδειχτεί παρά σάν έγκληματίας, σάν γκάγκστερ ή τουλάχιστο σάν ένας άνθρωπος που κάνει μαρτυρική τή ζωή των άλλων.

Πολλοί πιστεύουν ότι τά κακής ποιότητας κινηματογραφικά φίλμ κάνουν τους ανθρώπους έγκληματίες. Αυτό κατά τή γνώμη μου είναι λάθος. Πολύ άμφισβάλλω αν έστω κι ένα φίλμ διέφθειρε ποτέ έναν άνθρωπο. Ασφαλώς ένα φίλμ μπορεί να υποδείξει σ' ένα νέο μιá συγκεκριμένη μέθοδο, όμως το κίνητρο για την πράξη προϋπήρχε, υπήρχε ακόμα πολύ πριν υπάρξει το φίλμ. Το φίλμ βέβαια παρουσιάζει το έγκλημα σά μιá απλή υπόθεση, κι όμως δέν μπορεί να σπρώξει κανέναν στο έγκλημα, αν σ' αυτόν δέν προϋπάρχουν έγκληματικές διαθέσεις.

Το έγκλημα είναι κατά κύριο λόγο μιá υπόθεση της οικογένειας και κατόπιν μιá υπόθεση της κοινότητας. Οι περισσότεροι από μās, αν είμαστε ειλικρινείς, θα όμολογήσουμε πώς στη φαντασία μας έχουμε σκοτώσει όλη την οικογένεια. Είχα μιá μαθήτριά, ή όποια στη φαντασία της σκότωσε όλους τους συγγενείς της με τον πιο φριχτό θάνατο — ιδιαίτερα τή μητέρα της.

Η αύταρχικότητα και ή ζήλεια βρίσκονται στη βάση πολλών έγκληματικών διαθέσεων. Κανένα παιδί δέν μπορεί να υποφέρει την αύταρχικότητα. Έπειδή τόσα και τόσα παιδιά ανάμεσα στα τέσσερα και δεκατέσσερα χρόνια τους τά κακομεταχειρίζονται, άπορώ πώς δέν υπάρχουν περισσότεροι δολοφόνοι στον κόσμο.

Στά παιδιά ή τάση για κυριαρχία παρουσιάζεται με την απάτηση για αναγνώριση και αγάπη. Το παιδί προσπαθεί ν' άποσπάσει το θαυμασμό και την προσοχή. Για τούτο και στα κλεισμένα στον έαυτό τους παιδιά, στα τρομαγμένα και άπροσάρμοστα συναντάμε έγκληματικές σκέψεις. Έκείνο το άσήμαντο, μικρό κοριτσάκι, το παρατημένο στη γωνιά κάποιας σάλας, μπορεί να κάνει τις πιο φοβερές σκέψεις για έναν άπότομο θάνατο της όμορφης αδερφής του, που τώρα

χορεύει μπροστά στους καλεσμένους που την καμαρώνουν.

Τὸ ἐξωστρεφές παιδί δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ μισήσει. Γελάει, χορεύει καὶ μιλάει, κι ἡ ἀναγνώριση τοῦ περιβάλλοντός του ἱκανοποιεῖ τὴν ἀπαίτησή του νὰ γίνεῖ ἀντικείμενο θαυμασμοῦ.

Τὸ ἐσωστρεφές παιδί κάθεται σὲ μιὰ γωνιά κι ὄνειρεύεται ἓνα δικό του κόσμο, πλασμένο στὰ μέτρα του. Τὸ περισσότερο κλεισμένο στὸν ἑαυτό του παιδί στὸ Σάμμερχιλ δὲ συμμετέχει στὶς βραδινὲς ἐκδηλώσεις τῆς κοινότητας. Δὲ χορεύει, δὲν τραγουδάει, δὲν παίζει κυνηγητὸ μὲ τοὺς ἄλλους. Στὰ ἀτομικὰ μαθήματα πού τοῦ κάνω μοῦ διηγεῖται γιὰ κάποιο θαυμάσιο μάγο πού θρῖσκεται στὴν ὑπηρεσία του. Φτάνει νὰ πεῖ μιὰ συνθηματικὴ λέξη κι ὁ μάγος τοῦ φέρνει μιὰ Ρόλς Ρόυς. Κάποια μέρα τοῦ εἶπα κι ἐγὼ μιὰ ἱστορία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὅλα τὰ παιδιά τοῦ Σάμμερχιλ θρῖσκονταν σὰ ναυαγοὶ ἀποκλεισμένα σ' ἓνα ξερονήσι. Φάνηκε πὼς δὲν τοῦ ἄρεσε αὐτὴ ἡ ἱστορία. Τοῦ ἀνέθεσα νὰ τὴ διασκευάσει. «Κάνε, ὥστε νὰ εἶμαι ὁ μόνος πού σώθηκε!» εἶπε.

«Ὅλοι μας λίγο-πολύ εἴμαστε ἐξοικειωμένοι μ' αὐτὸ τὸ μηχανισμό τῆς σκέψης: Νὰ ἀνεβοῦμε ψηλὰ μὲ ξένες πλάτες. Εἶναι ἡ ψυχολογία τοῦ καταδότη, τοῦ μαρτυριάρη: «Μαμά, ὁ Θωμάς βλαστήμησε», σημαίνει: Ἐ γ ὦ δ ἔ β λ α σ τ η μ ᾶ ω, ἄ ρ α ἔ γ ὦ ε ἴ μ α ι τ ὸ κ α λ ὸ π α ι δ ῖ.

Μεταξὺ ἑνὸς ἀνθρώπου πού σκοτῶνει τοὺς ἀνταγωνιστές του μὲ τὴ φαντασία του κι ἑνὸς ἐγκληματία πού τοὺς σκοτῶνει στὴν πραγματικότητα ὑπάρχει μόνο διαφορά βαθμοῦ. Στὸ βαθμὸ πού ὁ καθένας μας διψάει γι' ἀγάπη, εἴμαστε πιθανοὶ ἐγκληματίες. Ἴσως μ' ἄρесе νὰ κολακεύομαι πὼς γιατρεύω τὰ παιδιά ἀπὸ τίς ἐγκληματικὲς φαντασιώσεις τους μὲ τίς ψυχολογικὲς μου μεθόδους, ὅμως πιστεύω πὼς αὐτὴ ἡ θεραπεία πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὴν ἀγάπη. Νὰ ἰσχυριστῶ πὼς ἀγαπῶ ἓνα νεοφερμένο μαθητὴ θὰ ἦταν ἀνόητο, ὅμως τὸ παιδί αἰσθάνεται ἀγαπημένο, γιατί ἐγὼ σέβομαι τὴν προσωπικότητά του.

«Ὅταν δίνει κανένας στὸ παιδί τὴν ἐλευθερία του, τότε χρησιμοποιεῖ τὸ καλύτερο μέσο κατὰ τῆς ἐγκληματικότητας. Αὐτὸ τὸ ἔχω μάθει ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια, τότε πού ἐπισκέφτηκα τὴ Μικρὴ Κοινοπολιτεία* τοῦ Homer Lane. Ὁ Lane ἔδινε ἀπόλυτη ἐλευθερία σ' ἐγκληματικὰ παιδιά, κι αὐτὰ γίνονταν καλά. Στὰ γκέτο τῆς ἀθλιότητος οἱ νέοι μποροῦν νὰ ἱκανοποιήσουν τὸ Ἐγὼ τους μ' ἐγκλήματα κι ἀντικοινωνικὴ συμπεριφορὰ μὲ ὅ,τι ἀκριβῶς διεγείρεται ἡ προσοχὴ τῶν ἄλλων. Ὁ Lane μοῦ ἔλεγε πὼς συνάντησε νεαροὺς ἐγκληματίες πού μπροστὰ στὸ δικαστήριον αἰσθάνονταν περήφανοι. Στὴν ἀγροτικὴ κοινότητα τοῦ Homer Lane θρῖσκον ὅλοι αὐτοὶ οἱ νέοι καινούργιες ἀξίες, κοινωνικὲς ἀξίες — αὐτὸ θὰ πεῖ κ α λ ἔ ς ἀξίες. Γιὰ μένα αὐτὸ τὸ ἀγρόκτημα στὸ Ντόρσετ ἦταν ἡ πειστικότερη ἀπόδειξη πὼς δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἐμφυτὴ τάση γιὰ ἐγκληματικότητα.

Δὲν μπορῶ νὰ ξεχάσω ἐκεῖνον τὸν καινούργιο νεαρὸ πού δραπέτευσε. Ὁ Lane ἔτρεξε ἀπὸ πίσω του καὶ τὸν ἐπίασε. Ὁ νεαρὸς μαθημένος νὰ τρώει ξύλο σήκωσε προστατευτικὰ τὸ ἓνα του χέρι. Ὁ Lane γελοῦσε καὶ ταυτόχρονα τοῦ ἔβαζε χρήματα στὸ χέρι του.

«Γιατί;» ρώτησε ψιθυριστὰ ὁ νέος.

«Γιὰ νὰ πᾶς μὲ τὸ τραῖνο στὸ σπίτι. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ πᾶς μὲ τὰ πόδια», ἀπάντησε ὁ Lane. Ὁ νεαρὸς γύρισε τὸ ἴδιο βράδυ στὴν κοινότητα.

«Ὅταν σκέφτομαι αὐτὴ τὴν τακτικὴ, αὐτόματα τὸ μυαλό μου τρέχει στὴν ἀντίθετη ἀκριβῶς τακτικὴ τῶν περισσότερων ἀναμορφωτηρίων. Ὁ νόμος παράγει τὸ ἐγκλημα. Οἱ περιορισμοὶ στὸ σπίτι, πού ἐξωτερικεύονται μὲ τίς ἀπειλητικὲς ἐντολὲς τοῦ πατέρα, πληγώνουν τὸν ἐγωισμό τοῦ παιδιοῦ, κι αὐτὲς οἱ προσβολὲς εἶναι πού κάνουν τὸ παιδί κακό. Οἱ νόμοι τῆς πολιτείας ξαναβγάζουν στὴν ἐπιφάνεια τίς ὑποσυνειδήτες ἀναμνήσεις τῆς μισητῆς κηδεμονίας τοῦ πατέρα.

* Little Commonwealth(Σ.τ.Μ.).

Ἡ καταπίεση παράγει πείσμα καὶ τὸ πείσμα εἶναι φυσιολογικὸ νὰ ἐπιδιώκει τὴν ἐκδίκηση. Γιὰ νὰ ἐξαφανίσουμε τὸ ἔγκλημα ἀπὸ τὸν κόσμον, πρέπει νὰ καταργήσουμε κάθε τι ποὺ ὠθεῖ τὸ παιδί γιὰ ἐκδίκηση. Πρέπει νὰ δείξουμε στὸ παιδί ἀγάπη καὶ σεβασμό.

Κλοπή

Πρέπει νὰ διακρίνουμε δυὸ εἶδη κλοπῆς: τὴν κλοπὴ ἑνὸς φυσιολογικοῦ παιδιοῦ καὶ τὴν κλοπὴ ἑνὸς νευρωτικοῦ παιδιοῦ.

Ἐνα φυσιολογικὸ, ὁμαλὸ παιδί κάποτε θὰ κλέψει. Ἀπλούστατα εἶτε γιατί θέλει νὰ ἀποκτήσει κάτι ποὺ τοῦ λείπει ἢ, ἂν κλέβει μὲ τοὺς φίλους του παρέα, γιατί διψᾷ γιὰ περιπέτεια. Τὸ παιδί δὲν ἔχει κατανοήσει ἀκόμα τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ δικό Μου καὶ τὸ δικό Σου. Μέχρι μιὰ ὀρισμένη ἡλικία πολλὰ παιδιὰ τοῦ Σάμμερχιλ κάνουν τέτοιες κλοπές. Τοὺς ἐπιτρέπεται.

Μ' ὅσους δασκάλους ἔχω μιλήσει γιὰ τὰ περιβόλια τους, ὅλοι μοῦ εἶπαν πὼς τὰ περισσότερα φρούτα τοὺς τὰ ἔκλεθαν οἱ μαθητές τους. Στὸ Σάμμερχιλ λοιπὸν ἔχουμε ἕνα μεγάλο κήπο μὲ πολλὰ, μικρὰ καὶ μεγάλα δέντρα, ἀλλὰ οἱ μαθητές μας πολὺ σπάνια κλέβουν φρούτα. Πρὶν λίγο καιρὸ κατηγορήθηκαν στὴ σχολικὴ συνέλευση δυὸ ἀγόρια γιατί εἶχαν κλέψει φρούτα. Ἦταν καινούργιοι μαθητές. Μόλις ἀπέβαλλαν τὴν ἐνοχὴ συνειδήσῃ τους, ἔπαψε νὰ τὰ ἐνδιαφέρει κι ἡ κλοπὴ τῶν φρούτων.

Τίς πιὸ πολλές φορές ἡ κλοπὴ στὸ σχολεῖο παίρνει ὁμαδικὸ χαρακτήρα. Αὐτὸ δείχνει πὼς ἡ διάθεση γιὰ περιπέτεια παίζει μεγάλο ρόλο στὴν κλοπὴ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνο ἡ διάθεση γιὰ περιπέτεια, εἶναι καὶ ἡ ἐπίδειξη θάρρους καὶ ἡ τάση ἐπιβολῆς στὴ διεκδίκηση τῆς ἀρχηγίας.

Πολὺ σπάνια παρουσιάζεται κάποιος μοναχικὸς ἀπατεώνας — σ' ὅλες σχεδὸν τίς περιπτώσεις ἕνας πονηρὸς νεαροῦλης μὲ ἀγγελικὸ ἄθῳ πρόσωπο, ποὺ τελικὰ καταφέρνει

πολλὰ, γιατί στὸ Σάμμερχιλ δὲν ὑπάρχουν καρφιά ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ τὸν προδώσουν. Ἐνα νεαρὸ κλέφτη ποτὲ δὲν μπορεῖ κανένας νὰ τὸν ἀναγνωρίσει στὸ πρόσωπο. Ἐγὼ λ.χ. ἔχω ἕνα νεαρὸ μὲ τὸ πιὸ ἄθῳ χαμόγελο καὶ τὰ πιὸ καθαρὰ κι ἄδολα γαλάζια μάτια, ὥστε νὰ ὑποπτεύομαι πὼς αὐτὸς κάτι πρέπει νὰ ξέρει γιὰ τὸ ὑπόλοιπο περιεχόμενον τοῦ κουτιοῦ τῆς κομπόστας ποὺ ἐξαφανίστηκε χτὲς τῆ νύχτα ἀπὸ τὸ ἐστιατόριο τῶν μαθητῶν.

Ἐχω δεῖ ἕνα σωρὸ παιδιὰ ποὺ ἀναπτύχθηκαν σὲ ὑπεύθυνους πολίτες χωρὶς νὰ τὰ ἐμποδίσει γι' αὐτὸ μιὰ κάποια μικροκλοπὴ ὅταν ἦταν δέκα - δώδεκα χρονῶν. Τὰ παιδιὰ φαίνεται πὼς χρειάζονται περισσότερο ἀπ' ὅσο γενικὰ νομίζουμε χρόνο γιὰ τὴν ἀνάπτυξή τους. Καὶ μὲ τὸν ὄρο ἀνάπτυξη ἐννοῶ τὴν ἐξέλιξη σὲ μιὰ κοινωνικὴ ὑπαρξή.

Ἐχει εἰπωθεῖ πὼς τὸ παιδί εἶναι κατὰ κύριο λόγο ἐγωιστῆς — ἰδιαιτέρα μέχρι τὴν ἀρχὴ τῆς ἐφηβείας. Μέχρι αὐτὸ τὸ χρονικὸ σημεῖο συνήθως τοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ συμβιβαστεῖ μὲ τοὺς ἄλλους. Ἡ ἐννοια *δ ι κ ὁ Μ ο υ* καὶ *δ ι κ ὁ Σ ο υ* εἶναι ἐννοιες τῶν ἐνήλικων· τὸ παιδί ἀρχίζει νὰ τίς κατανοεῖ, ὅταν ἔχει κάπως ἀρκετὰ ὄριμάσει.

Ἄν ἀγαπᾶμε τὰ παιδιὰ καὶ τ' ἀφήνουμε ἐλεύθερα, τότε αὐτὰ μέσα στὰ φυσιολογικὰ χρονικὰ πλαίσια θὰ γίνουν καλοὶ καὶ εἰλικρινεῖς νέοι. Δὲ λέω λόγια, γιατί εἶναι εὐκόλα, ἔχω συναίσθηση τῶν δυσκολιῶν ποὺ παρουσιάζονται στὴν πράξη.

Οὔτε στὸ Σάμμερχιλ δὲν ἀφήνουμε ἀνοιχτὸ τὸ ψυγεῖο ἢ τὸ ταμεῖο. Καὶ σὲ μᾶς καταγγέλλονται στὴ σχολικὴ συνέλευση μαθητές γιατί ἀνοιξαν τὴ θαλίτσα κάποιου ἄλλου. Ἐνας καὶ μοναδικὸς κλέφτης μπορεῖ νὰ ξεσηκώσει σ' ὀλάκερη τὴν κοινότητα τὴ μανία τῆς ἀμπάρας καὶ τοῦ κλειδώματος. Κι ὑπάρχουν ἐλάχιστες κοινότητες νεαρῶν, στίς ὁποῖτες ἐπικρατεῖ ἀπόλυτη εἰλικρίνεια. Πρὶν ἀπὸ εἰκοσιπέντε χρόνια δὲν τολμοῦσα ν' ἀφήσω βιβλίον μέσα στὴν τσέπη τοῦ παλτοῦ μου στὴν αἴθουσα παραμονῆς τῶν φοιτητῶν τοῦ πανεπιστημίου. Ἄκουσα μάλιστα νὰ φημολογεῖται ὅτι ἀκόμα καὶ πολλοὶ βουλευτές τοῦ κοινοβουλίου ἀποφεύγουν ν' ἀφή-

σουν πολύτιμα πράγματα στο παλτό τους ή στο χαρτοφύλακά τους.

Ίσως ή ειλικρίνεια να είναι μια επίκτητη ιδιότητα που εμφανίστηκε αργά στην ανθρώπινη εξέλιξη, κι ίσως να εμφανίστηκε παράλληλα με την ατομική ιδιοκτησία. Ο φόβος φαίνεται πως συμβάλλει πάρα πολύ στην ειλικρίνεια. Δεν είναι κάποια αφηρημένη ειλικρίνεια που με κάνει να αποφεύγω μια ψεύτικη φορολογική δήλωση εισοδήματος· είναι ο φόβος της προσβολής και της τιμωρίας που θα έφερνε μια αποκάλυψη με τις καταστροφικές συνέπειες πάνω στην εργασία και την οικογένειά μου.

Το γεγονός ότι υπάρχουν τόσοι νόμοι ενάντια στο κάθε τι δίνει την εντύπωση πως αυτοί φτιάχτηκαν εξαιτίας μιας τάσης για παράβαση. Σε μια χώρα μ' ολοκληρωτική απαγόρευση του αλκοόλ δε θα υπήρχε νόμος που ν' απαγορεύει στους μεθυσμένους να οδηγούν αυτοκίνητο. Οί τόσοι νόμοι ενάντια στην κλοπή, τη ληστεία, την απάτη κλπ. σ' όλες τις χώρες ξεκινούν από την πεποίθηση πως οι άνθρωποι κλέβουν, όταν φυσικά μπορούν. Κι αυτό είναι σωστό.

Τελικά βέβαια όλοι οι ενήλικες είναι, άλλος λίγο άλλος πολύ, ανειλικρινείς. Ήλάχιστοι άνθρωποι υπάρχουν που δεν περνάνε κάτι λαθραίο από το τελωνείο, κι όπωσδήποτε πολύ λιγότεροι που να μην κάνουν ψευδή φορολογική δήλωση του εισοδήματός τους. Αν όμως ένα παιδί κλέψει μια δραχμή, τότε όλοι μας, μ' ελάχιστες ίσως εξαιρέσεις, γινόμαστε εξαλλοι από θυμό.

Από την άλλη μεριά οι περισσότεροι άνθρωποι είναι αρκετά ειλικρινείς μ' όσους διατηρούν άμεσα προσωπικές σχέσεις. Θα ήταν εύκολο στον καθένα ν' αφήσει ένα άσημνο κουτάλι της οικοδέσποινας να πέσει μέσα στην τσάντα του. Όμως κανένας δε σκέφτεται να κάνει κάτι τέτοιο, ενώ θα σκεφτεί ίσως να ξαναχρησιμοποιήσει το ελατήριο που ο εισπράκτορας ξέχασε να μαζέψει. Οί ενήλικες κάνουν διάκριση ανάμεσα στο άτομο και την επιχείρηση, ανεξάρτητα αν πρόκειται για δημόσια ή ιδιωτική. Είναι έξυπνος όποιος εξαπατάει την ασφαλιστική του εταιρία, κατάπτυστος όμως έ-

κείνος που βάζει φέσι στο μικρέμπορο. Τα παιδιά δε γνωρίζουν τέτοιες διακρίσεις. Αρπάζουν, χωρίς να κάνουν διάκριση, από συμμαθητές που μπορεί να κοιμούνται και στο ίδιο δωμάτιο, από δασκάλους και καταστήματα. Δεν κλέβουν όλα τα παιδιά, όμως τα περισσότερα δεν έχουν αντίρρηση να δεχτούν κάτι από τα κλεμμένα. Κι από άποψη ανειλικρίνειας τόσο τα ελεύθερα κι ευτυχημένα παιδιά της μεσαίας τάξης όσο κι αυτά της φτωχολογιάς είναι ίδια.

Είμαι της γνώμης πως τα παιδιά κλέβουν όταν τους προσφέρεται ή ευκαιρία. Εγώ σαν παιδί δεν έκλεψα γιατί ήμουν καλά δασκαλεμένος. Κλοπή για μένα σήμαινε αλώνιο θράσιμο στα καζάνια της κόλασης κι ένα γερό ξυλοδαρμό αν με ανακάλυπταν. Παιδιά όμως που δεν τα είχαν κατατρομάξει όπως έμένα, είναι αυτόνομοι πως έκλεβαν. Το παιδί που μεγαλώνει μέσα σε συνθήκες αγάπης ξεπερνάει γρήγορα το στάδιο της κλοπής κι ωριμάζοντας εξελίσσεται σ' έναν τίμιο άνθρωπο.

Το δεύτερο είδος κλοπής, που γίνεται από συγγένεια και κάτω από την πίεση κάποιας εσωτερικής ανάγκης, δείχνει πως το παιδί είναι νευρωτικό. Η έλλειψη αγάπης είναι η συνηθέστερη αιτία, για την οποία κλέβει το νευρωτικό παιδί. Το κίνητρο είναι βέβαια άσυνείδητο. Όλα σχεδόν τα παιδιά που κλέβουν επίμονα, αισθάνονται πως δεν αγαπιούνται. Η κλοπή του νευρωτικού παιδιού είναι μια συμβολική προσπάθεια για την απόκτηση κάποιου πολύτιμου πράγματος. Ανεξάρτητα από το αν τα κλεμμένα είναι χρήματα, κοσμήματα ή ό,τιδήποτε άλλο ή κλοπή παραμένει στην ουσία μια άσυνείδητη επιθυμία για την απόκτηση της αγάπης. Αυτό το είδος της κλοπής το αντιμετωπίζει κανένας προσφέροντας στο παιδί αγάπη. Όταν λοιπόν δίνω χρήματα σ' ένα νεαρό, επειδή έκλεψε τα τσιγάρα μου, το κάνω για να του ικανοποιήσω το άσυνείδητο αίσθημα κι όχι τις συνειδητές του σκέψεις. Κι αν αυτός σκεφτεί πως εγώ είμαι τρελός που του δίνω και χρήματα από πάνω, δε χάλεσε ο κόσμος. Τι αισθάνεται αυτός μετά από μια τέτοια συμπεριφορά, αυτό έχει σημασία. Κι είναι βέβαιο ότι αυτός αισθά-

νεται πώς είμαι φίλος του, πώς τον αναγνωρίζω και πώς αντί για μίσος τοῦ δίνω ἀγάπη. Ἄργα ἡ γρήγορα μέσα σέ τέτοιες συνθήκες σταματάει νά κλέβει, γιατί τήν ἀγάπη ποῦ ἔκλεβε στή συμβολική μορφή τῶν χρημάτων ἢ τῶν ἀντικειμένων τώρα τήν ἔχει ἀπεριόριστα και δέν ἔχει πιά ἀνάγκη νά τήν κλέψει.

Σέ συνάρτηση μέ τὰ παραπάνω θά ἤθελα νά ἀναφέρω τήν περίπτωση ἑνός ἀγοριοῦ, τὸ ὁποῖο μεταχειριζόταν συνέχεια και χωρίς ἄδεια τὰ ποδήλατα τῶν ἄλλων παιδιῶν. Κατηγορήθηκε στή σχολική συνέλευση ὅτι «παραβιάζει διαρκῶς τή διάταξη γιά τήν ἀτομική ἰδιοκτησία, χρησιμοποιώντας χωρίς ἄδεια τὰ ποδήλατα τῶν ἄλλων παιδιῶν». Ἡ ἀπόφαση: «Ἐνοχος!» Τιμωρία: «Ἡ κοινότητα νά φροντίσει νά μαζέψει χρήματα γιά νά τοῦ ἀγοράσει ἕνα ποδήλατο.» Τὰ χρήματα συγκεντρώθηκαν και τὸ ποδήλατο ἀγοράστηκε.

Ὅμως σχετικά μέ τὸ ρόλο τῆς ἀμοιβῆς ἑνός κλέφτη πρέπει νά κάνω ὀρισμένους περιορισμούς. Ἄν τὸ παιδί βρίσκεται σέ χαμηλή πνευματική στάθμη ἢ εἶναι συναισθηματικά φτωχό, τότε ἡ θράβευση δέ θά φέρει τὸ ποθούμενο ἀποτέλεσμα. Ἐπίσης δταν τὸ παιδί εἶναι πολὺ φαντασμένο, μιὰ συμβολική προσφορά δέ θά ὠφελήσει σέ τίποτα. Στή μέχρι τώρα ἀπασχόλησή μου μέ δύσκολα παιδιά διαπίστωσα ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ νεαροὶ κλέφτες ἀντιδρῶν εὐνοϊκὰ στή θράβευση. Ἀποτυχία εἶχα σέ πάρα πολὺ λίγες περιπτώσεις, αὐτοὺς θά μπορούσε ἴσως κανένας νά τοὺς ὀνομάσει συνειδητοὺς ἀπατεῶνες και στοὺς ὁποίους δέν περνοῦσε ἡ θεραπεία ἢ ἡ καμουφλαρισμένη μέ θράβευση θεραπεία.

Δυσκολώτερη ὁμως γίνεται ἡ ὑπόθεση, δταν ἡ κλοπή ἀνάγεται τόσο στήν ἔλλειψη ἀγάπης ἀπὸ τοὺς γονεῖς ὅσο και στίς ὑπερβολικές σεξουαλικές ἀπαγορεύσεις. Σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία κατατάσσεται ἡ κλεπτομανία, τὸ ἀκατανίκητο ἄρπαγμα ἑνός πράγματος ἀπαγορευμένου — ἀνιανισμός. Ὁ χειρισμὸς αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆς κλοπῆς εἶναι λεπτός, γιατί πρέπει οἱ γονεῖς νά ἀναγνωρίσουν τὰ λάθη τους και νά ξαναρχίσουν ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀφοῦ δηλώσουν ἀπερίφραστα σὲ

παιδί ὅτι οἱ ἀπαγορεύσεις τους ἦταν σφάλμα. Ὁ δάσκαλος δέν μπορεί νά γιατρέψει τὴν κλεπτομανία χωρίς τὴ βοήθεια τῶν γονέων. Εἶναι προτιμότερο ἢ ἄρση τῶν ἀπαγορεύσεων νά γίνει ἀπὸ τὸ ἴδιο πρόσωπο ποῦ τίς ἐπέβαλε.

Κάποτε μοῦ ἔστειλαν σὲ Σάμμερχιλ ἕνα δεκαεξάχρονο νέο, ἐπειδὴ ἦταν φοδερὸς κλέφτης. Ὅταν ἔφτασε σὲ σταθμό, μοῦ παρέδωσε τὸ εἰσιτήριο ποῦ ὁ πατέρας του ἀγόρασε γι' αὐτὸν σὲ Λονδίνο: ἕνα μειωμένο εἰσιτήριο, ἕνα παιδικὸ εἰσιτήριο — εἶχε δηλωθεῖ δηλαδὴ φεύτικη ἡλικία σὲ πωλητὴ τῶν εἰσιτηρίων! Θά ἤθελα στοὺς γονεῖς ἑνός ἐπίμονα ἀνελικρινοῦς παιδιοῦ νά ὑποδείξω ἀρχικὰ μιὰ ἐπαγεξέταση τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ τους γιά τὴν ἀνακάλυψη τῆς αἰτίας ποῦ κάνει τὸ παιδί τους ἀνελικρινὸς μέσα στή δική τους συμπεριφορά.

Οἱ γονεῖς ποῦ τὴν εὐθύνη γιά τὴν ἐπίμονη ἀνελικρίνεια τοῦ παιδιοῦ τους τὴ ρίχνουν στήν κακὴ κοινωνία, στὰ γκαγκστερικά φίλμς, στήν ἔλλειψη τῆς πατρικῆς παρακολούθησης δταν ὁ πατέρας ἦταν φαντάρος και τὰ παρόμοια, καταφεύγουν σέ εὐκολὴ δικαιολογία. Αὐτοὶ οἱ παράγοντες δέν παίζουσι ἀποφασιστικὸ ρόλο στήν ἀνάπτυξη ἑνός παιδιοῦ ποῦ διαπαιδαγωγήθηκε φυσιολογικὰ ὅσον ἀφορᾷ τὴ σεξουαλικότητα και ποῦ σὲ περιβάλλον του βρῆκε ἀγάπη κι ἀναγνώριση.

Δέν ξέρω ποιές ὠφέλειες ἀποκομίζουσι νεαροὶ κλέφτες μέ τίς καθημερινές ἢ ἑβδομαδιαίτικες ἐπισκέψεις τους στίς ὑπηρεσίες παροχῆς συμβουλῶν σέ παιδιά. Ξέρω μόνο ὅτι οἱ μέθοδοι αὐτῶν τῶν ὑπηρεσιῶν οὔτε σκληρὸς οὔτε κακὸς εἶναι και πὺς οἱ κοινωνικοὶ λειτουργοὶ αὐτῶν τῶν ὑπηρεσιῶν δείχνουσι κατανόηση στὰ παιδιά ποῦ τοὺς ἐπισκέπτονται και τὰ μεταχειρίζονται χωρίς ἠθικολογικὰ κηρύγματα. Ὅμως οἱ παιδοψυχολόγοι κι οἱ κοινωνικοὶ λειτουργοὶ βλέπουσι τίς προσπάθειές τους νά σαμποτάρουσι ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, μέσα στήν ὁποία ζεῖ τὸ ψυχικὰ ἄρρωστο παιδί. Ὑποθέτω πὺς μόνο τότε θά μπορούσαμε νά αἰσιοδοξοῦμε γιά ἐπιτυχία, δταν ὁ ψυχολόγος ἢ ὁ κοινωνικὸς λειτουργὸς πείσει τοὺς γονεῖς νά συμπεριφέρονται μέ καλύτερο τρόπο στὰ παιδιά τους.

Οί παιδικές κλοπές είναι μία πληγή για τη νεολαία, εξωτερικά συμπτώματα της αρρώστιας ενός οργανισμού, του οργανισμού της κοινωνίας μας. Και μὴν ξεχνᾶμε πὼς καμιά θεραπεία δὲν μπορεί νὰ παραμερίσει τὰ κακὰ μιᾶς οικογενείας ἢ μιᾶς ἀθλίας συνοικίας.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὰ παιδιά ἀπὸ πέντε μέχρι δεκαπέντε χρονῶν δέχονται μιᾶ ἀγωγή προσανατολισμένη μόνο στὸ κεφάλι τους. Κανένας σχεδὸν δὲ νοιάζεται γιὰ τὴ συναισθηματικὴ τους ζωὴ. Κι ὅμως οἱ συναισθηματικὲς διαταραχὲς εἶναι αὐτὲς ποὺ σπρώχνουν ἕνα νευρωτικὸ παιδί στὴν κλοπὴ. Ὅλες οἱ γνώσεις ποὺ ἀπέκτησε στὸ σχολεῖο ἢ καὶ οἱ ἐλλείψεις στὸν τομέα αὐτὸ δὲν παίζουν κανένα ρόλο ἀναφορικὰ μὲ τὴν κλοπὴ.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἕνας εὐτυχισμένος ἄνθρωπος δὲν μπορεί νὰ εἶναι ἐκ συστήματος κλέφτης. Στὴν περίπτωση ἑνὸς ἐπίμονου κλέφτη πρέπει νὰ δίνεται ἀπάντηση στὰ παρακάτω ἐρωτήματα: Ποιὸ εἶναι τὸ παρελθόν του; Ἦταν εὐτυχισμένη ἢ οἰκογένειά του; Οἱ γονεῖς του τοῦ ἔλεγαν πάντα τὴν ἀλήθεια; Εἶχε αἰσθήματα ἐνοχῆς σχετικὰ μὲ τὸν ἀνταγισμό ἢ τὴ θρησκεία; Σέβεται τοὺς γονεῖς του, κι ἂν ὄχι γιατί; Ἐχει τὴν ἐντύπωση ὅτι δὲν τὸν ἀγαποῦν οἱ γονεῖς του; Ὁ ἐσωτερικὸς του κόσμος θὰ πρέπει νὰ εἶναι σωστὴ κόλαση γιὰ νὰ τὸν ἐξαναγκάσει νὰ καταλήξει στὴν κλοπὴ. Ἡ ἄλλη κόλαση, στὴν ὁποία θὰ μπορούσαν νὰ τὸν ρίξουν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς δικαστὲς μας, εἶναι ἀπόλυτα σίγουρο πὼς δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ διαλύσει τὰ σκοτάδια τῆς ἐσωτερικῆς κόλασης.

Ἡ θεραπευτικὴ ἀγωγή πρέπει νὰ εἶναι μεθοδική, δὲν μπορεί καὶ δὲν πρέπει νὰ λύσει διαστικὰ τὰ προβλήματα ἑνὸς νεαροῦ κλέφτη. Θὰ μπορούσε βέβαια νὰ τὸν βοηθήσει πολὺ, λ.χ. νὰ τὸν ἀπελευθερώσει ἀπὸ μερικὰ ἀγχη, αἰσθήματα μίσους, καὶ νὰ τοῦ τονώσει τὸν αὐτοσεβασμό. Ὅμως ὅσο καιρὸ συνεχίζου νὰ ὑπάρχουν στὸ περιβάλλον του τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχικοῦ μίσους, δὲν μπορούμε ν' ἀποκλείσουμε τὴν ὑποτροπὴ. Σὲ τελευταία ἀνάλυση θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ ὑποστοῦν οἱ γονεῖς τὴν θεραπευτικὴ ἀγωγή.

Εἶχα κάποτε ἕνα στρουμπουλὸ νεαροῦλη, τοῦ ὁποῦ ἡ ψυχικὴ ἀνάπτυξη εἶχε σταματήσει στὸ ἐπίπεδο τῶν τριῶν-τεσσάρων χρονῶν. Ἐκλεθε στὰ καταστήματα. Ἀποφάσισα νὰ πάω μαζί του σ' ἕνα κατάστημα γιὰ νὰ κλέψουμε μαζί (ἀφοῦ βέβαια ἐξήγησα ἀπὸ πρὶν στὸν καταστηματάρχη περὶ τίνος πρόκειται καὶ πῆρα τὴν ἄδειά του). Γιὰ τὸ παιδί αὐτὸ ἐγὼ ἦμουν πατέρας καὶ θεός. Εἶχα συμπεράνει πὼς ἡ ἔλλειψη ἀναγνώρισης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πατέρα του πρέπει νὰ εἶχε κάποια σχέση μὲ τὴν κλεπτομανία του. Στοχάστηκα πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναθεωρήσει τὴν ἀντίληψή του γιὰ τὴν κλοπὴ, ὅταν θὰ ἔβλεπε τὸν πατέρα-θεό του νὰ κλέβει. Περίμενα ἀπὸ τὴν πλευρὰ του ἔντονη διαμαρτυρία.

Δὲ γνωρίζω καλύτερη μέθοδο θεραπείας τοῦ πάθους τῆς κλοπῆς ἑνὸς νευρωτικοῦ παιδιοῦ ἀπ' αὐτὴ τῆς ἀναγνώρισης. Ἡ νεύρωση εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς σύγκρουσης ἀνάμεσα στὶς ἀπαγορεύσεις καὶ τὶς πραγματικὲς ἐπιθυμίες. Διαπίστωσα πὼς ἡ ἐξασθένηση αὐτῆς τῆς ἀρρωστημένης κατάστασης κάνει τὸ παιδί καλύτερο καὶ πιὸ εὐτυχισμένο. Ἀπαλλάξτε τὰ παιδιά ἀπὸ τὴν ἐνοχὴ συνείδηση γιὰ νὰ τ' ἀπελευθερώσετε ἀπὸ τὸ πάθος τῆς κλοπῆς!

Νεανικὴ ἐγκληματικότητα

Ἡ νεανικὴ ἐγκληματικότητα παίρνει σήμερα τεράστιες διαστάσεις — ὀργιάζουν λ.χ. οἱ ἐπιθέσεις μὲ σιδηρογροθιὲς καὶ πυροβόλα ὅπλα — ὥστε οἱ ἀρχὲς δὲν ξέρουν πιὰ τί νὰ κάνουν καὶ κάθε μέσο φαίνεται πὼς τοὺς εἶναι θεμιτό. Ὁ τύπος πληροφορεῖ τὸ κοινὸ γιὰ μιὰ νέα μέθοδο ἀντιμετώπισης τοῦ προβλήματος. Εἶναι πολὺ ἀποτελεσματικὴ. Οἱ νεαροὶ κλείνονται σὲ ἀναμορφωτήρια κι ὑποχρεώνονται σὲ μιὰ ζωὴ σπαρτιάτικη καὶ σὲ αὐστηρὰ γυμνάσια· οἱ ἀμέλειες τιμωροῦνται σκληρὰ. Μιὰ φωτογραφία ποὺ εἶδα δείχνει τοὺς νέους νὰ γυμνάζονται μὲ κάτι πελώρια κούτσουρα στὶς πλάτες. Στους τόπους αὐτοὺς τῆς καταπίεσης φαίνεται πὼς δὲν ὑπάρχει ἕχνος δικαίωματος.

Παραδέχομαι ότι μερικοί μήνες μέσα σ' αυτή την κόλαση ίσως αποθαρρύνουν μερικούς πιθανούς κακοποιούς. Με μιὰ τέτοια όμως μεταχείριση δεν κόβονται παρά μόνο λίγα κλαδάκια από τὸ δέντρο τοῦ κακοῦ, ἐνῶ ἡ ρίζα του μένει ἀθικτη. Καὶ τὸ χειρότερο: αὐτὴ ἡ μεταχείριση σημαίνει μίσος γιὰ τοὺς νέους, κι ἡ δραστηκότητά της ὀδηγεῖ τοὺς νέους αὐτοὺς ἀνθρώπους στὸ ἰσόβιο μίσος τους ἐναντία στὴν κοινωνία.

Ὁ Homer Lane ἔχει ἀποδείξει πρὶν ἀπὸ τριάντα καὶ πλέον χρόνια, μετὰ τὴν ἐργασία του σ' ἓνα σωφρονιστήριό ποῦ τ' ὀνόμασε Μικρὴ Κοινοπολιτεία, ὅτι οἱ νεαροὶ παραβάτες τοῦ νόμου μποροῦν νὰ θεραπευτοῦν μετὰ μέσο τὴν ἀγάπη — μετὰ τὸ νὰ πάρει κανένας τὸ μέρος τους. Ὁ Lane μάζεψε στὴ Μικρὴ του Κοινοπολιτεία τοὺς πιὸ σκληροτράχηλους ἀκοινωνικούς νέους καὶ νέες, ποὺ εἶχαν περάσει ἀπὸ τὰ δικαστήρια τοῦ Λονδίνου κι ἦταν περήφανοι ποὺ τοὺς φώναζαν ἀλήτες, κλέφτες, γκάγκστερς καὶ τὰ παρόμοια. Αὐτοὶ οἱ «ἀδιόρθωτοι» βρῆκαν ἐκεῖ μιὰ αὐτοδιευθυνόμενη κοινότητα, στὴν ὁποία πρωτογνώρισαν καὶ πρωτογεύτηκαν τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἀναγνώριση. Μετὰ τὸν καιρὸ ἔγιναν εὐλικρινεῖς κι ἀξιοπρεπεῖς ἄνθρωποι, πολλοὶ μάλιστα ἀπ' αὐτοὺς εἶναι φίλοι μου.

Ὁ Lane εἶναι μιὰ μεγαλοφυΐα στὴ συναναστροφή του μετὰ κατὰδικούς νέους. Τοὺς ἐμπιστευόταν. Μποροῦσε νὰ τοὺς θεραπεύσει, γιὰτὶ τοὺς πρόσφερε διαρκῶς κι ἀκούραστα ἀγάπη καὶ κατανόηση. Ὁ Lane ἀναζητοῦσε πάντοτε τὸ κρυφὸ κίνητρο τοῦ παραπτώματος. Πίστευε ἀπόλυτα πῶς στὴ βάση κάθε κακουργήματος βρισκόταν μιὰ ἐπιθυμία, ἡ ὁποία ἀρχικὰ ἦταν καλὴ. Διαπίστωσε πῶς εἶναι δῶρο ἄδωρο νὰ κουβεντιάσει μετὰ τὰ παιδιά, γιὰτὶ ἐκεῖνο ποὺ μετράει πιὸ πολὺ εἶναι μόνο οἱ πράξεις. Ὁ Lane ὑποστήριξε τὴν ἀποψη ὅτι τὸ παιδί θὰ ἔπρεπε νὰ ξεθυμάνει, προκειμένου νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ ἓνα ἀκοινωνικὸ πάθος. Ἐνας ἀπὸ τοὺς προστατευόμενους τοῦ Lane, ὁ Δευτέρης, τοῦ εἶπε κάποτε μετὰ θυμὸ ὅτι ἤθελε νὰ σπάσει τὸ φλυτζάνι καὶ τὸ τασάκι ποὺ βρισκόνταν πάνω στὸ τραπέζι. Ὁ Lane τοῦ ἔδωσε τὴν μασιὰ

καὶ τοῦ εἶπε νὰ κάνει τὴ δουλειά του ὅπως νομίζει. Καὶ πράγματι ἔκανε τὴ δουλειά του. Τὴν ἐπόμενη μέρα ἄνωγος πῆγε στὸν Lane καὶ τοῦ ζήτησε μιὰ πιὸ ὑπεύθυνη ἐργασία μετὰ περισσότερα χρήματα. Ὅταν ὁ Lane τὸν ρώτησε γιὰ ποῖο λόγο ἤθελε νὰ κερδίσει πιὸ πολλὰ χρήματα, πῆρε τὴν ἀπάντηση: «Γιὰτὶ θέλω νὰ πληρώσω ὅλα ὅσα ἔχω σπάσει!» Ἡ ἐξήγηση τοῦ Lane ἦταν ὅτι μετὰ τὸ σπάσιμο ὁ Δευτέρης ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ ἓνα μεγάλο βάρος ἐσωτερικῶν συγκρούσεων καὶ συστολῶν. Τὸ γεγονός ὅτι γιὰ πρώτη φορά στὴ ζωὴ του ἓνα ὑψηλὸ πρόσωπο τοῦ ἐπέτρεπε νὰ καταστρέψει κάτι καὶ ἔτσι νὰ ξεθυμάνει τὸ θυμὸ του, θὰ πρέπει νὰ εἶχε πάνω του θετικὴ ψυχολογικὴ ἐπίδραση.

Ὅλοι οἱ νεαροὶ κατὰδικοὶ τῆς Μικρῆς Κοινοπολιτείας τοῦ Homer Lane κατὰγονταν ἀπὸ τὶς χειρότερες συνοικίες τῶν μεγαλουπόλεων. Κι ἄνωγος ποτὲ δὲν ἄκουσα νὰ ξαναγυρίσει κάποιος ἀπ' αὐτοὺς στὸν ὑπόκοσμο. Χαρακτήρισα τὴ μέθοδο τοῦ Lane σὰ μέθοδο τῆς ἀγάπης. Τὴ μέθοδο τοῦ «Τώρα κακοῦργε καὶ θὰ σοῦ δείξω ἐγὼ πῶς μικρὸς εἶσαι!» τὴν ὀνομάζω μέθοδο τοῦ μίσους. Κανέναν, ποτὲ κι ἀπὸ τίποτα δὲ γιάτρεψε τὸ μίσος. Γιὰ τοῦτο καὶ συμπεραίνω πῶς ἡ μέθοδος τοῦ μίσους δὲν μπορεῖ νὰ βοηθήσει κανέναν νέο ἄνθρωπο ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς ἀκοινωνικὲς του τάσεις.

Κι ἄνωγος εἶμαι σίγουρος πῶς κι ἐγὼ στὴ θέση τοῦ δικαστῆ δὲ θὰ ἤξερα τί νὰ κάνω, ὅταν θὰ ἔπρεπε νὰ καταδικάσω ἓναν ἀμετανόητο, σκληροτράχηλο κακοποιό. Βλέπετε σήμερα δὲν ὑπάρχει σ' ὀλάκερη τὴν Ἀγγλία ἓνα σωφρονιστήριό τοῦ τύπου τῆς Μικρῆς Κοινοπολιτείας, στὸ ὁποῖο θὰ μποροῦσε κανένας νὰ τὸν στείλει. Ντρέπομαι ποὺ πρέπει νὰ τὸ ὀμολογήσω. Ὁ Lane πέθανε τὸ 1925 κι οἱ ἀρμόδιες κρατικὲς ὑπηρεσίες τῆς Ἀγγλίας δὲ διδάχτηκαν τίποτα ἀπ' αὐτὸν τὸν τόσο σπουδαῖο ἄνθρωπο.

Τὰ τελευταῖα βέβαια χρόνια οἱ κοινωνικοὶ μας λειτουργοὶ προσπαθοῦν φιλότιμα κι εὐλικρινὰ νὰ καταλάβουν τοὺς νεαροὺς κακοποιούς. Ἀκόμα κι οἱ ψυχίατροι, παρ' ὅλες τὶς ἀντιδράσεις τῶν δικαστικῶν, κατάφεραν νὰ ἐξοικειώσουν τὴν κοινὴ γνώμη μετὰ τὴ σκέψη ὅτι ἡ ἐφηβικὴ ἐγκληματικότητα

δέν είναι τόσο μιὰ υπόθεση τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ μάλλον μιὰ ἀρρώστεια ἢ ὁποῖα χρειάζεται τὴν κατανόηση καὶ τὴ συμπάθειά μας. Οἱ καιροὶ φαίνεται πῶς βάζουν πλώρη γιὰ τὴν ἀγάπη ἀντὶ γιὰ τὸ μίσος, βάζουν πλώρη γιὰ ἕναν κόσμο ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὴν τυφλὴ μισαλλοδοξία. Μόνο ποῦ αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη εἶναι ἀργή. Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ μιὰ σιγά-σιγά ἀνερχόμενη πλημμυρίδα διώχνει μακριὰ τὶς ἀκαθαρσίες κι ὁπωσδήποτε μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου θὰ γίνεῖ ὀρμητικότερη.

Ποτὲ μέχρι σήμερα δέν ἄκουσα νὰ γίνεῖ κάποιος μὲ τὸ ζόρι, τὴν ἀπανθρωπιά καὶ τὸ μίσος καλὸς ἄνθρωπος. Στὴ μακρόχρονη πορεία μου σὰ δάσκαλος εἶχα νὰ κάνω μὲ πολλὰ δύσκολα παιδιὰ καὶ πολλοὺς κακοποιοὺς νέους. Εἶδα πόσο δυστυχημένα καὶ γεμάτα μίσος εἶναι αὐτὰ τὰ παιδιὰ, εἶδα πόσο ὑποφέρουν ἀπὸ αἰσθήματα κατωτερότητας καὶ ψυχικὲς διαταραχές. Ἀπέναντι σέ μένα εἶναι ὑπεροπτικοὶ κι ἀσεβεῖς, γιατί ἐγὼ εἶμαι ἕνας δάσκαλος, μιὰ πατρικὴ μορφή, ἕνας ἐχθρὸς. Ἐξῆσα ἀπὸ κοντὰ τὸ νευρικὸ μίσος καὶ τὴν καχυποψία τους. Ἐδῶ ὅμως στὸ Σάμμερχιλ αὐτοὶ οἱ πιθανοὶ κακοποιοὶ εἶναι κύριοι τοῦ ἑαυτοῦ τους κι ἡ κοινότητά τους αὐτοδιευθύνεται. Μποροῦν νὰ κάνουν ὅ,τι τοὺς ἀρέσει, νὰ διαβάσουν ἢ νὰ παίξουν. Κι ὅταν κλέβουν ἀκόμα, ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωση θραβεύονται. Ποτὲ δέν τοὺς φέγει κανένας καὶ ποτὲ δέν τοὺς προξενεῖται φόβος — τόσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ κόσμου ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἄλλου κόσμου.

Σὲ μερικὰ χρόνια αὐτοὶ οἱ νέοι ἄνθρωποι ποῦ σήμερα μισοῦν θὰ ἐξορμήσουν αἰσιόδοξοι σὰν ὑπεύθυνοι πολῖτες γιὰ μιὰ εὐτυχημένη ζωὴ. Ἀπ' ὅσα ξέρω κανένας ἀπὸ τοὺς νέους ποῦ πέρασε καὶ τὰ ἑπτὰ χρόνια στὸ Σάμμερχιλ δὲ διέπραξε μιὰ κλεψιά ἢ φυλακίστηκε γιὰ ὅ,τιδήποτε. Κι οὔτε ἕνας δέν ἐξελίχθηκε σ' ἀκοινωνικὸ ἄνθρωπο. Τὸ γεγονός ὅτι αὐτὰ τὰ παιδιὰ θεραπεύτηκαν δέν ὀφείλεται σ' ἐμένα, ἀλλὰ στὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο ἔζησαν. Ἡ ἀτμόσφαιρα τοῦ Σάμμερχιλ ἐμπνέει ἐμπιστοσύνη, ἀσφάλεια, συμπάθεια καὶ τὸ σπουδαιότερο: δέν κρίνεται οὔτε κατακρίνεται

κανένας.

Παιδιὰ ποῦ ἔζησαν στὸ Σάμμερχιλ δὲ γίνονται ποτὲ ἐγκληματίες, γιατί ἀπλούστατα στὸ σχολεῖο τοὺς δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ ξεθυμάνουν ὅλες τὶς γκαγκαστερικὲς διαθέσεις τους χωρὶς τὴν παραμικρὴ αἰσθησὴ τοῦ φόβου τῆς τιμωρίας ἢ τοῦ διασυρμοῦ. Τ' ἀφήνουμε νὰ περάσουν ἀπὸ τὸ ἕνα στάδιο τῆς ἀνάπτυξής τους στὸ ἄλλο μὲ τὸν πιὸ φυσιολογικὸ τρόπο.

Δέν ξέρω πῶς θὰ ἀντιδρούσε ἕνας ἐνήλικος ἐγκληματίας, ὅταν ἀντὶ γιὰ φυλακὴ τοῦ πρόσφεραν ἀγάπη. Πιστεύω πάντως ὅτι ἕνας γκαγκαστερὸς δὲ γιαιτρεύεται ἀπὸ τὸ πάθος τῆς κλοπῆς μὲ τὴ θράβευση, ἀλλὰ οὔτε καὶ μὲ τὴ φυλάκιση. Μόνο στὴν περίπτωση τῶν παιδιῶν ἔχει κανένας πραγματικὰ καλὲς προοπτικὲς ἐπιτυχίας μὲ τὴν θεραπευτικὴ ἀγωγή τῆς ἀγάπης. Ἀκόμα κι ἕνας δεκαπεντάχρονος μπορεῖ ἀπὸ ἐγκληματίας νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ ὑπεύθυνο πολῖτη ἀν τοῦ δοθεῖ ἐλευθερία κι ἀγάπη.

Εἶχαμε κάποτε στὸ Σάμμερχιλ ἕνα δωδεκάχρονο νεαρὸ διωγμένο ἀπὸ ἕνα σωρὸ σχολεῖα γιὰ ἀκοινωνικὴ συμπεριφορά. Κοντὰ μας αὐτὸς ὁ μαθητὴς ἔγινε ἕνας εὐτυχημένος καὶ δημιουργικὸς νέος, ἕνας ἐξαιρετὸς συνάνθρωπος. Ἡ πειθαρχία κι ἡ τάξη ἐνὸς ἀναμορφωτηρίου θὰ τὸν εἶχαν κάνει χειρότερο ἀπ' ὅ,τι ἦταν. Ἀφοῦ ἡ ἐλευθερία μπορεῖ νὰ σώσει ἀκόμα κι ἕνα ξεπεσμένο προβληματικὸ παιδί, πόσο εὐεργετικὴ θὰ εἶναι ἡ ἐπίδρασή της πάνω σ' ἑκατομμύρια «φυσιολογικά» παιδιὰ, ποῦ φθείρονται κάτω ἀπὸ τὴν καταπίεση τῆς οἰκογενειακῆς αὐταρχικότητος;

Ὁ δεκατριάχρονος Θωμάς μᾶς δημιούργησε κάποτε φοβερὲς δυσκολίες. Ἐκλεβε κι ὑπέφερε ἀπὸ μανία καταστροφῆς. Κάποια φορὰ δέν μποροῦσε νὰ πάει γιὰ διακοπὲς στὸ σπίτι του. Τὸν κρατήσαμε κοντὰ μας. Δυὸ δλόκληρους μῆνες ἦταν τὸ μοναδικὸ παιδί στὸ Σάμμερχιλ. Ἦταν ἕνας ἐξαιρετὸς συνάνθρωπος. Δὲ χρειάστηκε νὰ προστάτεψουμε οὔτε τὸ φαγητὸ οὔτε καὶ τὰ χρήματα. Ὅταν ὅμως ξαναγύρισε ἀπὸ τὶς διακοπὲς ἢ συμμορία του, ξαναοργάνωσε τὶς ληστρικές ἐπιδρομὲς τῆς στῆν κουζίνα. Αὐτὸ τὸ παράδειγμα

φτάνει για να φανεί πως το παιδί στην ομάδα και το ίδιο παιδί μόνο του είναι δυο ολότελα διαφορετικοί άνθρωποι.

Δάσκαλοι που δίδαξαν σε αναμορφωτήρια με πληροφόρηση πώς συχνά βρίσκουν τα αντικοινωνικά παιδιά κάπως διανοητικά καθυστερημένα. Στην παρατήρησή τους αυτή θα είχα να προσθέσω: Τα παιδιά αυτά είναι κι από ψυχική άποψη καθυστερημένα. Πίστεια κάποτε πώς οι νεαροί έγκληματίες ήταν ιδιαίτερα έξυπνα παιδιά, των οποίων η δημιουργική ενεργητικότητα ξέσπαγε σε άκοινωνική συμπεριφορά, γιατί δεν της άφηναν περιθώρια για μια θετική εκδήλωση. Σκεφτόμουν πώς αν ένα τέτοιο παιδί το απελευθερώσει κάποιος από τα πλέγματά του και τους καταναγκασμούς, πολύ πιθανόν να αποδειχνόταν έξυπνο, δημιουργικό και μάλιστα ιδιοφυές παιδί. Δυστυχώς είχα άδικο, πολύ άδικο. Στις μακρόχρονες έρευνές μου και τη μακρόχρονη συμβίωσή μου με νεαρούς έγκληματίες είχα την ευκαιρία να διαπιστώσω και να επιβεβαιώσω πώς η νοημοσύνη τους βρίσκεται συνήθως κάτω απ' αυτή του μέσου παιδιού. Μόνο έναν ξέρω απ' αυτούς, που κατάφερε κάτι σημαντικό στη ζωή του. Βέβαια μια ολόκληρη στρατιά απ' αυτούς θεραπεύτηκε από την άκοινωνικότητα και την ανειλικρίνειά τους για ν' ακολουθήσουν αργότερα μια κανονική εργασία. Όμως κανένας δεν έγινε έπιστήμονας, ένας προικισμένος καλλιτέχνης, μηχανικός ή μια ήθοποιός με ταλέντο. Τα περισσότερα απ' αυτά τα ιδιότροπα παιδιά, όταν γιατρεύονταν από την άκοινωνικότητά τους έμεναν άπαθῆ κι αφιλόδοξα.

Αν ένας νέος είναι υποχρεωμένος να ζει σε κακό περιβάλλον και οι γονείς δε δείχνουν κατανόηση για τα προβλήματα του, δεν μπορεί ν' αποβάλει τις άκοινωνικές του συνήθειες. Όταν όμως η κοινωνία μας πάψει ν' ανέχεται τη φτώχεια και τα γκέτο, κι οι γονείς πληροφορηθούν καλύτερα για τα προβλήματα του παιδιού και της νεολαίας, τότε αυτόματα θα μειωθεί ο αριθμός των κλεισμένων στα αναμορφωτήρια.

Τελικά η νεανική έγκληματικότητα μπορεί να εξαλειφθεί μόνο όταν η κοινωνία γιατρευτεί από την ήθικη έγ-

κληματικότητά της και το συνακόλουθό της, την ανήθικη όδιαφορία της. Είμαστε υποχρεωμένοι ν' αποφασίσουμε ποιά από τις δυο μεθόδους θα χρησιμοποιήσουμε στη μεταχείριση των νεαρών παραβατών του νόμου: τη μέθοδο του μίσους και της φυλακῆς ή τη μέθοδο της αγάπης και της έλευθερίας;

Ας υποθέσουμε ότι για μια στιγμή ήμουν ύπουργός Έσωτερικών με άπεριόριστη έξουσία στον τομέα της εκπαίδευσης. Αρχικά θα κατέστρωνα ένα γενικό πρόγραμμα, ένα προσωρινό «πεντάχρονο πρόγραμμα» για τα σχολεία.

Σαν ύπουργός θα καταργούσα άμέσως όλα εκείνα τα ονομαζόμενα αναμορφωτήρια και θα τα αντικαταστάουσα με εκπαιδευτικές κοινότητες. Ειδικά εκπαιδευτικά ιδρύματα θα εκπαίδευαν αντίστοιχους δασκάλους και έπιστάτριες. Κάθε τέτοια κοινότητα θα ήταν άπόλυτα αυτόνομη. Οι δάσκαλοι δε θα είχαν προνόμια. Θα έτρωγαν το ίδιο φαγητό με τους μαθητές. Τα παιδιά θα πληρώνονταν για κάθε δουλειά που θα πρόσφεραν στη σχολική κοινότητα. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτών των κοινοτήτων θα ήταν η έλευθερία. Για θρησκεία, κηρύγματα και αυταρχικά πρόσωπα δε θα υπήρχε σ' αυτές θέση.

Θ' απέκλεια τη θρησκεία, γιατί καυχιέται, κηρύσσει και καταπιέζει. Δημιουργεί άξιωματικά άμαρτίες εκεί που δεν υπάρχουν. Διακηρύσσει την έλευθερία της βούλησης, αν και ξέρουμε πώς τα ψυχικά καταναγκασμένα παιδιά δεν έχουν έλεύθερη βούληση.

Στη θέση του θρησκευτικού έπηρεασμού θα έβαζα τον έπηρεασμό της αγάπης και θα κρατούσα μακριά κάθε τι το θάναυσο κι άδικο. Αυτή η ιδανική κατάσταση μόνο τότε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί, όταν η νεολαία άφηνόταν ολότελα έλεύθερη στην αναζήτηση του έαυτού της, απελευθερωμένη από έξωτερικούς καταναγκασμούς, μίσση και τιμωρίες. Από πείρα ξέρω πώς αυτή είναι η μοναδική διέξοδος για την ανθρωπότητα.

Οι δάσκαλοι θα μάθαιναν να μὴν αισθάνονται ανώτεροι από τα παιδιά, αλλά να αισθάνονται ένα μ' αυτά. Θα έπρε-

πε να εγκαταλείψουν όλη εκείνη την ψευτοαξιοπρέπεια με την οποία ντύνεται κανένας για να προστατέψει τη ματαιοδοξία του, καθώς και το σαρκασμό. Δε θα διέσπειραν το φόβο. Θα έπρεπε να είναι άντρες και γυναίκες με άπεριόριστα αποθέματα ύπομονής, εμπιστοσύνη στον έαυτό τους και να αίσιοδοξούν για την τελική επιτυχία του έργου τους.

Βέβαια ή σημερινή κοινωνία μας δε θα άνεχόταν μια ολοκληρωμένη έρωτική ζωή, αλλά ή συμβίωση των δυό φύλων θα επέτρεπε στη νεολαία ν' αναπτύξει πολύτιμες ιδιότητες: φυσικούς καλούς τρόπους, τρυφερότητα, την απαραίτητη γνώση του άλλου φύλου, την αποβολή του ενδιαφέροντος για την πορνογραφία και το σταμάτημα των κρυφόμενων για τα σεξουαλικά πράγματα.

Οί δάσκαλοι θα χαρακτηρίζονταν πρώτα απ' όλα από την ικανότητά τους να έμπνέουν εμπιστοσύνη στα παιδιά, να τα σέβονται και να μην τα μεταχειρίζονται σαν κλέφτες και ταραξίες. Παράλληλα φυσικά θα ήταν ρεαλιστές και δε θα απαιτούσαν από τον καθένα χωριστά πράγματα που θα ξεπερνούσαν τις προσωπικές του ικανότητες. Γιατί το να έμπιστευτεί κανένας το κοινό ταμείο της κοινωνίας σ' έναν κλέφτη, είναι λίγο ριψοκίνδυνο. Τέλος οί δάσκαλοι θα έπρεπε να έχουν κατανοήσει πως τα έργα λογαριάζουν περισσότερο από τα λόγια, για τουτό και θα έπρεπε να μπορούν ν' άντιστέκονται στον πειρασμό του ήθικου κηρύγματος. Θα έπρεπε να γνωρίζουν ακριβώς ό λ ό κ λ η ρ η την ιστορία της ζωής κάθε νεαρού παραβάτη.

Τα τέστ νοημοσύνης θα έπαιζαν μικρό μόνο ρόλο στην κοινωνία γιατί στην ούσία αυτά δεν παρέχουν σοβαρές πληροφορίες για τις πραγματικές ικανότητες ενός παιδιού. Αίσθήματα, δημιουργικότητα, πρωτοτυπία και φαντασία δεν μπορούν να εκτιμηθούν σωστά με τα τέστ εύφυίας.

Η γενική ατμόσφαιρα θα έμοιαζε περισσότερο μ' αυτή ενός νοσοκομείου παρά με την ατμόσφαιρα του αναμορφωτηρίου. Όπως ακριβώς ένας γιατρός δεν κάνει ήθικολογικό κήρυγμα προκειμένου να γιατρέψει ένα συφιλιδικό, έτσι κι οί δάσκαλοι της μαθητικής μας κοινωνίας δε θα προσ-

παθούσαν να γιατρέψουν με ήθικολογίες την άρρώστια που λέγεται έφηβική έγκληματικότητα. Μια τέτοια κοινωνία θα διαφέρει από ένα νοσοκομείο μόνο στο γεγονός ότι σ' αυτή δε θα γίνεται χρήση φαρμάκων, ούτε ψυχοφαρμάκων. Η θεραπεία των άσθενών θα ήταν ή φυσική συνέπεια του γεμάτου αγάπη περιβάλλοντος. Οί δάσκαλοι θα έπρεπε επίσης να έχουν εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη φύση. Φυσικά θα ύπήρχε κι ένα ελάχιστο ποσοστό άποτυχίας. Όμως οί άδιόρθωτοι δε θα ήταν παρά μια μικρή μειονότητα, γιατί είναι βέβαιο πως ή πλειοψηφία θα άντιδρούσε θετικά στη θεραπεία με αγάπη, άνοχη και εμπιστοσύνη.

Για τους κυνικούς αναφέρω ένα περιστατικό που το έζησε ο Homer Lane μ' ένα νεαρό σ' ένα δικαστήριο άγγλικών στο Λονδίνο. Ο Lane του έδωσε ένα μεγάλο χαρτονόμισμα για να πληρώσει το εισιτήριο επιστροφής στο σπίτι του. Ήταν σίγουρος πως ο νεαρός θα του επέστρεφε τα ρέστα μέχρι τελευταίας δεκάρας. Και πράγματι έτσι έγινε.

Θυμίζω επίσης στους κυνικούς εκείνον τον διευθυντή φυλακών στην Άμερική, ο οποίος έστειλε έναν ίσοβίτη στη Νέα Υόρκη για την αγορά καινούργιων μηχανών του τσαγκαράδικου των φυλακών. Ο φυλακισμένος επέστρεψε μ' ένα λεπτομερέςτατο κατάλογο των μηχανών που άγόρασε. Όταν ο διευθυντής των φυλακών τον ρώτησε: «Γιατί δεν έκμεταλλευτήκατε την εύκαιρία και να εξαφανιστείτε μέσα στη Νέα Υόρκη;» Ο ίσοβίτης ξύστηκε λίγο πίσω από τ' αυτί του και είπε: «Ξέρω 'γώ, κύρ' διευθυντή, ίσως γιατί μου δείξατε εμπιστοσύνη!»

Οί φυλακές κι οί τιμωρίες δεν μπορούν να άντικαταστήσουν αυτή την εμπιστοσύνη στον άνθρωπο. Γιατί εμπιστοσύνη για το βασανισμένο άνθρωπο σημαίνει πως κάποιος του δίνει αγάπη κι όχι μίσος.

Θεραπεία του παιδιού

Ἡ θεραπεία εξαρτᾶται περισσότερο ἀπὸ τὸν ἄρρωστο παρά ἀπὸ τὸν θεραπευτὴ. Πολὺ συχνὰ ἡ ψυχοθεραπευτικὴ ἀγωγή δὲ φέρνει ἀποτέλεσμα, γιατί ὁ ἄρρωστος ἐξαναγκάζεται λίγο ἢ πολὺ ἀπὸ τοὺς δικούς του νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν ψυχοθεραπευτὴ. Ὅταν λ.χ. ἓνας ἀντρας πείσει τὴ νευρικὴ γυναίκα του νὰ πάει γιὰ ψυχολογία, θὰ πάει, ἀλλὰ ἀπρόθυμα. Ὅπως εἶμαι δὲν ἀρέσω στὸν ἀντρα μου. Θέλει ν' ἀλλάξω, μὰ ἐγὼ δὲ θέλω.

Δυσκολίες προκύπτουν ἐπίσης στὴν περίπτωση νεαρῶν ἐγκληματιῶν, ποὺ στὴ φυλακὴ ἐξαναγκάζονται σὲ θεραπευτικὴ ἀγωγή. Ὁ ἀσθενής, νεαρός ἢ ἐνήλικος, πρέπει νὰ ζητήσει ὁ ἴδιος τὴν θεραπεία, ἀν θέλουμε νὰ ἔχει ἐπιτυχία.

Ἡ ἐλευθερία γιατρεύει τοὺς νεαροὺς ἐγκληματίες χωρὶς νὰ χρειάζεται γι' αὐτὸ καμιὰ ἄλλη θεραπεία. Ἐλευθερία — ὄχι ἀσυνδοσία ἢ συναισθηματισμός. Ἀντίθετα οἱ παθολογικὰ ἄρρωστοι δὲ θεραπεύονται μὲ τὴν ἐλευθερία καὶ μόνο. Ἀκόμα καὶ περιπτώσεις καθυστερημένης ἀνάπτυξης δὲν ἀντιδρῶν στὴν ἐλευθερία σὰ μόνο μέσο θεραπείας. Σ' ἕνα ὅμως οἰκοτροφεῖο ἡ ἐλευθερία δὲ χάνει τίς εὐεργετικὲς ἐπιδράσεις της, κάτω ἀπὸ τὴν προϋπόθεση βέβαια ὅτι εἶναι διαρκής.

Πρὶν μερικὰ χρόνια εἶχα στὸ Σάμμερχιλ ἓνα νεαρὸ ποὺ ἦταν συστηματικὸς ἀπατεώνας καὶ σατανικὸς κλέφτης. Μιὰ ἐβδομάδα μετὰ τὸν ἐρχομὸ του εἶχα ἓνα τηλεφώνημα ἀπὸ τὸ Λίβερπουλ: «Εἶμαι ὁ Χ (ἓνας γνωστὸς ἄνθρωπος). Ὁ ἀνηψιός μου εἶναι στὸ σχολεῖο σας. Πῆρα ἓνα γράμμα του στὸ ὁποῖο μὲ ρωτᾶει ἂν μπορεῖ νὰ ἔρθει γιὰ μερικὲς μέρες στὸ Λίβερπουλ. Ἔχετε καμιὰ ἀντίρρηση ἐσεῖς;»

«Μὰ φυσικὰ ὄχι», ἀπάντησα. «Εἶναι ὅμως ἀφραγκός. Ποιὸς θὰ πληρώσει τὰ εἰσιτήριά του; Ἴσως πρέπει νὰ ἔρθετε σ' ἐπικοινωνία καὶ μὲ τοὺς γονεῖς του;»

Τὴν ἐπόμενη κίβλας μέρα μου τηλεφώνησε ἡ μητέρα τοῦ νεαροῦ, ἡ ὁποία μου εἶπε ὅτι τῆς τηλεφώνησε ὁ θεῖος Νίκος

ἀπὸ τὸ Λίβερπουλ, καὶ ὅτι αὐτὴ καὶ ὁ σύζυγός της δὲν ἔχουν ἀντίρρηση νὰ πάει ὁ Ἄρθουρος στὸ Λίβερπουλ. Εἶχε ρωτήσει γιὰ τὸ εἰσιτήριο. Κόστιζε 28 δραχμὲς, ἀλλὰ μὲ παρακάλεσε νὰ τοῦ δώσω 50. Καὶ τίς δυὸ τηλεφωνικὲς συνομιλίες τίς εἶχε κάνει ὁ ἴδιος ὁ Ἄρθουρος ἀπὸ τὸν τοπικὸν τηλεφωνικὸν θάλαμο. Εἶχε ὅμως τόσο σωστὰ παραστήσει τὴν φωνὴν ἑνὸς ἡλικιωμένου θεῖου καὶ αὐτὴ τῆς μητέρας του, ὥστε τὰ εἶχα πιστέψει ὅλα. Μόνο ὅταν πῆρε τὰ χρήματα κατάλαβα ἀπὸ τὴν συμπεριφορὰ του ὅτι τὴν εἶχα πατήσει.

Συζήτησα τὴν περίπτωσιν μὲ τὴν γυναίκα μου. Ἦμασταν καὶ οἱ δυὸ τῆς γνώμης ὅτι θὰ ἦταν λάθος νὰ ζητήσουμε ἀπὸ τὸν Ἄρθουρο νὰ μᾶς ἐπιστρέψει τὰ χρήματα, γιατί μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὸν μεταχειρίζονταν ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀπὸ χρόνια τώρα. Ἡ γυναίκα μου πρότεινε νὰ τὸν βραβεύσουμε. Συμφώνησα. Ἄργα τὸ βράδυ πῆγα στὸ δωμάτιό του καὶ γελώντας τοῦ εἶπα: «Μὴ μοῦ πεις, σήμερον εἶχες τρομερὴ τύχη!»

«Ἐμένα μου λές!» ἀπάντησε.

«Εἶχες περισσότερὴν τύχη ἀπ' ὅση νομίζεις», συνέχισα γιὰ νὰ τὸν ἐβάλω ἀπὸ τὴν δύσκολη θέση.

«Δηλαδή;»

«Νὰ ἡ μητέρα σου ξανατηλεφώνησε πρὶν ἀπὸ λίγο», εἶπα μὲ φυσικότητα. «Εἶπε πῶς ἔκανε λάθος στὸ λογαριασμό. Τὸ εἰσιτήριο δὲν κόστιζε εἰκοσιοχτὼ ἀλλὰ τριανταχτὼ δραχμὲς. Γιὰ τοῦτο μὲ παρακάλεσε νὰ σοῦ δώσω ἄλλες δέκα δραχμὲς.» Ἐριξα βαρετὰ ἓνα δεκάριον πάνω στὸ κρεβάτι του καὶ ἔφυγα πρὶν προλάβει νὰ πεῖ τίποτα.

Τὴν ἐπόμενη μέρα ἔφυγε γιὰ τὸ Λίβερπουλ, ἀφῆσε ὅμως ἓνα γράμμα γιὰ μένα μὲ τὴν παράκλησιν νὰ μοῦ δοθεῖ μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του. Τὸ γράμμα ἀρχίζει: «Ἀγαπητὲ Neill, σίγουρα εἶσαι μεγαλύτερος θεατρίνος ἀπὸ μένα!» Βδομάδες ὀλόκληρες μὲ ρωτοῦσε γιατί τοῦ ἔδωσα καὶ δέκα δραχμὲς ἀπὸ πάνω.

Κάποια μέρα τοῦ ἀπάντησα: «Ἀλήθεια, τί σκέφτηκες δὲταν σοῦ ἔδωσα τὰ χρήματα;» Ἐνα ὀλόκληρο λεπτὸν προσπαθοῦσε νὰ θάλει τάξιν στίς σκέψεις του καὶ τελικὰ μοῦ εἶπε σὲ ἀργὸ τόνο: «Ἐέρατε, ἦταν τὸ μεγαλύτερο σὸκ τῆς ζωῆς

μου. Ήταν ή πρώτη φορά που μου έδωσε σημασία άνθρωπος και μου έδειξε εμπιστοσύνη!» Αύτος ο νεαρός συνειδητοποίησε τὸ καινούργιο γεγονός στη ζωή του, τήν αγάπη και τήν αναγνώριση. Στις πιο πολλές όμως περιπτώσεις χρειάζεται αρκετός χρόνος μέχρι να τὸ καταλάβει αυτό, τὸ παιδί. Καμιά φορά καταλαβαίνουν έντελῶς άόριστα θέβαια τήν επίδραση τής θεραπείας, κι αυτό ίσως μετά από μήνες.

Παλαιότερα, όταν είχα να κάνω περισσότερο με μικρούς κακοποιούς, τούς βράβευα πάντοτε για τις κλοπές. Χρόνια μετά από τήν θεραπεία του τὸ παιδί μπορούσε να καταλάβει ότι ή επίδοκιμασία μου είχε συμβάλει στη θεραπεία του.

Όταν κανένας έχει να κάνει με παιδιά, πρέπει να ξέρει να χρησιμοποιεί τήν ψυχολογία του βάθους, για να μπορεί να ανακαλύπτει τὰ κρυφά κίνητρα τής συμπεριφοράς τους. Ένα άρισμένο παιδί συμπεριφέρεται άκοινωνικά. Άλλά γιατί; Τὰ συμπτώματα δέν μπορούμε να τὰ παραβλέψουμε, γιατί μᾶς δίνουν στα νεύρα. Μπορεί λ.χ. τὸ παιδί να βασανίζει τ' άλλο, να κλέβει ή να φέρεται σαδιστικά. Για ποιό λόγο όμως όλα αυτά; Ό νευρικός δάσκαλος λυσσά από τὸ κακό του, τιμωρεί και καταριέται, κι όταν ξεθυμάνει, τὸ πρόβλημα ξαναπροβάλλει άλυτο όπως και πρώτα. Όποιος άπαιτεί τήν εφαρμογή αύστηρης πειθαρχίας στο σχολείο, πρέπει να ξέρει πῶς μ' αυτή μπορεί να θεραπεύσει μόνο συμπτώματα. Αυτό όμως δέ σημαίνει τίποτα.

Ένα ζευγάρι φέρνει τήν κόρη του στο Σάμμερχιλ. Η κόρη λέει ψέματα, κλέβει κι είναι άνυπόφορη. Οι γονεῖς μου περιγράφουν με λεπτομέρεια όλα τὰ έλαττώματα του κοριτσιού. Θα ήταν ένα ανεπανόρθωτο λάθος αν έλεγα στο κορίτσι δσα μου διηγήθηκαν γι' αυτό οι γονεῖς του. Έπρεπε να περιμένω μέχρι να τὰ διαπιστώσω μόνος μου στη συμπεριφορά του.

Κάποτε πριν από χρόνια είχαμε ένα πολύ δύσκολο παιδί, του όποιου οι γονεῖς επέμεναν να τὸ πάμε για ψυχανάλυση. Πήγα λοιπόν τὸ νεαρό σ' ένα γνωστό ειδικό γιατρό στο Λονδίνο. Μισή ώρα κράτησε ή ιδιαίτερη συνομιλία μου με τὸ

γιατρό, όπου τὸν πληροφόρησα με τή μεγαλύτερη λεπτομέρεια για τήν περίπτωση του παιδιού. Μετά απ' αυτό ο γιατρός κάλεσε μέσα τὸ παιδί για να του πει μ' ένα σκοτεινό ύφος: «Ο κ. Neill μου διηγήθηκε πῶς είσαι ένα πολύ κακό παιδί.» Αύτη ήταν ή δική του αντίληψη για τήν ψυχολογία.

Τέτοιες περιπτώσεις λαθεμένης κι άκατανόητης συμπεριφοράς άπέναντι σε παιδιά ζῶ καθημερινά σχεδόν εδώ στο Σάμμερχιλ. Έτσι κάποιος επισκέπτης είπε σ' ένα νεαρό που είχε σύμπλεγμα κατωτερότητας εξαιτίας του μικρού του ύφους: «Δέν είσαι αρκετά ψηλός για τήν ηλικία σου!»

Ένας άλλος είπε σ' ένα κοριτσάκι: «Η άδερφή σου είναι πολύ έξυπνη, δέ συμφωνείς κι εσύ;» Τήν τέχνη τής συναναστροφής με τὰ παιδιά θα μπορούσε κανένας να τήν όρίσει σαν τήν τέχνη τής γνώσης του τί δέν πρέπει να λέγεται.

Από τήν άλλη όμως μεριά πρέπει ο καθένας να δίνει στο παιδί να καταλάβει ότι δέν μπορεί να τὸν έξαπατήσει. Δέν έχει νόημα ν' αφήνουμε τὸ παιδί να συνεχίζει να κλέβει π.χ. γραμματόσημα. Πρέπει κάποιος να του δώσει να καταλάβει πῶς τὸ πήραν χαμπάρι. Θα ήταν όμως άσυγχώρητο να του πει: «Η μητέρα σου μου είπε ότι μου κλέβεις τὰ γραμματόσημα!» Θα ήταν όλοτελα διαφορετικό αν του έλεγε: «Ξέρω πῶς μου κλέβεις τὰ γραμματόσημα.»

Κάθε φορά που γράφω σε γονεῖς, για να τούς κρατῶ ένήμερους σχετικά με τὸ παιδί τους, είμαι πολύ προσεκτικός, γιατί φοβάμαι πῶς μπορεί ν' αφήσουν άδέσποτο τὸ γράμμα και να πέσει στα χέρια του παιδιού, όταν γυρίσει στο σπίτι για διακοπές. Πιο πολύ φοβάμαι μήν του γράφουν ότι: «Ο Neill μᾶς έγραψε πῶς δέν παρακολουθεῖς τὰ μαθήματα κι άσχολεῖσαι όλο μ' άνοησίες.» Αν συμβεί κάτι τέτοιο, τὸ παιδί δέν πρόκειται να με ξαναεμπιστευτεί ποτέ πιά. Για τούτο και στους γονεῖς δέν είμαι πολύ όμιλητικός, εκτός αν γνωρίζω πῶς είναι αξιόπιστοι και ξέρουν τί τούς γίνεται.

Σπάνια κάνω λάθη στη μεταχείριση των παιδιών, γιατί από τή μακρόχρονη πείρα μου έχω μάθει πῶς πρέπει να

συμπεριφέρεται κανένας στα παιδιά. 'Η τέχνη αυτή δεν είναι υπόθεση κάποιας ιδιαίτερης επιδεξιότητας ή ταλέντου, αλλά της πρακτικής εξάσκησης και πιθανόν του ξεπεράσματος των ασήμαντων πραγμάτων.

Ο Βασίλης, που ήρθε σε μ'ς πριν από λίγο καιρό, έκλεψε τα χρήματα ενός άλλου παιδιού. Το θύμα με ρώτησε: «Μήπως πρέπει να το φέρω σε συζήτηση στην επόμενη σχολική συνέλευση;»

Χωρίς καν να σκεφτώ, απαντώ: «Όχι, θα το αναλάβω μόνος μου.» Αυτή μου ή απόφαση δεν είναι τυχαία, κι όταν μετά σκεφτώ την περίπτωση, ξέρω γιατί ενήργησα έτσι.

Ο Βασίλης δεν είναι ακόμα συνηθισμένος στην ελευθερία: το καινούργιο περιβάλλον του δεν του είναι ακόμα οικείο. Πασχίζει τόσο πολύ να αναγνωριστεί και ν' αγαπηθεί απ' τους συμμαθητές του, ώστε μετέρχεται ένα σωρό μεγαλοσχήμονα και καυχησιάρικα μέσα. 'Αν γινόταν γνωστό σ' όλη τη σχολική κοινότητα ότι ο Βασίλης έκλεψε, είναι πολύ πιθανό να του προξενούσε φόβο και ντροπή, πράγμα που ίσως τον έκανε ν' αντιδράσει με πείσμα κι ακοινωνική συμπεριφορά. Βέβαια η αντίδρασή του θα μπορούσε να είναι και διαφορετική. 'Αν ο Βασίλης στο προηγούμενο σχολείο ήταν αρχηγός μιας συμμορίας και περήφανος για τα μυστικά χτυπήματα ενάντια στους δασκάλους, ίσως τότε μετά τη δημόσια καταγγελία του να θριάμβευε και να φούσκωνε από περηφάνεια τα στήθια του στη σκέψη του πόσο σπουδαίος είναι κι όλοι ασχολούνται μαζί του.

Κάποια άλλη φορά ένα παιδί μου λέει: «Στη σχολική συνέλευση θα καταγγείλω πως η Μαίρη μου έκλεψε τις μπογιές μου.» Στην περίπτωση αυτή η καταγγελία της κλοπής δέ μ' απασχολεί καθόλου. Ξέρω πως η Μαίρη είναι έδω και δυο χρόνια στο Σάμμερχιλ και μπορεί ν' αντέξει μια καταγγελία στη συνέλευση.

Ένας δεκατριάχρονος νεαρός έρχεται στο Σάμμερχιλ. Μισεί τα μαθήματα και τεμπελιάζει εβδομάδες ολόκληρες, αλλά τελικά έπειδη πλήττει με ρωτάει: «Μήπως πρέπει να παρακολουθήσω μαθήματα;» Του απαντώ: «Αυτό δεν είναι

δική μου υπόθεση», γιατί στην περίπτωση αυτή το πρόβλημα είναι να ανακαλύψει ο ίδιος ο νέος τί τον ενδιαφέρει. 'Ισως όμως σε κάποιο άλλο παιδί και για την ίδια ερώτηση να απαντούσα: «Ναι, αυτό είναι μια θαυμάσια σκέψη!», αν γνώριζα πως η ζωή του στο πατρικό του σπίτι και το προηγούμενο σχολείο κυλούσε μ' ένα αυστηρά προκαθορισμένο χρονοπρόγραμμα, πράγμα που του εμπόδισε την ανάπτυξη της ικανότητας να παίρνει μόνο του αποφάσεις. Στην περίπτωση ενός τέτοιου παιδιού πρέπει να περιμένω ώσπου σιγά-σιγά να αποκτήσει αυτοπεποίθηση. Όμως δε σκέφτομαι, κάθε φορά που απαντώ, όλες αυτές τις λεπτομέρειες.

'Αγαπώ σημαίνει εκτιμώ. 'Αγάπη θα πει αναγνώριση. Τα παιδιά μόνο σιγά-σιγά κατανοούν τη μεγάλη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στην ελευθερία και την ασυδοσία. 'Αλλά με τον καιρό την κατανοούν σχεδόν πάντοτε.

Ο δρόμος προς την ευτυχία

Ο Φρόντ απέδειξε πως στη βάση κάθε νεύρωσης βρίσκονται σεξουαλικές άπωθήσεις. Γι' αυτό αποφάσισα: «Θα ιδρύσω ένα σχολείο το οποίο δε θα προξενεί σεξουαλικές άπωθήσεις.» Ο Φρόντ είπε πως το υποσυνείδητο είναι άπειρα σημαντικότερο από το συνειδητό. Γι' αυτό κι αποφάσισα: «Στο σχολείο μου δε θα έχει θέση κανένας είδους αποδοκιμασία, τιμωρία ή ήθικολογία. Θα αφήσουμε κάθε παιδί ν' ακολουθεί τις άσυνείδητες όρμες του.»

Μόνο που κατάλαβα κάπως αργά πως οι περισσότεροι δπαδοί του Φρόντ είτε δεν ήξεραν τί σημαίνει ελευθερία για το παιδί είτε δεν τη σέβονταν. Μπέρδευαν την ελευθερία με την ασυδοσία. 'Ασχολήθηκαν θεραπευτικά με παιδιά που είχαν καταπιεσμένο 'Εγώ και κατά συνέπεια δεν μπορούσαν να αναπτύξουν σεβασμό για την ελευθερία των άλλων. Είμαι σίγουρος ότι οι δπαδοί του Φρόντ κατέληξαν σ' αυτές τις θεωρίες για την ψυχολογία του παιδιού, με βάση τις έμπειριες που απέκτησαν από την ά-

πασχόλησή τους μ' αὐτὰ τὰ ψυχικὰ παραμορφωμένα παιδιὰ.

Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Φρόντ ὑποστήριξαν πῶς ἡ πρωκτικὴ σεξουαλικότητα παίζει μεγάλο ρόλο στὰ μικρὰ παιδιὰ. Πράγμα ὅμως ποῦ δὲν μπόρεσα νὰ τὸ διαπιστώσω σ' ἐλεύθερα ἀναπτυσσόμενα μικρὰ παιδιὰ. Ἐπίσης κι ἡ ἀντικοινωνικὴ ἐπιθετικότητά ποῦ ἔχουν διαγνώσει οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Φρόντ, φαίνεται πῶς δὲν ὑπάρχει στὰ ἐλεύθερα παιδιὰ.

Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου διαπίστωσα ὅτι καθήκον μου δὲν ἦταν ἡ θεραπεία, ἀλλὰ ἡ προφύλαξη. Χρειάστηκε νὰ περάσουν πολλὰ χρόνια μέχρι νὰ ξεδιαλύνω ἀπόλυτα τὴ σημασία αὐτῆς τῆς πραγματικότητας καὶ νὰ κατανοήσω πῶς ἐκεῖνο ποῦ βοηθοῦσε τὰ προβληματικὰ παιδιὰ δὲν ἦταν οἱ θεραπευτικὲς ἀγωγές, ἀλλὰ ἡ ἐλεύθερη ἀτμόσφαιρα τοῦ Σάμμερχιλ. Τὸ δικό μου βασικὸ καθήκον συνίσταται στὸ νὰ κάθομαι καὶ νὰ ἐπιδοκιμάζω ὅλα ἐκεῖνα ποῦ τὸ παιδί ἀποδοκιμάζει στὸν ἑαυτό του, πράγμα ποῦ σημαίνει ὅτι προσπαθῶ νὰ ξεδιαλύνω τὴ συνείδηση τοῦ παιδιοῦ καὶ νὰ τ' ἀπαλλάξω ἀπὸ τὸ μῖσος ποῦ αἰσθάνεται ἐναντία στὸν ἑαυτό του. Κάθε φορὰ ποῦ ἓνας καινούργιος ἔρχεται σὲ μᾶς καὶ βρίζει, ἐγὼ γελάω καὶ τοῦ λέω: «Βρίσε μὲ τὴν ἡσυχία σου ὅσο μπορεῖς. Τὸ βρισίδι ἐπιτρέπεται καὶ κανένας δὲν πρόκειται νὰ σ' ἐνοχλήσει.» Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν ἀνανισμὸ, τὸ φέμα, τὴν κλεψιά καὶ ἄλλες συνήθειες ποῦ κατακρίνονται ἀπὸ τὴν κοινωνία.

Πρὶν ἀπὸ κάμποσο καιρὸ εἶχαμε στὸ Σάμμερχιλ ἓνα νέο ποῦ μὲ βομβάρδιζε μὲ ἐρωτήσεις ὅταν τις παρακάτω: «Πόσα πλήρωσες γιὰ τὸ ρολόι σου;» «Τί ὥρα εἶναι;» «Πότε σταματᾶνε τὰ σχολεῖα;» Αὐτὸς ὁ νέος φοβόταν πολὺ καὶ δὲν ἄκουγε καμιὰ ἀπὸ τις ἀπαντήσεις μου. Ἡξέρα πῶς δὲ θὰ τολμοῦσε νὰ θέσει τὴ μεγάλη ἐρώτηση, γιὰ τὴν ὁποία ἀναζητοῦσε μιὰ ἀπάντηση.

Μιὰ μέρα ἤρθε στὸ γραφεῖο μου καὶ μοῦ ἔθεσε πάλι ἓνα σωρὸ ἐρωτήσεις. Δὲν τοῦ ἀπαντοῦσα, συνέχισα νὰ διαβάζω κάποιον βιβλίο. Μετὰ ἀπὸ καμιὰ ντουζίνα ἐρωτήσεις ἔριξα μιὰ τυχαία ματιὰ κι εἶπα: «Τί μὲ ρώτησες; Ἀπὸ ποῦ μᾶς ἔρχονται τὰ μωρὰ;»

Ἐγινε κατακόκκινος καὶ σηκώθηκε: «Δὲ μὲ νοιάζει καθόλου ἀπὸ ποῦ ἔρχονται τὰ μωρὰ!» εἶπε καὶ βγήκε ἀπὸ τὸ δωμάτιο κλείνοντας πίσω του μὲ δύναμη τὴν πόρτα.

Μετὰ ἀπὸ δέκα λεπτὰ ξαναγύρισε. «Ἀπὸ ποῦ ἀγόρασες τὴ γραφομηχανή σου;» «Τί ἔργο παίζει αὐτὴ τὴ βδομάδα ὁ κινηματογράφος;» «Πόσο χρόνων εἶσαι;» Δ ι α κ ο π ῆ . «Ἔ, ποῦ νὰ τὸ πάρει ὁ διάβολος, ἀπὸ ποῦ τέλος πάντων μᾶς ἔρχονται τὰ μωρὰ;»

Τοῦ τὰ ἐξήγησα ὅλα μὲ τὸ νὶ καὶ μὲ τὸ σίγμα. Κι ἀπὸ τότε δὲν ξανάρθε ποτὲ πιά γιὰ νὰ μὲ ρωτήσει κάτι.

Ἡ παραμέριση ἀσαφειῶν εἶναι πάντα μιὰ κουραστικὴ ἐργασία. Ἐνας τέτοιος κόπος μπορεῖ νὰ ἀντισταθμιστεῖ μόνο μὲ τὴ χαρὰ ποῦ νοιώθει κανένας ὅταν βλέπει ἓνα δυστυχισμένο παιδί νὰ γίνεται ἐλεύθερο κι εὐτυχισμένο.

Ἡ ἄλλη πλευρὰ τοῦ νομίσματος φαίνεται ὅταν ἔχει κανένας κοπιᾶσει πολὺ γιὰ ἓνα παιδί χωρὶς στὸ τέλος νὰ ἔχει ἐπιτυχία. Ἐναν ὀλόκληρο χρόνο μπορεῖ ν' ἀσχολεῖται μ' ἓνα παιδί ποῦ κλέβει, κι ἐκεῖ ποῦ στὸ τέλος γεμάτος χαρὰ νομίζει πῶς τὸ θεράπευσε κάνει ἕξαφνα τὴν παρουσία της μιὰ ὑποτροπὴ, μὲ φυσικὸ τῆς ἐπακόλουθο νὰ ἀπελπίζεται κανένας. Εἶναι κάμποσες οἱ φορὲς ποῦ ἐνῶ χαιρόμουν γιὰ τὴν ἐπιτυχία μου, σὲ παρόμοιες περιπτώσεις, ἔρχόταν κάποιος νὰ μοῦ ἀναγγελεῖ: «Ὁ Θωμᾶς μόλις ξανάκλεψε!»

Ἀλλὰ ἡ ψυχολογία εἶναι ὅπως τὸ γκόλφ. Τὴ μιὰ μέρα χρειάζεται νὰ κάνει κανένας διακόσια χτυπήματα γιὰ νὰ καλύψει τὴν ἀπόσταση, νευριάζει, βρίζει καὶ τελικὰ σπάζει τὸ κοντάρι τοῦ γκόλφ — κι ὅμως τὴν ἐπόμενη ὥρα πρῶτα ξαναγυρίζει μὲ καινούργιες ἐλπίδες, ἐμφυχωμένος γιὰ μιὰ πρώτη νίκη.

Ὅταν ἀποκαλύπτει κανένας μιὰ σπουδαία ἀλήθεια σ' ἓνα παιδί ἢ αὐτὸ ἐμπιστεύεται σὲ κάποιον τὰ προβλήματά του ἢ τις ἀνησυχίες του, τότε μιλάμε γιὰ μεταβίβαση. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ τὸ ἄνοιγμα κάποιας ψυχικῆς ἐπαφῆς, τὸ ἄνοιγμα τῆς καρδιάς. Ἰδιαιτέρως δυνατὴ εἶναι ἡ μεταβίβαση ποῦ λαβαίνει χώρα στὰ θέματα διαφώτισης τοῦ παιδιοῦ σχετικὰ μὲ τὴ γέννηση καὶ τὸν ἀνανισμὸ. Σ' ἓνα δρισμένο μά-

λιστα στάδιο ή μεταβίβαση μπορεί να πάρει κι άρνητικό χαρακτήρα, όποτε μιλάμε για μεταβίβαση μίσους. Στα φυσιολογικά παιδιά αυτή ή άρνητική φάση δέ διαρκεί και πολύ, τήν ακολουθεί και παίρνει τή θέση της πολύ γρήγορα ή θετική. Στην περίπτωση τών παιδιών αυτή ή ψυχική έπαφή γνωρίζει γρήγορες αλλαγές. Το παιδί ξεχνάει γρήγορα τήν ψυχική έπαφή λ.χ. με μένα το δάσκαλο και στρέφει τα αίσθήματά του σ' άλλα πρόσωπα ή πράγματα. Κι άφου έγω στο σχολείο είμαι για τους μαθητές μια πατρική μορφή, είναι φυσικό ή μεταβίβαση στα κορίτσια να είναι ισχυρότερη άπ' αυτή τών άγοριών. Δέ θέλω βέβαια μ' αυτό να πω ότι τα κορίτσια αναπτύσσουν πάντα θετική μεταβίβαση, ένω τ' άγόρια πάντα άρνητική αντίθετα, μερικές φορές, τα κορίτσια έδειχναν έναντίον μου πραγματικό μίσος.

Για ένα διάστημα ήμου στο Σάμμερχιλ δάσκαλος και ψυχολόγος μαζί. Με τον καιρό κατάλαβα πως δέν μπορεί αυτός τους δυο ρόλους να τους αναλαβαίνει ένα και το αυτό πρόσωπο. Χρειάστηκε να εγκαταλείψω το ρόλο του ψυχιάτρου, γιατί οι περισσότεροι μαθητές δέν μπορούσαν να συνεργαστούν μ' ένα δάσκαλο που ταυτόχρονα ήταν κι ο έξομολογητής τους. Έκνευρίζονται και φοβούνται τήν κριτική μου. Κι όταν έγω έπαινώ το σχέδιο ένός παιδιού, τότε προκαλώ το φθόνο τών άλλων ένάντιά του. Ο ψυχίατρος δέ θα έπρεπε ίσως να μένει μέσα στο σχολείο, για να μην έχει τήν παραμικρή σχέση με τήν κοινοτική ζωή τών παιδιών.

Όλες οι κατευθύνσεις τής ψυχολογίας αναγνωρίζουν τήν υπόθεση του άσυνείδητου, εκείνη τή θεωρία σύμφωνα με τήν όποια κάθε άνθρωπος έχει κρυφές επιθυμίες, κρυφή άγάπη και κρυφό μίσος, αλλά όλα αυτά δέν του είναι συνειδητά. Ο χαρακτήρας είναι συνδυασμός συνειδητής και άσυνείδητης συμπεριφοράς.

Ένας νέος διαρρήκτης γνωρίζει βέβαια πως επιδιώκει τήν απόκτηση όρισμένων αντικειμένων ή χρημάτων, δέ γνωρίζει όμως τα βαθύτερα αίτια που τον όδήγησαν στην έκλογή αυτού του δρόμου αντί του άλλου, του κοινωνικά άποδεχτού. Αυτά τα κίνητρα είναι κρυφά και γι' αυτόν άκριβώς

το λόγο οι ήθικολογίες και οι τιμωρίες δέν μπορούν να θεραπεύσουν έναν τέτοιο νέο. Οι επιπλήξεις άπό το ένα αυτό μπαίνουν κι άπό το άλλο θγαίνουν, κι όσον άφορά τις τιμωρίες τις καταλαβαίνει μόνο το σώμα. Είναι όλοτελα αδύνατο να φτάσει κανένας μέχρι το άσυνείδητο κίνητρο, που ρυθμίζει τή συμπεριφορά με ήθικολογίες και τιμωρίες.

Κι επειδή τα πράγματα έτσι έχουν, ούτε κι ή θρησκεία μπορεί με τα κηρύγματά της να φτάσει στο άσυνείδητο ένός νέου. Όταν όμως ο ίερωμένος πήγαινε μαζί με το νεαρό για μια νυχτιάτικη κλεψιά, τότε το μίσος που αισθανόταν ο νεαρός ένάντια στον ίδιο του τον έαυτό και που αποτελεί τήν αίτία τής άντικοινωνικής συμπεριφοράς του θα έξαφανιζόταν. Αν ο ίερωμένος παρακολουθούσε άπό κοντά κι επιδοκίμαζε τή συμπεριφορά του νεαρού, τότε είναι σίγουρο πως με τον καιρό ο νεαρός θα άλλαζε σκέψη. Η θεραπεία μερικών νεαρών κλεφτών στο Σάμμερχιλ άρχισε μ' αυτόν άκριβώς τον τρόπο. Πήγαινα μαζί τους για να κλέψουμε τις κότες του γείτονα ή να ληστεψουμε το ταμείο του σχολείου. Οι πράξεις μπορούν να έπηρεάσουν το άσυνείδητο, πράγμα που δέν μπορούν να το κάνουν τα λόγια. Γι' αυτόν άκριβώς το λόγο τα προβλήματα του παιδιού λύνονται τόσο συχνά και τόσο εύκολα με τήν άγάπη και τήν αναγνώριση. Δέν υποστηρίζω ότι ή άγάπη θα μπορούσε να γιατρέψει τήν περίπτωση μιας προχωρημένης κλειστοφοβίας ή ένός φανερού σαδισμού, όμως οι περισσότεροι νεαροί κλέφτες, φεύτες και καταστροφείς θα μπορούσαν μ' αυτή να γίνουν καλά. Έχω άποδείξει στην πράξη ότι παιδιά τών όποιών το μέλλον δέν προβλεπόταν παρά στις φυλακές, κατάφεραν μέσα σε συνθήκες έλευθερίας να βρουν το δρόμο που όδηγεί στην εύτυχία.

Η πραγματική έλευθερία στην κοινότητα, όπως αυτή του Σάμμερχιλ, φαίνεται να πετυχαίνει πάνω στους πολλούς εκείνο που πετυχαίνει στον έναν ή ψυχανάλυση. Το άπίωθημένο θγαίνει στην έπιφάνεια. Η έλευθερία μοιάζει με δροσερό άεράκι που περνάει μέσα άπό τήν ψυχή και τήν καθαρίζει άπό το μίσος ένάντια στον έαυτό της και τους άλλους.

Ὁ ἀγώνας γιὰ τὴ νεολαία εἶναι σκληρός. Στὸ θέμα αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κανένας οὐδέτερος. Πρέπει ν' ἀποφασίσουμε γιὰ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη πλευρά: Ἐξαναγκασμός ἢ ἐλευθερία, πειθαρχία ἢ αὐτοδιεύθυνση. Μέση λύση δὲν ὑπάρχει. Ἡ κατάσταση εἶναι πολὺ σοβαρὴ.

Οἱ γονεῖς κι οἱ δάσκαλοι μποροῦν νὰ κάνουν τὸ παιδί ἢ ἕναν ἐλεύθερο ἄνθρωπο, ποὺ εἶναι εὐχάριστος στὴν ἐργασία του, εὐχάριστος φίλος καὶ εὐτυχισμένος ἐραστής, ἢ μιὰ ταλαίπωρη ὑπαρξὴ γεμάτη συγκρούσεις μὲ τὸν ἑαυτό της καὶ τὸν κόσμο.

Πῶς μποροῦμε νὰ κάνουμε τὰ παιδιά μας εὐτυχισμένα; Ἀπαντῶ: Καταργεῖστε κάθε καταναγκασμό. Ἀφήστε τὸ παιδί σας ἐλεύθερο. Μὴν τὸ σπρώχνετε ἐδῶ κι ἐκεῖ. Μὴν προσπαθεῖτε νὰ τὸ ἐπηρεάσετε. Μὴν τοῦ κάνετε κηρύγματα. Μὴν τὸ ὑπερτιμᾶτε. Δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος ποὺ νὰ δικαιολογεῖ καὶ τὸν παραμικρὸ καταναγκασμὸ τοῦ παιδιοῦ. Μπορεῖ νὰ μὴ συμφωνεῖτε μὲ τὴν ἀπάντησή μου. Ἀλλὰ ἂν ἀπορρίπτετε τὴν ἀπάντησή μου, εἶσθε ὑποχρεωμένοι νὰ βρεῖτε μιὰ καλύτερη.

VI

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ

Ἀγάπη καὶ μίσος

Τὸ παιδί παίρνει τὴ συνείδησή του ἀπὸ τὴ μητέρα του, τὸν πατέρα του, τὸ δάσκαλό του, τὸν πνευματικό του — δηλαδή ἀπὸ τὸ περιβάλλον του. Ἐνα δυστυχισμένο παιδί εἶναι ἡ συνέπεια τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στὴ συνείδηση καὶ στὴν ἀνθρώπινη φύση ἢ, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Φρόυντ, ἀνάμεσα στὸ ὕπερ - ἐγὼ καὶ στὸ Αὐτὸ (id, Es).

Ἡ συνείδηση μπορεῖ νὰ ἀποκομίσει μιὰ τόσο τέλεια νίκη μὲ τὸ νὰ γίνεῖ ὁ νέος μοναχὸς καὶ νὰ ἀποστραφεῖ ἐντελῶς τὸν κόσμο καὶ τὴ σάρκα. Τὶς πρὸ πολλὰς ἡμῶν φορὰς ἐδῶ γίνεταί ἕνας συμβιβασμὸς — ἕνας συμβιβασμὸς ποὺ ἐκφράζεται κατὰ κάποιον τρόπο μὲ τὴ φράση: «Λατρεύω τὸ διάβολο τὶς ἐργάσιμες μέρες καὶ τὸ θεὸ τὴν Κυριακή.»

Ἀγάπη καὶ μίσος δὲν εἶναι καθόλου ἀντίθετες ἔννοιες. Τὸ ἀντίθετο τῆς ἀγάπης εἶναι ἡ ἀδιαφορία. Τὸ μίσος εἶναι ἀντιστραμμένη ἀγάπη, ἀγάπη ποὺ δὲν πραγματώθηκε. Τὸ μίσος περιέχει πάντοτε καὶ τὸ στοιχεῖο τοῦ φόβου. Αὐτὸ φαίνεται ἰδιαίτερα καθαρὰ στὸ παράδειγμα τοῦ παιδιοῦ ποὺ μισεῖ τὸν ἀδερφό του. Τὸ μίσος του ξεκινάει ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ χαμοῦ τῆς ἀγάπης τῆς μητέρας, ταυτόχρονα καὶ ἀπὸ τὸ φόβο τῆς τιμωρίας γιὰ τὶς ἔνοχες ἐκδικητικὰς σκέψεις ἐναντὶα στὸν ἀδερφό του.

Ὅταν ἦρθε σὲ μᾶς ἡ δεκατετράχρονη Ἄννα, μιὰ ἀτίθαση Σουηδέζα, πάσχιζε μὲ κάθε τρόπο νὰ μὲ ἐκνευρίσει. Γι' αὐτὴν ἤμουν τὸ ὑποκατάστατο τοῦ πατέρα της, τὸν ὁποῖο μισοῦσε καὶ φοβόταν. Ὁ πατέρας της δὲν τὴν εἶχε πάρει ποτέ του στὴν ἀγκαλιά του οὔτε καὶ τῆς εἶχε δείξει ποτέ τὴν παραμικρὴ ἀγάπη. Ἡ ἀγάπη της γιὰ τὸν πατέρα της δὲ ἔβρισκε ἀνταπόκριση καὶ ἀντιστράφηκε σὲ μίσος. Στὸ Σάμμερχιλ ὅμως ἔβρισκε ἕναν καινούργιο, ἕναν ἀλλιώτικο πατέρα ποὺ δὲν ἀντιδρούσε μ' αὐστηρότητα καὶ ποὺ δὲ χρεια-

ζόταν να τον φοβάται. Μετά απ' όλα αυτά το μίσος της ξεθύμανε. Και το γεγονός ότι μέσα σε λίγες μέρες έγινε ιδιαίτερα φιλική και τρυφερή μαζί μου δε δείχνει παρά ότι το μίσος της δεν ήταν τίποτε άλλο από αντιστραμμένη αγάπη.

Γιὰ να καταλάβει κανένας την επιθετική συμπεριφορά της Άννας ενάντιά μου, θα πρέπει οπωσδήποτε να γνωρίζει και να κατανοεί το ιστορικό της και τη στραβή τοποθέτησή της απέναντι στη σεξουαλικότητα. Η Άννα ήρθε σε μᾶς από ένα παρθεναγωγείο, στο οποίο οι μαθήτριες φιλοκουδέντιάζαν στις σκοτεινές γωνιές βρώμικα κι αρρωστημένα πράγματα για τη σεξουαλικότητα. Το μίσος της ενάντια στον πατέρα της ήταν στην ουσία μίσος ενάντια στην καταπιεστική αγωγή σχετικά με τη σεξουαλικότητα. Άλλα και το μίσος ενάντια στη μητέρα της, από την οποία είχε τιμωρηθεί πολλές φορές, δεν ήταν λιγότερο έντονο.

Ελάχιστοι μόνο γονείς γνωρίζουν πώς με την τιμωρία μετατρέπουν την αγάπη του παιδιού σε μίσος. Και το μίσος του παιδιού δύσκολα αναγνωρίζεται. Μητέρες, των οποίων τα παιδιά είναι ιδιαίτερα τρυφερά μετά από ένα γερό καρπάζωμα, δε γνωρίζουν πώς το παιδί απώθησε άμέσως το μίσος. Άλλα τ' απωθημένα συναισθήματα δεν είναι νεκρά· είναι συναισθήματα που λουφάζουν.

Υπάρχει ένα μικρό βιβλιαράκι του Marcus με τίτλο «Morals for the young». Συχνά πειραματίζομαι διαβάζοντας στα παιδιά κομμάτια απ' αυτό. Μια στροφή λέει:

Του Θωμά το σπίτι πυρκαϊά το ζώνει

Η μητέρα του στις φλόγες το χάρο ανταμώνει

Δοκάρι που πέφτει τον πατέρα πλακώνει

Και του Θωμά, απ' το γέλιο, τ' αὐτὶ δὲν ἰδρώνει.

Αὐτὴ ἡ στροφή βρίσκει πάντα τὴ μεγαλύτερη ἀνταπόκριση. Μερικὰ απ' τὰ παιδιά ξεκαρδίζονται στὰ γέλια — ἀκόμα και παιδιά που ἀγαποῦν τοὺς γονεῖς τους. Κι ὅμως γελᾶνε ἐξαιτίας τοῦ ἀπωθημένου μίσους τους ἐνάντια στοὺς γονεῖς τους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους κατηγορήθηκαν, τιμωρήθηκαν, δάρθηκαν.

Συνήθως αὐτὸ τὸ μίσος παρουσιάζεται στις φαντασιώσεις, οἱ ὁποῖες προφανῶς δὲ βρίσκονται σ' ἀμείση σχέση με τοὺς γονεῖς. Ἐνα παιδάκι που ἀγαποῦσε τὸν πατέρα του ὅσο τίποτ' ἄλλο στὸν κόσμο, ἀρρασκόταν νὰ φαντάζεται πὼς εἶναι κυνηγὸς λιονταριῶν. Ὅταν τοῦ ζήτησα νὰ μοῦ περιγράψει τὸ λιοντάρι, κατέληξε στὸ νὰ δείξει πὼς κάποια σχέση ὑπῆρχε ἀνάμεσα στὸν πατέρα του και τὸ λιοντάρι.

Ἐνα πρωινὸ διηγίόμου σὲ κάθε μαθητὴ χωριστὰ τὴν ἱστορία τοῦ θανάτου μου. Κάθε φορὰ που περιέγραφα τὴν ταφή, τὰ πρόσωπα τῶν παιδιῶν γέμιζαν χαρὰ. Τὸ ἀπόγευμα ἦταν ὅλο κέφι. Ἐπίσης ἀγαπημένες ἱστορίες τῶν παιδιῶν εἶναι ἐκείνες που ἀναφέρονται στὸ θάνατο γιγάντων, ἴσως γιατί ταυτίζουν τὸ γίγαντα που θανατώθηκε με τὸν πατέρα.

Ἄς μὴν παραξενευόμαστε που τὰ παιδιά μισοῦν τοὺς γονεῖς τους. Τὸ μίσος ἀνάγεται πίσω στὰ χρόνια που τὸ παιδί ἦταν ἐγωιστής. Τὰ μικρὰ παιδιά ἀπαιτοῦν ν' ἀγαπιοῦνται και νὰ ἐξουσιάζουν. Κάθε ἐκδήλωση θυμοῦ ἀκόμα και με τὰ λόγια, κάθε καρπαζιά και κάθε προσβολὴ ἐρμηνεύεται σὰ μιὰ βίαιη ἀποστέρηση ἀγάπης και δυνάμης. Κάθε φορὰ που ἡ μητέρα βρίζει τὸ παιδί, αὐτὸ σκέφτεται: «Ἡ μαμά δὲ μ' ἀγαπάει.» Κάθε φορὰ που ὁ πατέρας τὸ προστάζει: «Μὴν τὸ πιάνεις αὐτό!», αὐτὸ σκέφτεται: «Μοῦ μπαίνει ἐμπόδιο. Ἄχ, νὰ μπορούσα νὰ τὸν βγάλω ἀπὸ τὴ μέση!»

Ναί, τὰ παιδιά μισοῦν τοὺς γονεῖς τους, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ μίσος δὲν εἶναι ποτὲ τόσο ἐπικίνδυνο ὅσο τὸ μίσος τῶν γονέων ἐνάντια στὸ παιδί. Ἡ μουρμούρα, ὁ θυμὸς, τὸ ξύλο και τὸ κήρυγμα εἶναι ἐκδηλώσεις μίσους. Ἐνα παιδί, τοῦ ὁποίου οἱ γονεῖς δὲν ἀγαπιοῦνται μεταξύ τους, ἔχει ἐλάχιστες πιθανότητες νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν ἀρρωστημένη αὐτὴ κατάσταση και ν' ἀναπτυχθεῖ φυσιολογικά, γιατί τέτοιοι γονεῖς δὲν προκαλοῦν στὸ παιδί παρά ἐκνευρισμὸ κι ἀπογοήτευση.

Ὅταν τὸ παιδί δὲ βρίσκει ἀνταπόκριση στὴν ἀγάπη του, τότε ἐπιζητεῖ τὸ μίσος. «Ἡ μητέρα δὲ με προσέχει καθόλου. Δὲ μ' ἀγαπάει. Ἀγαπάει τὴ μικρὴ μου ἀδερφή. Θὰ φροντίσω ὥστε ν' ἀσχοληθεῖ και μαζί μου!» Κι ἀρχίζει νὰ στραπατσάρει τὰ ἐπιπλα κι ἔτι βρίσκει μπροστὰ του. Ὅλες οἱ

δυσκολίες στη συμπεριφορά του παιδιού έχουν σα βάση την έλλειψη αγάπης. Η τιμωρία και τα κηρύγματα δυναμώνουν το μίσος και φυσικά δε λύνουν το πρόβλημα.

Μίσος προκύπτει κι όταν ακόμα οι γονείς μεταχειρίζονται το παιδί σαν αντικείμενο ιδιοκτησίας. Το παιδί μισεί αυτά τα δεσμά, ταυτόχρονα όμως σ' ένα τέτοιο περιβάλλον τα επιζητεί κιόλας. Η σύγκρουση αυτή παρουσιάζεται συχνά σα θαναυσότητα. Το παιδί απωθεί το μίσος ενάντια στη μητέρα, που θέλει με κάθε μέσο να το δέσει κοντά της. Όμως κάθε συναίσθημα χρειάζεται μια έκτονωτική βαλβίδα, όποτε το παιδί διαλέγει γρήγορα τα υποκατάστατα του θύματος του, βασανίζει τη γάτα ή δέρνει την αδερφή του, αφού αυτό είναι πιο εύκολο από την ανταρσία ενάντια στη μητέρα του.

Έχει γίνει πιά κοινοτοπία πώς μισούμε στους άλλους, τι μισούμε στον ίδιο μας τον εαυτό. Κι αυτό είναι αλήθεια. Το μίσος με το οποίο μας φόρτισαν όταν ήμασταν παιδιά, το μεταβιβάζουμε στα παιδιά μας ακόμα κι όταν με κάθε τρόπο προσπαθούμε να τους δείξουμε την αγάπη μας.

Λέγεται πώς όποιος δεν μπορεί να μισήσει, δεν μπορεί και ν' αγαπήσει. Μπορεί. Έμένα πάντως μου πέφτει κάπως δύσκολο να μισήσω. Από την άλλη μεριά ποτέ δεν ακρωτηρίασα την αγάπη, μοιράζοντάς την διακριτικά σ' όρισμένα μόνο παιδιά κι από λόγους συναισθηματισμού. Ο όρος **σ υ γ α ι σ θ η μ α τ ι σ μ ό ς** δεν επιδέχεται εύκολα όρισμό. Πέρα όμως από τις δυσκολίες όρισμού μπορούμε να πούμε ότι συναισθηματική είναι εκείνη η αγάπη που κάνει από το παπί παγώνι.

Ο Ροβέρτος ήταν ένας έμπρηστης, ένας κλέφτης, ένας πιθανός εγκληματίας. Κατά τη διάρκεια της θεραπευτικής αγωγής μεταβίβαζε σεμένα το μίσος και την αγάπη που έτρεφε για τον πατέρα του. Μια μέρα μετά από συζήτηση μεταξύ μας, καθώς έφευγε, σκότωσε συντρίβοντας με το τακούνι του ένα μεγάλο σαλιγκάρι. Μου το διηγήθηκε. Τον παρακάλεσα να μου περιγράψει ένα σαλιγκάρι. «Ένα μακρύ, μισερό, σαλιάρικο έρπετό», είπε.

Του έδωσα μολύβι και χαρτί παρακαλώντας τον να γράφει τη λέξη σαλιγκάρι (snail). Κι έγραψε: «A Snail» — ένα σαλιγκάρι.

«Κοίταξε τί έγραψες», του είπα.

Άμέσως ξέσπασε στα γέλια, άρπαξε το μολύβι και συμπλήρωσε από κάτω, ώστε δλο φαινόταν έτσι:

A Snail

A. S. Neill

«Όμως όταν πατούσες το σαλιγκάρι δε σκεφτόσουν πώς εγώ ήμουν αυτό το μακρύ, μισερό και σαλιάρικο έρπετό, έτσι δεν είναι;» του είπα γελώντας.

Μέχρι το σημείο αυτό δεν υπήρχε κανένας κίνδυνος για τον νεαρό. Όπωςδήποτε θα τον ώφελοῦσε το γεγονός ότι τον βοήθησα να συνειδητοποιήσει πώς με μισεί. Αν όμως του έλεγα: «Μπορεί να ήμουν βέβαια το σαλιγκάρι, αλλά στην πραγματικότητα δε μισείς έμένα. Μισείς το μέρος του εαυτού σου, που το ταυτίζεις μ' έμένα. Άρα εσύ ο ίδιος είσαι το σαλιάρικο έρπετό, που θέλεις να σκοτώσεις. Υπάρχει σεμένα τάση γι' αυτοκτονία, κλπ.», τότε μια τέτοια ψυχοθεραπευτική άγωγή θα ήταν κατά τη γνώμη μου επικίνδυνη για τον νέο. Δουλειά του Ροβέρτου είναι να παίζει θώλους και να σηκώνει αετούς. Εγώ όμως ή ένας άλλος δάσκαλος ή γιατρός έχουμε μόνο ένα δικαίωμα — μια υποχρέωση — να απελευθερώσουμε τον Ροβέρτο από τις έσωτερικές συγκρούσεις που τον έμποδίζουν να παίζει.

Γονείς που περιμένουν εϋγνωμοσύνη από τα παιδιά τους δεν έχουν ιδέα για το τι θα πει παιδί. Τα παιδιά απεχθάνονται να είναι υποχρεωμένα απέναντι σε άλλους. Έχθρα μου χάρισαν τα περισσότρα παιδιά από κείνα που τους χάρισα ή τους μείωσα σημαντικά τα δίδακτρα: Το καθένα απ' αυτά μου έδειχνε πιο πολύ μίσος από είκοσι μαθητές που πλήρωναν. Ο Shaw (Σω) είπε κάποτε: «Δεν μπορούμε να θυσιαστοῦμε για τους άλλους, χωρίς τελικά να τους μισήσουμε.»

Αυτό είναι αλήθεια. Και θα μπορούσε κάποιος να προσθέσει: Δεν μπορούμε να θυσιαστοῦμε για τους άλλους, χω-

ρίς τελικά να μη μισηθούμε απ' αυτούς! "Οποιος δίνει με χαρά, με την καρδιά του, δεν περιμένει ευγνωμοσύνη. Γονείς που περιμένουν ευγνωμοσύνη από τα παιδιά τους απογοητεύονται πάντα.

"Ας ανακεφαλαιώσουμε. Κάθε παιδί αισθάνεται την τιμωρία σαν μίσος, πράγμα που είναι άλλωστε κι αλήθεια. Κάθε τιμωρία οδηγεί το παιδί να μισεί όλο και πιο πολύ τον εαυτό του. Δε χρειάζεται παρά να προσέξει κανένας έναν οποιοδήποτε απ' αυτούς τους τύπους που λένε: «Θεωρώ τη μέθοδο της μαγκούρας σαν τη μόνη σωστή για την εκπαίδευση!» για να δει πως στάζει κι από τη μύτη φαρμάκι και μίσος. "Αν μπορούσα θα έλεγα συνέχεια: Το μίσος παράγει μίσος κι η αγάπη παράγει αγάπη. Κανένα παιδί δε θεραπεύτηκε ποτέ από το μίσος παρά μόνο με την αγάπη.

Κακοαναθρεμμένα παιδιά

Το κακοαναθρεμμένο, το χαλασμένο παιδί είναι προϊόν μιας διαστραμμένης κοινωνίας. Σε μια τέτοια κοινωνία το παιδί γατζώνεται με φόβο από τη ζωή. Δεν του χάρισαν ελευθερία, αλλά ασυδοσία. Αυτό το παιδί δεν ξέρει πως αληθινή ελευθερία θα πει: ν' α γ α π ας τη ζωή.

Το κακομαθημένο παιδί είναι ενοχλητικό στον εαυτό του και στο περιβάλλον του. Το συναντάμε παντού, κι όπουδήποτε στο τραίνο: Πατάει τα πόδια των άλλων επιβατών, κάνει φασαρία στο διάδρομο, δεν ακούει τις προτροπές της τάλαιπωρης μητέρας του να κάτσει φρόνιμα, γιατί τέτοιες προτροπές τις παρακούει από καιρό.

"Όταν μεγαλώσει ο ταραξίας θα συναντήσει μεγαλύτερες δυσκολίες απ' αυτές που συναντούσε σαν παιδί, που το είχαν υποτάξει σε μια αυστηρή πειθαρχία. Το κακομαθημένο παιδί είναι φοβερά εγωκεντρικό. Αναπτύσσεται σ' έναν άνθρωπο, που σκορπάει τα ρούχα του έδω κι εκεί μέσα στο σπίτι και θεωρεί κάποιον άλλο υποχρεωμένο να τα βάλει στη θέση τους. Βέβαια σαν ενήλικοι εγκαταλείπουν μερικές

απ' αυτές τις ιδιοτροπίες.

Συνήθως το κακομαθημένο παιδί είναι μοναχοπαιδί. "Αφού δεν έχει κανένα συνομήλικό του για να παίζει και να συναγωνίζεται, υποχρεώνεται να ταυτίζεται με τους γονείς. "Αναγκάζεται να κάνει ό,τι κάνουν κι οι γονείς. Αυτοί θεωρούν το παιδί σαν το θαύμα αυτού του κόσμου, κι από το φόβο μήπως χάσουν την αγάπη του ικανποιούν κάθε επιθυμία του και προσπαθούν να επιτύχουν τη λεγόμενη γρήγορη ώριμότητα.

Τέτοιες αντιλήψεις έχω συναντήσει ακόμα και σε δασκάλους. Κολακεύουν τους μαθητές τους γιατί φοβούνται πως θα χάσουν τη δημοτικότητά τους. Είναι ο καλύτερος τρόπος για να διαφθείρει κανένας ένα παιδί. Οι καλοί γονείς και δάσκαλοι πρέπει να θεωρούν την αντικειμενικότητα σαν το σπουδαιότερο παράγοντα αγωγής. Πρέπει να κρατήσουν μακριά από τις σχέσεις τους με τα παιδιά τα δικά τους κόμπλεξ. Βέβαια παραδέχομαι πως δεν είναι και τόσο απλό, γιατί συνήθως απέναντι στα δικά μας κόμπλεξ είμαστε όλο-τελα τυφλοί. Μια δυστυχισμένη μητέρα λ.χ. τείνει ευκολότερα στην κακομάθηση του γιου της, γιατί δεν μπορεί να του προσφέρει παρά μια λαθεμένη αγάπη.

"Ένα κακομαθημένο παιδί μπορεί να μάς δημιουργεί ένα σωρό προβλήματα. Μπορεί να βασανίζει έξαντλητικά τη γυναίκα μου, γιατί αυτή είναι το υποκατάστατο της μητέρας του. Την ενοχλεί με περιττές έρωτήσεις: «Πότε κλείνουν τα σχολεία; Τι ώρα είναι; Μπορείς να μου δώσεις μερικά χρήματα;» Στην ουσία επιδιώκει να εξοργίσει τη μητέρα του, γιατί τη μισεί. "Ένα κακομαθημένο κορίτσι μπορεί να εξοργίσει έμένα, γιατί εγώ είμαι γι' αυτή υποκατάστατο του πατέρα της. Κατά κανόνα τέτοια παιδιά δεν επιδιώκουν την αγάπη, αλλά το μίσος. "Ένα νεοφερμένο κακομαθημένο παιδί μπορεί να ανακατώνει τα πράγματα του γραφείου μου ή να λείει στ' άλλα παιδιά: «Ο Neill είπε να πᾶς στο γραφείο του!» Στην πραγματικότητα αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πού θὰ ἤθελε νὰ ἔρθει στὸ γραφείο μου.

Κακομαθημένα κορίτσια κι αγόρια παραβιάζουν την πόρ-

τα του γραφείου μου ή κλέβουν πράγματά μου, για να προκαλέσουν την αντίδρασή μου. Ένα κακομαθημένο παιδί δεν αισθάνεται καθόλου άγεια, όταν υποχρεωθεί να ένταχθεί σε μια μεγάλη οικογένεια. Τέτοια παιδιά στο Σάμμερχιλ απαιτούν από μένα και τους δασκάλους την ίδια υποχωρητική συμπεριφορά με την οποία τὰ είχαν κακομάθει οι άνοητοι γονείς τους.

Τὰ περισσότερα κακομαθημένα παιδιά λαβαίνουν πολύ περισσότερα απ' όσο πρέπει χαρτζιλίκι. Πονάει ή ψυχή μου κάθε φορά που βλέπω γονείς, στους οποίους εξαιτίας της άσχημης οικονομικής τους κατάστασης χάρισα ή μείωσα σημαντικά τὰ διδάκτρα, να στέλνουν στα παιδιά τους για χαρτζιλίκι ένα δλόκληρο εκατοστάρικο.

Δέν πρέπει κανένας να δίνει στο παιδί δλα δσα ζητάει. Γενικά σήμερα τὰ παιδιά παίρνουν πάρα πολύ χαρτζιλίκι, ώστε να μὴν είναι πια σε θέση να εκτιμήσουν κάτι που τους χαρίζεται. Οι γονείς που κάνουν πάρα πολλά δώρα στα παιδιά τους, συχνά δέν τὰ αγαπούν. Θέλουν να αντισταθμίσουν την άποτυχία τους με επιδεικτική αγάπη. Συμπεριφέρονται όπως ακριβώς εκείνος ο άντρας που άπατά τή γυναίκα του και για να καλύψει τή ενόχη του κάνει στη γυναίκα του πανάκριβα δώρα δυσανάλογα συχνά με τή δύναμη του πορτοφολιού του. Έγώ κατεβαίνω συχνά στο Λονδίνο, όμως δε φέρνω κάθε φορά δώρο στην κόρη μου. Από τήν άλλη μεριά κι αυτή δέν περιμένει κάθε φορά να δει κάποιο δώρο· δέν έχει μάθει να μετράει τήν αγάπη μου με τὰ δώρα. Το κακομαθημένο παιδί δέν ξέρει να εκτιμήσει τὰ χαρισμένα σ' αυτό αντικείμενα. Το παιδί που παίρνει δώρο ένα ολοκαίνουργιο ποδήλατο με ταχύτητες και μετά από δυό - τρεις εβδομάδες τ' αφήνει δλη τή νύχτα έξω στη βροχή, είναι ένα κακομαθημένο παιδί.

Το κακομαθημένο παιδί έχει συνήθως γονείς, οι οποίοι το βλέπουν σαν το συνεχιστή της δικής τους ζωής. Δέν κατάφερα πολλα πράγματα στη ζωή μου, γιατί συνάνατσα ένα σωρό έμπόδια. Το παιδί μου όμως πρέ-

πει να έχει όλες τις δυνατότητες για να πετύχει όσα δέν μπόρεσα να πετύχω έγω. Αύτὰ είναι τὰ κίνητρα εκείνου του πατέρα, που ο ίδιος δέν είχε τον τρόπο να μάθει να παίξει ένα όργανο και στέλνει με το ζόρι το γιό του να πάρει μαθήματα πιάνου. "Η εκείνης της μητέρας, ή οποία σταμάτησε τήν καριέρα της για να παντρευτεί και στέλνει τήν κόρη της σε σχολή μπαλλέτου χωρίς το παιδί της να έχει τήν παραμικρή κλίση γι' αύτό. Είναι άπειρος ο αριθμός τέτοιων γονέων, οι όποιοι σπρώχνουν τὰ παιδιά τους σε μια έπιστήμη ή ένα επάγγελμα που τὰ ίδια τὰ παιδιά ποτέ δε θα αποφάσιζαν ν' ακολουθήσουν. Άλλά τί να κάνουν κι οι ταλαίπωροι γονείς; Φαντάζεστε πως θα φανεί σ' έναν άνθρωπο που άγωνίστηκε χρόνια δλόκληρα για να δημιουργήσει μια δυναμική ύφαντουργική μονάδα, όταν μάθει τήν άποφαση του γιού του να γίνει ήθοποιός ή μουσικός; Και δε συμβαίνει και τόσο σπάνια κάτι τέτοιο.

Τέλος υπάρχει κι εκείνο το κακομαθημένο παιδί, του όποιου ή μητέρα δε θέλει να καταλάβει ότι τὰ παιδιά μεγαλώνουν. Το να είναι μια γυναίκα μητέρα είναι μεγάλο καθήκον, δέν είναι όμως καθήκον ζωής. Οι περισσότερες γυναίκες το ξέρουν αύτό. Κι όμως πόσο συχνά δέν άκούμε μητέρες να λένε με κάποια πίκρα: «Μεγαλώνει πάρα πολύ γρήγορα!»

Δέν πρέπει να επιτρέπουμε στα παιδιά να καταπατούν τὰ προσωπικά δικαιώματα των άλλων. Γονείς που δε θέλουν να κακομάθουν τὰ παιδιά τους, πρέπει να μάθουν να ξεχωρίζουν τή διαφορά ανάμεσα στην έλευθερία και τήν άσυνείδητα.

Δύναμη κι αυταρχικότητα

Πριν ή ψυχολογία ανακαλύψει τή σημασία του άσυνείδητου, θεωρούσαν το παιδί σα μια λογική ύπαρξη με τήν ίκανότητα να θέλει το κακό ή το καλό. Το μυαλό του παιδιού το θεωρούσαν κατά κάποιο τρόπο σαν έναν άγραφο πίνακα πάνω

στον οποίο άρχισε να γράφει ένας εύσυνειδητος δάσκαλος για να γίνει το παιδί καλό.

Γώρα γνωρίζουμε πώς στο παιδί τίποτα το στατικό δεν υπάρχει· αντίθετα αυτό είναι άστειρευτη πηγή δυναμικής ενεργητικότητας. Επιδιώκει να μετατρέψει τις επιθυμίες του σε πραγματικότητα. Η ύπαρξή του είναι έγωκεντρική και αγωνίζεται συνέχεια για την εξασφάλιση υπεροχής. Κι αφού στη βάση των πάντων υπάρχει ή σεξουαλικότητα, έτσι ταυτόχρονα υπάρχει παντού και ή επιδίωξη για την απόκτηση της δύναμης.

Τα μικρά παιδιά βρίσκουν προφανώς το θόρυβο σαν το καλύτερο μέσο άσκησης της εξουσίας τους πάνω στο περιβάλλον τους. Η αντίδραση των ενήλικων στο θόρυβο δίνει ίσως στο παιδί μια υπερβολική αντίληψη για τη σημασία του θορύβου. Ίσως όμως ο θόρυβος να είναι πράγματι κάτι σπουδαίο για το παιδί.

Στα περισσότερα παιδικά δωμάτια ο θόρυβος στραγγαλίζεται. Και πριν απ' αυτόν, με την άγωγή της καθαριότητας καταπιέστηκε κάτι άλλο. Μόνο να υποθέσουμε μπορούμε πως ή απόδευση δίνει στο παιδί κάποια αίσθηση της δύναμης. Ίσως όμως αυτή ή πράξη να άποκτά για το παιδί σπουδαιότητα, επειδή άποτελεί την πρώτη δημιουργική του πράξη. Επαναλαμβάνω πως όλα αυτά μόνο να τα υποθέσουμε μπορούμε, γιατί κανένας δεν ξέρει τί σκέπτεται, ή τί αισθάνεται το παιδί του ένος ή δυο χρονών. Τα έξάχρονα ή οχτάχρονα παιδιά φαίνεται πως κατά την απόδευση έχουν κάποια αίσθηση δύναμης.

Μια φυσιολογική γυναίκα θα φοβηθεί όταν βρεθεί μπροστά σ' ένα λιοντάρι. Μια νευρωτική όμως φοβάται κι ένα ποντίκι. Το λιοντάρι είναι ένας πραγματικός κίνδυνος· το ποντίκι όμως συμβολίζει κάποια άπωθημένη επιθυμία, την άναγνώριση της οποίας φοβάται ή γυναίκα αυτή. Κι οι παιδικές επιθυμίες που άπωθούνται μεταμορφώνονται σε φόβους. Πολλά παιδιά ζούν άγχώδεις καταστάσεις τις νύχτες. Φοβούνται φαντάσματα, ληστές και άράπηδες. Οι περισσότεροι άνίδεοι γονείς θεωρούν τις ιστορίες της νταντάς ή της

γιαγιάς υπεύθυνες για τους φόβους αυτούς. Στην πραγματικότητα αυτές οι ιστορίες δε δίνουν σ' αυτούς τους φόβους παρά μόνο τη μορφή. Οι ρίζες αυτών των φόβων βρίσκονται στην καταπίεση των σεξουαλικών ενδιαφερόντων του παιδιού από την πλευρά των γονέων. Και το παιδί φοβάται τις άπωθημένες επιθυμίες του, όπως ακριβώς ή νευρωτική γυναίκα φοβάται το ποντίκι.

Και δεν είναι άνάγκη να πρόκειται κάθε φορά για κάποια σεξουαλική άπίωθηση. Όταν ο πατέρας κραυγάζει: «Μην κάνεις τέτοιο θόρυβο!», το ενδιαφέρον του παιδιού για το θόρυβο μεταμορφώνεται σ' ένα γεμάτο φόβο ενδιαφέρον για τον πατέρα. Όταν οι επιθυμίες του παιδιού συγκρουστούν με το περιβάλλον, τότε το παιδί μισεί το περιβάλλον. Ένα τρίχρονο, έξυπνο παιδί θα σκότωνε εύχαρίστως, αν μπορούσε, καθέναν που του παίρνει ένα από τα παιχνιδάκια του την ώρα που παίζει μ' αυτά.

Μια φορά καθόμασταν έγω κι ο Βασίλης στην αύλη πάνω σε πάνινα καθίσματα με κίτρινες και μαύρες ρίγες. Όπως είναι φυσικό έγω για τον Βασίλη είμαι μια πατρική μορφή.

«Πές μου μια ιστορία», είπε ο Βασίλης.

«Έσύ να μου πεις!» του άπάντησα.

«Επέμεινε πως δεν μπορούσε να μου πει καμιά και πως θα έπρεπε να του διηγηθώ μια από τις πολλές που ήξερα.

«Τότε θα πούμε μια κι οι δυο μαζί», είπα. «Αρχίζω έγω, κι εκεί που θα σταματήσω θα συνεχίσεις έσύ. Λοιπόν μια φορά κι έναν καιρό ήταν έν...»

«Ένας τίγρης», είπε ο Βασίλης και πετάχτηκε όρθιος κοιτάζοντάς με πάνω στο κάθισμα με τις ρίγες. Άμέσως κατάλαβα πως έγω ήμουν το ζώο με τις ρίγες, ο τίγρης.

«Ο τίγρης ήταν έξω στο δρόμο, μπροστά από το σχολείο μας, όταν σε μια στιγμή πέρασε από κοντά του ένας νεαρός. Αυτόν το νεαρό τον έλεγαν...»

«Θέμη», είπε ο Βασίλης. «Ο Θέμης είναι ο καλύτερος φίλος του.

«Έκείνη τη στιγμή λοιπόν πηδάει ο τίγρης και...»

«Τὸν ἔφαγε», εἶπε διασπικὰ ὁ Βασίλης.

«Ὁ Νίκος πὸ τὸ εἶδε αὐτὸ εἶπε: Δὲ θ' ἀφήσω τὸν παλιοτίγρη νὰ φάει τὸν ἀδερφό μου. Ἐβγαλε ἀμέσως τὸ περίστροφό του, τὸ γέμισε καὶ πήγαινε τρέχοντας πρὸς τὸ δρόμο. Ὁ τίγρης ἔκανε ἓνα πήδημα...»

«Καὶ τὸν ἔφαγε», ξανᾶπε ὁ Βασίλης λάμποντας ἀπὸ χαρά.

«Τότε ὁ Neill θύμωσε πολὺ κι εἶπε: Δὲ θὰ ἐπιτρέψω στὸν τίγρη νὰ φάει ἄλλους τοὺς μαθητές μου! Πῆρε καὶ τὰ δύο του περίστροφα καὶ πῆγε πρὸς τὸ μέρος τοῦ τίγρη. Ὁ τίγρης ὁμως ἔκανε ἓνα πήδημα καὶ...»

«Τὸν ἔφαγε φυσικά!» εἶπε ὁ Βασίλης.

«Πετάχτηκε ὁμως τότε ὁ Βασίλης κι εἶπε: Αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ συνεχιστεῖ. Ὀπλίστηκε μὲ τὰ δύο περίστροφά του, τὸ σπαθί του, τὸ στιλέτο καὶ τὸ αὐτόματό του καὶ ξεκίνησε. Ὁ τίγρης πήδησε καὶ...»

«Αὐτὸς σκότωσε τὸν τίγρη», εἶπε ὁ Βασίλης μετριόφρονα.

«Ἐπέροχα!» εἶπα. «Σκότωσε τὸν τίγρη καὶ τὸν ἔσυρε μέχρι τὴν πόρτα τοῦ σχολείου, πῆγε μέσα καὶ κάλεσε ἔκτακτη σχολικὴ συνέλευση. Ἐνας ἀπὸ τοὺς δασκάλους εἶπε τότε στὴ συνέλευση: Τώρα πὸ ὁ Neill εἶναι μέσα στὴν κοιλιὰ τοῦ τίγρη χρειάζομαστε ἓναν καινούργιο διευθυντὴ στὸ σχολεῖο μας. Ἐγὼ προτείνω...»

Ὁ Βασίλης κατέβασε τὸ βλέμμα του σιωπηλός.

«Ἐγὼ προτείνω...»

«Ἔρεις πολὺ καλὰ πὸς πρότεινε ἐμένα», εἶπε ἀγανακτισμένος ὁ Βασίλης.

«Ἔτσι λοιπὸν ὁ Βασίλης ἔγινε διευθυντὴς τοῦ Σάμμερχιλ. Καὶ τί ἔκανε τότε;» ρώτησα ἐγὼ συνεχίζοντας.

«Πῆγε στὸ δωμάτιό σου, πῆρε τὸν τόρνο σου καὶ τὴ γραφομηχανή σου», εἶπε ἀνενόχλητα ὁ Βασίλης.

Θὰ σᾶς διηγηθῶ ἀκόμα μιὰ ἱστορία μὲ τὸν Βασίλη. Κάποια μέρα ἦρθε στὸ γραφεῖο μου καὶ μοῦ εἶπε: «Ἐέρω πὸ μπορῶ νὰ βρῶ ἓνα σκυλί μεγαλύτερο ἀπ' αὐτὸ τοῦ πατέρα μου.» Ὁ πατέρας του εἶχε δύο σκυλιὰ ράτσας τερριέ.

«Ποῦ;» τὸν ρώτησα, ἀλλὰ αὐτὸς κούναγε τὸ κεφάλι του γιὰ νὰ μοῦ δείξει πὸς εἶναι μάταιος κόπος νὰ ρωτᾶω.

«Τί ὄνομα θὰ δώσεις στὸ σκυλί σου;»

«Νεροσωλήνας», εἶπε ὁ Βασίλης.

Ἐδῶσα στὸν Βασίλη μολύδι καὶ χαρτί: «Σχεδιάσε μου ἓνα νεροσωλήνα», εἶπα.

Σχεδίασε ἓνα τεράστιο πέος. Ἐκείνη τὴ στιγμή σκέφτηκα πὸς κάπου εἶχα μιὰ παλιὰ τρόμπα ποδηλάτου. Τὴν ἔφερα τοῦ Βασίλη καὶ τοῦ ἔδειξα πὸς μπορεῖ νὰ τὴ χρησιμοποιήσει καὶ γιὰ νεροκαταβρεχτήρι.

«Τώρα ἔχεις ἓναν πολὺ μεγαλύτερο νεροσωλήνα ἀπὸ τὸν πατέρα σου», τοῦ εἶπα ἐνῶ αὐτὸς γελοῦσε δυνατά. Δυὸ ὁλόκληρες μέρες ὁ Βασίλης ἐνοιωθε τὴν πιὸ μεγάλη ἱκανοποίηση δείχνοντας σ' ἄλλους τὸ καταβρεχτήρι. Μετὰ ἀπ' αὐτὸ ἔχασε κάθε ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ νεροσωλήνα του.

Εἶναι ὁ Βασίλης μιὰ περίπτωση σεξουαλική, ἢ εἶναι μιὰ περίπτωση τῆς τάσης γιὰ τὴν ἀπόκτηση δύναμης; Ἐγὼ πιστεύω πὸς πρόκειται γιὰ τὴ δεύτερη. Ἡ πρόθεσή του νὰ σκοτώσει τὸν τίγρη (ἐμένα) ἦταν ἢ ἐπιθυμία ἐκείνη πὸς πρωτοισθάνθηκε σὲ βάρος τοῦ πατέρα του. Αὐτὴ ἢ ἐπιθυμία δὲ βρισκόταν σὲ καμιὰ ἀμεση σχέση μὲ τὴ σεξουαλικότητα. Ἀκόμα καὶ ἢ ἐπιθυμία τοῦ Βασίλη ν' ἀποκτήσει πιὸ μεγάλο πέος ἀπὸ τὸν πατέρα του ἀνταποκρινόταν στὴν τάση του γιὰ ὑπεροχή. Οἱ φαντασιώσεις τοῦ Βασίλη εἶναι φαντασιώσεις σχετικὲς μὲ τὴ δύναμη. Διηγεῖται στοὺς συμμαθητές του τίς πιὸ ἀπίθανες ἱστορίες γιὰ τὸν ἑαυτό του, π.χ. πὸσα ἀεροπλάνα μπορεῖ νὰ πιλοτάρει ταυτόχρονα. Ὅλα αὐτὰ δείχνουν τὸν ἐγωκεντρισμὸ αὐτοῦ τοῦ παιδιοῦ.

Κάθε ἀνεκπλήρωτη ἐπιθυμία εἶναι ἀφετηρία ὄνειροπολήσεων. Κάθε παιδί θὰ ἤθελε νὰ εἶναι μέγας. Τὸ κάθε τι στὸ περιβάλλον του τοῦ θυμίζει πὸς εἶναι μικρό. Τὸ παιδί κατακτᾷ τὸ περιβάλλον του μὲ τὴ φυγή. Φαντάζεται τὸν ἑαυτό του μὲ φτερά, ἱκανὸς νὰ φτάσει μ' αὐτὰ σ' ἓνα φανταστικὸ κόσμο. Στὴ βάση τῆς φιλοδοξίας τοῦ παιδιοῦ νὰ γίνε μηχανοδηγὸς στὰ τραῖνα ὑπάρχει τὸ κίνητρο τῆς δύναμης: νὰ ὀδηγεῖς ἓνα τραῖνο πὸς τρέχει μὲ ἱλιγγιώδη ταχύτητα εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς καλύτερες εἰκόνας δύναμης.

Ὁ Πῆτερ Πᾶν εἶναι ἀγαπητὸς στὰ παιδιὰ ὄχι γιὰτὶ δὲ με-

γαλώνει ποτέ, αλλά γιατί μπορεί να πετάει και να κυνηγάει πειρατές. Οι ενήλικοι τον αγαπούν, γιατί θα ήθελαν να ξαναγίνουν παιδιά χωρίς φροντίδες και χωρίς τις ευθύνες της ζωής. Ένα παιδί όμως ποτέ δε θέλει να μείνει παιδί. Η τάση για υπεροχή το σπρώχνει προς τα μπροστά.

Όταν καταπιεστεί ή περιέργεια κι ή χαρά του παιδιού για το θόρυβο, τότε διαστρεβλώνεται ή φυσιολογική του αγάπη απέναντι στη δύναμη. Νέοι των οποίων τα παραπτώματα είναι τάχα συνέπεια των συχνών κινηματογραφικών επισκέψεων, δεν επιδιώκουν τίποτα περισσότερο από το να ικανοποιήσουν την καταπιεσμένη ανάγκη τους για δύναμη. Όπως έχω διαπιστώσει, ένας άκοινωνικός νέος, που είναι ίσως άρχηγός μιας συμμορίας νεαρών κακοποιών, γίνεται συνήθως υποστηρικτής του νόμου και της τάξης μόλις βρεθεί μέσα σε συνθήκες πραγματικής ελευθερίας.

Η Άννα ήταν άρχηγός μιας συμμορίας άτακτων κοριτσιών στο προηγούμενο σχολείο της, γι' αυτό και διώχτηκε απ' αυτό. Δυό μέρες μετά τον έρχομό της στο Σάμμερχιλ άρχισε να μαλώνει μαζί μου, στην αρχή στ' άστεία και μετά στα σοβαρά. Τρεις δλόκληρες ώρες με κλωτσούσε, με δάγκωνε και μ' άπειλούσε πώς θα συνέχιζε μέχρι να χάσω την ύπομονή μου. Έγώ ξμεινα άτάραχος κι ήμουν μαζί της φιλικός, ακόμα κι όταν έπρεπε να κάνω προσπάθεια γι' αυτό. Τελικά κάποιος από τους δασκάλους κάθησε τυχαία κοντά μας κι άρχισε να παίζει μια άπαλή μουσική. Αυτό ήταν. Η Άννα ήρέμησε. Η επίθεσή της είχε στοιχεία σεξουαλικότητας, αλλά κυρίως ήταν ένας αγώνας για κυριαρχία — που κατευθυνόταν σε μένα, γιατί εγώ είμαι ο διευθυντής του σχολείου, το σύμβολο του νόμου και της τάξης.

Για την Άννα ή ζωή στο Σάμμερχιλ ήταν κάπως άλλοκοτη. Αισθανόταν σαν ψάρι στη στεριά, γιατί δεν υπήρχαν κανονισμοί που θα μπορούσε να τους παραδιάσει. Προσπαθούσε να κάνει οποιοδήποτε κακό στους συμμαθητές της, δεν είχε όμως επιτυχία παρά σε μερικά του νηπιαγωγείου. Αποπειράθηκε, κι έδω χωρίς επιτυχία, να συγκροτήσει συμμορία για να ξαναγευτεί τη συνηθισμένη υπεροχή. Στην ού-

σία αυτή αγαπούσε το νόμο και την τάξη, μόνο που στο σύστημα των νόμων και της τάξης των ενήλικων δεν υπήρχε καμιά θέση για την τάση υπεροχής της Άννας. Για τούτο αποφάσισε να διαλέξει τη δεύτερη καλή λύση: Άνταρσία κατά του νόμου και της τάξης.

Μια βδομάδα μετά τον έρχομό της στο Σάμμερχιλ ή Άννα διασκεδάζε πολύ μ' εσα συνέβαιναν σε μια σχολική συνέλευση. «Ψηφίζω τους νόμους σας για να μπορώ να τους καταπατήσω», έλεγε.

Σε μια στιγμή σηκώθηκε ή επιστάτρια κι είπε: «Η Άννα δείχνει να μη συμφωνεί με τους νόμους που ακολουθούνται απ' όλους μας. Για τούτο και προτείνω να καταργήσουμε τους νόμους και να το ρίξουμε στην άναρχία.»

«Μπράβο!» φώναξε ή Άννα κι έτρεξε προς τα έξω. Την ακολούθησαν αρκετά παιδιά, τα οποία χωρίς δυσκολία καθοδηγούσε, γιατί ήταν όλα σχετικά μικρά και δεν είχαν άκόμα αναπτύξει κοινωνική συνείδηση. Τα δδήγησε στο συνεργείο, όπου όπλιστηκαν με πριόνια για να κόψουν, όπως έλεγαν, όλα τα δέντρα. Όπως συνήθως πήγα στον κήπο για να σκάψω.

Δέκα λεπτά άργότερα ή Άννα με ρωτούσε μ' άπόλυτη ήρεμία: «Τί πρέπει να κάνουμε για να καταργήσουμε την άναρχία και να ξαναφέρουμε τους νόμους;»

«Δεν μπορώ να σου δώσω καμιά συμβουλή», της είπα.

«Μπορούμε να καλέσουμε μια καινούργια σχολική συνέλευση;» ρώτησε.

«Και βέβαια μπορείτε, αλλά εγώ δεν πρόκειται να παρουσιαστώ. Ψηφίσαμε υπέρ της άναρχίας.» Έφυγε και συνέχισα το σκάψιμο.

Μετά από λίγο ξαναγύρισε. «Τα παιδιά αποφάσισαν να συγκαλέσουμε μια κανονική συνέλευση. Έρχεστε;»

«Μια κανονική συνέλευση;» ρώτησα.

Κούνησε καταφατικά το κεφάλι της.

«Τότε έρχομαι.»

Στη συνέλευση ή Άννα ήταν πολύ σοβαρή, κι έτσι μπορούσαμε να συνεχίσουμε ήσυχα τη συζήτηση και να πά-

ρουμε τις αποφάσεις μας για τα θέματα που μας απασχολούσαν. Συνολική ζημιά κατά το χρόνο της αναρχίας: ένας χιλιοπριονισμένος ὀρθοστάτης γκαρνταρόμπας.

Χρόνια ὀλόκληρα ἦταν για τὴν Ἄννα μιὰ διασκέδαση νὰ ὀδηγεῖ τις συμμαθήτριές της σ' ἐξέγερση ἐναντία στὴν ἐξουσία. Κι ὀμως ἡ Ἄννα μισοῦσε τὴν ἀνταρσία καὶ σὸ βάθος ἦταν ἕνας πολὺ εἰρηνόφιλος ἄνθρωπος. Εἶχε ὀμως μιὰ πολὺ ἔντονη ἀνάγκη γιὰ ὕπεροχὴ. Εὐτυχισμένη αἰσθανόταν μόνο ὀταν μποροῦσε νὰ ἡγεῖται ἄλλων. Ἄν ἐπαναστατοῦσε ἐναντία στοὺς δασκάλους της, αὐτὸ τὸ ἔκανε γιὰ νὰ φανεῖ σπουδαιότερη ἀπ' ὀσο ἦταν. Μισοῦσε τις διατάξεις, γιὰτι μισοῦσε τὴν ἐξουσία που ἔκανε τις διατάξεις. Ταυτιζόταν με τὴν αὐστηρὴ μητέρα της, που τὴν τιμωροῦσε, καὶ φερόταν σ' ἄλλα παιδιὰ σαδιστικά. Μπορεῖ κανένας νὰ ὕποθέσει πὼς τὸ μῖσος της ἐναντία σὲ κάθε ἐξουσία κατευθυνόταν ἀντικειμενικά ἐναντιὰ στὴ μητρικὴ ἐξουσία, ὕποκειμενικά ὀμως ἐναντία στὴ μητέρα που κυριαρχοῦσε μέσα της. Τέτοιες περιπτώσεις τάσης γιὰ ὕπεροχὴ εἶναι πολὺ πιὸ δυσκολοθεράπευτες ἀπὸ τις περιπτώσεις που ἀφοροῦν τὴ σεξουαλικότητα. Ἄνακαλύπτονται σχετικὰ εὐκολα οἱ αἰτίες καὶ οἱ ἐπιδράσεις που δημιουργήσαν σὸ παιδὶ μιὰ ἔνοχη συνείδηση ἀναφορικὰ με τὴ σεξουαλικότητα, ὀχι ὀμως καὶ τὰ χίλια δυὸ περιστατικά καὶ οἱ καταστάσεις που ἔκαναν ἕνα παιδὶ σαδιστὴ κι ἀρχομανῆ ἄνθρωπο.

Θυμᾶμαι ἕνα ἀπὸ τὰ παιδιὰ, τὰ ὀποῖα δὲν μπόρεσα νὰ καταφέρω νὰ βοηθήσω. Ὀταν δίδασκα στὴ Γερμανία μου ἔφεραν ἕνα δεκάχρονο κορίτσι σλαβικῆς καταγωγῆς. Ἡ Μαροσλάβα, αὐτὸ ἦταν τ' ὀνομά της, μισοῦσε μ' ἐμπάθεια τὸν πατέρα της. Ἐξὴ ὀλόκληρους μῆνες εἶχε κάνει τὴ ζωὴ τοῦ σχολείου σωστὴ κόλαση. Στις σχολικὲς συνελεύσεις ἔβαζε συχνὰ τὰ πυρά της ἐναντίον μου. Σὲ μιὰ μάλιστα περίπτωση πρότεινε νὰ με ἀπολύσουν γιὰ ἀνικανότητα. Τὰ κατάφερε καὶ μ' ἀπόλυσαν. Μετὰ ἀπὸ τρεῖς μέρες, μόλις εἶχα ἀρχίσει νὰ βρίσκω εὐχαρίστηση σ' ἕνα βιβλίο που ἔγραφα, ἤρθαν δυστυχῶς νὰ μου ἀναγγεῖλλουν πὼς μιὰ καινούργια σχολικὴ συνέλευση ἀποφάσισε, ἀναστελλογτας τὴν ἀπόφαση

τῆς προηγούμενης συνέλευσης, νὰ με ξαναπάρει (με μιὰ ψήφο ἐναντία φυσικά). «Δὲν μπορῶ νὰ ἀνεχτῶ ἔδῳ μέσα ἄνθρώπους νὰ μᾶς παριστάνουν τὸν ἰσχυρὸ ἄντρα», ἔλεγε κάθε φορά ἡ Μαροσλάβα. Ἡ ἴδια ἦταν ἕνας φοβερὰ ἀρχομανῆς ἄνθρωπος με μιὰ ἐπίσης φοβερὴ τάση γιὰ ἀναγνώριση. Ὀταν ἔφυγε ἀπὸ τὸ σχολεῖο — ἀναγκάστηκε νὰ δηλώσω στὴ μητέρα της ὀτι δὲν μποροῦσα νὰ τὴ θεραπεύσω — τὴ στιγμὴ που ἀποχαιρετοῦσε ὀ ἕνας τὸν ἄλλο τῆς εἶπα φιλικὰ: «Δὲ σὲ βοηθήσα καὶ πολὺ! Ἔτσι δὲν εἶναι;»

«Καὶ ξέρετε γιὰτι ὀχι;» με ρώτησε μ' ἕνα ψυχρὸ χαμόγελο. «Τώρα μπορῶ νὰ σᾶς τὸ πῶ. Τὴν πρώτη μέρα που ἤρθα ἔδῳ, κάρφωνα κάποιο ξυλοκιβώτιο. Ὀταν περάσατε, εἶδατε τί ἔκανα καὶ μου εἶπατε πὼς χρησιμοποιοῦσα πολλές πρόκες. Ἀπὸ κείνη τὴ στιγμὴ καὶ μετὰ ἤξερα πὼς κι ἔσεῖς εἶστε ἴδιος μ' ὀλους τοὺς ἄλλους δασκάλους σὸν κόσμο, ἕνας που παριστάνει τὸν ἰσχυρὸ ἄντρα. Μετὰ ἀπ' αὐτὸ δὲ θὰ μπορούσατε με κανένα τρόπο νὰ με βοηθήσετε.»

«Ἔχεις δίκιο», τῆς εἶπα. «Γιὰ σου.»

Φαίνεται πὼς ἡ συνηθέστερη αἰτία τοῦ μῖσους εἶναι ἡ καταπιεσμένη τάση κυριαρχίας παρὰ ἡ στέρηση τῆς ἀγάπης. Τὸ μῖσος τῆς Μαροσλάβα ἦταν τόσο ἔντονο καὶ φανερό, ὀστε θὰ νόμιζε κανένας πὼς φτάνει ν' ἀπλώσει τὰ χέρια του γιὰ νὰ τὸ πιᾶσει. Ἡ ἐπιδίωξη τῆς ὕπεροχῆς εἶναι τόσο μιὰ γυναικεία ὀσο καὶ μιὰ ἀντρικὴ ιδιότητα. Ἡ Ἄννα κι ἡ Μαροσλάβα ἐπιζητοῦσαν ἀπροκάλυπτα νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν κυριαρχία τους πάνω σ' ἄλλους ἄνθρώπους.

Παιδιὰ μικρότερα ἀπὸ ὀχτῶ χρονῶν δὲν εἶναι ἰδιοτελῆ, ἀλλὰ μόνον ἐγωιστές. Σὲ ἕνα ἑξάχρονο παιδί, που ὀ πατέρας του τὸ διαπαιδαγωγεῖ σὲ ἀνιδιοτέλεια καὶ τὸ δέρνει ὀταν ἐνεργεῖ ἰδιοτελῶς, οἱ τύψεις συνείδησης εἶναι ἀρχικὰ ἐντελῶς ἀντικειμενικὲς: Π ρ έ π ε ι ν ᾶ μ ο ι ρ ᾶ ζ ο - μ α ι τ ι ς κ α ρ α μ έ λ ε ς μ ο υ μ έ ᾶ λ λ ο υ ς, ὀ τ α ν ὀ π α τ έ ρ α ς ε ἶ ν α ι μ π ρ ο σ τ ᾶ. Μετὰ ὀμως ἀρχίζει ἡ διαδικασία τῆς ταύτισης. Ὀ νεαρὸς θὰ ἤθελε νὰ εἶναι δυνατὸς ὀσο κι ὀ πατέρας — τὸ κίνητρο τῆς δύναμης. Θὰ ἤθελε νὰ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὴ μητέρα ὀσα κι ὀ πα-

τέρας. Ταυτίζεται μ' αυτόν. Με την εξέλιξη της διαδικασίας υιοθετεί τις αντιλήψεις του. Γίνεται ένας μικρός συντηρητικός ή φιλελεύθερος. Μεταβάλλει τον πατέρα του κατά κάποιον τρόπο σε στοιχείο του εσωτερικού του κόσμου. Η συνείδηση που αρχικά ήταν ή φωνή του πατέρα απέξω γίνεται από εδώ και πέρα ή φωνή του πατέρα μέσα από τον ίδιο το δικό του κόσμο. Μ' αυτόν τον τρόπο γίνονται μερικοί άνθρωποι βαπτιστές, καλβινιστές ή κομμουνιστές.

Γυναίκες που έφαγαν ξύλο όταν ήταν παιδιά, δέρνουν κατὰ κανόνα αργότερα τὰ παιδιά τους. Αποκαλυπτικά είναι αυτά τὰ παιδιά, όταν παίζουν το σχολείο. Αυτό που παίζει το δάσκαλο ή τή δασκάλα δέρνει διαρκώς τούς άλλους.

Η επιθυμία του παιδιού να παίξει τον ενήλικο είναι μια εκδήλωση της τάσης για κυριαρχία. Ήδη το μέγεθος του σώματος ενός ενήλικου προξενεί στο παιδί αισθήματα κατωτερότητας. Γιατί οι μεγάλοι μπορούν να κάθονται μέχρι αργά τὰ βράδια; Γιατί έχουν μόνο αυτοί όλα τὰ καλά πράγματα που κι εγώ θα ήθελα να τὰ έχω, όπως γραφομηχανές, αυτοκίνητα, ώραϊα έργαλεια, ρολόγια;

Οί μαθητές μου άρέσκονται πολύ να σαπουνίζουν τὰ μούτρα τους κάθε φορά που ξυρίζομαι. Επίσης κι ή επιθυμία του καπνίσματος ταυτίζεται ουσιαστικά με την επιθυμία για ενηλικίωση. Ίδιαίτερα στα μοναχοπαιδιά είναι δύσκολο ν' αποκτήσουν δύναμη, για τούτο και τὰ μοναχοπαιδιά είναι τὰ πιο δύσκολα παιδιά στο σχολείο.

Κάποτε έκανα το λάθος να πάρω στο σχολείο ένα αγοράκι δέκα μέρες πριν από την έναρξη των μαθημάτων, όταν οί άλλοι μαθητές ήταν ακόμα στις διακοπές τους. Το παιδί αισθανόταν μια χαρά· θριακόταν πάντα κοντά στους δασκάλους, καθόταν στο δωμάτιο των δασκάλων και είχε ένα δλόκληρο ύπνοδωμάτιο στη διάθεσή του. Μόλις όμως ήρθαν και τ' άλλα παιδιά, ή συμπεριφορά του έγινε αντικοινωνική. Πριν βοηθοῦσε στην επιδιόρθωση ή κατασκευή διαφόρων πραγμάτων· τώρα τὰ κατέστρεφε. Έχασε άμέσως το προνόμιο να είναι μεταξύ των μεγάλων, έπρεπε να μοιράζεται το δωμάτιό του μ' άλλους τέσσερις κι έπρεπε να πη-

γαίνει γρήγορα για ύπνο. Μετά απ' αυτό το περιστατικό, που έζησα τή διαμαρτυρία του νεαρού έπειδή του άφαιρέσαν τὰ προνόμια, δεν ξανατόλμησα να δώσω σε παιδί τήν εύκαιρία να ταυτιστεί με τούς ενήλικους.

Όλέθρια είναι μόνο ή καταπιεσμένη δύναμη. Ο άνθρωπος είναι καλός. Θέλει ν' αγαπήσει και ν' αγαπηθεί. Μίσος κι ανταρσία είναι καταπιεσμένη αγάπη και καταπιεσμένη δύναμη.

Ζηλοτυπία

Η ζηλοτυπία είναι συνέπεια της τάσης για αποκλειστική κατοχή. Αν ή σεξουαλική αγάπη ξεπερνούσε τή σφαίρα του Έγώ, τότε ο κάθε άνθρωπος που θα έβλεπε τον έρωτικό σύντροφό του να φιλιέται με κάποιον τρίτο θα έπρεπε να χαιρετά για τήν εύτυχία του συντρόφου του. Η σεξουαλική αγάπη όμως είναι προσανατολισμένη προς τήν άλλη κατεύθυνση όπου καθέννας επιζητάει τήν αποκλειστικότητα πάνω στον άλλο. Δράματα ζηλοτυπίας συναντάμε πάντα εκεί όπου ή τάση του ενός για αποκλειστικότητα είναι ιδιαίτερα άναπτυγμένη.

Κι έπειδή στους Τρομπριανούς δεν παρατηρείται καμιά σεξουαλική ζηλοτυπία, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ή ζηλοτυπία είναι ένα παράγωγο του πολυπλοκώτερου πολιτισμού μας. Η ζηλοτυπία προκύπτει από το συνδυασμό του έρωτα και της επιθυμίας για κατοχή. Είναι συχνό το φαινόμενο του ζηλότυπου συζύγου που δέ σκοτώνει τον άντραστή, με τον όποιο έχει ξετρελαθεί ή γυναίκα του, αλλά τή γυναίκα του. Ίσως γιατί με τήν πράξη του αυτή θέλει συμβολικά να καταστήσει άπρόσβλητο απ' όποιονδήποτε το κτήμα του. Το ίδιο συμβαίνει και με τήν κουνέλα που πνίγει τὰ κουνελάκια της, όταν ένας άνθρωπος παίξει άρκετ ή ώρα μ' αυτά. Το υποανάπτυκτο Έγώ τὰ θέλει όλα ή τίποτα· μοιρασιά μ' άλλους δέ δέχεται.

Η ζηλοτυπία έχει μεγαλύτερη σχέση με τήν τάση για

δύναμη παρά με τή σεξουαλικότητα. Είναι ή αντίδραση του προσβλημένου Έγώ. «Δέν είμαι έγώ τó κύριο πρόσωπο. Δέν είμαι έγώ ó ενοούμενος. Βρίσκομαι σέ δεύτερη μοίρα.» Έτσι εξηγείται ψυχολογικά ή ζηλοτυπία στους τραγουδιστές και κωμικούς, για να αναφέρω μόνο αυτές τις δυό κατηγορίες. Σά φοιτητής έπιανα συχνά φίλιες με κωμικούς μόνο και μόνο έπειδή έλεγα στον έναν ότι ó άλλος δέν ήταν και σπουδαίος καλλιτέχνης.

Η ζηλοτυπία περιέχει σέ μεγάλο ποσοστό τó στοιχείο τής αγωνίας, του φόβου πώς κάτι χάνεται. Η τραγουδίστρια τής όπερας μισεί κάποια άλλη πρωμαντόνα, γιατί φοβάται πώς θά τής κλέψει για λογαριασμό τής τήν αγάπη του κοινού. Φαίνεται μάλιστα πολύ πιθανό πώς ó φόβος του χαμού τής υπόληψης παράγει πολύ περισσότερη ζηλοτυπία απ' όση δλοι οί άντεραστές του κόσμου.

Σέ μιá οίκογένεια με πολλά παιδιά έχει μεγάλη σημασία για τó πρώτο, τó μεγαλύτερο παιδί, αν αισθάνεται πώς τó καταλαβαίνουν και τó εκτιμούν. Αν τó παιδί έχει γίνει με τήν αυτοδιάθεση τόσο ανεξάρτητο, ώστε να μην έπιζητά διαρκώς τήν αναγνώριση των γονέων του, δέν έχει ανάγκη να ζηλεύει τó μικρότερο άδερφάκι του, όπως τó άλλο, τó ανελεύθερο παιδί, που κρέμεται πάντα από τά φουστάνια τής μητέρας του και που ποτέ δέν πρόκειται να γίνει ανεξάρτητος άνθρωπος, αλλά και πάντα θά ζηλεύει. Όμως αυτό δέ σημαίνει ότι οί γονείς πρέπει να σταυρώσουν τά χέρια και να περιμένουν να δούν πώς θά άντιδράσει τó μεγάλο παιδί στον έρχομό του μικρού. Άπεναντίας πρέπει από τήν αρχή να αποφευχθεί ό,τι θά μπορούσε να κάνει τó μεγάλο παιδί ζηλότυπο. Α.χ. δέν είναι καλό για τó μεγάλο παιδί να εκθέτουμε με όλοφάνερη όπερηφάνεια στους έπισκέπτες μας τó μωρό. Τά παιδιά κάθε ηλικίας έχουν ένα πάρα πολύ αναπτυγμένο αίσθημα τής δικαιοσύνης ή πολύ περισσότερο τήν αίσθηση τής άδικίας. Οί έξυπνοι γονείς δέν πρέπει να μεταχειρίζονται με προτίμηση τó μικρότερο παιδί, αν κι αυτό δέν μπορεί να αποφευχθεί πάντα.

Τό ότι ή μητέρα προσφέρει τó στήθος τής μόνο στο βρέ-

φος μπορεί στο μεγαλύτερο παιδί να φανεί σά μιá σέ βάρος του άδικία. Δέ θά πρέπει όμως να συμβαίνει αυτό, αν τó παιδί πέρασε φυσιολογικά κι άνεμπόδιστα τή φάση του θηλασμού. Χρειάζεται πάρα πολύ ύλικό για να καταλήξει κανένας σέ όριστικά συμπεράσματα αναφορικά μ' αυτές τις έρωτήσεις. Έγώ δέν έχω προσωπική έμπειρία για τó πώς άντιδρά ένα ελεύθερα διαπαιδαγωγημένο παιδί στον έρχομό ενός μωρού. Κι ούτε ξέρω αν ή ζηλοτυπία δέν είναι σύμφυτη με τήν ανθρώπινη ύπαρξη.

Στή μακρόχρονη ζωή μου συνάντησα πολλούς ενήλικους άνθρώπους που θά μπορούσαν να θυμώσουν στήν ανάμνηση περιστατικών τής παιδικής ηλικίας τους, κατά τά όποια και σύμφωνα με τήν άποφή τους τους μεταχειρίστηκαν άδικα. Οί δυνατότερες άναμνήσεις των ενήλικων είναι εκείνες που σαν παιδιά τιμωρήθηκαν για κάτι που έκανε τó μικρότερό τους άδερφάκι. «Πάντα έγώ τήν πλήρωνα τή νύφη!», λένε πολλοί ενήλικες όταν σκέφτονται τά παιδικά τους χρόνια. Κάθε φορά που σέ μιá φασαρία κλαίει τó μικρό, ή άπασχολημένη μητέρα άναθεματίζει τó μεγάλο παιδί, ανεξάρτητα από τó αν έχει δίκιο ή όχι.

Ό όχτάχρονος Δημήτρης είχε τή συνήθεια να φιλάει καθέναν που συναντούσε. Στο μεταξύ αυτό ήταν περισσότερο πιπίλισμα παρά φιλή. Κατέληξα στο συμπέρασμα ότι ó Δημήτρης δέν είχε άπελευθερωθεί ακόμα από τήν ανάγκη του θηλασμού. Του άγόρασα ένα μπουκάλι θηλασμού. Κάθε βράδυ πριν πάει για ύπνο, ó Δημήτρης έπινε μόνο με τó μπουκάλι του ό,τι ήταν να πιεί. Αρχικά ξέσπασαν σέ δυνατά γέλια τ' άλλα παιδιά (καμουφλάροντας μ' αυτόν τόν τρόπο τó δικό τους ενδιαφέρον για τó μπουκάλι) γρήγορα όμως άρχισαν οί ζήλιες. Δυό άλλα άγόρια ζήτησαν κι αυτά μπουκάλι. Γι' αυτούς ó Δημήτρης έγινε αυτόματα ó μικρός άδερφός με τó προνόμιο του μητρικού στήθους. Μετά απ' αυτά άγόρασα μπουκάλια για όσους ζήτησαν. Τό γεγονός ότι τά παιδιά ζήτησαν μπουκάλια δείχνει πώς πολλά παιδιά δέν ξεπερνούν φυσιολογικά τή φάση του θηλασμού.

Φθόνος και ζήλια παρουσιάζονται εύκολα, ιδιαίτερα στήν

ώρα του φαγητού. Όταν οι επισκέπτες του Σάμμερχιλ σερβίρονται με κάτι ιδιαίτερο, ζηλεύουν ακόμα και μερικοί δάσκαλοι. Κι όταν η μαγείρισσα δώσει σε κανέναν από τους μεγάλους μαθητές λίγα σπαράγγια, άμέσως ξεσηκώνεται από στόμα σε στόμα ένας γερός ψίθυρος γύρω από τα ιδιαίτερα της κουζίνας.

Πριν μερικά χρόνια ένα από τα παιδιά του Σάμμερχιλ έλαβε από τον πατέρα του μια ωραία εργαλειοθήκη γεμάτη εργαλεία. Οι μαθητές, των οποίων οι γονείς δεν μπορούσαν να τους προσφέρουν τόσο ωραία εργαλεία, ζήλεψαν. Τρεις εβδομάδες φερόντουσαν αντικειμενικά. Ένας νεαρός δανείστηκε ένα ροκάνι. Ήξερε να χειρίζεται τα εργαλεία κι όμως χάλασε το λεπίδι της πλάνης, γιατί το χτυπούσε από την κοφτερή μεριά με το σφυρί. Δικαιολογήθηκε πως τάχα είχε ξεχάσει πως βγάζουν την πλάνη από το ξύλο όταν φρακάρει. Ανεξάρτητα αν έγινε συνειδητά ή άσυνειδητα ή καταστροφική αυτή πράξη υπαγορεύτηκε από τη ζήλεια.

Δεν είναι πάντα δυνατό κάθε παιδί να έχει και το δικό του δωμάτιο. Θα έπρεπε όμως κάθε παιδί να έχει τουλάχιστον κάποια γωνίτσα μόνο για τον εαυτό του. Στις δικές μας αίθουσες στο Σάμμερχιλ κάθε παιδί έχει το δικό του τραπέζι και μια μικρή γωνίτσα, την οποία διακοσμεύει μόνο του με μεγάλη χαρά και με το δικό του γούστο.

Κάποτε αποτελούσαν ακόμα και τα άτομικά μαθήματα πηγή ζήλειας. «Γιατί η Μαίρη να πάρει άτομικά μαθήματα κι εγώ όχι;» Μια φορά ένα κορίτσι συνειδητά και σκόπιμα φερόταν άσχημα, για να θεωρηθεί δύσκολο παιδί και να κληθεί για άτομικά μαθήματα, όπου θα έβλεπε τί ήταν αυτό. Κάποιο άλλο κορίτσι έσπασε μια σειρά τζάμια, κι όταν ρωτήθηκε για ποιό λόγο, απάντησε: «Για να με καλέσει ο Νεϊλ για άτομικά μαθήματα!» Ένα κορίτσι που συμπεριφέρεται μ' αυτόν τον τρόπο έχει συνήθως την έντύπωση ότι ο πατέρας της δε νοιάζεται και πολύ για την κόρη του.

Όταν τα παιδιά έρχονται στο σχολείο, φέρνουν μαζί τους τα προβλήματα και τις ζήλιες του πατρικού τους σπιτιού. Εκείνο όμως που με φοβίζει δεν είναι τόσο αυτό, όσο τα

γράμματα που παίρνουν από τους γονείς τους. Κάποτε άναγκάστηκα να γράψω σε κάποιον πατέρα: «Μην ξαναστείλετε σ'ας παρακαλώ γράμμα στο γιό σας, γιατί κάθε φορά που παίρνει γράμμα σας ξαναθυμάται όλα τα καλιά του έλαττώματα.» Δεν απάντησε στο γράμμα μου, αλλά για ένα διάστημα δεν έγραφε ούτε στο γιό του. Μετά από δυο μήνες όμως βλέπω συμπτωματικά το νεαρό να κρατάει ένα γράμμα από τον πατέρα του. Θύμωσα αλλά δεν είπα τίποτα. Την ίδια κιόλας μέρα, κατά τα μεσάνυχτα, άκουσα μια παράξενη φασαρία στο υπνοδωμάτιο αυτού του παιδιού. Έτρεξα προς τα πάνω και μόλις πρόλαβα και γλύτωσα το μικρό γατάκι μας από πνιγμό. Το πρωί πήγα στο δωμάτιο του παιδιού να αναζητήσω το γράμμα. Το βρήκα. Το μάτι μου σταμάτησε στην πρόταση: «Την περασμένη Δευτέρα ο Θωμάς (ο μικρότερος αδερφός) είχε γενέθλια, κι η θεία Λίζα του έκανε δώρα ένα ωραίο μικρό γατάκι.» Οι φαντασιώσεις που προκαλούνται από τη ζήλεια δε γνωρίζουν σε έγκληματική μοχθηρία κανένα σύνορο. Το ζηλότυπο παιδί σκοτώνει στις όνειροπολήσεις του όλους όσους θεωρεί ανταγωνιστές του. Κάποτε είχαμε έδω δυο αδερφούς. Όταν κάθε φορά έπρεπε να επιστρέφουν στο σπίτι για διακοπές, ο μεγάλος περνούσε στιγμές άληθινού τρόμου. Κάθε φορά έλεγε: «Φοβάμαι πολύ πως στο δρόμο θα χάσω τον Φώτη.» Φοβόταν πως θα μπορούσε ν' αληθεύει το όνειροπόλημά του.

Ένα άλλο έντεκάχρονο αγόρι μου είπε μια φορά που μιλούσαμε για το μικρότερο αδερφό του: «Όχι, δε θέλω να πεθάνει, αλλά αν πήγαινε ένα πάρα πολύ μεγάλο ταξίδι στην Ίνδία ή κάτι τέτοιο και γύριζε όταν θα είχε πιά μεγαλώσει, τότε θα ήταν καλά!»

Κάθε καινούργιος μαθητής στο Σάμμερχιλ είναι εκτεθειμένος στο άσυνειδητο μίσος των συμμαθητών του για ένα τρίμηνο περίπου. Όπως ακριβώς και στην οικογένεια, ή πρώτη αντίδραση του παιδιού στον έρχομό του νεογέννητου είναι μίσος. Το μεγαλύτερο παιδί πιστεύει συνήθως ότι ή μητέρα φροντίζει μόνο για τον μπέμπη, αφού αυτός κοιμάται στο δωμάτιο της μητέρας και της άποσπάει όλη την

προσοχή. Συχνά προσπαθεί το παιδί να καμουφλάρει το άπωθημένο μίσος ενάντια στη μητέρα με υπερβολική τρυφερότητα. Το μεγαλύτερο παιδί μισεί περισσότερο από το νεώτερο, κι αυτό γιατί το νεώτερο δεν υπήρξε ποτέ έκπτωτος πρίγκιπας. Οι χειρότερες περιπτώσεις νεύρωσης, με τις οποίες ασχολήθηκα, ήταν πάντα μοναχοπαίδια ή πρωτότοκα.

Πολύ συχνά και χωρίς να το ξέρουν οι γονείς συνδουλιζούν το μίσος των παιδιών τους. «Έλα τώρα, Θωμά, κι ο μικρός αδερφός σου να κοβόταν στο δάχτυλο, δε θα έκανε όπως εσύ.»

Ακόμα θυμάμαι πώς όταν ήμουν νέος, μου έφερναν πάντα για καλό παράδειγμα ένα άλλο αγόρι. Αυτός ήταν ένας εξαιρετικός μαθητής, πάντα στην επικαιρότητα, πάντα πρώτος. Πέθανε κι ακόμα θυμάμαι πόση ευχαρίστηση μου προξένησε ή ταφή του.

Συχνά οι δάσκαλοι βρίσκονται αντιμέτωποι με τη ζηλοτυπία των γονέων. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που έχασα μαθητές, επειδή οι γονείς ζήλευαν το Σάμμερχιλ κι έμένα που μπορούσαμε και δείχναμε κατανόηση και συμπάθεια στο παιδί. Τίποτα το ακατανόητο σε μια τέτοια περίπτωση. Σ' ένα ελεύθερο σχολείο τα παιδιά μπορούν να κάνουν ό,τι θέλουν, φτάνει να μην έρθουν σε σύγκρουση με τους νόμους της κοινότητας, που τα ίδια τους έφτιαξαν και τους ψήφισαν στη σχολική τους συνέλευση μαζί με τους δασκάλους. Συχνά παρουσιάζεται ή περίπτωση παιδιών που δε θέλουν να πάνε στα σπίτια τους για διακοπές, γιατί εκεί πρέπει να υποταχτούν στους ανόητους περιορισμούς του πατρικού σπιτιού. Γονείς που δε ζηλεύουν το σχολείο ή τους δασκάλους συμπεριφέρονται στα παιδιά τους το ίδιο καλά όσο κι εμείς στο Σάμμερχιλ. Εμπιστεύονται τα παιδιά τους και τ' αφήνουν ελεύθερα. Παιδιά με τέτοιους γονείς επιστρέφουν ευχαρίστως στο σπίτι.

Ανάμεσα στους γονείς και τους δασκάλους δεν είναι απαραίτητος κανένας ανταγωνισμός. Αφού οι γονείς με τις δεσποτικές εντολές κι απαγορεύσεις τους μετατρέπουν την αγάπη του παιδιού σε μίσος, δεν έχουν δίκιο ν' απορούν, ε-

ταν το παιδί ζητάει κάπου άλλου αγάπη. Το πρώτο υποκατάστατο του πατέρα ή της μητέρας είναι ο δάσκαλος ή η δασκάλα. Παρέχει το παιδί την αγάπη του στο δάσκαλό, γιατί αυτός ανταποκρίνεται περισσότερο από τον πατέρα ή γιατί μόνο αυτός ανταποκρίνεται μ' αγάπη.

Έχω γνωρίσει άμετρητους πατέρες που ζήλευαν και γι' αυτό μισούσαν τους γιούς τους. Πρόκειται για Πήτερ Πάν - πατέρες, που από τη γυναίκα τους περιμένουν μητρική αγάπη και γι' αυτό θεωρούν τους γιούς τους ανταγωνιστές, τους οποίους μισούν και συχνά τους δέρνουν θάναυσα. Πρέπει όμως, κύριε Πατέρα, να καταλάβετε πως ή τέτοια σας τοποθέτηση δημιουργεί ένα αφύσικο τρίγωνο μέσα στην οικογένεια που κάνει τη ζωή σας δύσκολη. Πρέπει να το χωνέψετε πως με τη γέννηση του παιδιού σας γίνεστε κατά κάποιον τρόπο περιττός. Σ' δρισμένες μάλιστα περιπτώσεις οι γυναίκες χάνουν μετά τη γέννηση κάθε ενδιαφέρον για σεξουαλικές σχέσεις. Σε κάθε όμως περίπτωση ή αγάπη της γυναίκας σας δεν ανήκει πια μόνο σε σας. Αυτά τα πράγματα πρέπει να τα ξεκαθαρίσετε στο μυαλό σας, γιατί αλλιώς κινδυνεύετε να ζηλέψετε και να μισήσετε το ίδιο το παιδί σας. Πάντα είχαμε παιδιά στο Σάμμερχιλ που υπέφεραν εξαιτίας της ζήλειας του πατέρα ή της μητέρας τους. Συνήθως πρόκειται για αγόρια, τα οποία οι πατέρες τους ζηλεύουν και γι' αυτό τους φέρονται πολύ αυστηρά και θάναυσα. Όταν στον οικογενειακό όριζοντα διαγράφεται ανταγωνισμός ανάμεσα στον πατέρα και τα παιδιά για την αγάπη της μητέρας, τότε να είστε σίγουροι πως αυτά τα παιδιά θα γίνουν άλλο λίγο κι άλλο πολύ νευρωτικοί άνθρωποι.

Έχω γνωρίσει και πολλές μητέρες που μισούν τις κόρες τους για τη φρεσκάδα και την όμορφη που από καιρό έχουν οι ίδιες χάσει. Κατά κανόνα αυτές ήταν μητέρες χωρίς ενδιαφέροντα και φροντίδες, μητέρες που ζούσαν με τη φαντασία τους στο παρελθόν και όνειρευόνταν τις κατακτήσεις που είχαν κάνει στους χορούς πριν από πολλά χρόνια.

Παλιότερα θα μπορούσα και να θυμώσω, όταν έβλεπα έρωτευμένα ζευγαράκια μέσα στο σχολείο. Προσπαθούσα με

μέσο τὸ φόβο γιὰ τὶς πιθανὲς δυσάρεστες συνέπειες τοῦ δεσμοῦ νὰ παρουσιάσω τὴν ὀργή μου σὰ λογικὰ δικαιολογημένη. Μὲ τὸν καιρὸ ὁμῶς συνειδητοποίησα πὼς στὴν πραγματικότητα ζήλευα τὰ νιάτα κι ἔτσι ἐξαφανίστηκαν ἡ ἐρεθιστικότητα καὶ οἱ φόβοι μου.

Ἡ ζήλεια γιὰ τὰ νιάτα εἶναι μιὰ πραγματικότητα. Ἐνα δεκαεφτάχρονο κορίτσι μοῦ ἔλεγε κάποτε πὼς ἡ δασκάλα της στὸ παρθεναγωγεῖο ποῦ πήγαινε πρὶν, ὑποχρέωνε τὶς μαθήτριες νὰ κρύβουν τὰ στήθη τους μὲ στενὸ δέσιμο, γιατί ἦταν τάχα πολὺ προκλητικά. Πρόκειται θέβαια γιὰ μιὰ ἀκραία περίπτωση· ἀλλὰ περιέχει σὲ ὀξυμένη μορφή μιὰ ἀλήθεια ποῦ ὅλοι μας πασχίζουμε νὰ μὴν τὴ σκεφτόμαστε: Τὰ γηρατειά — ἀπογοητευμένα καὶ γεμάτα ἀπωθημένες ἐπιθυμίες — μισοῦν τὰ νιάτα γιατί τὰ ζηλεύουν.

Διαζύγιο

Γιατί γίνονται τὰ παιδιά μας νευρωτικά; Στὶς περισσότερες περιπτώσεις αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἔλλειψη ἀγάπης ἀνάμεσα στοὺς γονεῖς του. Τὸ παιδί λαχταράει γιὰ ἀγάπη, ἀλλὰ στὸ πατρικὸ του σπίτι δὲν ὑπάρχει τέτοια πολυτέλεια. Ζεῖ τὸ φριχτὸ δρᾶμα τῶν γονέων του. Ἄς κάνουν ὅση προσπάθεια θέλουν γιὰ νὰ κρύψουν τὸ μυστικὸ τους, τὸ παιδί ἔχει μιὰ ἰδιαίτερη ἱκανότητα στὸ νὰ μαντεύει, νὰ ὁσμίζεται τέτοιες καταστάσεις. Τὸ παιδί δὲν κρίνει σύμφωνα μὲ ὅσα ἀκούει, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ ὅσα βλέπει. Κανένα παιδί δὲν ξεγελιέται μὲ λέξεις ὅπως «θησαυρὸ μου» ἢ «ἀγαπούλα μου».

Ἀνάμεσα στὶς ἄλλες περιπτώσεις συνάντησα καὶ τὶς παρακάτω:

Δεκαπεντάχρονο κορίτσι, κλέφτρα. Ἡ μητέρα της ἀπατοῦσε τὸν πατέρα της. Τὸ παιδί τὸ γνώριζε.

Δεκατετράχρονο κορίτσι, δυστυχισμένο καὶ πάντα ἀφηρημένο. Ἡ νεύρωσή της θὰ πρέπει νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι κάποτε εἶχε δεῖ τὸν πατέρα της μὲ τὴ φιλενάδα του.

Δωδεκάχρονο κορίτσι. Μισοῦσε τοὺς πάντες καὶ τὰ πάν-

τα. Πατέρας σεξουαλικά ἀνίκανος. Μητέρα δυστυχισμένη.

Ἅοχτάχρονο ἄγורי. Κλέφτης. Οἱ γονεῖς του μάλωνα μεταξὺ τους στὰ καλὰ καθούμενα.

Ἐννιάχρονο ἄγורי. Ζοῦσε σ' ἓνα φανταστικὸ κόσμο (κατὰ κύριο λόγο μὲ πρωκτικές φαντασιώσεις). Γονεῖς συνεχῆ μαλωμένοι. Προσπαθοῦσαν ὁμῶς νὰ τὸ κρύψουν.

Δεκατετράχρονο κορίτσι. Νυχτσουροῦσε καὶ μούσκειε τὸ κρεβάτι του. Οἱ γονεῖς ἦταν χωρισμένοι.

Ἐννιάχρονο ἄγורי. Ἀπλησίαστο καὶ στὸ σπίτι ἀνυπόφορο. Ζοῦσε στὸ δικὸ του μεγαλόπρεπο φανταστικὸ κόσμο. Ἡ μητέρα του ἦταν δυστυχισμένη ἀπὸ τὸ γάμο της.

Ἐγὼ ξέρω πόσο δύσκολο εἶναι νὰ θεραπεύσεις ἓνα παιδί, ὅταν στὸ πατρικὸ του σπίτι δὲν ὑπάρχει οὔτε ἴχνος ἀγάπης. Συχνὰ στὶς μητέρες ποῦ μὲ ρωτοῦν: «Τί πρέπει νὰ κάνω μὲ τὸ παιδί μου;» ἀπαντῶ: «Νὰ πᾶτε ἐσεῖς σὲ ψυχαναλυτὴ!»

Πολλοὶ πατέρες καὶ μητέρες μοῦ ὁμολόγησαν πὼς θέλουν νὰ χωρίσουν, ἀλλὰ δὲν τὸ κάνουν ἐξαιτίας τοῦ παιδιοῦ. Γιὰ τὰ παιδιά ὁμῶς θὰ ἦταν πολὺ καλύτερα ἂν τέτοιοι γονεῖς χῶριζαν. Χίλιες φορές καλύτερα! Ἐνας γάμος χωρὶς ἀγάπη σημαίνει μιὰ δυστυχισμένη οἰκογένεια. Μιὰ τέτοια ἀτμόσφαιρα ἀσκεῖ καταστροφικὲς ἐπιδράσεις πάνω στὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ.

Κάπου-κάπου συναντῶ περιπτώσεις, ὅπου ὁ μικρὸς γιὸς μιᾶς ἀποτυχημένης στὸ γάμο γυναίκας μισεῖ τὴ μητέρα του. Τὴ βασανίζει μ' ἀπροκάλυπτα σαδιστικὸ τρόπο. Συγκεκριμένα ἓνας μικρὸς γρατσουνοῦσε καὶ δάγκωνε τὴ μητέρα του. Σὲ λιγότερο ἀκραίες περιπτώσεις τὸ παιδί βασανίζει τὴ μητέρα του γιὰ νὰ τῆς ἀποσπάσει τὴν προσοχή. Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τοῦ οἰδιπόδειου συμπλέγματος, θὰ ἔπρεπε νὰ συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Τὸ ἄγורי βλέπει τὸν πατέρα του σὰν ἀνταγωνιστὴ. Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία αὐτή, στὴν περίπτωση ποῦ ὁ πατέρας ἐγκατέλειψε τὸ στίβο, ὁ γιὸς σὰν ὁ κερδισμένος πᾶ νὰ εἶναι τρυφερώτερος ἀπὸ πρὶν μὲ τὴ μητέρα του. Ἄντι γι' αὐτὸ ὁμῶς συμπεριφέρεται στὴ μητέρα του τὶς πρὸ πολλὰς φορές μὲ ἀσυνή-

αιστη θαναυσότητα.

Κάθε μητέρα αποτυχημένη στο γάμο, δείχνει σ' ένα από τα παιδιά της ιδιαίτερη προτίμηση. Αφού η αγάπη της δε βρίσκει ανταπόκριση στο σύζυγό της, στρέφεται κατά το μεγαλύτερο μέρος της σ' ένα από τα παιδιά της. Αποτυχημένοι όμως στο γάμο γονείς δεν είναι σε θέση να προσφέρουν στα παιδιά τους τη σωστή αγάπη. Το παιδί αγαπιέται τότε ή πάρα πολύ ή πάρα πολύ λίγο. Είναι δύσκολο να πει κανένας ποιά από τις δυο περιπτώσεις είναι η χειρότερη.

Κάθε παιδί που στερήθηκε την αγάπη, θα εξελιχθεί σ' ένα μισάνθρωπο, σ' έναν έχθρο της κοινωνίας. Κάθε παιδί που αγαπήθηκε περισσότερο απ' όσο έπρεπε θα εξελιχθεί σ' ένα μαμόθρεφτο, σ' ένα μαλθακό κι αξιολύπητο τύπο που ζητάει πάντα προστασία στα φουστάνια της μητέρας του. Κι όταν αυτή λείπει, τη θέση της την παίρνει κάποιο συμβολικό υποκατάστατο, όπως λ.χ. το σπίτι (ἀγοραφοβία), ή εκκλησία ή η πατρίδα.

Οι νόμοι για τα διαζύγια δε μ' ενδιαφέρουν. Δεν είναι δική μου υπόθεση ή παροχή συμβουλών σ' ενήλικους. Ασχολούμαι όμως με τα παιδιά και γι' αυτό είμαι υποχρεωμένος να πω στους γονείς πως ένα νευρωτικό παιδί μόνο τότε έχει ελπίδες να θεραπευτεί, όταν αλλάξουν οι συνθήκες μέσα στο πατρικό του σπίτι. Στην περίπτωση ανάγκης οι γονείς πρέπει να παραδεχτούν με θάρρος πως οι συνθήκες που δημιούργησαν βλάπτουν το παιδί. Κάποτε μια μητέρα μου έλεγε: «Μά αν κάνω δυο χρόνια να δώ το παιδί μου, πάει πιά τ'όχασα!»

«Μά τ'όχετε κιόλας χάσει», της αποκρίθηκα. Κι ήταν πράγματι έτσι, γιατί το παιδί ήταν δυστυχισμένο μέσα στο σπίτι.

Αγχώδεις γονείς

Θα μπορούσε να παϊ κανένας πως αγχώδεις γονείς είναι εκείνοι που τίποτα δεν μπορούν να προσφέρουν — εκείνοι

που δεν αγαπούν, δε σέβονται, δεν εμπιστεύονται.

Πριν λίγες μέρες ήρθε για δεύτερη φορά για επίσκεψη μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα η μητέρα ενός αγοριού. Ένα ολόκληρο Σαββατοκύριακο έκανε τη ζωή του γιού της αφόρητη. Το παιδί είχε φάει το κανονικό του πρόγευμα και γεύμα και δεν πεινούσε. Αυτό όμως δεν την εμπόδισε να το κυνηγάει όλη μέρα από πίσω και να το αναγκάζει να φάει. Ο μικρός ξφτιαχνε ένα καλυδάκι με κλαριά και χύματα και φυσικά είχε λερωθεί μόλις αυτή τον πήρε ειδήση, τον έσυρε με το ζόρι μέσα στο σπίτι για να τον σαπουνίσει. Με το χαρτζιλίκι του πήρε το παιδί ένα παγωτό, κι αυτή του έκανε μια διάλεξη για το πόσο βλάπτει το παγωτό στο στομάχι. Κάθε φορά που το παιδί με φώναζε «Neill», αυτή διόρθωνε και του έδινε εντολή να με λέει «κύριε Neill».

«Τί διάβολο το φέρατε το παιδί σας σ' αυτό το σχολείο, αφού κάνετε όλο αυτό το θέατρο;» της είπα.

Μ' απόλυτη αφέλεια μου έδωσε την απάντηση: «Γιατί; Έπειδή θέλω να γίνει ελεύθερος κι ευτυχισμένος άνθρωπος. Θέλω να γίνει ένας ανεξάρτητος άνθρωπος, που δε θα μπορεί να τον διαφθείρει καμιά εξωτερική επίδραση.»

«Α, έτσι», είπα κι άναψα τσιγάρο. Η γυναίκα αυτή δεν είχε την παραμικρή υποψία για την κουτή και θάναυση συμπεριφορά της απέναντι στο παιδί της. Δεν μπορούσε να καταλάβει πως με τη συμπεριφορά της μεταδίβαζε στο παιδί της όλες τις αγωνίες της δικής της ανεκπλήρωτης ζωής.

Τί μπορεί να κάνει κανένας σε τέτοιες περιπτώσεις; Τίποτα. Τίποτα περισσότερο από το να περιγράψει με μερικά παραδείγματα τις ζημιές που μπορούν να προξενήσουν οι γονείς στα παιδιά τους, με τις υπερβολές τους και να ελπίζει πως ίσως στο ένα εκατομμύριο γονείς θα θρεθεί ένας που να πει: «Αυτό δεν το είχα ποτέ μου σκεφτεί! Κι είχα την εντύπωση πως αυτό που έκανα ήταν σωστό. Απ' ό,τι όμως διαπιστώνω δεν είχα δίκιο.»

Κάποτε μια ολότελα απογοητευμένη μητέρα μου έγραφε: «Σηκώνω τα χέρια ψηλά. Δεν ξέρω πιά τί να κάνω με

τὸ δωδεκάχρονο γιό μου. Ἐξαφνα ἄρχισε νὰ κλέβει τὰ πιὸ ἀπίθανα πράγματα ἀπὸ τὰ καταστήματα. Σὰς χιλιοπαρακαλῶ, συμβουλευτέ με τί πρέπει νὰ κάνω!» Αὐτὸ εἶναι σὰν τὸν μπεκρὴ πού εἴκοσι δλόκληρα χρόνια πίνει μιὰ μπουκάλα οὔισκυ τὴν ἡμέρα καὶ στὸ τέλος παραπονιέται γιατί χάλασε τὸ συκώτι του. Εἶναι πιθανὸ πὼς κάθε συμβουλή σχετική μὲ τὸ σταμάτημα τοῦ ποτοῦ δὲ θὰ ὠφελούσε καὶ πολὺ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο. Γιὰ τοῦτο καὶ συχνὰ συμβουλεύω τίς μητέρες πού ἔχουν σοβαρὲς δυσκολίες μὲ τὰ παιδιὰ τους καὶ δὲν μποροῦν πιά νὰ τὰ βοηθήσουν, νὰ καταφύγουν σ' ἕναν παιδοψυχολόγο ἢ στὴν πλησιέστερη ὑπηρεσία παροχῆς συμβουλῶν.

Θὰ μπορούσα βέβαια νὰ πῶ στὴν ἀπελπισμένη μητέρα: «Ἀγαπητὴ κυρία, ὁ γιός σας κλέβει γιατί στὸ σπίτι σας αἰσθάνεται ἀνικανοποίητος καὶ δυστυχισμένος. Ἄν τοῦ φερόσασταν διαφορετικὰ, δὲ θὰ ἦταν αὐτὸς πού εἶναι.» Ἄν τῆς ἔλεγα ὁμως τέτοια πράγματα, θὰ τῆς δημιουργοῦσα μόνο τύψεις συνείδησης. Ἀκόμα καὶ τὴν πιὸ καλὴ διάθεση ἂν εἶχε, δὲ θὰ ἦταν σὲ θέση ν' ἀλλάξει τὸ περιβάλλον τοῦ γιοῦ τῆς, πρῶτα - πρῶτα γιατί δὲ θὰ ἤξερε τί πρέπει νὰ κάνει, ἀλλὰ κι ἂν ἀκόμα τῆς ἔλεγε κάποιος ποιὸ εἶναι τὸ σωστό, δὲ θὰ εἶχε τὴν ψυχικὴ δύναμη γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς τέτοιου προγράμματος.

Μόνο κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγηση ἑνὸς καλοῦ ψυχοθεραπευτοῦ θὰ μπορούσε μιὰ καλοπροαίρετη μητέρα νὰ καταφέρει ὀρισμένα πράγματα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ. Ἴσως ὁ ψυχοθεραπευτὴς τῆς νὰ τῆ συμβούλευε νὰ χωρίσει τὸν ἄντρα τῆς, μιᾶς κι οἱ σχέσεις τους δὲν ἦταν πιά σχέσεις ἀγάπης, ἀλλὰ ψυχρότητας, ἢ μπορεῖ καὶ νὰ τῆ συμβούλευε νὰ διώξει τὴν πεθερὰ τῆς. Εἶναι ὁμως ἀμφίβολο ἂν θὰ κατάφερνε ν' ἀλλάξει τὴν ἴδια τὴ γυναίκα, τὴν καχύποπτη καὶ φοβισμένη μητέρα, τὴ μητέρα πού δλα τῆς φταῖνε, πού ἠθικολογεῖ κι ἐχθρεύεται κάθε τι τὸ σεξουαλικό. Κι εἶναι σίγουρο πὼς στίς περισσότερες περιπτώσεις μιὰ ἀπλὴ ἀλλαγὴ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν δὲν ἔχει παρὰ ἐλάχιστα ἀποτελέσματα.

Θυμᾶμαι ἀκόμα τὰ λόγια μιᾶς μητέρας πού ἤθελε νὰ στείλει τὸ ἑφτάχρονο κορίτσι τῆς στὸ Σάμμερχιλ. Ὅλες τῆς οἱ ἐρωτήσεις φανέρωναν φόβο καὶ ἀνησυχία: «Θὰ φροντίζει κάποιος, ὥστε νὰ πλένει δυὸ φορές τὴν ἡμέρα τὰ δόντια τῆς; Ἐπίσης θὰ προσέχετε νὰ μὴν πηγαίνει στὸν αὐτοκινητόδρομο; Θὰ κάνει κάθε μέρα μάθημα; Ποιὸς θὰ τῆς δίνει τὰ φάρμακά τῆς κάθε βράδυ;» Ἀσυναίσθητα οἱ φοβιτσιάρες μητέρες μεταβάλλουν τὸ παιδί τους σ' ἀντικείμενο τῶν δικῶν τους ἄλυτων προβλημάτων. Μιὰ ἄλλη μητέρα ἀνησυχούσε ὑπερβολικὰ γιὰ τὴν ὑγεία τῆς κόρης τῆς. Μοῦ ἔστειλε συνέχεια πολυσέλιδα γράμματα μὲ τίς πιὸ ἀπίθανες ὑποδείξεις ἀναφορικὰ μὲ τὸ τί ἔπρεπε νὰ τρώει, ἢ προπαντὸς νὰ μὴν τρώει, πὼς ἔπρεπε νὰ ντύνεται ἢ νὰ μὴ ντύνεται τὸ παιδί κτλ., κτλ. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς μας ἔχουν τέτοιους ἀγχώδεις γονεῖς. Ἡ ἀγωνία τῶν γονέων μεταδίδεται πάντα καὶ στὰ παιδιὰ. Ἀποτέλεσμα: τὰ παιδιὰ γίνονται ὑποχονδρικά.

Ἡ Μάρθα ἔχει ἕνα μικρὸ ἀδερφό. Οἱ γονεῖς τῆς εἶναι ὑπερβολικὰ ἀγχώδεις τύποι. Συχνὰ ἀκούω τὴ Μάρθα μέσα στὸν κῆπο νὰ λέει στὸ μικρὸ τῆς ἀδερφό: «Μὴν τρέχεις μέσα στίς λάσπες — θὰ βραχοῦν τὰ πόδια σου!» Ἡ: «Μὴν παίζεις μὲ τὰ χῶματα — θὰ λερώσεις τὸ καινούργιο σου παντελόνι!» Εἶπα: «Ἀκούω», ὁμως τὸ σωστό εἶναι δι «ἀκουγα», γιατί ἡ Μάρθα συμπεριφερόταν ἔτσι δταν ἦταν καινούργια στὸ Σάμμερχιλ. Τώρα τῆς εἶναι δλότελα ἀδιάφορο, ἂν τὸ ἀδερφάκι τῆς λερώθηκε σὰν καπνοδοχοκαθαριστής. Μόνο τὴν τελευταία σχολικὴ ἑβδομάδα ξαναγυρίζουν οἱ παλαιοὶ τῆς φόβοι, γιατί σκέφτεται ἤδη δι στὸ σπίτι πού θὰ γυρίσει κυριαρχεῖ διαρκῶς ἡ φροντίδα.

Καμιὰ φορὰ συλλογίζομαι πὼς τὰ σχολεῖα μὲ τὴν αὐστηρὴ πειθαρχία μπορεῖ νὰ προτιμοῦνται γιὰ τὸ γεγονὸς δι τὰ παιδιὰ ἐπιστρέφουν χαρούμενα στὸ σπίτι. Ἀπὸ τὰ χαρούμενα πρόσωπα τῶν παιδιῶν οἱ γονεῖς μπορεῖ νὰ ἀρέσκονται νὰ συμπεραίνουν κάποια ἀγάπη τοῦ παιδιοῦ γιὰ τὸ πατρικὸ σπίτι, πράγμα πού στὴν οὐσία δὲν εἶναι παρὰ μίσος ἐνάντια στὸ σχολεῖο. Ὅλο αὐτὸν τὸν καιρὸ τὸ παιδί μισοῦ-

σε τὸν αὐστηρὸ δάσκαλο, κι ἔρχεται τώρα νὰ πλημμυρίσει μὲ τ' ἀποθέματα τῆς ἀγάπης του τοὺς γονεῖς του, ἄσχετο ἂν σὲ λίγο θὰ ἀντιστραφοῦν οἱ ὄροι. Αὐτὸν τὸν ψυχολογικὸ μηχανισμό χρησιμοποιεῖ ἢ μητέρα, ὅταν λέει στὸ παιδί της: «Περίμενε νὰ ἔρθει ὁ πατέρας σου καὶ θὰ σὲ περιποιηθεῖ καλά!», μὲ τὸν ὅποιο μετατοπίζει τὸ μίσος τοῦ παιδιοῦ της ἀπὸ τὸν ἑαυτό της στὸν ἄντρα της.

Γιατροὶ κι ἄλλοι ἀκαδημαϊκοὶ λένε συχνά: «Θὰ στείλω τὸ παιδί μου σ' ἓνα καλὸ ἰδιωτικὸ σχολεῖο, γιὰ νὰ μάθει σωστά τὴ γλῶσσα καὶ νὰ δημιουργήσει σχέσεις καὶ γνωριμίες ποὺ ἀργότερα θὰ τοῦ φανοῦν χρήσιμες.» Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι προϋποθέτουν ὅταν αὐτονόητο ὅτι οἱ σημερινές κοινωνικὲς ἀξίες θὰ παραμείνουν καὶ στὸ μέλλον ἔτσι ὅπως ἔχουν σήμερα. Ὁ φόβος μπροστὰ στὸ μέλλον παίζει στὴν περίπτωση τῶν γονέων ἓναν πολὺ σημαντικὸ ρόλο.

Οἱ γονεῖς ποὺ τάσσονται ὑπὲρ τῆς αὐστηρῆς σχολικῆς πειθαρχίας, εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν κάνει τὸ σπῆτι τους σωστὴ φυλακὴ, μὲ δεσμῶτες τὰ ἴδια τους τὰ παιδιά. Τὸ σχολεῖο πρέπει νὰ συνεχίσει τὴν παράδοση τοῦ πατρικοῦ σπιτιοῦ, νὰ μειώσει τὰ παιδιά, νὰ τοὺς κλείσει τὸ στόμα, νὰ τὰ κάνει δουλόπρεπα, νὰ τὰ εὐνουχήσει. Πέρα ἀπ' αὐτὰ τὸ σχολεῖο ἀσχολεῖται μόνο μὲ τὸ μυαλὸ τοῦ παιδιοῦ. Τοῦ περιορίζει τὴ συναισθηματικὴ του ζωὴ καὶ τὴν τάση του γιὰ δημιουργικὴ δραστηριότητα. Ἐκπαιδεύει δηλαδὴ τὰ παιδιά μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ πειθαρχοῦν σὲ κάθε λογῆς μανδαρίνους καὶ δικτάτορες. Ὁ φόβος ποὺ σταλάζεται στὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν ἀπὸ τίς πρώτες κιόλας μέρες τῆς κούνιας, ἐδῶ δυναμώνει καὶ μετατρέπεται σὲ μόνιμη κατάσταση ἀπὸ τοὺς αὐταρχικοὺς κι ἀρχομανεῖς δασκάλους. Οἱ γονεῖς μὲ τὸ μέσο πνευματικὸ ἐπίπεδο βλέπουν μόνο ἐπιφανειακά πράγματα, ὅπως τὴ σχολικὴ στολὴ, τὴν τυπικὴ εὐγένεια, τὸν ἐνθουσιασμό γιὰ τὸ ποδόσφαιρο καὶ χαίρονται ποὺ τὰ παιδιά τους παίρνουν μιὰ τόσο καλὴ σχολικὴ μόρφωση. Εἶναι τραγικὸ νὰ θυσιάζουν μπροστὰ στὰ μάτια σου, πάνω στὸν προκατακλυσμαῖο θωμὸ τῆς δῆθεν παιδείας καὶ μόρφωσης, τὴ νέα ζωὴ. Τὸ αὐστηρὸ σχολεῖο δὲν προσφέρει τίποτ' ἄλ-

λο ἀπὸ καταπίεση — κι οἱ δειλοὶ γονεῖς εἶναι ἱκανοποιημένοι.

Ὅπως κάθε ἐγωκεντρικὴ ἐξουσία, ἔτσι καὶ τὸ Ἐγὼ τοῦ δασκάλου πασχίζει νὰ δέσει τὰ παιδιά στὸ δικό του ἄρμα. Ἀλήθεια, πρόκειται γιὰ κάποιο θεϊκὸ ἔθαινο! Βρίσκεται πάντοτε στὸ ἐπίκεντρο. Αὐτὸς κάνει κουμάντο καὶ τὰ παιδιά πρέπει νὰ ὑπακοῦν. Αὐτὸς ἀποφασίζει γιὰ τὸ δίκιο καὶ τὸ ἄδικο. Σχεδὸν πάντοτε μιλάει μόνο αὐτός. Σ' ἓνα ἐλεύθερο ὁμοῦ σχολεῖο αὐτὰ εἶναι ἄγνωστα καὶ δὲν παρατηρεῖται καμιὰ τάση γιὰ κυριαρχία. Ὁ δάσκαλος στὸ Σάμμερχιλ δὲν ἔχει καμιὰ δυνατότητα νὰ ἐπιβάλλει τὸ προσωπικό του θέτο, γιὰτὶ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἀνταγωνιστεῖ τὸ φουντωμένο ἐγωισμό τῶν παιδιῶν. Ἀντὶ νὰ κάθονται προσοχὴ τὰ παιδιά μπροστὰ μου, μὲ φωνάζουν συχνὰ χαζὸ ἢ κουτορνίθι. Γενικά αὐτὰ εἶναι χαϊδευτικὰ ὀνόματα. Σ' ἓνα ἐλεύθερο σχολεῖο ἢ ἀγάπη εἶναι τὸ κυριότερο στοιχεῖο. Ποιὲς ἐκφράσεις χρησιμοποιεῖ κανένας γιὰ νὰ διατυπώσει τὴν ἀγάπη του, εἶναι μιὰ ὑπόθεση χωρὶς ἰδιαίτερη σημασία.

Ἐνας νεαρὸς ἀπὸ μιὰ αὐστηρὴ καὶ φοβισμένη οἰκογένεια ἔρχεται στὸ Σάμμερχιλ. Ἐδῶ εἶναι ἐλεύθερος νὰ κάνει ὅ,τι θέλει. Κανένας δὲν τὸν ὑποχρεώνει νὰ κάνει κάτι. Κανένας δὲν τὸν κριτικάρει. Κανένας δὲν τὸν παροτρύνει νὰ φέρεται καλά. Κανένας δὲ ζητάει ἀπ' αὐτὸν νὰ εἶναι ἡσυχος καὶ νὰ μὴν κάνει θόρυβο. Ὁ νεαρὸς ἀνακαλύπτει μετὰ ἀπ' αὐτὰ ὅτι τὸ Σάμμερχιλ εἶναι ὁ παράδεισος πάνω στὴ γῆ, γιὰτὶ γι' αὐτὸν παράδεισος εἶναι ἐκεῖ ὅπου μπορεῖ νὰ ξεδιπλώσει καὶ ν' ἀναπτύξει ἐλεύθερα τὴ δική του προσωπικότητα. Τὴ χαρὰ του γι' αὐτὴ τὴ δυνατότητα ποὺ τοῦ παρέχεται ἀπλόχερα καὶ χωρὶς τὴν παραμικρὴ δέσμευση τὴ συνδυάζει μὲ τὸ πρόσωπό μου, γιὰτὶ ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἐγὼ ἔχω παίξει κάποιο σημαντικό ρόλο στὸ νὰ ἔχει αὐτὸς αὐτὴ τὴ δυνατότητα. Γινομαι λοιπὸν γι' αὐτὸν ὁ μπαμπάς, ὁ μπαμπάς ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι. Βέβαια στὴν οὐσία δὲ μ' ἀγαπάει καθόλου, γιὰτὶ τὰ παιδιά δὲν ἀγαποῦν, θέλουν μόνο ν' ἀγαπηθοῦν. Θὰ σκέφτεται λοιπὸν χωρὶς νὰ ἐκφράζει τίς σκέψεις του: «Εἶμαι εὐτυχισμένος ἐδῶ πέρα. Ὁ γέρο Neill εἶναι πολὺ

έντάξει άνθρωπος. Δέ φυτρώνει πάντα εκεί που δεν τον σπέρνουν. Θα πρέπει να με συμπαθεῖ, γιατί αλλιώς θα μου ἔλεγε κάμε τοῦτο καὶ κάμε ἐκεῖνο.»

Μετὰ ἔρχονται οἱ διακοπές. Ὁ νεαρός πάει στὸ σπίτι. Δανείζεται τὸ φακὸ τοῦ πατέρα του, τὸν ὁποῖο φυσικὰ καὶ ξεχνάει πάνω στὸ πιάνο. Ὁ πατέρας θάξει τὶς φωνές καὶ τὸν θρῖζει. Ὁ νεαρός βλέπει πὼς στὸ σπίτι δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία. Ἐνας ἀπὸ τοὺς μαθητὲς μου ἔλεγε συχνά: «Οἱ γονεῖς μου, ξέρεις, εἶναι τῆς παλιᾶς σχολῆς. Στὸ σπίτι δὲν ἔχω τόση ἐλευθερία ὅση ἐδῶ. Ὅταν ὁμως ξαναπάω στὸ σπίτι τὶς ἐπόμενες διακοπές, θὰ τοὺς δείξω ἐγὼ ποιὸ εἶναι τὸ σωστό.» Καὶ νομίζω πὼς δὲν ἔμεινε μόνο στὶς ἀπειλές, γιατί τὸν σταμάτησαν ἀπὸ τὸ δικὸ μας σχολεῖο.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς μου ὑποφέρουν ἀπὸ ὀξεία «συγγενίτιδα». Σὰς παραθέτω κίβλας ἕνα ἀντιπροσωπευτικὸ δεῖγμα τῶν συγγενῶν τῶν μαθητῶν μου: Παπποὺς - γιὰ γιὰ (θρησκόμενοι). Θεῖες (θρησκόμενες καὶ σεμνότυφες). Θεῖοι (ἄθρησκοι, ἀλλὰ ἠθικολόγοι). Κάποτε ἀπαίτησα μ' ἐπιμονή ἀπὸ τοὺς γονεῖς ἑνὸς ἀγοριοῦ νὰ μὴν ξαναστεῖλουν τὸ παιδί τους στὸν παππού του, πὼς τόσο τοῦ ἀρέσει νὰ μιλάει γιὰ τὴν αἰώνια φωτιὰ τῆς κόλασης. Ἀπάντησαν πὼς αὐτὴ ἢ δραματικὴ ἐνέργεια εἶναι ἀδύνατη. Φτωχὸ παιδί!

Σ' ἕνα ἐλεύθερο σχολεῖο τὸ παιδί βρίσκει προστασία ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς του. Μὲ τὸν καιρὸ μου ἔγινε μάθημα καὶ τοὺς κρατάω πάντα σ' ἀπόσταση. Πρὶν δυὸ χρόνια ἦρθε ὁ θεῖος ἑνὸς ἐννιάχρονου ἀγοριοῦ ἐπίσκεψη στὸ Σάμμερχιλ, καὶ ἔκανε μιὰ βόλτα μὲ τὸν ἀνιψιὸ του. Γύρισε ὁ νεαρός καὶ τὸ μεσημέρι στὸ ἐστιατόριο σκορποῦσε ἐδῶ καὶ ἐκεῖ κομμάτια φωμιού. «Φαίνεται πὼς δὲν ἔμεινες εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν περίπατο. Γιὰ ποιὸ θέμα σοῦ μίλησε ὁ θεῖος σου;» τὸν ρώτησα.

«Ἄ, μοῦ μιλοῦσε ὅλη τὴν ὥρα γιὰ τὸ θεὸ καὶ τὴ βίβλο», εἶπε τὸ παιδί ἀδρόμητα.

«Μήπως συμπτωματικὰ σοῦ ἀνέφερε καὶ καμιά περικοπή, πὼς νὰ ἔλεγε ὅτι μπορούμε νὰ πετᾶμε τὸ φωμί γιατί ἔχει ὁ θεός;» εἶπα. Ὁ νεαρός γέλασε καὶ σταμάτησε νὰ σκορποῦ.

πάει ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τὸ φωμί. Μετὰ ἀπ' αὐτὸ καὶ κάθε φορὰ πὼς ὁ δρόμος φέρνει τὸ θεῖο ἀπὸ τὸ Σάμμερχιλ, ὁ ἀνιψιὸς του «αὐτὴ τὴ στιγμή εἶναι ἀπασχολημένος».

Γενικὰ ὁμως δὲν μπορῶ νὰ πῶ πὼς ἔχω παράπονο ἀπὸ τοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν μου. Οἱ σχέσεις μας εἶναι λαμπρές. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς συμφωνοῦν μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Σάμμερχιλ. Βέβαια ὑπάρχουν μερικοὶ πὼς διατηροῦν ὀρισμένες ἐπιφυλάξεις, ὁμως ἔχουν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη σὲμένα. Ἐξηγῶ ἀναλυτικὰ στοὺς γονεῖς τὶς ἀπόψεις μου καὶ τὶς μεθόδους μου καὶ τοὺς προκαλῶ νὰ πάρουν θέση ὑπὲρ ἢ κατὰ. Οἱ γονεῖς πὼς συμφωνοῦν μαζί μου δὲν ἔχουν λόγο ν' ἀνησυχοῦν. Τὰ παιδιὰ δὲν ἔχουν ἀντίρρηση νὰ πάνε στὸ σπίτι τους γιὰ διακοπές. Καὶ αὐτὸ γιατί αἰσθάνονται καὶ ἐκεῖ, κοντὰ στοὺς γονεῖς τους, ὅπως καὶ ἐδῶ στὸ Σάμμερχιλ κοντὰ σ' ἐμᾶς.

Μαθητὲς, τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς δὲν ἐμπιστεύονται ἀπερίοριστα τὸ Σάμμερχιλ, δὲν πάνε μὲ τόση εὐχαρίστηση στὸ σπίτι γιὰ διακοπές. Οἱ γονεῖς αὐτοὶ εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πὼς ζητᾶνε πάρα πολλὰ ἀπὸ τὰ παιδιὰ. Δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν πὼς ἕνα ὀχτάχρονο παιδί δὲν ἐνδιαφέρεται οὐσιαστικὰ παρά γιὰ τὸν ἑαυτό του. Κάθε παιδί αὐτῆς τῆς ἡλικίας δὲν ἔχει ἀκόμα ἀναπτύξει τὸ αἶσθημα τῆς κοινωνικότητας καὶ τῆς εὐθύνης. Στὸ Σάμμερχιλ μπορεῖ κάθε παιδί νὰ ξεπεράσει τὴ φιλαυτία του μὲ τὸ νὰ τὴ ζήσει ἀνεόχλητα. Μὲ τὸν καιρὸ ἀναπτύσσει αἶσθημα κοινωνικότητας, ἀφοῦ ὁ σεβασμὸς τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ἀντιλήψεων τῶν ἄλλων μεταβάλλει τὴ φιλαυτία του. Οἱ διαφωνίες ἀνάμεσα στὸ σχολεῖο καὶ τὴν οἰκογένεια μποροῦν νὰ ἔχουν καταστροφικὲς συνέπειες γιὰ τὸ παιδί· τὸ ὁδηγοῦν στὸ δίλημμα: «Ποῖός ἀπὸ τοὺς δυὸ ἔχει δίκιο λοιπὸν; Οἱ γονεῖς ἢ τὸ σχολεῖο;» Μιὰ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴ φυσιολογικὴ ἀνάπτυξη καὶ τὴν εὐτυχία τοῦ παιδιοῦ εἶναι ἡ ταυτότητα ἀπόψεων καὶ ἐπιδιώξεων ἀνάμεσα στὸ σχολεῖο καὶ τὴν οἰκογένεια.

Σὰ μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς αἰτίες διαφωνιῶν ἀνάμεσα στὸ σχολεῖο καὶ τοὺς γονεῖς βλέπω τὴ ζηλοτυπία. Μιὰ δεκαεφτάχρονη μαθήτρια μοῦ ἔλεγε κάποτε: «Μπορῶ νὰ κάνω

τόν πατέρα μου νά γίνει θεριό από τὸ θυμό του, φτάνει νά τοῦ πῶ: Ὁ κ. Neill γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἔχει πεῖ ἐκεῖνο κι ἐκεῖνο.»

Οἱ καχύποπτοι γονεῖς ζηλεύουν συνήθως ἐκεῖνο τὸ δάσκαλο πὸ τὸ παιδί συμπαθεῖ πῶς πολύ. Κι εἶναι φυσιολογικό μιά καὶ τὰ παιδιά, βλέπετε, θεωροῦνται κτῆμα τῶν γονέων. Εἶναι ἰδιοκτησία τους. Εἶναι ἓνα μέρος τοῦ Ἐγώ τους.

Βέβαια κι οἱ δάσκαλοι ἔχουν ὅπως κι οἱ γονεῖς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες. Πολλοὶ δάσκαλοι, ἰδιαίτερα ἂν τύχει νά μὴν ἔχουν δικὰ τους παιδιά, υἱοθετοῦν κατὰ κάποιον ἀσυνείδητο τρόπο τοὺς μαθητές τους. Προσπαθοῦν ἄθελά τους νά «κλέψουν» τὸ παιδί ἀπὸ τοὺς γονεῖς του. Γι' αὐτὸ θὰ ἔπρεπε κάθε δάσκαλος νά συζητήσει τὸ θέμα μ' ἓναν ψυχαναλυτή. Βέβαια ἡ ψυχανάλυση δὲν εἶναι ἓνα μέσο πὸ θεραπεύει τὰ πάντα· κι αὐτῆς οἱ δυνατότητες εἶναι περιορισμένες, μερικὰ πράγματα ὅμως μπορεῖ νά τὰ ξεκαθαρίσει. Τὸ μεγαλύτερο πλεονέκτημα τῆς ψυχανάλυσης συνίσταται στὸ ὅτι βοηθεῖ τὸν καθένα νά καταλαβαίνει περισσότερο τοὺς ἄλλους καὶ νά εἶναι φιλικότερος μαζί τους. Τῆ συνιστῶ λοιπὸν στοὺς δασκάλους ἀκόμα κι ἂν πρόκειται ἡ μόνη ὠφέλεια νά εἶναι ἡ παραπάνω, γιατί ἡ ἀποστολή τους εἶναι νά καταλαβαίνουν ἄλλους. Κάθε δάσκαλος πὸ ψυχαναλύθηκε δὲ φοβᾶται ν' ἀναγνωρίσει τίς ἀντιλήψεις του γιὰ τὸ παιδί, κι ἀφοῦ τίς ἀναγνωρίσει μπορεῖ νά τίς διορθώσει.

Κάθε οἰκογένεια πὸ δημιουργεῖ φόβους καὶ συγκρούσεις στὸ παιδί, εἶναι κακὴ. Κάθε παιδί πὸ ὠθεῖται ἀπὸ τοὺς ἀνήσυχους γονεῖς του σὲ μιά γρήγορη ἀνάπτυξη, ἀγανακτεῖ γρήγορα κι ἀσυνείδητα προσπαθεῖ νά ὑπονομεύσει τίς ἐπιδιώξεις τῶν γονέων του. Ἀπεναντίας κάθε παιδί πὸ διαπαιδαγωγήθηκε χωρὶς φόβους καὶ συγκρούσεις μπαίνει ἀφοδο κι αἰσιόδοξο στὴ ζωὴ.

Κατανόηση τῶν γονέων

Κατανοῶ σημαίνει ὅτι εἶμαι ἀπαλλαγμένος ἀπὸ προκαταλήψεις κι ἀπὸ ἐσφαλμένες ιδέες — ἢ μάλλον εἶμαι ἀπαλλαγμένος ὅσο πῶς πολὺ γίνεται. Γιατί ποιός μπορεῖ ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τίς συνέπειες τῶν ἐπιδράσεων, στίς ὁποῖες ἦταν ἐκτεθειμένος τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του; Κατανοῶ σημαίνει ἐπίσης βλέπω καὶ πίσω ἀπὸ τὰ πράγματα. Γιὰ τοὺς γονεῖς αὐτὸ δὲν εἶναι καὶ τόσο εὐκόλο, γιατί μπαίνει στὴ μέση τὸ συναίσθημα. Σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ γράμματα πὸ παίρνω βρίσκω προτάσεις σὰν τὴν παρακάτω: «Καὶ τί κέρδισα τελικὰ ἀπὸ τὰ παιδιά μου!» Ἀνάμεσα ὅμως στὸ δάσκαλο καὶ τοὺς μαθητές δὲν ὑπάρχει ἓνας τόσο δυνατὸς συναισθηματικὸς δεσμός. Γι' αὐτὸ κι ὁ δάσκαλος ἔχει περισσότερες δυνατότητες ἀπὸ τοὺς γονεῖς νά δείξει στὸ παιδί κατανόηση καὶ νά τὸ ὀδηγήσει στὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη.

Πολλές φορές ὑποχρεῶνομαι νά γράφω σὲ πατέρες πὸς δὲ θὰ καταφέρω τίποτα μὲ τὰ δυσκολοδιαπαιδαγωγήτα παιδιά τους, ἂν αὐτοὶ δὲν ἀλλάξουν πολιτικὴ ἀναφορικὰ μ' ὀρισμένα θέματα. Ἔτσι χρειάστηκε νά ὑποδείξω λ.χ. στὸν πατέρα τοῦ Θωμᾶ πὸς ἔπρεπε, ἂν βέβαια ἤθελε νά πετύχει κάτι στὴ ζωὴ του ὁ Θωμᾶς, ν' ἀνεχτεῖ τὸ κάπνισμα καὶ στὸ σπίτι, ἀφοῦ στὸ Σάμμερχιλ μπορεῖ καὶ καπνίζει, γιατί ἀλλιῶς εἶναι βέβαιο πὸς οἱ τιμωρίες δὲ θὰ ὀδηγήσουν τὸν Θωμᾶ στὸ σταμάτημα τοῦ καπνίσματος, ἀλλὰ στὴν ἀνταρσία. Σ' ἄλλες περιπτώσεις, στὴ θέση τοῦ καπνίσματος εἶναι τὸ θρισίδι, ἡ ἀδιαφορία στὰ μαθήματα κλπ.

Ποτέ μου δὲν προσπαθῶ νά προδιαθέσω τὰ παιδιά ἐναντία στοὺς γονεῖς τους. Ἄν ἓνα παιδί τὰ πᾶει κόντρα μὲ τοὺς γονεῖς του, τότε αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἐλευθερία τοῦ Σάμμερχιλ. Ἀπὸ τὴν ἄλλή μεριά γονεῖς χωρὶς τὴν ἀπαιτούμενη ἐλάχιστη μόρφωση, εἶναι φυσικό νά μὴν μποροῦν νά συλλάβουν τὸ νόημα τῆς ἐλεύθερης ἀγωγῆς καὶ νά μὴν μποροῦν ν' ἀνταποκριθοῦν στίς ὑποχρεώσεις τους ἀπέναντι στὸ ἐλεύθερα διαπαιδαγωγημένο παιδί τους.

Μὲ μερικὰ πρακτικὰ παραδείγματα θὰ ἤθελα νά δείξω

πώς δε θα έπρεπε να είναι οι σχέσεις ανάμεσα στο παιδί και τους γονείς. Τα παιδιά στα όποια θα αναφερθώ δεν είναι άρρωστα. Είναι θύματα ενός περιβάλλοντος που δεν έχει ακόμα συνειδητοποιήσει τις πραγματικές ανάγκες του παιδιού.

Ένα τέτοιο παιδί είναι λ.χ. η Μάρθα. Κάθε φορά που επιστρέφει από τις διακοπές της, προξενεί καυγάδες, είναι ζηλόφθογη και ανειλικρινής. Βροντάει τις πόρτες, διαμαρτύρεται για το δωμάτιό της, για το κρεβάτι της. Χρειάζεται να περάσει το μισό τρίμηνο ώσπου να ισορροπήσει η Μάρθα. Κατά τη διάρκεια των διακοπών ή μητέρα της, που είχε κάνει άτυχημένο γάμο, γκρίνιαζε ακατάπαυστα τη μικρή τόσο που κι αυτή αναγκάστηκε να τη βασανίζει με τον ίδιο τρόπο. Ένα παιδί που είναι υποχρεωμένο να ζει σε τόσο διαφορετικούς κόσμους, δεν μπορεί να αισθάνεται ικανοποιημένο ακόμα και μέσα στην τόση ελευθερία του Σάμμερχιλ. Όταν οι διακοπές της Μάρθας είναι ιδιαίτερα δυσάρεστες, τότε φτάνει μέχρι τις μικροκλοπές. Με το να εξηγήσεις σ' αυτό το παιδί τις αιτίες της συμπεριφοράς του, δεν αλλάζεις τίποτα από τις συνθήκες που επικρατούν στο σπίτι της. Συνθήκες χωρίς κατανόηση, γεμάτες μίσος και δεσποτισμό. Υπάρχουν παιδιά που ούτε στο Σάμμερχιλ δεν μπορούν να λυτρωθούν από τις επιδράσεις των γονέων τους, όταν αυτοί δε γνωρίζουν από αξίες κι ούτε ξέρουν πώς σκέφτεται κι αισθάνεται το παιδί. Δυστυχώς όμως δεν είναι εύκολο να διδάξεις στους ανθρώπους αξίες.

Όταν ο όχτάχρονος Γιάννης γυρίζει από τις διακοπές, φαίνεται άλλος άνθρωπος. Έκνευρίζει και τυραννάει τους αδύνατους συμμαθητές του. Η μητέρα του Γιάννη έχει εμπιστοσύνη στο Σάμμερχιλ, αλλά ο πατέρας του είναι ένας σχολαστικός δεσμοφύλακας. Όταν ο πατέρας δίνει εντολή, ο Γιάννης πρέπει να πηδήσει. Με παράπονο μου όμολογεί το παιδί ότι ο πατέρας του συχνά το δέρνει. Τι μπορεί να κάνει κανένας σ' αυτή την περίπτωση; Δεν ξέρω.

Στον πατέρα κάποιου άλλου παιδιού αναγκάστηκα κάποτε να γράψω: «Αν συνεχίσετε να κάνετε οποιαδήποτε κρι-

τική στο γιό σας, θα του κάνετε μεγάλο κακό. Μήν τον αποκαίρνετε και πάνω απ' όλα μήν τον χτυπάτε ποτέ!» Όταν ο γιός του γύρισε στο σπίτι, τον υποδέχτηκε ο ίδιος στο σταθμό. Η πρώτη κουβέντα που του είπε ήταν: «Ψηλά το κεφάλι, ρέ, ίσιωσε το κορμί σου!»

Η μητέρα του Πέτρου είχε υποσχεθεί σ' αυτόν ένα δί-δραχμο για κάθε νύχτα που δε θα τα έκανε στο κρεβάτι του. Η δική μου αντιπροσφορά ήταν ένα τάλληρο για κάθε νύχτα που θα τα έκανε στο κρεβάτι του. Για να προφυλάξω το παιδί από το δίλημμα, είπα στη μητέρα του να αποσύρει τη δική της προσφορά πριν κάνω τη δική μου. Αποτέλεσμα, ο Πέτρος τα έκανε συχνότερα στο σπίτι από ότι στο σχολείο. Η νεύρωσή του όφειλόταν κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι ήθελε να μένει μικρό παιδί, επειδή ζήλευε το μικρότερο αδερφό του. Ο Πέτρος καταλάβαινε πως η μητέρα του ήθελε να τον θεραπεύσει. Απεναντίας εγώ ήθελα να του δείξω πως δεν ένοχλει κανέναν όταν τα κάνει στο κρεβάτι του. Αναφορικά με το τάλληρο, αυτό αποσκοπούσε στο να ενθαρρύνει τον Πέτρο να φέρεται σά μωρό όσο καιρό θέλει, μέχρι να βαρεθεί και να σταματήσει μόνος του. Τέτοιες συνήθειες υποδηλώνουν κάποια απόβληση. Κάθε προσπάθεια με μέσο τη βία ή τη δωροδοκία για να ξεπεραστούν, προξενεί στο παιδί αισθήματα ένοχης και το εισάγει στην ήθικη του μίσους. Είναι λοιπόν προτιμότερο να μουσκεύει το κρεβάτι του παρά να γίνει ένας αυτάρεσκος ήθικολόγος.

Ο Κωστάκης γυρίζοντας από τις διακοπές του κάνει επίσημες δηλώσεις: «Αυτή τη σχολική περίοδο δε θα απουσιάσω ούτε μια ώρα από τα μαθήματα!» Οι γονείς του τον έπηρεασαν να ζοριστεί για να περάσει τις εισαγωγικές εξετάσεις για τις ανώτερες σχολές. Μια δλόκληρη εβδομάδα ο Κωστάκης ήταν τακτικός στις παραδόσεις, μετά όμως σταμάτησε για έναν δλόκληρο μήνα. Μια ακόμα απόδειξη πως οι νοθετικές παραινήσεις δεν ωφελούν σε τίποτα. Απεναντίας μπορεί να βλάψουν.

Τονίστηκε κιόλας πως σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις δεν πρόκειται για δυσκολοδιαπαιδαγώγητα παιδιά. Αυτά τα

παιδιά θά ήταν πέρα για πέρα φυσιολογικά, αν ζούσαν μέσα σ' ένα λογικό κόσμο, κι οι γονείς τους έδειχναν λίγη κατανόηση.

Μιά φορά είχα να κάνω μ' ένα πραγματικά δύσκολο άδιαπαιδαγώγητο παιδί. Κι ήταν τέτοιο, γιατί στην οικογένειά του τοῦ είχαν συμπεριφερθεί λαθεμένα. Είπα στη μητέρα του να επανορθώσει τὸ κακό, πού με τή συμπεριφορά της είχε προξενήσει στο παιδί. Μοῦ τὸ ὑποσχέθηκε. Ὅταν ξανάφερε τὸ γιό της μετά τις σχολικές διακοπές τή ρώτησα: «Ἀκυρώσατε τήν ἀπαγόρευση;»

«Ναί», μοῦ ἀποκρίθηκε.

«Ὁραία! Τί εἶπατε στοῦ παιδί;»

«Τοῦ εἶπα: Δέν είναι κακό νά παίζεις με τὸ πέος σου, ἀλλά είναι κούτό!»

Ἔτσι ἡ μητέρα ἀκύρωσε μιὰ ἀπαγόρευση κι ἔβαλε στη θέση της μιὰ ἄλλη. Καί φυσικά τὸ παιδί συνέχισε νά είναι ἀντικοινωνικό, ἀνειλικρινές, γεμάτο φόβους καί μίσος.

Τὸ μεγάλο μου παράπονο ἀπέναντι στοὺς γονεῖς είναι ὅτι δέ θέλουν νά μάθουν. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐργασίας μου φαίνεται πῶς συνίσταται στοῦ νά διορθώσουν τὰ λάθη τους. Ἰδιαίτερα συμπαθεῖς μοῦ εἶναι οἱ γονεῖς πού ἀναγνωρίζουν με εὐκρίνεια τὰ λάθη τους, κι εἶναι πρόθυμοι νά διδάχθουν. Πολλοὶ ὅμως προτιμοῦν νά ἀγκιστρωθοῦν σ' ἕνα ἄχρηστο καί πολλές φορές ἐπικίνδυνο σύστημα παιδαγωγικῶν κανόνων καί προσπαθοῦν νά προσαρμόσουν σ' αὐτὸ τις ἀνάγκες τοῦ παιδιοῦ. Μετά ἀπ' αὐτὸ θέλουν νά με ζηλεύουν κι ἀπὸ πάνω γιατί τὸ παιδί συμπαθεῖ πῶς πολὺ ἐμένα!

Τὰ παιδιά ὅμως δέν ἀγαποῦν τόσο ἐμένα ὅσο τὸ γεγονός ὅτι ἐγὼ δέν μπερδεύομαι πάντα στις ὑποθέσεις τους. Εἶμαι γι' αὐτὰ ὁ πατέρας τους, ὅπως ἀκριβῶς τὸν εἶχαν φανταστῆ τή στιγμή πού ὁ πραγματικός τους πατέρας τοὺς ἀπόπαιρνε: «Σταμάτα αὐτὴ τὴ φασαρία, εἶπα!» Δέ ζητάω ἀπὸ τὰ παιδιά οὔτε καλοὺς τρόπους οὔτε εὐγενικές ἐκφράσεις. Ποτὲ δέ ρωτῶ τὰ παιδιά ἂν ἔπλυναν τὸ πρόσωπό τους. Δέν ἀπαιτῶ πειθαρχία, σεβασμὸ καί προσοχή. Μὲ λίγα λόγια, φέρομαι στὰ παιδιά με τὸν ἴδιο σεβασμὸ πού οἱ ἐνήλικοι ἀ-

παιτοῦν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους. Σέ τελευταία ἀνάλυση δηλαδή δέ νοεῖται ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσά σέ μένα καί στοῦν πατέρα τοῦ παιδιοῦ. Τὸ καθήκον τοῦ πατέρα συνίσταται στην ἐξασφάλιση τοῦ καθημερινοῦ τῆς οἰκογένειας. Τὸ δικό μου καθήκον εἶναι ἡ μελέτη τῆς ψυχῆς τοῦ παιδιοῦ κι ἡ διάθεση ὅλου τοῦ χρόνου μου καί τοῦ ἐνδιαφέροντός μου στην ὑπηρεσία τοῦ παιδιοῦ. Ἀφοῦ οἱ γονεῖς δέ θέλουν ν' ἀσχοληθοῦν με τήν παιδική ψυχολογία, γιὰ νά μποροῦν νά παρακολουθοῦν καλύτερα τήν ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ τους, τότε θά πρέπει νά ὑπολογίζω πῶς θά μείνουν πίσω. Καί πράγματι οἱ γονεῖς ἔχουν μείνει πίσω.

Εἶναι ὀπωσδήποτε ἀπαράδεκτη ἡ συμπεριφορά τοῦ πατέρα πού ἔγραφε στην κόρη του στοῦ Σάμμερχιλ: «Ἄν δέ διορθώσεις τήν ὀρθογραφία σου, μήν τολμήσεις νά μοῦ ξαναγράψεις.» Κι αὐτὸ σ' ἕνα παιδί γιὰ τήν πνευματική κατάσταση τοῦ ὁποῖου δέν ξέραμε ἀκόμα πολλὰ πράγματα!

Κάμποσες φορές χρειάστηκε νά ἐπιπλήξω γονεῖς πού ὅλο γκρινιάζαν τὰ παιδιά τους: «Ἔερετε πολὺ καλά ὅτι ὁ γιός σας κλέβει καί μουσκεύει τὸ κρεβάτι, εἶναι ἀντικοινωνικός, δυστυχισμένος καί ὑποφέρει ἀπὸ αἰσθήματα κατωτερότητας, κι ἐσεῖς τὸν γκρινιάζετε στοῦ σταθμὸ πού ἦρθε νά σᾶς πάρει, γιατί δέν ἔπλυε τὸ πρόσωπό του καί τὰ χέρια του!» Δέ θυμῶνω εὐκολα. Ὅταν ὅμως ὁ πατέρας ἢ ἡ μητέρα δέν μποροῦν ἢ δέ θέλουν νά διακρίνουν τὸ σημαντικό ἀπὸ τὸ ἀσήμαντο στη συμπεριφορά τοῦ παιδιοῦ, τότε γίνομαι θηρίο. Ἴσως αὐτὸς νά εἶναι κι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο μερικοὶ με θεωροῦν ἐχθρὸ τῶν γονέων. Ἀπὸ τήν ἄλλη ὅμως μερὶά δέν ξέρετε πόση χαρὰ μοῦ δίνει μιὰ μητέρα πού ἐπισκέπτεται τὸ Σάμμερχιλ καί με πρόσωπο πού λάμπει ἀπὸ χαρὰ μοῦ λέει γιὰ τὸ παιδί της, πού λασπωμένο, κουρελιάρικο καί γεμάτο ζωντάνια παίζει στοῦν κῆπο: «Ἰγιέστατο φαίνεται κι εὐτυχισμένο! Ἔσεῖς τί λέτε;»

Ἔρω πόσο δύσκολα λέγεται κάτι τέτοιο. Ὁ καθένας μας ἔχει τὴ δική του σκάλα ἀξιῶν καί μετράει τοὺς ἄλλους με τὰ δικά του μέτρα καί σταθμά. Ἴσως θά ἔπρεπε νά ζητῶ συγγνώμη κάθε φορά πού χάνω τήν ὑπομονή μου, ἐπειδὴ

οί γονεῖς δὲ βλέπουν τὰ παιδιὰ μὲ τὰ δικά μου μάτια, τὰ μάτια ἐνὸς φανατικοῦ φίλου τῶν παιδιῶν. Ἄν ὁμως ζητοῦσα συγγνώμη, αὐτὸ θὰ ἦταν ὑποκρισία, γιὰ τὸ λόγο ὅτι εἶμαι βέβαιος πὼς ἔχω δίκιο σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ παιδιὰ.

Οἱ γονεῖς ποὺ θέλουν νὰ βελτιώσουν τὶς σχέσεις τους μὲ παιδιὰ τους ὀφείλουν νὰ θέσουν στὸν ἑαυτὸ τους μερικές ἀπλές ἐρωτήσεις. Σωρὸς φτάνουν στὸ μυαλό μου τέτοιες ἐρωτήσεις: **Μήπως φέρθηκα ἄσχημα στὸ παιδί, ἐπειδὴ σήμερα τὸ πρῶτ' ἄλλωσα μὲ τὸν ἄντρα (τὴ γυναίκα) μου;** **Μήπως τὰ νεῦρα μου ὀφείλονται στὸ ὅτι χτέσ τὴ νύχτα ἤ σεξουαλικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἄντρα (τὴ γυναίκα) μου δὲν ἦταν ἱκανοποιητικὴ;** **Ἢ μήπως ἐπειδὴ σήμερα μοῦ εἶπε ἡ γειτόνισσα πὼς καλομαθαίνω τὸ παλιόπαιδο;** **Ἢ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ὁ προϊστάμενός μου σήμερα μοῦ φέρθηκε προσβλητικὰ;** **Ὅποιος κάνει τέτοιες ἐρωτήσεις στὸν ἑαυτὸ του μπορεῖ νὰ ὠφεληθεῖ πολλά.**

Τὰ πραγματικὰ μεγάλα ἐρωτήματα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση καὶ συνοδεύουν τὸν ἄνθρωπο σ' ὅλη τὴ ζωὴ, βρίσκονται δυστυχῶς πίσω ἀπὸ τὴ συνείδηση. Εἶναι πολὺ ἀπίθανο ἕνας ὀξύθυμος πατέρας νὰ θέσει στὸν ἑαυτὸ του τὴν πολὺπλοκὴ ἐρώτηση: **Μήπως ὁ θυμός μου γιὰ τὸ βρισίδι τοῦ γιοῦ μου ἐξηγεῖται μὲ τὸ γεγονός ὅτι ἐγὼ ὁ ἴδιος μεγάλωσα σὲ συνθῆκες αὐστηρῆς ἀγωγῆς, στὸ ὅτι μὲ ἔδειραν καὶ μοῦ ἔκαναν κηρύγματα, στὸ ὅτι στάλαξαν στὴν ψυχὴ μου τὸ φόβο τοῦ θεοῦ ἢ τὴν ὑποταγὴ σ' ἀνόητες κοινωνικὲς συμβατικότητες καὶ μοῦ καταπίεσαν τὴ σεξουαλικότητα;** **Μπορῶ ν' ἀπαντήσω σ' αὐτὴ τὴν ἐρώτηση,**

σημαίνει ὅτι μπορῶ νὰ αὐτοφυχαναλυθῶ, πράγμα ποὺ ξεπερνᾷ τὶς δυνατότητες τῶν περισσότερων ἀνθρώπων. Αὐτὸ εἶναι πολὺ λυπηρὸ, γιὰτὶ ἡ ἀπάντηση θὰ μπορούσε νὰ προφυλάξει ἄρκετὰ παιδιὰ ἀπὸ τὴ νεύρωση καὶ τὴ δυστυχία.

Τὴν περικοπὴ τῆς βίβλου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὶς ἀμαρτίες τῶν γονέων τὶς πληρώνουν τὰ παιδιὰ, τὴν ἐννοοῦμε ἐδῶ καὶ αἰῶνες μόνον σὰ βιολογικὴ ἔννοια. Ἀκόμα κι ἄνθρωποι ἀμόρφωτοι καταλαβαίνουν τὴν ἠθικὴ ἀπὸ τοὺς «Βρυκόλακες» τοῦ Ἴφεν, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ γιὸς καταστρέφεται ἐξαιτίας τῆς σύφιλης τοῦ πατέρα. Δυστυχῶς ὁμως ἀκόμα δὲν ἔγινε κατανοητὸ πὼς πολὺ συχνότερα καταστρέφονται τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὶς ψυχικὲς ἀμαρτίες τῶν γονέων. Ἐνας μόνον τρόπος ὑπάρχει γιὰ νὰ λυτρωθοῦν τὰ παιδιὰ ἀπ' αὐτὸ τὸ διαβολικὸ κύκλο τῆς μεταδίβασης τῆς καταστροφῆς ἀπὸ τὴ μιὰ γενιὰ στὴν ἄλλη: Οἱ γονεῖς νὰ ἀφήσουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐλεύθερα τὰ παιδιὰ τους.

Πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι ἡ αὐτοδιάθεση ἔχει πλεονεκτήματα ἀπὸ τοὺς γονεῖς ἀπ' ὅσες ἕνα ἀμετάβλητο σύστημα παιδαγωγικῶν κανόνων. Τουλάχιστο στὰ δυὸ πρῶτα χρόνια οἱ γονεῖς πρέπει νὰ διαθέσουν πολὺ χρόνο γιὰ τὸ παιδί καὶ νὰ ἔχουν ἐλάχιστες ἀπαιτήσεις ἀπ' αὐτό. Δὲν πρέπει νὰ παίζουν μὲ τὸ παιδί γιὰ νὰ τοὺς ἀγαπήσει καὶ νὰ τοὺς εὐγνωμονεῖ. Δὲν πρέπει τὸ παιδί νὰ τὸ κάνουν θέαμα, ἕνα μικρὸ κλόουν ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ γελάει καὶ νὰ δείχνει κάθε φορὰ στοὺς ἐπισκέπτες τί ἔμαθε νὰ λέει καὶ νὰ κάνει. Αὐτοδιάθεση τῶν παιδιῶν σημαίνει ἀνιδιοτέλεια τῶν γονέων. Τὸ τονίζω αὐτὸ γιὰτὶ γνώρισα νεαροὺς γονεῖς, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴ σκέψη ὅτι προσφέρουν αὐτοδιάθεση στὰ παιδιὰ, τὰ κατευθύνουν ἔτσι, ὥστε νὰ προσαρμοστοῦν σ' αὐτοὺς — εἴτε γιὰτὶ τὰ συνηθίζουν νὰ κοιμῶνται μιὰ ὀρισμένη ὥρα, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ πᾶνε στὸν κινηματογράφου, εἴτε γιὰτὶ ἀργότερα σὲ προχωρημένη ἡλικία τοὺς δίνουν ἀθόρυθα παιχνίδια γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ μπαμπὰς νὰ κοιμηθεῖ ἀνενόχλητος.

«Ἄ, ὄχι, αὐτὸ δὲν μπορεῖτε νὰ μᾶς τὸ κάνετε! Στὸ κά-

τω - κάτω της γραφής έχουμε κι εμείς κάποιο δικαίωμα στη ζωή!» ίσως πούν όρισμένοι γονείς. Κι άπαντώ: "Όχι! "Όχι τουλάχιστο για τὰ δυό, αν όχι για τὰ τέσσερα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού σας. Τὰ πρώτα χρόνια πρέπει νὰ είναι κανέννας συνέχεια άγρυπνος και νὰ τεθεί συνειδητά κι ανεπιφύλακτα στην ύπηρεσία του παιδιού, γιατί όλο τὸ περιβάλλον είναι ανελεύθερο κι έχθρικό.

Στους γονείς που έχουν όλη τή διάθεση νὰ οδηγήσουν τὰ παιδιά τους στην αυτοδιάθεση και τήν έλευθερία έχω νὰ δώσω ακόμα μερικές συμβουλές.

Είναι επικίνδυνο νὰ θάζετε τὰ μωρά στο καροτσάκι τους και νὰ τ' αφήνετε μόνα τους μέσα στον κήπο για πολλή ώρα. Κανέννας δέν ξέρει τί τρομερό φόβο και μοναξιά θὰ αισθανθεί τὸ μωρό, όταν σέ μιὰ στιγμή ξυπνήσει και, μόνο του όπως θὰ είναι, βρεθεί μπροστά στο άγνωστο περιβάλλον. "Όποιος άκουσε σέ τέτοιες περιπτώσεις μωρά νὰ ούρλιάζουν μπορεί κατὰ κάποιον τρόπο νὰ φανταστεί πόσο σκληρή κι απάνθρωπη είναι μιὰ τέτοια τακτική.

"Αν θέλετε τὸ παιδί σας νὰ μεγαλώσει χωρίς νευρώσεις, τότε σέ καμιά περίπτωση δέν επιτρέπεται νὰ σηκώσετε διαχωριστικό τοίχο ανάμεσα σέ σᾶς και σ' αυτό. Πρέπει νὰ παίζετε με τὸ παιδί και μάλιστα νὰ παίζετε μαζί του στην έννοια ότι κι έσείς είστε ένα παιδί που γίνεται ένα μέρος της ζωής του και αποδέχεστε τὰ ένδιαφέροντά του και για δικά σας. "Αν θέβαια είστε τόσο συντηρητικός, ώστε νὰ θεωρείτε πως μ' αυτά υποδιβάξετε, τότε μὴν προσπαθήσετε, γιατί δέ θὰ τὰ καταφέρετε.

Είναι πάντοτε καλύτερα όταν ο παππούς κι ή γιαγιά δέν κατοικοῦν στο ίδιο σπίτι με τὰ παιδιά. Κατὰ κανόνα αυτοί επιμένουν νὰ καθορίζουν τὸν τρόπο διαπαιδαγώγησης των παιδιών ή τὰ έξαπατοῦν δείχνοντας σ' αυτά μόνο τήν καλή ή κακή τους πλευρά. Σε κάθε ανελεύθερη οικογένεια, όπου κατοικοῦν όλοι μαζί, τὸ παιδί είναι υποχρεωμένο νὰ άνέχεται τέσσερα άφεντικά. "Αλλά ακόμα και σ' έλεύθερες οικογένειες ο παππούς κι ή γιαγιά αποτελοῦν βάρος από τήν άποψη ότι οί περισσότεροι άπ' αυτούς προσπαθοῦν νὰ με-

ταδώσουν στα παιδιά τις άπαρχαιωμένες αντίληψεις τους. Τις πιο πολλές όμως φορές βλέπουν τὰ παιδιά δημιουργώντας τους τήν έντύπωση πως αυτοί είναι ή αποκλειστική πηγή άγάπης για τὰ παιδιά μέσα στην οικογένεια — ιδιαίτερα όταν πρόκειται για γιαγιάδες, των οποίων τὰ παιδιά μεγάλωσαν κι έχουν μείνει πια χωρίς προσωπικά ένδιαφέροντα. "Η τρίτη γενιά δίνει σ' αυτές τή δυνατότητα νὰ επαναλάβουν για δεύτερη φορά τήν επικήρηση «παιδί». Με τήν έντύπωση πως ή κόρη ή ή νύφη της δέν είναι καλή μητέρα αναλαβαίνει τὸ κουμάντο και τὸ παιδί θρίσκεται στο επίκεντρο του άνταγωνισμού ανάμεσα στην μητέρα και τή γιαγιά, όπου με τὸν καιρό αποξενώνεται κι από τις δυό. Τὰ μαλώματα είτε ανάμεσα στην μητέρα και τή γιαγιά είτε ανάμεσα στον πατέρα και τή μητέρα δείχνουν στο παιδί ότι δέν υπάρχει άγάπη μέσα στην οικογένεια. Κι άς έχουμε υπόψη μας πως ακόμα κι αν τὰ μαλώματα γίνονται κρυφά από τὸ παιδί, αυτό δέν ξεγελιέται. Τὸ παιδί αισθάνεται, ακόμα κι όταν δέ ζει τὰ μαλώματα αυτά, ότι στο πατρικό του σπίτι κάτι δέν πάει καλά στην σφαίρα της άγάπης.

"Ακόμα και τὸ πρόβλημα σέ ποιό σχολείο θὰ πάει τὸ παιδί μπορεί νὰ δημιουργήσει δυσκολίες. "Η μητέρα προτιμάει ίσως ένα προοδευτικό ιδιωτικό σχολείο, ο πατέρας όμως προτιμάει ένα της σειράς. Είμαι μιὰ διαφωνία που εύκολα οδηγεί στην σύγκρουση. Οί πιο μεγάλες δυσκολίες θὰ παρουσιαστοῦν όταν ο ένας από σᾶς είναι καθολικός. Για τήν περίπτωση αυτή δέν μπορώ νὰ σᾶς φανώ χρήσιμος. Οί διχογνωμίες πάνω σέ κοσμοθερητικά και θρησκευτικά θέματα είναι σχεδόν πάντα άξεπέραστες. Μπορώ όμως νὰ πῶ πως οί μεγαλύτερες δυσκολίες που συναντοῦν οί μαθητές στο σχολείο άνάγονται στις διχογνωμίες των γονέων αναφορικά με σχολικά ζητήματα. "Ενας από τους μαθητές μου, του οποίου ο πατέρας ήταν αντίθετος προς τὸ Σάμμερχιλ, είχε όμως υποχωρήσει για νὰ διατηρήσει τήν ήσυχία του, δέν παρουσίαζε αξιόλογη πρόοδο, γιατί γνώριζε πως ο πατέρας του διαφωνεί με τὸ σχολείο. Τέτοιες τραγικές συνθήκες μπορεί ν' αποδοῦν μοιραίες για τήν πνευματική ανάπτυξη του

παιδιού, αφού το υπεχρεώνουν να ζει κάτω από την άδελφαιότητα που του δημιουργεί ο φόβος πως ο πατέρας θα μπορούσε με μια καινούργια του απόφαση να το ξαναστελέξει σ' ένα αύστηρό σχολείο.

Πρέπει να υπολογίζουμε πάντα πως θα υπάρχει κάποια διαφωνία ανάμεσα στους γονείς και τους δασκάλους. Οι δάσκαλοι το ξέρουν αυτό και όρισμένα σχολεία προσπαθούν με συγκεντρώσεις γονέων και δασκάλων να τους φέρουν σε καλύτερη επαφή. Μια εξαιρετική προσπάθεια που θα έπρεπε να γίνει καθολικό φαινόμενο. Όμως οι δάσκαλοι πρέπει να έχουν υπόψη τους πως ποτέ δε θα μπορέσουν να επηρεάσουν τα παιδιά τόσο όσο οι γονείς τους. Για τούτο και δεν υπάρχουν έλπίδες θεραπείας ενός προβληματικού παιδιού, εφόσον μέσα στην οικογένεια δε μεταβάλλονται οι συνθήκες που το δημιουργούν τα προβλήματα.

Οι γονείς από την άλλη μεριά πρέπει να το χωνέψουν μια για πάντα ότι τα παιδιά τους άργα ή γρήγορα θα ανεξαρτητοποιηθούν. Φυσικά δεν έννοω πως τα παιδιά πρέπει να εγκαταλείψουν τους γονείς τους και να μην τους ξαναδοούν. Αναφέρομαι περισσότερο στην ψυχική ανεξαρτησία. Όλα τα παιδιά με τον καιρό απελευθερώνονται από τα δεσμά της εξάρτησης από την οικογένεια που η παιδικότητα δημιουργήσει. Οι περισσότερες μητέρες βέβαια πασχίζουν να διατηρήσουν αυτή την εξάρτηση. Ξέρω περιπτώσεις κοριτσιών που έμειναν στο πατρικό σπίτι για να παρασταθούν στα γεράματα των γονέων τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για οικογένειες δυστυχημένες όπου οι σχέσεις των μελών τους είναι άρρωστημένες.

Ένα τέτοιο κορίτσι είναι ψυχικά διχασμένο. Από τη μια μεριά θέλει να παρατήσει το πατρικό σπίτι και να φτιάξει τη δική του ζωή. Από την άλλη όμως το καθήκον την αναγκάζει να μείνει στο σπίτι κοντά στους γονείς. Αυτό το μόνιμο δίλημμα εξωτερικεύεται συνήθως σαν παράπονο: **Μ α κ α ι φ υ σ ι κ α α γ α π ω τ η μ η τ έ ρ α μ ο υ, α λ λ α ο ρ ι σ μ έ ν ε ς φ ο ρ έ ς ε ί ν α ι α φ ό ρ η τ α κ ο υ ρ α σ τ ι κ ή!**

Έκατομμύρια γυναίκες ασχολούνται σήμερα με τις πιο πληκτικές εργασίες που μπορεί να φανταστεί ανθρώπινο μυαλό: Μαγείρεμα, πλύσιμο, σφουγγάρισμα, σιδέρωμα, ξεσκόνισμα κι όλα αυτά με πρωτόγονα τις πιο πολλές φορές μέσα. Απλήρωτες νοικοκυρές κι η ζωή τους μονότονη. Όταν φύγει και το παιδί, τότε μένει ολότελα χωρίς αποστολή. Μένει ολομόναχη για το στο αντί να την κρίνουμε θα ήταν προτιμότερο να της δείξουμε συμπάθεια. Επιδιώκει βέβαια να παρατείνει το μητρικό της ρόλο, ακόμα κι όταν μ' αυτό θλάπτει τα παιδιά της, όμως δεν το κάνει συνειδητά, δεν το κάνει σκόπιμα. Ένας τρόπος για να μετριαστεί το κακό είναι κάθε παντρεμένη γυναίκα να μάθει ένα επάγγελμα, στο οποίο θα μπορεί να ξαναγυρίσει όταν τελειώσει ο μητρικός της ρόλος.

Οι γονείς είναι όπως ο θεός, όπως ένας ζηλότυπος θεός. Έχουν κατοχυρωμένο το νομικό δικαίωμα να πούν: «Έτσι κι όχι αλλιώς θέλω να φτιάσω το παιδί μου!» Μπορούν να δείρουν το παιδί τους, να το τρομοκρατήσουν, να του κάνουν τη ζωή κόλαση. Ο νόμος επέμβαίνει μόνο στις περιπτώσεις σοβαρών σωματικών κακώσεων. Για τις ψυχικές βλάβες που προξενούνται στα παιδιά δεν επέμβαίνει καθόλου. Το τραγικότερο απ' όλα είναι ότι τέτοιοι γονείς πιστεύουν πως δε κάνουν το κάνουν για το καλό του παιδιού τους.

Οι έλπίδες της ανθρωπότητας θεμελιώνονται πάνω στην ειλικρινή απασχόληση των γονέων με τα ενδιαφέροντα του παιδιού και στην από μέρους τους κατανόηση της αναγκαιότητας της συμφιλίωσής τους, με το παιδί για να μπορέσει να εξελιχτεί σ' έναν ελεύθερο άνθρωπο — ελεύθερο στην εργασία, στη γνώση και στην αγάπη. Αν ακόμα κι ένας μονάχα πατέρας ή μητέρα προβληματιστεί πάνω στη φοβερή επίδραση — για το καλό ή κακό — που ασκούν οι γονείς πάνω στα παιδιά τους, τότε το βιβλίο αυτό δε γράφτηκε άνωφελος.

VII
ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Γενικές ἐρωτήσεις

Ἵποστηρίζετε ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι ἐχθρική ἀπέναντι στὴ ζωὴ. Τί θέλετε νὰ πεῖτε μ' αὐτό; Ἐγὼ δὲν εἶμαι ἐχθρικός ἀπέναντι στὴ ζωὴ, οὔτε καὶ κανέννας ἀπὸ τοὺς γνωστούς μου.

Ἐχω ζήσει δύο φοβεροὺς πολέμους καὶ ἴσως ζήσω καὶ ἓναν ἀκόμα φοβερώτερο. Καὶ στοὺς δύο πολέμους σκοτώθηκαν πολλὰ ἑκατομμύρια νέοι ἄνθρωποι. Ὅταν ἤμουν νέος, στὴ Νότια Ἀφρική πέθαιναν ἄνθρωποι γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ. Τὸ 1914-18 πέθαιναν σ' ἓναν «πόλεμο γιὰ τὴν κατάργηση κάθε πολέμου». Τὸ 1939-45 πέθαιναν γιὰ τὴ συντριβὴ τοῦ φασισμού. Αὔριο θὰ μπορούσαν νὰ πεθάνουν πολλοὶ γιὰ τὴν ἥττα ἢ τὴ νίκη τοῦ κομμουνισμοῦ. Εἶναι δηλαδή, ἀκόμα καὶ σήμερα, ἡ μεγάλη μάζα τοῦ λαοῦ ἑτοιμη νὰ θέσει τὸν ἑαυτό της καὶ τὰ παιδιὰ της στὶς διαταγές μιᾶς κεντρικῆς ἐξουσίας καὶ νὰ θυσιαστῆ — γιὰ μιὰ ὑπόθεση ποὺ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὰ προβλήματά της.

Εἶμαστε ἐχθρικοὶ ἀπέναντι στὴ ζωὴ καὶ φιλικοὶ ἀπέναντι στοὺς θάνατο, ὅσο μένουμε πιόγια στοὺς σκάκι τῶν πολιτικῶν, τῶν ἀνθρώπων τοῦ χρήματος καὶ τῶν ἐκμεταλλευτῶν. Ἀλλὰ εἶμαστε πιόγια στοὺς σκάκι τῶν ἄλλων γιὰτὶ ἔτσι μᾶς ἔμαθαν, νὰ βλέπουμε τὴ ζωὴ ἀπαισιόδοξα, νὰ ὑποτασσόμαστε στὴν τάξη τῆς καταπιεστικῆς κοινωνίας καὶ νὰ πεθαίνουμε πρόθυμα γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν κυρίων μας. Ἡ ἀνθρώπινη θυσία γιὰ λόγους ἀγάπης παραμένει πάντοτε ὑπόθεση τῶν αἰσθηματικῶν μυθιστορημάτων — στὴν καθημερινὴ δμως πραγματικότητα πεθαίνουν ἑκατομμύρια γιὰ τὸ μῖσος τῶν ἄλλων.

Αὐτὰ γιὰ τὸν ἄνθρωπο τῆς μάζας. Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ σὰν ἄτομο, αὐτὸς σ' ἐλόκληρη τὴν ὑπαρξή του εἶναι ἐχθρικός ἀ-

πέναντι στη ζωή. Ἡ ἐρωτική του ζωή εἶναι ὑποτυπώδης. Οἱ διασκεδάσεις του φτηνές αὐταπάτες καὶ φυγή ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἐχει αὐστηρὲς ἠθικὲς ἀρχές, δηλαδή θεωρεῖ μιὰ ζωή χωρὶς καταπίεση λάθος, ἢ τουλάχιστο σὰ μὴ ὀλοκληρωμένη καὶ διαπαιδαγωγεῖ ἀνάλογα μ' αὐτὲς του τίς ἀρχές τὰ παιδιὰ του.

Ἄν τὰ παιδιὰ τὰ μαθαίνανε ν' ἀγαποῦν τὴν ζωή, δὲ θὰ βασανίζονταν ἀπὸ αἰσθήματα ἐνοχῆς σχετικὰ μὲ τὴν σεξουαλικότητα, τὸ σχολεῖο, τὸ θεὸ καὶ τὴν καλὴ συμπεριφορά. Ἄν οἱ γονεῖς καὶ οἱ δάσκαλοι ἀγαποῦσαν τὴν ζωή δὲ θὰ ἔδερναν τὰ παιδιὰ. Ἄν οἱ πολῖτες ἀγαποῦσαν τὴν ζωή, δὲ θὰ ἀνέχονταν τὸ σημερινὸ ποινικὸ δίκαιο καὶ τὴν θανατικὴ ποινὴ οὔτε τὴν τιμωρία τῶν ὁμοφυλόφιλων οὔτε τὴ γενικὴ περιφρονητικὴ στάση ἀπέναντι στὰ ἐξώγαμα παιδιὰ. Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἀγαποῦσε τὴν ζωή, δὲ θὰ καθόταν στὴν ἐκκλησία νὰ ψιθυρίζει ὅτι εἶναι ἕνας ἐλεεινὸς ἁμαρτωλός.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἤθελα νὰ δηλώσω ξεκάθαρα πὼς δὲν εἶμαι ὑποστηρικτὴς τῆς ἀκολασίας. Πρέπει πάντα νὰ ρωτᾶμε: Β λ ά π τ ο υ ν κ α ν έ ν α ν ο ἰ π ρ ά ξ ε ι ς τ ο ὕ κ . τ ά δ ε ; Ἄν ἡ ἀπάντηση εἶναι ὄχι, τότε ὁποῖος σοκάρεται ἀπὸ τίς πράξεις τοῦ κυρίου τάδε εἶναι ἐχθρικός ἀπέναντι στὴν ζωή.

Τὸ πρόβλημα τοῦτο μπορεῖ νὰ τὸ πλησιάσει κανένας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά. Εἶναι δηλαδή ἐχθρικός ἀπέναντι στὴν ζωή ὁποῖος δὲν εἶναι φιλικὸς μαζί της. Ἀναφέρομαι στὴ συμπεριφορά τῶν νέων ἀνθρώπων ποὺ ἀγαποῦν τὴν ζωή, χορεύουν, ταξιδεύουν, παίζου, πάνε στὸν κινηματογράφο, στίς συναυλίες, στὰ θεάτρα. Κι αὐτὴ ἡ ἐπιχειρηματολογία εἶναι θάσιμη, γιατί ἡ νεολαία ἐπιμένει νὰ ἀγαπάει τὴν ζωή καὶ νὰ διασκεδάζει, νὰ εἶναι δραστήρια καὶ νὰ αἰσιοδοξεῖ ἀκόμα καὶ δταν καταπιέζεται ἀπὸ τὴν κάθε λογῆς ἐξουσία. Ἡ διάθεση γιὰ τὴν ἀπόλαυση τῆς ζωῆς ὑπάρχει καὶ στὰ κατοπινα χρόνια — πλὴν ὅμως οἱ ἐνήλικοι εἶναι ἀντιφατικοί: νοσταλγοῦν τίς χαρὲς τῆς ζωῆς, ἐνῶ ταυτόχρονα τίς φοβοῦνται.

Μὲ τὸν ὄρο ἐχθρότητα ἀπέναντι στὴν ζωή δὲν ἐννοῶ τὴ νοσταλγία τοῦ θανάτου. Ἐχθρεύομαι τὴν ζωή θὰ πεῖ ὅτι φο-

βᾶμαι τὴν ζωή περισσότερο ἀπὸ τὸ θάνατο. Πράγμα ποὺ παραπέρα σημαίνει, ἐγκρίνω τὴν ἐξουσία, τὴν ἐκκλησία καὶ τὴ θρησκεία, τὴν ἄρνηση καὶ τὴν καταπίεση ἢ τουλάχιστο ἀνέχομαι ὅλα αὐτὰ.

Καὶ τώρα ἐπιτρέψτε μου νὰ ἀνακεφαλαιώσω: Ἀγάπη γιὰ τὴν ζωή σημαίνει χαρὰ, παιχνίδι, ἔρωτας, δημιουργικὴ ἐργασία, χόμπυ, γέλιο, μουσικὴ, χορός, ἀλτρουισμὸς καὶ ἐμπιστοσύνη στὸν ἄνθρωπο. Ἡ ἐχθρότητα ἀπέναντι στὴν ζωή εἶναι συνώνυμη μὲ τὸ καθῆκον, τὴν ὑπακοή, τὴν ὑποταγὴ στὴν ἐξουσία καὶ τὸ κέρδος. Ἡ ἐχθρότητα ἀπέναντι στὴν ζωή ἦταν πάντα ἡ ἰσχυρότερη μέσα στὴν πορεία τῆς ἱστορίας καὶ θὰ διατηρεῖ τὴν ὑπεροχὴ της ὅσο ἡ νεολαία ἀναγκάζεται νὰ προσαρμοστῆ στίς σημερινὲς ἀντιλήψεις τῶν μεγάλων.

Δὲ νομίζετε πὼς ἡ λύση τῶν οικονομικῶν προβλημάτων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων θὰ παραμέριζε τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς ἀνθρωπότητας;

Δὲν εἶναι καὶ πολὺ καθησυχαστικὴ ἡ διαπίστωση πὼς ἡ σημερινὴ ἀγωγή, τόσο στὰ πλαίσια τῆς οἰκογένειας ὅσο καὶ σ' αὐτὰ τοῦ σχολείου, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ κάνει κακορίζικη τὴν ζωή τῶν περισσότερων ἀνθρώπων. Φυσικὰ πρέπει νὰ γίνῃ ἡ πληκτικὴ ἐργασία στὰ καταστήματα καὶ τὰ γραφεῖα. Μπορεῖ ὅμως νὰ γίνῃ ἀνθρωπινότερη, ἂν ἀφαιρεθεῖ ἀπ' αὐτὴ τὸ στοιχεῖο τῆς καταπίεσης ποὺ κάνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ μισοῦν τὴν ἐργασία τους, νὰ μαραζώνουν ψυχικὰ καὶ νὰ στρέφονται ἐξαιτίας τῆς πνευματικῆς καὶ συναισθηματικῆς τους ρηχότητος στὰ διάφορα ὑποκατάστατα τῆς ἀνθρώπινης εὐτυχίας ὅπως στὰ πορνοφίλμς, στίς σκυλοδρομίες,* στὰ εἰκονογραφημένα περιοδικὰ καὶ τὰ κάθε εἶδους ἐντυπωσιακὰ θεάματα.

Οἱ ἑκατομμυριοῦχοι μὲ τίς Κάντιλλακς δὲν εἶναι περισσότερο εὐτυχισμένοι ἀπὸ τοὺς λιμενεργάτες, καὶ αὐτὸ γιατί κανένας ἀρνητὴς τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀγάπης δὲν μπορεῖ νὰ

* Οἱ σκυλοδρομίες ἀνηθίζονται ἰδιαίτερα στὴν Ἀγγλία. Σ' αὐτὲς παίζονται πολλὰ στοιχήματα. (Σ.τ.Μ.).

νοιώσει χαρά εξαιτίας της οικονομικής εξασφάλισης και άνεσης. Πλούσιοι και φτωχοί έχουν κάτι κοινό: μεγάλωσαν κι οι δυο σ' έναν κόσμο που δεν εκτιμά την αγάπη, που τη φοβάται και γι' αυτό την υποβίβασε σε βρώμικο άσπετο.

Πολλοί από εμάς παραδέχονται πως οι περισσότεροι άνθρωποι είναι δυστυχισμένοι, υποστηρίζουν όμως πως φτάνει να λυθούν τα οικονομικά τους προβλήματα για να αποκτήσει η ζωή τους περιεχόμενο. Δυσκολεύομαι να το πιστέψω. "Ό,τι γνωρίσαμε μέχρι τώρα στη σφαίρα των οικονομικών ανέσεων, δεν ενθαρρύνει και τόσο αυτή την άποψη. Η κατασκευή και η χρησιμοποίηση της ηλεκτρικής κουζίνας λ.χ. δεν έκανε τον άνθρωπο ούτε ευτυχέστερο ούτε σοφώτερο. Το μόνο που προσφέρει είναι μεγαλύτερη άνεση ή όποια με τον καιρό θεωρείται σαν κάτι το αυτονόητο, όποτε χάνεται κι η παραμικρή ψυχολογική της αξία.

Η μέχρι τώρα εκπαίδευση έκανε την Αγγλία μια οικονομικά αναπτυγμένη χώρα και βοήθησε σημαντικά στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου μας. Αλλά αυτό δε φτάνει. Στην πλειονότητα οι άνθρωποι είναι δυστυχισμένοι. "Όχι, η λύση μόνο των οικονομικών προβλημάτων δε θα απελευθερώσει την ανθρωπότητα ποτέ από το μίσος και την αθλιότητα, το έγκλημα και τα σκάνδαλα, τις νευρώσεις και τις αρρώστιες.

Τί πρέπει να κάνει κανένας όταν άτυχήσει στο γάμο;

Μερικοί μικροαστοί γονείς προσπαθούν να λύσουν τα συζυγικά τους προβλήματα με τη βοήθεια της ψυχανάλυσης, πράγμα που συχνά οδηγεί στη διάλυση του γάμου. Αλλά κι αν η ψυχανάλυση πρόσφερε μεγαλύτερη βοήθεια απ' αυτή που προσφέρει, θα μπορούσαμε να ψυχαναλύσουμε όλη την ανθρωπότητα; "Όχι φυσικά. Η ψυχοθεραπευτική άγωγή των ελάχιστων δεν είναι παρά μια σταγόνα στον ωκεανό κι ωκεανός είναι η μεγάλη μάζα των ανθρώπων.

Η λύτρωση της ανθρωπότητας από τη δυστυχία βρίσκεται στη σωστή άγωγή της νεολαίας κι όχι στη θεραπεία των

νευρωτικών. Πρέπει να δηλώσω πως δε βλέπω ριζική λύση για τα σημερινά προβλήματα του γάμου. "Αν ο κύριος και η κυρία τάδε είναι δυστυχισμένοι και αντιμετωπίζουν προβλήματα στο γάμο τους, επειδή μεγάλωσαν μέσα σε μια έχθρική απέναντι στη ζωή ατμόσφαιρα, δε νομίζω πως θα μπορούσε κανένας να τους βοηθήσει — σκληρό, αλλά αυτή είναι δυστυχώς η πικρή αλήθεια.

"Όλα αυτά ήχουν άπαισιόδοξα, αλλά δε νομίζω πως δικαιούμαστε να αισιοδοξούμε πριν οι σχέσεις μας με τα παιδιά μας γίνουν τέτοιες που δε θα δηλητηριάζουν τη ζωή τους με μίσος ενάντια στη ζωή και τη σεξουαλικότητα. Κάθε φορά που βλέπω να δέρνουν ένα παιδί, να το εξεπατούν ή να το μαθαίνουν να ντρέπεται για τη γύμνια του, κάνω πάντα με μεγάλη μου λύπη την ίδια σκέψη: Αυτό το παιδί δεν μπορεί να γίνει παρά ένας σύζυγος γεμάτος μίσος.

Θεωρείται άπαραίτητο ο σύζυγος κι η σύζυγος να βρίσκονται στο ίδιο πνευματικό επίπεδο;

Η πνευματική πλευρά στο γάμο είναι δευτερεύουσα υπόθεση. Ένας γάμος των κεφαλιών είναι μια πληκτική, κρύα υπόθεση. Ένας όμως γάμος των καρδιών είναι μια υπόθεση θαλπωρής και αμοιαιότητας. Δε νομίζω πως αγαπάει κανένας τον άλλο εξαιτίας των πνευματικών του ικανοτήτων. Στα κατοπινά χρόνια του γάμου, όταν η αμοιαιότητα σεξουαλική έλξη κοπάσει, θα μπορούσαν τα κοινά πνευματικά ενδιαφέροντα του ζευγαριού να διατηρήσουν την ευτυχία τους. Η κοινή αίσθηση του χιούμορ φαίνεται να είναι η καλύτερη προϋπόθεση για μια πολύχρονη κι ευτυχισμένη συζυγική ζωή.

Ποιά είναι η αίτια του μεγάλου άγχους πολλών ανθρώπων για την εργασία τους και γιατί αυτοκτονούν σήμερα τόσοι πολλοί νέοι άνθρωποι;

Αμφιβάλλω αν ένα παιδί νοιάζεται καθόλου για την εργα-

σία του. Οί φανερές ανησυχίες του παιδιού έχουν μιὰ βαθύτερη αἰτία. Σχεδόν πάντα προέρχονται ἀπὸ αἰσθήματα ἐνοχῆς, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων ἔχουν τὶς ρίζες τους στὴν ἀπαγόρευση τοῦ ἀναγνισμοῦ. Παιδιά πού δὲν ὑποφέρουν ἀπὸ τέτοια αἰσθήματα ἐνοχῆς, ἐργάζονται φυσιολογικά καὶ μὲ ἐπιμέλεια.

Ὁ Βλχελμ Στέκελ εἶπε: «Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἡ τελευταία σεξουαλικὴ πράξη.» Ἄν ἀπαγορευτεῖ στὸ παιδί ὁ ἀναγνισμὸς, προβάλλει τότε τὸ μῖσος ἐνάντια στὸ σῶμα του καὶ τὴν ψυχὴ του· ἡ αὐτοκτονία εἶναι μιὰ συνεπὴς ἀντίδραση. Ἄφοῦ τὸ σῶμα εἶναι τόσο ἀηδιαστικό, πρέπει κανένας νὰ ἀπαλλάσσεται ἀπ' αὐτὸ καὶ μάλιστα ὅσο νωρίτερα τόσο καλύτερα.

Τί γνώμη ἔχετε γιὰ τοὺς κοινωνικοὺς λειτουργούς;

Θαυμάζω αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους πού ἐπισκέπτονται οἰκογένειες στὶς συνοικίες τῆς ἀθλιότητος γιὰ νὰ βοηθήσουν μ' ὅποιονδήποτε τρόπο τὰ φτωχὰ παιδάκια. Προσφέρουν στ' ἀλήθεια μιὰ πολύτιμη ὑπηρεσία. Ὅμως πόσο ἀποτελεσματικὴ εἶναι ἡ προσφορά τους;

Κανένας φυσικά δὲν περιμένει ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς λειτουργούς νὰ ψυχαναλύσουν τοὺς γονεῖς. Ὅλοι τους γνωρίζουν πόσο δύσκολη εἶναι ἡ δουλειά τους. Δὲν μποροῦν νὰ καταργήσουν τὶς ἄθλιες συνοικίες πού κάνουν τὰ παιδιά ἀκοινωνικά. Οὔτε μποροῦν ν' ἀλλάξουν τοὺς ἀμόρφωτους γονεῖς, πού ἀπὸ ἀνάγκη ἐμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ μὲ τὴν κακὴ διατροφή καὶ ἀπὸ ἀγνοία καταπιέζουν τὴ σεξουαλικότητα, μεταβάλλοντάς τη σὲ βρώμικη περιπέτεια σὲ σκοτεινὲς γωνιές.

Οἱ κοινωνικοὶ λειτουργοὶ εἶναι ἥρωες καὶ ἥρωίδες. Προσπαθοῦν νὰ βοηθήσουν τὰ νιάτα νὰ ξεπεράσουν τὶς δυσκολίες πού οἱ ἄθλιες οἰκογενειακὲς συνθήκες βάζουν στὸ δρόμο τους. Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ἂν ὅλοι οἱ κοινωνικοὶ λειτουργοὶ ἦταν ἀπόλυτα πεπεισμένοι ὅτι τὰ παιδιά χρειάζονται ἐλευθερία, πῶς θὰ μπορούσαν νὰ εἰσάγουν μιὰ τέτοια ἰδέα στὴ ζωὴ τῶν

ἄθλιων συνοικιών; Θὰ μπορούσαν λ.χ. νὰ ποῦν σὲ μιὰ μητέρα: «Κυρία τάδε, ὁ γιός σας κλέβει, γιὰ τὸν δέρνει ὁ μέθυσος πατέρας του, γιὰ τὸν δείρατε καὶ ἐσεῖς, ὅταν ἦταν δυὸ χρονῶν ἐπειδὴ ἐπίανε τὸ πέος του. Δηλαδή κλέβει γιὰ τὸ δὲν τὸν ἀγαπήσατε ποτέ!» Θὰ μπορούσε νὰ τὰ καταλάβει αὐτὰ μιὰ τέτοια μητέρα;

Δὲν ὑποστηρίζω πῶς δὲ θὰ μπορούσε μιὰ τέτοια γυναίκα νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἀλήθεια καὶ νὰ μεταπειστεῖ ἀκόμα, ὅμως στὴν περίπτωσή αὐτὴ χρειάζεται κάτι πῶς σημαντικό καὶ ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ κοινωνικοῦ λειτουργοῦ ἢ ὁποιοῦδήποτε ἄλλου. Αὐτὸ τὸ πρόβλημα εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο πρόβλημα οἰκονομικῆς φύσης. Θὰ μπορούσε τουλάχιστο νὰ γίνει μιὰ ἀρχὴ γιὰ τὴν κατάργηση αὐτῶν τῶν ἄθλιων συνοικιών.

Γιὰ τὸ Σάμμερχιλ

Πῶς μπορεῖ ἓνα παιδί μὲ τὶς μεθόδους τοῦ Σάμμερχιλ νὰ ἀναπτύξει ἰσχυρὴ θέληση; Ἄν μπορεῖ νὰ κάνει ὅ,τι θέλει, πῶς θὰ μπορέσει νὰ ἀναπτύξει αὐτοκυριαρχία;

Τὸ παιδί στὸ Σάμμερχιλ δὲν μπορεῖ νὰ κάνει ὅ,τι θέλει. Οἱ νόμοι, πού τὸ ἴδιο νομοθέτησε καὶ φήφισε, τοῦ βάζουν παντοῦ περιορισμούς. Νὰ κάνει ἢ νὰ μὴν κάνει μπορεῖ τὸ παιδί μόνο σὲ θέματα πού ἀφοροῦν ἀποκλειστικά καὶ μόνο τὸ ἄτομό του. Μπορεῖ νὰ παίξει ὀλόκληρη τὴ μέρα, γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐργασίας καὶ τῆς μάθησης εἶναι μόνο δική του ὑπόθεση. Ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ παίζει τρομπέτα μέσα στὴν αἴθουσα τοῦ μαθήματος, γιὰ τὸ αὐτὸ θὰ ἐνοχλοῦσε τοὺς ἄλλους.

Ἀλλὰ στὸ κάτω - κάτω τῆς γραφῆς τί θὰ πεῖ ἰσχυρὴ θέληση; Μπορεῖ φυσικά μὲ τὴ θέλησή του ὁ καθένας νὰ κόψει τὸ κάπνισμα, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ ἐρωτευτεῖ ἢ νὰ ἀγαπήσει τὴ βοτανική. Κανένας δὲν μπορεῖ μὲ τὴ θέληση νὰ γίνει καλὸς ἢ καὶ μόνο κακός.

Ἡ ἰσχυρή θέληση δὲ διδάσκεται. Ὄταν τὰ παιδιὰ δια-
παιδαγωγοῦνται μέσα σ' ἐλεύθερες συνθήκες, τότε αὐτὰ
γνωρίζουν ὄλο και πιὸ πολὺ τὸν ἑαυτό τους, γιατί ἡ ἐλευ-
θερία παραχωρεῖ στὸ συνειδητὸ ὄλο και πιὸ μεγάλες και
καινούργιες περιοχές τοῦ ὑποσυνείδητου. Ἔτσι τὰ παιδιὰ
τοῦ Σάμμερχιλ δὲν ἔχουν σχεδὸν ποτὲ φροντίδες γιὰ τὸ μέλ-
λον. Ἐ ἔ ρ ο υ ν τί θέλουν στὴ ζωὴ και σχεδὸν ποτὲ δὲν
ἀμφιβάλλω πὼς θὰ πετύχουν αὐτὸ ποὺ θέλουν.

Πρέπει νὰ ποῦμε πὼς ἡ λεγόμενη ἀδύνατη θέληση χαρα-
κτηρίζει ἕναν ἄνθρωπο ποὺ δὲ γνωρίζει τὰ ἐνδιαφέροντά
του. Ἐνας ἀδύνατος χαρακτήρας ποὺ εὐκολα τὸν ξεσηκών-
νει κανένας νὰ παίξει τένις, ἐνῶ δὲν ἔχει καθόλου διάθεση
γι' αὐτό, εἶναι ἕνας ἀπ' αὐτοὺς ποὺ δὲν ἔχουν ἰδέα γιὰ τὰ
πραγματικὰ ἐνδιαφέροντά τους. Ἐνα κοινωνικὸ σύστημα
μὲ μιὰ δουλικὴ πειθαρχία μεγαλώνει τὴν ἀδυναμία και τὴν
ἀχρηστία τέτοιων ἀνθρώπων.

Ἐπιτρέπετε στὰ παιδιὰ τοῦ Σάμμερχιλ νὰ κάνουν κά-
τι ἐπικίνδυνο;

Φυσικὰ ὄχι. Πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν
ὅτι μπορεῖ κανένας νὰ δώσει ἐλευθερία στὰ παιδιὰ χωρὶς
αὐτὸ νὰ σημαίνει και ἀνοησία. Στὰ μικρὰ παιδιὰ λ.χ. θὰ ὑ-
ποδειχθεῖ πότε θὰ πᾶνε γιὰ ὕπνο. Κι ὅπωςδήποτε τὰ προ-
στατεύουμε ἀπὸ τοὺς κινδύνους ποὺ μπορεῖ νὰ τὰ ἀπειλοῦν,
ὅπως π.χ. κινδύνους ἀπὸ μηχανές, αὐτοκίνητα, σπασμένα
γυαλιά, δεξαμενές νεροῦ και τόσες ἄλλες καταστάσεις ποὺ
θὰ μπορούσαν νὰ προξενήσουν κακὸ στὰ παιδιὰ.

Δὲν εἶναι σωστὸ νὰ μεταβιβάζουμε στὸ παιδί εὐθύνες γιὰ
τίς ὁποῖες εἶναι ἀκόμα ἀνώριμο. Θὰ ἔπρεπε ἕμεις νὰ ἔχου-
με ὑπόψη μας πὼς πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κινδύνους ποὺ τὸ παιδί
ἀντιμετωπίζει ὑφείλονται στὴν κακὴ διαπαιδαγώγηση. Σ' ἕ-
να παιδί ποὺ παίξει μὲ τὴ φωτιά δὲν ἔχουν πεῖ ἀκόμα τὴν
ἀλήθεια γιὰ τὴ φωτιά.

Ἰσχυροῦν τὰ παιδιὰ στὸ Σάμμερχιλ ἀπὸ νοσταλγία
γιὰ τὸ σπίτι τους;

Εἶναι συχνὸ τὸ φαινόμενο ποὺ μιὰ δυστυχισμένη μητέρα φέρ-
νει τὸ παιδί της στὸ Σάμμερχιλ, κι αὐτὸ κλαίγοντας ἀγκι-
στρώνεται πάνω της δηλώνοντας πὼς θέλει νὰ γυρίσει μα-
ζὶ της στὸ σπίτι. Μερικὲς μάλιστα μητέρες θυμώνουν, ὅταν
τὸ παιδί δὲ φέρεται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο. Ἐ ἔ λ ο υ ν τὸ
παιδί νὰ αἰσθάνεται νοσταλγία γιὰ τὸ σπίτι; γιατί πιστεύ-
ουν πὼς ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ νοσταλγία τόσο περισσό-
τερο και τίς ἀγαποῦν τὰ παιδιὰ τους. Συχνὰ ὅμως πέντε
κιόλας λεπτὰ μετὰ τὴν ἀναχώρησή της τὸ παιδί παίξει γε-
μάτο ἱκανοποίηση κι εὐτυχία.

Εἶναι δύσκολο νὰ ἐξηγηθεῖ γιατί ὑποφέρουν ἀπὸ νοσταλ-
γία, ὅταν ἔρχονται στὸ σχολεῖο παιδιὰ ἀπὸ δυστυχισμένες
οἰκογένειες. Ἴσως γιατί ἐξαιτίας τῆς οἰκογενειακῆς ἀτμό-
σφαιρας εἶναι ἰδιαίτερα φοβισμένα. Τί νὰ συμβαίνει ἀλή-
θεια, διερωτᾶται τὸ παιδί, αὐτὴ τὴ στιγμή στὸ σπίτι; Ἡ πιὸ
διαφωτιστικὴ ὅμως ἐξήγηση βρίσκεται στὸ γεγονός ὅτι κά-
θε δυστυχισμένη μητέρα στρέφει ὅλη τὴν ἀγάπη και τὸ μί-
σος της πρὸς τὰ παιδιὰ της, ἀφοῦ ἡ ἀγάπη της πρὸς τὸν
ἄντρα της εἶναι ἀνεκπλήρωτη.

Ἡ νοσταλγία εἶναι συχνὰ ἕνα σημάδι πὼς στὴν οἰκογέ-
νεια κάτι δὲν πάει καλά και πὼς ἐκεῖ βασιλεύει τὸ μῖσος.
Τὸ παιδί ποὺ ἐπιστρέφει στὸ σπίτι του δὲ λαχταράει τὴν ἀ-
γάπη τῶν γονέων του, ἀλλὰ τίς διχόνοιες και τὴν προστα-
σία τους. Φαίνεται κάπως παράδοξο, δὲν εἶναι ὅμως ἂν ἀ-
ναλογιστεῖ κανένας πὼς ὅσο πιὸ πολὺ τὸ παιδί ἐπιζητᾶ τὴν
προστασία τόσο πιὸ δυστυχισμένη εἶναι ἡ οἰκογένειά του.
Κάθε τέτοιο παιδί δὲν τὸ χωράει ὁ τόπος, ὅταν βρίσκεται
κάπου μακριὰ ἀπὸ τὸ σπίτι, γιατί ἔχει κάνει ἰδανικὸ τὸ ἀγ-
κυροβολεῖο ποὺ τὸ λείει σπίτι του. Δὲ νοσταλγεῖ τὸ πραγμα-
τικὸ σπίτι τῶν γονέων του ἔτσι ὅπως εἶναι, ἀλλὰ ὅπως θ ἄ
τ ὁ ἦ θ ε λ ε νὰ εἶναι.

Δέχεστε καθυστερημένα παιδιὰ στὸ σχολεῖο σας;

Ἀσφαλῶς. Φυσικὰ ἐξαρτᾶται κι ἀπὸ τὸ τί ἐννοεῖτε ὅταν λέ-
τε «καθυστερημένα». Διανοητικὰ ἄρρωστα παιδιὰ δὲ δεχό-

μαστε στο σχολείο. Ένα όμως παιδί που καθυστέρησε στο σχολείο είναι κάτι διαφορετικό. Πολλά παιδιά μένουν πίσω στο σχολείο, γιατί αυτό τὰ κάνει νὰ πλήττουν.

Τὸ κριτήριό μας γιὰ τὸ ἂν εἶναι ἢ ὄχι ἓνα παιδί καθυστερημένο δὲ στηρίζεται στὶς ἐξετάσεις καὶ τοὺς βαθμούς. Σὲ πολλές περιπτώσεις μένει τὸ παιδί πίσω, γιατί θρίσκεται σὲ κάποια ἀσυνείδητη ἐσωτερικὴ σύγκρουση καὶ ὑποφέρει ἀπὸ αἰσθήματα ἐνοχῆς. Πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ ἐνδιαφερθεῖ ἓνα παιδί γιὰ τὴν ἀριθμητικὴ ἢ τὴν ἱστορία, όταν ἀσυνείδητα τὸ βασανίζει τὸ ἐρώτημα: «Εἶμαι ἢ δὲν εἶμαι ἔνοχο;»

Μπορῶ νὰ μιλήσω γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἀπὸ ὀλίγελα προσωπικὴ μου ἐμπειρία, γιατί όταν ἤμουνα μικρὸς δὲν μπορούσα μὲ κανένα τρόπο νὰ μάθω τὰ μαθήματά μου. Οἱ τσέπες μου ἦταν πάντα γεμάτες παλιοσίδερα καὶ μπρούτζους καὶ κάθε φορὰ πὺ καθόμουνα νὰ διαβάσω οἱ σκέψεις μου πετοῦσαν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ μ' ἐπίκεντρο πάντα τὰ παιχνίδια μου.

Σπάνια συναντῶ καθυστερημένα παιδιά, ἀγόρια ἢ κορίτσια, πὺ δὲν ἔχουν τὴ δύναμη γιὰ δημιουργικὴ ἐργασία. Ἡ ἀξιολόγηση τοῦ παιδιοῦ μὲ βάση τὴ σχολικὴ του πρόοδος εἶναι ἀνόητη καὶ ἐπικίνδυνη.

Τί γίνεται όταν ἓνα παιδί ἀρνεῖται νὰ πληρώσει τὴ χρηματικὴ ποινὴ πὺ τοῦ ἐπέβαλε ἡ σχολικὴ συνέλευση;

Τὰ παιδιά ποτὲ δὲν ἀρνοῦνται. Ὅπωςδήποτε όμως πιστεύω πὺς θὰ ἀρνοῦνταν ἂν εἶχαν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἀδικήθηκαν. Αὐτὸ όμως ἀντιμετωπίζεται μὲ τὸ ὅτι τὰ παιδιά μποροῦν νὰ ἀσκήσουν ἔφεση ἐνάντια σὲ μιὰ ἀπόφαση.

Λέτε πὺς τὰ παιδιά τοῦ Σάμμερχιλ ἔχουν καθαρὸ ἐσωτερικὸ κόσμο. Τί ἐγνοεῖτε μ' αὐτό;

Ἔχω καθαρὸ ἐσωτερικὸ κόσμο, θὰ πει ὅτι δὲ σοκάρομαι. Σοκάρομαι, σημαίνει ὅτι ἔχω ἀπωθήσεις πὺ κεντρίζουν τὸ

ἐνδιαφέρον μου γιὰ ὅτι ἀκριβῶς μὲ σοκάρει.

Στὴ δικτωριανὴ Ἀγγλία οἱ γυναῖκες σοκάρονταν στὸ ἄκουσμα τῆς λέξης «γάμπα», γιατί εἶχαν ἓνα ὀλίγελα ἀφύσικο ἐνδιαφέρον γιὰ κάθε τι πὺ εἶχε σχέση μὲ τὶς γάμπες. Κι ὅτι εἶχε κάποια σχέση μὲ τὶς γάμπες, εἶχε καὶ μιὰ σεξουαλικὴ σημασία, γι' αὐτὸ καὶ εἶχε ἀπωθηθεῖ. Σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ὅπως τοῦ Σάμμερχιλ, πὺ εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ σεξουαλικά ταμποῦ καὶ ἡ σεξουαλικότητα δὲ συνδέεται μὲ τὴν ἁμαρτία, δὲν ὑπάρχει γιὰ τὰ παιδιά κανένας λόγος νὰ σύρουν τὴ σεξουαλικότητα στὸ θοῦρκο μὲ μέσο τὴ χυδαιολογία καὶ τὴν πρότυχη περιέργεια. Γιὰ τὰ παιδιά μας ἡ σεξουαλικότητα εἶναι κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο μπορεῖ κανένας νὰ μιλάει ἀνοιχτὰ καὶ ἐλεύθερα.

Ὅταν ὁ ἑφτάχρονος γιός μας, ὁ Βασίλης, γύρισε στὸ σπίτι μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἑξαμήνου στὸ Σάμμερχιλ, χρησιμοποίησε τόσο σκληρὲς ἐκφράσεις, ὅστε οἱ γείτονές μας δὲν ἄφηναν τὰ παιδιά τους νὰ παίζουν μαζί του. Τί πρέπει νὰ κάνω;

Αὐτὸ εἶναι βέβαια λυπηρὸ καὶ ὀδυνηρὸ γιὰ τὸν Βασίλη, ἀλλὰ σκεφτεῖτε, ἂν θέλετε, καὶ τὴν ἄλλη πλευρά! Ἄν οἱ γείτονές σας σοκάρονται μὲ μερικὰ «καταραμένε» καὶ «ἄντε στὸ διάβολο», αὐτὸ δείχνει πὺς εἶναι καταπιεσμένοι καὶ γι' αὐτὸ καὶ μόνο τὸ λόγο δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ γιό σας.

Ποιά εἶναι ἡ στάση τῶν παιδιῶν τοῦ Σάμμερχιλ ἀπέναντι στὸν κινηματογράφο;

Τὰ παιδιά μας βλέπουν ὅλα τὰ ἔργα. Δὲν τοὺς τὸ ἀπαγορεύουμε οὔτε καὶ λογοκρίνουμε τὰ φίλμ. Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ εἶναι ὅτι τὰ παιδιά αὐτὰ ἀναπτύσσουν μὲ τὸν καιρὸ μιὰ θαυμάσια κριτικὴ ἱκανότητα ἀναφορικὰ μὲ τὰ κινηματογραφικὰ ἔργα. Εἶναι συχνὸ τὸ φαινόμενο, ὅπου πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους μαθητές μας δὲν πᾶνε νὰ δοῦνε ἓνα ἔργο πὺ

δὲν τοὺς ὑπόσχεται κάτι ἐκλεκτό. Τὰ παιδιὰ αὐτὰ ποὺ ἔχουν δεῖ καλά ἔργα τοῦ γαλλικοῦ, ἰταλικοῦ καὶ γερμανικοῦ κινηματογράφου παίρνουν κριτικὴ στάση ἀπέναντι σὲ τὲς μέτριες παραγωγές τοῦ Χόλλυγουντ. Τὰ ἀγόρια τῆς προφηδικῆς ἡλικίας πλήττουν στὰ αἰσθηματικὰ ἔργα. Γι' αὐτὰ ἡ Κίμ Νόβακ δὲ σημαίνει ἀπολύτως τίποτα.

Πῶς φέρεστε σ' ἓνα παιδί ποὺ ἀντιμιλάει;

Τὰ παιδιὰ τοῦ Σάμμερχιλ δὲν ἀντιμιλοῦν ποτέ. Ἀντιμιλάει τὸ παιδί μόνο ὅταν κάποιος ματαιόδοξος ἐνήλικος τοῦ μιλάει ἀφ' ὑψηλοῦ. Στὸ Σάμμερχιλ μιλάμε τῇ γλώσσᾳ τοῦ παιδιοῦ. Ὅταν ἓνας δάσκαλος μοῦ παραπονιέται ὅτι τοῦ ἀντιμιλοῦν τὰ παιδιὰ, καταλαβαίνω ὅτι εἶναι βούλα.

Τί κάνετε ὅταν ἓνα παιδί δὲ θέλει νὰ πάρει τὸ φάρμακό του;

Δὲν ξέρω. Δὲ μοῦ ἔχει τύχει περίπτωση παιδιοῦ ποὺ δὲν ἤθελε νὰ πάρει τὸ φάρμακό του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τόσο τὸ γενικὸ περιβάλλον ὅσο καὶ ἡ διατροφή τῶν παιδιοῦν εἶναι τόσο φυσιολογική, ὥστε ἡ ἀρρώστια νὰ μὴν ἀποτελεῖ πρόβλημα στὸ σχολεῖο μας.

Οἱ μεγαλύτεροι φροντίζουν γιὰ τοὺς μικρότερους μαθητές;

Ὅχι, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ φροντίσει κάποιος γιὰ τὰ μικρότερα παιδιὰ, γιατί αὐτὰ εἶναι πάντα πολὺ ἀπασχολημένα μὲ τὸν κόσμον τῶν δικῶν τους ἐνδιαφερόντων.

Εἶχατε ποτέ νέγρους μαθητές στὸ Σάμμερχιλ;

Ναί, εἶχαμε δύο. Ἀπ' ὅσο μπορῶ νὰ κρίνω, τὰ ἄλλα παιδιὰ οὔτε κἀν τὰ ἀπασχολοῦσε τὸ χρῶμα τῆς ἐπιδερμίδας αὐτῶν τῶν δύο. Τὸ ἓνα ἀπ' αὐτὰ ἦταν ἓνας τυραννίσκος καὶ γι' αὐ-

τὸ δὲν τὸν ἀγαποῦσαν οἱ ἄλλοι. Ὁ δεύτερος ὅμως ἦταν ἓνα ἐξαιρετικὸ παιδί, καὶ οἱ συμμαθητές του τὸν ἀγαποῦσαν πολὺ.

Ἐπάρχουν πρόσκοποι στὸ Σάμμερχιλ;

Ὅχι. Πιστεύω πῶς τὰ παιδιὰ στὸ Σάμμερχιλ δὲ θὰ συμφωνοῦσαν νὰ κάνουν μιὰ καλὴ πράξη κάθε μέρα. Τὸ κάνω μιὰ καλὴ πράξη κάθε μέρα μυρίζει κομπασμό. Στὸν προσκοπισμὸ ὑπάρχουν πολλὰ καλά σημεῖα. Μ' ἐνοχλεῖ ὅμως ἡ τάση του γιὰ ἠθικὴ βελτίωση, ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ μικροαστικὲς ἀντιλήψεις του γιὰ τὸ Καλὸ, τὸ Κακὸ καὶ τὴν Ἀγνότητα.

Ποτέ μου δὲν ἐκφράστηκα στὸ Σάμμερχιλ ὑπὲρ τοῦ προσκοπισμοῦ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά δὲν ἄκουσα καὶ ποτέ μου ἓνα παιδί νὰ ἐκδηλώσει κάποιον ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν προσκοπισμὸ.

Πῶς ἀντιμετωπίζετε τὸ παιδί ποὺ προέρχεται ἀπὸ μιὰ πολὺ θρησκώληπτη οἰκογένεια; Τοῦ ἐπιτρέπετε νὰ ἀσκεῖ τὴ θρησκεία του;

Ναί, τὸ παιδί στὸ Σάμμερχιλ μπορεῖ νὰ ἀσκεῖ τὰ θρησκευτικὰ του καθήκοντα ἀνενόχλητα, τόσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν δασκάλων ὅσο καὶ ἀπ' αὐτὴ τῶν συμμαθητῶν του. Ἐγὼ ὅμως διαπιστώσει πῶς ἓνα ἐλεύθερο παιδί δὲν ἐνδιαφέρεται καθόλου γιὰ τὴ θρησκεία.

Ἐπάρχουν περιπτώσεις καινούργιων μαθητῶν ποὺ πῆγαν μιὰ - δυὸ Κυριακὲς στὴ λειτουργία, μετὰ ἀπὸ λίγο ὅμως μπούχτισαν. Γιὰ τὰ παιδιὰ ἡ ἐκκλησία εἶναι πολὺ πληκτική. Τίποτα δὲν ὑπάρχει ποὺ νὰ μᾶς δηλώνει πῶς τὰ παιδιὰ ἔχουν ἔμφυτη τὴν ἀνάγκη τῆς λατρείας κάποιου θεοῦ. Καὶ αὐτὰ ἀκόμα ποὺ ἔμαθαν νὰ προσεύχονται, σταματοῦν τίς προσευχὲς μόλις ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὰ αἰσθήματα ἐνοχῆς.

Τὰ παιδιὰ ποὺ προέρχονται ἀπὸ θρησκώληπτες οἰκογένειες εἶναι κατὰ κανόνα ἀγγελικρινῆ καὶ ὑποφέρουν ἀπὸ ἀπιθήσεις. Δὲ θὰ μποροῦσε ἄλλωστε νὰ εἶναι καὶ διαφορετικὰ στὴν περίπτωση μιᾶς θρησκείας ποὺ ἀρνήθηκε τὴν πρωταρ-

χικά θετική της θέσης απέναντι στη ζωή κι έριξε δλο της τὸ βάρος στὸ φόβο καὶ τὸ θάνατο. Μπορεῖ κανένας νὰ ἐνσταλάξει τὸ φόβο κάποιου θεοῦ στὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ, ὄχι ὅμως καὶ τὴν ἀγάπη αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Τὰ ἐλεύθερα παιδιὰ δὲν αὐθάνονται τὴν ἀνάγκη κάποιας θρησκείας, γιατί ἡ ζωὴ τους εἶναι ἀπὸ πνευματικὴ ἀποψη δημιουργικὴ.

Ἐνδιαφέρονται τὰ παιδιὰ τοῦ Σάμμερχιλ γιὰ τὴν πολιτικὴ;

Ἄχι. Ἴσως αὐτὸ νὰ ἔχει τὴν ἐξήγησή του στὸ γεγονός ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴ μικροαστικὴ τάξη καὶ δὲν ξέρουν τί θὰ πεῖ φτώχεια. Ἀρχὴ μου εἶναι, καὶ τὸ ἔχω δηλώσει στοὺς δασκάλους ρητὰ καὶ κατηγορηματικά, πὼς τὰ παιδιὰ δὲν πρέπει νὰ ἐπηρεάζονται πολιτικά. Ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ θρησκεία εἶναι τομεῖς γιὰ τοὺς ὁποίους τὸ παιδί θὰ ἀποφασίσει ἀργότερα μόνο του, ὅταν ὠριμάσει γιὰ κάτι τέτοιο.

Ἐπάρχουν πρώην μαθητὲς τοῦ Σάμμερχιλ ποὺ ἔγιναν ἐπαγγελματίες στρατιωτικοί;

Μέχρι τώρα μόνο ἓνας νεαρὸς διάλεξε αὐτὴ τὴ σταδιοδρομία καὶ μάλιστα ὑπηρετεῖ στὴν ἀγγλικὴ πολεμικὴ ἀεροπορία. Ὁ στρατὸς ξηρᾶς φαίνεται νὰ εἶναι περισσότερο μονότονος καὶ πληκτικὸς γιὰ νὰ μὴν μπορεῖ νὰ συγκινήσει νέους ἀνθρώπους ποὺ μεγάλωσαν σὲ συνθήκες ἐλευθερίας. Τελικὰ αὐτὸ τὸ ἐπάγγελμα σημαίνει πόλεμο, καταστροφή. Οἱ μαθητὲς τοῦ Σάμμερχιλ θὰ ἦταν τὸ ἴδιο πρόθυμοι ὅπως κι ἄλλοι νέοι ἄνθρωποι νὰ πᾶνε νὰ πολεμήσουν, ἀλλὰ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ ἀπαιτοῦσαν νὰ μάθουν ἀκριβῶς τὸ λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο πολεμοῦν.

Παλιοὶ μαθητὲς τοῦ σχολείου μας ὑπηρετήσαν σὲ μάχιμες μονάδες κατὰ τὸν δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔχασαν τὴ ζωὴ τους.

Γιατί δὲν ἀφήνετε τ' ἀγόρια καὶ τὰ κορίτσια τοῦ Σάμμερχιλ νὰ κοιμοῦνται στὰ ἴδια δωμάτια;

Τὸ Σάμμερχιλ βρίσκεται στὴν Ἀγγλία, καὶ δὲν μπορούμε νὰ ἀγνοήσουμε τοὺς ἀγγλικούς νόμους καὶ τίς διατάξεις.

Γιὰ τὴν ἀγωγή τοῦ παιδιοῦ

Πιστεύετε πὼς κάθε μητέρα ποὺ θὰ διαβάσει τὸ βιβλίο σας ἢ θὰ ἀκούσει τίς διαλέξεις σας, θὰ συμπεριφερθεῖ καλύτερα στὸ παιδί της, ἀφοῦ θὰ γνωρίζει πλέον πὼς πρέπει νὰ τοῦ φέρεται; Μπορεῖ δηλαδὴ κανένας νὰ βοηθήσει διαταραγμένα παιδιὰ, διδάσκοντας τὴ σωστὴ γνώση στοὺς γονεῖς τους;

Κάθε μητέρα, ποὺ θεωρεῖ τὸ παιδί της σὰν κτῆμα της, ἴσως μὲ τὸ διάβασμα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου νὰ νοιώσει τύψεις συνείδησης καὶ νὰ ζητήσει νὰ δικαιολογηθεῖ: «Τί νὰ κάνω λοιπόν; Δὲ θέλω νὰ καταστρέψω τὸ παιδί μου. Ἐσεῖς ποὺ τὰ βρίσκετε εὐκολὰ, ὅταν κάνετε διάγνωση, δὲ μᾶς λέτε καὶ τὸ φάρμακο;»

Αὐτὴ ἡ μητέρα ἔχει δίκιο. Τί θὰ πεῖ φάρμακο; Ἐπάρχει ἀλήθεια κανένα; Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ συχνότερα ἐρωτήματα.

Ποῖο φάρμακο μπορεῖ νὰ ὑπάρξει γιὰ μιὰ γυναίκα, τῆς ὁποίας ἡ ζωὴ εἶναι ἓνα σωστὸ δράμα γεμάτο ἀγωνία; Ποῖο μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ φάρμακο γιὰ τοὺς γονεῖς ἐκείνους ποὺ, ἂν καὶ δὲν ἔχουν ἰδέα γιὰ τὸ μέγεθος τοῦ κακοῦ ποὺ προξενοῦν στὰ παιδιὰ τους, ἐξοργίζονται ἀκόμα κι ὅταν μὲ διακριτικότητα τοὺς ποῦν πὼς κάνουν κάποιο λάθος;

Ἄχι λοιπόν, μονάχα ἡ γνώση δὲ φτάνει. Οἱ γονεῖς πρέπει νὰ εἶναι καὶ συναισθηματικὰ ἱκανοὶ νὰ ἀποδεχτοῦν αὐτὲς τίς γνώσεις καὶ νὰ ρυθμίσουν τὴ συμπεριφορὰ τους σύμφωνα μ' αὐτὲς τίς γνώσεις.

Γιατί ἐπιμένετε τόσο πολὺ στὴν ἀποψη πὼς τὸ παιδί πρέπει νὰ εἶναι εὐτυχισμένο; Ἐπάρχουν εὐτυχισμένοι ἄνθρωποι;

Σ' αὐτή τήν ἐρώτηση δὲν εἶναι εὐκολο γὰ ἀπαντήσω, ἀν δὲν ξεκαθαριστοῦν οἱ ἔγνοιες. Φυσικῶς ποτέ δὲν εἶναι κανένας εὐτυχοῦμενος. Σήμερα μᾶς πονοῦν τὰ δόντια μας, αὔριο ἔχουμε ἀτυχία στὸν ἔρωτα καὶ σχεδὸν πάντα μιὰ πληκτικὴ ἐργασία.

Ἄν ὅμως ὁ ὄρος «εἶμαι εὐτυχοῦμενος» ἔχει κάποιο περιεχόμενο, τότε αὐτὸ θὰ πρέπει γὰ εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς ἰκανοποίησης, τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας καὶ τῆς ἁρμονίας μὲ τὴ ζωὴ. Πρωταρχικῶς ὅμως προϋπόθεσις αὐτῶν εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς ἐλευθερίας.

Τὰ ἐλεύθερα παιδιὰ ἔχουν ἓνα ζάστερο κι ἀφοβο-βλέμμα. Τὰ ἀνελεύθερα ὅμως παιδιὰ φαίνονται τρομαγμένα, κακόμοιρα καὶ λυπημένα.

Ἡ εὐτυχία θὰ μπορούσε γὰ ὀριστεῖ σὰν ἡ κατάστασις τῆς ἐλάχιστης καταπίεσις. Σὲ μιὰ εὐτυχοῦμενη οἰκογένεια ἐπικρατεῖ ἡ ἀγάπη, σὲ μιὰ δυστυχοῦμενη ἡ ἔντασις.

Ἄν ἐπιμένω τόσο στὴν εὐτυχία, εἶναι γιὰ τὴ θεωρῶ τὴν ἀπρόσκοπτη ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας σὰν τὸ πιὸ σημαντικό. Κι εἶναι καλύτερα γὰ εἶναι κανένας ἐλεύθερος κι εὐχαριστημένος, καὶ γὰ μὴν ξέρεῖ τί εἶναι τὸ δεκαδικὸ κλάσμα, ἀπὸ τὸ γὰ περνᾷ τις ἐξετάσεις καὶ γὰ ἔχει ἓνα πρόσωπο γεμάτο σπυράκια. Ποτέ μέχρι τώρα δὲν εἶδα σπυράκια στὸ πρόσωπο ἐνὸς εὐτυχοῦμενου παιδιοῦ.

Πόσο καιρὸ χρειάζεται ἓνα ἀπόλυτα ἐλεύθερο παιδιὸ γιὰ γὰ ἀναγνωρίσει τὴ ζωτικὴ σπουδαιότητα τῆς αὐτοπειθαρχίας; Θὰ τὴν ἀναγνωρίσει ποτέ;

Ἀπόλυτη ἐλευθερία δὲν ὑπάρχει. Ὅποιος ἀφήνει τὸ παιδιὸ γὰ κάνει πάντα ὅ,τι θέλει θρίσκειται σ' ἐπικίνδυνον δρόμον.

Κανένας ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἐλεύθερος, κι αὐτὸ γιὰ τὸ εἶναι ὑποχρεωμένος γὰ σεβαστεῖ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ὁ κανένας ὅμως θὰ ἔπρεπε γὰ ἀπολαμβάνει προσωπικὴ ἐλευθερία.

Δηλαδή μὲ λίγα λόγια: Κανένας δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα γὰ ἐξαναγκάσει ἓνα παιδιὸ γὰ μάθει λατινικά, γιὰ τὸ παι-

δι ἔχει τὸ δικαίωμα γὰ ἀποφασίσει μόνο του τί θέλει γὰ μάθει. Ὅταν ὅμως στὸ μάθημα τῶν λατινικῶν ἓνα παιδιὸ κάνει ἀταξίες, τότε οἱ ἄλλοι ἔχουν τὸ δικαίωμα γὰ τὸ πετάξουν ἔξω, γιὰ τὸν καταπατάει τὴν ἐλευθερία του.

Ὁ ὄρος αὐτοπειθαρχία εἶναι πολὺ ἀόριστος. Συνήθως μ' αὐτὸν νοεῖται ἡ ὑποταγὴ τῶν νέων στὴς ἠθικὲς ἀντιλήψεις τῶν γερόντων. Ἡ γνήσια αὐτοπειθαρχία δὲ στηρίζεται στὴς ἀπωθήσεις καὶ τὴν τυφλὴ ἀποδοχὴ ξένων ἰδεῶν. Αὐτοπειθαρχῶ σημαίνει λαβαίνω ὑπόψη μου τὰ δικαιώματα καὶ τὴν εὐτυχία τῶν ἄλλων. Ἡ αὐτοπειθαρχία εἶναι μιὰ διαρκὴς προσπάθεια γὰ μιὰ εἰρηνικὴ συμβίωσις μὲ τοὺς ἄλλους μὲ κύριο γνώρισμα τὴν κατανόησις.

Ἔχετε ἀλήθεια τὴ γνώμη πὼς εἶναι σωστὸ γὰ ἀφήνουμε ἓνα παιδιὸ, ποὺ εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του τεμπέλικο, ἐλεύθερο γὰ σπαταλάει ἄδικα τὸ χρόνον του; Πὼς τὰ καταφέρνετε γὰ συνηθίσετε στὴ δουλειὰ ἓνα φυγόπονο παιδιὸ;

Δὲν ὑπάρχει τεμπελιά. Κάθε παιδιὸ ποὺ τὸ λέμε τεμπέλικον, θὰ πρέπει ἢ γὰ εἶναι σωματικῶς ἄρρωστο ἢ γὰ μὴν ἐνδιαφέρεται γὰ τὰ πράγματα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψη τῶν ἐνήλικων, γὰ ἀσχολεῖται.

Ποτέ μου δὲν εἶδα παιδιὸ κάτω ἀπὸ δώδεκα χρονῶν γὰ εἶναι τεμπέλικον. Πολλὰ «τεμπέλικα» παιδιὰ μᾶς ἔρχονται ἀπὸ αὐστηρὰ σχολεῖα. Αὐτὰ τὰ παιδιὰ μένουν γὰ ἓνα διάστημα «τεμπέλικα» καὶ μάλιστα τόσο, ὅσο χρειάζεται γὰ ξεπεράσουν τὴν προηγούμενη ἀγωγή τους. Δὲν τὰ ὑποχρεώνουμε γὰ κάνουν ἐργασίες ποὺ τὶς μισοῦν. Ὅπως ἐσεῖς κι ἐγώ, ἔτσι κι αὐτὰ τὰ παιδιὰ θὰ ὑποχρεωθοῦν στὴ μετέπειτα ζωὴ τους γὰ κάνουν πολλὰ πράγματα ποὺ δὲ θὰ τοὺς ἀρέσουν. Ἄν ὅμως στὴν ἡλικία τοῦ παιχνιδιοῦ ἀφεθοῦν ἐλεύθερα, θὰ τὰ καταφέρουν καλύτερα μὲ τὶς δυσκολίες τῆς μετέπειτα ζωῆς. Ἀπ' ὅσο ξέρω, σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς μέχρι τώρα μαθητὲς τοῦ Σάμμερχιλ δὲν ἔγινε μομφὴ τεμπελίας.

Τί γνώμη έχετε για τους διάφορους άστεισμούς με τά παιδιά;

Όταν ή κόρη μου ή Ζωή ήταν μικρή, έκλαιγε κάθε φορά άκόμα κι όταν άκουγε νά χτυπάει μιá πόρτα. Η γυναίκα μου τήν έπαιρνε στην άγκαλιά της και τήν κρατούσε με τέτοιο τρόπο, ώστε τά χέρια της και τά πόδια της νά έχουν έλευθερία κινήσεων.

Όταν τό παιδί παρουσιάζει τό παραμικρό σύμπτωμα άκαμψίας, οί γονείς πρέπει νά παίζουν μαζί του έτσι πού τό μικρό νά μπορεί νά κινεί έλεύθερα τους μυώνες του. Στα τετράχρονα ή πεντάχρονα παιδιά έχω διαπιστώσει πως μιá ψευτοπάλη τους τονώνει τό ήθικό. Βέβαια ό νικημένος πρέπει νά είμαι εγώ. Τό γέλιο είναι ένα θαυμάσιο μέσο για σωματικό και ψυχικό ξαλάφρωμα. Κάθε φυσιολογικό παιδί γελάει πολύ. Όταν τό γαργαλάει κανένas συνήθως γελάει εύτυχισμένο και... "Α ναί, στο σημείο αυτό μου έρχεται στο νοϋ εκείνη ή κατεύθυνση τής παιδικής ψυχολογίας πού υποστηρίζει ότι δέν πρέπει οί γονείς νά παίρνουν στα χέρια τους τό παιδί, για νά μήν όδηγηθει σε έξάρτηση από τον πατέρα ή τή μητέρα. Αύτη τήν άποψη τή βρίσκω άνόητη. Δέν ύπάρχει για τους γονείς ό παραμικρός λόγος νά μήν παίζουν με τά παιδιά τους, νά μήν τά γαργαλοϋν και νά μήν τά χαϊδεϋουν.

Αυτους τους ψυχολόγους, πού φοβούνται τή ζωή και άποτρέπουν τους γονείς νά παίρνουν τά παιδιά τους μαζί τους στο κρεβάτι και νά παίζουν μαζί τους, μήν τους άκούτε. Υποσυνείδητα κρύβεται πίσω απ' αύτη τήν άπαγόρευση ό φόβος πως κάθε σωματική έπαφή θα μπορούσε νά διεγείρει σεξουαλικά τό παιδί. Ένας τέτοιος κίνδυνος βέβαια δέν μπορεί νά αποκλειστεί, αλλά μόνο στην περίπτωση πού οί γονείς είναι τόσο νευρωτικοί, ώστε ή σωματική έπαφή με τό μωρό νά τους δίνει έγωκεντρική εύχαρίστηση. Έγώ όμως άπευθύνομαι σ' άνθρώπους πού λίγο-πολύ είναι φυσιολογικοί, όχι σε γονείς πού οί ίδιοι είναι άκόμα μικρά παιδιά.

Τί θα μπορούσαν νά κάνουν οί προοδευτικοί γονείς έ-

νάντια στην έπιθετικότητα άλλων παιδιών;

Έπειδή οί γονείς του έλεύθερα διαπαιδαγωγημένου Βασιλάκη κάνουν τό λάθος νά τον στείλουν σ' ένα σχολείο, όπου τό παιδί είναι ύποχρεωμένο νά συναναστρέφεται τυραννικά, έπιθετικά και ζηλόφθονα παιδιά, πρέπει νά τον αφήσουν νά καταλάβει από μόνος του ότι θα πληγωθει από τό μίσος και τή βία;

Όταν ό Πέτρος ήταν τριών χρονών, ό πατέρας του μου έλεγε πως θα τον μάθαινε μπόξ για νά μπορεί νά τά θγάλει πέρα με τους κακότροπους συνομήλικούς του. Κι είχε δίκιο ό πατέρας του Πέτρου, γιατί σ' αυτόν τό λεγόμενο χριστιανικό κόσμο δέν έρμηνεύεται σα δείγμα άγάπης, αλλά δειλίας, αν προτείνεις για ράπισμα και τό άλλο σου μάγουλο. "Αν οί γονείς δέν αναλάβουν μιá συγκεκριμένη πρωτοβουλία, καταδικάζουν τό παιδί τους στο θλιβερό ρόλο του κομπάρσου.

Τί γνώμη έχετε για τή σωματική τιμωρία;

Ό δαρμός του παιδιού είναι κακός, γιατί άπορρέει από τό μίσος και τήν άπανθρωπιά. Είναι άσυνείδητη σεξουαλική διαστροφή. Στα σχολεία και τις οικογένειες, όπου ό αυνανισμός καταπιέζεται, δέρνουν συνήθως τά παιδιά στα χέρια — δηλαδή τά όργανα πού χρειάζεται κανένas για τον αυνανισμό. Σε σχολεία άγοριών, όπου καταπιέζεται ή όμοφυλοφιλία, οί ξυλιές δίνονται στους γλουτούς — τό αντικείμενο των όμοφυλοφιλικών έπιθυμιών. Έπειδή ή θρησκεία μισεί τήν άμαρτωλή σάρκα, ή σωματική τιμωρία συνηθίζεται ιδιαίτερα σε θρησκόληπτο περιβάλλον.

Η σωματική τιμωρία είναι πάντα μιá πράξη προβολής. Έκείνος πού δέρνει, μισεί τον ίδιο τον έαυτό του και προβάλλει τό μίσος του πάνω στο παιδί. Η μητέρα πού δέρνει τό παιδί της, μισεί τον έαυτό της και κατά συνέπεια και τό παιδί της.

Ό δάσκαλος μιás τάξης με πολλούς μαθητές δε δέρνει

τούς μαθητές του τόσο από μίσος, όσο για να εξασφαλίσει την ήσυχία του. Ο πιο καλότερος τρόπος για την κατάργηση του δαρμού από τα σχολεία είναι ο περιορισμός του αριθμού των μαθητών μιας τάξης. Αν βέβαια το σχολείο ήταν χώρος του παιχιδιού και της ελεύθερης μάθησης, τότε δεν υπάρχει ή παραμικρή αμφιβολία πως ο δαρμός θα ήταν μια άγνωστη υπόθεση. Οι δάσκαλοι που ξέρουν καλά τη δουλειά τους, δεν έχουν ανάγκη να καταφύγουν στη σωματική τιμωρία.

Πιστεύετε πως με το να αφήνουμε τα παιδιά να συνεχίζουν τα ελαττώματά τους, τα βοηθάμε αποτελεσματικότερα να αποβάλλουν τις κακές συνήθειές τους;

Ελαττώματα; Ποιος λέει πως αυτά είναι ελαττώματα;

Κακές συνήθειες; Μήπως έννοείτε τον αυνανισμό;

Κανένας δεν μπορεί να κόψει με τη βία μια συνήθεια. Μπορεί να βοηθήσει κανένας ένα παιδί να αποβάλλει κάποια συνήθειά του, αφήνοντάς το να ξεθυμάνει το ενδιαφέρον του. Όταν ο αυνανισμός δεν απαγορεύεται στα παιδιά, τότε αυτά αυνανίζονται πολύ λιγότερο απ' όσο όταν τους το απαγορεύουν.

Ένα παιδί που το δέρνουν επειδή τα κάνει πάνω του, χρειάζεται πολύ περισσότερο χρόνο για να απαλλαγεί απ' αυτή τη συνήθεια σε σχέση με το χρόνο ενός άλλου παιδιού που στην ίδια περίπτωση αντιμετωπίζει χαμόγελα και στοργή. Τα παιδιά, που τους δένουν τα χέρια, γίνονται για όλη τους τη ζωή διαστραμμένοι αυνανιστές. Στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν «κακές συνήθειες», αλλά ελότιστα φυσιολογικές τάσεις. Ο χαρακτηρισμός «κακή συνήθεια» οφείλεται στην αμάθεια και το μίσος των γονέων.

Η σωστή διαπαιδαγώγηση στην οικογένεια μετριάζει τις δυσάρεστες συνέπειες της λαθεμένης μεταχείρισης στο σχολείο;

Κατά κανόνα ναι. Ο επηρεασμός του παιδιού στην οικογένεια είναι δυνατότερος απ' αυτόν του σχολείου. Όταν το παιδί δεν τιμωρείται στην οικογένεια, τότε δε φοβάται και το δάσκαλο που το μεταχειρίζεται λαθεμένα, γιατί ξέρει πως αυτός κάνει λάθος.

Οι γονείς πρέπει να δηλογοούν στα παιδιά τους τις απόψεις τους για τις λαθεμένες μεθόδους του σχολείου. Είναι παράλογο το ότι οι γονείς παίρνουν το μέρος των δασκάλων ακόμα κι όταν η βλακεία τους δεν έχει όρια.

Τί γνώμη έχετε για τα παραμύθια και τον Αη - Βασίλη;

Τα παραμύθια άρέσουν υπερβολικά στα παιδιά, κι αυτός ο λόγος είναι αρκετός για να τα έγκρινουμε.

Αναφορικά με το μύθο του Αη - Βασίλη μην πολυσκοτίζετε, γιατί τα περισσότερα παιδιά ανακαλύπτουν γρήγορα την αλήθεια, κι εκείνο νομίζω που τα ενδιαφέρει δεν είναι παρά το δωράκι. Το κακό όμως στην υπόθεση είναι η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στον Αη - Βασίλη που φέρνει τα δώρα και στον πελαργό που φέρνει τα μωρά. Κατά κανόνα οι γονείς που λένε στα παιδιά τους παραμύθια για Αη - Βασίληδες, με την ίδια ευκολία τους λένε κι ένα σωρό ψέματα για τα μωρά και τη γέννηση.

Εγώ προσωπικά δε λέω ποτέ στα παιδιά για τον Αη - Βασίλη. Πιστεύω πως θα με κορόιδευαν ακόμα και τα τετράχρονα παιδιά, αν προσπαθούσα κάτι τέτοιο.

Υποστηρίζετε πως το αίσθημα της δημιουργικότητας είναι καλύτερο από το αίσθημα της κατοχής. Κάθε φορά όμως που το παιδί κατασκευάζει κάτι, κάνει το δημιούργημά του κτήμα του και το υπερτιμάει. Τί λέτε γι' αυτή την περίπτωση;

Δεν είναι αλήθεια ότι τα παιδιά υπερτιμούν τα δημιουργήματά τους. Μετά από μια μέρα ή εβδομάδα δε σημαίνουν σχε-

δόν τίποτα για τὰ παιδιά. Τὰ παιδιά δὲν ἔχουν ἀναπτυγμένη τὴν αἰσθησι τῆς ἰδιοκτησίας ἀφήνουν τὰ ποδήλατά τους παρατημένα στὴ βροχὴ καὶ δὲ νοιάζονται ὅσο δὲν κρυώνουν για τὰ παρατημένα, ποιὸς ξέρει ποῦ, ρούχα τους. Ἡ ἱκανοποίηση εἶναι συνυφασμένη με τὴ δημιουργία. Ὁ πραγματικὸς καλλιτέχνης χάνει τὸ ἐνδιαφέρον του για τὸ ἔργο του μόλις τὸ τελειώσει. Κανένα καλλιτεχνικὸ δημιούργημα δὲν ἱκανοποιεῖ τὸ δημιουργό του, γιατί αὐτὸς ἐπιδιώκει τὴν τελειότητα.

Τί θὰ κάνατε μ' ἓνα παιδί ποῦ δὲν ἔχει σταθερὰ ἐνδιαφέροντα; Σήμερα ἐνδιαφέρεται για τὴ μουσική, αὐριο για τὸ χορὸ καὶ μεθαύριο για κάτι ἄλλο ποῦ γρήγορα θὰ δώσει τὴ θέση του σὲ κάτι καινούργιο.

Δὲ θὰ ἔκανα τίποτα. Ἄλλωστε αὐτὸ θὰ πεῖ ζωὴ. Ἀρχικὰ ἐγὼ ἐνδιαφερόμουν για τὴ φωτογραφία, ἀργότερα για τὴ βιβλιοθεσία ἢ τὴν ξυλογλυπτική καὶ τελευταία για τὴ σφουρηλάτηση χάλκινων ἀντικειμένων. Ἡ ζωὴ μας εἶναι γεμάτη ἀπὸ κλασματικὰ ἐνδιαφέροντα. Χρόνια δλόκληρα μ' ἀπασχόλησε ἡ χαρακτική. Ὄταν κατάλαβα πὼς ἤμουν τρισάθλιος καλλιτέχνης, παράτησα αὐτὴ τὴν τέχνη.

Τὸ γούστο κάθε παιδιοῦ εἶναι ἐκλεκτικὸ. Δοκιμάζει τὰ πάντα. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μαθαίνει. Μέρη δλόκληρη περνοῦν τὰ παιδιά μας για νὰ σκαρώσουν μιὰ βάρκα. Ἄν ὅμως τύχει καὶ μᾶς ἐπισκεφθεῖ ἓνας ἱπτάμενος, τότε παρατοῦν ἀμέσως τὴ μισοτελειωμένη βάρκα τους καὶ ἀρχίζουν νὰ φτιάχνουν ἀεροπλάνα. Ποτέ δὲ λέμε σὲ παιδί νὰ τελειώσει τὴ δουλειὰ ποῦ ἀρχισε. Ἄν τὸ παιδί χάσει τὸ ἐνδιαφέρον του γι' αὐτή, δὲν εἶναι σωστὸ νὰ ἐξαναγκάζεται νὰ τὴ συνεχίσει.

Ἐπιτρέπεται νὰ γίνονται εἰρωνικὲς παρατηρήσεις στὰ παιδιά; Πιστεύετε πὼς αὐτὸ βοηθάει τὸ παιδί στὴν ἀνάπτυξη τοῦ χιούμορ;

Ἄχι. Ἡ εἰρωνεία δὲν ἔχει καμιά σχέση με τὸ χιούμορ. Τὸ χιούμορ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀγάπη, ἡ εἰρωνεία ἀπὸ τὸ μῖσος. Ὄταν φερθόμαστε εἰρωνικά σ' ἓνα παιδί, τότε αὐτὸ αἰσθάνεται μειωμένο, αἰσθάνεται κατωτερότητα. Μόνο ὅσοι ἀπὸ τοὺς γονεῖς καὶ δασκάλους εἶναι ὀπαδοὶ τοῦ μῖσους εἰρωνεύονται τὰ παιδιά.

Τὸ παιδί μου με ρωτᾷ συνέχεια τί πρέπει νὰ κάνει καὶ με τί πρέπει νὰ παίξει. Τί πρέπει νὰ τοῦ ἀπαντῶ; Εἶναι λάθος νὰ τὸ παροτρύνω;

Εἶναι καλὸ για τὸ παιδί, ὅταν ἔχει κάποιον νὰ τοῦ δίνει ἐνδιαφέρουσες καὶ πρωτότυπες ἰδέες. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπαραίτητο. Ἡ καλύτερη ἀπασχόληση για τὸ παιδί εἶναι πάντα ἐκείνη ποῦ τὴ διαλέγει μόνο του. Ποτέ οἱ δάσκαλοι στὸ Σάμμερχιλ δὲ συμβουλεύουν τὰ παιδιά για τὸ τί πρέπει νὰ κάνουν. Βοηθοῦν οἱ δάσκαλοι μας ἓνα παιδί, ὅταν μόνο του ζητήσει νὰ μάθει π ὠ ς φτιάχνουμε αὐτὸ καὶ π ὠ ς κάνομε ἐκεῖνο.

Θεωρεῖτε σωστὸ νὰ γίνονται στὰ παιδιά δῶρα για τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς ἀγάπης;

Ἄχι. Ἡ ἀγάπη δὲ χρειάζεται ἐξωτερικὲς ἀποδείξεις. Αὐτὸ βέβαια δὲ σημαίνει ὅτι δὲν πρέπει κάπου - κάπου νὰ κάνομε μικροδωράκια στὰ παιδιά — λ.χ. στὰ γενέθλιά τους ἢ τὴν Πρωτοχρονιά. Φτάνει μονάχα νὰ μὴν περιμένουμε ἢ ἀπαιτοῦμε νὰ μᾶς χρωστᾶνε εὐγνωμοσύνη.

Ὁ γιός μου κάνει σκασιαρχεῖο στὸ σχολεῖο. Τί μέτρα πρέπει νὰ πάρω;

Ἄν δὲν κάνω λάθος, τὸ σχολεῖο πρέπει νὰ εἶναι πολὺ πληκτικὸ καὶ τὸ παιδί πρέπει νὰ εἶναι δυσαρεστημένο. Ζητᾷ διέξοδο.

Γενικά μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι τὸ σκασιαρχεῖο εἶναι μιὰ

ένδειξη πώς τὸ συγκεκριμένο σχολεῖο δὲν ἀνταποκρίνεται σωστά στὴν ἀποστολή του. Ἄν μπορεῖτε, στείλτε τὸ παιδί σας σ' ἓνα ἄλλο σχολεῖο, ὅπου ὑπάρχει περισσότερη δημιουργική δραστηριότητα, ἐλευθερία κι ἀγάπη.

Εἶναι σωστὸ νὰ συνηθίσω τὸ παιδί μου στὴν ἀποταμίευση δίνοντάς του ἓναν κουμπιάρη;

*Οχι. Κανένα παιδί δὲ σκέφτεται τὸ αὐριο. Ὄταν μεγαλώσει κάπως κι ἐπιθυμῆσει ιδιαίτερα κάποιο συγκεκριμένο ἀντικείμενο, θὰ φροντίσει τότε ἀπὸ μόνο του νὰ κάνει ἀποταμίευση γιὰ νὰ ἀποκτήσει αὐτὸ ποὺ θέλει χωρὶς νὰ χρειάζεται τὴ δική σας παρότρυνση.

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ θὰ ἤθελα νὰ ξανατονίσω πὼς κάθε παιδί χρειάζεται γιὰ τὴν ἀνάπτυξή του τὴν ἀπαραίτητη πίστωση χρόνου. Πολλοὶ ὁμως γονεῖς κάνουν τὸ φοβερὸ λάθος νὰ ἐπιδιώκουν ἐπιτάχυνση αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ.

Μὴ βοηθᾶτε ποτὲ ἓνα παιδί σὲ κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ κάνει μόνο του! Μόνο τρελοὶ γονεῖς βοηθοῦν ἓνα παιδί ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἀνεβεῖ σὲ μιὰ καρέκλα. Τοῦ ἀποστεροῦν τὴ μεγάλη χαρὰ: τὴ χαρὰ νὰ ξεπερνᾶει ἀπὸ μόνο του δυσκολίες.

Τί πρέπει νὰ κάνω, ὅταν ὁ ἐγγιᾶχρονος γιός μου καρφώνει πρόκες στὰ ἐπιπλά;

Πάρτε του τὸ σφυρί καὶ πέστε του ὅτι τὰ ἐπιπλά εἶναι δικὰ σας καὶ πὼς δὲν τοῦ ἐπιτρέπετε νὰ καταστρέφει πράγματα ποὺ δὲν τοῦ ἀνήκουν.

Ἄν δὲ σταματήσει, ἀγαπητὴ μου κυρία, πουλεῖστε τὰ ἐπιπλά καὶ μὲ τὰ χρήματα πληρῶστε ἓναν ψυχοθεραπευτὴ γιὰ νὰ σᾶς βοηθήσει νὰ καταλάβετε μὲ ποιὸ τρόπο κἀνατε τὸ παιδί σας τόσο δύσκολο καὶ προβληματικό. Κανένα ἐλεύθερο κι εὐτυχισμένο παιδί δὲν ἔχει τὴν ἀπαίτηση νὰ καρφώνει πρόκες πάνω στὰ ἐπιπλά, ἔστω κι ἂν τὰ ἐπιπλά εἶναι τὰ μόνα ἀντικείμενα μέσα στὸ σπίτι, πάνω στὰ ὁποῖα

μπορεῖ νὰ καρφώνει πρόκες.

Πρῶτα - πρῶτα δώστε του ξύλα, πρόκες καὶ σφυρί, ἂν εἶναι δυνατό ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι, στὴν αὐλή, ὅπου θὰ μπορεῖ νὰ καρφώνει ὅσο θέλει κι ὅ,τι θέλει. Ἄν ὁ γιός σας δὲν ἱκανοποιεῖται μὲ τὸ κάρφωμα τῶν ξύλων κι ἐπιμένει νὰ θάζει πρόκες στὰ ἐπιπλά αὐτὸ εἶναι σημάδι ὅτι σᾶς μισεῖ καὶ θέλει νὰ σᾶς ἐκνευρίσει.

Πῶς πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζουμε ἓνα πεισματάρικο καὶ γκρινιάρικο παιδί;

Δὲν ξέρω. Στὸ Σάμμερχιλ δὲ γνώρισα τέτοια παιδιά. Ἐἓνα ἐλεύθερο παιδί δὲν ἔχει κανένα λόγο νὰ εἶναι πεισματάρικο. Γιὰ τὸ πείσμα τῶν παιδιῶν ὑπεύθυνοι εἶναι πάντα οἱ ἐνήλικοι. Ἄν ἀγαπᾶτε ἀληθινὰ τὸ παιδί σας, δὲ θὰ γίνεῖ πεισματάρικο. Κάθε πεισματάρικο παιδί ἀντιμετωπίζει κάποιο σοβαρὸ πρόβλημα. Ἐγὼ θὰ προσπαθοῦσα νὰ διαπιστώσω τὴν αἰτία αὐτοῦ τοῦ προβλήματος. Μπορεῖ τὸ παιδί νὰ αἰσθάνεται ἀδικημένο.

Τὸ ἐξάχρονο παιδί μου ζωγραφίζει πρόστυχα πράγματα. Τί πρέπει νὰ κάνω;

Προτρέψτε το νὰ συνεχίσει. Στὸ μεταξὺ φροντίστε νὰ ξεκαθαρίσετε τὴν ἀτμόσφαιρα μέσα στὸ σπίτι σας, γιατί εἶναι βέβαιο πὼς κανένα παιδί δὲν εἶναι πρόστυχο ἀπὸ τὴ φύση του, ὁπότε φταίει μόνο τὸ περιβάλλον του, δηλαδὴ ἐσεῖς.

Βλέπετε κάτι τὸ πρόστυχο στὶς ζωγραφιές τοῦ παιδιοῦ, γιατί ἐσεῖς ἔχετε μιὰ πρόστυχη τοποθέτηση ἀπέναντι στὴ ζωή. Φαντάζομαι πὼς θὰ πρόκειται γιὰ ζωγραφιές σχετικές μὲ τὰ σεξουαλικά ὄργανα καὶ τὴν ἀφόδευση. Μιλήστε μὲ αὐτονόητη φυσικότητα γι' αὐτὰ τὰ πράγματα χωρὶς νὰ κἀνετε λόγο γιὰ Κακὸ ἢ Καλὸ καὶ τὸ παιδί σας θὰ χάσει ἀμέσως αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ὄργανα αὐτά, ὅπως καὶ γιὰ ἄλλα ἀντικείμενα, στὰ ὁποῖα προσανατολιζέται περιοδικὰ τὸ παιδικὸ ἐνδιαφέρον.

Γιατί ο γιός μου, αν και τόσο μικρός, λέει τόσα ψέματα;

Είναι πολύ πιθανό να μιμείται τους γονείς του.

Τα δύο μου παιδιά, ένα πεντάχρονο αγόρι κι ένα έφτάχρονο κορίτσι, μαλώνουν συνέχεια. Τί μπορώ να κάνω για να κόψουν αυτή τη συνήθεια; Στο δάθος αγαπιώνται πολύ μεταξύ τους.

Αγαπιούνται μεταξύ τους πραγματικά; Ή η μητέρα αγαπάει ίσως το ένα παιδί περισσότερο από το άλλο; Μήπως τα μαλώματα των παιδιών είναι απομίμηση εκείνων του μπαμπά και της μαμάς; Μήπως τα παιδιά έχουν αισθήματα ένοχης εξαιτίας του σώματός τους; Τα τιμωρείτε; Αν σ' δλες αυτές τις έρωτήσεις μπορέσετε να απαντήσετε με «όχι», τότε τα μαλώματα μεταξύ των παιδιών δεν είναι παρά μια προσπάθεια αναμέτρησης των δυνάμεών τους.

Όπωςδήποτε όμως τα παιδιά πρέπει να παίζουν και μ' άλλα παιδιά, με τα οποία δε βρίσκονται σε συναισθηματικούς δεσμούς. Κάθε παιδί πρέπει να βρίσκει την ευκαιρία για μια αναμέτρηση με τ' άλλα. Αυτή η αναμέτρηση δεν μπορεί να γίνει ανάμεσα στ' αδέρφια, γιατί εκεί παρεμβάλλονται οι πιο απίθανες ψυχολογικές καταστάσεις, όπως η ζηλοτυπία, η προνομιακή μεταχείριση κλπ.

Πώς μπορώ να κάνω το παιδί μου να κόψει το θηλασμό του δάχτυλου;

Μην κάνετε καμιά προσπάθεια. Δε θα καταφέρετε τίποτα. Άλλά κι αν καταφέρετε να κάνετε το παιδί να κόψει το θηλασμό του δάχτυλου είναι πολύ πιθανό με την προσπάθειά σας αυτή να το εξαναγκάσετε να ξαναβγάλει στην επιφάνεια κάποια άλλη παλιά ξεχασμένη συνήθεια του. Άλλωστε τί σας πειράζει αν θηλάζει το δάχτυλό του; Πολλοί έπιτυχημένοι άνθρωποι θηλάζαν το δάχτυλό τους, όταν ήταν παιδιά.

Ο θηλασμός του δάχτυλου είναι σημάδι πώς το παιδί δεν κατάφερε να χορτάσει ακόμα την απαίτησή του για το μητρικό στήθος. Αφού όμως δεν μπορεί η μητέρα να δώσει το στήθος της στο οκτάχρονο παιδί της, το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να του προσφέρει όσο το δυνατό περισσότερες ευκαιρίες για δημιουργική δραστηριότητα. Άλλά κι αυτό δε βοηθάει πάντα. Γνώρισα δημιουργικούς μαθητές, που συνέχιζαν το θηλασμό του δάχτυλου ακόμα και μέχρι τα χρόνια της έφηβιας.

Άφήστε το παιδί σας στην ήσυχία του.

Γιατί το παιδί μου, δυό χρονών, καταστρέφει όλα τα παιχνίδια του;

Πολύ πιθανό επειδή είναι έξυπνο παιδί. Τίς πιο πολλές φορές τα παιχνίδια αυτά είναι κουτά, δεν αφυπνίζουν τη δημιουργική φαντασία του παιδιού. Η καταστροφή τους γίνεται για να έρευνηθεί το έσωτερικό τους.

Φυσικά δε γνωρίζω τίς ειδικές συνθήκες αυτής της περίπτωσης. Αν όμως δέρνετε το παιδί σας ή του κάνετε ήθικολογικά κηρύγματα, τότε το κάνετε να μισεί τον εαυτό του και φυσικά όλον τον υπόλοιπο κόσμο. Συνέπεια: κάθε τι που θα πέφτει στα χέρια του θα καταστρέφεται.

Τί μπορεί να γίνει για να κάνω το παιδί να αγαπήσει την τάξη;

Και γιατί θέλετε ν' αγαπάει την τάξη; Οι περισσότεροι από τους δημιουργικούς ανθρώπους είναι ακατάστατοι. Άνθρωποι των οποίων τα δωμάτια ή τα γραφεία είναι υποδείγματα τάξης, είναι κατά κανόνα άσήμαντοι. Τα παιδιά, μέχρι τα έννια τους χρόνια, είναι συνήθως πολύ τακτικά. Μεταξύ έννια και δεκαπέντε είναι πιθανόν ακατάστατα. Τα παιδιά δεν έχουν συναίσθηση της ακαταστασίας. Άργότερα αναπτύσσουν την αίσθηση της τάξης στο βαθμό που είναι απαραίτητη.

Ὁ δωδεκάχρονος γιός μας δὲ θέλει νὰ πλύνει τὰ χέρια του πρὶν ἀπὸ τὸ φαγητό. Τί μᾶς συμβουλεύετε νὰ κάνουμε;

Ἀλήθεια, θεωρεῖτε τὸ πλύσιμο τόσο σπουδαῖο; Μήπως σκεφτήκατε ποτὲ μέχρι τώρα ὅτι τὸ πλύσιμο θὰ μπορούσε στὴν περίπτωση ὑμῶν νὰ εἶναι μιὰ συμβολικὴ ἐνέργεια; Σκεφτήκατε πῶς οἱ φροντίδες σας γιὰ τὴ σωματικὴ καθαριότητα τοῦ ἀγοριοῦ σας μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο ἓνα καμουφλάρισμα τοῦ φόβου σας ὅτι θὰ μπορούσε τάχα νὰ εἶναι κι ἐσωτερικῶς βρώμικος;

Μὴν τὸ γκρινιάζετε τὸ παιδί. Καὶ πιστέψτε με, τὸ δικό σας σύμπλεγμα σχετικῶς μὲ τὴ θρωμιὰ εἶναι μιὰ δλόττελα ὑποκειμενικὴ ὑπόθεση. Ἄν αἰσθάνεστε βρώμικοι, εἶναι ἐπόμενο νὰ ὑπερτιμᾶτε τὴν καθαριότητα.

Ἄν ὅμως ἐσεῖς νομίζετε ὅτι τὸ παιδί σας πρέπει νὰ παρουσιαστῆ καθαρὸ στὸ τραπέζι — ἐπειδὴ τρῶει μαζί σας κάποια θεῖα Μαίρη ποὺ σκοπεύει νὰ κληροδοτήσει στ' ἀνιψάκι της μιὰ περιουσία, φτάνει νὰ εἶναι καθαρὸ — ὁ καλύτερος τρόπος εἶναι νὰ τοῦ ἀπαγορεύσετε νὰ πλυθεῖ.

Πῶς μπορεῖ νὰ προφυλάξει κανένας ἓνα παιδί δεκαπέντε μηνῶν ἀπὸ τὴ σόμπα ἢ τὴν ἠλεκτρικὴ κουζίνα;

Πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ πάρετε τὰ κατάλληλα προφυλακτικὰ μέτρα. Τὸ παιδί θὰ πρέπει ὅμως νὰ ἔχει τουλάχιστο μιὰ φορά τὴν εὐκαιρία νὰ κάψει λίγο τὰ δάχτυλά του, γιὰ νὰ μάθει τί γίνεται μὲ τὴ σόμπα.

Ἐσεῖς ἴσως μοῦ πεῖτε ὅτι μισῶ τὴν κόρη μου κάθε φορά ποὺ τὴ μαλώνω γιὰ φιλοπράγματα. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἀλήθεια.

Μπορεῖ. Ὅπωςδήποτε ὅμως μισεῖτε τὸν ἑαυτό σας. Καὶ μὴν ξεχνᾶτε πῶς τὰ φιλοπράγματα ὑποδηλώνουν σημαντικὰ πράγματα. Ἄν παρατηρεῖτε τὸ παιδί σας γιὰ φιλοπράγματα, τότε εἶστε μιὰ δυστυχισμένη γυναίκα.

Ἀπὸ ποιά ἡλικία μποροῦν τὰ παιδιά νὰ πίνουν ἀλκοόλ;

Στὸ ζήτημα αὐτὸ μὲ πιάνετε στὰ πράσσα, γιατί ἐδῶ ποὺ τὰ λέμε μ' ἀρέσει λίγο τὸ ποτό. Μ' ἀρέσει πολὺ ἓνα ποτήρι μπύρα, ἓνα οὔισκυ, ἓνα μπουκάλι κρασί ἢ ἀκόμα κι ἓνα λικέρ. Δηλαδή, μὲ λίγα λόγια, κάθε ἄλλο παρὰ φανατικὸς τοῦ ἀντιαλκοολισμοῦ εἶμαι. Ὅμως φοβᾶμαι τὸ ἀλκοόλ, γιατί ἀπὸ νέος ἀκόμα ξέρω τί ζημιές μπορεῖ νὰ προξενήσει. Γιὰ τοῦτο καὶ δὲ δίνω στὰ παιδιά ἀλκοόλ.

Ὅταν ἡ κόρη μου ἦταν μικρὴ κι ἤθελε νὰ δοκιμάσει τὴν μπύρα μου ἢ τὸ οὔισκυ μου, δὲν τὴν ἐμπόδιζα. Ὅταν δοκίμαζε τὴν μπύρα, ἔκανε παράξενες γκριμάτσες κι ἔλεγε: «ἀηδιαστικό!» Τὸ οὔισκυ ὅμως τὸ ἔβρισκε «περίφημο», ποτὲ ὅμως δὲν ἤθελε νὰ πιεῖ περισσότερο ἀπὸ μιὰ γουλιὰ.

Στὴ Δανία συνάντησα περιπτώσεις ἐλεύθερα διαπαιδαγωγημένων παιδιῶν ποὺ ἤθελαν νὰ πιοῦν Cigaçao.* Τοὺς ἔδιναν ὀλόκληρο ποτήρι καὶ τ' ἀδειάζαν μονομιᾶς, χωρὶς θέβαια νὰ ξαναζητήσουν. Θυμᾶμαι ἀκόμα ἓναν ἀγρότη ποὺ τίς κρύες μέρες τοῦ χειμῶνα ἐρχόταν νὰ πάρει τὰ παιδιά του ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Κρατοῦσε πάντα μαζί του μιὰ μπουκάλα οὔισκυ ποὺ τὴν ἔδινε στὰ παιδιά του νὰ πιοῦν ἀπὸ μιὰ γουλιὰ. Ὁ πατέρας μου κουνούσε λυπημένος τὸ κεφάλι του λέγοντάς του: «Γιὰ νὰ δεῖς ποὺ μιὰ μέρα θὰ σοῦ γίνουν δλοὶ μεθύστακες!» Στὴν πραγματικότητα ἀργότερα ἔγιναν δλοὶ ἀντιαλκοολιστές.

Κάθε παιδί ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ θελήσει νὰ δοκιμάσει τὸ ἀλκοόλ. Μόνο ἀπροσάρμοστοι στὴ ζωὴ ἄνθρωποι πίνουν ἀσυναίσθητα.

Κάθε φορά ποὺ σμίγει ἐδῶ μιὰ ομάδα ἀπὸ παλιούς μαθητὲς γιορτάζουν μὲ πολὺ κέφι τὴ συνάντησή τους στὴν ταβέρνα τοῦ χωριοῦ. Ποτὲ ὅμως δὲν ἄκουσα πῶς κάποιος ἀπ' αὐτοὺς μέθυσε.

Συμφωνῶ πῶς δὲν εἶναι συνεπὴς μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Σάμι-

* Cigaçao = Κουρασῶ: Λικέρ ἀπὸ ἀνθη νεραντζιάς. (Σ.τ.Μ.).

μερχιλ ή απαγόρευση δυνατών αλκοολούχων ποτών. Και δέ θα είχε άδικο αν κανένας μου έλεγε: Κύριέ μου, τά παιδιά πρέπει ν' ανακαλύψουν μόνα τους τί πάει νά πει αλκοόλ.

Τί κάνετε όταν ένα παιδί δέ θέλει νά φάει;

Δέν ξέρω. Αυτό τό φαινόμενο είναι άγνωστο στο Σάμμερχιλ. Υποπτεύομαι πώς κάθε παιδί πού άρνεϊται νά φάει έπαναστατεί ενάντια στους γονείς του. Στάλθηκαν και σέ μās μερικά παιδιά με τήν κατηγορία ότι δέν έτρωγαν. Κοντά μας όμως δέν κάθισαν ποτέ τους νηστικά.

Σέ μία δύσκολη περίπτωση θα εξέταζα μήπως τό παιδί έχει μείνει συναισθηματικά στη φάση του θηλασμού και θα προσπαθούσα νά του δώσω τό μπουκάλι. Θα είχα επίσης τήν ύποψία ότι οι γονείς έκαναν δλόκληρο θέατρο γύρω από τό φαγητό, για νά εξαναγκάσουν τό παιδί νά φάει πράγματα πού δέν του άρεσαν.

Γιά τή σεξουαλικότητα

Πώς θα όρίζατε τήν «πορνογραφία»;

Δέν είναι εύκολη ή απάντηση σ' αυτή τήν έρώτηση. Θα τήν όριζα σαν τή χυδαία αντίληψη για τή σεξουαλικότητα και τις άλλες φυσικές λειτουργίες, στη βάση τής όποιας βρίσκονται αισθήματα ένοχής, όπως τά συναντάει κανένας στον καταπιεσμένο μαθητόκοσμο πού συγκεντρώνεται στις σκοτεινές γωνίες για νά χαχανίσει ή νά γράψει διάφορες σεξουαλικές εκφράσεις στους τοίχους.

Οι περισσότερες ιστορίες για τό σέξ είναι χυδαίες και λείει φέματα ό καθένας πού διηγείται τέτοιες ιστορίες, όταν ύποστηρίζει πώς αυτές δέν είναι άρεστές για τή χυδαιότητά τους, αλλά για τό χιούμορ και τό πνεύμα τους. Όπως οι περισσότεροι άντρες, έτσι κι εγώ άκουσα και διηγήθηκα χιλιάδες τέτοιες ιστορίες. Όταν έμως τώρα τό σκέφτομαι αυ-

τό, μόνο μία - δυό απ' αυτές μου φαίνεται πώς θα άξιζε νά τις ξαναδιηγηθεί κανένας.

Όποιος άρέσκεται νά διηγείται πρόστυχα άστεία, είναι συνήθως σεξουαλικά άνικανοποίητος. Θα ήταν ύπερβολή αν λέγαμε πώς κάθε τέτοιο άστείο πηγάζει από τις άπωθήσεις, χωρίς καμιά εξαίρεση. Θα ήταν σά νά λέγαμε πώς και τό χιούμορ είναι τό ίδιο πράγμα. Θυμάμαι πώς κόντεψα νά σκάσω από τά γέλια όταν είδα τον Τσάρλυ Τσάπλιν με μαγιο νά βουτάει στο νερό πού είχε βάθος μόνο πέντε εκατοστά. Και δέ νομίζω πώς ύποφέρω από άπώθηση σχετικά με τό κολύμπι και τή βουτιά. Κάθε κωμική κατάσταση, είτε σεξουαλική είτε όχι, περιέχει ένα στοιχείο χιούμορ.

Στη σημερινή μας κοινωνία κανένας δέν είναι τόσο ελεύθερος, ώστε νά μπορεί νά τραθήξει μία συγκεκριμένη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στη πορνογραφία και στη μη πορνογραφία. Όταν ήμουν φοιτητής μερικά από τά πορνοαστεία τά έβρισκα καλά, ενώ σήμερα όλα αυτά ένενηντα έννια στα εκατό τά βρίσκω χοντροκομμένες χυδαιότητες.

Σέ γενικές όμως γραμμές μπορούμε νά πούμε πώς ή πορνογραφία είναι ένα μίγμα από σεξουαλικότητα και αισθήματα ένοχής. Γελάει τό άκροατήριο μιας θεατρικής επίθεώρησης για τά τολμηρά άστεία του κωμικού, όταν αποτελείται από ανθρώπους με άρρωστημένη αντίληψη για τή σεξουαλικότητα. Ένήλικοι, πού διηγούνται πρόστυχα άστεία σέ παιδιά, δέν έχουν οι ίδιοι ξεπεράσει ακόμα τή φάση τής λαγνείας και τής χυδαιότητας.

Αν όλα τά παιδιά ήταν ελεύθερα και πληροφορημένα για τά σεξουαλικά ζητήματα, τότε δέ θα έπιανε ή χυδαιολογία των ενήλικων. Δυστυχώς όμως εκατομμύρια παιδιά μένουν άδιαφώτιστα και βασανίζονται από αισθήματα ένοχής, ώστε ή πορνογραφία των ενήλικων μεγαλώνει τήν άγνοια τους και τά αισθήματα ένοχής.

Μήπως όρισμένες από τις μορφές τής σεξουαλικής συμπεριφοράς είναι άσεμνες;

Κάθε μορφή της σεξουαλικής συμπεριφοράς είναι παραδεκτή, όταν προσφέρει και στους δυο συντρόφους ευχαρίστηση. Η σεξουαλική αγάπη είναι ανώμαλη και διαστραμμένη μόνο όταν δεν προσφέρει ανώτατη ικανοποίηση και στους δυο συντρόφους.

Το σέξ στο γάμο είναι κόσμιο, δηλαδή συγκρατημένο σέξ. Ακόμα και νέοι και των δυο φύλων, που θεωρούν αυτόνομη την έρωτική ζωή των γονέων τους, σοκάρονται στη σκέψη πώς ο μπαμπάς κι η μαμά βρίσκουν χαρά στα διάφορα σεξουαλικά παιχνίδια.

Οι αυταρχικοί στυλοβάτες της κοινωνίας έστειλαν το έρωτικό παιχνίδι έξω από το βασίλειο της πορνογραφίας και της χυδαιότητας. Το ίδιο κάνουν κι οι πιστοί τους υπηρέτες, που φοβούνται τα έρωτικά παιχνίδια. Αν τα έκαναν, θα είχαν πολύ πιθανόν ισχυρά αισθήματα επιθετικότητας και θα εύωχούνταν σε μαζοχιστική ήδονη που προέρχεται από απαγορευμένες πράξεις.

Τίποτα δεν είναι άσεμνο στον έρωτα, φτάνει να συνοδεύεται από αμοιβαία τρυφερότητα κι αγάπη.

Γιατί αντανίξονται τα παιδιά και πώς μπορεί κανένας να τα κάνει να κόψουν αυτή τη συνήθεια;

Πρέπει να κάνουμε διάκριση ανάμεσα στον αντανισμό του παιδιού και τον αντανισμό του ενήλικου. Στην περίπτωση του παιδιού δεν πρόκειται για αντανισμό. Στην αρχή είναι μια περιέργεια και τίποτα παραπάνω. Το μωρό ανακαλύπτει τα χέρια του, τα δόντια του, τη μύτη του κι η μητέρα ακτινοβολεί από χαρά. Μόλις όμως ανακαλύψει τα γεννητικά του όργανα, επεμβαίνει διαστικά να τ' αποτρέψει. Κι έτσι γίνονται τα γεννητικά όργανα το πιο ένδιαφέρον σημείο του σώματος.

Η έρωτογενής ζώνη του μικρού παιδιού είναι το στόμα, γι' αυτό και δείχνει πολύ λίγο ένδιαφέρον για τα γεννητικά του όργανα, όσο αυτά δε βρίσκονται κάτω από την απαγόρευση του αντανισμού. Ο καλύτερος τρόπος για να κό-

ψουμε τη συνήθεια του αντανισμού στο παιδί είναι να μην τον απαγορεύουμε.

Ακόμα και στα παιδιά της έφηβικής ηλικίας δεν πρέπει να παρεμβάλονται εμπόδια στον αντανισμό. Γιατί οι νέοι από τη μιά μεριά για οικονομικούς λόγους δεν μπορούν να συζευχθούν κι από την άλλη πρέπει να δώσουν κάποια διέξοδο στις σεξουαλικές τους όρμες, πράγμα που είναι δυνατό είτε με τον εξώγαμο έρωτα είτε με τον αντανισμό. Και τις δυο όμως αυτές και μοναδικές δυνατότητες τις καταδικάζουν οι κέρβεροι της ήθικης, χωρίς να μπορούν να προτείνουν μια άλλη λύση. Βέβαια δίνουν συμβουλές για αγνότητα, πράγμα που σημαίνει καταδίκη της σάρκας, άρνηση της ζωής. Αφού όμως μόνο μια χούφτα μοναχοί μπορούν να καταδικάζουν τη σάρκα, εμείς οι υπόλοιποι δεν μπορούμε παρά να παρέχουμε στη σεξουαλικότητα μια διέξοδο.

Όσο καιρό ο γάμος παραμένει ένα οικονομικό πρόβλημα, ο αντανισμός θα είναι στο προσκήνιο. Τα φίλμς και τα αισθηματικά μυθιστορήματα διεγείρουν σεξουαλικά τους νέους ανθρώπους, οι οποίοι και καταφεύγουν στον αντανισμό μιά και η πραγματική αγάπη τους είναι απαγορευμένος καρπός. Το γεγονός πώς ο καθένας έχει κάποτε αντανιστεί είναι μιά άσχημη παρηγοριά. Τη μοναδική διέξοδο απ' αυτό το φαύλο κύκλο φαίνεται να υπόσχεται η άνοχη ελευθέρων κι ολοκληρωμένων έρωτικών σχέσεων μέσα στα πλαίσια μιάς αμοιβαίας αγάπης. Όσον καιρό όμως η σεξουαλικότητα ταυτίζεται με την άμαρτία, η λύση αυτή δε φαίνεται να γίνεται ανεπιφύλακτα δεκτή από την κοινωνία.

Και για να ξαναγυρίσουμε στην έρώτηση: Πέστε στο παιδί σας πώς ο αντανισμός δεν είναι άμαρτία! Αν έχετε κιόλας πει ψέματα στο παιδί, ότι τάχα συνέπεια του αντανισμού είναι η αρρώστια, ή τρέλα και τα παρόμοια, τότε πάρτε άμέσως το θάρρος να του όμολογήσετε ότι του είχατε πει ψέματα! Μόνο τότε θα πάψει ο αντανισμός να είναι γι' αυτό κάτι σπουδαίο.

Η δωδεκάχρονη κόρη μου διαβάσει πορνογραφικά βι-

βλία. Τί μέτρα πρέπει νά πάρω;

Ἐγώ θά ξδυνα στο κορίτσι τόσα πορνογραφικά βιβλία, δσα θά μπορούσα ν' ἀγοράσω. Είναι ὁ μόνος τρόπος γιά ν' ἀποβάλλει τὸ ἐνδιαφέρον της.

Γιατί ἐνδιαφέρεται ἡ κόρη σας γιά τέτοια βιβλία; Μήπως γιατί ἀναζητάει τὴν ἀλήθεια γιά τὴ σεξουαλικότητα, γιά τὴν ὁποία ἐσεῖς δὲν τῆς κάνατε ποτὲ λόγο;

Θά ἐπιπλήττατε ἓνα δεκατετράχρονο νεαρό πού διηγεῖται χυδαῖες ἱστορίες;

Μά φυσικά ὄχι. Θά τοῦ ἔλεγα κι ἐγώ μερικές καλύτερες ἀπὸ τίς δικές του. Οἱ περισσότεροι ἐνήλικοι διηγοῦνται τέτοια ἀστεῖα. Τὰ ὠραιότερα ἀστεῖα πού ἔμαθα ὅταν ἦμουν φοιτητής, τὰ ἔμαθα ἀπὸ ἓναν παπά. Ἡ ἀσκηση κριτικῆς ἐνάντια σ' ὁποιοδήποτε γιά τὰ σεξουαλικά του ἐνδιαφέροντα εἶναι καθαρὴ ὑποκρισία.

Οἱ χυδαῖες ἱστορίες εἶναι μιὰ ἄμεση συνέπεια σεξουαλικῶν ἀπωθήσεων. Αὐτὲς ἀποτελοῦν τὴ θαλβίδα ἐξόδου γιά ὅ,τι συσσωρεύεται ἐξαιτίας τοῦ δόγματος τῆς ἀμαρτίας. Ἄν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἦταν ἐλεύθεροι, τότε τὸ χυδαῖο ἀστεῖο θά ἔβρισκε τὸ φυσιολογικό του θάνατο.

Ποιὸς πρέπει νά ἀναλάβει τὴ σεξουαλικὴ διαφώτιση τῶν παιδιῶν; Οἱ γονεῖς ἢ οἱ δάσκαλοι;

Οἱ γονεῖς φυσικά.

Γιά τὴ θρησκεία

Γιατί εἰστε ἐγάντια στο μάθημα τῶν θρησκευτικῶν;

Ἄνάμεσα στ' ἄλλα ἐπειδὴ τὰ παιδιά πού διαπαιδαγωγοῦνται μέσα σὲ θρησκευτικὸ περιβάλλον γίνονται συχνότερα νευρωτικά. Κάθε θρησκευτικὴ διαπαιδαγώγηση ὑπερτιμᾶει τὴ σημασία τῆς σεξουαλικότητας.

Τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν εἶναι βλαβερὸ γιά τὴν ψυ-

χὴ τοῦ παιδιοῦ, ἐπειδὴ οἱ περισσότεροι θρησκώληπτοι ἀποδέχονται τὴν ἰδέα τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος. Τόσο ἡ Ἰουδαϊκὴ ὅσο κι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία μισοῦν τὴ σάρκα. Ὁ παραδοσιακὸς χριστιανισμὸς ὀδηγεῖ συχνὰ τὰ παιδιά νά ἀρνηθοῦν τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό τους. Στὴ Σκωτία, ὅταν ἦμουν ἀκόμα πολὺ μικρὸ παιδί, μὲ προειδοποίησαν ὅτι διατρέχω τὸν κίνδυνο νά πάω στὴν κόλαση.

Ἐνα ἐννιάχρονο ἀγόρι ἀπὸ μιὰ μικροαστικὴ ἀγγλικὴ οἰκογένεια ἤρθε στο Σάμμερχιλ. Ἀνάμεσα σὲ μένα κι αὐτὸ ἔγινε ὁ παρακάτω διάλογος:

«Ποιὸς εἶναι ὁ θεός;»

«Ἐέρω ἔγω; Ὅποιος ὅμως εἶναι καλὸς πάει στον παράδεισο, κι ὁποῖος εἶναι κακὸς πάει στὴν κόλαση.»

«Ἀλήθεια πῶς εἶναι στὴν κόλαση;»

«Ἐχει ἓνα σκοτάδι σὰν πίσσα. Κι ὁ διάβολος εἶναι κακός.»

«Ἔτσι λοιπόν. Καὶ ποιὸς πάει στὴν κόλαση;»

«Οἱ κακοὶ ἄνθρωποι. Ἄνθρωποι πού βρίζουν καὶ σκοτώνουν ἄλλους ἄνθρώπους.»

Πότε τέλος πάντων θά καταλάβουμε τὸ μέγεθος τῆς ἀνοησίας μας, ὥστε νά πάψουμε νά δίνουμε στὰ παιδιά τὴν ἐντύπωση πῶς βλαστήμια καὶ φόνος εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα, ἀφοῦ καὶ τὰ δυὸ ἔχουν σὰν ἀποτέλεσμα τὴν αἰώνια καταδικητὰ σκοτάδια τῆς κόλασης;

Ὅταν εἶπα στο νεαρό νά μοῦ περιγράψει τὸ θεό, μοῦ δήλωσε πῶς δὲ γνώριζε τὸ θεό. Μὲ διαβεβαίωσε ὅμως ὅτι ἀγαποῦσε τὸ θεό. Ὅποιος ὅμως ὑποστηρίζει ὅτι ἀγαπάει τὸ θεό, πού ποτὲ του δὲν κατάλαβε τί εἶναι κι οὔτε μπορεῖ νά τὸν ὀρίσει, δὲν κάνει τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἀσήμαντα συμβατικά σχήματα λόγου. Στὴν πραγματικότητα φ ο β ἄ τ α ι τὸ θεό.

Πιστεῦετε στον Χριστό;

Πρὶν μερικὰ χρόνια εἶχαμε στο Σάμμερχιλ τὸ γιὸ ἑνὸς ἱεροκήρυκα. Κάποια Κυριακὴ βράδυ, σ' ἓνα σχολικὸ χορδὸ, μοῦ εἶπε ὁ ἱεροκήρυκας κουνώντας τὸ κεφάλι: «Neill, τὸ σχολεῖο

σου είναι λαμπρό, αλλά γιατί είσαι τόσο άθρησκος;»

«Μπράουν», του είπα, «εσύ σπαταλάς τη ζωή σου κηρύσσοντας στον κόσμο σακουνοφόουσες για το πώς θα μπορούσαν να σωθούν. Έσύ μιλάς για σωτηρία. Έμεις τη ζοούμε.»

«Όχι, στο Σάμμερχιλ δεν ασχολούμαστε με τη χριστιανική διδασκαλία· όμως δε θα ήταν υπερβολή αν έλεγα πώς το Σάμμερχιλ είναι το μοναδικό σχολείο σ' ολόκληρη την Άγγλία, στο οποίο τα παιδιά απολαβαίνουν μια τέτοια μεταχείριση όπως ακριβώς θα ήθελε ο Χριστός. Οι καθολικοί ιεραπόστολοι στη Νότια Αφρική δέρνουν τα παιδιά που τους έμπιστεύτηκαν, όπως ακριβώς κι οι καθολικοί παπάδες. Έμεις στο Σάμμερχιλ δίνουμε στα παιδιά αναγνώριση κι αγάπη.»

Τί πρέπει να λέμε στα παιδιά για το θεό;

Τί πράγμα είναι ο θεός; Έγώ δεν ξέρω. Για μένα θεός είναι η ανθρώπινη καλοσύνη. Αν μιλάτε στο παιδί για κάτι για το οποίο έσείς ο ίδιος δεν έχετε παρά ορισμένες άοριστες αντιλήψεις, τότε προξενείτε στο παιδί πολύ μεγαλύτερη ζημιά από ωφέλεια.

Δε νομίζετε κι έσείς πώς θρησικά σημαίνει άσκοπη χρησιμοποίηση του ονόματος του θεού;

Τα παιδιά βρίσκουν με εκφράσεις που αναφέρονται στα γεννητικά όργανα ή στις φυσικές λειτουργίες του οργανισμού. Μ' ένα θρησκόληπτο, που θεωρεί το θεό σαν ένα άγιο πρόσωπο και πιστεύει κατά γράμμα όσα γράφει ή βίβλος, δεν είναι εύκολο να συζητήσει κανένας πάνω σ' αυτά τα θέματα. Αν οι άνθρωποι θεωρούσαν το θεό σ'α μια ύπαρξη αγάπης κι όχι σ'α μια ύπαρξη του φόβου, τότε κανένας δε θα έκανε ούτε σκέψη για την προσβολή του ονόματός του. Η βλαστήμια μπορεί να εξαλειφθεί μόνο όταν κάνουμε τους θεούς ανθρώπινες υπάρξεις αγάπης.

Για την ψυχολογία

Είναι αναπόφευκτο το ότι όλοι οι άνθρωποι γίνονται νευρωτικοί;

«Η απάντηση σ' αυτά τα προβλήματα, που ο Φρόντ τ'α φώτισε με τις αποκαλύψεις του, βρίσκεται στην αυτοδιάθεση. Κάθε ψυχαναλυτής γνωρίζει ή τουλάχιστο υποπτεύεται πώς ο ασθενής του δε θα χρειαζόταν τόσες ώρες ψυχανάλυσης αν στην πρώιμη παιδική ηλικία του είχε το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. Λέω πώς τουλάχιστο υποπτεύεται, γιατί τίποτα δεν είναι απόλυτο.»

Καθόλου άπίθανο ή κόρη μου που διαπαιδαγωγήθηκε μέσα σ' ελεύθερες συνθήκες, να πάει μια μέρα στον ψυχαναλυτή και να πει: «Γιατρέ, θέλω να με εξετάσετε. Υποφέρω από σύμπλεγμα του πατέρα. Με πειράζει που παντού με παρουσιάζουν σαν την κόρη του A. S. Neill. Οι άνθρωποι περιμένουν πάρα πολλά από μένα· νομίζουν πώς έπρεπε να είμαι τέλεια. Ο γέρος πέθανε θέβαια, αλλά δεν μπορώ να του συγχωρήσω που στα βιβλία του έγραφε τόσα πολλά για μένα. Να κάτω εδώ στον καναπέ;»... Ποιός ξέρει;

Πώς εκδηλώνεται το μίσος έναντι στον εαυτό μας;

Στην περίπτωση των παιδιών το μίσος αυτό φαίνεται στην αντικοινωνική συμπεριφορά, στη διάθεση για φιλονικία, στο φθόνο, στην δεξθυμία και τη μανία της καταστροφής. Το μίσος έναντι στον εαυτό μας προβάλλεται πάντοτε, δηλαδή κατευθύνεται έναντι σ' άλλους.

«Η μητέρα ενός εξώγαμου παιδιού ακούγεται συχνά να καταδικάζει τους άλλους για τις άκολασίες τους. Ένας δάσκαλος που χρόνια ολόκληρα προσπαθούσε να ξεπεράσει τον αυνανισμό, δέρνει τα παιδιά με τη μαγκούρα. Η γεροντοκόρη που μετουσιώνει τις σεξουαλικές της όρμες, δηλαδή τις απωθεί, δείχνει το μίσος έναντι στον εαυτό της με τη χαρά ή τη λύπη που βρίσκει στα σκάνδαλα. Κάθε μορφή μίσους είναι πρώτα - πρώτα μίσος έναντι στον ίδιο τον ε-

αυτό μας.

Οι διώχτες των Εβραίων είναι άνθρωποι που μισούν τον ίδιο τους τον εαυτό. Αυτό το βλέπουμε και στις κοινωνίες των ξεχωριστών λαών. Οι μιγάδες της Νότιας Αφρικής είναι πολύ εχθρικοί από τους λευκούς απέναντι στους πραγματικούς Ιθαγενείς.

Λέτε πώς πρέπει να παίρνουμε πάντα το μέρος του παιδιού. Δεν είναι αυτό μια μέθοδος για την κηδεμονία του παιδιού;

Και λοιπόν; Αν αυτό βοηθάει το παιδί, τί σημασία έχουν τα κίνητρα της συμπεριφοράς μας;

Γνωρίζω ένα οχτάχρονο κορίτσι που φευδίζει πάντα, όταν η μητέρα του είναι κοντά του. Πώς το εξηγείτε;

Το ψεύδιμα είναι συνήθως μια προσπάθεια να κερδηθεί χρόνος, για να μην προδοθούμε με τα λόγια. Όταν μετά από μια δμιλία μου με καλούν ν' απαντήσω σε μια δύσκολη ερώτηση, προσπαθώ να κρύψω την άγνοιά μου ή και τη σύγχυση αρχίζοντας με ασυναρτησίες όπως: «Ναι... εε... χμ...»

Το παιδί για το οποίο με ρωτάτε φαίνεται πως φοβάται τη μητέρα του. Υποπτεύομαι πως αυτή ή γυναίκα είναι ήθικολόγος.

Γνώριζα ένα νεαρό που ψεύδιζε, γιατί ήθελε να κρύψει πως είχε αντανιστεί κι είχε αισθήματα ενοχής. Θα μπορούσε κάποιος να βοηθήσει το παιδί αυτό, αν τα κατάφερνε να το πείσει ότι ο αντανισμός δεν είναι άμαρτία. Παρ' όλα αυτά το ψεύδιμα παραμένει ψυχολογικά ανεξερεύνητο πεδίο.

Μπορεί ένας άντρας να ψυχαναλύσει τη γυναίκα του ή κι αντίστροφα;

Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να προσπαθεί κανένας να λύσει τα ψυχολογικά προβλήματα των συγγενών του. Έχω υπόψη μου περιπτώσεις αντρών που προσπάθησαν να ψυχαναλύσουν τις γυναίκες τους και γυναίκες τους άντρες τους. Οι προσπάθειες αυτές έμειναν χωρίς αποτέλεσμα κι δ-

χι μόνο αυτό, αλλά συχνά ήταν κι επιζήμιες.

Επίσης οι γονείς δεν πρέπει σε καμιά περίπτωση να εφαρμόζουν ψυχαναλυτικά στα παιδιά τους, ανεξάρτητα από το ποιά μέθοδο προτίθενται να χρησιμοποιήσουν.

Πώς συμβαίνει, ώστε πολλοί ενήλικες να όμολογούν πως είναι ευγνώμονες στους άσπληρους δασκάλους της παιδικής ηλικίας τους;

Συνήθως από ματαιοδοξία. Ο καθένας που σε μιιά συζήτηση ζητάει το λόγο για να δηλώσει: «Όταν ήμουνα παιδί έφαγα αρκετό ξύλο κι αυτό μ' ωφέλησε πάρα πολύ!» είναι σά να λέει: «Κοιτάξτε με! Αν κι έχω φάει τόσο ξύλο στα νιάτα μου, έγινα ένας πολύ επιτυχημένος άντρας!»

Οι δούλοι δε θέλουν την ελευθερία τους. Δεν ξέρουν να εκτιμήσουν καν την ελευθερία. Η επιβαλλόμενη πειθαρχία κάνει τους ανθρώπους σκλάβους, κατώτερους, μαζοχιστές. Γατζώνονται στις αλυσίδες τους.

Μπορεί ο κάθε δάσκαλος να κάνει τον ψυχαναλυτή;

Δυστυχώς όχι. Πρώτα - πρώτα πρέπει ο ίδιος να ψυχαναλυθεί, γιατί αν το δικό του άσυνείδητο του είναι όλοτελα άγνωστο πεδίο, τότε θα του είναι αδύνατο να τ' εγείλει πέρα με την ανάλυση της ψυχής του παιδιού.

Για τὰ μαθήματα

Είστε κατά των λατινικών και μαθηματικών. Τότε πως θα εξελιχθεί το πνεύμα του παιδιού;

Δεν ξέρω τί είναι το «πνεύμα». Αν οι λατινομαθείς κι οι μαθηματικοί είναι μεγάλα πνεύματα, δεν τ' έχω προσέξει.

Μήπως η δική σας αποστροφή απέναντι στα μαθηματικά έχει σά συνέπεια να μη σπουδάζουν μαθηματικά μαθητές από τ' Σάμμερχιλ;

Ποτέ δε μιλάω για τα μαθηματικά με τα παιδιά. Έμένα προσωπικά μ' αρέσουν τόσο τα μαθηματικά, ώστε συχνά λύνω για ψυχαγωγία ασκήσεις γεωμετρίας κι αλγέβρας.

Το επιχείρημά μου ενάντια στα μαθηματικά είναι ότι αυτά είναι πολύ άφηρημένα για τα παιδιά. Σχεδόν κάθε παιδί μισεί τα μαθηματικά. Κάθε παιδί καταλαβαίνει τί πράγμα είναι τα «δυό μήλα», πολύ λίγα όμως μπορούν να εννοήσουν κάτι με το «Χ μήλα».

Έκτός απ' αυτό για τα μαθηματικά έχω τις ίδιες αντιρρήσεις που έχω και για τα λατινικά ή τα ελληνικά. Τί νόημα έχει να υποχρεώνονται να μάθουν τετραγωνικές εξισώσεις νέοι που αύριο θα επισκευάζουν αυτοκίνητα ή θα πουλούν κάλτσες; Δέ νομίζετε πώς αυτό είναι άνοησία;

Είστε υπέρ της σχολικής εργασίας στο σπίτι;

Έγώ δεν ενδιαφέρομαι ποτέ για τις παραδόσεις, αυτές είναι μια υπόθεση για την οποία τα παιδιά αποφασίζουν μόνα τους. Το φόρτωμα των μαθητών με εργασίες για το σπίτι είναι μια θλαστική συνήθεια. Τα παιδιά μισούν αυτές τις εργασίες, κι αυτό είναι αρκετό για να είμαι ενάντια στις σχολικές εργασίες στο σπίτι.

Γιατί μερικά παιδιά μαθαίνουν μόνο όταν ασκηθεί πάνω τους σωματική βία;

Νομίζω πώς θα μπορούσα να μάθω απέξω όλο το κοράνιο, αν ήξερα πώς στην αντίθετη περίπτωση θα μ' έδερναν. Έτσι θα μισούσα για όλη μου τη ζωή το κοράνιο, αυτόν που μ' έδερνε και τον ίδιο μου τον εαυτό.

Τί πρέπει να κάνει μια δασκάλα, όταν ένας νεαρός παίζει με το μολύβι του στη διάρκεια του μαθήματος;

Το μολύβι συμβολίζει το πέος του. Έχει απαγορευτεί στο νεαρό να παίζει με το πέος του. Θεραπεία: Οι γονείς πρέπει να άρουν την απαγόρευση του αυνανισμού.